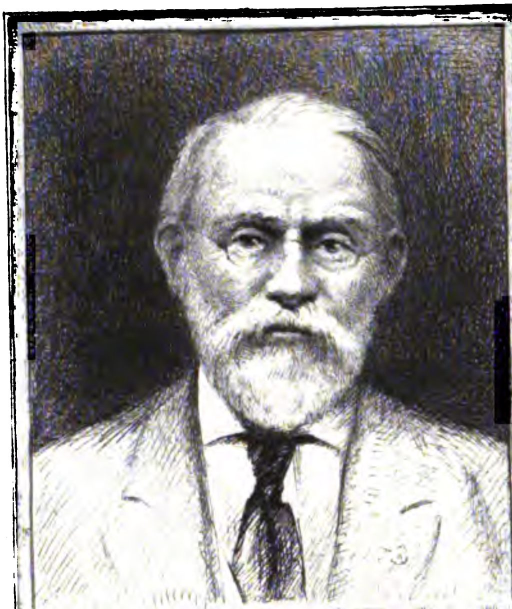
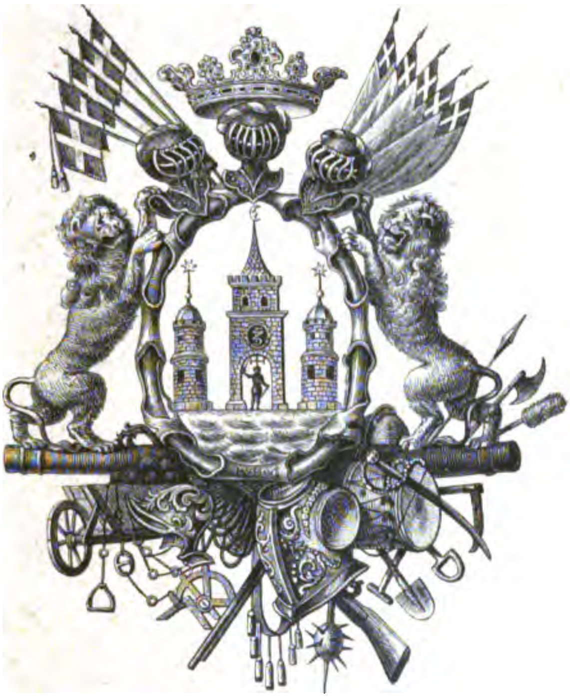

EX LIBRIS
C·J·A·O· JENSEN

CARL BRUUN:

KJØBENHAVN.

FØRSTE DEL.

KJØBENHAVN.

P. G. PHILIPSENS FORLAG.

CARL BRUUN.

KJØBENHAVN.

FØRSTE DEL.

KJØBENHAVN.

EN ILLUSTRERET SKILDRING

AF DETS

HISTORIE, MINDESMÆRKER OG INSTITUTIONER

AF

CARL BRUUN.

FØRSTE DEL.

MED 12 BILAG OG 111 I TEXTEN INDTRYKTE AFBILDNINGER.

KJØBENHAVN.

P. G. PHILIPSENS FORLAG.

THIELES BOGTRYKKERI.

1887.

Indholdsfortegnelse.

Fortegnelse over Bilagene til første Del.

Fortegnelse over Textafbildninger i første Del.

Bruun Kjøbenhavn. P. G. Philipsens Forlag.

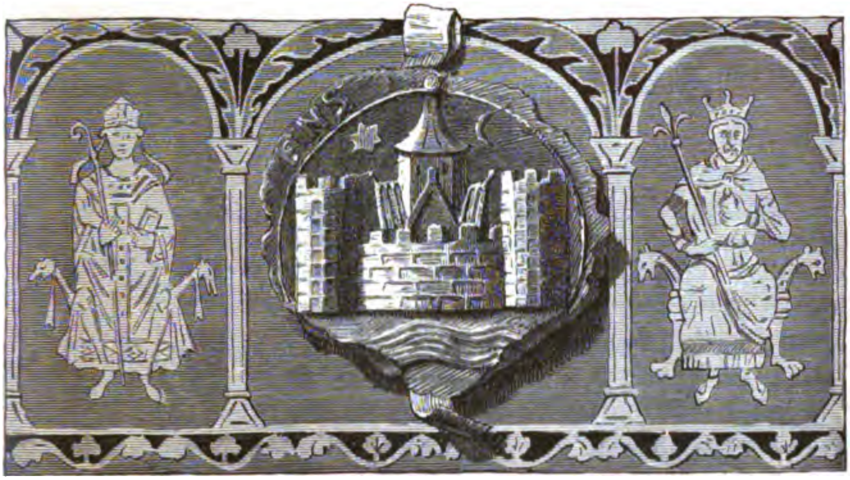

KJØBENHAVNS VAABEN

I STADENS PRIVILEGIER AF 24 JUNI 1661.

EFTER ORIGINALEN I RAADSTUEARCHIVET

Thieles Bogtrykkeri

Kjøbenhavns ældste Segl 1296.

FØRSTE KAPITEL.

Kjøbenhavn under Roskilde Bispestol.

Skjøndt Kjøbenhavn hører til Europas yngste Hovedstæder, thi London, Paris og Wien havde existeret et tusind Aar, inden Kjøbenhavn nævnes for første Gang i Historien, og Rom endog henved et Par Aartusinder, taber dens Fortid sig dog i Mørket. Men intet romantisk Eventyr knytter sig til dens Anlæg, ingen Oxe har leveret Hud til dens Omkreds, ingen Ulvinde har opammet dens Stifter, intet overnaturligt Væsen har aabenbaret sig og spaaet Stadens Fremgang og Storhed — beskedent og stille dukker den op, indtil den lidt efter lidt vinder frem i Anseelse og Rang. De Forsøg, som ere blevne gjorte paa at lægge en Nimbus af phantastisk Ælde om Byen, bringe os til at trække paa Smilebaandet; saaledes naar det i „Das adeliche Europa“ fortælles, at Kjøbenhavn er anlagt af Phoenicierne, eller andet Steds, at Kattesundet er opkaldt efter den tydske Folkestamme, som af Suetonius kaldes: *Catti*.

I Virkeligheden forholder det sig saaledes, at Kjøbenhavn har været „en liden Flek“, da den første Gang dukker frem af Historien ligesom tilfældigt, løseligt knyttet til en historisk Begivenhed, der er foregaaet i dens Nærhed eller paa dens Grund, hvorpaa den atter for lange Tider synker tilbage i Forglemmelse. Det er vistnok ikke usandsynligt, at „Havn“, som Byen dengang kaldtes, paa Grund af sin bekvemme Beliggenhed ved Havet, om man vil paa Hovedveien til Skaane, har spillet en vis Rolle som Udskibnings- og Overfartssted, men Historien melder i hvert Fald Intet herom. Naar man derhos kjender Sildefiskeriets Vigtighed og Betydning paa begge Kyster af Sundet, naar man mindes de Tusinder og atter Tusinder af Mennesker, der vare sysselsatte med Sildefangsten, det Liv og Røre, som herskede her i Sildetiden, ligger den Tanke nær, at Kjøbenhavn ogsaa skylder Sildemarkedet sin Opkomst saavelsom sit Navn. Vistnok vare Byerne hinsides Sundet som Landskrone, Malmø, Skanør, Falsterbod o. s. v. langt vigtigere Sildepladser, men „Havn“ har sandsynligvis havt sin Part heraf ligesom Dragør paa en senere Tid. Man maa tænke sig, at der i Maanederne August og September har været en uhyre Tilstrømning hertil af fremmede Kjøbmænd, Karle og Skibe; paa de ubebyggede Pladser ved Stranden er der da blevet opreist midlertidige Træboder, „Fed“ ere blevne udviste til Saltning og Tilberedning af Fiskene, og der har da samtidig udviklet sig en levende Omsætning med Handelsvarer af den forskjelligste Art. Og naar saa Markedet var endt, blev det stille paa Stranden; Byen sank tilbage i sin Lidenhed.

Det er i Knytlinge Saga, at „Havns“ Navn første Gang forekommer i Historien. Her fortælles nemlig, at da *Svend Estridsen* i Aaret 1043 feidede mod Kong Magnus den Gode og blev overvunden af ham i et Søslag ved Aarhus, søgte han paa Flugten Nord om Sjælland og lagde sig med Resterne af sin Flaade ind ved „Havn“. Magnus satte imidlertid efter ham, overrumplede ham og slog ham paany, saaledes at han maatte forlade sine Skibe og flygte over Land.

Der hengaar nu over 120 Aar, inden man atter hører Noget om Staden, men den har da allerede faaet sit nuværende Navn „Køpmannehafn“, eller som Saxo udtrykker sig: *mercatorum portus.* Det er paa *Valdemar den Stores Tid* i 1167. Nordmændene Erling Skakke og Orm Kongsbroder hærgede de danske Kyster og havde

afsluttet et hemmeligt Forbund med den danske Prinds Buris om at fange Kong Valdemar, men denne, der nys var vendt hjem fra Venden, fik Underretning herom og lod Prindsen fængsle. Erling var imidlertid forinden seilet til Jylland med en stor Flaade; ved Dyrsaa traf han de hjemvendte danske Skibe, beseirede dem og plyndrede Grenaa, hvorpaa han belæsset med Bytte styrede til Kjøbenhavn. Men her mødte Biskop Absalon med Sjællænderne og hindrede ham i at gjøre Landgang. Skjøndt den tappre Biskop — siger Saxe — vidste, at Nordmændene vare duelige Bueskytter, stillede han sig dog med 15 Mand Fodfolk paa Stranden for at vise, hvor lidet han frygtede dem. For at komme Landet nærmere, satte Nordmændene nu Baade ud, men den stærke Bølgebevægelse hindrede dem i at ramme, saaledes at Pilene forfeilede Maalet, og efter en ørkesløs Kamp vendte de skamfulde om. Der blev nu indledet Underhandlinger, og man besluttede, at Absalon og Erling næste Dag skulde mødes med lige Vaaben og et lige stort Følge, hvilket ogsaa skete. Her aftaltes det, at Nordmændene frit maatte fylde Vand til Flaaden, men derpaa skulde forføie sig bort, et Løfte, som iøvrigt ikke blev holdt, da Erling senere gjorde Landgang paa Sjællands Nordpynt, hvorved han mistede nogle af sine Folk.

Formodentlig gav denne Begivenhed Stødet til Anlæget af den *faste Borg* ved Kjøbenhavn, der senere kaldtes Kjøbenhavns Slot eller Hus (aldrig Axelhus eller Steileborg), og under Christian den Sjette totalt fornyedes under Navnet Christiansborg. Saxo fortæller nemlig, at Absalon samme Aar, for at hindre Angreb fra Søsiden, paa en Ø i Havet anlagde en Borg af ny (fra Nyt af), ved hvilken Befæstning han afskrækkede fjendtlige Skibe fra Landgang og gjorde det nærmest omliggende Hav sikkert for de Indfødte. Der kan neppe være Tvivl om, at han hermed sigter til Borgen i Kjøbenhavn (*castrum de Hafn*, som den kaldes i Pavebullerne). Allerede fire Aar efter se vi den nidkjære Stridsmand, „lige glimrende i Marken, paa Thinge og foran Alteret“, han, der „pløiede Søen med Lyst selv i Vinterens Hjerte“, ifærd med at bekrige Sørøverne fra det nyanlagte faste Punkt. Beretningen, der tillige giver et Begreb om Datidens naive Krigskunst, fortæller, hvorledes Absalon ved Stevns Klint indladede alle de glatte Stene, der egnede sig til at kaste med, for at bruge dem til Forsvar af „den Borg, han havde anlagt i Kjøbenhavn“. Med denne Ladning seilede han

til Borgen, hvor han gik i Bad. Her hørte han de udenfor Badstuen værende Folk tale om, at de saa et Sørøverskib komme nordfra, og skjøndt han ikke var helt færdig, iførte han sig ihast sine Klæder, „blæste — som en gammel Skribent siger — i sin Søfløite med et frit, freudigt og friskt Mod“ og ilede ned til Skibet, der endnu laa i Havnen rede til at stikke i Søen, hvorpaa han seilede afsted ledsaget af sin Staller Niels, der førte et andet Skib. Det kom nu til en Kamp, i hvilken Absalon fangede Sørøverne, hvorpaa han lod dem halshugge og deres Hoveder opsætte paa Stager paa Stadens Mure, hvor Sjællænderne kort iforveien havde fæstet andre Sørøveres Hoveder. At Absalon jevnlig opholdt sig paa Kjøbenhavns Slot, fremgaar deraf, at han i 1178 modtog Erkebiskop Eskil her som sin Gjæst, da denne fra Skaane drog til Frankrig, og behandlede den gamle Mand med stor Venlighed, og da Absalon i 1180 blev fordreven fra Skaane, og man raadede ham til at skjule sig, svarede han, at det ikke var hans Sæd at krybe i Skjul, men at det var ham hæderligere at begive sig til den Borg, han havde i Sjælland.

Hvorvidt Absalon eiede Kjøbenhavn og det Halve af Støvnæs (det nuværende Sokkelunds) Herred, da Erling Skakke i 1167 forsøgte at gjøre Landgang, vides ikke, thi *Kong Valdemars Gavebrev* til Biskoppen er gaaet tabt. Den Sidstes Nærværelse paa Stedet, da Nordmændene kom dertil, kunde tyde paa, at Gaven maa være af ældre Dato. Saameget er imidlertid sikkert, at Valdemar omtrent paa dette Tidspunkt har givet sin Feltherre og nidkjære Statsmand hin betydelige Gave, som Absalon senere i levende Live, men efter Kong Valdemars Død, skjænkede til Roskilde Bispestol, dog med det Forbehold, at han selv skulde beholde Brugsretten af „Borgen i Hafn med Alt, hvad dertil hører“. Af Pavebrevene ses det, at det Gods, Absalon fik skjænket foruden Havn, bestod af Utterslevgaard med dens tilliggende Gods, nemlig Serridslev, Solbjerg, Vigerslev, Valby, en Gaard i Brønshøi, Emdrup, Gjentoftegaard med dens Tilliggende, Mørkhøigaard, Bagsværdgaard, Virumgaard, Høsterkjøbgaard, Ovregaard, Borgby og Nærumgaard. Kongefamilien synes fra Arilds Tid at have eiet saagodtsom hele Sokkelunds Herred; det Halve skjænkedes imidlertid allerede til Roskilde Bispestol som Mandebod for de af Svend Estridsen i Trefoldigheds Kirke dræbte Hirdmænd, medens den anden Halvdel altsaa tilfaldt Bispestolen ved Absalons Gavebrev.

Om Kjøbenhavns Forhold, i hvad man kunde kalde den *præabsaloniske Periode,* er der i en Aarrække blevet ført en heftig Strid mellem Historikerne, og selv om denne ifølge Sagens Natur ikke har bragt og ikke har kunnet bringe fuldkommen Klarhed tilveie, har den dog i mange Henseender ført nye Kjendsgjerninger for Lyset. Man har reist Spørgsmaal om Byens Ælde og Betydning, om dens Størrelse og Beskaffenhed, om den, før den faldt i Absalons Besiddelse, var en Landsby eller en Kjøbstad, om hvilket af dens Kvarterer var det ældste og andet Mere. Da det vides, at der existerede et „Havn“ før Absalons Tid, som spillede en vis, om end beskeden Rolle, laa den Tanke nær at undersøge Byens Fortid og komme til Indsigt om, hvad den skylder Absalon og hvad ikke. Den af den norske Historieskriver P. A. Munch fremsatte Formodning, at det i den tidlige Middelalder saa berømte Haløre-Marked afholdtes ved Kjøbenhavn, er vistnok nu opgivet af de Fleste, efterat Dr. O. Nielsen har paavist, at Haløre er Byen Hulerød og Dronningemøllen ved Esrom Kanals Udløb, og at der endnu i det 16de Aarhundrede var et Udskibningssted her. Det maa desuden anses for bevist, at Kjøbenhavn før Absalons Tid var en agerdyrkende Landsby med sin Sognekirke og Bymark, og at denne strakte sig til Søerne over gamle Kongevei, Værnedamsveien, Vesterbrogade indtil Sorte Hest og Valby Mark. Ogsaa om denne paa vægtige Beviser støttede Hypothese have Forskerne kunnet slutte sig, men hermed ophører Enigheden. Tvende modsatte Theorier, som paa begge Sider ere blevne forsvarede med stor Skarpsindighed og Lærdom, staa overfor hinanden. Ifølge den ene (Dr. O. Nielsens) var „Havns“ Sognekirke paa Absalons Tid helliget Vor Frue; fra denne Kirke havde Landsbyen sit Udgangspunkt, medens der nede paa den flade Strand i Egnen om Nikolai Kirke og Gammelstrand fra Arilds Tid havde udviklet sig et Marked, der lidt efter lidt forandrede Byens Navn til „Kjøbmandshavn“. Det var Biskop Absalon, som omdannede Landsbyen til en Kjøbstad, opbyggede den faste Borg paa Slotsholmen, anlagde Fæstningsværker o. s. v., saaledes at Staden allerede et halvt Aarhundrede senere havde et Domkapitel og vistnok flere nye Sognekirker. Den anden Theori (Geheimearchivar A. D. Jørgensens) gaar ud fra, at Byens oprindelige Midtpunkt maa søges nede ved Stranden og Havnen, nemlig ved S. Nikolai Kirke, saaledes at denne og ikke Vor Frue bliver Stadens ældste Sognekirke. Da

Absalon fik „Havn“ skjænket af sin kongelige Ven og Herre, var den allerede bleven Kjøbstad; den havde en med Grave omgiven Borg ved Navn „Østregaard“, men Bispen anlagde en ny Borg paa Slotsholmen og en Nystad oppe i Egnen om Frue Kirke, hvis Indbyggere fritoges for Jordskyld. En Tidlang bestode de to Byer, Nystaden og Gammelstaden, ved Siden af hinanden, indtil de i en tidlig Tid, under alle Omstændigheder før Jakob Erlandsens Stadsret af 1254, smeltedes sammen.

Omtrent saaledes lyde de to Theorier i Korthed, men det indses let, at der aldrig (det skulde da kun være, hvis der fandtes et nyt, hidtil ukjendt Materiale) kan opnaas fuld Klarhed paa et Omraade som dette, hvor Kilderne ere saa overordentlig sparsomme, og hvor Alt, hvad der kan give Fylde, skyldes langt senere Tider. Dr. Heise, som iøvrigt nærmest slutter sig til Dr. Nielsen, har vistnok Ret, naar han skriver, at der Intet kan siges med Sikkerhed om „Havns“ Tilstand, da Absalon anlagde sin Borg, og at den nyere Granskning her har indladt sig paa et Spørgsmaal, den ikke kan besvare. Striden har dog derfor ikke været overflødig; det vil i det Følgende ses, at den paa mange Punkter har bragt nye Ting for Lyset og ydet mangt et Bidrag til Forstaaelse af Stadens indre Forhold i de ældste Tider. Og det maa under alle Omstændigheder betragtes som fastslaaet, at selv om Absalon ikke er Kjøbenhavns Stifter i samme Forstand som Christian den Fjerde er Christianias, saa skyldes det dog hans Snille og Daadkraft, at den lille ubetydelige By ved Sundet vinder Anseelse og fra nu af iler den Rang og Storhed i Møde, som var den forbeholdt i Historien.

Da Absalon var kommen i Besiddelse af „Havn“ og havde anlagt Borgen, der vel nærmest maa tænkes som et enkelt enestaaende, solidt muret Taarn, vendte han uden Tvivl sin Opmærksomhed mod *Byens Befæstning* i det Hele. Tiderne vare dengang urolige; Havet vrimlede af Sørøvere, der gjorde Strandhugst, hvor de fandt for godt, og hvor Omstændighederne vare gunstige, og en By, der laa ved Havet uden andet Værn end sine Indbyggeres Aarvaagenhed, var ilde faren. Hvorledes de ældste Fæstningsanlæg have set ud, er det vanskeligt at have nogen Mening om; rimeligvis er der blevet opført nogle Mure ved Stranden i Egnen om Nikolai Kirke, thi Saxo meddeler udtrykkeligt, at de vendiske Sørøveres afhuggede Hoveder anbragtes paa Byens Mure til Advarsel og

Skræk. Mod Landsiden have Værkerne sandsynligvis været meget primitive; et Vandløb eller en Grav med en Palisaderække eller „Planker“ paa den indvendige Side har været tilstrækkeligt; henved et Par Aarhundreder efter er man endnu ikke naaet videre end til en Kombination af Volde, Mure og Planker, de sidste aabenbart paa Steder, hvor Jordsmonnets naturlige Beskaffenhed gjorde Adgangen vanskelig. Det viser sig da ogsaa tydeligt nok i Stadens Historie, at Fæstningsværkerne ikke vare synderlig holdbare, thi Kjøbenhavn blev gjentagne Gange stormet af Fremmede, plyndret og brændt under Bispeherredømmet.

Absalon paabegyndte sandsynligvis ogsaa Opførelsen af en *ny Frue Kirke* af Sten istedetfor den af Nogle antagne ældre Trækirke, men den fuldførtes først under hans Efterfølger Bisp Peder Sunesen, som derfor kaldes „Kirkens Fundator“. Det ses af et Tiendebrev, udstedt af Absalon, som dengang beklædte Lunds Erkebispestol, at Sognefolkene i Havn, der eiede den bestaaende Kirketiende og altsaa ogsaa Kirken, „enstemmigt og af from Hengivenhed“ skjænkede den til Mariæ Kirke „til Guds Huses Opførelse og Udsmykning“, med andre Ord, at Sognebeboerne selv bekostede den nye Kirke og overdrog den til Bispestolen. Imidlertid fandt Erkebiskoppen det dog fornødent at true dem, der tilbageholdt Tienden, med Berøvelse af Deltagelsen i Nadveren, „for at Ingen skulde afstaa fra det gode og fromme Forsæt“, saaledes at det næsten ser ud, som om de fromme Givere have fortrudt deres Ædelmodighed, eller at den ikke har været saa ganske frivillig.

Hovedsagen for Absalon, som uden Tvivl har indset Kjøbenhavns Betydning og de store Muligheder, der knyttede sig til dens Fremtid, var imidlertid at bevare den kongelige Gave for Bispestolen i Roskilde, og saaledes sikkre Kirken den Magt og Indflydelse, som den i hine Tider kunde have behov. Ved en høitidelig Akt bortskjænkede han derfor Kong Valdemars Gave til Roskilde Bispestol, medens han dog sikkrede sig selv Brugsretten til Borgen, Kirken i Havn og de to af ham selv til denne henlagte Kirker i Brønshøi og paa Amager, saalænge han levede. Hos den daværende Pave Urban den Tredie udvirkede han en *Stadfæstelse* herpaa af 21de October 1186, og dette Aktstykke, som endnu opbevares i Geheimearchivet, er det ældste existerende Dokument vedkommende Kjøbenhavn. Det er imidlertid saa medtaget af Tidens Tand, at det ikke kan gjen-

gives. Da Pave Urban var død, stadfæstede hans Efterfølger Clemens den Tredie Gavebrevet, og da Absalon i Aaret 1191 afgav Bispestolen i Roskilde til sin Fætter Peder Sunesen, men forblev Erkebiskop i Lund, fik han en ny Bekræftelse af den pavelige Legat Centius, som netop da opholdt sig i Danmark, hvorhos Biskoppen i Roskilde fik et Tilhold om at behandle Absalon som en Familiefader, naar han gjæstede Sjælland, og som en lydig Søn staa ham bi med Embedsforretningerne i Skaane, ifald han ønskede det. I en ny Bulle fra Pave Coelestin den Tredie af 12te Februar 1193 forbødes det Bisp Peder Sunesen og hans Efterfølgere nogensinde at afhænde Borgen fra Bispestolen, og dette Aktstykke, det næstældste vedkommende Kjøbenhavn, som opbevares i Geheimearchivet, findes gjengivet i hosstaaende Afbildning. Endelig stadfæstede Pave Innocents den Fjerde atter Absalons Gavebrev i Aaret 1198, og da Absalon døde i 1201, har han altsaa havt al mulig Grund til at tro sin Gave sikkert og urokkelig knyttet til Bispestolen i Roskilde.

Det har dog neppe varet længe, inden det gik op for Kongerne, hvor urigtigt de havde handlet i at udlevere det vigtige Punkt til Kirken, og hvis vi kjendte Ordlyden af Kong Valdemars Gavebrev, vilde vi maaské faa at se, at han ikke havde tænkt sig Muligheden af Eiendommens Overdragelse til Roskilde Bispestol. Forholdet mellem Stat og Kirke var dengang ikke altid godt, og det forværredes med Aarene; det kom tidt til formelige Styrkeprøver mellem Kongemagten og Geistligheden, i hvilke den første trak det korteste Straa. Danmark havde dengang sin Kulturkamp; Kjøbenhavn blev i mange Aar en Kilde til Tvedragt mellem den verdslige og geistlige Magt, og Striden hørte i Grunden ikke op, før den ved Reformationen, da Kirkegodset blev inddraget, faldt bort af sig selv.

Det er ogsaa let forstaaeligt, at de Roskilde Bisper nødig gav Slip paa den vigtige Besiddelse, efterat den engang var kommen dem i Hænde. Byen selv var vistnok lille, men dens Beliggenhed var fortrinlig, og den havde et *Opland* om sig, der gav den rigelig Plads til at udvide sig. Ligesom nu dannede Søerne et naturligt Terrainafsnit om Staden, men disse havde neppe en saa stor Udstrækning som nu og maa for en Del tænkes som sivbevoxet Mosedrag. Peblingesøen var endnu ikke skilt fra Sortedamssøen, men dannede et eneste sammenhængende Vand; Veien ud ad Nørre-

Forklaring til Pave Coelestin den Tredies Bulle af 12te Februar 1193.

TEXT.

Celestinus episcopus seruus seruorum dei, venerabilj fratri Petro Roskeldensi episcopo salutem et apostolicam benedictionem. Cum a nobis petitur, quod justum est et honestum, tam uigor equitatis quam ordo exigit rationis, ut id per sollicitudinem officij nostrj ad debitum perducatur effectum. Proinde juste petitioni venerabilis fratris nostrj A(bsalonis) Lundensis archiepiscopi apostolice sedis legatj grato concurrentes assensu presentj pagina sub interminatione anathematis prohibemus, ne cui episcorum, qui in ecclesia tua pro tempore fuerint, castrum de Hafn, quod post obitum eiusdem archiepiscopi ad tuam ecclesiam deuoluetur, ab ipsa ecclesia vestra liceat alienare. Decernimus autem, ut nulli omnino hominum liceat hanc paginam nostre inhibitionis infringere uel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignationem omnipotentis dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius se nouerit incursurum. Datum Laterani ij idus Februarij (pontificatus) nostrj anno secundo.

OVERSÆTTELSE.

Coelestin, Pave, Guds Tjeneres Tjener sender sin Hilsen og apostoliske Velsignelse til den ærværdige Broder Peder, Biskop i Roskilde. Da vi ansøges om, hvad der er retfærdigt og rigtigt, fordrer saavel Billighed som Fornuft, at vi i vort Embedes Medfør føre det til den forønskede Ende. Idet vi gjerne bønhøre vor ærværdige Broder Absalon, Erkebiskop i Lund og den pavelige Stols Legat, og opfylde hans billige Forlangende, forbyde vi ved nærværende Brev under Straf af Ban, at det tillades nogen Biskop, som fremtidig maatte være i Din Kirke, at afhænde fra denne Eders Kirke Borgen i Havn, som ved nævnte Erkebiskops Død tilfalder Din Kirke. Vi forbyde ligeledes Alle og Enhver at bryde dette vort Forbud, eller fordriste sig til at modarbeide det. Men skulde Nogen formaste sig til et saadant Forsøg, da maa han vide, at han paadrager sig den almægtige Guds og hans hellige Apostles Peders og Pauls Vrede. Givet i Lateranpaladset den 12te Februar i vort Pontificats andet Aar.

SPASPE

port gik sandsynligvis mellem Peblingesøen og St. Jørgens Sø (Peblingedammen), hvorpaa den i ringe Afstand fra den nuværende Ladegaard svingede mod Nordost, saaledes at Middelalderens Nørrebrogade maa søges ved Ladegaardsaaen. St. Jørgens Sø var kun et lille Vandstade med et Vandløb (Rosenaaen) igjennem og med side Enge paa sine Bredder, som endog naaede temmelig tæt ind til Byen. Det maa antages, at det nærmeste Terrain ved Staden indenfor Søerne har været Pløiemark; den udyrkede Bymark, Fælleden eller Oredriften, strakte sig udenfor Sortedamssøen til Rasbæk eller Rosbæk, Rørsøens Udløb i Stranden, i Omegnen af det nuværende gamle Vartov. Paa den vestlige Side eiede Kjøbstaden endvidere Vesterfælled, der stødte op til Valby Mark og til Hammelstrup, en Torp fra Valby; denne Fælled naaede dog ikke helt ind til Byen, men var skilt fra den ved Kalvehaven, der har strakt sig indenfor St. Jørgens Sø og Rosenaaen ud til Stranden. Kalvehaven, som har været benyttet til Græsgang for Kalve, og som har givet det aabne Vand mod Syd (mellem Tivoli og Slotsholmen), der senere opfyldtes, Navn af Kalveboderne, har ligeledes tilhørt Byen, indtil Kommunen ved et Mageskifte overdrog den til Christian den Fjerde. Endelig eiede Staden St. Jørgens Mark udenfor St. Jørgens Sø, som formodentlig begrændsedes af Ladegaardsaaen paa den ene og Vesterfælled paa den anden Side. Paa det oprindelige Terrain udenfor Kjøbenhavns Grændse laa Valby med den ovenfor omtalte Torp Hammelstrup, Solbjerg, der er den nuværende Frederiksberg By, en Torp udskilt fra Solbjerg, kaldet Nyby, der senere var kgl. Ladegaard under Kjøbenhavns Slot og laa paa samme Sted som nuværende Godthaab i Frederiksberg Sogn, og endelig Serridslev, der laa paa et Sted mellem Jagtveien, Rørsøen, Lygteveien og Strandveien, og hvis Jorder i 1525 og 1527 overdroges til Kjøbenhavn. Denne By, som feilagtigt er bleven angivet som beliggende for Enden af Nørregade eller dog indenfor Søerne tæt udenfor Nørreport, havde en Hovedgaard, der snart tilhørte Bispen, snart Kongen; man har endnu Breve af 1433 og 1434, der ere daterede Serridslev Kongsgaard. Det forstaas let, at det nu er umuligt nøiagtigt at angive Staden Kjøbenhavns Grændser i dens ældste Periode, og at man ikke kan vide, om den selv har været den oprindelige Stad, fra hvilken Solbjerg, Valby og Serridslev ere Udflyttere, eller om det Omvendte er Tilfældet, men saa langt Efterretningerne naa, havde Byen

udstrakte Jorder, der under alle Omstændigheder omfattede alt Land indenfor Søerne og idetmindste mod Vest gik langt hinsides St. Jørgens Sø.

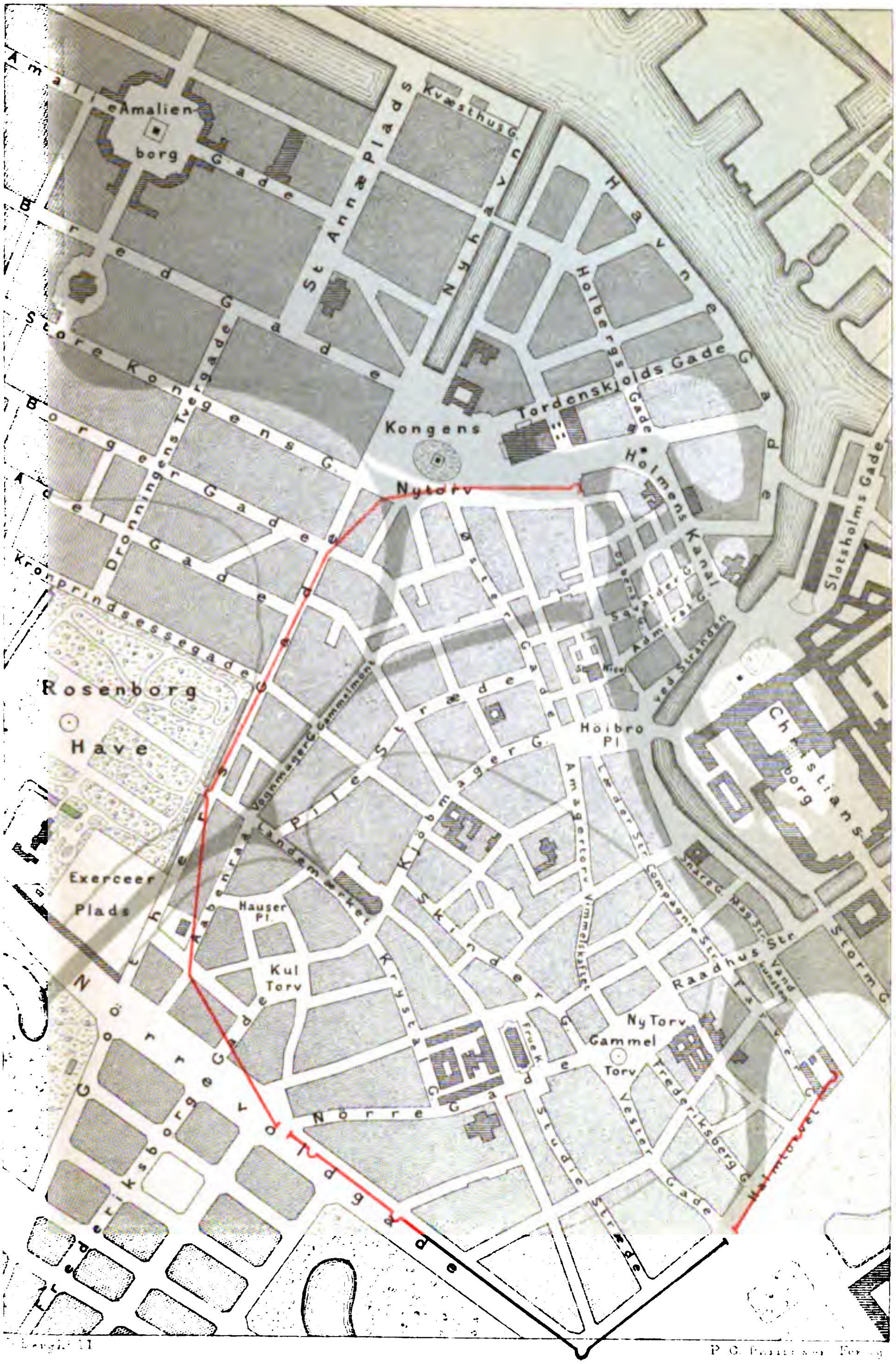
Der forekommer ingen Redegjørelse for Gader og Grunde i Kjøbenhavn før i Jordebogen af 1380 (1377), altsaa henved 200 Aar efter Absalons Død, og vi ere derfor for Byens Vedkommende henviste til Gisninger. Dens Grændse mod Øst har vistnok i den ældste Tid været Kjøbmagergade, gjennem hvilken et Vandløb har søgt ud i Stranden. Det kan anses for aldeles sikkert, at betydelige Strækninger indenfor dens Planker have henligget ubebyggede, navnlig i den nordlige og østlige Del, og at de to Hovedveie gjennem Staden, der betegnes ved Amagertorv, Tydskemannegade (Vimmelskaftet), Klædeboderne og Vestergade, samt Nørregade over Gammeltorv til Stranden, have existeret i en tidlig Tid, om end paa ingen Maade stærkt bebyggede, ligesom de i det Væsentlige have bevaret sig uforandret til vore Dage. Det maa dog vel bemærkes, at Gammeltorv har havt en ganske anden Udstrækning end nu; det naaede vistnok helt hen til Frue Kirke og nuværende Studiestræde, men var for en stor Del optaget af de bevægelige Boder, der gave Saltboderne (Begyndelsen af Nørregade), Klædeboderne og Suderboderne (Skoboderne) Navn, og senere omdannedes til faste Huse. At der tidligt har existeret en Strandgade, det nuværende Læderstræde og vel ogsaa Gammelstrand, kan selvfølgelig heller ikke betvivles. Vandet er gaaet helt op paa Høibroplads; ovre paa Slotsholmen har Absalons Borg staaet som Værn og Beskyttelse for Indløbet til Havnen, selv omgiven af en Grav, og høie Steiler med de henrettede Sørøveres Hoveder paa Toppen have været opstillede paa iøinefaldende Steder. Havnens østlige Indløb, *Gamlebodehavn*, rimeligvis saaledes kaldet efter Fiskeboderne i Sildetiden, maa søges midtveis mellem Holmens Bro og Boldhusgade i den nuværende Slotsholmskanal; mod Sydvest gik Havnen op til Knabrostræde og naaede her atter den aabne Strand. Indløbet paa denne Side hed *Kallebosund*, men Vandet var rimeligvis her saa flakt, at kun Smaabaade kunde passere. Det er en Selvfølge, at Havnen ikke har lignet den nuværende smalle Kanal; dens Bredder have været lave; Strømmen bred og rummelig, og Slotsholmen bestod dengang mindst af tre Øer, af hvilke den vestligste hed Skarnholmen. Mod Øst gik Vandet ligeledes høit op og skilte

Bremerholm fra Fastlandet, ligesom Nikolai Kirke maa antages at have ligget i stor Nærhed af Vandet. Ved den ene Ende af Havnen, selvfølgelig i en senere Tid, laa et Taarn med en Bom, der ikke maa forvexles med Borgen; det var Toldboden med Toldbodbommen, der lukkedes om Aftenen, og som det var halsløs Gjerning at bryde; ved den anden, den saakaldte *Endebod,* et fredlyst Hus paa Bryggens Ende, hvor der holdtes Thing i Søretssager. Taarnet har rimeligvis staaet paa Slotsholmen ligeoverfor Boldhusgade, altsaa ved Indløbet til Havnen; om Endebods Beliggenhed ere Meningerne meget delte. I det nuværende Vingaardsstræde laa formodentlig en gammel Kongsgaard, Østregaard, der senere blev Bispens Avlsgaard, derpaa kaldes Vingaarden, Benedikt Ahlefeldts, Johan Rantzaus, Mogens Goyes Gaard, og nu er Nr. 4 og 6 i Vingaardsstræde. Den har maaské existeret paa Absalons Tid og er bleven benyttet af ham og hans Efterfølgere saavelsom af Kongerne til Residents, saalænge Slottet ikke frembød de tilstrækkelige Bekvemmeligheder og Rum for en Hofholdning.

Af vedføiede Kort, der er udarbeidet efter et Jordbundskort, som medfulgte Coldings og Thomsens Skrift om de sandsynlige Aarsager til Choleraens ulige Styrke, og i hvilket den moderne Del af Byen er indlagt, faar man et klart Begreb om den ældre og ældste Kystlinie og om den overordentlig udstrakte Opfyldning, der har fundet Sted i de svundne Aarhundreder. Den indre blaa Linie antyder den ældste Kyst, som den er paavist ved Jordarbeider, men den gaar saa langt tilbage i Tiden, at der intet skriftligt Mindesmærke foreligger om den. Den maa dog i Hovedsagen være rigtig, saa meget mere som den i det Væsentlige stemmer med de Resultater, hvortil de store Kloakanlæg i 1860 mellem Høibroplads og Skindergade førte. Det fremgik nemlig af disse, at en stor Del af Kjøbmagergade i ældgammel Tid maa have ligget meget lavt, saaledes at den har været oversvømmet af Vand, og som en yderligere Bekræftelse herpaa fandtes der en 58 Alen lang Stenmole midt i Gaden, der i sin Tid maa være bleven brugt som Landgangsbro og i høi Grad mindede om de primitive pakkede Stensætninger, man den Dag idag anvender paa flakt Vand i Fiskerleier til Anlægssted for Baade og Pramme. Det er maaské denne Stensætning, som har givet Gaden dens ældste Navn: *Bjørnebrogade.* Lignende Landgangssteder ere blevne fundne ved Udgravninger i Raadhusstræde

og Badstustræde. Senere synes et Vandløb at have banet sig Vei igjennem Kjøbmagergade, maaské Byens Rende (Kloak), og dette har ventelig dannet Stadens ældste Østgrændse, medens Vestgrændsen maa søges ovre ved Lavendelstræde, hvor et Vandløb, der kaldtes Kattesundet, vel sagtens fordi man kastede Aadsler i det, søgte ud i Stranden. Den ydre Kystlinie, saaledes som den findes angivet paa Kortet, svarer omtrent til Slutningen af det 14de Aarhundrede. Senere skrider Opfyldningen rask fremad; de smaa Øer, der ligge udenfor Nikolai Kirke og Vingaardsstræde, blive ved Opfyldning knyttede til Fastlandet; Høibroplads nærmer sig Slotsholmen, saaledes at Høibro kan bygges, Snaregade, Magstræde og Farvergade komme til, og samtidig voxer Byens Terrain uophørligt fra Store Kongensgade sydefter, skjøndt det først er i en sen Tid, at Opfyldningen østerpaa er bebyggelig. Fra denne Udviklingsperiode stamme de Levninger af Bolværk og Stensætninger med Jernringe til Fastgjørelse af Fartøier, der ere fundne i Vingaardsstræde mellem Skvaldergade og Admiralgade, i forskjellige Eiendomme i Holmensgade og Nikolaigade saavelsom et Bolværk fra Øst til Vest mellem Asylgade og Holmensgade. De tvende store Vandløb, som ere indtegnede paa Kortet, det ene kommende fra Søerne gjennem Vognmagergade og Gammelmønt, splittende sig i tvende Arme, det andet (Kattesundet) udmundende i Stranden for Enden af Raadhusstræde, maa antages at være blevne lukkede i en tidlig Tid; dog er det sidste rimeligvis blevet afledet i Byens gamle Grav paa Vestsiden. Igjennem Landemærket, Krystalgade, Nørregade og vistnok tværs over Vestergade har Byens Rende, det vil sige dens Kloakgrøft og Spildevandsledning, været ført ud i Stranden, men det er nu ikke muligt at antyde dens Løb med Bestemthed, ligesom det heller ikke kan paavises, om denne Grøft nogensinde skulde have været en Bygrav, henhørende til den allerældste Befæstning.

Opfyldningen i Kjøbenhavn indskrænker sig iøvrigt ligesaa lidt her som i nogen anden gammel By til Indvinding af Terrain fra Havet; selve den oprindelige Grund voxer lidt efter lidt i Høide ved Grus, Affald og anden Urenlighed, der bliver liggende paa Gaden. Det er kun paa ganske enkelte Punkter, at den oprindelige Jordbund ligger lige under Stenbroen, nemlig i Skovbogade, mellem Skindergade og Store Kannikestræde og i den øverste Del af Kjøbmagergade. Ellers er en Opfyldning af 4 til 5 Fod det

Amalienborg
Amalie Gade
Bredgade
Store Kongensgade
Borgergade
Adelgade
Kronprindsessegade
Dronningens Tvergade
St Annæ Plads
Kvæsthus G.
Nyhavn
Havnegade
Holbergs Gade
Tordenskjolds Gade
Kongens Nytorv
Holmens Kanal
Slotsholms Gade
Christiansborg
Rosenborg Have
Exerceer Plads
Gammelmønt
Vognmager G.
Landemærket
Aabenraa
Hauser Pl.
Kul Torv
Pile Stræde
Kjøbmager G.
Hoibro Pl
Amagertorv
Vimmelskaftet
Compagnie Str.
Raadhus Str
Ny Torv
Gammel Torv
Nørre Gade
Krystal Gade
Skinder Gade
Studie Stræde
Vester Gade
Frederiksberg Gade
Nørre Voldgade
Storm G
Holmens G
Frederiksborg Gade

Almindelige i Byens ældste Kvarterer; paa Kultorvet, i Vimmelskaftet ved Helligaandskirken, i Brolæggerstræde og Kompagnistræde er den 6 Fod, i det gamle Vandløb gjennem Vognmagergade og Gammelmønt og mange andre Steder 8—10 Fod, paa hele Østergade og Kongens Nytorv 10 Fod, ja paa sine Steder har Opfyldningen en Mægtighed af 14—16 Fod, saaledes overalt, hvor den af Christian den Fjerde nedlagte Stadsgrav befandt sig. Det kongelige Theater, der staaer lige midt i den tilkastede Stadsgrav, hviler saaledes paa 8 Alens Fyld. For at antyde Byens omtrentlige Udstrækning ere endelig dens Fæstningsværker indlagte med Rødt i Kortet, saaledes som de maa formodes at have været i 1290, og som de holdt sig indtil Christian den Fjerdes store Udvidelse. Stadens østlige og nordlige Kvartér, Grønnegade, Pilestræde, Klareboderne, St. Gjertrud og Rosengaarden henlaa i lange Tider ubebyggede (Regentsens nordlige Side kaldes endnu ved 1500 Byens Ende), ja, paa Østergade naaede Husrækken ikke længere end til nuværende Ny Østergade, medens Porten og den tilhørende Bastion dog laa et Stykke ud paa Kongens Nytorv. Ved Pustervig og Aabenraa saavelsom ovre i Egnen om Løngangsstræde og Kattesundet synes Jordbunden i lange Tider at have havt Charakter af et Morads, saaledes at der ogsaa her indenfor Murene henlaa temmelig anseelige Strækninger ubenyttede. Udenfor Murene var en neppe synderlig bred Grav, derpaa kom udstrakte Marker, Enge og Haver med et enkelt Hus. Hvad Amager angaar, naaede det ikke længere frem i Havet end til nuværende Amagerport; foran laa dog et Par smaa Øer, saaledes navnlig en, paa hvilken en Del af Brogade, Strandgade og lille Torvegade ligger.

Under Valdemar den Stores nærmeste Efterfølgere *Knud den Sjette* og *Valdemar Seir* høre vi kun Lidet om Kjøbenhavn. Den norske Skule Jarl kom i 1223 til Byen med 13 Skibe, men da „han spurgte de Tidender, at Kongen var bleven tagen tilfange af Grev Henrik, vendte han om“. Det ses dog, at Kong Valdemar efter sin Løsladelse af Fangenskabet saavelsom hans Efterfølger *Erik Plovpenning* have opholdt sig i Kjøbenhavn; rimeligvis har Staden allerede da havt saa stor Betydning, at Kongerne gjerne vilde erhverve den tilbage for Kronen. Under de store Uroligheder og Kampe mellem Kong Erik og hans Brødre Abel og Christopher, bemægtigede Erik Plovpenning sig endog Kjøbenhavn; Biskoppen Niels Stigsen maatte flygte og endte sine Dage i Landflygtighed,

men Byen betalte denne Forandring dyrt. I 1248 løb nemlig en lybsk Flaade under Anførsel af den tappre Borgmester Alexander v. Soltwedel, der havde sluttet Forbund med Hertug Abel, ind i Sundet og erobrede Kjøbenhavn, plyndrede det og brændte Slottet, Byen, de omliggende Landsbyer, ja Kirkerne, efter at man først havde berøvet dem deres Helgenbilleder, Prydelser, Bøger m. m. Ødelæggelsen maa have været stor, da Datidens Huse vare byggede af Træ. Det lykkedes vel Kong Erik at opsnappe fire med Bytte ladede Skibe, men Størstedelen undslap, og Roskilde Biskop, Jakob Erlandsen udvirkede hos Pave Innocens den Fjerde, at Lybækkerne skulde sættes i Ban, indtil de havde tilbagegivet Kirken dens Gods. Samtidig truedes Kong Erik med Ban, ifald han ikke udleverede Kjøbenhavn og Bispestolens øvrige Gods. Med Lybækkerne synes det at være kommet til et fredeligt Arrangement (endnu i 1266 betalte de Graabrødrekloster 50 Mark for sket Overlast), og da Abel, efter at have myrdet sin Broder, selv besteg Thronen, kom Roskilde Bispestol atter i uhindret Besiddelse af Absalons Gave.

Modsætningen mellem den geistlige og verdslige Magt antog dog først en voldsom Charakter under *Christoffer den Første*, da den myndige og trodsige *Jakob Erlandsen* beklædte Bispe- og senere Erkebispestolen. Allerede i 1252, da Kongen maatte flygte, efter at være bleven slaaet udenfor Skjelskør, nægtede Biskop Jakob at aabne Kjøbenhavns Porte for ham, og denne Vægring blev ikke glemt. Saavidt man kan se, sympathiserede Kjøbenhavns Borgere med Kongen; de vare utilfredse med at være stillede under den geistlige Myndighed og tilstræbte vistnok en kommunal Selvstændighed, der kun Lidet stemmede med Bispestolens Interesser, ja det gik saavidt, at de begik den i hin Tid halsløse Gjerning at holde Lynchjustits over en Degn, der havde begaaet et Røveri, og hænge ham paa hans egen Dørstolpe. Der blev paalagt Gjerningsmændene en haard Bod, idet Hovedmændene personlig maatte reise til Rom og gjøre Knæfald for Paven og de andre gjøre Bod for Biskoppen, uden at det dog vides nærmere, hvori denne Bod bestod.

Jakob Erlandsen gav Byen dens *første Stadsret* 1254, hvis den overhovedet kan kaldes saaledes, thi den er i Grunden kun en Række Vedtægter mellem Roskilde Biskop og Kjøbenhavns Borgere, som vel tilsyneladende bærer Præg af at være en Overenskomst mellem Ligestillede, men i Virkeligheden kun sigter til Bispens

Bisp Peders Stadfæstelse af Jakob Erlandsens Stadsret af 1254.

(Brudstykke.)

TEXT.

Universis presentes litteras inspecturis P(etrus) dej gracia episcopus Roskildensis salutem in domino. Noueritis, nos litteras venerabilis patris bone memorie dominj J(acobi) dej gracia episcopi Roskildensis predecessoris nostri non abolitas, non cancellatas, nec in aliqva sui parte viciates diligenter perspexisse et legisse, tenore hujusmodi continentes:

Si quilibet sibi in propria causa pro sue uoluntatis arbitrio jus dictaret, effrenata cupiditas, mater litium et materia jurgiorum, suis terminis nesciens esse contenta, statum rectitudinis euerteret, et jus alienum penitus absorberet. Idcirco nos Jacobus, miseratione diuina Roskildensis episcopus, omnis controuersie materiam amputare uolentes super iuribus, consuetudinibus et statutis, hactenus obseruatis et in posterum obseruandis inter nos et successores nostros, qui pro tempore fuerint, ex una parte, et commune ciuium de Kõpmannæhafn ex altera, vt que dubia extiterant et obscura, omnibus eluceant manifesta, de vnanimi consilio eorundem ciuium et consensu taliter decreuimus distinguendum et ad perpetuam memoriam presentis scripti patrocinio roborandum.

1. Quicunque infra muros et fossata ciuitatis taliter excesserit, ut xl marchas soluere debeat pro emenda, primo debentur domino episcopo xl marche, deinde pro eadem causa alie xl marche communiter episcopo et ciuitatj, ita tamen quod medietas illarum cedere debeat episcopo et medietas ciuitatj. Eodem modo de quibuscumque causis trium marcharum statuimus obseruandum, ut prime tres marche debeantur episcopo, relique uero tres episcopo et ciuitatj. Pro causis autem ix solidorum debet communitas una cum exactore emendas exigere et earum medietatem episcopo, reliquam autem medietatem ciuitatj assignare. Omnia autem, que sic recipiuntur ad communitatem, in vsus ciuitatis conuertj debent, videlicet ad fossata, plancas et pontes faciendos.

OVERSÆTTELSE.

Peder, af Guds Naade Biskop i Roskilde, sender sin Hilsen i Herren til Alle, som læse nærværende Brev. Maa I vide, at vi omhyggelig have gjennemset og læst det Brev, som udstedtes af vor ærværdige Fader, høilovlig Ihukommelse, Hr. Jakob. af Guds Naade Biskop i Roskilde, vor Forgjænger, hvilket ikke er udslettet, udskrabet eller i nogen enkelt Del fordærvet, og hvis Ordlyd er som følger:

Hvis Enhver afsagde Dom i sin egen Sag efter eget Tykke, vilde den tøilesløse Begjærlighed, Moder til Trætte og Emne til Kiv, der ikke forstaar at nøies med sit eget Omraade, omstyrte Retfærdigheden og aldeles opsluge Andres Ret. Derfor have vi Jakob, af Guds Naade Biskop i Roskilde, villet kvæle Grundlaget for Strid om Ret, Sædvaner og Statuter, der hidtil ere iagttagne og i Fremtiden skulle iagttages imellem os og vore Efterfølgere paa den ene og Kjøbenhavns Borgerskab paa den anden Side, saa at de Tvivl og Spørgsmaal, der opstaa, skulle blive opklarede for Enhver, og med samme Borgeres fælles Raad og Samtykke tage vi saadan Bestemmelse og styrke den til evig Tid ved nærværende Skrifts Beskyttelse.

1. Den, der gjør saadan Brøde indenfor Byens Mure eller Grave, at han skal bøde 40 Mark. skal først bøde 40 Mark til Biskoppen, dernæst for samme Sag andre 40 Mark til Deling mellem Biskoppen og Staden. Paa samme Maade skal ske med alle 3 Marks Sager, at de første 3 Mark gives til Biskoppen, de andre 3 til denne og Staden. For 9 Skillings Sager skal Staden og Fogden hæve Bøderne og give det Halve til Biskoppen, det Halve til Staden. Men Alt, hvad saaledes modtages til Staden, skal anvendes til dens Bedste. nemlig til Grave, Planker og Broer.

2. Si dominus episcopus, suis exigenciis negociis, in Scaniam uoluerit personaliter transfretare, ciues sibi tenebuntur in nauj cum xij hominibus et expensis propriis prouidere. Si propriam habet nauem, predictj ciues eum cum sufficientibus nautis, ad talem nauem necessariis, et in propriis expensis suis deducere et reducere tenebuntur.

3. Ciues omnes et singulj soluere tenentur semel in anno censum, qui uulgariter dicitur mithsumærgyald, nisi quos exemerat dominus episcopus de gratia specialj. Qui tabernas excercent ad uendendum ceruisiam, soluere debent annuatim duas oras pro censu, qui dicitur ölgyald, unam videlicet oram in hyeme, et alteram in estate. Quicumque habitant in fundis dominj episcopj, soluere debent pro yorthskyld xij denarios. Qui retibus utuntur ad capiendum allecia, decimare debent episcopo ol unum pro piscatione hyemalj. Quilibet ciuium tenetur annuatim soluere ij denarios pro thyuuestud, ut exactor episcopj eos, qui uel in furto uel in aliis criminibus deprehensi fuerint, in sua custodia retinere usque ad diem placitj teneatur.

4. Nullj hospitum liceat cutes recentes uel pelles agninas emere, nec pannum nec telam scindere nisi quantum sub brachio capj possit, nec scabellum rerum uenalium in foro exponere, ne ex aliquo predictorum ciuibus preiudicium generetur. Quod si aliquid istorum a quoquam attemptatum fuerit, satisfaciet in iij marchis, quarum medietatem percipiet episcopus. Reliquam autem medietatem recipiet communitas ad usus supradictos. Non enim, sicut superius dictum est, recipiuntur bine tres marche pro talibus forefactis.

5. Nulli etiam hospitum liceat per modios in foro annonam emere uel lardum in preiudicium ciuium, sed solis cinibus; si autem secus fuerit factum, annonam ipsam recipient ciues et exactor episcopj ad suos usus, nec alia emenda debet exigj in hoc casu.

6. Nullus inhabitancium Köpmannæhafn tenebitur ad aliquam expedicionem faciendam in nauibus, equis aut in armis nisi ad defendendum bona episcopalia, si insultus aliquis fiat in eis, jta tamen prope ciuitatem ....

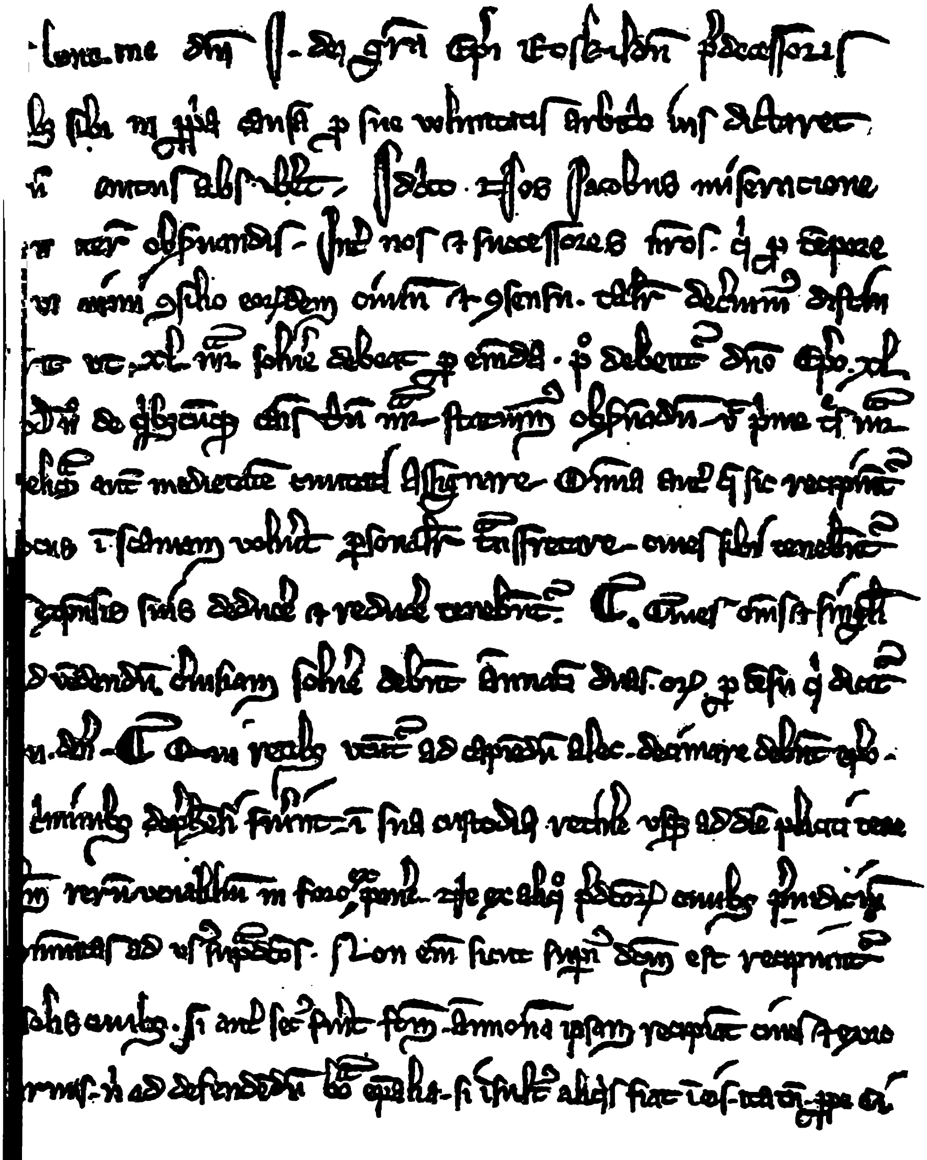
2. Hvis Biskoppen for Forretningers Skyld vil over til Skaane, skulle Borgerne holde ham med et Skib med 12 Mand paa egen Bekostning. Har han selv Skib, skulle Borgerne holde ham med de til Skibet nødvendige Folk og føre ham frem og tilbage paa deres Bekostning.

3. Alle Borgere skulle engang om Aaret betale den Skat, der kaldes Midsommersgjæld, hvis ikke Biskoppen undtager nogle af særlig Naade. De, der sælge Øl i Boder, skulle aarlig betale 2 Ører i den Skat, der hedder Ølgjæld, nemlig 1 om Vinteren og 1 om Sommeren. De, der bo paa Biskoppens Grunde, skulle i Jordskyld betale 12 Penninge. De, der fiske Sild i Garn, skulle give Biskoppen en Ol for Vinterfiskeriet. Enhver Borger skal aarlig betale 2 Penninge i Tyvestød, for at Biskoppens Foged skal holde dem i Bevogtning til Tingdagen, som blive grebne enten i Tyveri eller i andre Forbrydelser.

4. Ingen Gjæster (udenbys Folk) maa kjøbe ny Huder eller Faareskind, hverken skjære Klæde eller Lærred, uden saameget som kan bæres under Armen, ikke heller sætte Skamler med Handelsvarer paa Torvet, at der ikke skal ske Borgerne Forkjøb. Gjør Nogen herimod, skal han bøde 3 Mark, hvoraf Biskoppen skal have Halvdelen, men den anden Halvdel skal Byen have til ovennævnte Brug. Thi for saadanne Forseelser tages ikke dobbelte Bøder som ovenfor.

5. Ingen Gjæst maa paa Torvet kjøbe Korn i Skjæppe eller Flæsk til Borgernes Skade, men det maa alene Borgerne. Den, der handler herimod, mister Kornet til Borgerne og Biskoppens Foged, og ikke maa andre Bøde gives i dette Tilfælde.

6. Ingen, der bor i Kjøbenhavn skal nødes til at fare i Leding med Skib, Hest eller Vaaben, uden til at værge Biskoppens Eiendom, hvis der sker noget Angreb derimod, dog saa nær ved Byen (at de kunne gaa frem og tilbage paa samme Dag) ....

Fordel. Den indeholder 17 Paragrafer, saagodtsom alle gunstige for Bispen; først faar han tre Fjerdedele af alle Bøder (i Kongens Kjøbstæder fik Staden det Halve), dernæst skal han have fri Befordring til Skaane og Midsommersgjæld (Afgift af hvert Arnested), Ølgjæld, Jordskyld, Sildepenge og Tyvestød (en Afgift til Bispens Foged for at holde Tyve i Fængsel fra den Tid, de bleve grebne, til næste Tingdag). Derpaa handles om Bøder af fremmede Handlende, om Borgernes Forpligtelse til at forsvare Bispens Eiendom, vedligeholde Fæstningsværker og Gader m. m. Nogle enkelte Begunstigelser tilstaas vel Borgerne, men selv disse ere et Bevis for, at Kjøbenhavn paa ingen Maade havde erhvervet de fulde Kjøbstadrettigheder. Denne Stadsret bekræftedes 1275 af Bisp Peder af Roskilde i et Aktstykke, der opbevares i Raadstuarchivet, og hvoraf et ved sin eiendommelige Skrift interessant Stykke er gjengivet her.

Under de store Uroligheder, der fulgte efter Jakob Erlandsens Udnævnelse til Erkebiskop, truedes Kjøbenhavn med en Beleiring af den norske Konge *Haakon Haakonson,* som den 26de Juni 1257 lagde sig med en stor Flaade i Rævshaledybet, efter Aaret iforveien at have gjort et Indfald i Halland. Det lykkedes imidlertid Kong Christoffer ved personlig Forhandling med sin Fjende at vinde dennes Venskab, saaledes at de to Konger aflagde Besøg hos hinanden og endog afsluttede et formeligt Forsvarsforbund. Den danske Konge vilde være som en Søn overfor Haakon, og denne lovede til Gjengjæld at handle som en Fader imod Christoffer, og i Fremtiden vilde de staa hinanden bi mod alle Fjender. For den trodsige Erkebiskop og hans Forbundsfælle, den danske Konges Vasal, Fyrst Jermer af Rygen, var denne Overenskomst en alvorlig Streg i Regningen, men Erkebispen, der arbeidede paa at bringe Abels Sønner paa Thronen, opgav dog ikke derfor sine Planer. Endelig kom det til et Brud. Paa et i Kjøbenhavn afholdt Koncilium besluttede Geistligheden at skjærpe Veile-Konstitutionens Bestemmelse: „at Landet skulde belægges med Interdikt, ifald nogen Biskop blev fængslet, lemlæstet eller grovelig fornærmet“, og samtidig besluttede en af Kongen sammenkaldt Herredag, at Erkebiskoppen og flere andre Biskopper skulde fængsles. Ved List faldt Jakob Erlandsen i Kongens Hænder og førtes til Hagenskov ved Assens, og i Henhold til Konciliets Bestemmelse forkyndte Biskoppen i Roskilde, *Peder Bang*, nu Interdikt over hele sit Stift, hvorpaa han rømmede til

2*

Rygen, som hørte under Roskilde Bispestol. Kongen befalede, at Kirkerne skulde gjenaabnes, men da det ikke skete, satte han sig med Magt i Besiddelse af Kjøbenhavn og inddrog Bispens Eiendomme.

Paa Rygen besluttede Kongens Fjender: Bisp Peder, Fyrst Jermer og dennes tilkommende Svigersøn, den sønderjydske Hertug Erik (den anden af Abels Sønner) at føre Krig mod Kongen. Allerede i April gjorde de Landgang paa Sjælland og den 19de eller 20de trængte de ind i Kjøbenhavn, hvis Modstand saaledes kun har været svag. Stedet, hvor de trængte gjennem Befæstningen, kaldtes i lange Tider *Jermers Gab* og laa for Enden af Studiestræde; Værkerne her have neppe bestaaet i Andet end et Palisadeværk med en udenfor løbende Grav. Senere opførtes i Nærheden heraf (hvor Nørre- og Vestervold stødte sammen) et Hjørnetaarn, som fik Navnet Jermers Taarn eller Skandse, og Navnet skjulte sig til den allernyeste Tid endnu i den derliggende Helmers Bastion. Kjøbenhavn blev atter plyndret og Slottet nedbrudt, uden Tvivl imod Bispens Villie, da det jo ikke kunde være i hans Interesse at se sin faste Borg ødelagt. Et Pavebrev viser ogsaa, at Biskoppen det følgende Aar ved Trusel om Ban søgte at formaa Ryboerne til at gjenopføre Slottet og erstatte ham den lidte Skade, men Kilderne oplyse ikke, hvorvidt det lykkedes ham. Midt under Forberedelserne til at gjenerobre Sjælland døde Kong Christoffer pludselig i Ribe, forgivet af Provst Arnfast, og Enkedronning Margrethe Sprænghest kunde Intet udrette med en i Hast sammenskrabet Bondehær, der nedsabledes ved Næstved den 14de Juni. Først da den norske Konge Haakon Haakonson, sit Venskabsforbund tro, seilede med en Flaade til Kjøbenhavn for at befri Byen, drog Fyrst Jermer hjem, men Sagaens Beretning om, at Haakon traf Enkedronning Margrethe i Kjøbenhavn, er neppe paalidelig, da hun ikke var Herre i Staden. Nederlaget ved Næstved, i hvilket 10,000 Bønder skulle være faldne, havde iøvrigt til Følge, at Erkebiskop Jakob Erlandsen sattes paa fri Fod, men han forsonedes saa langt fra herved, at han tilligemed Peder Bang paa et Landemode i Roskilde erklærede, at de faldne Bønder som Kirkens Fjender vare uværdige til at hvile i christen Jord.

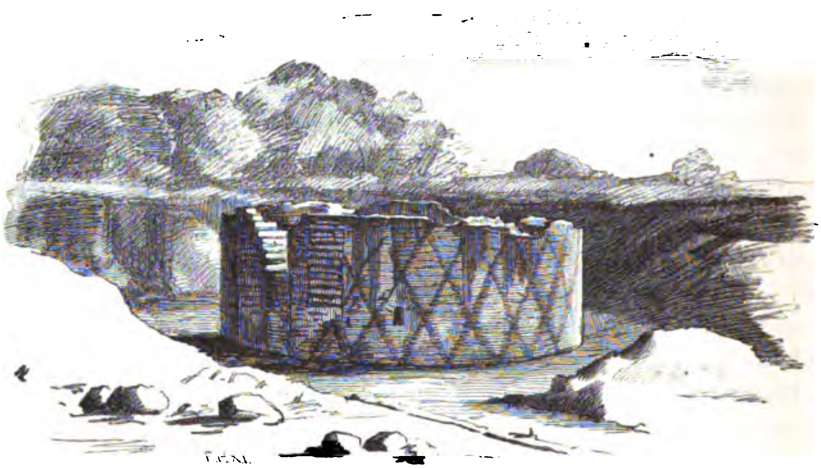
Under hele *Erik Glippings* Regering i de trange Tider, da Kongen og Enkedronningen toges tilfange efter Slaget paa Lohede, og Kampen med Geistligheden fortsattes, høres Intet af Betydenhed om Kjøbenhavn; først da *Erik Menved* er kommen paa Thronen og

ligger i Feide med Nordmændene og de Fredløse, trues Byen med et Angreb af den norske Kong *Erik Præstehader,* der havde sluttet Forbund med Kongemorderne. Den 6te Juli 1289 seilede han ind i Øresund med en Flaade, afbrændte Helsingør og lagde sig udenfor Kjøbenhavn i Rævshaledybet. Indbyggerne indtoge imidlertid en saa kjæk Holdning, at han ikke dristede sig til at angribe, hvorfor han indskrænkede sig til at hærge Hveen og Amager. I en hel Maaned laa den fjendtlige Flaade i Sigte af Byen, medens enkelte Afdelinger foretog Streiftog til Skaane, men den 6te August lettede den og seilede Sønden om Sjælland gjennem Storebælt til Samsø, der var i de Fredløses Besiddelse.

Kjøbenhavn havde saaledes, takket være sine egne Borgeres Mod, undgaaet en truende Fare, men det er sandsynligt, at den aabnede deres Øine for Fæstningsværkernes slette Tilstand. Disses Vedligeholdelse var vel Kommunens egen Sag, men den daværende Biskop i Roskilde Ingvar, som den 2den September 1289 takkede Raadet og Borgerne for deres Troskab og især for deres gode Forsæt at ville befæste Byen, lovede dem alligevel Pengebidrag hertil, og det vides, at „det gode Forsæt“ virkelig kom til Udførelse. Rimeligvis have de *nye Fæstningsværker* bestaaet af Mure med Taarne, men enkelte Dele af den gamle Plankebefæstning, saaledes mellem Nørreport og Studiestræde, hvor Jordsmonnets sumpige Beskaffenhed forbød Anvendelse af Sten, bleve staaende, thi „Byens Planker“ omtales endnu paa dette Sted i 1523.

En Levning af denne Befæstning var det i 1874 ved Voldenes Sløifning udgravne Taarn udenfor Larsleistræde, der jevnedes med Jorden, men hvis Omrids dog endnu findes antydet i Brolægningen. Dets Dimensioner vare ret anseelige; Høiden var 5 Alen over Jordens nuværende Flade og 5 Alen under; Taarnets indvendige Diameter var lidt over 10 Alen og Murenes Tykkelse 2 Alen og 8 Tommer. Interessant er det, at der op til Taarnet ikke fandtes Spor af Mur, men derimod et Bolværk med Palisader, hvad der jo stemmer fuldkomment med den Kjendsgjerning, at Byens Planker netop paa denne Strækning bevaredes til langt senere Tider. Taarnet havde oprindelig været aabent ind imod Byen, men var senere blevet lukket; det bar Navnet *Hanetaarnet,* hvorefter Hahns Bastion fik Navn. Paa Frederik den Andens Tid brugtes det endnu til Forraadskammer for Svovl til Krudtfabrikationen.

I Januar Maaned 1294 gav ***Biskop Johannes Krag,*** som da var Byens Herre, Kjøbenhavn ***en ny Stadsret.*** Den indeholder ikke mindre end 107 Paragrafer, men ligesom i Jakob Erlandsens Stadsret mærkes Bispens stærke Haand overalt; kun paa enkelte Omraader have Borgerne selv et Ord med i deres Anliggender. Stadens Magistrat har dog faaet en vis begrændset Myndighed ved Siden af Biskoppens Foged paa Slottet, og de 40 Marks Bøder kunne tilfalde Staden helt, dog paa den Betingelse, at de anvendes til Byens Nytte, det vil sige til Grave, Planker og Broer. En stor Mængde

Hanetaarnet.

Bestemmelser gaa ud paa at sikre Bispen Herredømmet i Byen og navnlig værge den mod Kongen; saaledes maa Ingen aflægge Troskabsed til nogen anden Herre end Bispen, ingen Kvinde maa ægte en Herremand uden at rømme Staden, Ingen maa under samme Straf klage over Biskoppen eller Medborgere til nogen verdslig Ret, Ingen maa gjøre sig Umage for, at Staden kan faa en anden Herre end Biskoppen i Roskilde, „dog — tilføies der betegnende — ukrænket den Ærbødighed for Kongen af Danmark, som Borgerne skulle vise ham i Alt og overalt, især naar han kommer til Byen“. Kongen af Danmark omtales næsten her som en fremmed Fyrste i et fremmed Land. Det maa ogsaa fremhæves, at Slotsfogdens

Nærværelse og Billigelse udkræves til Alt, hvad Raadet bestemmer, og at Bysvendene bare Biskoppens og ikke Stadens Mærke. Den mærkeligste af samtlige Artikler er dog den første, hvori alle *Gilder, Forsamlinger*, hemmelige og aabenbare, af hvad Art nævnes kan, *forbydes* i Kjøbenhavn, „fordi man ikke blot skal afholde sig fra det Onde, men ogsaa fra Leilighed til Ondt“. Det indses let, at særlig denne sidste Repressivforholdsregel, der minder om Nutidens lille Beleiringstilstand og netop paa Grund af de friere Forhold i Kongens Kjøbstæder maatte være særlig utaalelig, har sat meget ondt Blod, og det varede heller ikke længe, inden Følelserne gave sig Luft i Handling. Da Kong Erik Menved i 1294 saa sig nødsaget til at fængsle Erkebiskop Johan Grand, og Bisp Johannes Krag „dengang ikke havde Kongens Naade“, som det hedder, begyndte uden Tvivl Borgerne at se hen til Kongen som deres eventuelle Frelser fra det geistlige Herredømme. I Juni Maaned kom Kongen til Byen, og hans Brev til Borgerne, hvori han takker dem for deres udviste Tjenester og lover dem, at han vil holde dem skadesløse for den Skade, der kan blive dem paaført, ifald de skulde „komme til“ at fængsle hans Fjender eller fratage dem deres Gods, klinger næsten som en forblommet Opfordring til at forsøge paa at afkaste det forhadte Aag. Ialfald er det vistnok blevet fortolket saaledes af Menigmand, thi endnu samme Aar udbrød der *et formeligt Oprør* i Kjøbenhavn. Biskoppen var netop tilstede paa Slottet, da Stormklokkerne i Byen ringede; det var Aften, og „forførte af en djævelsk Trods“ samlede Borgerne sig dels bevæbnede, dels ubevæbnede udenfor Borgen, og gave sig til at beskyde den med Armbørster. Da de imidlertid Intet formaaede at udrette med Magt, holdt de Raad om Natten paa Nikolai Kirkegaard, som da gik lige ned til Stranden, og holdt næste Dag Ting, skjøndt det ikke var Tingdag. Her opsatte de et Klageskrift mod Biskoppen, som de senere personlig overrakte Kongen, og samledes derpaa som paa Trods til et Gildelag, skjøndt dette, som vi have set, var udtrykkelig forbudt i Stadsretten.

Men Biskoppen fik hurtig Bugt med denne Bevægelse, og Kongen mægtede ikke at komme Borgerne til Undsætning eller give dem den Erstatning, han havde lovet. Hvilke Midler der anvendtes mod Oprørerne, om det var geistlige eller verdslige, vides ikke, men Saameget er sikkert, at Raadet næste Aar paa Byens

Vegne maatte aflægge Ed paa i Fremtiden at ville holde Biskoppens Bud, baade de ældre og dem, han senere maatte give med sit Kapitels Samtykke. Desuden maatte Borgerne udrede en materiel Erstatning af betydeligt Værd for den Tort og Skade, Bispen havde lidt, idet de tilskjødede Roskilde Bispestol alle de Eiendomme, der tilhørte Gilderne, og gik ind paa, at samtlige Grunde i Byen, der hidtil ikke havde betalt Jordskyld, i Fremtiden skulde gjøre det. Disse Indtægter henlagdes af Bispen til et *nyt Hospital,* han havde begyndt at bygge i Staden (Helligaandshospitalet). Herved blev Biskoppen Herre over hele Byens Grund, saaledes at Indbyggerne fra at have været *Selveiere bleve hans Arvefæstere,* men Straffen maa dog efter Omstændighederne kaldes mild, da Oprørerne i Henhold til Stadsretten af 1294 egentlig skulde have deres Eiendom forbrudt og med Vanære drives ud af Staden. Muligvis var der for mange Skyldige, til at en saadan Straf kunde exekveres. Pave Bonifacius den Ottende stadfæstede iøvrigt Forliget, og ligesom for at sætte Kronen paa Værket blev Roskilde Bispestols Adkomst til Kjøbenhavn og det halve Herred paany bekræftet ved en pavelig Bulle, der atter mindede om Kong Valdemars og Biskop Absalons Gave. Denne Stadfæstelse gjaldt ventelig Kong Eriks Adresse. Bisp Johannes Krags Stadsret stod ved Magt i over 150 Aar, selv efter at Erik af Pommern havde bemægtiget sig Kjøbenhavn; først Christoffer af Bayern gav en ny, der i det Væsentlige stillede Byen paa lige Fod med de øvrige Kjøbstæder.

Den femogtyveaarige Krig med Norge blev endelig sluttet, efter at der gjentagne Gange var blevet afholdt Fredsmøder i Kjøbenhavn; i August 1308 undertegnedes Fredspræliminarierne her, ved hvilken Leilighed en Del norske Stormænd vare tilstede, deriblandt Kong Haakon selv, saavelsom Erik Menved og dennes Svoger, Kong Birger af Sverig. Det er neppe sandsynligt, at de tre Konger have boet paa Slottet; dertil frembød det for ringe Bekvemmeligheder, men de have enten været indlogerede i Staden eller havt Ophold paa Østregaard, som nævnes første Gang 1298. Allerede tidligere var Striden med Johan Grand bleven afsluttet, idet Kongen ved et overordentlig ydmygt Brev til Pave Bonifacius den Ottende havde udvirket nogenlunde antagelige Betingelser, og, hvad der var endnu betydningsfuldere, var blevet Johan Grand kvit, som fra Erkesædet i Lund forflyttedes til Riga og senere til

Bremen. I sine sidste Leveaar synes Erik Menved at have været Herre i Kjøbenhavn, thi han havde en Foged i Staden, hvilket ikke kunde være Tilfældet, ifald Bispen i Roskilde havde den inde; maaské har den daværende Biskop Olav overladt ham den faste Plads i nogle Aar under Stridighederne med Erkebiskop Esger Jul og Kongens forræderske Broder, Hertug Christoffer.

Det var dengang Pantsættelsernes Tid. Kongemagtens Luxus og de langvarige Krige tømte Skatkamret; Kongerne vare i bestandig Pengeforlegenhed, og for at tilveiebringe de fornødne Midler pantsattes Kronens Lehn og Indtægter, især til tydske Adelsmænd, medens Landets Indbyggere sukkede under haarde Skatter. Paa denne Maade bleve Udlændinge Herrer i Riget, thi Panthaveren havde ikke blot de Indtægter, som ellers tilfaldt Kronen, men alle Slotte og Fæstninger i det pantsatte Landskab overdroges ham med Ret til at lægge Besætning i dem. Ved Erik Menveds Død vare de *holstenske Grever Gert og Johan* Herrer i Fyen; Lolland og Falster, Ærø og Femern tilligemed store Dele af Nørrejylland vare ligeledes paa fremmede Hænder, Bleking var bortpantet, Skaane ligeledes, og da Erik Menveds Efterfølger *Christoffer den Anden* fortsatte denne Fremgangsmaade, gik Danmark hurtig sin Opløsning imøde. Under Kampen mellem de holstenske Grever og Kongen gik det endog saa vidt, at Danmark en Tidlang havde to Konger, nemlig, foruden den retmæssige, den *sønderjydske Hertug Valdemar,* som ved sin Morbroder Grev Gerts Hjælp i Juni 1326 hyldedes til Danmarks Konge. Allerede i Juli var han i Kjøbenhavn, ledsaget af den „kullede Greve“ samt Greverne Johan og Adolf, og reiste herfra over Roskilde til Nyborg, hvor han udstykkede Riget til sine Tilhængere. To Aar efter var han atter i Kjøbenhavn, men i 1329 forsonede Christoffer den Anden sig med sin Halvbroder Grev Johan, der forstrakte ham med Penge, og begav sig atter ind i Riget. Hertug Valdemars Kongeværdighed tog kort efter en stakket Ende, da Grev Gert ansaa det for klogest at gaa ind paa et Forlig.

Om Kong Christoffers Forsøg paa at *bemægtige sig Kjøbenhavn* i 1329 have vi en charakteristisk Beretning, som fortjener at meddeles. Paa Kjøbenhavns Slot sad dengang Ridder Ingvar Hjort, der havde faaet Borgen, Staden og nærmeste Omegn i Forlening af sin Broder, Biskop Jens Hind i Roskilde, dog paa den Betingelse, at han skulde udlevere Alt til Bispen, naar denne forlangte det,

eller til Roskilde Kapitel i Tilfælde af Jens Hinds Død. Da nu Kongen og Grev Johan kom Kjøbenhavn nær, valgte Ridder Ingvar, der var optraadt imod Kongen, og som indsaa Umuligheden af at forsvare sig, den Udvei at ride Kongen imøde. Da denne spurgte ham, hvorledes han turde driste sig til at komme for hans Øine, svarede han resolut, at han havde isinde at overgive ham Slottet og Byen, men Grev Johan, der ønskede yderligere Sikkerhed for sine Penge, sendte hemmeligt en Hob Folk iforveien, som i Kongens Navn besatte Borgen og Staden. Da Kongen nu kom hen til Byens Mure, saa han Fanerne med det holstenske Neldeblad blive stukket ud, hvorover han blev saa fortørnet paa sin Halvbroder, at han strax vendte om og begav sig til Skanderborg. Imidlertid indrettede Grev Johan sig paa at blive i Kjøbenhavn, og ved den senere Forsoning mellem Halvbrødrene i November samme Aar fik Greven Skaane, Sjælland, Lolland og Falster i Pant. Til de roskildske Bispers Eiendomsret over Staden toges der ikke mindste Hensyn; Ridder Ingvar Hjort døde, men Kjøbenhavn kom ikke tilbage til Roskilde Bispestol; tvertimod høre vi i en Aarrække kun Tale om tydske Lensmænd, som Eggert Brokdorf, Henrik Wend, Markvard Stove den Ældre og Otto Galenbæk.

Det *Interregnum,* som paafulgte i Danmark efter Kong Christoffers Død, var høist ulykkeligt og skildres træffende af Hvitfeld: „Nu efterfølger et Mellemrige, Interregnum kaldet, at vi paa syv Aars Tid ingen Konge eller høi Øvrighed haver havt, uden de fremmede Herrer; hvad da for en Elendighed haver været her i Riget, kan Enhver tænke. De regjerede ikke som Arveherrer, men som Panteherrer; de saa alene paa deres Fordel; deres Lensmænd vare tilmed af et fremmed Tungemaal og brugte Holster Ret og ikke Dansker Ret“. Hvitfeld anfører derpaa den bekjendte latinske Klagesang, der „er gjort udi Kong Christophers Tid“: *„Geme, plange mæsto more, dolorosa Dania“*, og af hvilken tvende Strofer anføres her efter Dr. C. Rosenbergs smukke Oversættelse:

> „Suk og klag, til Sorg er Tiden,
> Danmark spændt i Smertens Baand,
> thi en Værge gjæv i Striden
> fattes Dig og Djærvheds Aand!
> Tapper frem blandt Folk Du foer,
> vidt gik af Din Manddom Ord,

hadefuldt Skadefolk
det vog Du, det slog Du
trindt om Land med vældig Haand.

Tusind Trængsler Dig forfølge.
tusindfoldig List og Svig,
Nederlag paa Land og Bølge,
allevegne Nød og Krig.
Uden Hvile hviler Du.
Stærke Fjenders stolte Hu,
haarde Slag, Nat og Dag
Vaabenbrag, Dødens Tag
uden Aflad kue Dig.

I Virkeligheden var Danmark Undergangen nær; det var allerede delt mellem Grev Johan og Grev Gert, som efter Reglen *lucus a non lucendo* lod sig kalde: „Danmarks Riges Vogter", og uden Niels Ebbesens Heltedaad i Randers vilde det danske Folk sandsynligvis dengang have ophørt at existere. Skjøndt Kilderne kun indeholde faa Oplysninger om Kjøbenhavns Tilstand under denne Periode, forstaas det af sig selv, at den ikke har været bedre end i de øvrige Dele af Riget; Voldshandlinger og Overgreb have hørt til Dagens Orden, og de fremmede Magthavere, „som alene saa paa deres Fordel", have neppe været samvittighedsfulde med Hensyn til Valget af Midlerne.

Da Kong *Valdemar Atterdag* i Aaret 1340 var kommen ind i Landet, maatte hans første Bestræbelser gaa ud paa at faa de pantsatte Dele af Riget indløste, og hans Opmærksomhed vendte sig strax til Kjøbenhavn. Den daværende Biskop i Roskilde Jens Nyborg overlod ham frivilligt Byen og Slottet (i Januar 1341) paa to Aar, og allerede i Februar stadfæstede Kongen alle Stadens Privilegier og Friheder til Tak for den Velvillie og Uforsagthed, Borgerne havde vist mod ham og hans. Imidlertid vedbleve de tydske Lensmænd at husere i Staden; i forskjellige Aktstykker klages der over Voldsgjerninger, Plyndringer og Overfald, særlig paa fremmede Kjøbmænd, der kom til Byen, thi de Indfødte havde Ingen, til hvem de kunde klage. I de nærmeste Aar efter Kong Valdemars Thronbestigelse ses den formelle Ret til Kjøbenhavn at være gaaet fra Kongen over paa forskjellige Hænder; saaledes til en vis Konrad von Plessen, indtil den faldt i Hænderne paa den svenske Konge Magnus Smek. Ved forskjellige Pengetransaktioner

og Byttehandeler lykkedes det endelig Kongen at erhverve Slottet og Staden, men de holstenske Herrer maatte udjages af den med Magt. Den „store Statist" (Statsmand), som Pontoppidan kalder Kong Valdemar, maatte gribe til Sværdet, og støttet af en Skare Brandenborgere, Lybækkere og Bairere under Marsken Frederik v. Lochens Overanførsel kom det i 1342 til en Kamp udenfor Kjøbenhavn ved *Blidebro* (maaské ved Vesterport), men skjøndt den holstenske Besætning led et Nederlag, blev Byen dog ikke tagen. Først i 1346 erobredes den med Magt; den holstenske Lensmand Markvard Stove blev tagen tilfange, og samme Aar kom Kongen gjentagne Gange til Kjøbenhavn, hvor han iøvrigt hyppigt opholdt sig.

Saalænge Kong Valdemar levede, var han nemlig i uhindret Besiddelse af denne Landets vigtigste Fæstning, takket være den fædrelandskjærlige Biskop i Roskilde, Henrik Gerdtsen, der indsaa, at Kongen under sine Bestræbelser for at samle Riget maatte have et fast Støttepunkt i Sjælland. Den 21de November 1350 overlod Biskop Henrik med sit Kapitels Samtykke for sin Livstid Slottet og Byen Kjøbenhavn med alt dens Tilliggende og alle Pengeindtægter samt sin Gaard i Serridslev og en Mølle til Kong Valdemar, „til Tak for, at Kongen har udrevet ikke alene hans Kirke, Kleresi og Folket af Fjendernes Trældom, men ogsaa udfriet hans Forgjænger og Kirkens Undergivne af Fangenskabets Aag med forskjellig Umage, Tab og Udgift". Aldrig saasnart syntes bedre Tider saaledes at skulle oprinde for Byen, da den ramtes af en ny Ulykke; den ødelæggende Pest, der kaldtes *den sorte Død* eller „den store Mandedød", kom til Danmark, og skjøndt vi ingen positive Meddelelser have om dens Ødelæggelser i Kjøbenhavn, er der neppe Grund til at tro, at denne By er bleven skaanet, medens det øvrige Land blev hærget. Hvitfeld fortæller, at talrige Bondebyer stode helt øde, saaledes at der endnu paa hans Tid henlaa mange Marker udyrkede, som tilforn havde været Ager. Samtidig hang Freden bestandig i et Haar. Lybækkerne, der havde været Kong Valdemars Forbundsfæller, vare forbittrede paa ham over hans ringe Taknemmelighed for udviste Tjenester, og da Kongen i 1361 havde ødelagt Visby paa Gulland i Bund og Grund, saaledes at den aldrig mere reiste sig, optraadte Hansestæderne som Danmarks aabenbare Fjender. I Foraaret 1362 sendtes en stærk lybsk Flaade ind i Sundet under Anførsel af den lybske Borgmester *Johan Wittenborg*;

den skulde egentlig bemægtige sig Kjøbenhavn, men da den ventede Undsætning fra Sverig, vendte den sig først mod Helsingborg, som den ansaa for et lettere Bytte. Valdemar Atterdag samlede imidlertid sin Flaade, og denne kjæmpede med saa stor Ære, at Lybækkerne mistede tolv store Skibe, ladede med Proviant og Krigsmateriel, og maatte vende hjem med uforrettet Sag, hvorfor deres Anfører blev henrettet. Det er første Gang, at man efter Landets store Ulykker atter hører Tale om en *dansk Flaade.*

Faren var saaledes lykkelig afvendt, og Kjøbenhavn blev det næste Aar Skueplads for *store Festligheder,* idet Kong Valdemar her feirede sin tiaarige Datter *Margrethes Bryllup med den norske Kong Haakon,* denne følgerige Begivenhed, der gav Anledning til Kalmarunionen. Trolovelsen havde allerede fundet Sted i Kjøbenhavn fire Aar iforveien, men i Mellemtiden havde Kong Valdemar bemægtiget sig de skaanske Provindser, og dette satte saa ondt Blod i Sverrig, at dets Stormænd tvang Haakon til at hæve Forbindelsen med Margrethe og indgaa en ny med Elisabeth, en Datter af Grev Gert af Holsten. I Vinteren 1362 afseilede hun fra Travemünde, „udflyet med Dronninglige Klæder, Ornamenter og Habit", for at blive ægteviet til Haakon, men Skibet drev iland, rimeligvis paa Bornholm, hvor Erkebispen af Lund holdt Bruden fast under forskjellige Skin og Paaskud, som f. Ex. for den strenge Vinters Skyld. Samtidig afsluttede Valdemar Atterdag hurtigt et Forbund med Kongerne Magnus Smek og Haakon, og Margrethes Bryllup stod ihast paa Varberg i Halland, medens den egentlige Fest, der kaldes „et stort Hof", holdtes senere, den 9de April 1363 i Kjøbenhavn. Det havde som bekjendt til Følge, at Svenskerne afsatte Magnus Smek, udelukkede Haakon fra Tronfølgen, og valgte Albrecht af Mecklenborg til Konge.

I nogle Aar lykkedes det Valdemar at besværge Stormen, men i 1368 gjorde en stor Del af den gamle nørrejydske Adel, der var misfornøiet med de stadige Udskrivninger til Krig, Oprør og sluttede et frygteligt Forbund med deres Fædrelands værste Fjender: Hansestæderne, Kong Albrecht af Sverrig samt Hertugerne af Holsten og Mecklenborg. Man delte Bjørnens Hud, inden den var fældet. Der indrømmedes Hansestæderne de videstgaaende Privilegier, og disse, som aabenbart havde faaet Øiet op for, at de i Kjøbenhavn havde en fremtidig farlig Medbeiler, gjorde det udtrykkelige Forbehold, at *Kjøbenhavns Slot skulde nedbrydes* og øde-

lægges, naar det var vundet. En lybsk Flaade sendtes op i Sundet, som indtog Kjøbenhavn den 2den Mai, medens Slottet først synes at have overgivet sig den 16de Juni. I et samtidigt Aktstykke hedder det nemlig, at „Kjøbenhavns By blev ødelagt i Bund og Grund af Tydskerne" den 2den Mai, medens der i Raadstuarchivet i Thorn (som dengang var Hansestad) findes en Beretning om Slottets Indtagelse den 16de Juni af et Øienvidne, Raadmand i Thorn, Herman v. Düllmen. Han melder, at „das Hus zcu Koppinhaven" overgav sig den 16de Juni, og at man der forefandt talrige Kostbarheder. I en Kiste indeholdtes mange smukke Ting af Kongens Sølv-Taffelsmykke, som Kander, Bækkener, Sølvvaser, Skaaler og Fade; i en anden Kiste laa et overordentligt smukt Ornat af Silke, der hører til Kirkens Skrud; i en Tønde Kongens Stikketøi (Ringrendingsrustning), der hører til hans Heste, og i Kjælderen 3 Læster Vox. Byttet synes at have været stort, og det blev fordelt saaledes, at Hansernes Raadmænd og Marechallerne Albrecht af Mecklenborg og Heinrich af Holsten fik det Halve af de forefundne Skatte, medens den anden Halvdel tilfaldt Krigsfolket. Det oplyses ligeledes, at *Havnen blev tilsænket*, og skjøndt man foreløbig udsatte Slottets Nedbrydning, ses det dog at være sket senere paa Aaret, i hvilken Anledning Hansestæderne sendte 47 Stenhuggere til Byen. Som bekjendt lykkedes det Kong Valdemars Drost Henning Podebusk at skille Hansestæderne fra Forbundet ved meget store tildels ydmygende Indrømmelser, og der er neppe Tvivl om, at Katastrofen af 1368 var den alvorligste, som endnu var overgaaet Kjøbenhavn. Det varede vistnok adskillige Aar, inden Slottet og Byen gjenopførtes, og det er maaské dens øde Tilstand, som bevirker, at Dronning Margrethe uden Indvendinger lod Biskop Niels Jepsen inddrage den ved Kong Valdemars Død i 1375. I 47 Aar havde Kjøbenhavn været ude af Bispestolens Besiddelse; den forblev der kun i 41 Aar til.

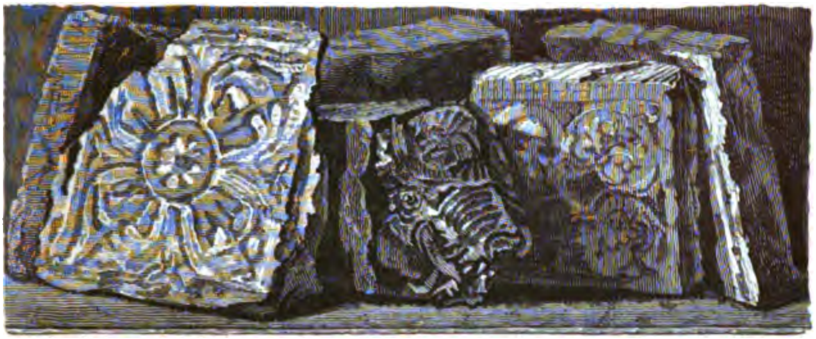
Dronning Margrethe stod sig godt med Kirken og gjorde intet Forsøg paa at fratage den Kjøbenhavn; tvertimod gav hun Biskoppen rigelig Erstatning for den Skade, han havde lidt ved at Kong Valdemar under hele sin Regjering havde havt Indtægterne af Staden, saavelsom for det Tab, han havde havt ved Slottets Ødelæggelse. Engang imellem opholdt hun sig her tilligemed Kong Erik af Pommern (thi nogle Aktstykker vedkommende Forhandlinger

med Hansestæderne ere daterede Kopenhafn og Copenhaven), men Staden spiller ingen fremtrædende Rolle under hendes Regimente. Den ramtes i Aaret 1386 af en Ildebrand, som fortærede en Del af Byen, St. Peders Kirke og Vor Frue Kirkes Klokker, men nøiere Oplysninger om denne Ildsvaade mangle, saavelsom om Byens Deltagelse i de mange Kampe, som under Dronningens Krig med Sverrig leveredes i Sundet mod de mecklenborgske Fetalliebrødre, der optraadte som Sørøvere og Kapere. Kjøbenhavn synes at have havt en rolig Tid under Biskoppens Lensmænd Ridder Folmer Jacobsen og Anders Laurensen, indtil Biskop Peder Jensen Lodehat døde den 19de Oktober 1416. Nu ansaa Erik af Pommern Tidspunktet for kommet til at sætte *Kongemagten i Besiddelse af Staden,* og endnu inden den nye Biskop var udvalgt, tvang han Domkapitlet i Roskilde ved Trusler til at udlevere den. Kannikerne indskrænkede sig til at nedlægge Protest, thi Jakob Erlandsens og Jens Grands Dage vare forbi; Kirkens Kamp med den verdslige Magt var forlængst kommen til Afslutning, og Banstraalen udøvede ikke længere hin trolddomsagtige lammende Magt som i den tidlige Middelalder. Striden om Kjøbenhavn blev til en simpel Retstrætte, og skjøndt det for en moderne Opfattelse ikke synes tvivlsomt, paa hvilken Side Retten var, formaaede den nye Bisp Jens Andersen saalidt som hans Efterfølgere at udrette Noget. Kongen gjorde gjældende, at Bisp Niels efter Valdemar Atterdags Død havde bemægtiget sig Staden „med Vælde“, og ikke efter Landslov, hvorhos han tilbød at underkaste sig den Dom, som Erkebiskoppen i Lund og Rigens Raad maatte fælde. Biskoppen vilde imidlertid ikke gaa ind herpaa, men forlangte en udelukkende geistlig Kjendelse, formodentlig fordi han indsaa, at de verdslige Herrer vilde staa paa Kongens Side. Efter langvarige ørkesløse Forhandlinger døde Striden hen, uden at have ført til noget Resultat. Den gjenoptoges vel under Christian den Første og Kong Hans, men tilsidst synes Geistligheden selv at have indset, hvor unyttige dens Bestræbelser for at vinde Byen tilbage vare. Det er betegnende, at den sidste katholske Biskop Joachim Rønnow endnu efter Frederik den Førstes Død oprippede den gamle Strid, det siges, fordi han fandt Bispestolens Breve og Bevismateriale paa Hjortholm og ialfald haabede at kunne opnaa en klækkelig Affindelsessum. I Christian den Tredies Anklageskrift mod Biskopperne af 1536 siges det, at da Kong Frederik var død

og afgangen og Kronen var uden Herre og Konning, tænkte Rønnow: „Nu er det ret Tid paa at drage de tre danske Løver (som end da lidet Haar havde) Huden al sammen af Ørene“. For sin Gjerrigheds Skyld vilde han drage Rigens Slot og Hovedstad fra Riget, Kronen og Kongen, og troede saameget lettere at kunne fuldkomme sin Villie, som „der paa den Tid ikke var Konge til, som kunde svare og tale for Kronens Ret og Rettighed“. Men Rønnow havde ikke bedre Held med sig end sine Forgjængere; alle Indsigelser, Forhandlinger og Protester frugtede Intet; Kronen forblev døv for alle Forestillinger og gav aldrig mere Slip paa Staden. Den var fra nu af Kongens Kjøbenhavn; og da Kongsgaarden i Roskilde enten brændte 1443 eller opgaves af andre Grunde, blev den tillige „Hans fyrstelige Naades“ Residentsstad, eller som Wolff i ***Encomion Regni Daniæ*** siger: „Kongernes Hoffved Qvarteer“.

Rytter fra det trettende Aarhundrede. Originalen i Oldnordisk Museum.

Bygningsdele i brændt Ler fra det trettende Aarh. Orig. i Oldnordisk Museum.

ANDET KAPITEL.

Kjøbenhavns indre Forhold under Bispevælden.

I gjennem Kjøbenhavns Historie i Bispetiden gaar som en rød Traad to modsatte Bevægelser: Kongernes Bestræbelser for at gjenvinde Staden for Kronen, og Hansestædernes uophørlige Forsøg paa at holde den nede og hindre den i at blive deres Medbeiler i Øresund. Det er disse stridende Interesser, som for Størstedelen ere Skyld i Stadens Ulykker og Lidelser, men de give den tillige Betydning og Anseelse. Intet giver et bedre Begreb om Kjøbenhavns voxende Magt end netop Lybækkernes mange Krigstog imod den; deres idelige Forsøg paa at tilsænke Havnen og ødelægge den, deres Nedbrydning af Slottet og Iver for at lægge Byen øde vidne om deres Frygt for den farlige Medbeiler til Herredømmet paa Østersøen og i Belterne. Trods Borgernes exceptionelle Stilling eller maaské netop paa Grund af den udvikles deres Fædrelandskjærlighed og Mod; de ere altid rede til at forsvare deres By, hvad enten det gjælder Kongens eller Bispens Sag, men deres Hjerter slaa varmere for den Første, og skjøndt Kongemagten synes at drage Ulykker ned over deres Hoveder, og Indtagelse, Plyndring og Brand følge i dens Fodspor, hænge de ved den uden at give tabt. Thi Kongens Herredømme betyder

Frihed og kommunal Selvstændighed, medens Bispens Haand hviler tungt paa dem og ligesom udelukker dem fra Broderskabet med de øvrige Kjøbstæder. Vistnok er Erik af Pommerns voldelige Skridt blevet hilset med Glæde af Kjøbenhavns Borgere; der høres ikke det Mindste om Modstand eller Uvillie fra deres Side, og det vilde vel overhovedet ikke være blevet iværksat, hvis Stemningen havde været modsat.

Ved Udgangen af det 14de Aarhundrede se vi Kjøbenhavn som en lovende Kjøbstad, der har alle Betingelser for at gaa en smuk Fremtid imøde. Lidt efter lidt er den kommen til at spille en Rolle i Rigets Historie; Kongerne have opholdt sig i den og søgt et Støttepunkt for deres Magt i dens Beliggenhed og faste Værn; i lange Tider har den endog været i deres faktiske Besiddelse. Som Mødested for fremmede Fyrster og Landets Mægtige har den beilet om Rangen med Nyborg og Landets andre gamle Kjøbstæder, og ved sin Beliggenhed ved det meget beseilede og meget omstridte Øresund har den en umiskjendelig Overvægt over dem.

Fra et moderne Synspunkt har Kjøbenhavn paa denne Tid uden Tvivl været en meget uanseelig og ringe By; navnlig har dens *Ydre* neppe været viderè tiltalende. Dens Indbyggerantal kan i det Høieste have været 4000; Husene vare lave og smaa, med en ud til Gaden vendende Gavl; en Smøge skilte dem fra hverandre, og bagtil strakte der sig Gaarde og Haver. De vare opførte af Tømmer eller klinede af Ler, og vistnok for det Meste tækkede med Straa. Først et Aarhundrede senere nævnes Teglgaarden, der har givet det nuværende Teglgaardstræde Navn, og der hengik endda lange Tider, inden Straatagene afskaffedes. At det har skortet paa Bekvemmeligheder i det Indre, indses af sig selv; i et Inventarium fra Slottet og Østregaard fra 1328 er det eneste egentlige Bohave, der nævnes: 1 Stegepande, 2 Tønder, 4 Kedler, 5 Potter, 1 Morter, 1 Borddug, 1 Haandklæde, 1 Bækken, 7 store Dyner og 2 mindre. Ringere Fordringer til et Udstyr kunde vel neppe gjøres, og man maa formodentlig antage, at Slottet iforveien har været tømt, hvilket er saameget sandsynligere, naar man sammenligner det med Byttet fra 1368, der faldt i Lybækkernes Hænder, og hvor aabenbart kun det Værdifuldeste er fremhævet (smlgn. Side 26). Under alle Omstændigheder kan dog den jevne Borgers personlige Bekvemmelighed i Hjemmet ikke have været stor. Foruden de

offentlige, geistlige og verdslige, Bygninger, der selvfølgelig vare opførte af Sten, have dog enkelte velhavende Borgere bygget varige Huse, thi ellers vilde Bisp Stig ikke i Aaret 1280 have givet Borgerne Lov til at skjære Kalksten paa Saltholmen uden Told eller Afgift. Saadanne Huse have dog været sjeldne, thi i Jordebogen af 1380 nævnes kun et Par Stykker i Vimmelskaftet (Tydskemannegade) og enkelte i Studiestræde (daværende Raadhusstræde), Nørregade og Klædeboderne. De faa *adelige Gaarde,* som paa dette Tidspunkt fandtes i Staden, have dog sandsynligvis ogsaa været opførte af Sten eller ialfald af Bindingsværk. Valdemar Atterdags berømte Drost Henning Podebusk eiede en Gaard paa Hjørnet af Østergade og Kjøbmagergade, og der nævnes nogle faa andre adelige Huseiere, saasom Jens Pedersen af Husum, Knud Jonson af Hvessinge samt en Del adelige Damer, der ogsaa eiede Grunde i Byen, nemlig Fru Edel, Fru Cecilie, Fru Alike, Fru Svenike o. s. v. Dette Forhold var forresten ulovligt og skyldtes uden Tvivl kun den Omstændighed, at Kongerne i længere Tid havde havt Staden i deres Værge. I Joh. Krags Stadsret af 1294 fastsættes det nemlig udtrykkelig, at ingen Adelsmand maa eie Gods i Staden, men skal afhænde det til en Borger, og at enhver Borgerdatter, der ægter en adelig Herre, skal forlade Byen. Grunden hertil er naturligvis ingen anden end at holde alle kongeligsindede Elementer ude af Bispestaden, navnlig indflydelsesrige Mænd, der havde aflagt Kongen Troskabsed. Hvad *Gaderne* angaar, have de fleste af dem sikkert været overmaade smalle, og *Urenligheden* maa have været stor, da alskens Uhumskheder fik Lov til at henligge uforstyrret paa dem, og man neppe kjendte til Brolægning. Hertil kom, at Svin færdedes overalt i fortroligt og lystigt Samkvem — der tales endog om, at de gjøre Skade paa Fæstningsværkerne — og at Staldene ofte havde frit Afløb til Gaden. Hvorledes det saa ud med den offentlige Renlighed og Hygieinen under disse Forhold, behøver neppe at fortælles; men for dog at muliggjøre Fodgjængere Bevægelse udenfor Hjemmets Enemærker, hjalp man sig med at forhøie sit Fortoug, saaledes at det var hævet over Gadens Niveau. Da imidlertid ikke alle Fortouge vare lige høie, og Kjørebanen ifølge Sagens Natur maa have frembudt endnu flere Ujevnheder, kan Passagen ikke have været synderlig magelig eller indbydende. Men denne Byens store Urenlighed gjentog sig paa ingen Maade i Privatlivet. Ved Byens

Overgang til Kong Erik havde Kjøbenhavn tre offentlige *Badstuer*, hvad der vel maa ansés for rigeligt efter dens Indbyggerantal, nemlig Strandbadstuen, efter hvilken nuværende Badstustræde er opkaldt, den saakaldte Vombadstue, der har ligget i et Stræde mellem Vestergade og Frederiksberggade, og endelig en Badstue i Omegnen om Nikolai Kirke. Kannikerne synes at have havt en Badstue for sig selv i Klosterstræde, ligeledes Helligaands-Huset en paa sin egen Grund. Man synes at have fundet stort Behag i disse Bade eller dog at have betragtet dem som høilig gavnlige for Sundheden; i en senere Tid, da hidtil ukjendte smitsomme Sygdomme dukkede op og udbredtes med forfærdelig Hurtighed, gav man vel ikke med Urette Badstuerne Skyld herfor.

Fra Søsiden kan Staden heller ikke have været videre imponerende. Hvorvidt Kirkerne have havt Taarne og Spir, vides ikke, men det er ikke sandsynligt; snarere have de lignet vore nuværende Landsbykirker med takkede Gavle, og Klokkerne have vistnok været ophængte i „Stabler". Slottets skumle, enkeltstaaende Taarn har været det eneste Kjendingsmærke fra Søen; men, som vi have set, blev det gjentagne Gange nedbrudt. Hertil kommer Galgen, som var en uundværlig Dekoration i ethvert middelalderligt Landskab, og altid dominerede Adgangen til Staden. Om *Havnen* selv er der ovenfor talt. Man kom ind i den forbi Rævshalegrunden, der nævnes nogle Gange, op imellem Fastlandet og Amager, og kunde da enten søge ind bag Bremerholm og de omgivende Smaaøer eller udenom disse lægge ind i Gamlebodehavn gjennem Bommen. Hvorvidt Slotsholmen i Bispetiden var forbunden med Byen ved en Bro, vides ikke; men under alle Omstændigheder er *Høibro* vel sagtens bleven bygget enten umiddelbart før eller umiddelbart efter Kongens Overtagelse af Staden. Den var af Træ, opført paa Pæle, og en Vindebro, for at Skibene kunde passere gjennem den hen til Havnens Centralpunkt, *Ladbro*, en Mole, hvor Skibene lossede og ladede, og efter hvilken Ladbostræde (Kompagnistræde) havde Navn. Her laa sandsynligvis ogsaa en Veierbod ud til Stranden. Paa Ladbro maa der have hersket meget Liv og megen Travlhed: saaledes tillodes det i 1275 Borgerne mod en ringe Kjendelse til de Spedalske at losse om Søndagen, ja det kunde endog under overordentlige Omstændigheder tillades dem paa de store Helligdage. Toldvæsenet havde altsaa allerede dengang Overarbeidstid. Sand-

synligvis har der paa denne Skibsbro været opført et Hus, kaldet *Endebod,* hvor der holdtes Søret for de fremmede Skibes Besætninger. Henimod Slutningen af det 14de Aarhundrede nævnes en anden Bro, *Hysekebro,* for Enden af Hyskenstræde, men den har, hvad der ogsaa antydes ved Navnet, kun været en lille Træbro med et offentligt Privet eller „Mag“ ud i Havnen. Uden Tvivl har der ikke hersket den bedste Orden i Havnen, og den er lidt efter lidt bleven saaledes opfyldt med Urenlighed og Feieskarn, at dens indre Partier ere blevne grundede. Skarnholmen, hvor nu Thorvaldsens Museum ligger, antyder ved sit Navn, hvorfra den skriver sig. Ud til Kalleboderne har der neppe nogensinde været Seilads for større Fartøier.

Blandt Stadens offentlige Bygninger maa *Slottet* først og fremmest nævnes. Det laa paa samme Sted som nu, eller maaské lige foran det nuværende Christiansborgs Façade mellem denne og Frederik den Syvendes Rytterstatue, og bestod, som gjentagne Gange antydet, kun af et enkelt fast Taarn, omgivet af en Grav. Muligvis er det i Vignetten foran første Kapitel afbildede Sigil fra 1296 en Afbildning af Kjøbenhavns Slot, og det maa da have været omgivet af en Ringmur med Runddele. Men dets Bygninger undergik allerede i en tidlig Tid meget store Forandringer paa Grund af de Katastropher, der ramte dem, og det kan selvfølgelig neppe ansés for sandsynligt, at Slottet f. Ex. efter dets totale Ødelæggelse i 1368 er blevet gjenopført i den gamle Skikkelse. Fra Absalons Tid existerer den Dag idag dog en enkelt Levning, nemlig et Kildevæld i den indre Slotsgaard, der kaldes Absalons Brønd, og hvortil man fra Slottets østlige Kjælder kan komme gjennem en muret Gang under Jorden. I Bispernes Tid har Slottet neppe været noget særlig tillokkende Opholdssted, hvad Bekvemmeligheder angaar; sandsynligvis have baade de og Kongerne foretrukket at bo paa Østregaard, Slottets Avlsgaard, eller paa Kongsgaarden i Serridslev. Dette Forhold maa dog have forandret sig netop ved Slottets Overgang til Kongen, thi Christoffer af Bayern holdt Bryllup paa Kjøbenhavns Slot, hvad han aabenbart ikke kunde have gjort, hvis der ikke var blevet foretaget omfattende Byggearbeider, Udvidelser og Forbedringer. I en meget tidlig Tid nævnes en Slotsklerk, som tillige havde Stadens Segl i Gjemme, men der indrettedes først et Slotskapel af Valdemar Atterdag her saavelsom paa flere andre af

Kjøbstædernes Slotte. Borgen i Kjøbenhavn havde indenfor Byens Fæstningsværker et temmelig omfangsrigt Jordtilliggende, nemlig foruden Avlsgaarden ***Østregaard*** i Vingaardsstræde med det omliggende ubebyggede Terrain, en saakaldet ***Hushave*** (det vil sige: Slotshave), i en Kvadrat begrændset af Gothersgade, Pilestræde paa den ene og Møntergade, Grønnegade paa den anden Side. Maaské henlaa Rosengaarden i Stadens nordligste Del ogsaa en Tidlang under Slottet. Det var en stor, ubebygget Grund, der til henimod Reformationen benyttedes som Haver og var ilde berygtet som Tilholdssted for utugtige Kvinder og Skueplads for Drab og Forbrydelser. Det forstaas iøvrigt af sig selv, at der hørte et ***Landdistrikt,*** et Birk, til Slottet, nemlig Serridslev, Solbjerg, Nyby, Valby og Vigerslev, og hvergang Byen var i Kongens Besiddelse, fulgte Birket med. I en tidlig Tid erhvervede Roskilde Bispestol ogsaa ***Amager,*** som allerede 1341 kaldes „Bispens Gods", og denne Ø tilfaldt altsaa ogsaa Kongemagten som god Prise, da Erik af Pommern konfiskerede det Hele.

Ved Begyndelsen af det femtende Aarhundrede havde Kjøbenhavn ikke mindre end *fire Sognekirker*: Vor Frue, St. Peders, St. Nikolai og St. Klemens, hvoraf den første utvivlsomt var den mest ansete og tillige den rigeste. Vi have ovenfor set, at den nye Stenkirkes Opførelse rimeligvis blev paabegyndt i Absalons levende Live, men den fuldførtes først under hans Efterfølger paa Roskilde Bispestol, Peder Sunesøn. Kirken var, som det fremgaar af Navnet, helliget Guds Moder, hvorfor den hyppigt kaldes ***„Mariakirken"***; den første Præst, der nævnes ved den, altsaa den første kjøbenhavnske Præst overhovedet, hed Eskil, og synes at have staaet i Venskabsforhold til Absalon, efterdi denne testamenterede ham en Foerværkskappe, der var paa Borgen i Kjøbenhavn. Kirkebygningen selv udstod i det første Aarhundrede af sin Tilværelse ikke mindre end fire Ildebrande, og ved Lybækkernes store Ødelæggelse i 1368 er den sikkert ogsaa bleven hærget. I Bispetiden havde den neppe noget Taarn eller Spir; først i 1483 omtales det nys paabegyndte Taarn, og i 1514 fik dette et meget høit kobbertækt Spir.

Allerede i en tidlig Tid blev Vor Frue Kirke Eier af betydelige ***Grundeiendomme*** i og udenfor Kjøbenhavn, for Størstedelen frivillige Gaver, skjænkede af Døende „til Sjælens Frelse", for at Kirken skulde holde Sjælemesser, „Aartider eller Begjængelser" for de

Hedengangne. Tidens Religiøsitet gav sig Udslag i denne Skikkelse, og det skyldes saadanne Gaver, at talrige prægtige Kirkebygninger kunde reises trindt om i Landet. Bisp Peder Sunesøns Broder, Lavrens Sunesøn, skjænkede Kirken de første faste Eiendomme, og henimod Aaret 1400 se vi, at den eiede 55 Grunde med tilhørende Bygninger spredte omkring i Staden, foruden syv Grunde, der tilhørte Kirkens Altre. Mange af disse Gaver medførte den Forpligtelse at holde Sjælemesse paa en bestemt Dag for den afdøde Giver; mange vare bestemte til Kirkebygningen, hvad der vel kunde gjøres behov efter de Ulykker, som var overgaaet den. Saaledes gik det til, at Kirken lidt efter lidt blev rig, hvorved dens Anseelse og Fortrin fremfor Byens andre Sognekirker selvfølgelig voxede; dens Overflod paa *Helgenlevninger* og andre Relikvier bidrog vel ogsaa Sit dertil. Man har endnu en udførlig Fortegnelse over disse; saaledes nævnes: et Stykke af det hellige Kors, et helt Hoved af de 11000 Jomfruer med Krone paa, og et andet uden Krone, Stykker af St. Peder, St. Andreas, St. Nikolaus og af en Mængde hellige Kvinder, et Stykke af den hellige Krybbe, af det Sted, der vædedes af Christi Blodsdraaber, af Herrens Grav, af det Sted, hvor han foer til Himmels, af det Sted, hvor den Helligaand nedsteg over Apostlene, af St. Olafs Banner, en Finger af Abbed Wilhelm, et Stykke af Knud Lavards Kappe, af St. Birgittes Bord, af den Sten, paa hvilken St. Olaf blev ihjelslagen, og af den Fane, Englen rakte ham, da han indgik til Herligheden o. s. v. Enkelte af disse Relikvier ses endog at være blevne anbragte under en Bjælke i Spiret, da dette opførtes. At Kirken ligeledes har havt en Overflod af Helgenbilleder, ligesom i andre katholske Lande smykkede med Perler, Guldsmykker og Kroner, forstaas af sig selv; derimod havde den, saalænge Staden var i Bispernes Magt, forholdsvis kun faa *Kapeller og Altre.* Af de første nævnes Vor Frue Kapel og St. Katrine Kapel; af de sidste foruden Høialtret i Kannikechoret og Sognealtret i Menighedschoret henved en halv Snes andre Altre, der have været anbragte paa forskjellige Steder i Kirken, ved Pillerne, Murene og i Kapellerne.

Til Vor Frue Kirkes Forherligelse og for at give den desto større Glands, indrettede dens Grundlægger Bisp Peder Sunesøn et *Kollegiatkapitel* eller et Slags Domkapitel ved Kirken, bestaaende af en Dekanus (eller Degn) som Formand, en Kantor og flere

Kanniker. I Begyndelsen hørte kun sex Kirker (hvoraf de tre udenfor Kjøbenhavn) under Kapitlet, men senere henlagdes henved en halv Snes andre Landsbykirker i Stadens Omegn dertil. Om Forholdet mellem Roskilde Domkapitel og det kjøbenhavnske maa det antages, at det første har havt den overordnede Myndighed i alle almindelige Anliggender, og at det sidste neppe har havt nogen bestemmende Indflydelse i andre kirkelige Sager end sine egne, ligesaalidt som det har deltaget i Bispevalget. Hovedformaalet med Institutionen var at besørge Gudstjenesten saa prægtigt som mulig, det vil sige: Alter- og Messetjenesten, thi Prædiken spillede kun en underordnet Rolle. Til Kirkens store Festdage hørte dens Indvielsesfest, som oprindelig høitideligholdtes den 14de September, men senere henlagdes til Søndagen efter Christi Legemsfest, og „den kjøbenhavnske Relikviefest“ den 25de Juli, da alle Kirkens Helgenlevninger bleve offentlig udstillede i en vis Orden paa Altrene. Paa saadanne Dage har Kirken uden Tvivl frembudt et glimrende Skue; Processioner og religiøse Optog have færdedes i og udenfor den; alle dens Klenodier ere blevne tagne frem af deres Gjemmer, Kirkefaner have vaiet, Musik og Sang har lydt under Hvælvingen, og Skarer af Troende ere strømmede til for at blive delagtige i dens Syndsforladelse og Velsignelse. Ogsaa for betydningsfulde historiske Begivenheder var Kirken allerede da Skueplads; Landets indflydelsesrigeste Prælater satte hverandre Stævne her til Kirkeforsamlinger, og her ægteviedes, som vi have set, Prindsesse Margrethe til Kong Haakon af Norge; Frue Kirke var saa at sige Unionens Vugge.

I Spidsen for Kapitlet stod *Dekanus* (Degnen), der havde Opsigt med Kannikerne, udfærdigede Kapitlets Breve og havde den geistlige Jurisdiktion over Kapitlets Bønder. Degnen havde Embedsbolig paa Hjørnet af Fiolstræde og Kannikestræde, i Stiftsprovstens nuværende Gaard, som ved Reformationstiden blev Professorresidents, og til hvilken der hørte en stor „Abildgaard“. I hans Hus var desuden et Fængsel for ulydige Klerke. I den ældste Tid synes hans Stilling dog ikke at have været videre indbringende; i 1377 siges det f. Ex., at Dekanatet havde saa ringe Indtægter, at det neppe fortjente Navn af „Dignitet“, efterdi det, hvormed Værdigheden skulde opretholdes, manglede; men da Reformationen nærmede sig, blev det en saa anseelig Forlening, at det ofte beklædtes af Adelsmænd med store Navne. *Kantoren*

ledede Chorsangen og den øvrige daglige Gudstjeneste, men fik dog først under Erik af Pommern et Prælatur i Kapitlet; tidligere vare hans Funktioner nemlig overdragne til en Kannik, som herfor oppebar en Løn. Hvad endelig *Kannikerne* angik, gjorde de til visse Tider Tjeneste i Hovedkirken, men vare iøvrigt ligesom Dekanus og Kantor tillige Sognepræster ved Stadens andre Kirker eller ved de annekterede Landsbykirker. Det var en Kannik i Kjøbenhavn, Hans Rodiis, som i Aaret 1295 hjalp Erkebiskop Johan Grand med at flygte fra det strenge Fangenskab paa Søborg. Hvor stort det geistlige Embedspersonale ved Frue Kirke var i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede, kan ikke siges, men det har neppe været ganske ringe, thi Prælaterne og Kannikerne havde den Forpligtelse at lønne en Vikar (Præstelærling) til at tjene i Choret, og foruden disse Chorvikarer fandtes der, efterhaanden som Altrenes og Kapellernes Antal tiltog, en stor Del Alterpræster, Kapellaner og de saakaldte evige Vikarer, som enten beskikkedes af Kapitlet eller af den Privatmand, der havde forbeholdt sig Patronatsret til vedkommende Alter. Dog skriver Kirkens egentlige Glands sig først fra en Periode, der er hundrede Aar senere.

Til Kapitlet var knyttet en Skole, *Domskolen*, rimeligvis stiftet samtidig med Kapitlets Oprettelse, efterdi dens Opgave var at uddanne Præster, men om hvis Existens man dog først oplyses i Aaret 1247, da en Magister Toti var Skolemester. Denne kan altsaa kaldes den første Rektor ved Metropolitanskolen i Kjøbenhavn. Drengene, eller som de kaldtes „Peblingene“, undervistes i Latin og paa Latin, og fik samtidig som Chordrenge praktisk Uddannelse i de kirkelige Forretninger, men deres Lod har neppe været misundelsesværdig, da Skolen var fattig og Tidens Skoletugt barbarisk. Paa Reformationstiden véd Christiern Pedersen en hel Del at fortælle herom. De latinske Drenge maatte tigge ved Dørene og bare en egen Dragt: en lang, vid Kjole uden Ærmer med en Aabning paa Siden, hvoraf Haanden udstraktes, for at skjelne dem fra andre Tiggere. Paa Hovedet havde de en rund Hætte, som oftest af sort Farve, fra hvilken en bugtet Svands hang ned af Nakken. Skjøndt Domskolen navnlig i en senere Tid ikke sjeldent betænktes i rige Folks Testamenter, vedblev Tiggeriet dog, og det fik først Ende ved en kongelig Befaling under Christiern den Anden. Skolebygningen laa tæt ved Kirken i nuværende *Dyrkjøb* (først efter Bombardementet

i 1807 fik den sin nuværende Plads). Af samtidige Aktstykker ses det, at da Lybækkerne i 1248 plyndrede Kirken, berøvede de den ogsaa dens Bøger, men Bogsamlingen har dog neppe været stor. En Samling paa et halvt hundrede Bøger var før Bogtrykkerkunstens Opfindelse et stort Bibliothek, og det kjøbenhavnske Domkapitels Samling har neppe talt flere. Det var et sent Arbeide at afskrive dem, og skjøndt flere af Kannikerne ses at have givet sig af dermed, er det neppe nogensinde sket i stor Maalestok.

Om Byens tre andre Sognekirker haves kun sparsomme Oplysninger i denne Periode; man kjender end ikke deres Alder. *St. Nikolai,* som Navnet antyder, helliget de Søfarendes Beskytter, laa tæt nede ved Vandet og Holmene, hvor Fiskerne, Skipperne og de Handlende havde deres Tilhold, og var utvivlsomt den betydeligste Kirke efter Vor Frue. Da Byen blev Kongestad, eiede Kirken en halv Snes Gaarde og Grunde i Kjøbenhavn; rimeligvis havde den ogsaa eiet Rosengaarden eller en Del deraf, efterdi det fortælles, at Valdemar Atterdag berøvede Kirken denne Jord med Vold og Uret. Da Kirken var annekteret til Kjøbenhavns Kapitel, tilfaldt Kirketienden den af Kannikerne, sædvanligvis Kantoren, som var Sogneherre. Vi have set, at St. Nikolai Kirkegaard i Aaret 1296 var Samlingssted for de oprørske Borgere, der lagde Raad op mod Bispen, rimeligvis fordi den laa ligeoverfor Slottet helt ned til Vandet; denne Kirkegaard har overhovedet havt en meget betydelig Udstrækning, da man har fundet Spor af den under nuværende Østergade. *St. Peders Kirke,* der af mange ældre Forfattere ved en Misforstaaelse er bleven betegnet som Sognekirke i Landsbyen Serridslev, laa paa sin nuværende Plads mærkværdig tæt op til Frue Kirke, men den var kun lille og synes at være bleven opført som et Slags Annex, da Frue Sogn blev for stort. I 1386 brændte Kirkebygningen, der sikkert har været beskeden og uanseelig; thi Kirken var fattig, og i en senere Periode maatte der anvendes overordentlige Foranstaltninger som Afladstilstaaelser for at skaffe den Indtægter. Hvad endelig *St. Klemens Kirke* angaar, var det den ubetydeligste i Staden; den laa tæt ved Byens Grav, i den yderste Ende af Frederiksberggade, og dens Sogn indbefattede foruden de omliggende Gader Kjøbenhavns Birk med Undtagelse af Serridslev, altsaa Vigerslev, Valby, Solbjerg og Nyby. Ogsaa denne Kirke var yderlig fattig; ved det 15de Aarhundredes Begyndelse var den „ynkelig

forfalden“, og allerede ved Reformationen nedbrødes den, fordi den var „en ringe Bygning, ubeleilig og nu bygfældig“.

Medens de øvrige danske Kjøbstæder havde en Overflod af *Klostre* i den tidlige Middelalder, fandtes der under hele Bispeherredømmet kun ét i Kjøbenhavn, saaledes at man faar det Indtryk, at de med Flid holdtes borte af Magthaverne. I Aaret 1232 kom Franciskanermunkene, eller som de i Almindelighed kaldtes hos os: *Graabrødrene*, „vandrende paa deres bare Fødder“ til Danmark, og 6 Aar efter grundlagde de det store og mærkelige Kloster i Kjøbenhavn, efter hvilket Graabrødretorv og Stræde saavelsom Klosterstræde den Dag idag bærer Navn. Her som overalt havde disse Tiggermunke rivende Fremgang; Mængden forundredes over deres strenge Liv, der efterlignede Herrens; Deltagelsen for dem var stor, og snart strømmede der Gaver ind fra alle Sider, fordetmeste Pengegaver, Korn og Fedevarer, men dog ogsaa faste Eiendomme, skjøndt dette stred mod Ordenens Regel. For at bevare Skinnet af, at Munkene ikke bekymrede sig om verdslige Sager og jordisk Gods, havde Klosteret visse „Procuratores“ blandt Borgerne, som afsluttede Eiendomshandler paa dets Vegne og formodentlig ogsaa modtoge de større Pengegaver. Derimod indsamlede Munkene selv Ydelserne *in natura*, naar de, som det kaldtes, „gik i Termin“ med deres Kurve og Poser paa Gader og Stræder. De vare iførte en askegraa Kutte (heraf Navnet: Graabrødre) med en Strikke om Livet, og havde Træklodser under de bare Fødder. Deres Ordensregel var streng; Forsagelse og Ydmyghed var dem paabudt, og i deres Beskedenhed kaldte de sig *fratri minores* (de smaa Brødre). Klosteret bestyredes af en Guardian; en af disse, Broder Johannes Paaske, der levede omkring 1350, gjorde sig fortjent som Afskriver; det fortælles saaledes, at han i 22 Maaneder afskrev hele Bibelen i to store Bind. Man kan sikkert gaa ud fra, at disse Tiggermunke vare velstaaende Folk, hvad der dels fremgaar af, at Geistligheden betragtede dem med ugunstige Øine og tvang dem til at afgive en Part af deres Indkomster til Sognepræsterne, dels af, at de lidt efter lidt glemte deres strenge Ordensregler og ikke længere overholdt dem.

De *Bygninger*, som denne Munkeorden opførte i Kjøbenhavn, vare sikkert meget omfattende, men det er desværre nu overordentlig vanskeligt at danne sig et Begreb om deres Udstrækning eller Beliggenhed, skjøndt der den Dag idag findes Rester af dem.

Dr. O. Nielsen giver følgende Oplysninger: „Det nuværende Graabrødretorv har faaet sin nuværende Størrelse ved Nedlæggelsen af Ulfeldts Gaard, medens det tidligere alene indbefattede den vestlige Del, der begrændses af Nr. 11, det fremspringende Hjørne. Dette, det ældste Graabrødretorv, var det gamle Klosters Gaardsplads. Kirken har vistnok optaget den nordlige Længe og har selvfølgelig gaaet fra Øst til Vest. Dette stemmer tildels med den gamle Beretning, at Bryggernes Laugshus i Klosterstræde laa paa Kirkens Plads. Klosterets store Sal, Refektoriet, eller som den almindelig kaldtes „Graabrødre Klosters Stue“, omtales oftere, og her holdtes flere offentlige Møder og kongelige Retterthing. Af vigtigere Forhandlinger, der foretoges her, kan nævnes Fredsslutningen mellem Valdemar Atterdag og Hansestæderne 1346 og samme Konges Underhandlinger med Hansestæderne 1360. Her holdtes vel ogsaa Franciskanernes Provindsialmøder, der gik paa Omgang mellem Klostrene. Videre nævnes Munkefængslet eller „Prisonet“, der efter Klosterets Opløsning brugtes af Byen som Fangetaarn, og senere under Christian den Fjerde blev Tugthuskirke. Dette Munkefængsel er Nr. 11 (Boghandler Linds Gaard), og er saaledes et Stykke af Klosteret. Den er til op imellem første og anden Sal opført af Munkesten, og der er, naar den nyere Puds er borte, flere Steder Spor af gamle, smalle, spidsbuede Vinduer. Murene ere af en særdeles Tykkelse, og ligeledes den sydlige Gavl; den nordre Gavl er opført af samme Slags Sten som de andre Mure, men er ikke saa tyk, og den har da formodentlig i Klosterets Tid været forbunden med andre Bygninger, som med denne har udgjort dettes østlige Længe. Kjælderne under Huset have flere gamle Partier; der findes en Tøndehvælving og Levninger som af en Munkegang, støttet af Piller.“ Af andre Klosterbygninger nævnes: det Hus hos Prisonet, Gæsteherberget med en Kjælder under, Stegerset med Kjælder, Køllen, Bryggeriet og Porthuset. Klosteret havde desuden en tilstødende Abildgaard, omgiven af en Mur, en Teglovn, der laa ud til Skindergade, og en Kirkegaard, der ligeledes begrændsedes af denne Gade. Ulfeldts Gaard, der blev nedreven, og stod, hvor nu Slagterboderne befinde sig, laa i Klosterets Abildgaard, Kirkegaarden laa mellem Keisergade og Trompetergangen, hvor der ved Udgravninger i en sen Tid er fundet mange Dødningehoveder. Klosteret besad en overordentlig Mængde Helgenlevninger; i den

endnu opbevarede Fortegnelse opregnes saaledes 4—500 Stykker, hvoriblandt en stor Del nordiske.

Middelalderens storartede og paa religiøs Overbevisning grundede Omsorg for de Fattige, Syge og Trængende gav sig et mærkeligt og imponerende Udslag i de saakaldte *Helligaandshuse,* hvoraf enhver blot nogenlunde betydelig Kjøbstad havde ét. Man havde dengang ingen Fattighuse saalidt som noget ordnet Fattigvæsen; de Nødlidende, eller som de kaldte sig „Guds Fattige“, sammentiggede sig selv det Nødvendige til Livets Ophold paa Gader og Stræder, men naar de ramtes af Sygdom eller andre Ulykker, aabnede Helligaandshusenes Døre sig for dem. Her blev der da sørget frit for deres Pleie og Underhold, og Midlerne hertil tilveiebragtes af de saakaldte „Helligaands-Bedere“, der sendtes ud i Landet for at indsamle Almisser, medens andre af Hospitalets Brødre, der maa antages at have været underkastede en eller anden Ordensregel, bleve hjemme for at pleie de Syge. Selv de umælende Dyr — skriver Rørdam — maatte hjælpe til at indsamle Almisser, thi almindelig havde Helligaandshusene en Gris eller flere, som, forsynede med Klokker for at skjelnes fra andre mindre gudelige Staldbrødre og for desto lettere at kunne melde deres Ankomst, løb omkring i Byerne og sankede deres Føde for fromme Koners Døre. Det kjøbenhavnske Helligaandshus, om hvilket *Helligaandskirken* (eller som den ved en plattydsk Oversættelse i Aarhundreder er bleven kaldt: „Helliggestkirken“) den Dag idag bærer Minde, blev stiftet af Biskop Johannes Krag omtrent ved Aaret 1296, og Hospitalets første Indtægt blev den Jordskyld, som paalagdes Borgerne til Straf for deres mislykkede Oprør mod deres geistlige Herre. Senere betænktes det rigeligt med Gaver ikke blot i Fødevarer, men ogsaa i Jordegods, og skjøndt det er undergaaet mange Forandringer og ofte har skiftet Plads, bestaar det den Dag idag under Navnet: *Vartov.* I den ældste Periode, hvormed vi for Øieblikket beskjæftige os, havde det maaské ingen selvstændig Kirke, men den nuværende Kirkebygning, der udgjorde den ene Fløi af Hospitalet, saavelsom det endnu existerende Begravelseskapel, synes dog at være samtidige med Hospitalets Anlæggelse, skjøndt neppe Meget af det oprindelige Murværk staar tilbage.

Ligesaa sparsomme ere Oplysningerne om det saakaldte *St. Jørgens Hus* eller Hospital, af hvilket Kjøbenhavn ligesom de fleste

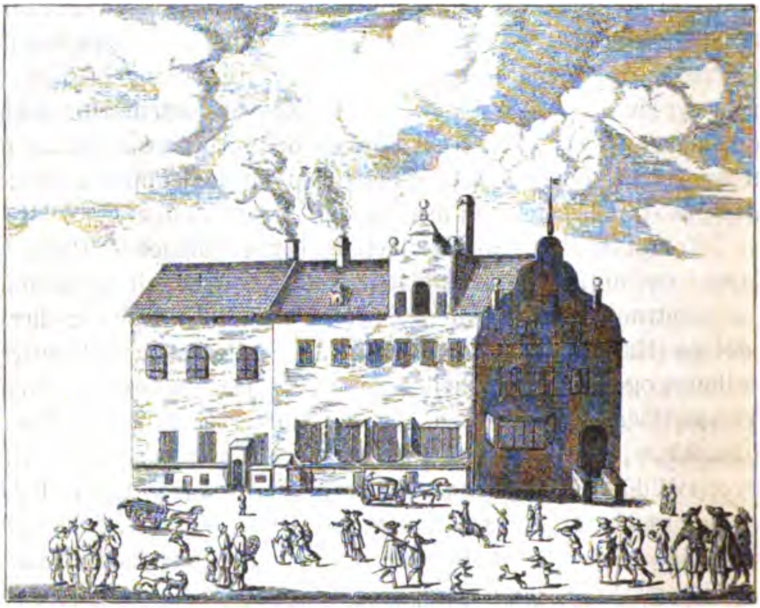
andre Byer i Middelalderen havde ét. Det var bestemt for dem, der led af Spedalskhed, altsaa for en af de sørgeligste og frygteligste Sygdomme, Historien overhovedet kjender. „Den var et forfærdeligt Onde — skriver Allen. Den begyndte med en paafaldende Døsighed og Dvaskhed, en Tunghed i alle Lemmer og en uimodstaaelig Tilbøielighed til Søvn, saa at den Syge sov ind midt under en Samtale eller under Arbeidet. Snart viste der sig Pletter i Ansigtet, paa Hænderne og andre Dele af Legemet, siden dannede der sig Knuder, som efter nogen Tids Forløb aabnede sig som Bylder og fremkaldte Saar, der aad om sig i Breden og Dybden og fortærede Kjødet; Musklerne paa flere Dele af Legemet, som mellem Tommelfingeren og Pegefingeren og paa Læggene svandt bort; Neglene fik Blyfarve og revnede, Øinene mistede deres ovale Form og bleve runde; Øienhaar, Øienbryn og Hovedhaar faldt af; Stemmen blev hæs og pibende, Aandedrættet stinkende, og hele Legemet udbredte en ond Lugt. Under Sygdommens videre Gang angrebes ogsaa de indre Dele. I Næse- og Mundhulerne dannedes Knuder, der gik over til Bylder og ædende Saar, som tilsidst ganske kunde fortære disse Dele. Undertiden faldt Fingre og Tæer, ja større Lemmer af. Den Ulykkelige syntes at raadne bort og blev til Afsky ikke blot for Andre, men næsten for sig selv.“ Naar man nu tillige véd, at Sygdommen var smitsom, kan det ikke undre, at den indgjød panisk Skræk, især da den udbredte sig med rivende Hurtighed og bortrev Mænd af alle Samfundsklasser. Et af dens navnkundigste Offre var Ærkebiskop Anders Sunesøn, som paa Grund af den maatte nedlægge sit Embede i Aaret 1222. I samme Aarhundrede omtales de første Hospitaler i Danmark; det kjøbenhavnske nævnes i Aaret 1261. Det var indviet St. Jørgen og laa her som altid i betydelig Afstand fra Byen, hinsides St. Jørgens Sø mellem Nørre- og Vesterbro. Paa Grund af Sygdommens Smitsomhed og Arvelighed maatte de Ulykkelige, som vare beladte med den, ikke færdes og leve, som de vilde; dog er Johannes Krags Stadsret endnu saa lemfældig, at den tillader de Spedalske, som afholde sig fra offentligt Samkvem med Andre, at forblive i deres Hjem; i Christoffer af Bayerns Stadsret bestemmes det derimod, at Spedalske, som ere vrangvillige, med Magt skulle indlægges paa Hospitalet. Afspærrede fra den øvrige Verden, saa at sige udstødte af det menneskelige Samfund, revne bort fra Familie og Venner, tilbragte de Ulykkelige en sørgelig

Tilværelse, beskjæftigede med Landbrug og anden Syssel. I visse Herreder havde Hospitalet Ret til at indsamle milde Gaver ved Udsendinge, men de skulde med Klappetræer give tilkjende, at de nærmede sig, for at Folk itide kunde tage sig ivare. Midlerne til de Lidendes Underhold skaffedes tilveie ved Almisser og Gaver; hyppigt betænktes de i rige Folks Testamenter, og ved Stranden var der opstillet en „St. Olavs Blok“ for dem, thi St. Olav var afbildet i deres Segl og maa derfor have været deres nationale Skytshelgen. I det Hele havde St. Jørgens Hospitalet en religiøs Charakter; de Syge kaldtes „Sødskende“ eller „Hospitalsbrødre“; der fandtes uden Tvivl et Kapel paa Stedet, dog neppe med en fast Præst, og Hospitalsbrødrene udgjorde tilsammen ét Konvent, der bestyredes af en Formand. I 1368 blev St. Jørgens Hus udenfor Kjøbenhavn ødelagt af Lybækkerne og delte saaledes Skjæbne med den øvrige By, men det maa snart være blevet gjenopført, da det i Aaret 1465 atter betænkes med Gaver.

Torvet spiller i Middelalderens Liv en lignende Rolle som Forum i det antike. Det er det egentlige kommunale og kommercielle Centrum; paa engang Tingsted og Markedsplads; her er Stedet for Handel og Vandel, her holdes Rettergang, og her ligger Raadhuset og Kirken, om hvilke de talrige Kræmmeres eller Haandværkeres Boder gruppere sig. Ja, saa stor er Ligheden, at ligesom Gladiatorkampene i Oldtiden leveredes paa Forum, saaledes bliver Torvet i Middelalderen det Sted, hvor store Fester og Optog holdes, hvor glimrende Ridderspil afløse den daglige Dont, eller hvor skrækkelige barbariske Dødsstraffe exekveres. Kjøbenhavns *Gammeltorv,* det ældste og under hele Bispeherredømmet det eneste Torv, har en omfattende Historie, og der er neppe mange Begivenheder i Stadens Liv, uden at de paa en eller anden Maade afspeile sig i den.

Det er allerede ovenfor (S. 10) berørt, at Gammeltorv i den tidlige Middelalder var flere Gange større end nu. Den sydlige Del, hvor nu Nytorv er, henlaa længe ubebygget som Haver; mod Øst existerede Husrækken, som skiller det fra Skovbogade, ikke, og mod Nord strakte Torvet sig helt hen til Frue Kirke og nuværende Studiestræde. Man maa tænke sig, at denne udstrakte Plads paa visse Steder oprindelig har været bebygget med midlertidige Træskur i lange Rækker for de Handlende, og det er disse „Boder“, som senere bleve faste, der have givet mange af de tilstødende

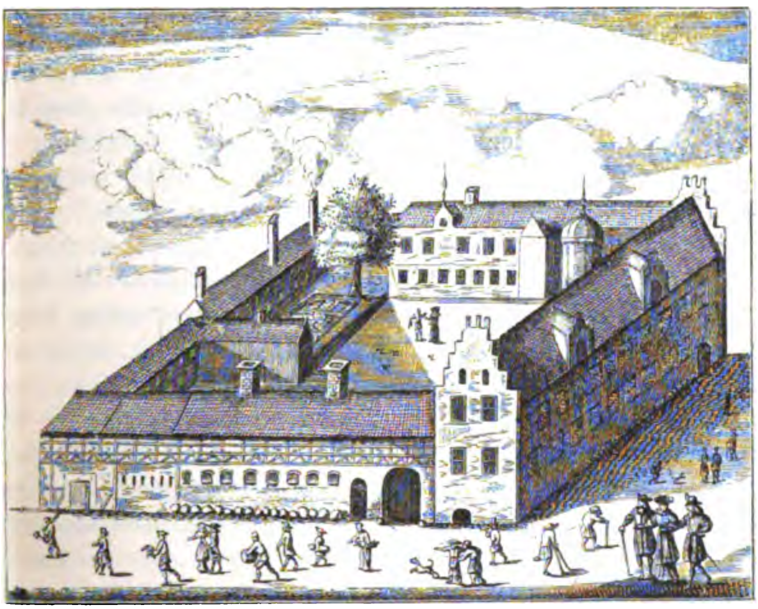
Gader Navn. De nuværende *Klædeboder,* hvor „Vantsniderne“ forhandlede deres Varer, nævnes i en tidlig Tid, ligeledes *Kræmmerboderne*; den nuværende Skovbogade og Vimmelskaftet hed *Suderboderne* (af Suder, der betød Skomager) og senere Skoboderne; en Eiendom, hvor Vimmelskaftet dannede et Hjørne med Skovbogade, hed *Sudervraa*; endvidere nævnes *Skrædderboderne, Skindernes Boder* (alle Haandværkere, der arbeidede i Læder) i Skindergade, *Smedenes* i Smedegade, den Del af Vestergade, der var nærmest ved Gammeltorv,

Kjobenhavns første Raadhus.

Rebvinderboderne i samme Egn og endelig *Saltboderne,* den Del af Nørregade, der er Gammeltorv nærmest. Her forhandledes dog ikke alene Salt, men fortrinsvis saltede Varer, Kjød og Fisk, der var meget yndet i Middelalderen. Slagterne, eller som de dengang kaldtes: *Kødmangerne,* havde ikke Boder paa Torvet, de vare henviste til et Sted for sig selv, idet deres Boutiker laa i Vimmelskaftet (Tydskemannegade), men i Begyndelsen af det femtende Aarhundrede flyttedes de hen i Bjørnebrogade, som da fik Navnet Kødmangergade, hvilket senere forvanskedes til Kjøbmagergade.

Paa Gammeltorv, eller som det i den ældste Tid kaldtes: „Torvet“, laa *Stadens Raadhus.* I Bispetiden synes Byen at have havt tvende Raadhuse, men om det *ældste* ere Efterretningerne saa sparsomme, at dets Plads ikke engang med Bestemthed kan angives, og man næsten kunde fristes til at tvivle om dets Existents. Dr. O. Nielsen lægger det paa Hjørnet af Skindergade og Skovbogade, altsaa paa Torvets østlige Side, thi dette strakte sig som alt berørt helt herhen; Geheimearchivar Jørgensen vil derimod bestemme dets Plads

Bispegaard med Levninger af det andet Raadhus.

ude paa selve Torvet i det Punkt, hvorfra Vester-, Nørre- og Tydskemannegade udgaa, og mener, at det er blevet nedbrudt, fordi det, beliggende i Knudepunktet for al Færdsel, maatte være i høi Grad generende. Af dette meget omstridte Raadhus existerer der den Dag idag et Billede hos Resen, som er gjengivet i foranstaaende Afbildning, og som mest udmærker sig ved sine stærke Forsyndelser mod Perspektivlæren. Stadens *andet* Raadhus, af hvilket der fra samme Kilde gives en Afbildning, har derimod utvivlsomt ligget paa den nuværende Bispegaards Plads, paa Hjørnet

af Nørregade og Studiestræde, som netop derfor kaldtes Raadhusstræde. Resens her gjengivne Billede forestiller Bispegaarden paa hans Tid, det vil sige i Slutningen af det syttende Aarhundrede, da Bygningskomplexet var blevet udvidet, forandret og ombygget, saaledes at kun enkelte Levninger, navnlig Halvdelen af Hovedbygningen mod Nørregade, vare tilbage af det gamle Raadhus. Under Christian den Første udlaantes det til det ny stiftede Universitet for et Tidsrum af 10 Aar, men afstodes allerede nogle Aar efter ved et Mageskifte med Kapitlet, efterdi der i Mellemtiden var blevet opført et nyt Raadhus paa Nytorv.

I Nærheden af Raadhusets Indgang ude paa Torvet under aaben Himmel holdtes *Bytinget*, som var indrammet af fire faste Tingstokke eller Tingbænke, paa hvilke Byfogden, der førte Forsædet, Byskriveren, der opskrev Forhandlingerne selvfølgelig paa Latin, og de øvrige Medlemmer af Retten havde Sæde, medens den Anklagede maatte tage Plads paa en Sten, den saakaldte Tyvesten. En saadan offentlig Retshandling maa have afgivet et livligt og bevæget Skue, thi Borgerne nærede levende Interesse for Handlingen, og det feiler neppe, at de, skjøndt det var strengt forbudt at forstyrre Retten, have givet deres Mening tilkjende, hvad enten det nu var ved Bifald eller Mishag. *Byfogden* var en anset Person og valgtes af Slotsbefalingsmanden og Magistraten i Forening blandt de bedste Borgere; ved høitidelige Leiligheder bares et Sværd foran ham som Symbol paa hans Værdighed, men hans Indflydelse var selvfølgelig betydelig formindsket, saalænge Byens Borgere vare Bispens Undersaatter og kunde stævnes for det biskoppelige Retterting. Alle Stævninger skete ved en *Bysvend,* som bar en Stav med Biskoppens Mærke; de skulde foregaa i tvende Naboers Nærværelse, og Enhver, der ikke mødte, straffedes med Bøder; dog kunde den, der havde lovligt Forfald, lade møde ved Fuldmægtig. *Fængselsvæsenet* synes at have været meget primitivt; Byfogden besørgede det mod en aarlig Afgift af hver Familie i Staden (Tyvestød); naar Skyldnere sattes fast, bleve Udgifterne derved afholdte af Kreditor. Mod Tyve var Loven særlig streng; Døden var vistnok den sædvanlige Straf herfor, men da den Skadelidte selv maatte afholde Udgifterne ved Exekutionen, kunde Tyvene vist ofte slippe for bedre Kjøb. Bøddelen eller *Mestermanden* var iøvrigt nær ved Haanden, thi han havde sin Embedsbolig

tæt op til Raadhuset. De Straffe, der jævnligst bleve fuldbyrdede, vare Halshugning, som foregik paa Torvet, Hængning og pinefulde Dødsstraffe, der i en senere Tid henlagdes til et afsides Sted udenfor Byen, helst paa en Bakke, fra hvilken Galgen kunde ses i en vid Omkreds, Halsjærn og Gabestok samt Kagen, der bestod af en høi Pæl med en Skive eller Disk foroven. Forbryderen bandtes først til Pælen og fik Ris, eller som det hedder „strøges til Kagen", hvorpaa han udstilledes paa den omtalte Disk til almindelig Spot og Spe. Tilsidst maatte han springe ned paa Jorden, hvilket let kunde gaa ud over hans Lemmer. Med Kagen var ofte forenet Forvisning fra Stadens Enemærker og den Straf, der kaldtes at bære Sten af By, og som bestod i, at man hængte to svære sammenlænkede Kampesten om Forbryderens Hals; Bødlen og hans Svende førte derpaa under Musik Synderen til Byens tre Porte, og tilsidst udenfor en af dem, hvorefter det var ham forment at vende tilbage. Det ses af Stadsretterne, at denne sidste Straf hyppigt idømtes for Æresfornærmelser og Bagtalelse, naar da ikke hæderlige Mænd og Dannekvinder knælende bønfaldt om Dommens Formildelse. Denne saakaldte *„Dannemænds Bøn"*, der synes at have været en af Loven udtrykkelig godkjendt retslig Form, men om hvilken der iøvrigt kun haves faa Oplysninger, kunde ogsaa anvendes overfor grovere Forbrydelser, og man har Exempler paa, at Livsstraffe ere blevne eftergivne ved en saadan Forbøn, dog vel kun naar særlig formildende Omstændigheder tillige gjorde sig gjældende. Søfolk havde som ovenfor berørt deres egen Ret paa det yderste Brohoved i Havnen, den saakaldte *Endebod,* men der vides desværre intet Nærmere om dette ældgamle Forbillede for den nuværende Sø- og Handelsret.

I den ældste Periode af Kjøbenhavns Historie har *Sildefiskeriet* i Sundet, om hvis Omfang og Betydning vi nu have Vanskelighed ved at danne os et Begreb, vistnok spillet en stor Rolle, og Staden skylder uden Tvivl de nærliggende Farvandes Fiskerigdom sin Opkomst. Vi vide, at Sundfiskeriet gik jevnt ned ad Bakke, men det var dog ved Begyndelsen af Frederik den Førstes Regering endnu saa overordentligt, at det alene ved Falsterbod og Skanør sysselsatte 37,500 Karle, fordelte paa 7515 Baade. I Høstens Tid fra den 10de August til den 9de Oktober var Sundet fyldt af utallige Skibe fra de mangfoldige Hansestæder, som havde Ret til at

fiske og salte her; de fremmede Kjøbmænd og Fiskere havde erhvervet faste Pladser eller Grunde ved Stranden, de saakaldte „Fed“, hvor Sildenes Nedpakning og Saltning besørgedes, og de enkelte Fed vare afgrændsede med Pæle, som bare vedkommende Stads Vaaben. De danske Kjøbstæder deltoge kun i beskeden Maalestok i Fangsten, men skjøndt der paa alle Maader var sørget for de Fremmedes Tarv paa Landets Indbyggeres Bekostning, maatte dog det Røre og Liv, som herskede paa Kysten, og den levende Handelsomsætning til en vis Grad komme Byerne tilgode, ligesom den bragte Kronen overordentlig store Indtægter. I hvilken Maalestok Kjøbenhavn har deltaget i Sildefangsten kan ikke nu afgjøres; men man maa antage, at Stadens Grunde nede ved Stranden oprindelig have været udlagte til „Fed“. Efterhaanden som Byen voxede, blev Havnen imidlertid for lille til Sildefartøierne, og de ubebyggede Pladser ved Søen for smaa, hvorfor Sildenedsaltningen forlagdes til *Dragør.* Kjøbenhavn vedblev imidlertid at bestaa som en vigtig Handelsplads for udenlandske Varer, og saalænge Høstfiskeriet stod paa, holdtes her et *Aarsmarked,* som sikkert har givet Staden betydelige Indtægter, og til hvilket der er blevet hidført Varer baade fra Ind- og Udland. De ovenfor omtalte Boder paa Gammeltorv, som gave de omliggende Gader Navn eller rettere selv bleve til Gader, ere et Vidnesbyrd om dette store Marked. I Forhold hertil have de almindelige Torvedage, der holdtes hver Onsdag og Lørdag, neppe havt Stort at betyde.

I det Hele var den *store Handel* her som andetsteds i Norden udelukkende i fremmede Kjøbmænds, eller som man kaldte dem: „Gjæsters“ Hænder, og der blev fra Magthavernes Side Lidet eller Intet gjort for at forandre dette Forhold. Det var for Størstedelen indvandrede Tydskere, som oprindelig kun opholdt sig her om Sommeren, men senere bleve liggende Vinteren over, formodentlig indlogerede hos Borgerne, indtil de bleve faste Indbyggere, hvilket sikkert allerede er sket i Midten af det trettende Aarhundrede. Tydskemannegade, det nuværende Vimmelskaft, har Navn efter dem; derimod er Hyskenstræde neppe opkaldt efter deres Boder, thi „Hysken“ er Benævnelsen paa „Privet“ eller „Mag“ og har altsaa ligesom Magstræde faaet sit Navn af, at det førte ned til saadanne Huse, som efter middelalderlig Skik vare anbragte ved Stranden. Da Strædet blev bebygget, omdøbtes det til Lasse

Winders Stræde, fordi naturligvis Ingen vilde bo i en Gade med et saa smudsigt Navn, men allerede i Begyndelsen af det sextende Aarhundrede kaldes det atter Hyskenstræde, saa at det folkelige Navn altsaa har holdt sig, medens dets egentlige Bemærkelse er gaaet i Glemmebogen.

Den Bestemmelse, der andetsteds stod ved Magt under Kongernes Forsøg paa at holde Hansemagten nede, nemlig at Gjæsterne ikke maatte ligge i Vinterleie og ikke have egen Husholdning, hvorved man selvfølgelig vilde hindre de Fremmede i at blive bofaste i Byen og fortrænge Borgerne, er neppe bleven overholdt for Kjøbenhavns Vedkommende, thi ellers vilde Christian den Første ikke have udstedt et formeligt Forbud herimod. Den fremmede Handelsstand levede som en selvstændig uafhængig Stat i Staten; den havde sin egen Jurisdiktion, opfyldte ingen Borgerpligt og udredede kun en ringe Afgift til Biskoppen og Raadet, samt til Magistraten i Skikkelse af et Pund Peber, hvilket gav Anledning til Benævnelsen „Pebersvende“. De fremmede Kræmmere vare vel i Reglen ugifte, men dette var dog ingenlunde Tilfældet for Alles Vedkommende, thi det ses af det tydske Kompagnis Vedtægter af 1382, at mange af „Brødrene“ enten vare gifte eller indgik Ægteskab. *Det tydske Kompagni,* et meget exklusivt Handelsselskab, i hvilket kun Tydskere navnlig fra Wismar, Stralsund og Stettin maatte optages, maa betragtes som den egentlige Repræsentant for den ældste kjøbenhavnske Handelsstand. Det havde som alle lignende Gilder et religiøst Præg, skjøndt Formaalet nærmest var af selskabelig Natur, og var indviet Helligtrefoldigheden. Den religiøse Forpligtelse bestod fornemmelig i at stede enhver afdød Broder til Jorden med Ligklæde og Lys, lade holde tre Messer for den Afdødes Sjæl og forresten støtte hverandre efter bedste Evne. Ellers giver Gildeskraaen kun Bestemmelser om Drikkegilder, om Kvinders Deltagelse i dem, Forbud mod Slagsmaal og Fastsættelse af Bøder herfor, hvilke altid udredede i Øl og Voxlys eller Øl alene. Jakob Erlandsens Stadsret indeholder forskjellige Bestemmelser, der sigte til Borgernes Fordel, saaledes naar det paalægges de Fremmede at sælge i smaa Partier og kjøbe i store, eller naar begge Stadsretter forbeholde de Indfødte den lille Torvehandel „fra Skamler“ og Forkjøbsret af Fødevarer. Imidlertid kunne disse Paabud neppe have været til stor Gavn for Borgerne eller have hidført nogen gjennemgaaende Forbedring af de trange Vilkaar, hvorunder de

handlede. Under Kongerne vendes Forholdet om; thi det forbydes da Gjæsterne at sælge i smaa Partier, handle med Bønderne samt drive indbyrdes Handel, eller som det hedder „Gjæst med Gjæst“. Grunden til de to første Forbud er selvfølgelig, at dette Slags Handel saagodtsom var den eneste, der var levnet Byens Borgere, og vilde falde dem af Hænderne, ifald det tillodes fremmede Kjøbmænd at deltage i den, thi disse sidste havde ingen Byrder og Afgifter at bære og kunde som Ihændehavere af den store Handel let underbyde Borgerne. Forbudet mod indbyrdes Handel mellem de Fremmede fremkom, fordi Varerne vilde fordyres derved for Byens Borgere, og man med Rette gik ud fra den Forudsætning, at de fremmede Kjøbmænd kom for Stadens Skyld og ikke for at handle med hverandre. Den kjøbenhavnske indfødte Handel var paa dette Tidspunkt dog kun ringe og indskrænkede sig i det Væsentlige til Detailhandel, men det skulde ikke vare længe, før den heldig optog Kampen med den tydske, og under de første Konger af det oldenborgske Hus er Hansestædernes Magt i Grunden allerede knækket; det tydske Kompagni ophæves af Christian den Første, men skjøndt det atter gjenoprettes, fører det dog nu kun en sygnende Tilværelse, indtil det efter Reformationen dør Straadøden.

Foruden det tydske Helligtrefoldighedsgilde har der i Middelalderen maaské existeret nogle Haandværksgilder her, men der vides Intet nøiere om dem. I Stadsretten af 1294 ophævede som bekjendt Bisp Johannes Krag de Selskaber eller Samfund, der kaldtes „*Gilder eller Hvirving*“, naturligvis fordi de fremmede en Selvfølelse og Uafhængighed blandt Borgerne, som stred mod Bispestolens Interesser; og vi have set, hvorledes dette Forbud afstedkom store Uroligheder i Staden, som dog endte med en fuldkommen Seir for den geistlige Myndighed og kom Borgerne dyrt til at staa. Et enkelt Gilde, *Skrædernes* og *Overskærernes* (de senere Klædekræmmere), blev dog ikke ophævet og maa altsaa have indhentet en særlig Tilladelse; deres Skraa af 1275 er bevaret den Dag idag i et Uddrag, hvoraf det ses, at Mesterstykket bestod i „at skjære et Par Klæder og gjøre det færdigt paa Oldermandens Bord“, hvorhos Arbeidet blev omhyggelig prøvet, inden Optagelsen kunde finde Sted. Enhver Indtrædende maatte udrede en ret anseelig Afgift, fornemlig bestaaende af Drikkevarer og Mad, og man faar et klart Indtryk af de særlige Standsinteresser, der skulde

beskyttes, ved saadanne Bestemmelser, som at Ingen maatte dadle sin Laugsbroders Gjerning eller sy de Klæder, han havde skaaret. Bestemmelsen om, at Ingen maatte gaa i Kompagni med sin Svend eller have mere end to Svende og én Dreng, sigte ligeledes til at opretholde en Tvang, der kom hele Lauget tilgode som saadant. Gildets religiøse Charakter lagde sig kun for Dagen ved, at det var indviet til den hellige Trefoldighed ligesom det tydske Handelskompagni, og ved Forpligtelsen til at holde Vagt over afdøde Brødres og Søstres Lig og følge dem til Graven. Andre Haandværksgilder nævnes ikke før ind i det femtende Aarhundrede; og i Bispetiden har altsaa Enhver i Byen kunnet udøve det Haandværk, han havde Forstand paa, frit og uden nogensomhelst Laugsindskrænkning. I Jordebogen af 1380 omtales vel fire *Helgengilder*: S. Mariæ Gilde, Helligaands Gilde, S. Peders Gilde og S. Nikolai Gilde, men intet af dem synes at have bestaaet af en bestemt Art Næringsdrivende, og de have derfor vistnok udelukkende havt et religiøst Formaal, som at lade læse Messer for Afdøde o. lgn. En anden Sag er det, at nogle af dem senere gjenfindes som Haandværksgilder. Spørger man om Haandværkernes Stilling i social Henseende, synes de at have været ligeberettigede med alle andre Borgere, og den middelalderlige Benævnelse: „Embede“ og „Embedsmænd“ om Haandværk og Haandværkere har ikke havt Betydning af en tjenende underordnet Stilling, der kunde gjøre dens Udøver ufri eller berøve ham hans Borgerret.

Saalænge Biskopperne vare Herrer i Staden, opnaaede Borgerne kun ringe kommunal Selvstændighed og havde liden Del i *Bestyrelsen af deres egne Anliggender*. Først tilhørte den øverste Myndighed ingen Anden end Biskoppens Foged; der var ingen Magistrat; dog havde Kommunen en Kasse, til hvilken en ringe Del af Bøderne for Forseelser og Lovovertrædelser var henlagt. Imellem 1254 og 1294, altsaa i Tidsrummet mellem Jakob Erlandsens og Johan Krags Stadsret, har Staden imidlertid faaet en Magistrat eller *et Raad*, men først hundrede Aar efter skjelnes der mellem Borgmestre og Raadmænd. Raadmændene vare tolv i Antal, beskikkedes af Biskoppen og havde visse Pligter og Rettigheder; de havde saaledes Ret til at vægre sig ved at afsige Dom over Tyve og Røvere og være Mededsmænd; derimod skulde de undersøge, om det, der solgtes, havde ret Maal og Vægt (hvorfor Veierboden

anlagdes); de skulde have Tilsyn med Gaderne; de kunde expropriere Eiendomme til Anlæg af Vandløb og Gader og havde Forkjøbsret til Træ, Jern, Sten og Kalk paa Byens Vegne. Byens Volde stod under deres Opsigt; de vurderede den Skade, Folk havde lidt paa Liv og Lemmer ved skarpe Vaaben; de bevogtede Byens Segl, bestyrede Umyndiges og arvingløse Eiendomme, vare Befalingsmænd over det væbnede Mandskab, og kunde endelig sammenkalde offentlige Møder, men maatte selvfølgelig Intet afgjøre mod de Bestemmelser, Biskoppen havde givet. Imidlertid stod Slottets Foged i alle disse Funktioner ved deres Side, og det vel endog som den overordnede Myndighed. Første Gang der nævnes *Borgmestre* er i Aaret 1368; de vare kun 2; de valgtes i Regelen, skjøndt ikke altid, ud af Raadet, men synes ikke at have havt særlige Pligter eller Rettigheder fremfor deres Kolleger, undtagen at de førte Forsædet og ledede Forhandlingerne. Enhver Raadmand aflagde ved sin Embedstiltrædelse Ed paa Evangeliet, at han vilde holde Stadens Love og Ret uden at lade sig lede af Vrede, Misundelse, Had, Venskab, Gunst eller Gave, at han vilde underrette Biskoppen om alt Ondt, der iværksattes mod denne selv, Kirkens Eiendomme, Staden og dens Indbyggere, og endelig, at han ikke vilde afsløre Raadets hemmelige Vedtægter for Andre end Bispen. Oprindelig beskikkedes Raadet af den geistlige Herre i Roskilde, men senere supplerede det sig selv, èn Frihed, som formodentlig er bleven tilstaaet under Kongeregimentet. Overhovedet har Borgernes Stilling under det skiftende geistlige og verdslige Herredømme været temmelig usikker; en saadan Bestemmelse som f. Ex. den, at ingen Borger var pligtig til at gaa i Leding i mere end én Dagsreises Afstand fra Staden og ovenikjøbet kun til Forsvar for Bispens eller Kirkens Eiendom, er selvfølgelig ikke bleven overholdt, naar Kongerne havde Byen inde; paa den anden Side ere kongelige Friheder gaaede tabte, naar Kjøbenhavn atter kom ind under den geistlige Myndighed. Et saadant Forhold maa have vakt megen Misnøie og kan kun have forøget Længselen efter at komme til at dele Skjæbne med Landets øvrige Kjøbstæder.

Magistratens *Indtægter* synes i de ældste Tider ikke at have været store. Der gaves en ringe Afgift af Haandværkerne og af Vintapperne, den saakaldte *Vinsise,* som dels ydedes in natura til Borgmestrene, dels i rede Penge til Raadmændene; de fremmede

Kræmmere betalte en Afgift i Peber, men Raadets vigtigste Indtægt skrev sig dog fra *Veierhuset* eller Punderen, skjøndt en Del af denne Indkomst atter maatte afgives til Biskoppen. Dette Stadens ældste Veierhus, hvor Vægt, Maal og Pris paa alle Varer fastsattes, laa mellem Kompagnistræde og Snaregade, og en Gyde førte fra Stranden op til det. Ogsaa Fiskeriet i de Byen omgivende Søer var en Herlighed, der tilhørte Raadet.

Foruden de ovenfor anførte Pligter, som paahvilede Raadet, var det *Kæmner*, en Bestilling, der gik paa Omgang mellem dets Medlemmer; det holdt Øie med og gjennemgik Stadens Regnskaber, og var som sagt Befalingsmænd over det til Leding opbudte Mandskab. I de ældste Tider bleve Raadets Forhandlinger ikke optegnede, men Bisp Johannes Krag, den samme, som gav Stadsretten af 1294, og som var „en ved guddommelig Indskydelse baade i kirkelige og verdslige Sager forsynlig og i alle Ting for Kjøbenhavns By omhyggelig Mand“, paabød, at der skulde indrettes en saakaldet „*Stadsbog*“, i hvilken alle Sager af hvilkensomhelst Art, som forhandledes paa Bytinget eller i Raadstuemøder, skulde indføres „til evindelig Ihukommelse, for at Ingen bedragerisk skulde kunne modsige Bogens Indhold“. Stadsbogen, der indeholdt en Fortegnelse over Byens Indtægter, Referater af Retsforhandlingerne, navnlig om Arv og Kjøb, Skjøder, Kontrakter, Gjældssager, Pantebreve, kriminelle Sager, Stadens Regnskaber, Navne paa Forbrydere, der vare flygtede uden at bøde for sig o. s. v., blev dog ikke ført med videre Omhu i den første Tid, thi i Aaret 1303 fik Magistraten et Tilhold fra den udvalgte Biskop i Roskilde om at føre Bogen paany, og det tilføiedes udtrykkelig, at alle Sager, der ikke vare indskrevne, ingen Gyldighed skulde have. Efter hvad der oplyses af Dr. O. Nielsen, maa man antage, at én af disse gamle Stadsbøger endnu har existeret til ind i det 18de Aarhundrede, men er gaaet tabt ved Ildebranden 1728; saameget er sikkert, at ingen af dem længere er i Behold.

Om *Skattesystemet* i den tidlige Middelalder ere Oplysningerne ikke talrige, men det fremgaar dog af de spredte Efterretninger, at ikke faa Tynger og Afgifter paahvilede Borgerne. Til *Kongen* betalte Kjøbenhavns Borgere ingen Skatter, saalænge de beherskedes af Roskilde Bisp; dog maa en Plovskat undtages, der paabødes af Valdemar Seir. Til *Biskoppen* svaredes derimod desto mere; først en anseelig Byskat, der efter 1416 uforandret gik over til Kongen,

dernæst den saakaldte Midsommersgjæld af hver Arne (den egentlige Kjøbstadsafgift), Tyvestød til Fogden for at holde Forbrydere fængslede fra deres Paagribelse til næste Tingdag, og endelig *Jordskyld* af enkelte Gader nede ved Stranden. Denne sidste Afgift, om hvis Oprindelse man svæver i Uvished, har givet Anledning til megen Strid mellem de moderne Forskere, fordi man har villet benytte den som Argument for eller imod en ældre Kjøbstads Existents i Egnen om Nikolai Kirke ved Stranden, men det gjælder om dette Punkt som om saamange andre, at der mangler Kilder til at komme til fuld Klarhed om Forholdet. Den Jordskyld, som for nogle Gaders Vedkommende tilkom Bispen, maa oprindelig have grundet sig paa en Eiendomsret over Grundene, men senere blev den til et Slags Kanon, der paahvilede dem. Som vi ovenfor have set (smlgn. S. 20) maatte de frie Grunde efter Oprøret af 1294 dog ogsaa svare Jordskyld, og Forholdet blev da éns for alle Borgerne. Ogsaa Kommunen havde Indtægter af Jordskyld, skjøndt neppe i stort Omfang under Bispetiden, thi først i Løbet af det femtende Aarhundrede forbeholdt den sig en saadan Afgift af de Grunde, den afhændede til Private.

Til Bispen udrededes endvidere en betydelig Mængde *Næringsskatter*. Hver „Skude“, der deltog i Øresundsfiskeriet, maatte svare en Afgift (den saakaldte *Bartholomæus-Told,* fordi den opkrævedes fra Apostelen Bartholomæus Dag, den 24de August, til den 9de Oktober); ligeledes maatte Alle, der drev Vinterfiskeri, udrede et mindre Beløb i Penge eller Sild, foruden den almindelige Fisketiende, der blev delt mellem Biskop, Præst og Kirke. Ølboderne, der som oftest forestodes af Kvinder („Ølkoner“), betalte en halvaarlig Afgift til Byens Herre; Slagterne skulde hver Søndag sende ham et vist Kvantum Kjød, Skomagerne et Par Sko i Slutningen af Aaret og desuden garve Læder til Slottets og Biskoppens Brug, og endelig skulde Bagerne hver Uge afgive et Brød og desuden fede Slottets Svin. Blandt de mindre, men derfor ikke mindre trykkende Byrder, der paahvilede Borgerne, kan særlig fremhæves den tidligere omtalte Transport af Bispen og hans Folk til Skaane (se Paragraf 2 i Jakob Erlandsens Stadsret), den Bestemmelse, at ethvert Skib to Gange om Aaret skulde føre Brænde til Slottet, samt Forpligtelsen til at ise i Slotsgraven, der ved en særlig Begunstigelse afskaffedes af Christian den Første i Aaret 1457.

Hvad *Kommunens Indkomster* angik, bestod de fornemmelig i Jordskyld, Husleie, Bøder, Salg af Grunde o. d., men dette slog ikke til. Naar Omstændighederne bød det, paalignedes der uden Tvivl Borgerne den fornødne Sum efter hvers Formue, og Ligningen besørgedes af de saakaldte *„Fjerdingsmænd“*, som i Slutningen af det femtende Aarhundrede ombyttede deres Navn med „Rodemestre“, samtidig med at Stadens Inddeling i Fjerdinger afløstes af Rodemaal. Fjerdingsmændene vare ansete Folk, der skulde være tilstede paa Bytinget, og flere af dem bleve endog Raadmænd.

Det *daglige Liv i Middelalderen* var fornemmelig præget af kirkelige Optog, Processioner, Helgenfester o. lgn., og der kan neppe være Tvivl om, at der i Kjøbenhavn som i alle andre katholske Byer har været ophængt talrige Madonnabilleder og Krucifixer paa Gadehjørner, ved Veie, Broer og andre Steder for at henlede de Veifarendes Opmærksomhed paa det Hinsides eller til Minde om en eller anden underfuld Begivenhed. Endnu indtil 1817 fandtes der imellem Kjøbenhavn og Roskilde et paa en Stenfod anbragt Krucifix, det saakaldte „Snubbekors“, som blev restaureret i 1715 og gav en Fremmed Anledning til at tro, at Lutheranerne vare Billeddyrkere. Efter al Sandsynlighed skrev det sig fra Aaret 1250 og var ifølge Sagnet reist af en fornem Adelsmand Eskil Henningsøn Snubbe til Minde om, at hans Hustru her lykkeligt nedkom med et Barn. De verdslige Fester bleve tidligt holdte indenfor visse Skranker; allerede i 1275 udstedtes der strenge Forbud mod en altfor vidtdreven Overdaadighed ved *Bryllupper,* og i Stadsretten af 1294 paabydes, at Ingen maa have mere end 30 Diske, altsaa 30 Gjæster; der maa kun serveres med 5 Retter, og Biskoppen forbeholder sig en daglig Afgift af hver Gjæst, med Undtagelse af de geistlige, som saaledes vare sikkre paa at blive hyppige Deltagere i slige Forlystelser. *Stadsmusikanter* synes allerede at have existeret i 1380; de kaldes „Pibere“, og deres Præstationer have neppe staaet høit. *Kosten* ved Festerne var solid; røget Flæsk (Bøster), Marsvineflæsk og Sælhundespæk nævnes ofte; i en gammel Kogebog fra Midten af det fjortende Aarhundrede nævnes blandt andre Madvarer: Vildt, Oxekjød, grønt Flæsk, Vildgæs, Høns og Fisk. Man kjendte temmelig kombinerede Saucer og krydrede Lager, hvori det stegte Vildt nedlagdes, endvidere Høns i Posteier og i Frikassé, Mandel-

mælk og Mandelsmør, samt forskjellige Biretter af Mælk og Æg. Traktementet med Drikkevarer var ligeledes rundeligt og forskjelligartet; det danske Porsøl, der neppe har været velsmagende, afløstes af mange forskjellige Sorter tydsk Øl, hvis Brug Magthaverne forgjæves søgte at indskrænke, og der indførtes tillige mange Slags Vin fra Tydskland og Frankrig, dog neppe i stor Maalestok under Bispeherredømmet. *Drikkeglas* omtales 1403 i Bagersvendenes Gildeskraa, men de vare yderst sjeldne; i Almindelighed brugtes Ølstob, Bægere, Skaaler og Kander af Sølv, Træ, Tin eller Ler. I det oldnordiske Museum findes to eiendommelige Trækander, indvendigt forede med Sølv og forsynede med en sindrig Mekanisme, saaledes at Indholdet flød ud af sig selv, naar et Krus anbragtes paa det lille Fodstykke foran. De have altsaa været Beholdere, ikke egentlige Drikkekar. De ere fundne indmurede i en Hvælving i det gamle Slot, og skrive sig under alle Omstændigheder fra en tidlig Tid. Ved nærværende Kapitels Slutning findes en Afbildning af det ene af dem. Om *Bohavet* vides saagodtsom Intet; med Nyrop kan man antage, at Husene have været forsynede med faste Bænke med Hynder, der baade brugtes til at sidde paa og sove i (Slagbænke), Kister („Arke“ eller „Ørker“), Skrin samt Borde („Skiver“). Ogsaa Sengestederne synes at have været faste og indrettede som et Slags Alkover.

Ordenen i Staden opretholdtes af *Vægtere,* der vare ukrænkelige; slog Nogen en Vægter, hjemfaldt han til en høi Bøde eller til Fængselsstraf, men paa den anden Side maatte Vægteren heller ikke misbruge sin Myndighed. Personer, der drev om paa Gaderne om Natten, skulde af Vægterne føres til deres Herberg; havde de intet, skulde de stille Borgen for sig eller bevogtes til om Morgenen. Om Aftenen, naar Vagtklokken ringede, lukkedes Portene og Havnen, saaledes at Ingen kunde slippe ud eller ind, og Vægterne tiltraadte da deres Tjeneste; ved Daggry, naar det atter ringede, begave de sig hjem; Portene og Havnen aabnedes, og Portvægterne traadte i Funktion. I *Ildebrandstilfælde* saavelsom under store Tumulter klemtede Vægterne med Klokken, og det var da enhver Borgers Pligt at ile til Hjælp, enten det var Nat eller Dag, hvis han ikke vilde forbryde sin Hovedlod, og for at afværge større Onder, straffedes alle Forbrydelser, der bleve begaaede under Ildebrand, haardere end ellers. For Voldshandlinger var der saaledes en meget

stor Bøde; Tyveri straffedes altid med Hængning. En eiendommelig og ikke uretfærdig Bestemmelse var det, at den, hvis Hus nedbrødes eller nedreves for at standse en Ildebrands Udbredelse, skulde have Erstatning af den, der boede foran Ilden, efter Raadmændenes Skjøn.

Borgernes Forpligtelse til selv at forsvare deres By saavelsom de Angreb, Kjøbenhavn uophørlig var udsat for, maa tidlig have vænnet dem til *Vaabenøvelser og Vaabenbrug*; hver Mand har havt sin Rustning og sine Vaaben i Hjemmet: Sværd, Spyd, Hellebarder, Køller, Slynger og de saakaldte Armbørster, hvoraf en enkelt Art, „Ryggearmbørst“, formodentlig spændtes med en Rem, man tog om Ryggen. Denne daglige Omgang med Vaaben maa have givet Anledning til mange Uordener og Drab, og i 1294 forbydes det derfor under en stor Bøde at bære Vaaben inden for Stadens Porte, Biskoppens Folk, der skulde vogte Byen, dog undtagne. Fremmede maatte heller ikke gaa bevæbnede omkring; de skulde nedlægge deres Vaaben i Herberget; nægtede de det, maatte de ikke blive i Huset. Imidlertid er Loven sikkert ikke bleven overholdt; herom vidne ikke blot de gjentagne Fornyelser af Forbudet, men tillige den i Gildeskraaerne bestemt fordrede Forpligtelse: at nedlægge Vaabnene, inden Drikkelaget begyndte. Man maa have gjort sørgelige Erfaringer i denne Retning, og det er ikke for Intet, at Ordsproget siger: „Altid reiser sig Kiv i Ølkones Hus“; thi i hine Tider var Springet fra Trusler til Handling ikke stort, naar Lidenskaberne først vare komne i Bevægelse.

Enhver, der vilde være *Borger* i Staden, maatte præstere skriftlige Vidnesbyrd eller troværdige Vidner om sine Forhold og bevise, at han ikke havde forladt sin Husbonde imod dennes Vidende eller Villie; derpaa aflagde han Troskabsed til Biskoppen og havde hermed erhvervet alle Borgerrettigheder. De kunde forspildes, naar den Paagjældende forlod Staden med Hustru og Eiendom og blev borte over Aar og Dag; vilde han da atter bo i Staden, maatte han igjen erhverve Borgerretten. Fra disse Bestemmelser vare, som vi have set, Adelsmænd, der havde aflagt Troskabsed til Kongen, undtagne, saavelsom „Gjæster“: de fremmede Kjøbmænd, der opholdt sig her paa Handelens Vegne. Hvorvidt Bønder kunde unddrage sig Vornedskabet ved at erhverve Borgerskab, var omtvistet; imidlertid er det sikkert ofte sket. Af de mange bevarede Skjøder og Dokumenter vedkommende *Eiendomsoverdragelser* ses det, at Huset

tilskjødedes med „Jord og Muld, med Haand og Mund", det vil sige Sælgeren overrakte Kjøberen en Smule Jord af Grunden, som en symbolsk Antydning af, at denne nu eiede den. Naar en Mand døde, skulde Boet først udrede den Afdødes Gjæld, inden nogen testamentarisk Bestemmelse kunde opfyldes; for umyndige Børn indsattes den nærmeste Slægtning som Formynder, mod at han stillede fuld Borgen for Arven; kunde han ikke det, traadte det Offentlige, ɔ: Raadet, til og bevarede Arven, indtil Børnene naaede Myndighedsalderen. Ogsaa Enker skulde inden 6 Uger efter deres Mands Død tage Værge. At der i en Handelsby som Kjøbenhavn maatte træffes Forholdsregler mod vrangvillige eller insolvente Debitorer, følger af sig selv. Naar Nogen ikke betalte sin *Gjæld*, blev der af Raadet sat ham en Frist, inden hvilken den skulde være betalt; skete det ikke, blev der af hans Gods udtaget saa meget, at Gjælden kunde dækkes. Vægrede Kreditor sig ved at modtage dette, skulde de af Fogden og Raadet udvalgte Vurderingsmænd selv udrede Beløbet i klingende Mønt mod at beholde det vurderede Gods. Mod falsk Maal og Vægt, forfalskede Varer, falsk Guld, Sølv eller Mønt var der ligeledes i Handelens Interesse truffet temmelig skarpe Bestemmelser som Konfiskation, høie Bøder, Æreløshed eller Udvisning af Staden. Stadsretten af 1294 bestemmer, at naar en Handel var afsluttet ved Haandslag, kunde den gaa tilbage samme Dag mod en liden Kjendelse fra Kjøberens Side; havde denne derimod havt Varerne Natten over, stod den fast. Havde man drukket „Lidkjøb", ɔ: Ølkjøb, og Bacchus saaledes havde beseglet Handelen, kunde ingen af Parterne omstøde den under nogen Betingelse.

Lægevidenskaben stod i Middelalderen paa et lavt Standpunkt i Norden, og var udelukkende i Hænderne paa Munke og Geistlige. Disse havde vel erhvervet sig nogen Kundskab ved Læsning af den klassiske Oldtids og maaské arabiske Lægeskrifter, og havde ogsaa nogen Erfaring fra Hospitalerne, men de maatte ikke anvende kirurgisk Hjælp som vanærende for deres Stand, og den almindelige religiøse Anskuelse, at Sygdom og Pest var det høieste Væsens Straf for Slægtens Ugudelighed, maatte tidt bevæge dem til at anvende saadanne Midler som Bønner, Faste, Messer o. lg. Under de store Katastropher, der hjemsøgte Landene, vare de selvfølgelig ganske afmægtige; selv til dagligdags have de neppe formaaet meget. Den ældste danske Lægebog, Henrik Harpestrengs, fra den

første Halvdel af det trettende Aarhundrede er kun bevaret i Brudstykker, og man har derfor kun utydelige Forestillinger om Sygdommenes Behandling, skjøndt man kan gaa ud fra, at de „skjulte“ Videnskaber: Alchymi, Astrologi, Amuleter, Besværgelser og anden Overtro spille en stor Rolle herved. Engang imellem synes en virkelig Læge at have forvildet sig op til Norden; saaledes nævnes i Jordebogen en „Hans Læge“, og Kongerne havde i en noget senere Tid ikke sjeldent Livlæger. *Apotheker* kjendtes neppe her; Mansa fortæller vel, at Hansestæderne havde et Oplagssted i Slagelse, hvorfra der maaské udsolgtes Medicinalvarer; men først et Stykke ind i det femtende Aarhundrede nævnes kjøbenhavnske Apothekere. Før dette Tidspunkt havde man de saakaldte *Landfarere,* der bereiste alle Europas Lande og forhandlede Medicin, Arkana og andre medicinske Præparater, som vare tilberedte af de saakaldte *Confectionarii* under Opsigt af det berømte Lægekollegium i Salerno.

Den ældste kjøbenhavnske Jordebog af 1380 eller saa, der blev udarbeidet i Anledning af Stadens Overgang til Biskoppen efter Valdemar Atterdags Død, indeholder foruden endel topographiske Antydninger nogle interessante Oplysninger om Borgernes Navne, Bestilling o. d. Tvertimod det udtrykkelige Forbud i Stadsretten ses ikke faa udenbys Folk at have eiet Grunde i Staden; de fleste fra Roskilde (5) og enkelte fra Malmø, Køge, Lund, Holbæk, Halmstad. Der nævnes ogsaa Huseiere fra Landet, saaledes fra Solbjerg, Nærum, Hersted, Husum, Hvessinge, Bloustrød o. fl. St. Nogle af dem vare vistnok Adelige; vi have jo ovenfor (S. 31) set, at Adelsmænd endog eiede faste Gaarde i Byen. Mange Borgere bære simpelthen deres Hjemstavns Navn som Klaus Køge, Lars Næstved, Andreas Holbæk, Frende Riber, Jens Skave, Jens Brøndshøi, Niels Jyde, Niels Fynbo o. s. fr.; Andre have gode gamle danske Navne som Niels Krage, Jens Gris, Bo Hest, Poul Fugl, Stud, Thorsten Ulv, Mikkel Ravn, Lars Svale, Egger Flue, Jens Blomme, medens atter Andre betegnes med et Slags *nom de guerre* eller Øgenavn som Peder Kjærlingøre, Andreas Guldpenning, Niels Langben, Jens Puge (en Nisse), Jonas Grummekarl, Peder Skægge, Adam Pygh (Beg), Niels Værre, Mikkel Ganger, Jens Kniveløs, Niels Drukken, Jonas Liden, Peder Galen, Andreas Stærke, Andreas Rød o. s. v. Øgenavne synes overhovedet at have været gængse; man har endnu

et Tingsvidne fra 1462, ved hvilket Peder Nielsen, Ridder til Broholm, fører Kæremaal paa Tinge over, at man har givet ham Øgenavnet „Stegefisk“. Der gives ham den Opreisning, at den menige Almue med én Mund erklærede, at Peder Nielsen „altid havde været en retvis, god og christen Dannemand“.

Den levende Handelsforbindelse med Hansestæderne lægger sig for Dagen ved Jordebogens talrige tydske Navne som Herman Kernedorff fra Karrendorff, Hennike Griskow, Cecilie Krakows, Hans Dulmen fra Westphalen, Brun de Gripsvald, Morten de Sunde (Stralsund), Jakob Lybike (Lybæk), Trendekop, Stoltenberg, Hincesøn m. fl. Alle disse Borgere af tydsk Oprindelse have formodentlig været Kjøbmænd; i andre Livsstillinger nævnes: to Kræmmere Røthger og Aage Institor, Verner Pundere, som maa have været ansat ved Veierboden, Hakon Tolder, nogle Møllere og Bagere, en Brygger, flere Smede, en Bødker, en Guldsmed, to Sporesmede, mange Skomagere og Skrædere, en Skindbereder, en Mursvend, en Sadelmager, en Rebslager, en Tømmermand, en „Pladesuder“ (maaské Lappeskomager), en Dynemager, ja der nævnes en Jøde ved Navn Jakob. Nede ved Havnen var der „Drivere“ og Dragere; Forsvaret besørgedes af Skytter og en Blidemester, medens Politiet bestod af Jakob Bysvend og Thord Vægter. Skjøndt Staden havde flere Badstuer, nævnes kun én Bademester Klaus Badstuemand, endvidere en Graver, Tidike Dødgraver og en Læge ved Navn Hans. Benævnelser som Bodil Bradrygger, Mikkel Aalekarl, Niels Flækkesild, Luce Kaalkone, Hans Kjærnemælk og Didrik Krokarl antyde tilstrækkelig tydeligt de Paagjældendes Haandtering.

Betingelserne for Livet vare i Middelalderen ualmindelig haarde. Alle Krøniker indeholde snart Antydninger af, snart udførlige Beretninger om Misvæxt, Dyrtid, Hungersnød, Tørke, Oversvømmelser, Vandfloder og Jordskjælv, som med korte Mellemrum hjemsøgte ikke et enkelt Land, men alle Dele af Jorden, og som hyppigt efterfulgtes af skrækkelige ødelæggende Sygdomme: Spedalskhed, Bubonpest, Koppeepidemier, Blodgang o. s. v. Mærkelige Jordrevolutioner indtraf ikke sjeldent; Aarstidernes Forskjel udslettedes, eller de antoge en abnorm Charaktér; snart vare Vintrene saa strenge, at man kunde gaa og kjøre fra Mecklenborg til Danmark over Havet, snart vare Somrene saa kolde, at Kornet

ikke kunde modnes. Paa Himlen saas underlige Tegn som Kometer, Ildmeteorer og Nordlys, der indjog Menneskene Skræk; Blodregn, hvoraf Datiden spaaede mærkelige politiske Tildragelser, faldt fra Himlen, ja der haves Vidnesbyrd om, at ildelugtende tykke Taager bevægede sig hen over Landene som Varsel for den store Mandedød af 1349. Danmark har havt sin rigelige Part af Alt dette, og Følgerne vare de samme her som andre Steder.

De lovløse Tilstande i Riget, Borgerkrigene saavelsom de hyppige Indfald af Fremmede maatte avle nye og alvorligere Onder. Overtro og Raahed fulgte Pesten i Hælene, og Lovløsheden fremkaldte et stort Maal af Forvildelse. Drukkenskab, Fraadseri, Utugt, Plyndring, Røveri og al Slags Undertrykkelse mod de Ringere og Svagere hørte til Dagens Orden, og end ikke Geistligheden kunde under Sædernes almindelige Forfald holde sig uberørt. Det er indlysende, at Forholdene i Kjøbenhavn ikke kunde være stort bedre end i det øvrige Land; og det skorter da heller ikke paa positive Beviser i denne Retning. Saaledes finder man Bestemmelser mod at holde Frille, der straffes med Ban, og hvis dette ikke frugter, ved Dom af Fogden og Raadet. Mærkeligt nok saa man gjennem Fingre med Hazardspil; det var tilladt at spille Tærninger, men den, der forulempedes paa Kroppen af sin Medspiller, kunde ikke gjøre Krav paa Bøder herfor, og dræbtes han ved Tavlebordet, kunde han ikke begraves paa Kirkegaarden. De talrige Bestemmelser i Stadsretten af 1294 mod Slagsmaal og Vold vise Tidens Brutalitet; i Gilderne blev der drukket tæt, skjøndt Mansas Opfattelse, at de vare „Planteskoler for Fylderi og Drukkenskab“, dog sikkert er for streng. De mange slette fremmede Elementer, der bestandig tilførtes Byen fra de vendiske Stæder, bragte Fordærvelse med sig, og netop ved Stadens Overgang til Kongen træffe vi en Kantor i Kjøbenhavns Kapitel, Arild Klemmensen, der var Erik af Pommerns betroede Mand, og som Biskop i Bergen faar det Skudsmaal i den svenske Rimkrønike, at „argere Skarn var da ei Præst“, hvorpaa han beskyldes for Skjørlevnet, Dobbel og Drik. I Graabrødreklostret i Kjøbenhavn gik lignende Ting i Svang, saaledes at det i Slutningen af det femtende Aarhundrede maatte bringes til Observants, ɔ: reformeres; og den tidligere omtalte latinske Klagesang fra Christoffer den Andens Tid dadler den Overhaand tagende Luxus, den nymodens Klædedragt, det lange Haar og de snevre Klæder, og betragter det

som et Symptom paa Blødagtighed og Yppighed, at man gik med krusede Slør, store hvide Hætter, spidse Ærmer ligesom Horn, lodne Fryndser, og overhovedet efterabede Skjøgesæder, hentede fra Tydskland. Disse Anker gjælde dog selvfølgelig kun den bedre stillede Del af Befolkningen. Den jevne Borger var vistnok klædt i simple Uldstoffer og grovt Hørlærred; Jakob Erlandsens Stadsret nævner saaledes Lærred, ja i 1413 omtales Lærredslagner hos en dansk Bonde. Kjøbenhavns Historie i den tidlige Middelalder viser meget Lys ved Siden af Skyggerne; trods de strenge Vilkaar har det lille Samfund Manddom og Mod, Spændstighed og ungdommelig Kraft til at reise sig efter Lidelserne, og man vil ligeledes i Gaverne til Kirker og Klostre, Godgjørenheden mod Fattige, Pilegrimsreiserne og Gildebrødrenes Forpligtelse til at staa hverandre bi, kunne finde Modstykker til de omtalte mindre tiltalende Sider af Middelalderens Liv, som overhovedet ikke maa bedømmes fra et moderne Synspunkt.

Trækande fra Kjøbenhavns Slot. Originalen i Oldnordisk Museum

Et dansk Flag fra Unionstiden. Originalen i Lybæk.

TREDIE KAPITEL.

Kjøbenhavn indtil Christian den Andens Flugt.

Begrebet Hoved- og Residentsstad i moderne Forstand var ukjendt i Middelalderen; det nuværende Centralisationssystem, eller, om man vil, Bestræbelserne for at samle alle Administrationens og Regjeringsmaskineriets Hovedhjul paa ét Sted, hører en langt senere Tid til og kommer egentlig først tydeligt frem ved Souverainetetens Indførelse og den endelige Ordning af Regjeringskollegierne i 1661. Indtil dette Tidspunkt holdt de middelalderlige Former for Rigsadministrationen sig i det Væsentlige uforandrede; de kongelige Skrivelser udgik fra Kancelliet, Finantserne bestyredes af Rentekammeret, og disse Institutioner vare saaledes knyttede til Kongens Person, at de fulgte ham overalt. Kongerne opholdt sig snart i én Landsdel, snart i en anden; de residerede paa ét Slot nogle Maaneder for derpaa at begive sig til et andet; de drog paa „Gjæsteri“ omkring hos Lensmændene enten for at holde Retterting, gaa paa Jagt eller endog for at spare Udgifter til Hofholdningen, men overalt ledsagedes de af Kantsleren, Sekretairerne, Rentemesteren, Skrivere, ja undertiden endog af flere Rigsraader. Residentsen forlagdes saaledes fra Sted til Sted, uden at man følte videre Ulemper herved, ja der var

en saadan Mangel paa Stedets Enhed, at Rigsarkiverne (Rigets „Dressel") f. Ex. opbevaredes paa Kallundborg Slot, saa at man altsaa ofte maatte have stor Vanskelighed ved at komme til dem, naar de skulde benyttes. Paa Retspleiens Omraade var Decentralisationen endnu større, thi her var ikke engang Kongens Person det Centrale. Det vilde derfor være urigtigt at sige, at Kjøbenhavn blev Hoved- og Residentsstad, da Erik af Pommern bemægtigede sig den, eller at der bevidst arbeidedes hen mod dette Maal; i Virkeligheden er Kongemagtens Overtagelse af Staden kun et Vendepunkt i dens Historie, forsaavidt Kjøbenhavn derved fik Leilighed til at udvikle sig til det, den senere blev. Naar Kongerne havde deres faste Slot i Byen, hvor de ialfald forbleve i længere Tidsrum ad Gangen, naar Hofholdningen og Hovedadministrationen altsaa ogsaa havde sit Tilhold her og herfra udøvede sin naturlige Tiltrækning paa Landet, maatte den simple Følge blive, at Kjøbenhavn, støttet af sin heldige Beliggenhed og Borgernes Foretagelsesaand, tog Luven fra de andre danske Kjøbstæder og lidt efter lidt blev den mægtigste i Landet. Det er ret charakteristisk, hvad Riegels skriver herom i en Nytaarslykønskning til „Fru Havnia" den 1ste Januar 1787: „Efter halvandet Aarhundredes Selvraadighed (!) under Bisper tildrog Fruens fortrinlige Skjønhed sig Landets Regenters Opmærksomhed. Hos dem vidste hun saaledes at indsmigre sig og vedligeholde de fordelagtige Tanker, man havde fattet om hende, at Fyrsterne ikke vilde give Slip paa hende. Stolt af den erhvervede Lykke og overmodig af de tilstaaede Fortrin, begyndte hun at tilvende sig alle Fordele, og længe varede det ikke, før hun saa ned paa hendes Søstre med Foragt. Disse mærkede ikke, hvorfra deres Svækkelse, Afmagt og Undertrykkelse kom, førend de havde tabt Kræfter til at afvende Ødelæggelsen."

Aldrig saasnart var Erik af Pommern kommen i nogenlunde sikker Besiddelse af Kjøbenhavn, før han betænkte Borgerne med vigtige *Privilegier.* De fik saaledes Tilladelse til at handle ligesaa frit som andre Kjøbstæder paa Kronens Markeder og Fiskerbyer: Skanør, Falsterbod, Malmø og Dragør; desuden fritoges de for Told paa alle Markeder undtagen paa Fiskemarkederne, hvor Tolden netop var en af Kongens vigtigste Indtægtskilder. Overhovedet gjorde Kong Erik meget for de danske Kjøbstæders Opkomst; han søgte at indskrænke Hansestædernes Overgreb, og det var paa hans

Tid, at den hollandske Konkurrence begyndte at vise sig. Adelsmænd flyttede til Kjøbenhavn og byggede Gaarde der, Handel og Vandel tiltog, Velstanden voxede, og Alt tydede paa, at nye lykkeligere Tider vare i Anmarche. Hvad der end mere bidrog til at hæve Borgernes Selvfølelse var, at Hansestædernes sidste alvorlige Forsøg paa at ødelægge Staden og med Magt opretholde deres Handelssuprematі i Norden fuldstændig mislykkedes, og selv om de for en kort Tid gjenvandt deres gamle Stilling efter Kong Eriks Rømning, blev de aldrig mere nogen truende Fare for Kjøbenhavn.

Som af Dr. Fredericia bevist, indførte Erik af Pommern i 1425 eller 1426 *Sundtolden*, og Hansestæderne, hvis Rettigheder længe vare blevne traadte under Fødder, besvarede dette Skridt ved at slutte Forbund med Holstenerne og erklære Krig for at blive den trykkende Afgift kvit og tiltvinge sig fri Seilads gjennem Sundet. Den 22de Juli 1427 stak en *mægtig hanseatisk Flaade* i Søen, bemandet med 8000 Mand og vel udrustet med Vaaben, Skyts og alt andet Krigstilbehør. Den kommanderedes af Borgmester i Lybæk, Tideman Sten, og havde Ordre til at seile ind i Øresund og der oppebie en stor Mængde Kjøbmandsskibe, som ventedes fra Handelspladserne ved Loiremundingen. Først naar disse vare passerede, maatte Krigsskibene skride til Angreb. Med god Vind stod Flaaden ind i Øresund og kom op for Kjøbenhavn, hvor Kong Eriks Flaade laa for Anker. Hansestædernes Skibe skildres af de samtidige lybske Krønikeskrivere som store med høie Rælinger; ved Siden af de danske toge de sig ud som Kirker overfor Smaakapeller. Ikkedestomindre heisede de Danske Seil og stode Fjenden imøde. Borgmesteren fra Hamborg, Heyne Hoyer, lod forespørge hos Hovedanføreren, om de skulde optage Kampen, og da Svaret lød bekræftende, ilede han selv Fjenden imøde. Efter en blodig og haardnakket Kamp blev det hamborgske Skib taget; Besætningen nedsabledes, og Heyne Hoyer saavelsom en hamborgsk Raadmand toges tilfange. Imidlertid var det lybske Admiralskib blevet indviklet i Kamp med en dansk „Barse“, der havde en stor Del Fyrster, Riddere og danske Adelsmænd ombord, men netop som de sidste vilde til at entre, blev Hr. Tideman Sten bange og dreiede af, fulgt af hele sin Flaade, der gjorde omkring, forledt af Anførerens Exempel. Kun to lybske Skibe fortsatte Søslaget og det med saa stort Held, at de hver erobrede et fjendtligt Skib og førte

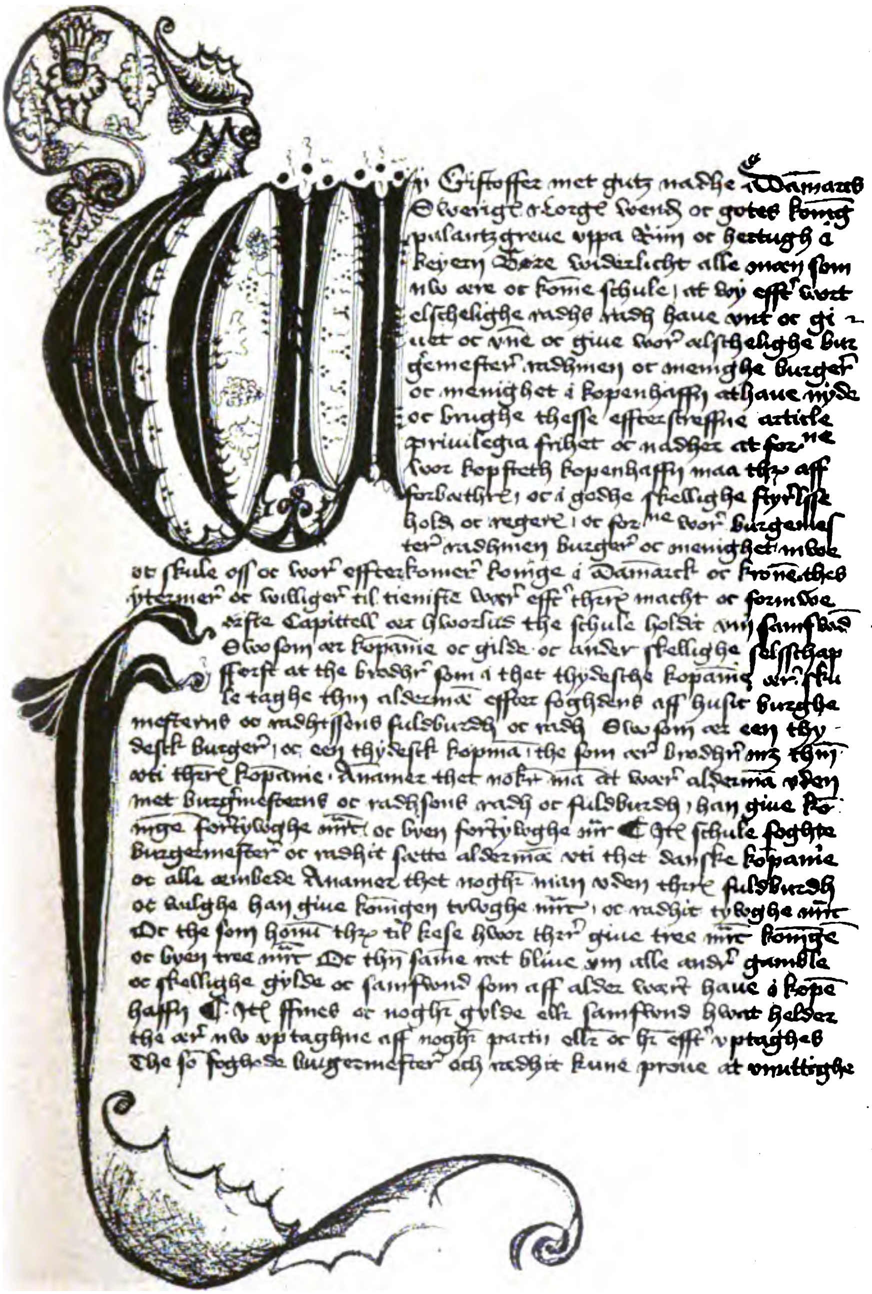
det med sig. Tre Timer efter at den hanseatiske Flaade var seilet sydpaa, stævnede Loireskibene ind i Øresund, haabende paa at finde den nødvendige Beskyttelse, men den danske Flaade angreb dem, og efter en haard Kamp, der varede til den mørke Nat, faldt alle 46 Skibe med deres rige Ladning i Kong Eriks Hænder. Over 1000 Lybækkere dræbtes, og Byttet vurderedes til 400,000 Mark. Borgmester Tideman Sten fik en daarlig Modtagelse ved sin Hjemkomst; han blev i Lænker ført for Retten og havde kun formaaende Venner at takke for, at han slap med Livet. I mange Tider mindedes dette Nederlag i Sundet, og de lybske Krønikeskrivere sige, at Stæderne havde ondt ved at forvinde det store Uheld, Skam, Skade og Tab, som fulgte heraf. Fra dette Tidspunkt fik Lybækkerne Øgenavnet „Badekvast“ (Kost, som brugtes i Badstuer, *ad modum* Figenblad), hvorved man vilde antyde, at de ikke havde kjæmpet bedre, end at de kunde have et saadant Skjul behov. Maaské hentydedes ogsaa til det bekjendte Udtryk: Hans Kvast. Endnu i Begyndelsen af det sextende Aarhundrede, da Nationalhadet var paa det Høieste mellem Hollændere og Lybækkere, kunde en Hollænder tirre en Lybækker til Raseri, naar han nævnede Ordet: „Badekvast“.

Der existerer den Dag idag en Relikvie fra dette mindeværdige Søslag, et *dansk Skibsflag* eller rettere nordisk Unionsflag, som erobredes af Lybækkerne og ophængtes i Mariakirken i Lybæk, skjøndt det efter det Anførte maa betragtes som en meget tvivlsom Trophæ. Flaget, som under et Ophold i den nævnte Stad i 1879 blev undersøgt af Dr. Henry Petersen, er afbildet i Vignetten foran nærværende Kapitel, og en tro Kopi af det er paa Dr. Petersens Foranledning nu ophængt i Frederiksborgmuseet. De to Figurer forestille Jomfru Maria med Jesusbarnet og ved Siden af hende St. Jakob med Stav og Muslingeskal; det hvide Kors deler Resten af Flaget i fire Felter, hvori ses tre blaa heraldiske Leoparder (Løver) paa gul Bund, tre gule Kroner paa blaa Bund, en gul kronet Løve med Øxe paa blaa Bund, og endelig en sort Grif paa rød Bund. Flaget er en oliemalet Lærredsdug, 5 Alen og 20 Tommer lang; til den ydre Ende er syet to oprindelig røde Stykker Flagdug. Man kan være overbevist om, at der i Slutningen af Juli Maaned 1427 er blevet ophængt mange hanseatiske Skibsflag under Frue Kirkes Hvælvinger i Kjøbenhavn, og disse kunde — som Dr. Henry Petersen skriver — med større Ret tale om en Seir og mindeværdig Dag.

Det næste Aar vilde Lybækkerne tage Opreisning for Nederlaget. En endnu mægtigere *hanseatisk Flaade*, bestaaende af 260 Skibe med 12000 Mands Besætning, seilede den 6te April 1428 ind i Øresund og lagde sig ved Rævshalegrunden indenfor de nuværende Søforter for at storme Byen. Kong Erik var i Sorø beskjæftiget med Andagtsøvelser, „men det havde været bedre — siger Hvitfeld — han havde været hos sit Folk og dennem behjertet.“ Dronning Philippa tabte imidlertid ikke Modet, men opfordrede Borgerne til tappert Forsvar, lod uddele Vaaben og lovede de Virksomste rige Gaver. Da Flaaden ikke var udrustet, blev der ihast forfærdiget en Tømmerflaade, som tilligemed de seilklare Krigsskibe lagde sig ud paa Dybet udenfor Havnen. Da det almindelig fortaltes, at Tydskerne vare komne for at hente den danske Ko og havde Masser af tomme Tønder og Salt med sig for saaledes at føre Byttet hjem, toge de Danske en Ko med ud paa Tømmerflaaden, og opfordrede Tydskerne til at tage den, om de kunde. Angrebet skildres som meget voldsomt; samtidige Beretninger tale om den vældige Kanontorden, idet over 200 Kanoner fra Slottet, Skibene og Tømmerflaaden lode sig høre, men Fjenden kunde Intet udrette. Et Forsøg fra Vismarernes Side paa at tilsænke Havnen, strandede ligeledes, da de med Sand og Sten fyldte Skibe kom til at ligge paa langs og ikke paa tvers af Indløbet. Kampen endte med et almindeligt Angreb fra dansk Side, hvorpaa Fjenden trak sig tilbage, uden „at have faaet et Haar af Koen“, og efterladende mange Fanger og Døde. Under Slaget havde Dronningen og hendes Jomfruer opholdt sig i Kirkerne for at bønfalde Gud om Beskyttelse og Hjælp mod den truende Fare; da Kampen var forbi, gik hun Seirherrerne imøde, overvældede dem med Gaver og sørgede omhyggeligt for de Saarede. Om Aftenen var der stor Fest paa Slottet, hvor Høvedsmændene traadte Dandsen med adelige Fruer og Jomfruer, og Glæden blev selvfølgelig delt af Byens Borgere med oprigtigt Sind.

Erik af Pommern er hidtil bleven meget skarpt bedømt af Historieskriverne, men i de senere Aar, navnlig efterat en stor Del hidtil utrykte Kilder ere komne frem, betragtes han med mildere Blikke. Der vil, som Dr. Erslev bemærker, neppe kunne ændres Noget i den Mening, at Resultatet af hans Styrelse var uheldigt for Danmark, men Historien vil fritage Kongen for en stor Del af Ansvaret og kunne fremdrage en interessant Udenrigspolitik, hvoraf

Kampen for Slesvig kun er et enkelt, om end det betydningsfuldeste Led. Kongens Bestræbelser for at hæve Stæderne kom ogsaa Kjøbenhavn tilgode; hans Forsøg paa at fremme Handel og Haandværk og ordne Laugsvæsenet vare velmente, og Kampene i 1427 og 1428 saavelsom den Omstændighed, at en stor svensk Krigsflaade i 1429 stævnedes til Kjøbenhavn, vise, at han havde isinde at gjøre Byen til *Rigets Flaadeslation,* hvad den vel egentlig først blev under Kong Hans, der maa betragtes som Grundlæggeren af den danske Orlogsflaade. Erik af Pommern var dog neppe populair i Kjøbenhavn; man kunde formodentlig ikke tilgive ham, at han havde været fraværende fra Byen under Lybækkernes Angreb, hvad „enten det nu var af Frygt eller af christelig Andagt“, og Geistligheden ved Frue Kirke var ham alt Andet end taknemmelig, fordi han indstiftede den saakaldte stadige *Psalterlæsning* „til Øgelse af vor Herres Lov og Tjeneste, sig og sin kjære Husfru Dronning Philippa, Dronning Margrethe og andre sine Forfædre til ærlig Amindelse.“ Denne Gudstjeneste, som Kapitlet lovede at „holde ubrødelig til evig Tid“, og som vilde have havt tilfølge, at Sangen aldrig tav i Kirken hverken Nat eller Dag, var et ulideligt Aag for Kannikerne; ikkedestomindre synes Psalterlæsningen at være vedbleven indtil Reformationen. Det Forhold, hvorpaa Kongen indlod sig med den afdøde Dronning Philippas Tjenestemø *Cæcilie,* vakte ligeledes megen Forargelse; hyppigt henvendte Rigsraadet sig til ham og anmodede ham om at skille sig fra sin Frille og tage sig „en ærlig Fyrstinde“ til Hustru igjen, men forgjæves. Det blev ogsaa hende, som gav Stødet til, at han rømte til Gulland. Den mægtige Ridder Oluf Axelson, der boede i Vimmelskaftet, mødte en Dag Cæcilie paa Høibro, netop som hun begav sig fra Kirke op til Slottet. Han spurgte hende, om hun vilde være hans Bud til Kongen, og da hun svarede Ja, slog han hende med sin Haand bag paa Laaret, idet han i meget grove og nærgaaende Udtryk bad hende sige Kongen, at hun til Syvende og Sidst vilde drive ham ud af Danmark. Da Kong Erik erfor dette, og det ikke var ham muligt at faa Opreisning af Rigets Raad, drog han hemmeligt til Kallundborg, hvor han egenmægtigt tog Rigets kostbareste Klenodier og Skatte og derefter begav sig til Gulland med sin Frille. Her levede han i mange Aar og ernærede sig af Sørøveri, „en sønderlig Prøve paa hans sælsomme Humør — siger Holberg — thi faa slige Exempler kunne

Wi Cristoffer met guts nadhe Danmarks
Swerige Norge Wendes oc gotes konung
pallantzgreue vppa Rhyn oc hertugh i
Beyern Gøre vidherlicht alle men som
nw ære oc komme schule, at wy effter wort
elskelighe radhs radh haue vnt oc gi-
uet oc vnne oc giue wore elskelighe bur-
gemestere, radhmen oc menighe burgere
oc menighet i Kopenhaffn at haue nyde
oc brughe thesse efterscreffne artikle
priuilegia frihet oc nadher at forne
wor kopstedh Kopenhaffn maa thy aff
forbathre, oc i godhe skellighe skyrlse
holdh oc regere, oc forne wore burgemes-
ter radhmen burgere oc menighet mwe
oc skule oss oc wore efterkomere konnige i Danmarck oc krone thes
stermere oc willigere til tieniste wære efter there macht oc formwe
Første Capittell aff hworlus the schule holdit vm samfunde
Swosom ær kopanie oc gilde oc ander skellighe selskap.
fførst at the brodhre som i thet thydesthe kopanie ær schu-
le taghe thym alderma effter foghdens aff thusse burghe-
mesterns oc radhsmens fulbyrdh oc radh. Swosom ær een thy-
desth burger, oc een thydesth kopma, the som ær brodhre met them
vti there kopanie. Anamer thet nokr ma at wære alderma vden
met burgmesterns oc radhsens radh oc fulbyrdh, han giue ko-
nige fortyughe mark oc byen fortyughe mark. ¶ Item schule foghte
burgemester oc radhit sette alderma vti thet danske kopanie
oc alla æmbede. Anamer thet noghr man vden there fulbyrdh
oc wilghe han giue konigen tywghe mark, oc radhit tywghe mark.
Oc the som komme thy til kese hwor ther giue tree mark konnge
oc byen tree mark. Oc thn same rett bliue vm alle ander gamble
oc skellighe gylde oc samfunde som aff alder wart haue i Kope-
haffn. ¶ Item ffinnes ær noghr gylde eller samfunde hwat heldr
the ær nw vptaghne aff noghr partii eller oc her efter vptaghes
the so foghede burgemester och radhit kunne proue at vnuttighe

Christoffer af Bayerns Stadsret af 14de Oktober 1443.

Efter Originalen i Raadstuearchivet.

findes i Historien, at en Konge udi sin bedste Alder og uden Nød haver løbet fra sine Riger; helst saasom hans øvrige Historie viser, at han ikke gjorde det for Roligheds Skyld."

Christoffer af Bayern besteg ikke Thronen, uden at Biskoppen i Roskilde gjorde et Forsøg paa at komme i Besiddelse af Kjøbenhavn, en Bestræbelse, der gjentager sig ved hvert Thronskifte indtil Reformationen. Hvitfeld fortæller, at der var Underhandlinger igang, og vil endog vide, at Kongen gav Erstatning for Staden, men det forholder sig ikke saaledes. Kongemagten beholdt Byen uden at give noget Vederlag for den; allerede i August 1440 daterer Kong Christoffer et Brev fra „vort Slot Kjøbenhavn", og tre Aar efter, den 14de Oktober 1443, da Roskilde hjemsøgtes af en Ildebrand, gav han en ny *Stadsret*, der alene omhandler Kongens Høihed og end ikke berører Biskoppens Rettigheder. Denne Stadsret, af hvis første Side der her medfølger en nøiagtig Gjengivelse, er affattet i 6 Kapitler, hvoraf det første handler om Kompagnier, Gilder og andre forskjellige Selskaber, det andet om Vin at tappe, det tredie om Gjæster og Kjøbmandsskab, det fjerde om Gjæld, det femte om Byens egne Sager, og endelig det sjette om Forbrydere og dem, som „uskjellig leve". Den blev senere benyttet af andre Byer, selvfølgelig med Forbigaaelse af de Artikler, der særlig vedkomme Kjøbenhavn, f. Ex. om Skibbrud i Øresund, om at kaste Ballast i Havnen, om Valg af Byfoged, om Forræderi mod Kjøbenhavns Slot o. s. v., men den har neppe nogensinde faaet almindelig Gyldighed for alle Kjøbstæder. Ved denne Stadsret erhvervede Byen et større Maal af kommunal Selvstændighed end hidtil, thi omendskjøndt Slotsfogden eller Kongens Befalingsmand paa Slottet bevarede sin Myndighed ved Siden af Magistraten, gik mange af hans Forretninger dog lidt efter lidt over til Byfogden, og en enkelt Paragraf udtaler endog det Ønskelige i, „at der ingen Tvedragt skal vorde reist mellem Slottet og Staden". Under det originale Aktstykke hænger den Dag idag Kongens Segl i en Kapsel af Jernblik, aftrykt i rødt Vox og fortræffeligt bevaret. Det er et af de smukkeste Majestætssegl fra Middelalderen; paa Siderne af den thronende Kongeskikkelse ses det danske og det bayerske Vaaben med Løven, der betegner Kongen som *Comes palatinus* eller, som det i Dokumentet hedder: „Palantzgreue vppa Riin".

Kjøbenhavn havde engang imellem tidligere været Vidne til store Fester indenfor sine Mure, saaledes i 1363 ved Dronning Margrethes Bryllup, men vi mangle nøiere Efterretninger herom. Kong *Christoffers Bryllup* med Dorothea af Brandenburg, som feiredes den 26de September 1445 paa Kjøbenhavns Slot, har dog sikkert i Pragt og Glands overgaaet Alt, hvad der hidtil var set, og skjøndt de danske og svenske Hofmænd beklagede sig bittert over den

Christoffer af Bayerns Majestætssegl.

Tilsidesættelse, der vistes dem, have Indbyggerne uden Tvivl med Fornøielse betragtet det usædvanlige Skuespil, saameget mere som Kongen vistnok var godt lidt. Han var — som Allen siger — en godlidende og venlig Herre, munter og føielig, der let vandt de Mennesker, han kom i Berøring med, og Ingen stødte fra sig, derhos noget letsindig og ikke tilbøielig til at tage sig Verden for nær. Staden var fuld af fornemme Gjæster, hvoraf mange formodentlig have været indkvarterede omkring hos Borgerne, da

Slottet ikke kunde rumme dem alle, og Gaderne have frembudt et livligt Skue af rigtklædte Herrer og Fruer, pragtfulde Heste og kostbare Karme. Den danske Adel, der ikke vilde staa tilbage for den tydske, viste sig med al mulig Bram, saameget hellere som Kongen havde opfordret den dertil. I en Indbydelsesskrivelse, der gjengives af Hvitfeld „for den Tids Simpelheds Skyld“ i Stilen, anmoder Kongen en adelig Dame om at komme til Kjøbenhavn for at fare med ham imod hans Fæstemø. „Thi bede vi kjærligen — hedder det videre — at I for vor Skyld reder Eder kostelig ud med kostelige Klæder, Smykker og andre saadanne Stykker og med Eders bespændte Karm og fagre Heste og vel udredte Svende, og gjører Eder glade med os den Tid over og værer Gud og Os velkomne.“

Blandt de fremmede Gjæster nævnes Brudens Fader, Markgrev Johan Alchymist af Brandenborg, Hertug Vilhelm af Brunsvig, Landgrev Ludvig af Hessen, Hertug Frederik af Bayern og flere, endvidere Brudens Moder og hendes Faster, Hertuginden af Brunsvig. Bruden med Følge kjørte gjennem Sjælland i to forgyldte Vogne, og blev formodentlig modtagen af sin kongelige Gemal i nogen Afstand fra Byen. Den indenlandske Adel var imidlertid som sagt misfornøiet, fordi den overalt maatte staa tilbage for Tydskerne. Ligesom Erik af Pommern havde foretrukket sine Landsmænd for Landets Børn, saaledes tilsidesatte Kong Christoffer sine Undersaatter for Bayrerne. Grunden hertil maa vistnok søges i de finere Sæder og det mere slebne Væsen hos de tydske Adelsmænd, thi egentlige Hofmanerer har man neppe kunnet finde hos Datidens nordiske Adel. Forresten lagde denne ikke Skjul paa sine Følelser, ja den gjorde endog Kongen Forestillinger og mindede ham om, at det netop var denne Fremgangsmaade, som havde voldt Kong Eriks Fordærvelse, og at han burde speile sig i dennes Exempel. Den saakaldte svenske Karlskrönika fortæller, at Kongen tilsidst gav efter og sendte Bayrerne hjem:

„De Tydske gaves nok, hvor de vare,
men de Svenske maatte undvære;
de vorde og mest til Enden trykte,
mange Svenske det fortykte,
gode Mænd og Kvinder baade,
at de vorde saa forsmaade.
Fredag næst efter Herrerne adskiltes,
saa at hver fór did han vilde,

dog holdt Kongen sit Raad tilsammen,
det gik Bayrerne da af Gammen.
Svenske og Danske vorde til Raade,
at de Kongen raadte og bade,
at lade Bayrerne hjemfare,
de stædte dem der ei længer være.
Thi af Guld, Sølv og fagre Heste
finge Bayrerne alt det bedste,
baade Graaskind, Hermelin og Maar.
Hvad de bad, det Kongen ei spared.
De finge og først Foder, hvor Kongen gjæsted,
af Kjælder og Stegerhus det bedste.
Alt, hvad Svenske og Danske Kongen tilraaded,
han gjorde dog hvad Bayrerne bade;
det var til Fromme eller til Skade,
han troede bedst, hvad Bayrerne sagde.
De komme aldrig saa arme løbende hid,
de vorde strax rige inden stakket Tid.
Den dér kom med reven Kjortel og stakket Sværd,
han fik snart tusinde Mark værd.
Det fortrød de andre omsider
og ville det ei længer lide,
thi underviste de Kongen i flere Sager,
deraf tog han sig stor Umage
og blev da saa harmelig og vred,
i otte Dage gad han ei snakket eller le.
Det skulde jo dog det Samme være,
Bayrerne lod han da hjemfare.

Kong Christoffers Regjering var kun af kort Varighed; i Januar Maaned 1448 afgik han pludselig ved Døden i Helsingborg uden at efterlade sig Thronarvinger. Det er ikke her Stedet at komme ind paa de Underhandlinger, der førtes med Hertug Adolf af Slesvig, eller paa det ensidige Kongevalg i Sverig; nok er det, at man tilsidst enedes om at sætte Hertug Adolfs Søstersøn, den 22aarige Grev *Christiern af Oldenborg,* der skulde blive Stamfaderen for en lang Række af Konger, paa den danske Throne. En af Betingelserne for hans Valg var, at han skulde ægte den unge Enkedronning Dorothea, men paa Grund af de svenske Anliggender og Karl Knudson Bondes Anfald paa Gulland, blev Brylluppet først afholdt den 28de Oktober 1449 i Kjøbenhavn, samtidig med Kroningen. Staden, der saaledes med kun 4 Aars Mellemrum oplevede et nyt Kongebryllup, havde smykket sig paa det Bedste; Gaderne vare bestrøede med Blomster, Husenes Gavle behængte med Krandse,

og Frue Kirke, hvor Ceremonien fandt Sted, prægtigt udstafferet. Væggene vare betrukne med Klæde og Purpur, der brændte Lys i de forgyldte Lysekroner, under Hvælvingerne viftede de gamle Faner, Klokkerne ringede, og et høitideligt Optog med Trompeter og Trommeslagere i Spidsen bevægede sig fra Slottet til Kirken. I dette Tog tiltrak Kongens høitragende og kraftige Skikkelse sig fremfor Alt Indbyggernes Opmærksomhed, da han red mellem sin Fader Grev Didrik af Oldenborg og sin Morbroder Hertug Adolf, medens Kronregalierne bares umiddelbart foran ham af Rigets bedste Adelsmænd. Faa Øieblikke efter bevægede et nyt Tog sig gjennem Gaderne; det var Enkedronningen, som ledsaget af en Skare fornemme Fruer og Frøkener ligeledes begav sig til Kirken. Hun var iført en bræmmet, guldindvirket Kappe; om hendes Hals funklede juvelbesatte Kjæder, og hendes Haar hang ned over Skuldrene, men holdtes dog sammen med gyldne Smykker. Hun var populair blandt Folket; Christiern Pedersen siger i sin Krønike: „hun var meget deilig og dertil vis og klog, thi sagde hun Kong Christiern mange mærkelige Stykker om Rigens Bedste og Leilighed, som han ikke tilforn vidste.“ Da Kroningsceremonierne vare tilende, slog Kongen Riddere; derpaa foregik Vielsen, efter hvilken Kongen og Dronningen vexlede Guldringe, besatte med glimrende Ædelstene. Opbrudet fra Kirken foregik med endnu større Pomp. Kongen traadte ud af Hovedportalen med Krone paa Hovedet, Scepter i Haanden og Sværd ved Lænd, besteg en prægtig Hest og red tilbage til Slottet i Fodgang, medens Adelsmænd bare en Thronhimmel over hans Hoved. Derefter fulgte Dronningen i en gylden Karm, trukken af 4 hvide med Guld, Brystplader og Fjer udsmykkede Heste. Fra Byens og Slottets Mure dundrede Kanonerne, og langs Gaderne stode 400 Borgere i Række, væbnede med Spyd og tveæggede Øxer og iførte et Slags Uniform, bestaaende af Benklæder af lysegul og rød Farve. De kirkelige Festligheder ledsagedes som sædvanlig af Dystridt og Banketter, der varede i flere Dage. Paa den fjerde Dag holdtes et Ridderspil paa Gammeltorv, i hvilket Kongen og de fremmede Gjæster deltoge; Æerespriserne, der bestod af Halssmykker, besatte med Ædelstene, og „Kroner“, det vil sige: Hovedsmykker af Guld, vare udstillede midt paa Torvet, og da Festen var endt, uddelte otte dertil udvalgte Møer Belønningerne til Seirherrerne.

En lignende Festlighed holdtes 29 Aar senere under den samme Konges Regjering, da Thronfølgeren, den senere Kong *Hans*, den 6te September 1478 *feirede sit Bryllup* med Kurfyrst Ernst af Sachsens Datter *Christine*. Bruden kom, ledsaget af sin Farbroder Hertug Albert og et stort Følge paa 800 Heste og 42 Vogne, til Warnemünde, hvor hun paa den danske Konges Vegne modtoges af Erkebispen af Lund og Marsken Klaus Rønnow samt en udsøgt Skare af Adelsmænd. En dansk Flaade førte hende over til Stubbekjøbing, og herfra gik Toget over Land til Kjøbenhavn. Ved Valby Bakke modtoges Brudetoget af Kong Christiern selv i Spidsen for 500 Ryttere, alle iførte brune Klæder, besatte med hvide og blaa Striber. Da Kongen havde hilst paa Svigerdatteren, vendte han tilbage til Byen. Derpaa red Prinds Hans hende imøde i Spidsen for 700 Personer, iførte grønne Klæder besatte med brune, hvide og blaa Striber, og nu begav hele Toget sig gjennem Gaderne til Slottet. Formælingen foregik i Frue Kirke under de sædvanlige Ceremonier, og Gjæsterne underholdtes i flere Dage med Fester, Maaltider og Ridderspil og fik ved deres Afreise kostbare Gaver, bestaaende af udsøgte Heste og Peltsværk.

Christian den Førstes lange Regimente hidførte ikke nogen Forandring i Landets Stilling til *Hanseforbundet*; nu som før hvilede Lybækkernes Aag tungt paa Stæderne, og de Forsøg, Kongen gjorde paa at skabe en hollandsk Konkurrence i Norden, strandede paa hans egen svage og vaklende Holdning. Medens Christoffer af Bayern synes at have næret store Planer om at beleire og erobre Lybæk og saaledes med ét Slag befri sine Riger for det ødelæggende Handelsaag, var Christian den Første i stadig Gjæld til Stæderne og blev derved saa afhængig af dem, at han end ikke turde afslaa deres ubilligste Fordringer. Engang imellem gjorde han vel et eller andet Tilløb til at bryde Lybæks Privilegier, men det blev ligesaa hurtigt tilbagekaldt; som Paludan-Müller saare træffende bemærker: han „fingererede“ snarere ved disse Forhold end tog ordentlig fat paa dem. Ikkedestomindre var Kongen betænkt paa at fremhjælpe Kjøbstæderne, saavidt det lod sig forene med hans Afhængigheds-forhold til Hanseaterne. Saaledes *ophævede han det tydske Kompagni* i Kjøbenhavn i 1475, og henviste dets Medlemmer til at indtræde i det i Mellemtiden stiftede danske Kompagni, hvorved altsaa Forskjellen mellem danske og fremmede Kjøbmænd ophævedes. Over-

hovedet maatte disse sidste ikke ligge Vinteren over her, hvis de ikke vare Borgere. Liggerne bleve altsaa tvungne til at tage Borgerskab, og da det var forbudt Borgere at handle med fremmede Penge, maatte de nedsætte sig som selvstændige Kjøbmænd. Paa denne Maade blev den kjøbenhavnske Handelsstand emanciperet fra de tydske Stæder, og Staden fik en Tilvæxt af Borgere, som vare øvede og driftige Kjøbmænd. Den Bestemmelse, at Bønderne skulde bringe deres Produkter tiltorvs og hente deres Fornødenheder i Landets egne Kjøbstæder, sigtede ligeledes til at fremme Omsætningen og Næringen i disse. Blandt Kongens Forordninger om Handel maa særlig fremhæves den af 30te September 1475, hvori den mærkelige Bestemmelse indeholdes: „Tydske Mænd maa seile ind i vort Rige Danmark, men ingen Danske med Varer til Tydskland; imellem de tre Riger er det tilladt de Danske at seile; danske Borgere maa vel fragte deres Skibe ud til tydske Mænd for at føre disses Varer til Tydskland, men ikke selv sende Gods eller Kjøbmandsvarer med." Dette Forbud, der indeholdes i en Forordning, som ellers sigter til at begunstige og fremme den danske Handel, tager sig ved første Øiekast ud som et skrigende Overgreb imod Kongens egne Undersaatter, saa man med Rette kan spørge: Hvorfor maatte danske Undersaatter ikke drive selvstændig Handel med Tydskland, og hvorfor maatte de nok udleie deres Skibe til Tydskerne, men ikke selv drive direkte Handel paa det nævnte Land? Paludan-Müller har Fortjenesten af at have paavist denne Gaades Løsning Der paabydes nemlig i den samme Forordning en Sølvtold paa tydsk Øl, hvorhos en Maximums-Pris fastsættes for denne Vare. Kongen har — siger den nævnte Forfatter — villet skaffe sig en Indtægt af det tydske Øl, som maaské har været den betydeligste Indførselsartikel, men saaledes at Tolden faldt paa den tydske Importør og ikke paa Forbrugerne, hans egne Undersaatter. Dersom disse nu førte deres egne Varer til Tydskland, var det let at forudse, at Hanseaterne for at undgaa Tolden vilde paanøde dem tydsk Øl i Betaling, saaledes at Kongens egne Undersaatter bleve Importørerne i de nordiske Riger. Og havde Forordningen ikke fastsat en vis Pris for Varen og en Kontrol med dens Godhed, vilde Sølvtolden være bleven lagt til Prisen eller Varen saa meget forringet, at det dog var blevet Forbrugerne, som vare komne til at udrede den nye Told. Det ses altsaa, at Forbudet mod Danskes

direkte Handel paa Tydskland i Virkeligheden er rettet mod Hanseaterne. En anden Sag er det, at Kongen ikke kunde gjennemføre det; to Aar efter, da det var kommet til et fuldstændigt Brud med Sverig, benyttede Hansestæderne sig snildt af de politiske Forviklinger; Øltolden maatte hæves igjen, og hermed faldt ogsaa Forbudet mod den direkte danske Handel paa Tydskland.

Den vigtigste Begivenhed i Kjøbenhavns Historie under Christiern den Første er *Universitetets Stiftelse.* Allerede Erik af Pommern havde i Aaret 1419 erhvervet Pavens Tilladelse til at grunde et Universitet, hvor der dog ikke maatte foredrages Theologi, en Indskrænkning, som i hine Tider saagodtsom maatte gjøre Tilladelsen betydningsløs. Paa Grund af de urolige Tider døde Planen hen; den fastsatte Tidsfrist var forlængst udløben, og først under Christiern den Førstes glimrende Romerreise optoges den paany. En gammel Rimkrønike fortæller, at Pave Sixtus IV paalagde Kongen Universitetets Oprettelse som Bod, „fordi han ej Latine forstod“, men i Virkeligheden forholder det sig saaledes, at Kongen begjærede Tilladelsen som en stor Gunstbevisning, hvilken ogsaa blev ham tilstaaet. En pavelig Bulle af 19de Juni 1475 indeholder den officielle Bevilling til Stiftelsen af et *fuldstændigt* Universitet, men der hengik endnu fire Aar, inden Planen blev realiseret, fornemmelig paa Grund af Pengemangel. Tiden gik med Forberedelser og Underhandlinger; Kongen henvendte sig til Biskopperne om at raadslaa med deres Domkapitler og Klostrenes Forstandere om Pengenes Tilvejebringelse, men vistnok forgjæves; først da Biskoppen i Roskilde, Oluf Mortensen, og Dekanus i Kjøbenhavns Kapitel, Jesper Henriksen, tog sig med Iver af Sagen, lykkedes det at gjennemføre den. Den 4de Oktober 1478 udstedte Christiern den Første det Brev, der nærmest maa betragtes som Universitetets Fundats, og sendte *Magister Artium* og *Lic. med. Peder Albertsen* ud af Landet for at hverve Doktorer og Magistre til at holde Forelæsninger og uddele akademiske Grader til de Studerende. Kongen lovede Lærerne saavelsom Disciplene og deres Husstand særlig kongelig Beskyttelse; de skulde ikke staa under de sædvanlige Domstole, men alene staa Universitetets beskikkede Dommere og Konservatorer til Regnskab, nemlig Biskoppen i Roskilde, Dekanen og Domprovsten sammesteds samt Dekanus i Kjøbenhavns Kapitel. I Mai 1479 vendte Mester Peder Albertsen tilbage til Kjøbenhavn i Spidsen for en Skare Magistre, Bakkalaurer

og Skolarer, han havde hvervet i Køln, og den 1ste Juni s. A. foregik *den høitidelige Indvielse af Universitetet* i Vor Frue Kirke i Kongens og mange geistlige og verdslige Stormænds Overværelse. Efter en høitidelig Messe holdt Peder Albertsen en Tale til Videnskabens Pris og for Kongen og de Mænd, der havde arbeidet for det „almindelige Studium". Til Rektor valgtes det kjøbenhavnske Kapitels Dekanus, Mester Jesper Henriksen, til Dekanus i det filosofiske Fakultet den lærde Udlænding Peder Skotte. Bispen i Roskilde blev Universitetets Kantsler og den høitfortjente Peder Albertsen Vicekantsler. Festen sluttedes med et Tedeum, hvorpaa den første Indskrivning af akademiske Borgere fandt Sted. Ikke mindre end 79 Personer, deriblandt mange fremragende geistlige og verdslige Mænd samt Studerende fra Danmark, Norge, Island, Tydskland og Nederlandene lod sig den Dag indskrive i Universitetets Matrikel. Senere vedtoges en Række almindelige Statuter for Universitetet i Overensstemmelse med dem, der holdtes ved Høiskolen i Køln. De første Forelæsninger holdtes i Kapitlets Skole, som laa i Dyrkjøb, men Pladsen viste sig snart for indskrænket, hvorfor Kongen bevægede Kjøbenhavns Magistrat til paa 10 Aar at laane Universitetet en Del af Stadens Raadhus paa Hjørnet af Studiestræde, som netop derfor forandrede sit gamle Navn: Raadhusstræde. Den Side 45 afbildede Bygning har altsaa først været Raadhus, derpaa Universitet, indtil den ved Reformationen blev de lutherske Biskoppers Residents. Da de ti Aar vare gaaede, tog Magistraten sit Hus igjen med Magt, formodentlig fordi de „Høilærde" ikke vilde rømme det godvilligt, men Kong Hans skred ind og bragte et Mageskifte istand med Magistraten, saaledes at Sagen ordnedes til almindelig Tilfredshed. „Studiegaarden" forblev nu paa dette Sted indtil Universitetets Opløsning under Reformationen, men Pladsen var dog kun indskrænket, saaledes at større akademiske Festligheder maatte afholdes i Vor Frue- eller Nikolai Kirke, og Doktorpromotioner fandt Sted i en egen Sal *(aula doctoralis)* i førstnævnte Kirke.

Af synlige Minder fra Universitetets første Stiftelsestid existerer der nutildags kun ét: *Universitetets ældste Segl,* som er fremdraget af den fortjente Sigilforsker Dr. Henry Petersen. Kun et eneste Aftryk, der findes i Geheimearchivet, er opbevaret til vore Dage. Det viser, som man ser af omstaaende Afbildning, St. Peder i halv Figur under en gothisk Baldakin, med Himmerigsnøglen i den ene

og Evangeliebogen i den anden Haand. Nederst i Seglet er der paa en med Smaakors udfyldt Bund anbragt en stærkt ophøiet Rose, og Omskriften lyder: *S(igillum) v(n)iuersitatis studii haffnensis.* Det fremgaar heraf, at St. Peder var det Kjøbenhavnske Universitets særlige Skytspatron, og herved forklares tillige den Omstændighed, at et under Kong Hans af Rigshovmesteren Paul Laxmand i Frue Kirke stiftet Alter, der henlagdes til Indtægt for en Læsemester ved Universitetet, netop fik Navnet St. Peders Alter, ligesom at en af Universitetets største Høitidsdage afholdtes hvert Aar paa St. Peders Dag *ad vincula* (den 1ste August) i St. Petri Kirke. Den i Seglet forneden stærkt fremtrædende Rose er efter al Sandsynlighed et

Universitetets ældste Segl.

symbolsk Tegn, der skal minde om den gyldne Rose, som Paven skjænkede Christiern den Første under hans Ophold i Rom, og som af denne bares i høitidelig Procession gjennem Stadens Gader.

Da Christiern den Første var død i Mai 1481 og Kong *Hans* var kommen paa Thronen, syntes bedre Tider at skulle oprinde for de danske Kjøbstæder. Den unge Konges første Regjeringsaar hengik imidlertid med langvarige frugtesløse Underhandlinger med det svenske Rigsraad, og *Kroningen* herhjemme fandt endog først Sted den 18de Mai 1483 i Frue Kirke, en Høitidelighed, der ledsagedes af det sædvanlige Ridderslag med dertil hørende Processioner, Gilder paa Slottet og Turneringer paa Gammeltorv. Saadanne *ridderlige Øvelser* hørte efterhaanden ikke til Sjeldenhederne. Ved Prinds Christierns Hylding i Mai 1497 have Hovedstadens Indbyggere formodentlig

atter havt Leilighed til at overvære dem, og i 1502 feiredes Prindsens Ridderslag med en Dystrenden, ved hvilken den unge Herre red med en Greve, saaledes at begge ved Sammenstødet lettedes af Sadlen. Dette Slags Ridderspil, som man ogsaa kaldte „at ride skarp", holdtes paa *Vingaarden* i Omegnen af det nuværende Vingaardsstræde, hvor der var en stor aaben Plads, og drog undertiden Ulykker efter sig. Saaledes opstod der i Aaret 1517 en Strid mellem den danske Ridder *Iver Lunge,* som nylig var hjemkommen fra Krigene i Frankrig, Tydskland og Burgund, og en burgundisk Herre, *Jørgen Tengnagel.* Begge søgte de en Høvedsmandspost i Hæren paa det forestaaende Tog imod Sverig, og begge havde de, for at vinde Kongen, foræret ham et udmærket i Udlandet forarbeidet Kyrads. Iver Lunge, der synes at have været tilbøielig til Bram og Pral, thi det fortælles, at han pleiede at smykke sin Hest med de Guldsmykker, han havde faaet af fremmede Fyrster for sin Tapperhed, yppede Kiv med Jørgen Tengnagel, og da Kongen hørte om deres Tvist, sagde han, at det var bedst, at de prøvede hinandens Vaabendygtighed og Kyradsernes Godhed ved en Dystrenden i Vingaarden. Denne løb imidlertid meget ulykkeligt af; Iver Lunges Landsespids blev nemlig brækket i Modstanderens Hjelmnet, og Hesten, som blev sky, tørnede saaledes mod Skranken, at Jernet trængte ind i Jørgen Tengnagels Øie, og han faldt død til Jorden. Seirherren druknede Aaret efter ved St. Annæ Bro udenfor Kjøbenhavn, da han vilde gaa iland over Isen for at besøge sin Brud her.

Den 7de Januar 1485 stadfæstede Kong Hans Kjøbenhavns Privilegier og gav flere nye Bestemmelser sigtende til *Handelens Fremme*, som f. Ex. at udenlandske Kjøbmænd, der dreve Næring, skulde dele Borgernes Byrder. Samtidig slog han ind paa et helt nyt Handelssystem, sigtende til at knække Hansestædernes Overmagt. I samfulde otte Aar lod han disse vente paa Stadfæstelse af deres Privilegier, og da dette endelig skete, sørgede han for, at der ikke længere forbeholdtes dem Eneret paa den nordiske Handel med Udelukkelse af andre Nationer. Med England, Skotland, Holland og Frankrig afsluttede Kongen Handelstraktater, der sikkrede disse Lande lignende Handelsfriheder i Danmark og Norge, som Hansestæderne allerede havde, og de heldbringende Følger heraf viste sig snart. Andre Nationers Flag viste sig hyppigere og hyppigere paa Nordens Have; Landets egen Kjøbmandsstand blev dristigere og

virksommere, og Hansestædernes militære Overlegenhed blev heldig bekjæmpet. Kongen anskaffede sig svære Krigsskibe fra England og Skotland og lod andre bygge herhjemme, saaledes at den danske Sømagt efterhaanden blev Hansestædernes jevnbyrdig. Allen betragter Kong Hans som den egentlige Grundlægger af en *selvstændig dansk Orlogsflaade.* I Kallundborg, Sønderborg og andre af Rigets Søhavne var der kongelige Skibbyggerier, men *Hovedværftet var paa Bremerholm* i Kjøbenhavn, og her var Flaadens Leie. Kongen viste selv en levende Interesse for Søvæsenet; han gav sin Værftschef Mester Hans Befalinger om Skibenes Oplægning, om Takkelagens omhyggelige Opbevaring, om hvad Tømmer der skulde tages o. lgn. Under Krigen med Lybæk i 1510, da de danske Kyster vare alvorligt truede og en hanseatisk Flaade endog viste sig i Sundet og beskjød Helsingør, hvorved dog ingen anden Skade skete, end at „en Kat fik Laaret skudt over", byggedes to af de største og stærkeste Skibe („Engelen" og „Maria"), man endnu havde set paa Østersøen, og som baade vakte Beundring og Misundelse hos Lybækkerne. I Aaret 1511 var Kong Hans saa vel rustet, at han kunde stikke i Søen med 20 kraftige Orlogsskibe, førte af saadanne Søhelte som Jens Holgersen Ulfstand, Otto Rud og Søren Norby.

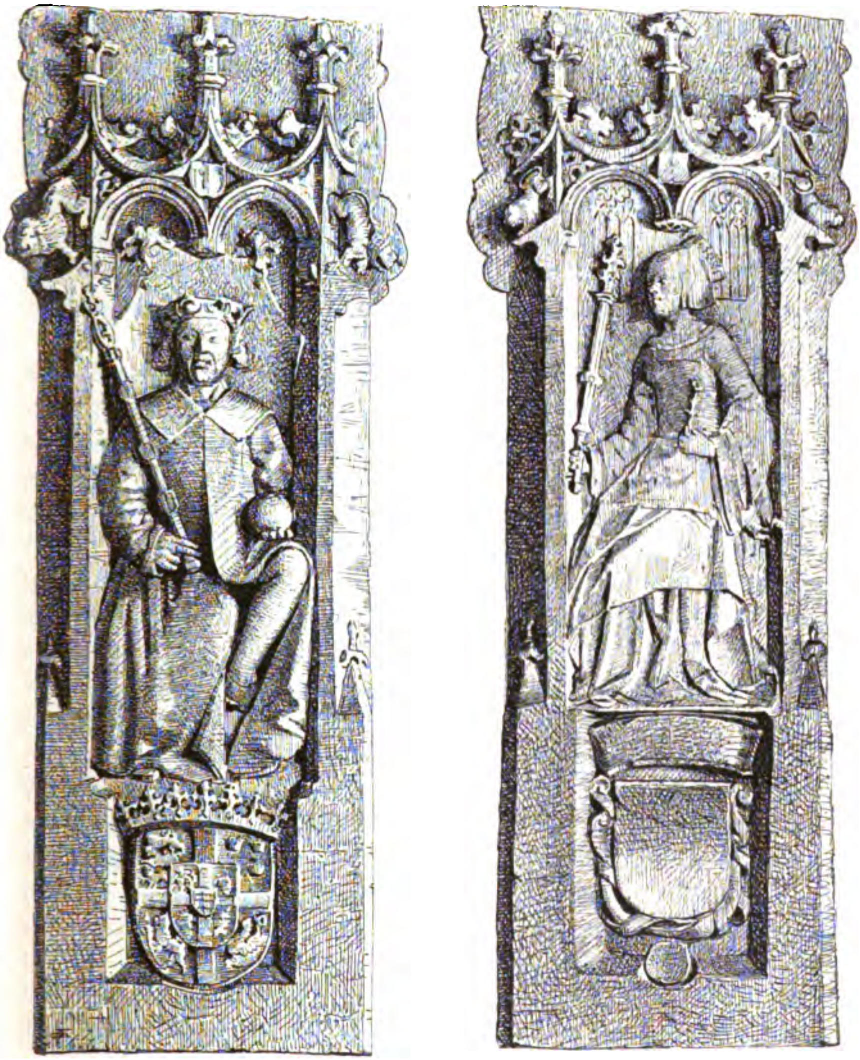
Under Kong Hans' Regjering indtraf der to Begivenheder i Kjøbenhavn, som sikkert gave meget Stof til Omtale og den Dag idag tildels ere uopklarede. I Aaret 1494 lod Kongen nemlig sin *Renteskriver Anders,* der fra ringe Stand havde svunget sig op til en fremragende Stilling, fængsle i Blaataarn paa Slottet og underkaste pinligt Forhør paa Grund af en løs Mistanke om Bedrageri. Paa Pinebænken tilstod den Anklagede sin Brøde, men skjøndt han senere tilbagekaldte Tilstaaelsen, blev han dog hængt. De stærke Anfald af Melankoli, der senere hjemsøgte Kongen, tilskrev man Anger over denne Domfældelse, thi den almindelige Mening var, at Mester Anders var uskyldig, en Opfattelse, som endnu opretholdes af Allen. Endnu større Opsigt vakte Kongens Optræden mod *Rigshovmesteren Poul Laxmand.* Denne mægtige, rige og ansete Adelsmand, som tilsyneladende havde Kongens ubetingede Tillid og Gunst, begav sig den 22de Juni 1502 fra Slottet, hvor han havde havt en Samtale med Kongen om de svenske Anliggender, til sit Hus paa Østergade mellem Pilestræde og Kjøbmagergade. Da han

gik over Høibro, blev han anfalden af to Adelsmænd, Ebbe Strangesen og Bjørn Andersen, der havde lagt sig i Baghold for ham. De saarede ham dødelig og kastede ham derpaa ud i Havnen med de Ord: „Du hedder Laxmand; svøm nu, som Din Art er.“ Kongen bar stor Sorg til Skue over det Skete; han var personlig tilstede ved de Messer og Vigilier, som efter Datidens Skik holdtes i Kirkerne, og offrede for den Afdødes Sjæl, ja den kongelige Kammervogn ledsagede Liget til Helsingør, hvor det blev begravet. Men snart udbredte det Rygte sig, at Kongen selv var Ophavsmand til den skrækkelige Gjerning, en Mening, der vandt i Tiltro, ved at Morderne slap uskadte bort, og navnlig ved at Kongen fem Uger efter Mordet paa Sjællands Landsthing beskyldte Poul Laxmand for Høiforræderi og Avindskjold mod Riget. Sagen forfulgtes med den yderste Strenghed, og Dommerne, hvoraf ikke Faa vare den afdøde Rigshovmesters bittreste Fjender, tilkjendte Kongen alt Poul Laxmands Gods, Jord og Løsøre. Den Myrdedes Familie sank herved ned i den yderste Fattigdom; de beholdt kun de Klæder, de stod og gik i, og alle Forsøg paa at faa Dommen kuldkastet, f. Ex. ved direkte frikjendende Vidnesbyrd fra det svenske Rigsraad, strandede baade under Kong Hans og hans Efterfølger Christiern den Anden. Først under Frederik den Første fik Poul Laxmands Arvinger en ringe Erstatning. Den hele indviklede Sag er i nyere Tider bleven omhyggelig undersøgt og efterforsket, men der er intet Bevis mod Poul Laxmand kommet for Dagen. Allen anser den Myrdede for uskyldig i Landsforræderi og betragter ham som et Offer for hans Fjenders Bagvaskelser og en mistænksom Konges haarde Sind; Paludan-Müller stiller sig mere tvivlende, og hævder, at Kong Hans ialfald handlede i god Tro. Charakteristisk er det, at den offentlige Mening i Danmark var *for* Kongen *imod* den Myrdede, og naar man i Kongens Udraab paa Dødsleiet: „O, Laxmand! Laxmand!“ har villet se en sildig Opvaagnen af Samvittigheden, kan det — som Paludan-Müller bemærker — ligesaa godt forklares som en fornyet Anklage mod Rigshovmesteren, ved hvis formentlige Brøde Sverig var gaaet tabt.

Saavel under Christiern den Første som under Kong Hans blev der bygget paa *Kjøbenhavns Slot*. De mange Hoffester, Herredagene, Fredsmøderne med de Svenske i 1504 og 1509, ved hvilke en stor Del af de tre nordiske Rigers Adelsmænd vare samlede i

Kjøbenhavn, maatte gjøre Savnet af et rummeligt og til Tidens Fordringer svarende Slot føleligt. Man véd, at Christiern den Første paabegyndte Opførelsen af Slottets vestlige Fløi, og at Kong Hans fuldførte den; paa Gavlen ud til Slotspladsen fandtes indtil 1711 Christiern den Førstes Navn og Vaabener. I den øverste Etage af den efter Nutidens Begreber uansélige Fløi fandtes den store Ridder- eller Dandsesal, 86 Trin lang og 40 Trin bred, hvortil en bred Trappe førte op fra Slotsgaarden. Paa begge Sider af denne var anbragt de to fortræffelige Stenbilleder af Kong Hans og Dronning Christine med Aarstallet 1503, der nu findes indmurede ved Indgangen til det store kongelige Bibliothek, og hvoraf der paa omstaaende Side gives en Afbildning. At det store Taarn ud til Slotspladsen: „Blaataarn“ existerede, ses af den Oplysning, at den ulykkelige Rentemester Anders sad fangen her; som alt tidligere berørt, var dette Taarn maaské den ældste Del af Slottet, til hvilket alle senere Tilbygninger klistredes.

Kong Hans var en folkelig Konge, og han saavelsom hans heltemodige, godgjørende og fromme Dronning Christine stode sikkert i stor Yndest hos Menigmand. Kongen roses af Alle for sit jevne danske Sind, sin Retsindighed og Ærlighed, og Alle, der have skrevet om ham — ogsaa de svenske Forfattere —, omtale ham med Velvillie og Agtelse. Han havde, siger Allen, et sundt Blik for sine Rigers Interesser; han gjorde, hvad han formaaede med Hensyn til Slesvig, og brød med Hansestæderne, idet han sluttelig tvang dem til at slutte en ufordelagtig Fred med Danmark. Han besad en sjelden Villiestyrke og Udholdenhed og var heri vidt forskjellig fra Faderen, der var svag af Charakter og en Bold for de skiftende Omstændigheder. Langsom til at drage Sværdet, lagde han det ikke bort igjen, før han havde gjennemført sin Ret; han var flittig og arbeidsom, og havde et godt Lov paa sig for Ærlighed, Oprigtighed og Retfærdighed. Han var tarvelig i sin Levemaade og Klædedragt, yndede ikke fremmede Skikke, men elskede dansk Sprog og danske Sæder, var omgjængelig og ligefrem mod Høie og Lave; Munterhed og Spøg faldt ham let fra Munden, og han kunde taale, at Andre spøgte med ham. Hans Mistænksomhed og Grusomhed mod Rentemester Anders og Poul Laxmand har tildels en Undskyldning i den mørke Melankoli, der undertiden greb ham og førte ham til Randen af Vanvid. Han dadles ligeledes skarpt for

Kong Hans og Dronning Christines Billeder.

sit Forhold til en af Dronningens Jomfruer, Edele Jernskjæg, hende, om hvem den svenske Rimkrønike siger:

> „Hun kunde vel skjæmte med sine Ord
> og Tærning kaste over Tavlebord",

og hans Levnet synes i det Hele at have været letfærdigt, eller som Holberg udtrykker sig: „han diverterede sig noget resolut med andre Fruentimmer, medens Dronningen sad fangen i Sverig.“ Men disse enkelte Pletter have sikkert ikke kunnet berøve ham Folkets Yndest, ligesom de ikke have forstyrret det tiltalende Billede af ham for Efterverdenen. Hvitfeld skildrer ham som „en passelig høi og fireskudt Mand med et bredt, tykt Liv og Bryst, trindlagt i Ansigtet og vel beskikket Legeme“, og fortæller, at han gik klædt som sine Hofsinder, drak helst dansk Øl og aad gjerne gammel Mad efter dansk Vis; kun naar fremmede Gesandter eller Rigets Adelsmænd besøgte ham, trakterede han dem paa kongelig Vis.

Den Opdragelse, der blev *Prinds Christiern* tildel, viser tilfulde, i hvilket intimt Forhold Kong Hans stod til den kjøbenhavnske Borgerstand. Kongesønnen, den udvalgte Thronfølger, sattes i Huset hos den kjøbenhavnske Kjøbmand *Hans Meisenheim Bogbinder,* en anset og velstaaende Mand, der drev en udbredt Handel, eiede flere Gaarde og Grunde i Byen og efter først at have været Raadmand døde som Borgmester. Han boede paa Hjørnet af Amagertorv og Høibrostræde (altsaa ligeoverfor Læderstræde ude paa det nuværende Torv) i en stor grundmuret Bygning, eller som man dengang kaldte det: et Stenhus, og Kongen besøgte ham ofte i hans Bopæl og benyttede hans private Badstue, medens Følget i Mellemtiden gjorde sig tilgode i Borgestuen med Værtens fortræffelige Øl. Thura skildrer endnu i 1740 dette Hus som „en mærkværdig med meget gothisk Billedhuggeri ziret Bygning, som for faa Aar siden af Brøstfældighed nedreves“; det havde da i mange Tider været Apothek. Paavirket af Hans Bogbinder og hans forstandige og agtværdige Hustru Birgitte, lærte Prindsen, at Adelen og Prælaterne paa alle Omraader begik Overgreb mod Borgerne og det menige Folk; her hørte han, hvor nødvendigt det var at bryde Lybækkernes Handelsprivilegier, og her sluttede han et Venskab for Livet med Familiens tvende Sønner, *Ambrosius Bogbinder,* den navnkundige Borgmester paa Grevefeidens Tid, og *Hans Bogbinder,* der senere blev den første Bogtrykker i Rusland. Overhovedet har Prindsens Ophold i dette Hus uden Tvivl øvet en ikke ringe Indflydelse paa hans senere Politik, og her lagdes Grundvolden til den kjøbenhavnske Borgerstands Hengivenhed og Troskab mod en Konge, for hvis Skyld den tvende Gange underkastede sig en Beleirings

Rædsler. Det er bekjendt, hvorledes Prindsens daværende Læremester, en Kannik ved Frue Kirke, Jørgen Hindse, havde Vanskelighed ved at tæmme sin Elevs kaade Sind, og at han for at holde ham bedre i Ave tog ham med i Kirke, hvor Kongesønnen maatte staa og synge til Ottesang og Aftensang mellem de andre fattige Peblinge. Dette mishagede imidlertid Kong Hans; Prindsen fik en ny Lærer fra Brandenborg, Mester Konrad, og han blev sandsynligvis samtidig taget hjem fra Hans Bogbinders Hus. Paa Slottet var hans Opførsel iøvrigt heller ikke exemplarisk, og hans Vildskab og Kaadhed skal endog have paadraget ham en streng Revselse af Faderen. Hvitfeld fortæller Følgende herom: „Han bestak dem som Vagt holdt udi Kjøbenhavns Slots Port, at de ofte hele Nætter og langt ud paa Nætterne holdt Porten aaben for ham, ud og ind ad Byen, hvor han sværmede, spøgede, ruttede, tog sælsomt afsted af det ene Borgerhus i det andet og fandtes helst der, hvor Vinen smagede bedst, og smukkeste Folk vare. Over saadant Byløb vare Folk meget underlige. Hans Herre Fader fik det omsider at vide, og tog ham for sig en Dag og læste ham et godt Kapitel med Ord og Svøbe, indtil han faldt paa Knæ, bad sin Herre Fader om Forladelse og lovede saadant aldrig mere at skulle ske.“

Kong Hans døde den 20de Februar 1513 i en forholdsvis kraftig Alder i Aalborg efter en Forkjølelse, han paa Reisen havde paadraget sig ved at falde i Tarm Kjær. I Kjøbenhavn fortalte man fra Mund til Mund, at talrige Varsler havde bebudet den sørgelige Begivenhed; saaledes havde Kongen under et Gjæstebud læst i en Almanak, at en mægtig og navnkundig Potentat skulde dø i dette Aar, hvorover han henfaldt i sørgmodige Tanker; om Natten havde man hørt Hundeglam paa Slottet, som af Hunde, der bide hverandre, skjøndt alle Hundene vare indespærrede i Staldgaarden; Dørene til Slotskapellet gik op og i af sig selv; dybe Suk som af et sorgfuldt og angst Menneskebryst hørtes omkring i Salene; Slotsherren vaktes ofte af uforklarlig Bulder og Støi, og Alterklæderne, som Klokkeren om Aftenen havde udbredt paa Alterbordet, laa om Morgenen sammenrullede og forstyrrede. Men hvor oprigtig Borgernes Sorg end var over Kongens Død, feiler det ikke, at de med Tillid og Fortrøstning saa hen til hans Efterfølger, thi han havde endnu i Faderens levende Live lagt usædvanlig Statsmandsdygtighed og Feltherretalent for Dagen som Statholder i Norge.

Christiern den Anden stod ved sin Faders Dødsleie og var altsaa fraværende fra Kjøbenhavn ved Thronskiftet. Hans første Tanke var at sikkre sig den vigtige Stad og Slottet, thi det var ham neppe ubekjendt, at en Del af den jydske Adel ikke ønskede ham, men hans Farbroder Hertug Frederik til Konge. Han tilskrev ufortøvet Lensmanden paa Kjøbenhavns Slot, Esge Bilde, om at holde Slottet til hans Haand, og fjorten Dage efter fik denne et nyt Brev fra Odense, hvortil den afdøde Konges Lig var blevet ført for at bisættes i Graabrødrekirke, med en endnu mere indtrængende Opfordring til at være aarvaagen. „Vi bede Dig og ville — hedder det heri — at Du nu i vor Fraværelse lader Slottet vel fast forvare og haver visse Tilsyn, at der Ingen op til Slottet stedes, uden Du dem fuldtvel kjender og Dig i alle Maader forvaret véd; det forlader vi os visseligen til.“ Brevet paabyder endvidere Lensmanden at klæde sine Svende og Tjenere i Sort. En direkte Henvendelse fra den nye Konge til Kjøbenhavns Borgere viser endyderligere, at Staden allerede paa dette Tidspunkt spillede en afgjørende Rolle i Nationens Liv. Paa Veien fra Aalborg til Odense tilskrev nemlig Christiern „os elskelige Borgmester, Raad og Menighed i Kjøbenhavn“, underrettede dem om, at „den alsommægtigste Gud havde kaldet hans kjære Herre Fader“, og takkede dem for den tro Tjeneste og velvillige Underdanighed, de havde bevist den Afdøde, hvorpaa han tilføiede: „Vi beder Eder kjærligen, at I Eder ogsaa paa samme Maade mod os bevise og finde lade, til hvilket vi os fuldkommeligen forsé og Intet paatvivle; Vi ville holde Eder Alle ved Lov og Ret og Skjel og Ingen af Eder uforrette i nogen Maade.“ Det fremgaar tydeligt heraf, at det var Kongen meget magtpaaliggende at vinde Kjøbenhavns Borgere for sig.

I denne Henseende havde han heller Intet at befrygte. Den sidste Marts kom Kongen selv til Kjøbenhavn og fandt Borgerne tro og paalidelige. De Underhandlinger, som i al Hemmelighed førtes med Hertug Frederik, og som endte med et Afslag fra hans Side, fordi Planen paa dette Tidspunkt overhovedet ikke kunde gjennemføres, synes at være komne ud blandt Menigmand; under alle Omstændigheder fløi Tusinder af Rygter fra Mund til Mund, og Stemningen blev endog saa truende, at Rigsraadet blev alvorlig bekymret. Saa tryg var Kongen under disse Forhold, at han ikke tog i Betænkning at give den iøvrigt af Borgerne afholdte Lensmand

paa Slottet Esge Bilde en alvorlig Paamindelse om at „skikke sig redeligen og skjelligen mod den menige Mand, Fattige og Rige", og træffe andre Regjeringsforanstaltninger til de lavere Stænders Bedste. Overhovedet faar man Indtrykket af, at en vis Selvfølelse begyndte at røre sig hos Borgerne, der mente, at de ogsaa havde Ret til at tale med i Fædrelandets Anliggender, og denne Opposition havde saameget større Vægt, som den støttedes af den menige Adel, der ikke havde Sæde i Rigsraadet, og af denne Grund følte sig forurettet og tilsidesat.

Endelig ved St. Hansdags Tid traadte *Rigsraadet* sammen i Kjøbenhavn for at forhandle om Kongens Haandfæstning. Det var en talrig og glimrende Forsamling, som Staden saa indenfor sine Mure. I en Maaned laa saagodtsom hele det danske Rigsraad i Byen, nemlig 19 verdslige Herrer og 10 geistlige, endvidere 7 norske Rigsraader, samt en stor Del af den menige danske Adel, der var strømmet til for at være tilstede ved et Møde, som i mange Retninger berørte deres Interesser. Hertil kom 9 svenske Rigsraader, deriblandt to Bisper, endvidere Afsendinge fra en stor Mængde Hansestæder, der vilde benytte Leiligheden til at forhandle om deres Handelssager. Alle disse Herrer indfandt sig efter Tidens Skik med et talrigt Følge; Erkebiskoppen af Trondhjem, Erik Valkendorf, havde f. Ex. 140 Personer med sig, saaledes at Kjøbenhavns Borgere, selv om de ingen Stemme havde ved de Afgjørelser, der skulde tages, idetmindste kunde føle sig smigrede over, at deres By var bleven Samlingsstedet for de tre Rigers ypperste Mænd. Forhandlingerne, hvis Enkeltheder ikke vedkomme os her, afsluttedes ved Udgangen af Juli eller først i August.

Kongens Forhold til *Dyveke*, der allerede var blevet indledet under hans første Ophold i Bergen som Prinds i Eftersommeren 1507, var hidtil traadt hindrende iveien for et Ægteskab, men efter Thronbestigelsen syntes politisk Klogskab at anbefale en Forbindelse med et eller andet mægtigt Fyrstehus. Til forskjellige Tider havde man tænkt paa en russisk eller en fransk Prindsesse, men tilsidst faldt Valget paa Keiser Maximilians næstældste Sønnedatter, Prindsesse Elisabeth. Den 11te Juni 1514 blev Kong Christierns Afsending, Ridder og Medlem af Rigsraadet Mogens Gjø, i sin Herres Navn viet til Elisabeth i Bryssel, netop samme Dag som Kongen selv *kronedes og salvedes* i Frue Kirke i Kjøbenhavn. Sandsynligvis

fik Kirken ved denne Leilighed sit *store og prægtige Spir*, der var 114 Alen langt og forneden omgivet af fire mindre Spir, hvert paa 8 Alens Højde, og som i henved hundrede Aar forblev paa sin Plads, indtil det under Christian den Fjerde for Brøstfældigheds Skyld nedreves og ombyttedes med et nyt. Da Spiret opsattes, indtraf den bekjendte Strid mellem en Tømmermester og hans Svend, hvorom Hvitfeld fortæller Følgende: „Den samme Mester, som hug Spiret, han var halt; ham og hans Mestersvend kom nogen Trætte imellem, Mestersvenden mente sig at være saa god som Mesteren. Da paa det Pas Spiret var forfærdiget, til Knappen skulde paasættes, da befol Mesteren en Bjælke at udlægges og fastgjøres, paa hvilken han gik ud til Enden og hug der en Øxe udi, befol saa Mestersvenden, efterdi han lod sig være saa god som han, at han skulde gaa ud og tage ham samme Øxe tilbage, og idet som den anden gik ud og ikke vilde være ringere end hans Mester, faldt han ned og sloges ihjel."

Indvendig var Kirken ogsaa udsmykket paa det Herligste i Anledning af Kroningen, navnlig var Koret betrukket med Gyldenstykke, Fløil og Silke. Enkedronning Christine var kommen fra Odense for at overvære Festen; hele Rigsraadet, en stor Del af Adelen med deres Fruer og Døttre, Erkebiskoppen og sex af Rigets Bisper, foruden mange andre fornemme Geistlige, Fuldmægtige fra Hansestæderne, som altid mødte ved slige Leiligheder for at stemme Herskeren gunstigt ved Foræringer og Lykønskninger, Sendebud fra England og Sachsen, samt endelig den unge Fyrste af Mecklenborg saas i den høitidelige Procession, der begav sig fra Slottet til Kirken. Foran Kongen gik de senere saa navnkundige Krigsmænd Otto Krumpen, Søren Norby og Henrik Gjø, bærende Kronen, Spiret og Æblet; Sværdet bares af den holstenske Adelsmand Jørgen Pogwisch. Efter Salvningen og Kroningen sloges der Riddere, og Gjæstebud, Dystrenden og alle Slags Ridderspil afsluttede Festlighederne.

Overhovedet udfoldede Hoffet i hine Tider en ikke ringe Luxus, og Kjøbenhavns Indbyggere havde ofte Leilighed til at nyde det Slags Skuespil. Intet af dem overgaar dog *Kongens Bryllup,* hvortil der formodentlig paa Grund af Brudens høie Slægt og Rang var truffet overordentlige Forberedelser. Det var oprindelig fastsat til den 1ste Juli, Kongens egen Fødselsdag, thi Christiern delte sin

Tids Overtro om lykkelige og ulykkelige Dage, og holdt endog en Stjernetyder ved sit Hof, en Tydsker ved Navn Bernhardin Monck, der raadspurgtes i alle vigtige Sager, skjøndt Kongen just ikke altid fulgte hans Raad, og senere, da han var bleven bekjendt med Luthers Lære, endog foragtede dem. Varslerne for Brylluppet havde ikke været heldige. I Januar 1515 om Aftenen Kl. 6 indtraf et forfærdeligt Jordskjælv i Kjøbenhavn, der udbredte almindelig Rædsel, som om Verdens Undergang var forestaaende, og to Maaneder efter rasede der en orkanagtig Storm, som varede i et helt Døgn, rev Knappen af det nybyggede Spir paa Frue Kirke, rykkede Træer op med Rode, væltede Bygninger, saa at Mennesker og Dyr omkom, og i det Hele afstedkom stor Ødelæggelse. Bernhardin Monck blev raadspurgt, men kunde ikke spaa Kongen noget Godt heraf; senere, da Christiern og hans Dronning vandrede om i Landflygtighed, roser han sig af at have forudset det Skete. Sandsynligvis valgte man den 1ste Juli til Brylluppet for at modarbeide Stjernernes onde Indflydelse, men Bruden forsinkedes, og først den 4de August løb Flaaden ind i Helsingørs Havn med Prindsessen.

Allerede tidlig paa Foraaret — skriver Allen — vare Forberedelserne til Bryllupshøitideligheden i fuld Gang. I Orlogshavnen ved Bremerholm var Alt i Virksomhed for at udruste den prægtige Flaade, der skulde ledsage de hollandske Skibe, som overførte Bruden til Danmark. De tvende Hansestæder Danzig og Hamborg, med hvilke Kongen ikke havde noget udestaaende, laante ham hver to store Skibe som Pant paa Venskab og godt Naboskab, og bleve derfor særlig indbudte til Brylluppet. Store Indkjøb gjordes i Ud- og Indland; kostbare franske Vine og Rhinskvine, Øl af de forskjelligste Sorter, Klæde til Kongens Hoffolk, Krigsfolket og Matroserne, Silkestoffer, Brokade, Fløil og Gyldenstykker indførtes i Massevis, og en af Florenz's kunstfærdige Guldsmede, Turisani, forfærdigede et Brudesmykke af Diamanter til den unge Dronning. Tæppet paa Brudesengen med dets guldindvirkede Blomster og Vaabener omtaltes længe efter som et Vidunder af Pragt. Paa Musikanter var der stor Mangel; Kongen maatte derfor laane 9 Trompetere og en Trommeslager hos Hertug Johan af Sachsen. Bryllupsgjæsterne begyndte efterhaanden at indfinde sig. Hele Rigets Adel med Fruer og Døttre var indbudt; de kongelige Lensmænd havde Ordre til at indfinde sig med et vist Antal broget uniformerede Svende. To

Erkebiskopper og 10 Bisper samt en pavelig Legat, afsendt af Leo den Tiende for i hans Navn at velsigne Brudeparret og tilstaa alle Tilstedeværende Aflad og Syndstilgivelse, gave Festen forøget Værdighed og Glands. Af Kongens nærmere Slægt var selvfølgelig Enkedronning Christine tilstede, endvidere hans Søster Kurfyrstinde Elisabeth af Brandenborg og hans Farbroder Hertug Frederik af Gottorp, der senere skulde støde ham fra Thronen. Hertil kom Hertugen af Lyneborg med sine to Sønner, Hertugen af Mecklenborg, der optraadte som Keiserens Afsending, Afsendinge fra Kurfyrst Frederik den Vise af Sachsen o. m. fl. Fra Danzig, Hamborg, Lybæk, Wismar, Rostock, Stralsund og Lyneborg mødte Sendebud, og fra Sverig en Bisp og to verdslige Rigsraader. Et usædvanligt Liv herskede paa Slottet og i Staden, thi alle Herrerne havde et talrigt Følge med, hver efter sin Stand. Saavel de danske som de fremmede Adelsmænd havde endvidere Turnerheste med, da der skulde afholdes Dystrenden; deres prægtigt udstafferede Tjenere og Svende vare ligeledes beredne. Bisperne og Prælaterne overgik endnu langt Adelen i Glimmer og Bram; Kurfyrstinde Elisabeth havde en hel kvindelig Hofstat med sig, og det Samme gjælder om Hertuginde Helene af Mecklenborg.

Imidlertid kom Bruden ikke; en Uge før den til Brylluppet berammede Tid indløb der Efterretning fra den nederlandske Regjering om, at Elisabeths Afreise var bleven forsinket. Den burgundiske Regjering erklærede sig derhos ude af Stand til at betale den lovede Trediedel af Medgiften; Udgifterne voxede med hver Dag, og Kongen maatte gjøre Gjæld for at dække dem, de fremmede Fyrster begyndte at blive utaalmodige, og for endyderligere at ophidse Kongen forlangte den nederlandske Regjering, at Kongen skulde skille sig ved Dyveke. Under alle disse Fortrædeligheder havde Kongen Vanskelighed ved at bevare sin Sindsligevægt, og hans Vrede synes at være kommen til Udbrud, da Forlangendet om Dyvekes Fjernelse ved en ubegribelig Aabenmundethed kom til alle Tilstedeværendes Kundskab. Kongen fnyste af Vrede — siger Allen —, Enkedronningen var bitterlig bedrøvet, Dyveke græd, Sigbrit larmede og skjældte, og mange af de Tilstedeværende hørte med stor Glæde og Skadefryd Nyheden.

Henimod Midten af Juli, da man endnu ikke havde erfaret noget Bestemt om Brudens Ankomst, erklærede de fyrstelige Gjæster,

at de ikke kunde blive længere. Den pavelige Legat, Hertugerne af Lyneborg, Hertugen af Mecklenborg og Hertug Frederik af Gottorp gjorde Mine til at bryde op; den sidste, fordi han i det Hele ikke befandt sig vel ved Hoffet. Han klagede over, at Kongen ikke behandlede ham med skyldig Høflighed, at han var kold imod ham, ja endog lagde aabenbar Ringeagt for Dagen, idet han talte haanligt og spydigt om „den Taabe, Hertugen af Gottorp". Forholdet mellem Hertugen og Brodersønnen havde aldrig været godt; Begivenhederne efter Kong Hanses Død, da et Parti ønskede at sætte Frederik paa Thronen, havde ikke kunnet forbedre det, og der er derfor intet Usandsynligt i, at Hertugens Klage er velgrundet. Det var iøvrigt ved denne Leilighed, at en lille Begivenhed indtraf, som gav meget Stof til Omtale og senere tillagdes en vis Betydning. Hertugen blev en Dag, da han traadte ind i en af Slottets Sale, hvor nogle danske Hoffolk og fremmede Adelsmænd sad og drak omkaps, hilst af en Mand af sit Følge, en holstensk Læge, Luder Reventlow, der stod i Ry for sin Spaadomsgave, med følgende Ord: „Staar op I Danske og hilser paa Eders tilkommende Konge!" De danske Herrer lo og sagde, at Reventlow talte over sig, paavirket af Vinen, men Hertugens Venner lagde Mærke til disse Ord, og senere, da Frederik den Første besteg Danmarks Throne, tvivlede man ikke om Reventlows Spaadomsevne. Skjøndt Kong Christiern gjorde Alt for at overtale sine Gjæster til at blive, lykkedes det ham ikke; efter et stort Afskedsgjæstebud paa Slottet og paafølgende Dystrenden i et Par Dage, forlod de Staden. Inden sin Afreise overdrog den pavelige Gesandt Leo den Tiendes Fuldmagt til Bisp Lage Urne af Roskilde, saaledes at Brudeparret og de tilbageblivende Bryllupsgjæster ikke gik Glip af Roms Aflad og Velsignelse.

Endelig indløb der Melding fra Holland, at Prindsesse Elisabeth havde indskibet sig. I Kjøbenhavns Kirker holdtes der hver Dag Bønner for en lykkelig Overreise, og Borgerne saa jevnlig fromme Processioner, hvori Kong Christiern selv deltog, bevæge sig gjennem Gaderne. Efter en stormfuld Seilads, paa hvilken Prindsessen uophørlig led af Søsyge, lagde Flaaden den 4de August paa Grund af Modvind ind i Helsingørs Havn, og her ramtes Bruden af en heftig Feber, som endog antog en farlig Charaktér. Imidlertid bedredes hendes Befindende dog saameget, at hun kunde holde sit Indtog i Kjøbenhavn den 9de August. Hun gik atter ombord paa

Flaaden; ved Hvidøre paa Strandveien mellem Taarbæk og Skovshovedpynten, hvor der var et kongeligt Slot, som Dyveke og hendes Moder ellers havde til Sommerbopæl, steg hun iland og modtoges af Kongen, hele Hoffet og den store Mængde af adelige Herrer og Damer, som ikke havde ladet sig afskrække af den lange Ventetid. Store Skarer af Kjøbenhavns Indbyggere vare strømmede ud paa Strandveien for at se det sjeldne Optog, der aabnedes af kongelige Herolder i skinnende brogede Dragter med forgyldte Bælter, gyldne Bjælder og prangende Vaabenskjolde. Kongen var tilhest; hans Klædning var oversaaet med Guld og Perler; hans Ganger prydet med et kosteligt Skabrak; efter ham fulgte Rigets høieste Dignitarier, Geistligheden og Prælaterne i Fløils- og Silkeklæder, derpaa 300 Ryttere, bestaaende af Rigets Adel, de kongelige Lensmænd og deres uniformerede Svende. Damerne, der førtes af Enkedronning Christine og Kongens Søster, Kurfyrstinde Elisabeth, kjørte i rigt forgyldte Karme eller Fruervogne, hver trukken af fire Heste; ved Siden gik prægtigt klædte Løbere, og Toget sluttedes af 200 Ryttere. Da man forlod Byen, var Veiret godt, men snart styrtede Regnen ned i Strømme og forstyrrede selvfølgelig i høi Grad det festlige Indtryk. I Nærheden af Hvidøre mødte man Bruden og hendes Følge. Hun stod ud af Vognen, hvilket Enkedronningen og Kurfyrstinden ligeledes gjorde, og i det Samme standsede Regnen. Bruden og Kongen, Enkedronningen og Kurfyrstinden traadte nu frem paa et Gyldenstykkes Tæppe, der var udbredt paa Jorden, og Bisp Lage Urne af Roskilde holdt en latinsk Tale, som han dog maatte afkorte, da Bruden var saa svag, at hun maatte sætte sig i sin Hofmesterindes Skjød, og siddende paa denne Maade hørte hun den lærde Prælats Pris over hendes Slægtninges, Ferdinand den Katholskes og Dronning Isabellas Bedrifter. I øsende Regnveir vendte man tilbage til Staden; de Festligheder, som vare arrangerede paa Veien saasom Dystrenden, Stikken efter Ringen og andre Ridderspil kunde ikke gjøre Virkning paa Grund af det uheldige Veir, og Indtoget var af samme Grund mislykket. Strax efter Ankomsten til Slottet begav Bruden sig til sine Værelser, og der fandt ingen yderligere Festligheder Sted den Dag.

Heller ikke Vielsen og Dronningens Kroning, som skulde have været afholdt i Frue Kirke, kunde iværksættes efter Bestemmelsen; Bruden havde Feber, og Høitideligheden foregik derfor paa Slottet

i en Sal udenfor Brudens Værelser. Erkebiskop Birger forrettede Vielsen og den paafølgende Messe, salvede Dronningen i Haandleddet og Albueleddet paa den høire Arm samt mellem Skuldrene, hvorpaa han satte hende Kronen paa Hovedet og rakte hende Sceptret. Til Slutning forkyndte Erkebispen, at den hellige Fader Paven havde givet Alle, der havde overværet Kroningen, Forladelse for deres Synder. Et stort Gjæstebud paa Slottet, hvor der gaves 33 Retter, afsluttede Dagens Høitidelighed. Den næste Dag holdt Kongen høitidelig Kirkegang til Frue Kirke; derpaa spistes atter paa Slottet, men Maaltidet var tarveligere end den foregaaende Dag, idet der kun serveredes med 15 Retter, hvoraf ovenikjøbet „kun faa vare gode“ efter en af Deltagernes Udsagn. Med et Ridderspil paa Gammeltorv og paafølgende Bal paa Raadhuset endte Bryllupsfestlighederne. Dronningen var da atter saa svag, at hun maatte begive sig bort fra Dandsen. Overhovedet hvilede der lige til det sidste en uheldig Stjerne over dette Bryllup; thi netop som de hollandske Skibe skulde forlade Kjøbenhavn, udbrød der Pest ombord paa dem, og en ung smuk Dame, Philip af Burgunds Broderdatter, afgik ved Døden.

Skjøndt Christiern den Andens Regeringstid kun var kort, og hans Lovgiver-Virksomhed ikke kom til at sætte varig Frugt, hviler der dog en egen Nimbus over det Tiaar, i hvilket han beklædte Danmarks Throne. Dette skyldes vel for en Del hans tragiske Skjæbne, men fornemmelig hans store personlige Evner, hans borgerlige Væsen og Tænkemaade, hans omfattende Reformbestræbelser og nidkjære Forsøg paa at virke for Landets Opkomst. I de første Regeringsaar, da Krigen med Sverig endnu ikke lagde udelukkende Beslag paa Rigets Kraft, sysselsatte Kongen sig levende med at ophjælpe Landets Hjælpekilder og henvendte først sin Opmærksomhed paa *Kjøbstæderne,* medens Landbovæsenet og Bondestanden senere toges for. Allen siger, at han „kjælede“ for Kjøbstæderne, og af disse var atter Kjøbenhavn den Stad, der laa ham nærmest paa Hjerte. Herfra skulde Bevægelsen udgaa; her skulde den selvstændige Handel grundlægges, som for evig Tid vilde frigjøre Riget for Hansestædernes Overmagt, og her skulde en „vældig Kjøbstad“ reise sig, der kunde blive en *Stapelplads for Østersølandene* og ved sin fortrinlige Beliggenhed paa Handelsveien mellem to Have indtage det forhadte Lybæks Plads.

Kjøbenhavn var dengang paa Nippet til at blive en *stor Handelsstad;* de indledende Skridt vare gjorte, og det er sandsynligt, at Maalet vilde være naaet, ifald Kong Christierns Fald og de paafølgende store og mangeaarige Uroligheder ikke havde gjort Ende paa alle saadanne Planer. Enkelte af Kongens Paabud ere vel stærkt prægede af Tidsalderens middelalderlige Ideer, og saaledes neppe ubetinget skikkede til at fremme det Maal, der tilstræbtes; saaledes naar det forbødes Alle, der vare bosiddende i Riget, selv at føre deres Varer udenlands, hvorimod de skulde transportere dem til Kjøbenhavn eller de andre Kjøbstæder ved Øresund, men et saadant Indgreb i enkelte Klassers eller Stænders Frihed for at skabe Forrettigheder for andre eller beskytte allerede bestaaende Privilegier, er charakteristisk for Tidens Opfattelse og betragtedes dengang som Indbegrebet af al statsøkonomisk Visdom. Men paa andre Omraader viser Kong Christiern sig som en vidtskuende og klartseende Statsmand, der forstod at vælge de rette Veie og Midler til Landets Opkomst. I Aaret 1517 udstedte han saaledes en trykt Indbydelse til franske, engelske, skotske, hollandske og russiske Kjøbmænd om at nedsætte sig i Kjøbenhavn og lovede dem kongelig Beskyttelse og store Privilegier. En lignende Opfordring rettedes til de mest ansete danske Kjøbmænd, og selv forpligtede han sig til at indskyde nogle hundredetusinde Gylden i Handelen. Men ikke nok hermed. Kongen aabnede særlige Underhandlinger med det berømte Handelshus i Augsburg og Florenz, *Fuggerne,* med Popius Occo i Amsterdam og Andre, og den Bitterhed, hvormed de lybske Krønikeskrivere udtale sig herom, viser klart, i hvor høi Grad de følte deres Interesser truede. I de mange Stridsskrifter, som Lybækkerne udgav mod Christiern den Anden efter hans Fald, fremstilles Bestræbelsen for at drage Østersøhandelen til Kjøbenhavn som en ligefrem Forbrydelse, dikteret af blindt Had mod den mægtige Hansestad. Svaret herpaa ligger nær og udtales med Skarphed af Christierns Talsmand, Cornelius Scepperus, der bl. A. skriver: „Var det ei tilladt Kongen at gjøre Kjøbenhavn til en ny Stapelstad? Han vilde ogsaa sørge for sine Riger. Han indsaa, hvor meget de Danske tabte ved ei at have nogen egen Handel. Han vilde derfor til uberegnelig Fordel for Riget efterlade sine Undersaatter et Minde ved at gjøre Hovedstaden blomstrende ved Handel. I vare hans Venner, men hans danske Undersaatter

maatte være det endnu mere, og han maatte tage mere Hensyn til dem end til Eder. Og hvem var det til Skade, naar han til Gavn for sit Rige og alle sine Undersaatter skjænkede Kjøbmændene i sin Hovedstad nye Privilegier? Det var ei til Eders Skade, men til Gavn for hans Rige, som han burde sørge mere for end for Eder. Ej heller have I nogensinde ved Traktater afgjort, at dette ei maatte ske; hvorfor skulde han da ikke indføre i sit Rige, hvad han fandt at være til dets Gavn og Fordel? Han saa, at i England var London berømt ved sin Handel, i Frankrig: Rouen, Lyon, Paris, i Belgien: Brygge, Antwerpen og flere andre, i Tydskland var mange berømte Stæder: Frankfurt, Leipzig og endelig Eders Hule, hvori I opæde hele Tydskland. I sine tre mægtige Riger derimod, i Danmark, Sverig og Norge blev han ingen Havn vár, der kunde maale sig med hine. Han vilde derfor sørge for, at Kjøbmændene ogsaa skulde strømme til hans Riger, og at Danmark ei skulde være saa fattig paa al Handel, at det ei kunde rose sig af nogen Handelshavn. Og hvilke Love, hvilke Rettigheder forbød ham det?" Scepperus paaviser sluttelig, at Lybækkerne forlængst ved deres fjendtlige Handlinger og Brud paa Tro og Love havde forspildt deres Privilegier.

Oppebørslen af *Øresundstolden*, der hidtil havde fundet Sted i Helsingør, blev samtidig forlagt til Kjøbenhavn, og hele Bestyrelsen af Toldvæsenet overdragen til Sigbrit. Der syntes saaledes at være gjort et vigtigt Skridt fremad til Gunst for Kjøbenhavn, men Indretningen af Byens Stapel trak i Langdrag. Et saa stort Værk lod sig ikke gjennemføre ihast; de rige udenlandske Kjøbmænd vare forsigtige og vilde ikke sætte deres Kapitaler paa Spil, før der gaves dem vægtige Garantier, og Krigen med Sverig, som i saa mange Henseender virkede fordærveligt, standsede Projektet i dets Fødsel. Men da Kongen i Aaret 1520 var bleven Herre i Stokholm, gjenoptog han Planen med fornyet Iver og paa et helt nyt Grundlag, der tilfulde viser, hvor alvorligt hans Forehavende var. Neppe var Blodbadet i Stokholm endt, før han i et af Slottets Lønkamre drøftede Planen til Oprettelsen af et *stort nordisk Handelsselskab* sammen med fire af de mest ansete Kjøbmænd i Kjøbenhavn og Malmø, nemlig Anders Wolff, Albert van Gock, Hans Mikkelsen og Sander Wentun. Disse forhandlede derpaa med Stokholms Magistrat som Repræsentanter for de svenske Kjøbmænd og

den 4de December 1520 vedtoges Grundtrækkene for Handelsselskabet. Der skulde være fire Oplagssteder, et i *Kjøbenhavn*, et i Stokholm, et i Nederlandene og et i Finland paa den russiske Grændse, hvert bestyrede af en Faktor, der skulde afsætte de nordiske Varer som f. Ex. Kobber, Talg, Elsdyrshuder, saltede Kohuder, Tømmer, Sild o. d., og indkjøbe, hvad de tre Riger havde behøv af udenlandske Varer. Handelen skulde drives for fælles Regning; hvert tredie Aar skulde Regnskabet opgjøres, og Overskudet fordeles mellem Deltagerne i Henhold til deres Indskud. I Stiftelsesbrevet erklæres det rentud, at Formaalet med Selskabet ikke blot er at fremme de nordiske Rigers Handel og gjøre dem uafhængige, men tillige at knytte Folkene til hverandre ved materielle Baand, „paa det at de tre Riger herefter maa blive sammen udi en evig Fred og Endrægtighed.“ I Januar Maaned 1521 hvervedes der med Iver Deltagere, men den store svenske Opstand umuliggjorde enhver Tanke om fredelig Samvirken — Handelsselskabet faldt som saa mange af Christierns kloge og vidtskuende Reformplaner til Jorden og blev til Intet.

Skjøndt en illegitim Forbindelse som Christiern den Andens med *Dyveke* paa ingen Maade hørte til Sjeldenhederne blandt Datidens Fyrster, baade geistlige og verdslige, og under almindelige Forhold neppe vakte videre Anstød, blev den dog Kongen en evindelig Kilde til Fortrædeligheder, Sorger og Lidelser, ja det kan siges, at den, ved at sætte Sigbrit fast i Christierns Gunst, blev Hovedaarsagen til hans tragiske Fald. Allerede kort efter Dronning Isabellas Bryllup vidste man i Nederlandene god Besked med Forholdene ved det danske Hof; de burgundiske Damer, der havde fulgt Bruden hertil, sladdrede af Skole, indtil Christiern sendte dem ud af Riget, fordi de — som det hedder — „altid førte Snak om hans Uskikkelighed.“ I Vintren 1516 ankom en overordentlig Gesandt fra Keiseren hertil, Sigismund Herberstein, som skulde formane Kongen til at skille sig ved sin Elskerinde, men han maatte reise bort med uforrettet Sag efter at have forebragt sit Ærinde paa Nykjøbing Slot, hvor Christiern tilsidst gav et formeligt Afslag. Saa langt fra at høre paa Keiserens Forestillinger knyttede Kongen kun Forholdet endnu nøiere; han kjøbte en Gaard i Kjøbenhavn paa Hjørnet af Amagertorv og Lille Helliggeiststræde af Mogens Gøye, og indrettede den til Bopæl for Sigbrit og Dyveke. Samtidig

blev Dronningens Hofmesterinde Fru Anne Meinstrup, Enke efter Holger Eriksen Rosenkrands til Boller, som paa egen Haand vovede at gjøre Kongen nærgaaende Bebreidelser, afskediget og forvist fra Landet. Efter Thronskiftet kom hun tilbage, men blev i Grevefeidens Tid ihjelslaaet af kjøbenhavnske Borgere paa Ringsted Landsting, da hun ikke formaaede at lægge Baand paa sin Tunge og skjule sit Had til den fangne Konge.

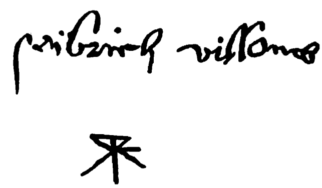
Rygtet havde i Kjøbenhavn længe havt travlt med Kongens huslige Forhold. Man fortalte, at Befalingsmanden paa Kjøbenhavns Slot *Torben Oxe,* en voldsom og uregjerlig Person, der gjentagne Gange havde gjort sig skyldig i Forbrydelser, nærede en heftig Attraa til Dyveke og havde forgrebet sig paa hendes Person i Kongens Soveværelse, at Sigbrit begunstigede denne Forbindelse og andet Lignende, og disse Rygter naaede tilsidst Kongens Øre gjennem Slotsskriveren *Hans Faaborg,* som paa denne Maade troede at kunne indsmigre sig hos Christiern og komme den forhadte Slotsherre tillivs. Men — som Poul Helgesen bemærker — han faldt selv i den Grav, han havde gravet for Andre. Ved en Undersøgelse af Skriverens Regnskaber viste det sig, at de vare i Uorden, og Torben Oxe lod ham da ufortøvet sætte under Tiltale for Underslæb og efter Dommen hænge, rimeligvis i Galgen, som var anbragt ved Stranden udenfor Vesterport. Henrettelsen gav Anledning til fornyet Folkesnak, som dog efterhaanden forstummede, indtil Kjøbenhavns Borgere et halvt Aars Tid efter, i Sommeren 1517, erfarede, at Dyveke pludselig var afgaaet ved Døden uden nogen forudgaaende Sygdom. Det fortaltes strax, at hun var bleven forgivet ved nogle Kirsebær, Torben Oxe havde sendt hende; man sagde, at Rigsraadet længe havde prøvet paa at rydde hende af Veien for saaledes at gjøre Ende paa Sigbrits Indflydelse; Nogle mente, at Slaget var kommet fra Hoffet i Bryssel, da dette havde truet med at spille Dyveke „en grov Streg“, Andre, at Torbens forsmaaede Kjærlighed havde forvandlet sig til Had. Hvorom Alting er, var Kongen overbevist om Slotsbefalingsmandens Brøde, og da denne ved en Hoffest, formodentlig paavirket af Vinen, i en spøgefuld Tone indrømmede, at han havde næret Tilbøielighed for Dyveke, grebes Kongen af en rasende Forbittrelse, som forøgedes endyderligere, da der indløb nye Klager over Torben Oxes Vilkaarlighed mod de lavere Stillede i Samfundet. Slotsherren blev

tilligemed sin Fætter Knud Pedersen Gyldenstjerne kastet i Blaataarn, og den første anklagedes ikke blot for Giftblanderi, men tillige for at have „besmittet den kongelige Seng". Rigsraadet, der var en Adelsmands rette Værneting, afviste imidlertid begge Klager, Giftmordet som ubevist, den anden Anklage som ubeføiet, da Dyveke kun havde været Kongens Frille, og Loven ikke beskyttede et saadant Forhold. Nu greb Kongen til en usædvanlig og overordentlig Forholdsregel for at sætte sin Villie igjennem. Han lod sætte en Ret af tolv Bønder paa Slotspladsen udenfor Indkjørslen til Slottet; fire Spyd, der lagdes i Firkant, fungerede som Tingstokke, og Kjendelsen, som denne Ret afsagde, lød: „Vi dømme ham ikke, men hans egne Gjerninger", hvilket — siger Hvitfeld — var en uendelig Dom og lød hverken til eller fra. Imidlertid udtalte Bønderne, der vare fra Solbjerg (en lille Landsby, hvor nu Frederiksbergs Smallegade er), dog under alle Omstændigheder et bestemt Skyldig, og der er Grund til at antage, at den Formular, de valgte, saa langt fra at være et Forsøg paa at unddrage sig Ansvar, i Virkeligheden var en overleveret juridisk Formel. Det Uregelmæssige ved Processen ligger i, at Retten var inkompetent, thi en Adelsmand kunde i Henhold til Haandfæstningen kun dømmes af sine Standsfæller. Ikkedestomindre var Kongen bestemt paa, at Henrettelsen skulde finde Sted, og det ovenikjøbet med den størst mulige Offentlighed. Trods alle Bønner og Knæfald af den Domfældtes Slægtninge, ja af Dronningen selv, blev Dommen fuldbyrdet den 29 Novbr. 1517, samtidig med at der afholdtes en Herredag i Kjøbenhavn, saaledes at Byen var fuld af Rigsraader, Prælater og Adelsmænd fra alle Landets Egne. Torben Oxe førtes over Høibro, hvor Munkene fra Graabrødreklostret rakte ham Sakramentet, og hvor han holdt en kort Bøn, og derpaa videre til S. Gertruds Kirkegaard, det nuværende Kultorv. Før Henrettelsen udraabte en Herold, hvad han havde forbrudt, og modigt led han Døden. Hans Lig blev begravet paa Graabrødre Kirkegaard, det nuværende Torv af samme Navn. Hans Medfange, Knud Gyldenstjerne til Timgaard i Jylland, blev løsladt af Fængslet, men maatte forpligte sig til aldrig mere at komme Kongen for Øie. Ved et mærkeligt Skjæbnens Spil mødte han atter Kong Christiern paa Kjøbenhavns Rhed i Aaret 1532, og blev udset til at føre den fangne Konge til Sønderborg. Hans Raahed og Hævn-

følelse gik da saa vidt, at han afrev den gyldne Vlieses Ordenskjæde af Kongens Bryst for at bringe den til Frederik den Første, ja han skal have haanet den Fangne og trukket ham i Skjæget. Sytten Aar efter blev Knud Gyldenstjerne Christierns Fangevogter paa Kallundborg Slot, men han var i Mellemtiden bleven from, og han synes ikke at have forulempet den fangne Konge her. Iøvrigt blev Torben Oxes Henrettelse Anledning til et Slags sildig Opreisning for den hængte Slotskriver Hans Faaborg. Den offentlige Mening gik ud fra, at ifald Adelsmanden var skyldig, maatte hans Underordnede ventelig være uskyldig, og da Vægteren paa Slotsmuren om Natten saa et klart Lys over den Galge, hvori Hans Faaborgs Lig endnu bestandig hang, var Tvivl ikke længere mulig. Rygtet om dette Jertegn gik fra Mund til Mund, og da Kongen en Nat fra Slotsmuren selv havde forvisset sig om Sandheden af det, lod han Skriverens Lig nedtage af Galgen og begrave paa Frue Kirkegaard. Nu vare Alle enige om, at Torben Oxe havde været en stor Forbryder og kun havde ladet sin Skriver rydde af Veien for at blive et farligt Vidne kvit. Man maa være enig med Allen i, at det mærkelige Lysphænomen ved Galgen kom meget beleiligt for Kongen.

Det er her Stedet med et Par Ord at berøre Dyvekes Moder *Sigbrit,* hin mærkværdige Kvinde, som i alle Statssager og administrative Anliggender var Kongens høire Haand, paa éngang Premierminister, Finantsminister, Medregentinde og Thronarvingens Opdragerinde, og hvis Indflydelse snarere voxede end formindskedes ved Christierns Elskedes Død. Medens Dommen om Dyveke er mild og overbærende, da Ingen hadede hende, og hendes Godhed, Skjønhed og Ungdom vakte Sympathi baade hos Samtiden og Eftertiden, var Sigbrit hadet over al Maade. Ved sin Forretningsdygtighed, Energi og Klogskab forstod hun at gjøre sig uundværlig, men hendes Overmod, skarpe Tunge og simple bydende Væsen, saavelsom hendes Ringeagt for Adelen og Rigsraadet vakte den voldsomste Forbittrelse hos de høiere Stænder. Som alle ualmindelige Mennesker i hin Periode fik hun Ord for at være troldkyndig. Hun forstod sig paa Handel og Finantsvæsen, Lægekunst og Chemi, ja hendes Ry var saa stort, at den berømte Læge og Naturkyndige Theofrastus Paracelsus besøgte hende og fandt hendes Kundskaber saa omfattende, at han kunde lære Noget af hende.

Hun var heller ikke yndet af Almuen; hendes strænge Finantsstyrelse og den skarpe Kontrol med Accise og Konsumtion, som netop var mest følelig for Menigmand, vendte Almuens Hjerte fra hende. Ingen har sagt Noget til Forsvar for hende; Alle, der have skrevet om hende, have været hendes Fjender. Hun vedkommer os fornemmelig her, fordi man kan gaa ud fra, at mange af de Forholdsregler, der bleve trufne til Kjøbstædernes Fremme, skyldes hende. Øresundstoldens Forlæggelse til Kjøbenhavn er formodentlig sket efter hendes Raad, og mange af Artiklerne i Ordinantsen af 1521 lede uvilkaarlig Tanken hen paa Hollænderinden, som i sit Fædreland havde havt Leilighed til at studere Kjøbstædernes og Borgerstandens Forhold. Forbudet mod at kline Husene med Ler ud til Gader og Stræder, Befalingen om at Aadsler og Skarn skal føres ud af Stæderne og nedgraves i Kuler, at Gader

Sigbrits Haandskrift og Bomærke.

og Stræder saavelsom Rendestene maa holdes rene, at Borgerne hver Lørdag Aften og alle Helligaftener skulle feie deres Huse og Gaarde og skure deres Gulve og Bænke, at der skal indrettes Skraldevogne m. m., Alt tyder paa hollandsk Oprindelse. Det er charakteristisk, hvad en samtidig historisk Forfatter siger om hende. Efter at have afmalet hende som en fræk, ond Kvinde, der kun tilraadede Blodsudgydelse og Haardhed, vedbliver han: „Hun var ellers et renligt Fruentimmer, som holdt af at se lystelige og pyntelige Stæder, Huse og Gader, hvorfor hun ogsaa den Tid, hun var saa mægtig hos Kongen, *bragte Stæderne i Danmark i en smuk Skik,* thi hun indførte, at man om Sommeren ikke maatte lade Kvæget komme ind i Byerne, og at man hver Uge feiede og rensede Gader, Stræder og Torve. Ligeledes holdt hun Borgerne til Renlighed i deres egne Huse og til at smykke og pynte disse paa hollandsk Vis, hvilket vel kunde gjøres nødigt i Danmark, og dersom Kongen

derfor blot havde brugt hende som Gadefeierske, og ikke videre, saa kunde hun være bleven Landet en nyttig Kvinde, og det vilde ikke være af Veien, om man endnu den Dag idag fulgte saadan Skik i de danske Stæder."

Indkaldelsen af en *Koloni Hollændere* fra Waterlandene og deres Bosættelse paa *Amager* var uden Tvivl ogsaa Sigbrits Værk; de skulde forsyne Hovedstaden med Have- og Kjøkkenurter og overhovedet lære de Danske at „omgaas med Ost, Smør, Løg, Rødder samt Haver at anlægge og Vildgaasefangst." De paa Øen boende danske Bønder bleve opsagte fra deres Fæstegaarde, og i Aaret 1521 fik de Indvandrede deres første Privilegier, hvorved hele Amagerland paa Dragør nær overlodes dem, saaledes at Gaardene bleve deres Arveeiendom. Desuden skjænkede Kongen dem Saltholmen med Retten til at bryde Kalksten der. Udvisningen af de danske Bønder vakte selvfølgelig megen Misfornøielse, og da Kjøbenhavn i 1523 maatte overgive sig til Frederik den Første, blev det bestemt, at Hollænderne skulde hjemsendes, og de danske Bønder atter have deres Fæstegaarde. Imidlertid forbleve dog endel af de Indvandrede i Magleby (Hollænderby) og i Dragør og have holdt sig her til Nutiden, medens nogle af deres Efterkommere, der toge Ophold paa Sprogø, Bøtø og i Ny-Amager, den senere Frederiksbergby, forlængst ere blevne absorberede af den indfødte danske Befolkning. At der ikke blev gaaet frem mod Hollænderne med stor Strænghed, ligger vistnok i, at de hurtigt bleve populaire. De berømmes meget af Eftertidens Historieskrivere for deres Vindskibelighed, Flid og Sparsommelighed, ja ere endog blevne besungne i 1693 af Michel Hansen Jerskjæg i „Amagerlands og Indbyggeres korte Beskrivelse", hvor Øen apostropheres i følgende kuriøse Linier:

Du Land! Du gode Land! Du rige Spise-Moder!
Du Førster drægtig Møe! Du rig begrode Poder!
Du Kongens Kjøkken Ven! Du Frugte-rig Amager!
Hvis Rødder og hvis Kaal saa vel og lækker smager.

De store Krige, Christiern den Anden maatte føre med Sverig for at hævde sin lovlige Ret til Sverigs Throne, berørte ikke direkte Kjøbenhavn. Borgerne vare Vidne til de store Krigsforberedelser, og fulgte i Tankerne deres Konge med levende Interesse paa hans gjentagne Orlogstog til Stokholm; de deltoge i Krigens Byrder,

forsaavidt de efter Evne forstrakte Christiern med Pengemidler, men vare kun tilstede i ringe Antal i Hæren, da hin Tids Krige fornemmelig førtes med Leietropper. I Felttoget 1519—20 stillede Kjøbenhavn saaledes kun 40 Mand, udelukkende Ryttere. Derimod havde Byen flere Gange *store Indkvarteringer af fremmede Krigsfolk.* I Juli 1519 laa saaledes 2000 Franskmænd en kort Tid i Staden, inden de overførtes til Skaane, og i længere Tid flere Tusind Tydskere og Skotter, som bleve til hen paa Efteraaret. Borgerne havde naturligvis ikke ringe Fordel af disse Gjæster, men paa den anden Side kunde de ogsaa blive besværlige; thi de vare stridbare, lidenskabelige og raa, Kniven sad løst hos dem, og navnlig havde Skotterne et daarligt Ry paa sig, uden at det dog derfor kan antages, at de tydske Knægte vare synderligt bedre. Deres Ophold her gik heller ikke af uden en alvorlig Tumult, som i et helt Døgn gjorde Byen til Skueplads for vilde og blodige Scener. En Tydsker og en Skotte vare komne i Strid, og da den første var bleven saaret, samlede Tydskerne sig hobevis for at hævne den formentlige Uret, der var bleven tilføiet deres Landsmand. Skotterne barrikaderede sig i et Hus i nuværende Dyrkjøb ligeoverfor Frue Kirke, sandsynligvis det skotske Herberge, og vilde ikke modtage den Udfordring, der rettedes til dem om at komme ud at slaas, efterdi Tydskerne vare de talrigste. Nu satte Tydskerne Ild paa Huset; en Tidlang forsvarede de Indespærrede sig, men tilsidst drev Ilden dem ud paa Gaden, hvor de bleve omringede og saagodtsom alle myrdede. De bleve begravede i en Dynge paa Frue Kirkegaard, og i mange Aar viste man endnu den Jordhøi, der dækkede over dem. De tydske Knægte besatte derpaa Amagertorv og udsendte formelige Patrouiller omkring i Gaderne for at opsnappe alle Skotter, hvilke uden Barmhjertighed bleve nedhuggede. Imidlertid var Kongen bleven underrettet om Sagernes Tilstand og sendte ufortøvet en kongelig Herold, iført den pragtfulde Embedsdragt med det paabroderede kongelige Vaaben, ned paa Torvet for at paabyde Fred og Dødsstraf for dem, som ikke strax nedlagde Vaabnene. Men Ingen bekymrede sig om hans Trusler; den vilde Hob fortsatte Myrderiet. Da steg Kongen selv tilhest, og ledsaget af Rigens Marsk, tvende Rigsraader og nogle andre Hofsinder ilede han over Høibro midt ind i Tummelen. I det samme kom en Skotte forfulgt af en Tydsker løbende fra en af Sidegaderne og søgte Ly under Kongens

Hest; men heller ikke her var han i Sikkerhed; et Øieblik efter sank han om gjennemboret af et Landsestik trods Kongens Forsøg paa at beskytte ham. Nu indsaa Kongen, at han Intet kunde udrette personligt; han vendte derfor tilbage til Slottet harmfuld og mørk og traf strax omfattende Foranstaltninger til Tumultens Undertrykkelse. Vagter sendtes ud i Byen, og lidt efter lidt sagtnede Bevægelsen. Den tydske Knægt, som havde myrdet Skotten under Kongens Hest, blev paagreben og halshugget, og hans Lig henslængtes paa Gaden til Skræk og Advarsel. Følgen af denne Soldatertumult blev, at den største Del af Krigsfolkene førtes over Sundet og lagdes i Kvarter paa forskjellige Steder i Halland og Skaane, hvor de afventede Felttogets Aabning.

Midt under Krigen, endnu da Kong Christiern laa for Stokholm, blev det første Forsøg gjort paa at fremme *Reformationen* i Danmark. Kongen, der under Arcemboldus' Ophold her i Landet havde stiftet Bekjendtskab med en af de uhyggeligste Former for Kirkens Fordærvelse, og som uden Tvivl følte sig tiltalt af Luthers djærve Optræden, besluttede at indkalde en Lærer fra Wittenberg, der kunde foredrage Luthers Lærdomme ved Høiskolen og eventuelt udbrede dem blandt Folket. Jordbunden var ikke uimodtagelig; mange Danske havde studeret i Wittenberg og kjendte Reformatorerne personlig; de bragte de nye Ideer hjem med sig, som drøftedes allevegne, og Tiden var overhovedet revolutionair. Man havde en Følelse af, at en ny Æra var forestaaende; Middelalderen nærmede sig sin Afslutning. I Kjøbenhavn havde desuden Karmelitermunken *Poul Helgesen*, der var Forstander for Karmeliternes Kollegium i St. Pedersstræde (det senere Valkendorfs Kollegium) i en vis Forstand banet Veien for Luther ved offentligt at ivre mod Munkenes Uvidenhed, Geistlighedens Egennytte og Ørkesløshed, Afladshandelen og Kirkens øvrige Misbrug. Han var en ualmindelig begavet Mand, lærd og dygtig, altid ærlig og uegennyttig; thi naar det forsikkres, at han paa et senere Tidspunkt lod sig bestikke af den katholske Bisp Lage Urne med et Kanonikat ved Frue Kirke, hvorved han blev en ligesaa heftig Modstander af Reformatorerne, som han tidligere havde været Forsvarer, da mangler ethvert Bevis herfor. Sagen er simpelthen, at han kunde sympathisere med Luther til et vist Punkt, men da denne brød fuldstændigt med Paven og Kirken, blev Poul Helgesen en lidenskabelig Modstander

af den nye Lære, som han bekjæmpede med Liv og Sjæl. I Almuens Øine maatte det tage sig ud, som om han havde svigtet sin Fortid, medens han i Virkeligheden blev staaende paa samme Punkt — derfor gav man ham Øgenavnet: Poul Vendekaabe. En Tidlang stod han i stor Yndest hos Kong Christiern paa Grund af sine frisindede Anskuelser, og mange af hans Tilhørere blev senere Evangeliets Forkjæmpere, men i 1522 faldt han i Unaade, da han prædikede for Kongen paa Slottet og vistnok udtalte sig skarpt om Kongens Forhold til Dyveke og Torben Oxes Henrettelse, thi Lektor Poul ansaa den sidste for uskyldig. Følgen heraf blev, at Kongen annullerede sine tidligere Gavebreve til Karmeliterklostret, og dette blev hævet nogle Aar efter Christierns Fald.

Efter Samraad med Luther og Melanchton afsendtes Præsten *Martin Reinhardt* og den sproglærde *Mathias Gabler,* som tillige var Doktor i Lægevidenskaben, til Kjøbenhavn, for at virke for den nye Lære. De ankom hertil i Sommeren 1520, rimeligvis under et af Kong Christierns korte Besøg i Staden, medens hans Hær laa for Stokholm. Der var Pest i Kjøbenhavn, og Kongen var stærkt optagen af politiske Sager, saaledes at han ikke kunde skjænke Sagen stor Opmærksomhed. Mathias Gabler blev ansat som Professor i Græsk ved Universitetet, thi Kundskaben til dette Sprog var meget ringe herhjemme, saaledes at endog Bibeloversættelserne paa Reformationstiden, baade Hans Mikkelsens og Christiern Pedersens, ikke foretoges fra Grundsproget, men fra Latin og Tydsk. Til Martin Reinhardt, som overhovedet ikke var den ham stillede Opgave voxen, havde man derimod ingen Plads; han kunde ikke faa Ansættelse ved Universitetet, fordi han ikke havde taget nogen akademisk Grad, og Kongen tillod ham derfor at forsøge sig som Prædikant i Nikolai Kirke. Men han havde afgjort Uheld med sig. Han kunde ikke tale Dansk, og blev derfor ikke forstaaet af Mængden (thi den Beretning, at Poul Helgesen optraadte som hans Tolk, er aldeles ugrundet); derimod havde Tilhørerne et aabent Øie for det Komiske i hans voldsomme Gestus og overdrevne Salvelse. Den katholske Geistlighed benyttede sig heraf og gjorde ham i kort Tid umulig. Et ungt Menneske, som var i Besiddelse af noget Efterlignelsestalent, drog omkring i Byen og efterabede den fremmede Prædikants Lader og Væsen saa fortræffeligt, at Martin Reinhardts sidste Rest af Indflydelse forsvandt under Latteren. Han holdt op med

at prædike og blev det næste Aar hjemsendt af Kongen. Som bekjendt gjorde Christiern et Forsøg paa at bevæge Luther selv til at reise herop, men uden Held; istedetfor kom Karlstadt, som dog kun blev en Maanedstid. Snart antog Forholdene i Rigerne en saadan Charakter, at Kongen saa sig nødsaget til at søge en Udsoning med Pavestolen, og hermed faldt Reformationsbevægelsen foreløbig sammen af sig selv.

Efter Blodbadet i Stokholm og de to svenske Bispers Henrettelse, var Sverig nemlig i fuldt Oprør under Gustav Vasa og kunde allerede betragtes som tabt; Forholdet til Pavestolen var spændt, med Lybækkerne stod en Krig for Døren, alle Ulykker strømmede paa éngang ind over Kongens Hoved, og alle Klager vendte sig imod Sigbrits Yndling *Didrik Slagheck*, den egentlige Ophavsmand til det stokholmske Blodbad, hvis paafølgende Grusomheder og Voldsomheder havde ægget den svenske Almue til Opstand. Kongen skulde have et Sonoffer overfor Udlandet og Pavestolen, og Valget faldt — ikke med Urette — paa Didrik Slagheck, der nys var bleven udvalgt til Erkebiskop i Lund. I Julen 1521 opholdt Christiern sig i Odense i Anledning af sin Moders, Dronning Christines Begravelse, og herfra gav han Befaling til, at Slagheck skulde fængsles. Efter et pinligt Forhør dømtes han til at hænges og brændes, og Dommen blev exekveret paa *Gammeltorv* i Kjøbenhavn den 24 Januar 1522 om Morgenen Kl. 9. Da den Dødsdømte var almindelig forhadt, var en umaadelig Menneskemængde paa Benene, der hilsede ham med truende Forbandelser og haanende Spot. Det sørgelige Optog bevægede sig fra Slottet, thi Didrik Slagheck havde siddet fængslet i Blaataarn, over Høibro og Amagertorv gjennem Vimmelskaftet til Torvet, hvor Galgen var reist, og hvor et mægtigt Baal blussede foran Raadhuset. Delinkventen marcherede ved Siden af Bøddelen, omgiven af en stærk Vagt og havde, forfængelig som han var, iført sig sine prægtigste Klæder. Paa Hovedet havde han en Silkehue, og var iført Fløiels Hoser og Kjortel; under denne bar han en rød Skarlagens ulden Klædning og en Skjorte af fint hollandsk Lærred; paa Fødderne havde han pyntelige Fløielstøfler. Ved Høibro mødte han den kongelige Sekretair, Jesper Brochmand, og sagde da til ham: „Farvel, Mester Jesper! se saaledes belønnes Fortjenesten!“ „Nei, nei!“ svarede den ærlige Sekretair, „Løn som forskyldt! Løn som forskyldt!“ Kongen sad paa Slottet, mørk og

forstemt; Sigbrit havde tillukket sine Vinduer for ikke at blive Toget vár, der passerede lige forbi hendes Gaard paa Amagertorv. Da Didrik Slagheck naaede Galgen, lagde Bøddelen Strikken om hans Hals og førte ham nogle Trin op af Stigen; derpaa blev han atter ført ned, afklædt til Skjorten, bunden paa en Stige og kastet paa Ilden. Bøddelen havde først udraabt, hvilke Forbrydelser han havde begaaet, og hvorfor han havde fortjent Straffen. Baalet brændte til Kl. 3 om Eftermiddagen, og det feiler ikke, at dette Skuespil gav Anledning til megen Raahed.

Der var nu kun et Aar tilbage af Christiern den Andens Regjeringstid; Tiden nærmede sig, da han skulde blive nødt til at rømme fra Land og Rige. Endnu engang havde han dog Leilighed til personlig at erfare den Yndest, hvori han stod hos Kjøbenhavns Borgere, og tillige det dødelige Had, hvormed Sigbrit betragtedes af Menigmand. Lybækkerne havde i Sommeren 1522 uden forudgaaet Krigserklæring aabnet Kampen, bemægtiget sig Hammershus paa Bornholm, afbrændt Helsingør, forsøgt Landgang ved Helsingborg, hvor de imidlertid sloges tilbage af den tappre Erkebiskop Johan Weze, og derpaa lagt sig *foran Kjøbenhavn i Rævsgattet* (Kongedybet), aabenbart for at vove et Angreb paa Staden. Christiern traf imidlertid ihast kraftige Anstalter til Forsvar. Alle vaabenføre Mænd i Kjøbstæderne og paa Landet opbødes, og snart var en Hær paa 10000 Mand samlet ved Landsbyen Solbjerg udenfor Kjøbenhavn. Ved Indløbet til Havnen og paa andre truede Punkter anbragtes Skyts for at hindre Landgang. Kongen tog selv ud til Leiren og holdt Mønstring over Tropperne; han skildrede dem Lybækkernes Troløshed, idet de uden Varsel havde plyndret Landets Kyster, og formanede Soldaterne til at vise sig Fædrene værdige og jage de tydske Kræmmere bort. Hæren hilsede disse Ord med Fryderaab, og Stemningen var saa fortræffelig, at Lybækkerne ikke fandt det raadeligt at foretage Noget mod Byen. De lettede Anker og indskrænkede sig til paa Hjemveien at hærge og brandskatte Møen og Ærø.

Under Mønstringen ved Solbjerg var det, at Forbittrelsen mod Sigbrit lagde sig for Dagen, saaledes at den nær havde kostet hende Livet. Hun var, kun ledsaget af en Pige, gaaet tilfods ud til Leiren; paa Veien mellem St. Jørgens- og Peblingesøen indhentedes hun af to berusede Soldater, der vilde sammesteds hen.

Da de fik Øie paa hende og kjendte hende, sagde den Ene til den Anden: „Hun skal faa Skam; det er hende, som regjerer Kongen!“ og den Anden mente, at man nu kunde gjøre Kongen en god Tjeneste ved at rydde hende af Veien. Uden lang Betænkning tog de hende og kastede hende i Søen, og fortsatte derpaa Veien til Solbjerg. I samme Øieblik kom Kongen ridende, han fik ufortøvet Sigbrit frelst og skaffede en Vogn, som kunde kjøre hende til Byen. Selv red han efter de to Soldater, slog dem til Jorden med sin Staalbue, og lod dem nogle Dage efter halshugge. Da Sigbrit kjørte gjennem Byporten, skjød nogle Soldater fra Roskilde gjentagne Gange efter hende, dog uden at træffe.

Et mærkeligt Udtryk for Adelens Had til Sigbrit er *Gravstenen fra Timgaard,* som den Dag idag opbevares paa Oldnordisk Museum, men rigtignok kun i Brudstykker. Den ansaas i mange Aar for at være Dyvekes Ligsten, men har, som af Dr. Henry Petersen paavist, i Virkeligheden været Sigbrits, hugget paa Forhaand med aaben Plads til Dødsaaret for at anbringes paa hendes Grav. Da Sigbrit forlod Byen sammen med Christiern den Anden, blev denne Sten vistnok funden i hendes Gaard i Kjøbenhavn, og den ovenfor omtalte Knud Pedersen Gyldenstjerne, der havde siddet i Fængsel med Torben Oxe, har da rimeligvis ladet den føre til sin Gaard i Jylland, for saa at sige at udøve et Slags Hævn in effigie imod den forhadte Hollænderinde. Det fortælles nemlig, at Stenen blev anbragt ved Indgangen til Porten, og at alle Adelsmandens Hofkarle havde streng Befaling til „at spytte paa den, ja gjøre det som værre er, hver Gang de ginge der forbi.“ Middelalderens hele brutale Naivetet ligger i dette ene lille Træk.

Efter Lybækkernes opgivne Angreb paa Kjøbenhavn fulgte Begivenhederne Slag i Slag. De ni jydske Raader stiftede en Sammensværgelse mod Kongen, sendte ham deres Opsigelsesbrev og tilbød Hertug Frederik Thronen. I Slutningen af Marts kaaredes Hertugen til Konge i Viborg; et almindeligt Frafald paafulgte, og Kong Christiern tabte Modet fuldstændigt. Alle Underhandlinger, Tilbud og forsonlige Skridt viste sig frugtesløse; der syntes ikke at være anden Udvei end at forlade Riget og hos de mægtige Frænder i Udlandet søge den Hjælp og Støtte, der nægtedes herhjemme. Inden sin Afreise udnævnte Kongen den kjække *Henrik Gøye* til Befalingsmand i Kjøbenhavn og lovede at vende tilbage med Undsætning

om tre eller fire Maaneder. En Flaade paa 20 Skibe laa seilfærdig under Admiral Tile Giselers Commando, og den 13de April 1523 gik Kongen ombord paa et af dem: „Løven“ ledsaget af sin 22aarige Dronning, og sine Børn. Det fortælles, at Sigbrit blev bragt ombord i en Kiste; det vilde have været æreløst — siger Pal. Müller — at efterlade hende i Kjøbenhavn til at sønderrives af Folket, thi bedre Skjæbne ventede hende ikke. En Skare udmærkede Mænd fulgte desuden Kongen til Holland. Det var en sørgelig Dag for Kjøbenhavns Indbyggere; nede ved Stranden, paa Volden, i Kirketaarnene og paa alle høie Bygninger stode Tusinder af Mennesker, der fulgte Flaaden med taarefylde Øine, medens den med udspilede Seil gled langsomt ud af Havnen og Sundet mod Nord. Folkets dybe Sorg gav sig Luft i den bekjendte Vise:

Bort da fløi den gamle Ørn
Alt med sine Unger smaa,
De andre Smaafugle, de bleve saa vilde,
De vidste dem ingen Raad.

Herre Gud da hjælpe den fattige Ørn,
Som flyver i vildene Hede;
Han véd sig hverken Læ eller Ly,
Som han tør bygge sin Rede.

Orlogsskib (engelsk) fra Begyndelsen af det 16de Aarh.

Christiern den Anden og Frederik den Første. Efter et Tapet i Oldnordisk Museum.

FJERDE KAPITEL.

Beleiringen af 1523 og Frederik den Første.

Samme Dag, Christiern den Anden forlod Kjøbenhavn, for ni Aar efter at gjense det som Fange, sad ***Frederik den Første*** paa Gottorp Slot og tilskrev „os elskelige Borgmestre, Raad, Borgere og menige Almue udi Kjøbenhavn“. Denne Byes Besiddelse maatte være ham af største Vigtighed, thi saalænge den forblev Christiern tro, var den nye Herskers Stilling farefuld og usikker; fra Udlandet kunde den fordrevne Konge vende tilbage og her finde et fast Udgangspunkt for sine Foretagender, og det var ikke Frederik ubekjendt, at Stemningen paa Sjælland og i Landsbyerne Øst for Sundet var helt forskjellig fra den, der havde raadet hos Jyderne. Han underrettede derfor Kjøbenhavns Indbyggere om, at Jylland og Fyen havde opsagt Kong Christiern Huldskab, Mandskab og tro Tjeneste, at Biskoppen i Roskilde, Abbeden i Sorø og Prioren i Antvorskov havde fulgt dette Exempel, og at han nu med det Første agtede sig til Sjælland med et „mærkeligt“ Tal Folk for at frelse Kjøbenhavns Indbyggere og menige Sjællandsfarer ud af den svare Plage og tyranniske Vold.

Han lovede at „skikke sig imod dem som en christen Fyrste og naadig Herre bør at gjøre", og holde „deres Lov, Skjæl, Ret, Privilegier, Friheder og gode gamle Sædvaner", ligesom han vilde „aflægge al ny Told, Sise, Forbud og andre slige Besværinger." Sluttelig befalede han dem at bemande deres By imod Kong Christiern og ufortøvet at sende en Borgmester, en Raadmand og to eller tre af Byens Borgere med Fuldmagt til at underhandle og sværge Huldskab og Mandskab. I modsat Fald vilde han, den udvalgte Konge, se sig nødsaget til at straffe Borgerne paa Liv, Gaard, Gods og Eiendom, hvilket han „ganske nødig gjøre vilde." Befalingsmanden i Kjøbenhavn, Henrik Gøye, og Lensmanden paa Korsør Slot, Hans Krafse, fik Breve af lignende Indhold. Den sidste lod sig overtale, men den første afviste med Bestemthed alle de Fristelser, for hvilke han var udsat. Man tilbød ham Penge, og da dette ikke frugtede, berøvede man ham alle hans Eiendomme i Sjælland, ja man gik saa vidt, at man søgte at bevæge hans Fæstemø til at hæve Forbindelsen med ham. Men han forblev tro; han svarede kort og godt, at den fordrevne Konge havde udnævnt ham til Statholder, og Kjøbenhavns Borgere lod ligeledes Frederik den Første vide, at de vare i Kong Christierns Ed, og at deres Stad holdtes besat af hans Folk.

Der var altsaa ingen anden Udvei tilbage end Magt. Den 31te Mai satte Kong Frederiks Hær ca. 6000 Mand over Store Belt, støttet af en lybsk Flaade, og gik iland ved Korsør, hvor Høvedsmanden Hans Krafse strax overgav det befæstede Slot. Exemplet smittede, og snart var Stege, Krogen ved Indløbet til Øresund, Kallundborg, Vordingborg, Aalholm paa Laaland, Nykjøbing paa Falster og Helsingborg i Skaane i den nye Herres Magt. Henrik Gøye havde først havt isinde at modsætte sig Landgangen, men hans Tropper nægtede at kjæmpe mod den overlegne Fjende i aaben Mark, hvorfor han maatte gaa tilbage til Kjøbenhavn. Den 9de Juni ved Solopgang blev *Byen indesluttet* af 4000 Knægte og 1800 Ryttere fra Landsiden, medens en lybsk Flaade paa 23 mindre og større Skibe lagde sig udenfor Havnen. Tropperne opsloge deres Qvartér paa Serridslev Mark for at holde Byens Nord- og Østside besat; for at afspærre Vestsiden anlagdes en Skandse ved Valby. Besætningen i Kjøbenhavn beløb sig neppe til mere end et Par Tusind Mand og nogle hundrede Ryttere, hvortil dog kommer

Borgerne, der kunde stille en ret anseelig Styrke, og sikkert ogsaa vare villige til at slaaes.

Beleiringen varede i over syv Maaneder, og Kong Christiern havde saaledes Intet at bebreide Kjøbenhavns Borgere; thi havde han holdt sit Løfte om at komme dem til Undsætning saa vel, som de holdt deres, vilde maaské Kampen om Danmarks Krone have faaet et andet Udfald. Til store for det endelige Resultat afgjørende Styrkeprøver kom det ingensinde. Kong Frederik indskrænkede sig til at holde Staden indesluttet i Haab om at tvinge den til Overgivelse ved Hungersnød, men Blokaden blev ikke overholdt strengt, og Kjøbenhavns Forsvarere skaffede sig uophørligt Levnetsmidler ad Søveien. Man byggede lange Rorsbaade og Jagter med talrige Aarer, der smuttede ud og ind igjennem den lybske Flaade, og mange af de Skibe, som skulde bringe Proviant til Leiren, bleve opsnappede, ja Forbindelsen med Malmø, hvor *Jørgen Kok* og den skaanske Adelsmand *Niels Hack* kommanderede, blev vedligeholdt i længere Tid. Hertil kom, at de sjællandske Bønder vare alt Andet end gunstigt stemte mod Kong Frederiks Tropper, fordi disse ikke betalte, hvad der blev dem leveret, og det kom endog til blodige Skjærmydsler mellem Bønderne og Krigsfolket. Dette sidste var desuden stedse misfornøiet, fordi dets Lønning udbetaltes meget uregelmæssigt eller slet ikke.

Under disse Omstændigheder vare de Beleirede ved godt Mod, og imødesaa med Tillidsfuldhed den Tid, da Kong Christiern vilde vende tilbage i Spidsen for en Hær, støttet af sine mægtige Slægtninge i Udlandet. Fæstningsværkerne om Byen vare blevne forstærkede; man havde opført høie Jordskandser med Skydeskaar paa de mest udsatte Steder af Volden, og disse saakaldte „Katte“ indgjød Fjenden betydelig Respekt, naar han nærmede sig Staden for meget og forsøgte at sætte sig fast paa den flade Mark mellem Peblingesøen og Byen. Paa dette Terrain leveredes der nemlig hyppigt Smaafægtninger, resultatløse, men undertiden blodige. Det fortælles saaledes, at Besætningen i Staden i en af disse Kampe efterlod 100 Døde paa Valpladsen. Det var her, at den senere saa navnkundige Peder Skram, der stod i Kong Frederiks Tjeneste, blev haardt saaret i Haanden og Armen; en anden Gang fortælles det, at en Soldat paa Volden fik Hjertet udskudt, saaledes at det kun hang ved en Sene, men Hjertet var „saa stort som et Oxehjerte“.

De fire Maaneder, den yderste Termin Kong Christiern selv havde sat for Undsætningen, forløb uden nogen kjendelig Forværrelse i Stadens Stilling, og Rygtet om Christierns Rustninger i Udlandet kunde kun opmuntre Borgerne til at holde ud. Et Forsøg, Lybækkerne gjorde paa at spærre Indløbet til Havnen ved at nedsænke fire store Skibe, mislykkedes fuldstændigt; de bleve tagne af de Beleirede og bugserede ind i Havnen, hvor man opbevarede dem for engang i Fremtiden at kunne gjøre Gjengjæld og sænke dem i Lybæks Havn. Streiftogene paa Søen vedvarede derfor uforstyrret, saaledes at man endog fratog Lybækkerne 60 Skuder ladede med Proviant. Samtidige Beretninger skildre næsten Tilstanden som fornøielig; man havde ført Kanoner op i Frue Kirketaarn og kunde herfra række ud i Leiren, man havde tydsk Øl og Rhinskvin i Overflod, som var bleven frataget Lybækkerne, man støbte Kanoner og møntede Penge, paa Amager jagede man Harer, og fra Malmø kunde man spørge Nyt og erfare den landflygtige Konges Hensigter. Ikke engang paa Landsiden var Afspærringen fuldstændig; sjællandske Bønder slap jævnligt ind i Byen, bragte Oplysninger om Fjendens Stilling og meldte, at Almuen snart vilde reise sig og falde den fjendtlige Leir i Ryggen. Borgernes Dristighed gik saa vidt, at de ligesom paa Trods drev deres Kvæg ud af Portene og lod det græsse paa Grønningen ved Stadsgraven, fra Voldene lød der Haansord og Smædeviser ned til Holstenerne, og disse viste ingen Lyst til at modtage de direkte Udfordringer, der rettedes til dem om at vove en afgjørende Kamp under Byens Mure.

Beleiringen trak i Langdrag, og Kong Frederik tænkte henad Efteraaret paa, om det ikke vilde være rigtigst at forsøge en Storm. I Slutningen af August fremkom der et Overslag over de Tropper og Hjælpemidler, som vilde udkræves hertil, men Planen maa være stødt paa Vanskeligheder, thi den blev aldrig udført. I selve Overslaget forudsættes iøvrigt den Mulighed, at man ikke kunde skaffe det nødvendige Troppeantal, 7000 Mand, eller at Stormen mislykkedes; der er da, hedder det, ingen anden Udvei end at slaa Vinterleir udenfor Kjøbenhavn, forøge Rytteriets Styrke, opføre Jordhuse og Skandser og gjøre Grave om Leiren for at sikkre sig selv mod Overfald. Dette maa være sket, thi Byens Overgivelse fandt først Sted i Januar næste Aar.

Frederik den Førstes Stilling var paa dette Tidspunkt alt Andet end gunstig. De gyldne Forhaabninger, hvormed man havde hilst hans Tronbestigelse, vare blegnede; en dyb Misfornøielse havde grebet Befolkningen, og i mange Landsdele var Stemningen truende. Geistligheden var forbittret over hans Sympathi for Lutheranerne, Rigsraadet over hans evige Pengefordringer, Adelen over hans Indblanding i Forholdet mellem dem og deres Bønder, medens Almuen bestandig saa hen til Christiern den Anden som Befrieren. Det er betegnende, at en Mand som Poul Helgesen, denne bittre og lidenskabelige Modstander af den landflygtige Konge, i Slutningen af Septbr. kunde skrive: „Tingenes Gang begynde at mishage mig, ja *jeg fortryder den Del, jeg har taget deri;* thi Regjeringsforandringen, af hvilken mange ventede en hel Gjenopreisning af vore forfaldne Sager, er aldeles ikke falden ud efter mit Ønske; tvertimod synes der nu at opstaa langt større Forvirring, flere Uroligheder og større Ulykker end før.“ Hermed sigter Brevskriveren til den oprørske Aand i Sjælland, som tvang Johan Rantzau til at udsende Rytterskarer fra Leiren og kue Bønderne med Magt.

I samme Maaned forlod Frederik den Første Hovedqvarteret i Serridslev og ilede til Holsten, thi Faren for et Indfald af Christiern den Anden syntes overhængende. Kommandoen for Kjøbenhavn blev overdragen til *Johan Rantzau,* den Mand, som mest af Alle bidrog til at sætte Kronen paa den holstenske Hertugs Hoved, og hvis hele Liv var en Række af store Krigsbedrifter. Han var dengang en ung Mand paa 31 Aar, men endnu som Olding var hans Mod, Energi og Feltherreblik usvækket. Pal. Müller siger om ham, at han var en Slesvigholstener af den ældre Skole, og skildrer hans politiske Trosbekjendelse i følgende korte Træk: „Den stolte Adelsmand vilde ikke vide af demokratiske Rørelser hos Borgere og Bønder; han vilde Slesvigs og Holstens Enhed, men ogsaa deres Forbindelse med Kongeriget; Delingen af Hertugdømmerne var ham imod; sit Fyrstehus (ɔ: Hertug Frederiks Hus) vilde han hæve til den høieste Magt. Der er ingen Grund til at tvivle om, at Initiativet til Hertugens Politik udgik fra Johan Rantzau.“

Udenfor Kjøbenhavn havde Feltherren ondt ved at holde Beleiringshæren sammen. Knægtene fik ikke deres Sold og truede med at desertere over til Fjenden, og efter at Kongen havde gjort et mislykket Forsøg paa at laane Penge af Lybæk, maatte han give

Leirens Befalingsmænd det Raad, at tvinge Folk til at give, hvad de havde, og tage, hvor der var Noget at faa. En saadan Krigs-

Johan Rantzau som Olding. (Efter Dom. Custos).

førelse skulde ikke bidrage til at mildne Krigens Ulykker eller stemme Bøndernes Sind for det nye Regimente, men Johan Rantzau

havde ingen anden Udvei, hvis Sagen skulde føres til en heldig Afslutning. Misfornøielsen var saa stor, at han maatte sende den ene Fænnike Landsknægte bort fra Leiren til Næstved, inden Betalingsdagen kom, for „at være sikker paa sin Hals“, og han tilskrev Kongen og fraraadede ham at komme til Hovedqvarteret, efterdi der ufeilbarligt vilde opstaa Mytteri, hvis han kom uden at have de fornødne Pengemidler med. I Kjøbenhavn havde Henrik Gøye iøvrigt de samme Vanskeligheder at bekjæmpe. Der var ingen Mangel paa Levnetsmidler, men de fire Maaneders Sold, Christiern den Anden havde efterladt ved sin Afreise, var opbrugt; Borgerne, som en Tidlang havde forstrakt Feltherren med Pengelaan, kunde ikke udrede mere, og Henrik Gøye maatte da holde Soldaterne i Aande ved gyldne Løfter og personlige Forskrivninger. En endnu større Fare end Pengemangelen havde Johan Rantzau dog at bekjæmpe, da Kong Frederik viste Lyst til at hæve Beleiringen og samle alle disponible Tropper i Holsten, for at dække denne Landsdel mod det truende Angreb af den landflygtige Konge. Denne Plan faldt dog bort af sig selv, da Christierns Hær i Begyndelsen af Oktober opløstes, fordi den ikke fik de stipulerede Pengesummer udbetalt, og Kong Frederik kunde nu atter trække Veiret friere.

Johan Rantzaus Sværd. (En Oxetunge.) Originalen i Oldnordisk Museum.

Imidlertid kom der *Undsætning til Kjøbenhavn.* Den landflygtige Konge havde under sit Ophold i Nederlandene fundet Udveie til at udruste fire af sine bedste Skibe tilligemed en Jagt, som skulde bringe den beleirede By Proviant for et Par Maaneder samt Ammunition og Krudt. Den lille Flaade forlod Zeeland den 20de Septbr. under Anførsel af Admiral *Tile Giseler*, den Samme,

der havde ført Kongen fra Kjøbenhavn, krydsede i nogen Tid under Norges sydlige Kyster, hvor den opsnappede adskillige tydske Handelsskibe, der kom fra Bergen, og stod ind i Sundet i den første Uge af November. Den lybske Flaade, der laa for Kjøbenhavn, blev greben af Skæk, skjøndt den af Overløbere havde faaet at vide, at Skibene ikke havde Krigsfolk, men kun en dobbelt Besætning af Matroser ombord, og belavede sig paa at forlade Rheden. Forgjæves opfordrede Johan Rantzau, Rigshovmesteren Mogens Gøye og Grev Johan af Hoya den til at blive, lovede at forsyne den med Krigsfolk i den forestaaende Kamp og erstatte den mulige Skade; Lybækkerne svarede, at de ikke turde udsætte sig for at miste Skibene, som for største Delen tilhørte Kjøbmænd i Lybæk, og drog bort den næste Morgen „slemmeligen og skammeligen — siger Hvitfeldt — med hele deres Flaade.“ Følgen blev, at Kong Christierns Skibe den 10de Novbr., uden at støde paa Modstand, lagde sig ind i Havnen paa deres gamle Plads ved *Bremerholm*, efter at have sendt nogle Skud ind i den fjendtlige Leir under Forbiseilingen. Vel havde Lybækkerne atter sænket to større Fartøier i Dybet udenfor Indløbet og afbrændt deres Overdel, for at de ikke skulde ses, men Strømmen havde lagt dem saaledes, at de ikke spærrede den fri Seilads. Det følger af sig selv, at der herskede den største Glæde i Byen over den uventede Hjælp. Der affyredes Salver fra Voldene, Glædesblus flammede i Gaderne, og fra Frue Kirkes Spir udhængtes brændende Begkrandse, som kunde ses ude i Leiren.

Glæden varede imidlertid kun kort. Den Undsætning, de fire Skibe havde bragt, var for ringe til at kunne udøve nogen Indflydelse paa Stadens Skjæbne, og Henrik Gøye, der kjendte Udfaldet af Christiern den Andens Forsøg paa at føre en Hær ind i Holsten, indsaa, at al videre Modstand vilde være overflødig. Han kunde forudse, at Kong Frederik snart vilde lægge sig for Staden med en overlegen Stridsmagt og foretage en Storm, og det vilde derfor være klogere itide at opnaa en hæderlig Kapitulation end spilde Blod og Penge paa frugtesløse Anstrengelser. Allerede Dagen før Admiral Tile Giselers Ankomst, havde han indledet hemmelige Underhandlinger om Overgivelse med Johan Rantzau og sin Broder Rigshovmesteren Mogens Gøye, og to Dage efter mødte Udsendinge fra Leiren ved Byens Port med hvide Stave i Hænderne for officielt at opfordre til Overgivelse. De bleve førte ind i Byen til

Degnegaarden paa Hjørnet af Fiolstræde og Kannikestræde, hvor Henrik Gøye personlig forhandlede med dem. Først og fremmest forlangte Statholderen at sende Bud til Kong Christiern eller hans Dronning for at underrette dem om Sagernes Stilling; kom der da ikke Undsætning inden Jul, skulde baade Kjøbenhavn og Malmø overgives paa visse nærmere Betingelser. Stor Tvist voldte de nylig indkomne Krigsskibe, thi Henrik Gøye forlangte at raade frit over dem, medens Kong Frederik, der ikke eiede et eneste Orlogsskib, naturligvis lagde stor Vægt paa at komme i Besiddelse af dem. Striden blev, efter hvad Allen oplyser, ordnet ved en hemmelig Traktat, ifølge hvilken Henrik Gøye, som under Beleiringen var kommen i den største Pengeforlegenhed, solgte Skibene til Kong Frederik for 6000 Gylden; dog skulde de for et Syns Skyld blive liggende i Havnen i to Aar, og det skulde hedde, at Henrik Gøye havde Ret til at føre dem bort, naar han vilde, og hvorhen han vilde. Paa denne Maade søgte Statholderen at dække sig overfor den landflygtige Konge og Kjøbenhavns Borgere, der vilde have betragtet Udleveringen af Skibene som Forræderi.

Paa et Møde i Roskilde den 26de Novbr. afsluttedes en foreløbig Overenskomst og ***Vaabenstilstand*** til den anden Januar. „Det skal — hedder det i Aktstykket — stande udi en felig Dag og god Bestand paa begge Sider, og den ene skal ei arge ind paa den anden udi nogen Maade tillands og tilvands, fra denne Dag og til anden Nytaarsdag næstkommende.“ En Misforstaaelse var dog paa Nippet til at omstøde Vaabenstilstanden. Henrik Gøye havde stævnet nogle Borgere fra Malmø til Kjøbenhavn for at overveie Situationen med dem, men da de gik iland ved St. Anna Bro (en Landgangsbro, der laa ud i Søen omtrent ved Begyndelsen af nuværende St. Anna Plads), bleve de fangne og førte til Leiren. Henrik Gøye betragtede denne Adfærd som et Brud paa Vaabenstilstanden og forlangte ufortøvet de Fangnes Frigivelse; i modsat Fald, skrev han til Grev Johan af Hoya og Rigsraadet, der laa i Serridslev, „da trøster jeg ikke heller og mindre at kunne holde den Del, jeg Eder tilsagt haver.“ Man sendte den fortørnede Statholder en Undskyldningsskrivelse og gav Fangerne fri.

Alt afhang nu af, om Christiern den Anden kunde skaffe den omtalte Undsætning inden anden Juledag; thi ellers maatte Byen overgive sig. Trods alle den landflygtige Konges Anstren-

gelser viste det sig imidlertid umuligt; Alt, hvad der skete, var, at en Udsending fra Christiern, Jørgen Stegentin, i Slutningen af November ankom til Kjøbenhavn, og paa Kongens Vegne lovede Hjælp til Paaske eller senest fjorten Dage efter Paaske. En saadan fjern Udsigt kunde dog ikke forandre Stillingen, og den 23de Dcbr. sluttedes derfor den *endelige Dagtingning* i Roskilde. Paa de Beleiredes Vegne besegledes Akten af Henrik Gøye som Statholder, en Snes tydske Officerer og nogle faa danske Adelsmænd, endvidere af Borgmester *Jens Brolægger* (hvis Fader Per Brolægger gav Brolæggerstræde Navn), Raadmændene *Peder Kempe* og *Hans Dankordsen*, samt af Borgmester *Jørgen Kok* i Malmø og to Raadmænd sammesteds. Hovedpunkterne i Overenskomsten vare: Vaabenstilstanden forlænges til Helligtrekongers Dag (6te Januar), paa hvilken Dag Kjøbenhavn og Malmø skulle overgives til Rigsraadet, med mindre de forinden faa Undsætning; samme Dag skal Besætningen drage til Kjøge og videre over Rødby ud af Riget med krigersk Ære og opreiste Faner. Alle Fanger frigives paa begge Sider; det grove Skyts, som før har tilhørt Kronen, skal forblive derved; dog tillades det Henrik Gøye at medtage den mindste Skarpmetse, den franske Kartove og tre Feltslanger med tilhørende Jernkugler. Saalænge Vaabenhvilen varer, skal Kjøbenhavns Besætning blive ved Byen og indenfor Skandsen. Henrik Gøye skal have frit Leide for sig og sine Tilhængere i to Aar inden- og udenfor Riget, dog at han i den Tid ikke maa feide paa Danmark og Hertugdømmerne. Alle Overløbere fra Leiren til Byen skulle tilgives, og overhovedet fastsættes fuldstændig Straffrihed for Alle undtagen for *Sigbrit* og *Hans Mikkelsen*. „Item — siges der — hvad som sket er med Tog tillands eller -vands, med Slag eller Brand eller nogen anden Del, hvad det helst er eller nævnes kan, siden denne Feide begyndtes, skal være paa alle Sider en fuldkommen aftalen Sag for Fødte og Ufødte, og skal aldrig derpaa arges eller tales med Haand eller Mund eller med nogen Rettergang, aandelig eller verdslig, efter denne Dag i nogen Maade.“ Kjøbenhavn skal forblive i ukrænket Besiddelse af alle de Friheder, Privilegier, Skraaer og Forseglinger, det har faaet af fremfarne Herrer og Konger; Havnen og Fæstningsværkerne skulle forblive ved Magt, men al ny Told, Sise og anden Besværing, der ikke skriver sig fra Arilds Tid, skal ophæves. Det Skyts, Byen selv har støbt, kjøbt

og bekostet, maa det beholde, og Borgerne maa herefter bruge deres Handel, Seilads og Kjøbmandskab, Øster og Vester, Sønder og Nord, hvor dem bedst tykkes. Al indgaaet Gjæld mellem Borgerne indbyrdes eller med Andre skal staa ved Magt, men det loves Indbyggerne, at de kun skulle beskattes med den aarlige rette Byskat, at de maa beholde deres Jorder og Eiendomme, baade inden- og udenbys, medens de dog skulle udlevere, hvad Kong Christiern har taget fra Kirken og Ridderskabet med Vold og Uret. Kun i yderste Nødsfald skulle de besværes med Indqvartering af fremmede Krigsfolk, og Kong Frederiks Tropper maa endog ved Overgivelsen kun marchere gjennem Byen, ind af den ene Port og ud af den anden, saa at ingen Soldat forbliver Natten over indenfor Murene undtagen de, der høre til Prinds Christians og de danske Rigsraaders personlige Tjeneste. Endvidere indførtes den tidligere (S. 101) omtalte Bestemmelse, at de danske Bønder, som forhen boede paa Amager, atter skulde have deres Gaarde, og Hollænderne forvises ud af Riget. Nogle enkelte Personer, som maa have været særligt kompromitterede, nævnes ogsaa i Dagtingningen. Af denne for Borgerne saa fordelagtige Overenskomst faar man i det Hele det Indtryk, at Kjøbenhavn var en Magt, der maatte respekteres, og at Staden selv nu ydmyget og beseiret, som den var, fra Frederik den Førstes Standpunkt var store Offre værd.

Overgivelsen fandt Sted efter Bestemmelsen paa den angivne Dag, og Rigshovmester Mogens Gøye, en almindelig anset og agtet Mand, modtog paa Kongens Vegne Insignierne paa den øverste Myndighed af Borgerskabet. Prinds Christian, der opholdt sig ved Hæren, tog rimeligvis Ophold paa Slottet, og Henrik Gøye forlod Staden med sine Tropper, men kom iøvrigt først 7 Uger efter over til Heiligenhafen i Holsten. Medens Kjøbenhavn selv gik temmelig uskadt ud af denne Beleiring, var Omegnen bleven frygtelig hærget af Krigsfolket; i hele Birket saavelsom paa Amager vare alle Gaarde afbrændte, ødelagte og forladte; kun tre Landsbyer vare endnu til, men i den ynkeligste Tilstand.

Kong Frederik ankom i de sidste Dage af Mai til Kjøbenhavn; Luder Reventlows Spaadom var gaaet i Opfyldelse. Den evige Pengeforlegenhed, hvori han befandt sig, gav sig et kuriøst Udslag ved, at han strax skaffede sig et Pengelaan af Byen; der reistes ingen Vanskeligheder derved, thi det maatte naturligvis være Bor-

gerne om at gjøre at vinde den nye Herskers Velvillie og Yndest. I Juni aabnedes den betydningsfulde *Rigsdag*, som skulde ordne de forvirrede Forhold efter Omvæltningen, skabe Betryggelse for de Farer, Fremtiden kunde bringe, sætte Finantserne paa Fode, tilveiebringe et venskabeligt Forhold til Udlandet, gjenoptage den ved Christierns Flugt afbrudte Forbindelse med Nederlandene og endelig belønne Hansestæderne for de Tjenester, de havde gjort den nye Konge. En stor Forsamling var atter tilstede indenfor Stadens Mure: hele Rigsraadet, Udsendinge fra de sex vendiske Stæder Lybæk, Hamborg, Rostok, Stralsund, Wismar og Lyneborg, en Del af den danske Adel, nogle Borgmestre, Raadmænd og Borgere fra hver af Rigets Kjøbstæder og desuden fire Bønder fra hvert Herred i det østlige Danmark. Senere mødte endvidere Fuldmægtige fra Holland, Frisland og Brabant.

Den for Kjøbenhavn saavelsom for Landets øvrige Kjøbstæder vigtigste Beslutning, som toges her, var det *Frihedsbrev*, som Kongen med Rigsraadets Samtykke udstedte i September *til Hansestæderne*. Alt, hvad Kong Christiern havde gjort for at bryde det fordærvelige Handelsaag, blev nu med et Pennestrøg ophævet, Alt, hvad Hansestæderne tidligere havde fordret og søgt at opnaa ved List eller Magt, ved tomme Paaskud eller Fortolkningskunster, blev dem nu frivilligt indrømmet; deres Forrettigheder bleve ikke blot stadfæstede, men endog forøgede og udvidede. Den danske Handelsstand skulde atter være ufri og afhængig, Fremmede skulde atter sidde til Høibords, medens de Indfødte maatte tære Smulerne. Det var en høi Pris, Frederik den Første betalte Lybækkerne for deres Hjælp; han forpligtede end ikke blot sig selv, men ogsaa sine *Efterfølgere* til aldrig at tilstaa andre Fremmede eller Rigets Undersaatter Breve og Friheder, som kunde skade de nævnte Stæders Rettigheder. De tydske Kjøbmænd skulde beholde deres Kompagni i Kjøbenhavn; der tilstodes dem Dommermagt paa „Feddene“, de maatte handle hele Aaret rundt direkte med Bisper, Prælater, Adel og Borgere, drive Smaahandel, kjøbe i smaa Partier, kort sagt, netop gjøre Alt det, der var mest trykkende for Landets egen Handelsstand. Begivenhederne førte imidlertid med sig, at disse Privilegier ikke forbleve af lang Varighed. Det fortjener ogsaa at fremhæves, at Rigsraadet ved denne Leilighed indgik en Forening, hvori det forpligtede sig til af yderste Magt at *„modarbeide og straffe det aaben-*

bare Kjætteri, som de forløbne Munke, Morten Luther og hans Disciple prædike, skrive og lære", og det skjøndt Frederik den Første i sin Haandfæstnings anden Artikel havde lovet at straffe enhver Kjætter, Luthers Disciple og Andre, paa deres Liv og Gods. Man vidste nemlig, at Kongen som Hertug i Holsten og Slesvig ikke havde modsat sig Reformationens Udbredelse, og at hans Søn, Prinds Christian, saavelsom hans Feltherre Johan Rantzau endog vare den lutherske Lære hengivne. Efter at Kongen var bleven *kronet* den 7de August 1524 i Frue Kirke, med de sædvanlige Høitideligheder og det paafølgende Ridderslag, sluttedes Rigsdagen. Dronning Sophia kronedes først det næste Aar under en Herredag i Kjøbenhavn.

Den Følelse af Uvillie og gjensidig Mistillid, der herskede mellem den nye Konge og Kjøbenhavns Borgere, fortog sig hurtigt, ialfald hos Mængden, hvis politiske Overbevisning sjelden er stærk, og hvis let bevægelige Sind snart glemte Fortiden og følte sig hendragen til en Hersker, som ved enhver Leilighed lagde et venligt Sindelag for Dagen, og paa mange Maader søgte at vinde Befolkningen. Kongen undlod vel ikke at træffe den naturlige Forsigtighedsregel, at forstærke *Befæstningen om Kjøbenhavns Slot* ved Volde og Grave, for at kunne holde dette vigtige Punkt, hvis Noget skulde hænde, thi Christiern den Anden truede bestandig fra Udlandet og havde et stærkt Parti i Byen, men paa den anden Side lagde han Vind paa at paavirke Stemningen ved en sjelden Overbærenhed og Mildhed, ved betydelige materielle Gaver, der enten skjænkedes Byen i Almindelighed eller enkelte særligt begunstigede Borgere, og ved i det Hele at stille sig paa Befolkningens Side. Allerede i September 1524 fik han Leilighed til at lægge sit Sindelag for Dagen. Der var opstaaet en Trætte mellem Geistligheden og Borgerskabet, om hvorledes man skulde forholde sig med Bygninger, som Borgerne opførte paa Grunde, der tilhørte Kollegialkapitlet eller Kirkerne. Sandsynligvis forlangte Fæsterne, at de af dem opførte Bygninger skulde være deres Privateiendom, medens Kirken gjorde en modsat Anskuelse gjældende. Sagen kom for Kongen og Rigsraadet paa Kjøbenhavns Slot og endte med et Forlig, som afgjort var i Borgernes Favør, idet *Livsfæstet forandredes til Arvefæste,* saaledes at Enhver, der byggede „et Stenhus paa to Loft ud til Algaden eller idetmindste et mærkeligt Hus af Bindingsværk med

Stentag" paa Kirkens Grund, skulde for sig, Hustru, ægte Børn og Arvinger have Frihed tll at sælge og pantsætte Bygningen, de havde opført, til en bosiddende Borger, dog med Kapitlets Samtykke. At Geistligheden viste sig eftergivende ved denne Leilighed, ligger uden Tvivl i Tidsomstændighederne; den følte, at et Uveir nærmede sig, og at der itide maatte handles for at afværge det. Naar det saaledes i det nævnte Forlig hedder, at det ikke maa formenes Nogen at skjænke sin Bygning til Kirken, er det klart, at en vis Modstand mod saadanne Gaver allerede maa have vist sig, og der lægges ikke mindste Skjul paa, hvad det egentlig er, Kirken forlanger til Gjengjæld for sin Indrømmelse, naar det i de nye Fæstebreves Begyndelse siges: „paa det Borgmestre, Raad og menige Almue her i Byen ville og skulle herefter være den hellige Kirke og hendes Personer *des villigere* og staa i Villie, Venskab og godt Naboskab med dennem, og af *deres yderste Magt afværge og modstaa Luthers Kjætteri og Vildfarelse.*" At Borgerne kunde gaa ind paa en saadan Kontrakt, viser, at de paa dette Tidspunkt i det Hele maa have været uberørte af den nye Lære; senere — bemærker Rørdam — have de vistnok ofte fortrudt det, thi det blev da opstillet som afgjørende Hovedbetingelse for at faa nogen Geistligheden tilhørende Gaard eller Grund i Fæste: at afværge og modstaa Luthers Kjætteri og Vildfarelse.

Byen skulde dog snart modtage større og mere direkte Beviser paa Kongens Yndest og Bevaagenhed. Under Beleiringen var *Serridslev By* bleven fuldstændig ødelagt, Gaardene vare nedbrændte eller ruinerede, Bønderne flyttede bort, og Markerne henlaa udyrkede og øde. En Part af Jorderne tilhørte Kapitlet i Roskilde, en anden Kronen. Da Kongen havde befalet, at Stadens Fæstningsværker skulde forbedres, dels ved at opkaste en sexten Alen bred Jordvold indenfor de gamle Mure, dels ved at uddybe Gravene og skaffe dem et forøget Tilløb af Vand, medførte dette ikke blot betydelige Udgifter for Borgerne, men direkte Tab ved at deres Oredrift eller Fælled oversvømmedes ved de nyanlagte Dæmninger, som regulerede Vandtilførslen til Fæstningsgravene. Sandsynligvis er den nuværende St. Jørgenssø bleven dannet ved denne Leilighed, thi den var tidligere en sid Eng med et Vandløb igjennem; ved Opstemningen af Vandet maa den dog være bleven betydeligt større end nu, efterdi de nuværende kunstige Diger skylde en langt senere Tid deres Til-

blivelse. Under disse Omstændigheder klagede Borgerne over, at den bedste Part af deres Græsgange var bleven dem berøvet, og Magistraten henvendte sig da til Eierne af Serridslev Mark, nemlig Kongen og Biskoppen i Roskilde, om at faa den ødelagte Landsbyes Jorder til evindelig Eie til Oredrift og Græsgang, „paa det at man des ydermere og bedre kunde befæste og fastgjøre“ Kjøbenhavn. Man forhandlede først med Biskoppen og indgav derpaa en Ansøgning til Kongen, i hvis Slutning man gav denne et afgjørende Bevis paa Loyalitet ved at sende ham Kopier af de Breve, der vare blevne vexlede mellem Borgerskabet og Christiern den Andens tro Mand og Forkjæmper *Søren Norby.* Denne Helt, som Pal. Müller med Rette sammenligner med Tordenskjold, førte nemlig Christiern den Andens Sag paa egen Haand; han havde bemægtiget sig Landskrone og opfordrede nu Kjøbenhavns Borgere til at støtte sig med Raad og Daad. Han kunde ikke have henvendt sig til dem paa noget ubeleiligere Tidspunkt; Forhandlingerne om Serridslev Mark vare i fuld Gang, de materielle Interesser, der stode paa Spil, forbød enhver Tanke om Oprør og nye Kampe. Søren Norby fik et kort og skarpt Afslag. „Hr. Søren — hedder det heri — I skulle ei formærke Eder Andet af os, end som den ene Uven og aabenbare Fjende formoder sig af den anden, som er Pil og Lod, som Uvenner og Fjender pleie at dele med hverandre, efter vor yderste Magt og Formue, som I forskyldet haver af stormægtigste, høibaarne Fyrste, Konning Frederik, vor allerkjæreste naadige Herre, værdige Fædre, strænge ædelig Riddere og gode Mænd, Danmarks Riges Raad og af os fattige Undersaatter.“ Denne Skrivelse maatte gjøre et behageligt Indtryk paa Frederik den Første og frembragte ogsaa den forønskede Virkning. Den 27de August 1525 overdrog Kongen sin Part af Serridslev Mark til Byen mod en aarlig Afgift, fri Græsning for Slottets Kvæg paa Fælleden samt Ret til at tilkjøbe sig det grove Skyts, som Henrik Gøye ved Kapitulationen havde forbeholdt sig, men som var blevet pantsat til Borgerne. Den anden Part erhvervede Borgerne af Roskilde Bispestol for en Sum Penge. Saaledes gik det til, at Kjøbenhavns Grund den Dag idag har en saa betydelig Udstrækning mod Nord og Øst.

Allerede i September 1524 havde Kongen overladt Staden *Rosbæk Mølle* ved Rørsøens Udløb i Stranden for et Tidsrum af ti Aar uden Afgift „til Hjælp for Befæstningen“; i Juni 1526 gav

han Magistraten Brev paa *Vandmøllen,* der laa paa den Plads, som nu hedder Vandkunsten, og efter hvilken den sydlige Deel af Raadhusstræde til den nyeste Tid kaldtes „Vandmøllestræde." Magistraten drev selv Møllenæringen mod at betale Kongen en aarlig Afgift, som dog bortfaldt, da den en Maanedstid efter overlod ham $^1/_2$ Læst Krudt. I August samme Aar mødte Borgmestre og Raad for Kongen og klagede over, at deres Medborgere, *de tydske Kjøbmænd*, „som bygge og bo og ere gifte her i Byen, og have her deres Husfrue og Børn", holdt sig adskilte fra de danske Borgere og havde deres *eget Kompagni,* uafhængigt af Byens Øvrighed. De tydske Oldermænd fremlagde et nu ubekjendt Brev, hvori Kongens Fader, Christiern den Første, havde tilladt dem at holde Kompagniet og ind- og afsætte Oldermænd, men Magistraten fremkom med to senere Breve fra samme Konge, ved hvilke Kompagniet hævedes. Kongen fældte tilsidst den Dom, at alle tydske Kjøbmænd, som vare Borgere i Kjøbenhavn, *skulde være Medlemmer af danske Kompagni,* hvorimod ugifte tydske Kjøbmænd gjerne kunde blive i det tydske Kompagni, dog at Kongen forbeholdt sig Ret til at forøge eller formindske deres Privilegier. Det feiler ikke, at denne Kjendelse har været meget velkommen for Handelsstanden i Kjøbenhavn, og da det er sidste Gang, det tydske Kompagni omtales som bestaaende, maa man antage, at det snart er gaaet ind. Endelig satte Kongen Kronen paa sine Benaadninger ved i November 1526 at bestemme Borgmestrenes Antal til 4 og Raadmændenes til 12 og give de *menige Borgere Ret til at keise Borgmestrene,* som dog skulde aflægge Troskabsed til Kongen. Herved fik Staden den frieste Byforfatning, som overhovedet var set, en Forandring, der iøvrigt snart viste sig at være overilet og ubetimelig. Saalænge Frederik den Første levede, gik vel Alt godt, thi det lykkedes kun Modstanderne af det nye Regimente at faa en eneste afgjort Tilhænger af den landflygtige Konge nemlig *Ambrosius Bogbinder,* valgt til Borgmester, men senere, da Folkebevægelsen antog en voldsom Charaktér og den religiøse Omvæltning satte Lidenskaberne i Bevægelse, kom Christiern den Andens Parti netop ved den nye kommunale Selvstyrelse atter til Magten og bragte nye Ulykker og Katastropher over Byen.

Disse Naadesbevisninger, der vare saa talrige og fulgte saa hurtigt paa hverandre, ere et tydeligt Bevis paa, hvor megen Vægt

Kongen lagde paa at vinde de menige Borgere for sig i Landets største og indflydelsesrigeste By. De kunde heller ikke Andet end paavirke Stemningen til Gunst for den holstenske Hertug, selv om der gaves Mænd, som indsaa, at de snarere skyldtes klog politisk Beregning end et varmt Hjerte for Stadens Opkomst og Velfærd. I de første Aar var Forholdet mellem Kong Frederik og Borgerne derfor ogsaa godt; det ses endog, at det danske Kompagni, det *nuværende kgl. danske Skydeselskab,* gjorde en Fest for ham og hans Dronning samt endel Herrer og Fruer, ved hvilken Leilighed der uden Tvivl skødes til Papegøien. Den landflygtige Konges Tilhængere holdt sig for Øieblikket rolige; thi ogsaa de havde Grund til at være den nye Konge taknemmelige.

I Dagtingningen af 1523 havde Kongen, som alt anført, lovet fuldstændig Forglemmelse af det Skete, eller som man nutildags vilde sige: almindelig Amnesti med Udelukkelse af kun to Personer, Hans Mikkelsen og Sigbrit. Dette Løfte blev fuldtud holdt. Vel vare Kjøbenhavns Borgere i Sommeren 1524 Vidne til en politisk Forbryders Henrettelse paa Gammeltorv, nemlig den skaanske Adelsmand *Niels Hack,* der havde deltaget i Malmøs Forsvar og en Tidlang havde holdt sig skjult i et Kloster, og langt senere, i 1529, henrettedes Adelsmanden *Niels Brahe* sammesteds, der havde deltaget i Søren Norbys Felttog i Skaane, og som blev fangen, da han forklædt vovede sig hjem for at besøge sin Hustru, men ingen af disse Mænd hørte til Borgerstanden, og deres Domfældelse og Død vedkom ikke Kjøbenhavns Indbyggere, uden forsaavidt disse derved kom til at nyde et Skuespil, der altid udøvede stor Tiltrækning paa Datidens Mennesker. Ingen kjøbenhavnsk Borger led Overlast efter Thronskiftet; tvertimod vistes der usædvanlig Mildhed mod politiske Forseelser. Ikke faa af de Mænd, der havde ledsaget Kong Christiern i Landflygtigheden og spillet en fremragende Rolle under Beleiringen, vendte hjem, og deres Fortid var dem ikke til Hinder paa deres videre Løbebane eller berøvede dem Kongens Tillid. Blandt disse maa fremhæves Kong Christierns Admiral *Tile Giseler,* der havde ført Flaaden til Nederlandene, og fremfor Alt *Albert v. Goch*, en af Stadens driftigste og dygtigste Kjøbmænd, der havde været Borgmester, og som alt forhen meddelt deltog i Handelsmødet i Stokholm i 1520, da Planen til det store nordiske

Handelsselskab lagdes. I Kong Hanses Tid boede han paa Østergade og flyttede senere hen i Købmannegade (Vimmelskaftet); de nuværende Klareboder bare Navn efter ham og kaldtes „Albert van Gochs Boder“, vistnok fordi han eiede hele Gadens Nordside. Han stod den landflygtige Konge nær, forstrakte ham med Penge og forlod som sagt Danmark sammen med ham. Umiddelbart efter Beleiringen vendte han tilbage, og skjøndt han ikke mere kom ind i Raadet, vandt han dog snart Kong Frederiks Yndest, saaledes at han fritoges for Told og Accise, ja endog udnævnedes til Tolder paa Falsterbo, en Stilling, han beklædte til sin Død i 1533. Han oplevede saaledes at se Kong Christiern som Fange. Under Reformationsbevægelsen i Kjøbenhavn optraadte han mæglende mellem de to religiøse Partier: thi som saamange Andre af hans Samtidige kunde han anerkjende det Berettigede i den nye Lære, uden at han derfor vilde bryde med den gamle. Saaledes gik det til, at han intervenerede til Fordel for Hans Tausen, da denne var bleven kastet i Fængsel, og dog bevarede et intimt og venskabeligt Forhold til den udmærkede og ansete Biskop Lage Urne i Roskilde, som først opløstes ved den Sidstes Død.

I Dagtingningen af 23de Decbr. 1523 nævnes nogle kjøbenhavnske Borgere, der maa antages at have givet den nye Hersker særlig Grund til Misfornøielse, efterdi der paa Forhaand sikkres dem Benaadning fremfor alle Andre. En af disse er *Thomas Herold*, med Tilnavnet Sjælland (thi Heroldeme bare Navn efter det Landskab, hvis Vaaben de førte), der allerede havde staaet i Kong Hanses Tjeneste og under ham var bleven brugt i forskjellige Sendelser til Skotland, England og Frankrig. Christiern den Anden benyttede ham i sine sidste Regjeringsaar som Agent i Skotland. Ved Overgivelsen bestemtes det, at han skulde blive ved de Forleninger, han havde af Kronen, og at der ikke skulde ske ham Hinder eller Forfang paa hans Gods eller Gaarde i Roskilde og Kjøbenhavn. Dette Løfte blev ikke blot holdt, men Frederik den Første gav ham Livsbrev paa St. Jørgens Hospital udenfor Roskilde, i hvilken By han iøvrigt døde faa Aar efter. Hans Enke, der synes at have havt Smag for Herolder, giftede sig igjen med Herolden Franciscus de Medina Hispanier, imod hvem Kongen ogsaa viste megen Naade. Christiern den Andens Kanonstøber *Fadder Bøssestøber* lovedes der ligeledes ved Overgivelsen ukrænket Besiddelse af hans Eiendomme

og hans Løn som hidtil; Kong Frederik skjænkede ham endydermere Livsbrev paa Nybygaard mod en aarlig Afgift.

Holdt Kongen saaledes sine Løfter til Christiern den Andens erklærede Tilhængere og gjorde Alt for at vinde dem, var han ikke mindre mild imod de Borgere, som paa en eller anden Maade forsaa sig imod ham og ikke kunde finde sig tilrette i den nye Tingenes Orden. Han var klog nok til at se igjennem Fingre med Smaating og forstod fuldt vel, at der kunde udrettes mere ved Lempe end ved Magt. Overhovedet var Frederik den Førstes kloge beregnende Politik vel skikket til at gjøre et stærkt Indtryk paa Mængden og forbause den; man saa ham naa frem til Maalet, uden at hans Spor betegnedes ved Blod, og en Sammenligning mellem ham og den landflygtige Konge maatte alene af denne Grund blive til Skade for den sidste. Det kan anses for temmelig sikkert, at der har fundet forskjellige Bevægelser Sted i Kjøbenhavn imod den nye Ordning, men det er ikke muligt at komme efter deres egentlige Natur eller Omfang. En anset Borger *Hans Myling* maa i 1527 have gjort sig skyldig i en politisk Kapitalforbrydelse, thi det ses af et kongeligt Brev, at Frederik den Første paa Magistratens mundtlige Forbøn gav ham „hans Hals kvit for det Fald, (Forseelse), som han var falden til Kongen for“, med den Tilføielse, at „Magistraten i Fremtiden skulde have godt Tilsyn udi deres By, at saadanne Stykker ikke herefter sker“. Det vides dog, at Hans Myling to Aar iforveien stod i Forbindelse med Søren Norby. En mere dunkel Hentydning bruges i en Sag, der berørte en af Kjøbenhavns Borgmestre, en høit anset Mand ved Navn *Niels Stemp* saa føleligt, at hans hele Velfærd uden Tvivl tog Skade derved. Det siges nemlig kun, at „han havde en Forsømmelse mod Hans Naade“, men det fremgaar af Straffen og dens Følger, at denne Forsømmelse maa have været af meget alvorlig Natur, saameget mere som Forholdet mellem Kongen og denne Mand tidligere havde været særlig varmt. Efter Kjøbenhavns Overgivelse var Niels Stemp bleven vundet af Frederik den Første ved en betydelig Gave; Kongen skjænkede ham nemlig al Kronens Rettighed i den Gaard, han beboede; thi den var bleven inddragen som tilhørende den bekjendte Borgmester i Malmø, Bibeloversætteren Hans Mikkelsen, „der rømte bort med vor og Rigets Fjende, Kong Christiern den Sidste“. Fra dette Tidspunkt hører man kun om det venskabelige

Forhold mellem den rige Kjøbmand og den nye Konge; Niels Stemp laante Frederik den Første Penge under kritiske Forhold, naar Landsknægtene truede med Mytteri eller Kong Christierns Foretagender i Udlandet nødvendiggjorde overordentlige Forsvarsforanstaltninger, og modtog til Gjengjæld store Beviser paa Kongens Huldskab og Naade, som f. Ex. Toldfrihed i Sjælland og Skaane for sit eget Gods, ja, Kongen lovede ham endog paa Forhaand under en Retstrætte med hans Kolleger i Raadet, at han ikke skulde lide noget Tab, ifald Dommen gik ham imod. Endnu i 1528 var Niels Stemp virksom for Gjennemførelsen af en ny Ordning af Stadens Hospitalsvæsen, eller, som Poul Helgesen udtrykker sig i sit Skrift om de rette Fattiges Underhold, han vilde „fordre og fremme de fattige, usle, arme og mislige Mennesker samt hjælpe og forløse dem af deres usigelige, ubegribelige og svære Pine, Uselhed og Modgang“, men den 10de Juli faldt han pludselig i Unaade. Den Gaard, som Kongen havde skjænket ham til evindelig Eie, blev ham fratagen og givet til Johan Rantzau; han blev udstødt af Raadet, hans Eiendomme konfiskerede og han selv kastet i Fængsel, Altsammen for „den Forsømmelse, han havde havt mod Hans Naade“. Der kan neppe være Tvivl om, at Niels Stemp har indladt sig i hemmelig Forbindelse med den landflygtige Konge, og at dette er blevet opdaget, skjøndt det ikke siges udtrykkelig nogetsteds. Kong Frederik, der gjentagne Gange skulde gjøre den Erfaring, at de Venner, der erhverves ved Gaver, ikke ere paalidelige, synes en Tid at have vaklet med Hensyn til den Straf, der burde ramme den afsatte Borgmester. Rimeligvis blev han oprindelig dømt til Landsforvisning; derpaa toges han til Naade igjen og fik sine Eiendomme tilbage, dog med Forbud om ikke i Fremtiden at opslaa sin Bopæl i Kjøbenhavn, Malmø eller Helsingør, de tre Punkter, hvor han vilde være mest farlig, men denne Benaadning hævedes paany, skjøndt Rigshovmesteren Mogens Gøye havde lovet Kjøbenhavns Borgere at virke for den Anklagede hos Kongen. Først da otte Borgere i *Roskilde* i Juli 1530 gik i Kaution for Niels Stemp, fik han Lov til at blive i denne By, men det fastsattes udtrykkelig, at hvis han nogensinde „skulde arge eller arge lade imod Kongen, Rigens Raad, Adelen eller Indbyggerne i Danmark og Norge og besynderlig Borgmestre, Raad og menige Almue i Kjøbenhavn enten ved Ord eller Gjerninger, Handel eller skriftlig, hemmelig eller

aabenbarlig i nogen Maade", skulde Kautionisterne være pligtige til at føre ham ind til Kjøbenhavns Slot, og da „skulde alle hans Sager være aabne", det vil sige: han skulde atter sættes under Tiltale for det Skete og lide Dom derfor. Niels Stemp blev fra nu af boende i Roskilde og maa som Kjøbmand have lidt betydelige Tab derved. Under Grevens Feide gav Christopher af Oldenborg ham atter den konfiskerede Gaard i Kjøbenhavn tilbage, hvori der ligger en Antydning af, at han havde mistet den ved sin Forbindelse med Kong Christiern, men han opslog ikke mere sin Bopæl i Kjøbenhavn, og spillede overhovedet ikke mere nogen politisk Rolle.

Paa omstaaende Side findes samlet endel Segl, nogle af de sparsomme Minder, der den Dag idag ere bevarede fra de bevægede Aar i Kjøbenhavns Historie 1523—1536, eller fra Christiern den Andens Flugt til Reformationens Indførelse. Henrik Gøye, Byens tappre Forsvarer under Beleiringen 1523, saavelsom Kjøbmanden Albert v. Goch ere ovenfor omtalte, — den sidste katholske Biskop i Roskilde, Joachim Rønnow, den lidenskabelige Ambrosius Bogbinder, den kjøbenhavnske Borgmester Peder Kempe, og den malmøske Jørgen Kok, der alle deltoge i de paafølgende Begivenheder som Hovedledere, ville senere blive berørte, hver paa sit Sted.

Frederik den Førstes Stilling havde under hele hans Regjering været vanskelig og usikker. Han følte sig som Fremmed i det Land, hvis Krone han bar; fra Udlandet truedes han bestandig af den landflygtige Konge, hvem Borger- og Bondestanden ikke kunde glemme, og for hvis Skyld forskjellige Landskaber gjentagne Gange havde reist sig, Rigsraadet og Adelen vilde ikke bringe Staten de nødvendige Offre, saaledes at Kongen endog i Mai 1525 truede med at nedlægge Regjeringen, paa Gulland og i Skaane sad Søren Norby som en evig Fare, og til den lutherske Bevægelse turde og kunde Kongen ikke slutte sig fuldtud, fordi Forbundet med Geistligheden var ham en Nødvendighed for at holde Kong Christierns Parti Stangen. Imidlertid bleve dog Kongens Udsigter lysere, da Søren Norby i Septbr. 1525 maatte falde til Føie og sværge Kong Frederik Troskabsed. Den tappre Søhelt havde nemlig i Marts gjort Landgang i Skaane, hvor hele Bondestanden ufortøvet sluttede sig til ham, men hans Forsøg paa at drage Kjøbenhavn og Malmø over til sig strandede, det første Sted, som vi have set, (S. 123)

fordi Magistraten forhandlede med Kong Frederik om Erhvervelsen af Serridslev Mark, det sidste, fordi Malmøs Borgmester Jørgen Kok fandt det klogest og fordelagtigst at slutte sig til dem, der

Albert v. Goch.

Henrik Goye.

Peder Kempe.

Kjøbenhavns Segl 1536.

Ambrosius Bogbinder.
(Ringsignet.)

Jørgen Kok.
(Ringsignet).

Joachim Rønnow.

havde Magten. Det feiler ikke, at hele denne Kamp blev fulgt med den mest levende Bevægelse i Kjøbenhavn. Man erfarede her, at Kong Christiern havde sendt tvende Orlogsskibe op under Norges Kyster for at opbringe de hanseatiske Skibe, der gik til og fra

Bergen, under Anførsel af Kanniken fra Ribe, *Lambert Andersen* og *Klaus Kniphof.* Snart bleve disse to Mænd en Skræk for Hanseaterne, deres Ry fløi vidt om Lande, og Kjøbenhavns Borgere vare dobbelt stolte ved at mindes, at Klaus Kniphoff var deres Bysbarn, Søn af en Klædekræmmer paa Østergade. Der gik Rygter om, at en stor Flaade vilde følge efter og stævne ind i Øresund for at række Søren Norby Haanden; man hørte, hvorledes Adelens Borge i Skaane gik op i Luer og læste hemmeligt Christiern den Andens Proklamation, hvori han mindede sine Undersaatter om, at hans eneste Brøde var at have taget den menige Mands Parti mod Adelens og Prælaternes Vold og Overgreb og opfordrede dem til at slutte sig til ham itide. Men denne Gang, som altid, naar Sagerne toge en kritisk Vending for Frederik den Første, gjorde *Johan Rantzau* Udslaget. Med en lille Hær mødte han den 20de April udenfor Kjøbenhavns Porte for at marchere gjennem Staden og indskibe sig til Malmø. Han maatte her døie den Haan, at Borgerskabet nægtede Gjennemmarchen som stridende mod Stadens Privilegier og Kapitulationen af 1523, hvori det hed: „Item skulle de herefter ei blive besværede med fremmed Krigsfolk at holde, som de hidtil været har, uden saa er at Riget ligger der des større Magt paa". Noget egentlig Fjendtligt kan der under de daværende Forhold ikke have ligget til Grund for denne Holdning; snarere frygtede man for at slippe de tøilesløse og raa tydske Landsknægte ind i Staden, hvilket ogsaa fremgaaer af, at man tilsidst indvilligede i at lade dem passere i „Roder", saaledes at der ikke paa éngang var flere indenfor Murene, end Borgerskabet selv i fornødent Fald kunde holde i Tømme. Saasnart Johan Rantzau kom over til Skaane, fik Sagen en anden Vending. Det aabne Land blev kuet med Magt, Søren Norby blev indesluttet i Landskrone og saa sig nødt til at indgaae paa en iøvrigt gunstig Kapitulation, ved hvilken han blev Frederik den Førstes „Mand, Tjener og Høvedsmand paa vort Slot Sølvitsborg".

Denne vigtige Seir fik iøvrigt et høist eiendommeligt og for Kong Frederik ubehageligt Efterspil, der foregik et Par Maaneder efter (i Septbr. 1525) paa Kjøbenhavns Rhed. Der var blevet udrustet fire, fem store Skibe, som skulde overføre Tropper til Gulland og tage denne Ø og Visborg, som Lybækkerne beleirede, i Besiddelse. Disse Skibe vare netop de samme, som Christiern den Anden i

Novbr. 1523 havde sendt det beleirede Kjøbenhavn til Undsætning, og som Henrik Gøye ved en temmelig tvetydig Transaktion havde overladt Kong Frederik. Anføreren for Flaaden hed Skipper *Klement;* Hvitfeldt kalder ham „Kong Frederiks Under-Admiral“. Han var en dristig og eventyrlig Natur, den landflygtige Konge varmt hengiven og besluttede at foretage et overraskende Koup. Støttet af en Del af Mandskabet og Landsknægtene, bemægtigede han sig, Natten før Flaaden skulde afseile, to af de bedste Søskibe: „Peter van Hull“ og „den sorte Jagt“, forsynede dem rigeligt med Proviant og Ammunition, sønderhuggede Toug og Takkel paa de andre Fartøier for at undgaa al Forfølgelse og stak i Søen aabenbart i den Hensigt at forene sig med Klaus Kniphof, som han antog maatte ligge under Norge. I Sundet tog Klement en Jagt, der havde Dronning Sophias Smykker og Juveler ombord, men Tabet af selve Skibene var dog det Føleligste for Kong Frederik, thi han havde ikke andre. Oppe under Norges Kyst erfarede Klement snart, at det var gaaet *Kniphof* ilde. Ved Greetsiel, en lille Havn et Par Mile fra Embden, var han nemlig bleven overrumplet af sine Dødsfjender Hamborgerne, og efter en blodig Kamp tagen tilfange og henrettet den 30te Oktober som „Sørøver og Søtyv“, skjøndt han selvfølgelig efter almindelig Krigsbrug ikke var det. Med ham henrettedes 75 af hans Staldbrødre, og imellem disse har der uden Tvivl været mange Kjøbenhavnere, af hvilke idetmindste én, Henrik Snare, kjendes ved Navn. Det er let at forestille sig, hvilket Indtryk Efterretningen herom har gjort i Kjøbenhavn, thi Klaus Kniphofs Bedrifter vare paa Alles Læber, og hans Fødeby var stolt af ham. Hans Moder, der havde giftet sig anden Gang med den berømte Borgmester i Malmø, Jørgen Kok, sendte Stedfaderen til Hamborg med en betydelig Sum Penge for at løskjøbe ham, men han kom for silde, og Pengene bleve anvendte til en Stiftelse for Fattige i Malmø. Man har den Dag idag fem tydske Viser bevarede, som beskjæftige sig med Kniphofs tragiske Endeligt; de vise, at selv hans Fjender nærede Deltagelse og Sympathi for den kjække varmblodige Søkriger. Han skildres i disse som en ung smuk Mand, der maatte lade sit Liv, fordi han blev sin svorne Herre tro. Under disse Omstændigheder kunde Skipper Klement Intet udrette af Betydning, men indskrænkede sig til Kaperier i Nordsøen. Under Grevens Feide kom han atter til at spille en

stor Rolle som Fører for Christiern den Andens Parti under Bondeoprøret i Jylland.

Det følgende Aar (1526) bragte Kong Frederik Ro for Søren Norby, der — som Pal. Müller bemærker — naturligvis ikke kunde sætte sig hen med Hænderne i Skjødet og læse Krøniker. Man indsaa, at han var en permanent Fare for Nordens Fred og alt det Bestaaende og besluttede at knuse ham. En forenet dansk-lybsk Flaade overvældede ham i Østersøen den 24de August; selv slap han bort paa et hurtigseilende Skib, men hans videre Skjæbne vedkommer ikke Danmark eller Kjøbenhavn.

Ved Norbys Fald blev Kong Frederiks Stilling fastere end nogensinde før. Faren for Kong Christiern syntes langt borte og ringe, og skjøndt Voldarbeiderne ved Kjøbenhavn ikke forsømtes, og man endog søgte at omdanne Kjøbenhavns Slot til en Fæstning i Fæstningen, aabenbart for at holde Borgerne i Ave, ifald deres gamle Kjærlighed atter skulde vaagne, var der foreløbig ingen Grund til alvorlig Bekymring. Derfor fik Kjøbenhavn dog ikke Ro; thi netop i disse Aar antog Reformationsbevægelsen en uventet voldsom og lidenskabelig Charaktér. Enkelthederne i denne Kamp ville blive skildrede i det paafølgende Kapitel; her skal kun omtales Kong Christierns sidste personlige Forsøg paa at gjenerhverve sin Throne, forsaavidt det vedkommer eller berører Kjøbenhavn.

I Sommeren 1531 fik Frederik den Første Vished for, at den landflygtige Konge havde taget *en Hær af Landsknægte i sin Tjeneste.* Med feberagtig Iver fremskyndedes *Befæstningsarbeiderne* om Kjøbenhavn, og Magistraten maatte endog laane Kalentelagets (et geistligt Gildes) Sølvboller, udsmykkede Krus, Skaaler o. l., ialt 241 Lod Sølv, for dermed at dække Omkostningerne. I Raadets Kvittering for disse Klenodier hedder det, at Sølvet skal bruges „udi vor store Nød og Trang til Kjøbenhavns Stads mærkelige store Nytte og Behov, som hannem i denne Tid paahænger". Samtidig bleve de mistænkelige Medlemmer af Raadet, deriblandt Ambrosius Bogbinder, udstødte, og det evangeliske Parti, der i det Hele havde set hen til den landflygtige Konge som Befrieren, faldt i afgjort Unaade. Kongen var selv ilet til Gottorp, skjøndt der var sammenkaldt en Herredag i Kjøbenhavn, thi han ventede et Angreb paa Holsten. Senere, da det viste sig, at Christiern havde samlet en stor Flaade, hvoraf man kunde slutte, at Angrebet gjaldt Øresund,

vandt Kongen Lybæks Bistand og sendte indtrængende Breve til Rigsraadet og Kjøbenhavns Indbyggere om at „befæste, forsørge og forsvare Staden paa det allerbedste“, da det var sandsynligt, at Christiern vilde anfalde Kjøbenhavn og Malmø med „en vældig Storm“. De danske Skibe skulde ufortøvet udrustes for at forene sig med de lybske; fortrøstede man sig ikke til at angribe Kong Christiern, skulde Lybækkerne landsættes i Kjøbenhavn for at forstærke Befæstningen, modtages paa det Bedste, og overhovedet behandles som Venner.

Sagerne havde et yderst kritisk Udseende. Den 24de Oktober 1531 gik den landflygtige Konge under Seil fra Medemblik med en stolt Flaade af 25 Orlogs- og Transportskibe, mindst 7000 Landsknægte og en Del Rytteri. Stemningen i Kjøbenhavn var paa hans Side; man har endnu et Brev til Kong Frederik, hvori det siges, at „der er Skalkhed blandt Borgerne“, og at Staden var slet provianteret og forsynet. Da ramtes Christiern den Anden, om hvem det med Rette kan siges, at Ulykken forblev ham tro indtil det Sidste, af en Storm, der adsplittede hans Flaade; mange af hans Skibe med Artilleriet forgik, hans Krigskasse tabtes, og ca. 1000 Mand Krigsfolk omkom. Han gik iland i Norge, og Faren for Kjøbenhavn var overstaaet.

Man havde ventet Angrebet her, skjøndt vistnok uden Grund; thi Kong Christiern synes fra Begyndelsen at have havt Opmærksomheden særlig rettet paa Norge. En stærk Besætning laa i Kjøbenhavn, tydske Landsknægte og Ryttere, der snart havde opbrugt alle Forraad. Ved Nytaarstid 1532 maatte man allerede befale de sjællandske Bønder at føre visse Kvanta Byg, Rug, Flæsk, Smør og Faarekjød til Staden og sælge det for visse bestemte Priser. Skjøndt Frederik den Første i Oktober havde udtalt et Slags trøstefuld Glæde over, at „Kong Christiern skal ikke have overflødige Penge længe at besolde saadant et mærkeligt Tal Krigsfolk med“, gik det ham ikke selv bedre i Januar. Landsknægtene fik ikke deres Sold, *gjorde Mytteri* mod deres Høvedsmænd og truede dem paa Livet. Man stod raadvild overfor denne Bevægelse, og tænkte endog paa at møde Magt med Magt, hvorved Byen vilde være bleven Skueplads for blodige Kampe. Høvedsmændene paa de kongelige Slotte bleve opfordrede til at begive sig til Kjøbenhavn med saamange Svende, Heste og Harnisker, de kunde over-

komme, og tillige medtage alt det Sølv, som Kirkerne efter kongelig Befaling skulde præstere. Mytteriet blev imidlertid bilagt med det Gode, takket være den roskildske Biskop Joachim Rønnows Mægling. Han holdt Landsknægtene hen med Løfter og tilraadede Adelsmændene hellere at søge Forlig med de uregjerlige Soldater end true dem med Vold. Man kunde give det Skin af, at Knægtene vare uenige med deres Høvedsmænd om deres Sold, thi det vilde ikke være passende, at det hed sig, at Kongen ikke kunde betale. Rimeligvis er Oprøret blevet dæmpet ved, at man har tilfredsstillet Tropperne med Penge.

Kong Christierns sidste Forsøg paa atter at tage sin Throne i Besiddelse mislykkedes som bekjendt fuldstændigt. Han havde ingen ret Fremgang i Norge, og efterat en dansk-lybsk Flaade, til hvilken Kjøbenhavn iøvrigt ogsaa havde leveret sit Kontingent bestaaende af et godt bemandet Skib, havde tilføiet ham et Nederlag ved Oslo, indledede han Underhandlinger med Knud Gyldenstjerne, som vel bleve afbrudte, men senere gjenoptoges. Følgen af disse blev, at han overgav sig og indvilgede i at tage til Kjøbenhavn for personlig at forhandle med sin Farbroder. Den 24de Juli 1532 passerede *Flaaden med den fangne Konge ombord* Helsingør, hvor tætte Skarer af klagende Mænd og Kvinder iagttog den fra Skibsbroen, idet den seilede forbi. Ved Middagstid naaede man *Kjøbenhavns Rhed;* fra hele Flaaden — skriver Dr. Heise — fra Voldene og Murene, ja fra Kong Frederiks eget Slot tordnede Kanonerne; „kun paa Kong Christierns Skib var der stille som i den hellige Uge, der løsnedes ikke et Skud.“ Man var i stor Forlegenhed med hvad man skulde foretage med den afsatte Konge, men paa et *Møde, der afholdtes i Helligaands Kirke* og overværedes af Udsendinge fra Nederlandene, Hansestæderne, Preussen og Sverig, besluttedes det, at han skulde hensættes i Fængsel. I de første Dage af August førtes Kong Christiern til Sønderborg under det Paaskud, at han skulde til Flensborg for at underhandle med Kong Frederik, men da Flaaden styrede ind i Alssund, indsaa den ulykkelige Fange, hvilken Skjæbne der ventede ham. Det fortælles, at han da brød ud i lydelig Graad og høie Klager over, at man ikke holdt hans Brev og Segl.

Det kan ikke have været skjult for Kjøbenhavns Borgere, at den landflygtige Konge befandt sig ombord paa Flaaden, men der

mangler enhver Efterretning om Stemningen iblandt dem. Man kan imidlertid uden Vanskelighed gjætte sig til den. Naar Harmen og Forbittrelsen ikke ved denne Leilighed kom til Udbrud, ligger det i, at ethvert Forsøg vilde have været frugtesløst og kun kunde have ført til unyttig Blodsudgydelse. Det varede dog ikke længe, før Tiderne bleve gunstigere, og den snedige troløse Handling, ved hvilken Kong Christiern var falden i sine Fjenders Hænder, bar da sin sørgelige Frugt. Eftertiden viste, som Dr. Heise bemærker, at Fangen paa Sønderborg efter den Maade, han var kommen der, var ligesaa farlig for Landets Ro og Sikkerhed, som om han havde været i Landet selv eller levet som landflygtig i Udlandet.

Neppe ét Aar efter disse Begivenheder afgik Frederik den Første ved Døden paa Gottorp Slot og blev begravet i Slesvigs Domkirke.

Frederik den Førstes Grav i Slesvig Domkirke.

Altertavle fra Reformationstiden i Oldnordisk Museum. (Fremstilling af de vigtigste kirkelige Handlinger efter luthersk Ritus).

FEMTE KAPITEL.

Reformationsbevægelsen i Kjøbenhavn.

Christiern den Andens Forsøg i Aaret 1520 paa at skaffe den lutherske Lære Fremgang i Kjøbenhavn var strandet; Martin Reinhard forlod Staden under Mængdens Hujen og Almuens Spot, Tiden syntes ikke moden til den store Omvæltning, og de politiske Uroligheder bortledede Tankerne fra Kirken og dens Forhold. Den katholske Geistlighed var dog strax opmærksom paa Bevægelsen, der truede fra Sydgrændsen, og søgte Midler imod den; Biskoppernes Frafald fra Kong Christiern var efter deres eget Udsagn væsentlig begrundet i dennes Sympathi for aabenbare Kjættere, og de søgte i Frederik den Førstes Haandfæstning saavelsom i et Forbund med Adelen en Støtte mod den Storm, som de forudsaa ikke vilde udeblive. Den udeblev heller ikke, men kom endog overraskende hurtigt. Kirkens Misbrug havde gjort Jordbunden modtagelig; lidt efter lidt, halv umærkelig banede den nye Lære sig Vei; Menigmand, der forhen havde været ligegyldig, blev vaagen, Luthers Navn kom paa Alles Læber, hans Skrifter fandt Vei til og bleve læste i Danmark, og hvad der var

af endnu større Betydning: videlystne Studerende og Adelsmænd begave sig til Wittenberg for af Reformatorernes egen Mund at høre Evangeliets Sandheder og udspredte dem da videre ved deres Hjemkomst. Det maa strax fremhæves, at *Kjøbenhavn ikke spiller Hovedrollen* ved Reformationsbevægelsen i Landet; Viborg og Malmø gik foran og vare de to Brændepunkter, hvorfra den lutherske Lære forplantede sig videre. Det er værd at lægge Mærke til, at endnu i 1524, da Kampen allerede var aabnet trindtom i Landet, havde Borgmestre, Raad og menige Almue i Kjøbenhavn Intet imod i deres Fæstebreve til Kapitlet at forpligte sig til „af yderste Magt at afværge og imodstaa Luthers Kjætteri og Vildfarelse“ (smlgn. S. 122).

Men et Par Aar efter, i Sommeren 1526, var Bevægelsen naaet Kjøbenhavn, om end kun de første svage Dønninger. Der blev formodentlig prædiket paa offentlige Steder af Lægprædikanter, Borgerne drøftede de forskjellige Anskuelser, og i Frue Kirke hørtes pludselig en Geistlig, der aabent tog Ordet for den evangeliske Lære. Det var *Klaus Mortensen Tøndebinder* fra Malmø, som laa og studerede ved Universitetet, og som benyttede Leiligheden til at gjøre Propaganda for Luthers Læresætninger. I kort Tid samlede han en talrig Tilhørerkreds, men da det gik op for den katholske Geistlighed, hvad det egentlig var, han lærte, gjorde Biskop Lage Urne i Roskilde kort Proces med ham og forbød ham at prædike i Roskilde Stift. Samtidig blev det imidlertid Evangeliets Venner klart, at *Kong Frederik* paa ingen Maade var ugunstig stemt imod dem. Man vidste, at hans Søn og Johan Rantzau — der begge havde overværet den navnkundige Scene i Worms, da Luther traadte frem for Rigsdagen — saavelsom Rigets Hovmester Mogens Gøye vare Tilhængere af „Guds rene Ord og Evangelium“, men Kong Frederik havde hidtil af politiske Klogskabsgrunde forholdt sig neutral. Nu da hans Regimente var mere grundfæstet, tog han ikke i Betænkning at vise sit sande Aasyn; paa Herredagen i Kjøbenhavn 1526 vakte det saaledes stor Opsigt, at Kongen spiste Kjød om Fredagen, altsaa traadte Kirkens Fasteregler under Fødder, saavelsom at Mogens Gøye nød Nadverens Sakramente under begge Skikkelser. Den 29de August blev *Poul Helgesen* kaldt op paa Slottet, for efter Kongens Ønske at udtale sin Mening offentligt om den lutherske Sag. Netop samme Dag for fire Aar siden, var han falden i Unaade hos Christiern den Anden paa Grund af en Prædiken paa Slottet

(se S. 104); han skulde gjøre ligesaa ubehagelige Erfaringer nu. Da han kjendte Hoffolkenes Stemning, begjærede han Leide, hvilket ogsaa blev ham tilstaaet, hvorpaa han — som han selv siger — med „temmelig Frihed" sagde sin Mening om Luther, idet han dog, sin mæglende Stilling tro, indrømmede, at der var Feil paa begge Sider. Paa selve Slottet blev han ikke forulempet, skjøndt hans Betragtninger neppe have vundet Bifald, men saasnart han var kommen udenfor Porten, blev han haanet og bespottet af Soldaterne; Mogens Gøyes Nar forfulgte ham med dragen Sabel, og Knægtene raabte efter ham, at han var bestukken til at bespotte Christus og Guds Ord og kaldte ham en Ulv og Sjælemorder, en Hykler og Bedrager. „Saaledes holdt den Tids Fyrster deres Ord, saaledes holdt man Geistlige i Ære", skriver Lektor Poul selv i den Skibyske Krønike. Et Par Maaneder efter tilkastede Kong Frederik de danske Biskopper Handsken ved at udstede et Beskjærmelsesbrev for *Mester Hans Tausen* i Viborg.

Paa Herredagen i Odense indførtes der Trosfrihed, og herved var Reformationens Seir i Grunden allerede sikkret. Medens Kampen førtes omkring i Landet med Pen og Mund, med Skjældsord, Haan og Vold, medens Munke og Nonner forlode deres Klostre frivilligt eller bleve udjagne, og Præsterne indgik Ægteskab, medens de større Byer den ene efter den anden sluttede sig til Bevægelsen, havde Reformationen kun ringe synlig Fremgang i Kjøbenhavn, fordi den daværende Biskop i Roskilde, *Lage Urne* forstod at holde den nede. Ved sin sjeldne Lærdom, udmærkede Dygtighed i Statsforretninger og sin Retskaffenhed havde han vundet et anset Navn blandt alle Samfundsklasser og stod i Virkeligheden som det stærkeste Bolværk for den katholske Lære. I Egenskab af Universitetets Kantsler udøvede han stor Indflydelse paa Ungdommen, og kunde han end ikke holde Paavirkningen fra den triumpherende Reformation ude, eller hindre den i at arbeide sig frem i det Skjulte, indses det let, at netop her, hvor den katholske Geistlighed udfoldede sin største Glands og havde sit Hovedkvarter, maatte dens Modstandskraft være størst. *Frands Vormordsens* Forsøg paa at efterligne Klaus Mortensen Tøndebinders Optræden og indsmugle den nye Lære under Paaskud af at ville forsvare den gamle, mislykkedes fuldstændigt; han blev af Kannikerne dreven ned af Prædikestolen i Frue Kirke, og maatte rømme til Malmø, hvor han senere spillede

Magister Hans Tausen,
Biskop i Ribe.
Symbol: Ægypteren er et Menneske, ikke en vældig Gud.
(Esaias 31. 3).
Stukket af Menzel efter Maleriet i Ribe Domkirke.

en fremragende Rolle. Men ved Lage Urnes Død i April 1529 blev Kjøbenhavn pludselig kastet med ind i Bevægelsen, og den fik saa hurtigt Overhaand og antog i kort Tid en saa lidenskabelig Charaktér, at Jordbunden maa have været godt forberedt.

Kong Frederik beskikkede *Joachim Rønnow* til Biskop i Roskilde Stift, uden Tvivl fordi han mente i ham at finde et villigt Redskab. Dog brugte han den, som det snart viste sig, vel grundede, skjøndt ikke synderlig virksomme Forsigtighed at foreskrive den nye Prælat Betingelser, som idetmindste skulde hindre ham i at modarbeide Reformationen. Kort efter, i August 1529 kaldte Kongen *Hans Tausen* til *Sognepræst ved Nikolai Kirke* i Kjøbenhavn, som det synes af egen kongelig Magtfuldkommenhed uden Begjæring af Menigheden og uden Bispens af Loven foreskrevne Indvielse. Saalænge Frederik den Første levede, havde dette vel Intet at betyde, men efter hans Død blev netop den Anklage reist mod Tausen, at han havde bemægtiget sig Nikolai Kirke, vanhelliget den med kjætterske Taler, ja, da han i en Forsamling af Geistlige krævedes til Regnskab herfor, havde ladet sin skamløse Mund strømme over af Forsmædelser. Man ser heraf, at der strax er blevet gjort frugtesløse Forsøg paa at standse Hans Tausens Virksomhed, og at han overhovedet har mødt megen og heftig Modstand. Ikkedestomindre flokkedes Almuen om ham, og snart blev Staden Skueplads for det, Poul Helgesen kalder „den reformatoriske Rasen". Denne ligesaa begavede som voldsomme Modstander af Evangeliets Forkyndelse kalder Tausen „Fænnikedrager (Fanebærer) for det ganske Lutheri i Danmarks Rige", og siger, at saasnart han var kommen til Kjøbenhavn, „voxede Ondskaben saaledes, at denne Stad, der før standhaftig havde elsket og holdt fast ved Fromhed og Gudsfrygt, nu blev al Ugudeligheds og Skjændsels mest forbryderske Hule, thi den forførte, raa og uvidende Almue rasede med saadan Afsindighed og Forbittrelse mod Kirkernes Helligdomme, at den ikke alene omstyrtede Helgenernes Billeder, men ved gruelige Forsmædelser vanærede det høitidelige Messeoffer og tilsidst gik ligesaa vidt i sin Ugudelighed som de mensvorne Malmøboer og de afsindige Viborgere."

Hans Tausen indførte dansk Psalmesang i Nikolai Kirke, som Rørdam siger, til stor Glæde for Menigheden, som derved fik Leilighed til en hidtil ukjendt Selvvirksomhed ved Gudstjenesten,

og til ikke mindre Forargelse for Poul Helgesen, der ikke fandt den stemmende med Stedets Værdighed og Hellighed og med Beklagelse saa den herlige Chorsang forsvinde. Han fandt det stridende mod St. Pauls Bud, at Kvinder „kvæde og klynke med Noder og Lader, som mere have Fadson efter Springeviser end hellige Psalmer og Lovsange“, og mente, at selv om det kunde tillades at synge Noget paa Dansk før eller efter Messen, „da skulle de skikkes dertil, som kvemme ere baade af Røst og Kunst, paa det at christne Templer ikke skulle have Skraal og Vraal for skikkelig og gudelig Sang“. Den danske Prædiken fandt heller ikke hans Bifald; han siger, at det umuligt kan røre Folket „at høre en Kjætter udi en Prædikestol, der springer og skræpper, raaber og skjænder, og forbistrer undertiden en hel Menighed fra Vid og Skjel, Sind og Forstand“. Forresten forandrede Hans Tausen i Begyndelsen saa lidt som muligt paa de gamle Kirkeskikke; endnu i Slutningen af 1530 erklærer han, at han har bibeholdt alle de overleverede Ceremonier ved Messen: Sakramentets Opløftelse, Messeklæder, Lystænding o. s. v. for ikke at give Forargelse i Noget, han ansaa for uvæsentligt.

Man maa paa dette Tidspunkt tænke sig Stemningen i Kjøbenhavn som overordentlig lidenskabelig og ophidset — Bevægelsen greb stedse videre om sig i alle Samfundskredse, og den religiøse Fanatisme slog ud i lys Lue. Alles Tanker dreiede sig kun om det store religiøse Spørgsmaal. Gemytterne bleve enten grebne af Begeistring over den nye Lære eller vendte sig med Afsky bort fra den; Mand stod mod Hustru, Familie mod Familie, Prædikant mod Prædikant; man overdængede hverandre med Skjældsord, Haan og Spot, forkjættrede hverandre fra Prædikestolene eller gav sit Had Luft i Flyveskrifter, Satirer, Paskiller og Smædeviser. Katholikerne følte, at de kjæmpede for deres Existents, og værgede sig af yderste Evne og med stigende Forbittrelse; Lutheranerne vare den angribende Part og følte sig stærke ved den Støtte, de fandt hos Kongen samt hos en stor Del af Adelen og Almuen, der vistnok drømte om at blive alt Præsteherredømme kvit. Lidt efter lidt antog Bevægelsen en revolutionair demokratisk Charaktér, der ængstede Magthaverne; det maatte snart blive dem indlysende, at den nye og gamle Gudstjeneste ikke kunde bestaa fredeligt ved hinandens Side. Hans Tausens Exempel var blevet fulgt af hans Meningsfæller, thi allerede i Begyndelsen af 1530 havde Staden *fire evan-*

geliske Prædikanter, formodentlig i de tre Sognekirker: S. Peder, S. Nikolai og S. Klemens, medens Frue Kirke endnu var i Katholikernes Magt. Det feiler ikke, at Striden hurtigt antog en farlig Skikkelse og slog ud i Haandgribeligheder og Tumulter, der vare saa meget mere betænkelige, som den landflygtige Konges Bestræbelser for at gjenvinde Thronen bestandig hang som en truende Sky i Horizonten. I Januar 1530 fandt Kong Frederik Anledning til at sende Magistraten og menige Borgere i Kjøbenhavn en Skrivelse, hvori han formanede dem til Samdrægtighed og opfordrede dem til „strax at aflægge og underslaa saadan Tvedragt, Uenighed og *Mytteri, som nu er foretaget iblandt Eder*", en Yttring, hvoraf det øiensynligt fremgaar, at det maa være kommet til blodige Sammenstød. Nogle Maaneder senere mødte Rigets Hofmester, Mogens Gøye, der var overmaade populair i Kjøbenhavn, samt nogle Rigsraader og Kongens Sekretair Johan Friis i Staden for at høre Borgernes Klager og Fordringer; ved denne Leilighed tilgav Kongen et Overgreb, der var sket paa Bytinget, idet nogle Borgere med Magt havde taget en Anklaget fra Byfogdens Folk, en Handling, som ialfald viser, at en lovløs Aand begyndte at faa Indpas.

Almuens Had vendte sig først og fremmest mod Munkene, hvis Udskeielser og Lediggang alt længe havde været et yndet Stof for Prædikanterne og Satireskribenterne. Det siges udtrykkelig, at det var Hans Tausens Prædiken, som især bidrog til at lægge Graabrødreklostret og S. Klare Klostret i Kjøbenhavn øde. Af det mærkelige originale danske Skrift fra Reformationstiden „Peder Smed og Adser Bonde" faar man et klart Begreb om Menigmands Opfattelse af Munkevæsenet, der fremstilles som et papistisk Paafund, sigtende til Vellevnet og Dovenskab og udelukkende baseret paa Løgn og Bedrageri. Menigmand maa ikke æde Smør, Kjød eller Flæsk i Fastetiden, men Munkene „have nok baade Sild og Aal, og Smør tilmed i deres Kaal"; de æde saaledes „at Bugen struder", og lægge sig derpaa til at sove, for „at den Bugværk skal forgaa". Om Aftenen æde de Spegelax, drikke sig en Rus og gaa i Seng med deres Kjære, hvilket de kalde „vel fastet". De løbe omkring og trygle fra Bonden alle hans Ting, Korn og Oste, Gaas og Lam; i deres Klostre have de kosteligt udsmykkede Stuer, som hellere burde være et Kongesæde end „en Sti at fede saa fule Skalke udi":

„Derfore siger jeg Eder saa,
lader de Munke uden staa.
Have I Noget at bjerge Eder med,
beholder det selv, jeg siger Eder det.
Forlader Eder ikke paa deres Sang,
Eller paa deres lange Kirkegang.
Messer eller hvad det være maa,
ingen Hjælp kunde I deraf faa.
Det hjælper dem Intet, som saadant gjøre,
Jeg raader Eder, om I ville mig høre:
Giver dem Intet, da gjøre I vel,
fordi de ville forraade Eders Sjæl.“

Dette Raad blev troligt fulgt, og tilsidst turde Munkene ikke længere gaa omkring i Termin og indsamle Gaver, ja end ikke vise sig paa Gaderne. Da Kilden til deres Velstand med Et stoppede, førte de en Tidlang en kummerlig Tilværelse, indtil de enten fortrak frivilligt eller bleve udjagne med Magt. Midt i Februar skjænkede Kong Frederik *Karmeliternes* Gaard i Kjøbenhavn, det nuværende Valkendorfs Kollegium, til Knud Gyldenstjerne; saavidt man kan se, stod Gaarden da forladt og tom; dog fik Gyldenstjerne Befaling til at affinde sig i Mindelighed med de muligt tilbageblevne Brødre. *Graabrødreklosteret* blev ophævet i Dagene mellem den 25de og 30te April; de nærmere Omstændigheder herved kjendes ikke, da den samtidige katholske Krønike om Graabrødrenes Udjagelse af Danmark netop for Kjøbenhavns Vedkommende har en Lakune. Saameget er imidlertid sikkert, at Klostrenes Sekularisation ikke er foregaaet uden Voldsomheder, og at Omvæltningen overhovedet ikke har havt en saa fredelig Charaktér, som man hidtil har været tilbøielig til at tro. I et Dokument udstedt af Broder Hans Bruun, Minister og Øverste over alle Graabrødreklostre i Danmark, Guardianen i Graabrødreklostret i Kjøbenhavn, Broder Bernardinus samt Viceguardianen sammesteds, kan man mellem Linierne læse en forsigtig og undertrykt Klage, et Slags Antydning af, at alvorlige Begivenheder ere gaaede forud for Klostrets Overgivelse. „Efterdi vi — hedder det nemlig i Aktstykket — ere aabenbarlige nødte til for *mange svare Sagers Skyld, og menige Mand i Kjøbenhavn ikke vil lide os her for den Leilighed, som nu paafærde er, og vi ere indelukte og ei maa gaa i Termin* eller bede om Guds Almisse: for saadanne Sager og andre flere,

da have vi alle samdrægteligen forladt (overgivet) ærlige og velfornumstige Mænd, Borgmestre, Raadmænd og menige Borgere i Kjøbenhavn alt vort Kloster i sammesteds, og sammeledes hvis Klenodier som der er, paa vor naadige Herre Konges Vegne, som tilforn registreret er." Det vides forresten af andre Kilder, at 8 af Munkene, der „kunde Embede" ɔ: vare duelige som Haandværkere, nedsatte sig som Murmestre, Tømmermænd, Glarmestre, Skrædere og Skomagere, giftede sig og fik Borgerskab i Byen, hvorhos Raadet og Almuen efter Evne støttede dem ved Anskaffelsen af Husgeraad, Værktøi og „Andet, som dennem gjordes Behov at begynde med." I det af Kong Hans og Dronning Christine stiftede *S. Klare Kloster* forblev Nonnerne foreløbig, indtil den paafølgende Beleiring og Reformationens endelige Seir gjorde Ende paa alt Klostervæsen. Da Lægsøstrene og de saakaldte Terminsøstre, der gik omkring og indsamlede Almisser, allerede i 1531 forlod Klostret, og dettes Indtægt saagodtsom udelukkende bestod af milde Gaver, har Klarissernes Stilling dog neppe været misundelsesværdig; de have sikkert baade kjendt Sult og Kulde. Endelig omdannedes de tre katholske Hospitaler: *Helligaandshuset, S. Jørgens* og *S. Anne Hospitaler,* der havde været formelige Klosterregler undergivne, til en verdslig Stiftelse, der fik Navnet: Almindeligt Hospital, og hermed var faktisk alt Klostervæsen i Staden afskaffet.

Hvad der vistnok i ikke ringe Grad bidrog til, at den reformatoriske Bevægelse udviklede sig med saa rivende Hurtighed i Kjøbenhavn, var den Omstændighed, at Magistraten i sin Midte havde et Medlem, som ikke blot var en ivrig Tilhænger af Luthers Lære og den landflygtige Konge, men tillige var en Mand med en Energi og Hensynsløshed, der ikke gøs tilbage for Voldsomheder. Oprindelig var hverken Borgmestre eller Raad særligt udprægede Venner af den nye Lære; de optraadte ialfald med Besindighed og Maadehold og indsaa fuldtvel Faren ved en pludselig radikal Omvæltning. Deres Bestræbelse gik ud paa at forsone det Gamle med det Nye, mildne og udjevne Modsætningerne og overhovedet bevare deres By for blodige Sammenstød mellem Borgerne. Frederik den Førstes Benaadning af 1526, ved hvilken de menige Borgere fik Ret til selv at keise Borgmestrene (smlgn. S. 124) satte vel Lutheraneren *Peder Kempe*, en afgjort Tilhænger af Christian den Anden, ind i Raadet, men saalænge han stod alene, formaaede han ikke at sætte

Noget igjennem overfor sine besindigere Kolleger. Han var en rig og anset Borger; under Beleiringen af 1523 havde han forstrakt Henrik Gøye med betydelige Summer; hans Navn findes under Kapitulationen, men han var, da han blev Borgmester, allerede en ældre Mand og som saadan neppe tilbøielig til meget vidtgaaende Skridt. Anderledes blev Forholdet, da Lutheraneren ***Ambrosius Bogbinder*** i 1529 valgtes til Borgmester. Han var Søn af den landflygtige Konges Opdrager og Ven, Hans Meisenheim Bogbinder, og havde i sin Faders Hus sluttet Venskab for Livet med den Fyrste, hvis Legekammerat han og hans Broder havde været. Efter Faderens Død arvede de to Sønner det stadselige Hus paa Høibrostrædes østre Side, hvor Kong Hans og Christiern den Anden havde tilbragt saa mange Timer (smlgn. S. 84); Ambrosius eiede desuden en Gaard i Kødmangerstræde (Kjøbmagergade). Han stod i stadig Forbindelse med Christiern den Anden, ja havde endog i 1526 aflagt et Besøg hos denne i Lier, saaledes at han i de danske Magthaveres Øine maatte være en mistænkelig Person. Naar han ikkedestomindre kunde blive Raadmand og Borgmester, viser det, at hans Anseelse og Indflydelse var stor. Broderen Hans Bogbinder, der blev den første Bogtrykker i Rusland, tilbragte Størstedelen af sit Liv i Udlandet, hvor han med exempelløs Opoffrelse arbeidede for den landflygtige Konges Sag; hans Virksomhed falder saaledes udenfor Danmarks Grændser. Efter Alt, hvad der oplyses om Ambrosius Bogbinder, var han en lidenskabelig og voldsom Natur, der foretrak skarpe Midler fremfor Krogveie, og hvis hele Aandsretning mindede om Christiern den Andens. Saasnart han var bleven Borgmester, voxede de lutherske Prædikanters Fordringer; de vare nu ikke længere tilfredse med at blive taalte; de vilde, at den katholske Gudstjeneste helt skulde afskaffes, saa at Evangeliet kunde blive eneraadende. Med Bispen i Roskilde, Joachim Rønnow antog Striden en akut Charaktér, da han nægtede Tilladelse til, at en luthersk Præst Hr. Mads maatte prædike i Frue Kirke, og der indtraadte en formelig Krigstilstand mellem Borgerne og den geistlige Herre. Rønnow lagde Krigsfolk udenfor Stadens Porte, og afspærrede al Tilførsel; Borgerne truede og rasede for deres Vedkommende og klagede formodentlig til Kongen. Magistraten afholdt et stormende Møde i denne Anledning, hvor Ambrosius Bogbinder især tog Bladet fra Munden. Han sagde, „at han vidste 300 Borgere paa sin

Haand, der vare besvorne med ham", og at de vel nok fik en anden Herre, der vilde hjælpe dem, ifald Kong Frederik ikke vilde, hvorhos han tilføiede, at „han befrygtede, at den Prædikanter skulde mere prædike Kong Christiern til Gode end vor naadige Herre". Disse Yttringer, der ikke vare langt fra at være høiforræderske, gik foreløbig upaatalte hen, men kostede senere Ambrosius hans Stilling. Striden med Bispen blev vistnok foreløbig ordnet ved et Forlig, der bestemte, at Prædikanterne frit kunde benytte Byens Sognekirker undtagen netop Frue Kirke; Joachim Rønnow havde saaledes seiret paa dette Punkt.

Imidlertid blev det Katholikerne klart, at Striden maatte udfægtes paa anden Maade end hidtil, hvis den ikke skulde ende med totalt Nederlag. Ifald det kunde lykkes dem at bevise, at den nye Lære saa langt fra at være Guds rene Ord og Evangelium var Kjætteri, vilde den verdslige Magt ikke kunne nægte sin Bistand til Kjætteriets Undertrykkelse. De begjærede derfor at „komme Prædikanterne til Ords", og Kong Frederik føiede dem heri og stævnede baade dem og deres Modstandere til den *Herredag,* som den anden Juli traadte sammen i Kjøbenhavn. Her mødte 21 fremragende Prædikanter fra alle Dele af Riget, og sammenfattede under Tausens, Sadolins og Lauridsens Ledelse deres Lære i 43 Artikler, som bleve overrakte Kongen, hvorhos de benyttede Leiligheden til at reise en voldsom Agitation. Der blev prædiket to Gange daglig i Helligaands Hospitals Kirke, og efterhaanden blev Stemningen mod Katholikerne overordentlig ophidset. Disse laa iøvrigt heller ikke paa den lade Side; de havde samlet deres dygtigste Mænd i Staden, deriblandt Poul Helgesen og den tydske Doctor Stagefyhr, som tilligemed nogle andre „fremmede Doctores, Mestere og Munke" var hentet til Undsætning fra Tydskland, skjøndt han ellers er en ganske ubekjendt Person. Kjøbenhavns Borgere synes at have været særlig harmfulde paa de Fremmede; der udkom Smædeviser mod dem, som endog bleve sungne paa Gaderne af Børn; en af dem bærer Titlen: „En Vise om Guds Ords Modstandere og Fjender, som vare forsamlede i den Herredag i Kjøbenhavn og besynderlig om den Doctor, som kaldes Staagefyr". Jørgen Sadolin kalder ham en „Kompan" og siger, at „han gik saa længe og trabede, at Børn kvad Viser om ham"; hans Fæller betegnes ved den kuriøse Benævnelse: „ægyptiske Jordemoderer". „Nei, nei — hedder det —

der hører fast Andet til at dømme mellem Sandhed og Kjætteri end have en Prælatis, Mesters eller Doctors Titel og Navn, som er kjøbt for Guld og Penninge, Villie og Venskab i Domkirker i Aristotelis og Sophisteres Skoler". Et Øieblik saa det ud til, at det skulde lykkes Katholikerne at standse den lutherske Prædiken i Staden, thi der blev udstedt et Forbud herimod, men to Dage efter tog Kongen det tilbage, eller som Jørgen Sadolin udtrykker sig: „paa den tredie Dag opstod den Herre Christus vældig og herlig nok med sin Sag igjen", og der blev nu prædiket fire Gange hver Søgnedag og tolv Gange hver Søndag „allevegne i Byen". Følgen heraf viste sig snart. Fra Prædikestolene tordnede de Lutherske mod det Gamles Forsvarere, „provocerede og trassede dem" for at bruge deres egne Udtryk, og snart bleve Forholdene saa alvorlige, at Katholikerne ansaa deres Sikkerhed for truet. Biskopperne erklærede, at de ikke kunde komme til Staden, fordi der var Fare for Opløb og Bulder, idet Almuen, Hofmænd og Ryttere vare „Prædikerne medfallendes", og en af de tilstedeværende tydske Doktorer, der har forfattet en latinsk Gjendrivelse af Lutheranernes Læresætninger, fortæller, at han og hans Staldbrødre ikke vovede at vise sig paa Gaden uden at være ledsagede af en talrig Hob væbnede Folk, som dog ikke formaaede at beskytte dem mod Skjældsord og Trusler, medens de om Natten i Herberget, hvor de boede, kunde høre de Forbigaaende udstøde alle Slags Skjældsord imod dem. I Virkeligheden agtede de Fremmede det for en Lykke, naar deres Modstandere kun brugte Mund, men lode Hænderne hvile. Poul Helgesen kan i den Skibyske Krønike ikke finde Ord stærke nok til at dadle den kirkerøverske Fyrste, den afsindige Adel og Nidingsmændene blandt Borgerne, som opfordrede de lutherske Prædikanter til at rase mod Biskopperne og Prælaterne med deres uforskammede Tunger, som udspyede alle Slags Skjældsord. Han fortæller, hvorledes Pøbelen frydede sig ved at høre Prælaterne betegnede som Ulve, Leiesvende, Tyve, Røvere, Forførere, Forrædere og Sjælemordere og tilføier: „Denne umaadelige Afsindigheds Rasen skulde Fyrsten og Rigets Fornemste aldrig have ladet gaa ustraffet hen, dersom der havde været en Gnist af Undseelse i dem, men fulde af Had, Havesyge og Skamløshed baade taalte og gjorde de, hvad det skulde være."

Herredagen skiltes uden Resultat efter at have varet i fire Uger. Det kom ikke til nogen egentlig Religionsdisputats, efterdi man hverken kunde enes om Stridens Form eller om Dommerne. De Evangeliske forlangte, at Processen skulde føres paa Dansk; Katholikerne, som indsaa, at de paa Grund af Almuens Stemning da vilde trække det korteste Straa, holdt ligesaa bestemt paa det latinske Sprog, og Ingen af dem vilde give efter. Den 2den August forlod Kongen Byen; han skal ved denne Leilighed underhaanden have opmuntret Prædikanterne til at blive ved, og gjorde dem tillige den Indrømmelse, at den ovenfor omtalte Hr. Mads maatte prædike paa „nogen særdeles Dage“ i Frue Kirke. Under Kongens Mægling kom der en formelig Kontrakt istand herom, som tillige indeholdt Bestemmelser om Pensioner til de katholske Kanniker og Vikarer, som vare blevne berøvede deres Stillinger. Da Katholikerne ikke vilde afstaa Høialtret, og Protestanterne ikke vilde nøies med et af Sidealtrene, blev der indrettet et særligt Alter midt i Kirken for de sidste, og i nogen Tid gik saaledes den evangeliske Gudstjeneste paa Modersmaalet jevnsides med den katholske, der fornemmelig bestod af latinsk Messelæsning. Forresten vare begge Parter lige misfornøiede med Herredagens Udfald, thi Prædikanterne havde haabet at sætte Reformationen igjennem, Prælaterne at undertrykke Kjætteriet, uden at nogen af dem syntes at være kommet Maalet nærmere. Kong Frederik havde ikke villet erklære sig bestemt; han var nødt til at tage Hensyn til de jydske Biskopper, der endnu vare mægtige i Rigsraadet, han turde ikke bryde sin Haandfæstning og maatte holde Aristokratiet samlet om sig paa Grund af den stadigt truende Fare fra den landflygtige Konge; maaské — siger Pal. Müller — begyndte han ogsaa at blive bange for den voldsomme Agitation, han ikke længere kunde styre, og de revolutionaire Kræfter, der selv havde taget sig Magten.

Bevægelsen i Kjøbenhavn lagde sig ikke trods de skete Indrømmelser; snarere syntes den at voxe i Styrke og brede sig i videre Kredse. Prædikanterne vedbleve at angribe de latinske Messer, thi disse vare efterhaanden blevne det Centrum, hvorom Kampen dreiede sig, fordi den katholske Gudstjeneste saa at sige var koncentreret i dem; Sjælemesserne og Vigilierne fremstilledes som Afguderi og aabenbar Gudsbespottelse, og snart kom det saavidt, at de Lutherske aldeles ikke vilde taale, at der holdtes katholsk

Messe i Staden. Ophidsede af Hans Tausen og hans Fæller rettedes der den ene Opfordring efter den anden til Magistraten om at afskaffe den katholske Gudstjeneste; Borgerne samledes paa Rodemaalsstevne i hver af Byens Roder og aflagde Ed paa, at de vilde leve og dø ved det hellige Guds Ord og være det gamle Hykleri og det papistiske Regimente imod, hvorpaa de begave sig til Øvrigheden og forlangte, at den skulde aflægge en lignende Ed „saafremt vi skulle være deres lydige Borgere“. Magistraten befandt sig her i et vanskeligt Dilemma, thi hvis den rettede sig efter Borgerskabet, vilde det være et aabent Brud med Biskoppen i Roskilde; gav den Borgerne et Afslag, maatte den paa den anden Side befrygte Oprør. I denne Vaande henvendte Borgmestre og Raad sig til Kongen og opfordrede ham til at intervenere imod Katholikerne; vilde han ikke det, maatte de nedlægge deres Værdighed. „Eders Naades kgl. Maj. skal værdes vide“ — hedder det bl. A. i Brevet — „at vore Prædikanter prædike og tale dagligen paa de latinske Messer, Sjælemesser og Vigilier, og sige dem at være en ret og aabenbar Gudsbespottelse og Kristi hellige Blods og Døds Foragtelse, af hvilken Prædiken vor Almue opvækkes imod forskrevne Messer, sigendes at de slig Gudsbespottelse og Foragtelse ingenlunde længer lide eller fordrage kunne her udi Eders Majestæts Stad, og dagligen ligge de os paa Halsen, at vi skulle afstille og aflægge saadan Afgudsdyrkelse.“ Kongen havde lovet at give en skriftlig Bestemmelse om, hvorledes Sagen skulde ordnes, men da dette ikke var sket, udbad Øvrigheden sig nu, at han vilde skrive til Bispen af Roskilde og paalægge denne at sørge for, at „hans Kapitel i Kjøbenhavn holdt op med Messer og Vigilier, saalænge indtil der gjøres en endelig Reformats enten i Keiserdømmet (Tydskland) eller her i Danmark“. Skete det ikke, var der Fare for, at Folket vilde skille sig i to Hobe, og der vilde afstedkommes Bulder og Oprør; ligeledes kunde der let ske Overlast mod Kannikerne og Præsterne i Vor Frue Kirke, thi der var „mange Kompaner i Staden, baade Baadsmænd, Fiskere og andre Embedssvende (Haandværksfolk), hvilke vi ikke kunne regjere i denne Handel, thi de ere alle Guds Ord medfældige og den papistiske Handel og Regimente imod“. Vilde Biskoppen ikke gaae ind paa, at „Hykleriet“ afskaffedes, saa ønskede de, at Kongen vilde indsætte en ny Øvrighed, „thi vi kunne ingenlunde holde Eders Naades

kongelige Majestæt en lydig Almue fore, som vi have svoret Eders Majestæt og pligtige ere, den Stund samme Hykleri er ved Magt her i Staden."

Kongen besvarede ikke dette Brev og gjorde Intet for at stille Gjæringen, der truede med at voxe Øvrigheden over Hovedet. Fra Roskilde søgte Poul Helgesen, der havde maattet rømme Staden efter Herredagen, at indvirke paa Stemningen, idet han tilsendte Magistraten et skriftligt Indlæg til Forsvar for Messen under Titlen: „En kort Undervisning om den hellige Messe og hendes Brug imod nogle ny Messedræbere", og opfordrede Hans Tausen til at imødegaa sig, for at det kunde blive aabenbart, at Prædikanternes Lærdomme vare Løgn og Bedrag, ja, han tilbød endog at udkjæmpe Sagen mundtligt, hvis Prædikanterne vovede at møde ham. Hans Tausen blev ikke Svar skyldig, men imødegik Skriftet Punkt for Punkt, og sluttede med et Tilbud om at møde Lektor Poul, hvor han ønskede det, ifald det virkelig var hans rette alvorlige Mening, at han saa gjerne vilde Prædikanterne til Ords. Vilde han komme til Kjøbenhavn, haabede han, at Raadet og Prædikanterne „med gode Raad paa Guds Vegne vilde vel gjøre Almuen saa taalmodig, at han skulde blive ved Fred og Tryghed"; ellers vilde Tausen komme til Roskilde paa lignende Vilkaar. Man ser heraf, at Tausen ikke længere var sikker paa at kunne beherske Stemningen i Kjøbenhavn. Tonen i disse Stridsskrifter, hvoraf iøvrigt kun Tausens er bevaret, (den første Del af det blev dog neppe nogensinde trykt) er ikke fin; begge Parter overvælde hinanden med Skjældsord. Saaledes kalder Lektor Poul sin Modstander: en kaad og hovmodig Tyran, en gantelig vanvittig Daare, en æreløs Skalk, der farer med Løgn, Klafferi, Bagtale, Spot, Skjældsord og Horesprog; Tausen bruger til Gjengjæld Udtryk som: Lektor Drømmer, dit papistiske Kreatur, en Fabels Karl o. lign. Forsoning eller blot fredeligt Samliv var derfor ligesaa umuligt nu som før; et voldsomt Sammenstød var uundgaaeligt. Endelig brød Uveiret løs *tredie Juledag* 1530. Da Kongen ikke vilde hjælpe, vilde Borgerne vise, at de kunde hjælpe sig selv. En fanatiseret og ophidset Hob, ført af Ambrosius Bogbinder, tre Raadmænd, hvoriblandt en vis Konrad med Øgenavnet „Køkkenfedt", samt Byens fornemste Kjøbmand, Kræmmernes Oldermand Vilhelm Ronge, trængte ind i Frue Kirke, sandsynligvis midt under den høitidelige katholske Messe, nedrev

alle Tavler og Billeder, slog og spyttede paa dem, huggede dem itu med Øxer, stormede op i Choret, hvor de væltede Stolene, nedrev Panelværket og „rasede værre mod Sten og Træ end Tyrken mod den sande Troes Bekjendere". „Men hvad Forsmædelse, Forhaanelse og Skjændsels Ord de gav Kanniker, Vikarer og andre fattige Præstemænd lader sig ikke udsige", hedder det i en samtidig Krønike. Høialtret vilde have faaet samme Medfart som den øvrige Kirke, ifald Byfogden ikke var kommen til og havde frelst det; tilsidst mødte Hans Tausen ogsaa og fik Tumulten dæmpet, skjøndt med stor Vanskelighed, i hvilken Anledning Poul Helgesen med Rette bemærker, at det er lettere at ophidse gale Mennesker end berolige dem igjen. Opløbet var forresten paavirket af lignende i Malmø og Lybæk, der havde fundet Sted tidligere paa Aaret.

Katholikerne fremstillede Hans Tausen som den intellektuelle Ophavsmand til det raa Udbrud af Fanatisme, ja de paastod, at han Søndagen efter i en Prædiken roste det Skete, men senere, da Stemningen forandredes, fralagde sig alt Ansvar derfor. Det forholder sig dog neppe saa, thi ifald Tausen havde billiget Voldshandlingerne, vilde han ikke ved sin personlige Nærværelse i Frue Kirke have søgt at gjøre Ende paa dem. En anden Sag er det, at hans stadige Udfald i Skrift og Tale mod den katholske Geistlighed vel kan have bidraget til at fremmane en Aand, han selv maatte fordømme. Af Poul Helgesens Omtale af Billedstormen fremgaar det, at den ovenfor omtalte Borgmester Peder Kempe støttede Ambrosius Bogbinder og stod paa hans Side; han siger nemlig, at den afskyelige Gjerning foregik, da Lutheraneren Peder Kempe var Borgmester, som, da han hverken kunde rose sig af ædel Byrd eller særlig Dygtighed eller overordentlig Klogskab, for dog at blive Noget forlangte at ophøies paa Grund af denne skammelige Forbrydelse og mange andre Krænkelser af det Hellige. Da saaledes de to af Stadens fire Borgmestre og enkelte af Raadmændene vare indviklede i Sagen eller sympathiserede med Deltagerne i Opløbet, havde dette ikke videre Følger for disse; dog synes nogle af Almuen, som havde været altfor ivrige til at sønderslaa Helgenbilleder og tale bespotteligt mod Gud og hans Helgene, at være blevne straffede. Endog Ambrosius Bogbinder, som personlig havde ledet Hærværket og derfor maatte synes umulig som Øvrighedsperson, beholdt sit

Embede og faldt først et Aars Tid efter, da hans tidligere anførte (smlgn. S. 151) oprørske Udtalelser kom for en Dag.

Men hvis Kjøbenhavns Borgere havde haabet at fremme Reformationen ved det voldsomme Skridt, bleve de alvorligt skuffede; i Virkeligheden indtraadte der en Reaktion, som kom Katholikerne tilgode. Kongen befalede, at *Frue Kirke skulde lukkes for al Gudstjeneste*, og saaledes henstod den et helt Aar tom og ubenyttet. Da den atter gjenaabnedes med stor Høitidelighed den 15de Novbr. 1531, var det paa Biskop Joachim Rønnows Foranstaltning og med Rigsraadets Samtykke *udelukkende for Katholikerne*, som Dagen iforveien havdet ladet det af Lutheranerne midt i Kirken opstillede Alter fjerne. Det hedder vel, at Kongen blev forbittret over Biskoppernes og Rigsraadernes egenmægtige Optræden, men ikkedestomindre beholdt Katholikerne Kirken uforstyrret, indtil Grev Christoffers Ankomst tre Aar efter gjorde Ende paa al katholsk Gudsdyrkelse i Kjøbenhavn.

Kirkesagen kom ikke til nogen afgjørende Krise i Frederik den Førstes Levetid. Christiern den Andens sidste Forsøg paa at gjenvinde sine tabte Kroner gav Regjeringens og Folkets Tanker en anden Retning, og de Evangeliskes nære Forhold til den landflygtige Konges Parti maatte gjøre dem mistænkelige i Magthavernes Øine. En stærk Reaktion indtraadte; Tilhængerne af det Gamle eller dog de maadeholdne Elementer fik Overhaand, og Forholdet mellem Kapitlet og Borgerskabet blev nu taalelig godt. Mester Hans Tausen og hans Meningsfæller forbleve vel i Staden og prædikede, men Tiderne førte det med sig, at de maatte optræde med Forsigtighed og virke i Stilhed, hvor Kampens Larm nylig havde raset, og da Frederik den Første var død, saa det endog et Øieblik ud til, at Katholicismen skulde vinde hele sin gamle Magt tilbage. Paa *Herredagen i Kjøbenhavn*, der var samlet fra den 8de Juni til den 17de Juli 1533 for at vælge en ny Konge, blev det nemlig vedtaget, at kun Biskopperne kunde beskikke Præster og Prædikanter, og hermed var der med ét Slag gjort Ende paa al den Frihed og Sikkerhed, de Evangeliske havde nydt under den afdøde Konge. Prælaterne nølede intet Øieblik med at drage Fordel af deres Seir. De fremkom med en *Klage mod Hans Tausen* som den farligste af deres Modstandere; den lød paa, at han i et Skandskrift havde kaldt Bisperne „blodgjerrige Tyranner og stive Knubbe“, at han havde

brugt „haanlige og hovmodige Ord“ mod Biskoppen i Roskilde, Joachim Rønnow, at han var den egentlige Ophavsmand til Billedstormen i Frue Kirke og endelig havde udspredt vrange Meninger om Nadverlæren, og derved gjort sig skyldig i Kjætteri. Flere af disse Punkter kunde, i Tilfælde af at Dommen gik den Anklagede imod, koste ham hans Hals.

Det var den 14de Juli 1533, at Hans Tausen mødte paa Kjøbenhavns *Raadhus* for at forsvare sig mod disse Anklager. 17 Medlemmer af Rigsraadet, der alle vare Prælaternes Tilhængere, 9 Prælater med Bisp Joachim Rønnow i Spidsen, Kjøbenhavns 4 Borgmestre og 12 Raadmænd, Malmøs 4 Borgmestre og nogle Raadmænd samt endelig Repræsentanter fra det menige Borgerskab, bestaaende af Udvalgte fra hvert Rodemaal, vare tilstede for at afsige Dommen. Skjøndt Anklagen for Kjætteri efter Lovene kun kunde foretages for et geistligt Forum, blev den dog fremdraget her; man vilde sandsynligvis slaa Lutheranerne for Munden, fordi de paa Herredagen i 1530 netop havde fordret, at Menigheden burde have den afgjørende Stemme i kirkelige Sager. Om hvad der foregik paa Raadhuset den Dag, haves kun sparsomme Efterretninger, men Processen synes at være bleven til en formelig Religionsdisputats mellem den Anklagede og hans mangeaarige navnkundige Modstander Poul Helgesen, af hvis Fremstilling man faar det Indtryk, at Tausen havde Vanskelighed ved at klare for sig. Striden dreiede sig navnlig om Nadverlæren, og da Tausen rentud erklærede, at han ikke kunde erkjende Nadveren i den katholske Form for at være det rette Sakrament, var han med det Samme fældet. Dommen lød paa, at han burde straffes efter Loven og staa til Rette efter Kjøbenhavns Stadsret, det vil sige: den var ensbetydende med Dødsstraf; men den var aldrig saasnart bleven afsagt, før den blev formildet ved den retslige Form, der kaldtes „Dannemænds Bøn“ (smlgn. S. 47). „For Guds og alle vore kjærlige Bøns Skyld — hedder det i det paagjældende Aktstykke — omdragede og forlode samme værdige Herrer saadan Straf og Pine, som Mester Hans forskyldet havde og med Rette lide og undgjælde skulde.“ Det var dog en høi Pris, der maatte udredes for denne Benaadning, thi Hans Tausen maatte herefter ikke befatte sig med nogen af Kjøbenhavns Kirker, ei heller holde Prædiken eller Gudstjeneste i dem, han maatte ikke efter denne Dag skrive Bøger eller lade dem prente;

han skulde inden en Maaned rømme Stiftet og ikke lade sig finde i Sjælland eller Skaane; kom han til Fyen eller Jylland, maatte han ikke prente, prædike, give sig af med nogen Præstevirksomhed eller trænge sig ind i nogen Kirke imod Bispens Vidende og Villie. Derimod skulde Joachim Rønnow atter annamme og beholde alle Kirkerne i Kjøbenhavn og der indsætte Præster og Prædikanter, „som lære og forkynde det hellige Evangelium og Guds rene Ord, som de ville ansvare og være bekjendte, desligeste administrere Sakramenterne, holde Messe og anden Gudstjeneste, som christeligt og tilbørligt er i alle Maader."

Grunden til, at Hans Tausens Benaadning fulgte umiddelbart efter Domfældelsen, maa vistnok for en Del søges i de luthersksindede Magistraters og de tilkaldte Borgeres Mægling, men fornemmelig i *den kjøbenhavnske Borgerstands truende Holdning.* Prælaternes Seir paa Herredagen havde allerede vakt et stærkt Røre i Byen, og da Angrebet mod Tausen paafulgte, der truede den tilbedte Førers Liv, og som man kunde forudse vilde blive Indledningen til en almindelig Forfølgelse mod de Evangeliske, besluttede Borgerne, at de ikke vilde finde sig heri. De rustede sig i deres Huse og henvendte sig underhaanden til Lybæks nye Borgmester Jørgen Wullenwewer, Føreren for det seirende lutherske Parti i Lybæk, som netop laa med en tydsk Flaade ved Dragør for at formaa Rigsraadet til at slutte sig til Lybæk i dets Kamp mod Hollænderne. Han havde rimeligvis allerede paa dette Tidspunkt faaet Afslag og var derfor overmaade villig til at give Borgerne en Haandsrækning mod Rigsraadet. I Smaahobe paa ti, tolv Mand bleve de lybske Matroser og Soldater smuglede ind i Staden, og medens Processen førtes paa Raadhuset, holdtes Gammeltorv besat af en larmende og truende Hob, der forlangte, at Tausen ufortøvet skulde sættes paa fri Fod. Forgjæves bleve nogle Medlemmer af Raadet sendte ned for at tale Folket til Rette og sige det, at Hans Tausens Liv ikke var i Fare; forgjæves anvendtes der Formaninger og Trusler; Almuen, der var sig sin Styrke bevidst, erklærede at ville sprænge Raadhusets Døre, ifald dens Fordring ikke blev opfyldt. Opløbet maa have været af temmelig alvorlig Natur, og det forklares herved, at man ikke turde anvende de skarpeste Midler mod den Anklagede. „Var der krummet et Haar paa hans Hoved — siger et Øienvidne — da var ikke En kommen levende derfra, thi hvorledes

den menige Mand hilsede Rigsraaderne, især Biskopperne og deres Munke, da de gik fra Raadhuset, det har jeg set med mine egne Øine og hørt med mine egne Øren.“ Da Tausen endelig viste sig paa Torvet, feiler det ikke, at han blev modtagen med Jubel; derimod vare de Hilsener, Rigsraadet og Prælaterne fik, da de gik hjem gjennem den oprørske Skare, af ganske anden Art. Man lod sig ikke engang nøie med Hujen og Skjældsord, men syntes at ville anvende Vold; ialfald vilde Biskop Joachim Rønnow neppe være undgaaet Mishandling, hvis Hans Tausen ikke havde ledsaget ham hjem til Bispegaardens Port, og derved beskyttet ham imod sine egne Meningsfællers misforstaaede Iver.

Efter Dommens Afsigelse begav Hans Tausen sig til Bistrupgaard ved Roskilde. I sit berømte Digt om Sandheds Landflygtighed, skriver han selv:

„Thi maatte Sandhed om Midnatstid
Fra Kjøbstedmænd undvige,
Fordi de lagde derpaa stor Flid,
At de vilde hende besvige.
Saa gik hun sig til Bondens Gaard
Og agted at blive der nogen Aar,
At Løgnen hende ikke skulde finde,

men denne Landflygtighed skulde dog ikke blive af lang Varighed. Ved „Dannemænds Bøn“ var der blevet opnaaet en Formildelse af Dommen; det laa nær at forsøge at bevare Hans Tausen for Kjøbenhavn ved at anvende det samme Middel endnu engang. Kjøbenhavns gamle Velynder og Borgernes fuldtro Ven, Mogens Gøye, Erik Banner, Mogens Gyldenstjerne, den senere Statholder paa Kjøbenhavns Slot, flere andre Adelsmænd samt Magistraten i Kjøbenhavn henvendte sig til Bisp Joachim Rønnow den 15de August, efterat Mogens Gøye Dagen iforveien var gaaet i Kaution for, at Tausen skulde prædike Guds Ord „uden al Skjænds Ord og Tale paa Biskopper, Prælater eller nogen Anden ydermere eller videre, end den hellige Skrift indeholder og medgiver“. Bispen tillod da atter Hans Tausen at prædike i Kjøbenhavn „for Guds Skyld og ærlig og velbyrdig Mands og strenge Ridder, Hr. Mogens Gøyes, sammeledes Borgmestres, Raads og Menigheds i Kjøbenhavn kjærlige Bøn og Begjæring“. I et Revers forpligtede Hans Tausen sig endelig til at være Biskop Rønnow hørig og lydig og vide Hans

Naades og Kirkens Gavn og Bedste af yderste Magt og Formue samt at tilkjendegive Bispen, om han fik noget Anslag at vide mod ham eller hans Geistlighed". Saaledes gik det til, at Dommen, kun en Maaned efter at den var fældet, blev omstyrtet og traadt under Fødder — Hans Tausen var atter Præst i Kjøbenhavn og kunde fortsætte sin Virksomhed i Evangeliets Tjeneste som tidligere; Sandheden var atter kommen af Fængsel.

Fra dette Tidspunkt indtil Reformationens endelige Gjennemførelse høres der kun liden Tale om den religiøse Bevægelse i Kjøbenhavn; den drukner i Kampbulderet. Staden blev snart underkastet en af de haardeste Beleiringer, der nogensinde har været kjendt, og skjøndt Evangeliet uden Tvivl var de Ulykkeliges Trøster i Hungersnøden og Elendigheden, høres dets Stemme kun svagt. Hans Tausen vedblev at være Præst i Kjøbenhavn under hele denne Periode; med Hustru og Børn delte han Borgernes Lidelser og Sorger, men han er ikke længere Bevægelsens Fører. Den blev udkjæmpet af andre Mænd og paa andre Steder, indtil et kongeligt Magtsprog overhuggede Knuden efter Kjøbenhavns Fald.

Dommedag. Kalkmaleri fra Reformationstiden.
Efter en Tegning i Oldnordisk Museum.

Portraitmedaillon af Christian den Tredie. Rammen efter en Træfylding i Oldn. Museum

SJETTE KAPITEL.

Kjøbenhavn under Grevens Feide.

Opløbet paa Gammeltorv den 14de Juli 1533 danner paa en vis Maade Indledningen til de paafølgende skjæbnesvangre Begivenheder, thi ved denne Leilighed blev Forholdet mellem de lybske Førere *Jørgen Wullenwewer* og *Markus Meyer* samt *Ambrosius Bogbinder* og Malmøs Borgmester *Jørgen Kok* indledet. Da Rigsraadet havde afvist Lybæks Tilbud om Forbund og tvertimod havde sluttet sig til dets Fjende Holland og Hertug Christian af Holsten, var et Brud med Hansestaden uundgaaeligt; det gjaldt kun for Lybækkerne om at vinde de utilfredse Elementer i Danmark for deres hemmelige Planer, inden Kampen aabnedes. Tidspunktet var overmaade beleiligt; thi Landet var uden Konge, efterdi Herredagen var skiltes uden at foretage Kongevalg, Rigsraadet var indbyrdes uenigt, det evangeliske Parti misfornøiet med Biskoppernes Seir og Borgerstanden harmfuld over Adelens Overmagt. Det Parti i Staden, som førtes af Ambrosius Bogbinder, tog intet Øieblik i Betænkning at indlade sig med Wullenwewer, og der blev truffet hemmelige Aftaler, som nærmere

fastsloges i Foraaret 1534, da Ambrosius personlig begav sig til Lybæk, hvor hans Broder Hans Bogbinder ligeledes var tilstede. Det var store Planer, som foresvævede disse Mænd; Kjøbenhavn og Malmø skulde være Fristæder og optages i Hanseforbundet, Adelen skulde udjages af Landet, Luthers Lære indføres, og den fangne Konge gjenindsættes paa Thronen. Det blev besluttet, at saasnart en lybsk Flaade viste sig i Sundet, skulde de to Stæder overgive sig. Wullenwever havde i April Maaned ved en Folkebevægelse gjort sig og sit Parti eneherskende i Lybæk og troede sig derfor stærk nok til at lade Minen springe. Han drømte allerede om at hæve sin Fædreneby til en hidtil ukjendt Storhed; den skulde være Nordens Herskerinde; Sunde og Belter skulde lukkes for Hollænderne, alle Østersøens Rigdomme ledes til dens Oplagspladser, og stolende paa den engelske Kong Henrik den Ottendes tomme Løfter, vovede han endog at byde Holland, Danmark og Sverig Trods paa éngang. Det var intet Øieblik hans Hensigt at gjøre store Offre for Christiern den Andens Befrielse, selv havde han jo i sin Tid arbeidet ivrigt for at faa ham ind i Fængslet — Fangen paa Sønderborg var kun det Lokkemiddel, ved hvilket den danske Almue skulde fanges. Det er overordentlig charakteristisk, at i den Traktat, der afsluttedes mellem Lybæk og den fangne Konges Slægtning, Grev *Christoffer af Oldenborg*, bestemtes det, at det lybske Raad og Borgerskab skulde hjælpe Greven med at udfri Christiern af Fængslet paa den Betingelse, at *Kongens Person udleveres til Lybæk*, for at denne Stad kan træffe en venskabelig Overenskomst med ham, endvidere at Helsingborg, Helsingør og Øresundstolden skal stilles til Lybækkernes Haand, dog at Helsingør og den halve Told falder tilbage til den danske Krone, naar Lybækkerne ere komne i Besiddelse af Gulland. „Om at gjenindsætte Kong Christiern paa de nordiske Troner — siger Pal.-Müller — er der intet Ord i Traktaten, og naar der tales om hans Befrielse, betyder det, at han skulde ombytte det snevre Fængsel paa Sønderborg med et maaské lidt mildere i Lybæk, indtil han sagde Ja til Alt, hvad disse ædelmodige Venner bade ham om; ja det bliver et Spørgsmaal, om der ikke endog var tiltænkt ham et varigt Fangenskab i Lybæk.“

I Christoffer af Oldenborg fandt Lybækkerne et villigt Redskab. Denne unge krigslystne Herre, der var Christiern den Anden

personlig hengiven, ønskede Intet hellere end at gjøre et Forsøg paa at befri ham; maaské haabede han ogsaa at vinde Nordens Kroner for sig selv, thi den fangne Konges Søn og Arving Prinds Hans var død. I Mai Maaned 1534 var Alt rede, og Kampen aabnedes med at Greven rykkede ind i Holsten og opfordrede Hertug Christian til at løslade den fangne Konge.

Dette var Signalet for Malmøboerne til Oprør. Førte af deres Borgmester Jørgen Kok, bemægtigede de sig Malmøhus, nedbrød den Del af det, der vendte mod Byen, og gjorde sig til Herrer i Staden, hvorhos de strax henvendte sig til Kjøbenhavns Magistrat og anmodede den om Hjælp og Understøttelse. Svaret var ingenlunde

Christoffer af Oldenborg. Efter Hamelman: Oldenb. Chronicon.

imødekommende; man sagde rent ud, at det Skete var Oprør; dog skulde Stadens Øvrighed gjerne forhandle Sagen til det Bedste, forsaavidt dens Ære og Ed tillod. Der udvexledes en hel Række Breve mellem de tvende Stæder, og man ser heraf, at Magthaverne i Kjøbenhavn ikke billigede Oprøret og ikke agtede at efterligne det; de lode endog Færgefarten over Sundet stoppe og advarede Malmøboerne mod at give sig i Handel med Udlændinge, Fædrelandet til Skade og Fordærv, skjøndt de samtidig tilbød at forhandle med nogle Rigsraader og føre Sagen til „en god Fredsomlighed og bestandelig Ende.“ Det moderate Parti havde kort sagt Overvægten, og Ambrosius Bogbinder var ikke Mand for at styrte det. Da tilmed Greven og Lybækkerne udeblev, besluttede Jørgen Kok, som indsaa Faren ved at vente, at forsøge et dristigt Coup.

Han begav sig i al Hemmelighed over til Kjøbenhavn og holdt sig tilligemed nogle bevæbnede Mænd skjult i Ambrosius Bogbinders Hus i Høibrostræde for at overfalde Slotsherren Johan Urne, naar denne fra Slottet gik til Kirke. Planen maatte imidlertid opgives, fordi Slotsherren altid var ledsaget af et stort Følge. Et tilsigtet Forsøg paa at tage Slottet ved List blev heller ikke iværksat, da Johan Urne havde anet Uraad og ladet Slotsvagten forstærke, fordi Jørgen Kok mødte ved et Gjæstebud hos ham med et stort Antal Folk. Festen gik derfor af uden Forstyrrelse, og den malmøske Borgmester, der indsaa, at han Intet kunde udrette, vendte hjem for at varetage sine egne Interesser.

Imidlertid var den lybske Flaade med Grev Christoffer ombord allerede under Opseiling. Den 21de Juni naaede den Dragør, hvor der sendtes nogle Folk iland, som tog et Par Fanger og nogle Fødemidler i et Hus, og her mødte Jørgen Kok og Ambrosius Bogbinder strax for at aftale de nærmere Skridt med den fremmede Hærfører. Man besluttede at gjøre Landgang paa Sjælland; Flaaden lagde sig udenfor Skovshoved, og om Aftenen den 22 Juni betraadte Greven dansk Grund.

Der var ikke truffet nogensomhelst Forholdsregel fra det danske Rigsraads Side, og ethvert Forsøg paa at indhente det Forsømte strandede paa Grevens hurtige Bevægelser. Dagen efter Landgangen var han i Roskilde, hvor han modtoges med aabne Arme af Indbyggerne, den følgende Dag i Kjøge, og hermed var Kjøbenhavn afskaaren fra Hjælp. En stor Mængde sjællandske Kjøbstæder sluttede sig til ham, og paa en Eng udenfor Kjøge, kaldet Ulvemosen, holdt han et Møde, hvor det lykkedes ham at vinde Bondestanden for sig. Da Adelen saa sine Eiendomme truede, paafulgte et almindeligt Frafald; Befalingsmanden over den væbnede Magt i Sjælland, Hr. Anders Bilde til Søholm, var den første, der tilsvor Greven Huldskab og Mandskab, og hans Exempel fulgtes af mange andre Stormænd. Kjøbenhavns Skjæbne kunde nu ikke være tvivlsom. Grevens Ankomst havde strax fremkaldt den heftigste Gjæring, og Ambrosius Bogbinders Parti nølede ikke med at hverve Tilhængere, som høit forlangte Stadens Overgivelse.

Biskoppen i Roskilde Joachim Rønnow, som var bleven afsat af Grev Christoffer, opholdt sig netop i Kjøbenhavn og gjorde et Forsøg paa at holde de oprørske Elementer i Ave. Han stævnede

Borgerne til Bytinget, forestillede dem Grevens Tyranni og Troløshed, og bad dem for Guds og Rigets Velfærds Skyld at holde deres Troskabs Ed. Han var villig til at dele Ondt med dem og vove baade Liv og Gods. Men Alt var forgjæves; en Del af Magistraten var allerede vunden for Grev Christoffers Parti, og Mødet endte med en Tumult, under hvilken Bispen maatte flygte. Almuen var saa forbittret paa ham, at den trængte ind i Bispegaarden og gjennemsøgte alle Rum for at finde ham; ja da man mindedes, hvorledes Sigbrit i sin Tid var sluppen ud af Byen, opbrød man en stor Kiste, der netop bares op til Slottet, i den Tro at Bispen var skjult i den. Med større Deltagelse læser man den gamle Raadmand *Jens Kammersvends* indtrængende Advarsler, saameget mere som de senere skulde koste ham hans Liv. „Ulykkelige Borgere — sagde han — hvilken Afsindighed har drevet Jer til at overgive Jeres Fædreland til Tydskerne? Have I nogensinde hørt, at de have været trofaste mod de Danske? Staar det gamle Ordsprog ikke ved Magt den Dag idag, at før voxer Figen af Hylderod, før Tydsken vorder de Danske god. Til alle de Ulykker og Krige, hvori vi have været indviklede siden Rigets Begyndelse, have Tydskerne altid været Ophav. Tro mig, den Dag vil komme, da de, hvem I nu ville indlade med Venlighed, og som nu sminke sig med Mildhedens Farver, ville blive Jeres værste Fjender!"

I disse bevægede Dage, da de tvende Partier, hvori Staden var delt, endnu kjæmpede om Overmagten, bemægtigede de Evangeliske sig *Frue Kirke* og gjorde det formodentlig med det Samme af med den katholske Gudstjeneste. Der blev indledet Underhandlinger med Greven, som bestandig havde sit Hovedqvartér i Kjøge, og den 13de Juli mødte 2 Borgmestre, hvoraf den ene var den føromtalte *Peder Kempe*, 4 Raadmænd og 14 Borgere hos ham og udstedte et Brev, hvori de forpligtede sig til at overgive Staden tre Dage efter og sværge Greven Huldskab, Mandskab og tro Tjeneste paa Kong Christierns Vegne. Denne Beslutning maa være tagen af Borgerstanden selv, thi i det nævnte Aktstykke paaberaabe Udsendingene sig en Fuldmagt, der er dem givet af „menige Kjøbenhavns Indbyggere og beseglet af alle Oldermænd for alle Laug." Saavidt man kan se, blev den Betingelse først stillet af Borgerne, at de vilde have Kong Christiern fri, inden de overgav deres By, men Greven lovede, at det snart skulde ske, og beroligede dem ved

den glimrende Udsigt, at han vilde skjænke Staden al Jord i en Mils Omkreds, et af det Slags Argumenter, man allerede under Frederik den Første havde havt Vanskelighed ved at modstaa, dengang Serridslevs Erhvervelse stod paa Dagsordenen. Dog er det sikkert, at Christiern den Andens Navn udøvede den største Fortryllelse paa Menigmand, som frydedes over at skulle „have den gamle Ørn, der kunde holde Høgene i Ave, til Konge igjen.“ Havde man kjendt den tidligere omtalte Traktat mellem Grev Christoffer og Lybæk om den fangne Konges Fremtid, vilde man vel have betænkt sig. I en Vise fra Reformationstiden antydes det ogsaa, at Kjærlighed til den afsatte Konge saavelsom til materiel Fordel var bestemmende for Indbyggernes Holdning:

„Den Greve lod hver Mand hylde
Til gamle Konning Christierns Haand,
Paa det Ingen skulde befinde
Deres Sorg og eget Gavn.
Dog Adelen Sligt vel befunde,
At det var Argelist,
De dog ikke undvige kunde,
Uden de og Riget ødes udi Grunde
Thi nødtes de at sværge hannem vist.

De Kjøbenhavnske, som med stor Attraa
Strax fulde den Greve til Hand,
At de kunde naa den lange Fortaa
En Mil til Land og Vand.
De have derfore af Hungers Nød
Ædt Heste, Øg, Katte og Hunde;
Mangen derover er ynkelig død,
Der de havde hverken Øl eller Brød
Og ei længer holde kunde.“

Den 16de Juli holdt altsaa Grev Christoffer sit *Indtog i Kjøbenhavn* og opslog sin Bopæl i Degnegaarden paa Hjørnet af Fiolstræde og Kannikestræde, indtil Slottet havde overgivet sig. Allerede den følgende Dag havde Slotsherren Johan Urne en Samtale med Anders Bilde og afsluttede en Vaabenstilstand med ham, men den blev ikke holdt; Borgerne angreb Slottet, som Natten mellem den 18de og 19de Juli beskjød Byen med Kanoner, og Alt tydede saaledes paa, at det vilde komme til en formelig Beleiring. Der aabnedes imidlertid nye Underhandlinger, vistnok fordi Besæt-

Borgerne til Bytinget, forestillede dem Grevens Tyranni og Troløsh
og bad dem for Guds og Rigets Velfærds Skyld at holde deres T
skabs Ed. Han var villig til at dele Ondt med dem og vove ha
Liv og Gods. Men Alt var forgjæves; en Del af Magistraten
allerede vunden for Grev Christoffers Parti, og Mødet endte
en Tumult, under hvilken Bispen maatte flygte. Almuen v
forbittret paa ham, at den trængte ind i Bispegaarden og gj
søgte alle Rum for at finde ham; ja da man mindedes, h
Sigbrit i sin Tid var sluppen ud af Byen, opbrød man
Kiste, der netop bares op til Slottet, i den Tro at B
skjult i den. Med større Deltagelse læser man
Raadmand *Jens Kammersvends* indtrængende Advarsl
mere som de senere skulde koste ham hans Liv
Borgere — sagde han — hvilken Afsindighed har d
overgive Jeres Fædreland til Tydskerne? Have I
at de have været trofaste mod de Danske? Sta
sprog ikke ved Magt den Dag idag, at før voxer
før Tydsken vorder de Danske god. Til alle
hvori vi have været indviklede siden Rigets
skerne altid været Ophav. Tro mig, den
hvem I nu ville indlade med Venlighed, o
Mildhedens Farver, ville blive Jeres vær

I disse bevægede Dage, da de
var delt, endnu kjæmpede om Overn
geliske sig *Frue Kirke* og gjorde d
af med den katholske Gudstjenest
linger med Greven, som bestand
og den 13de Juli mødte 2 B
føromtalte *Peder Kempe*, 4 I
udstedte et Brev, hvori de f
Dage efter og sværge Grev
paa Kong Christierns V
af Borgerstanden selv
sendingene sig en Fu
havns Indbyggere
Saavidt man ka
at de

kipper Klement
ne, hvor man
sa nærmede sig
r at frelse sine
de saaledes paa,
og at Danmark
forsmædelige Aag.
Ledelse af Rigets
Modstand. Allerede
Overgivelse, hyldede
om *Konge* i St. Sørens
jallese, en halv Mil fra
le Juli, at den sluttede
Udsendinge afreiste til
aa for Travemünde, og
a at modtage den tilbudte
tilskrive Borgmestre, Raad
indtrængende anmode dem
Fjenders listige, bedrageriske
Rigsraadet og holde Stand mod
rhos han lovede med Guds Hjælp
Staden tillands og tilvands i egen
teret Feltleiren ved Travemünde den
oldt Grev Christoffer, som vi have set,
orgerkrigen var saaledes i fuld Gang —
de brudt med det østlige. Religions-
raadt i Baggrunden, thi den udkaarede
Modstandere som en ivrig Tilhænger af den
var i Virkeligheden Folkepartiet, der havde
ns Overvægt, det første støttende sig til de
en sidste til Holsten og Sverig. I en gammel
Tid, der minder stærkt om Klagen ved Christiern
, og hvori Landets Opløsning og Nød skildres med
trøster Forfatteren sig ogsaa med, at Guds rene
Omstændigheder kan prædikes frit:

„O Danmark, hvor gaar det nu saa til,
At Du er vorden saa mager?
Jeg det for Sandingen sige vil,
Jeg haver Dig kjendt saa fager.

ningen var upaalidelig, og den 24de Juli overgav Johan Urne Slottet med Rigets store Orlogsskibe og Skyts efter at have sikkret sig selv betydelige personlige Fordele. En advarende Skrivelse fra Kong Gustav Vasa af Sverig til Kjøbenhavns Borgere, hvori han mindede dem om Christiern den Andens Tyranni og Udsugelser, fraraadede dem alt Samkvem med Rigets hadske Fjender, Lybækkerne, og opfordrede dem til at kaare Hertug Christian eller dennes yngre Broder Kong Hans til Konge, kom dem maaske aldrig ihænde, efterdi Brevet først blev skrevet i de samme Dage, da Kjøbenhavn aabnede sine Porte for Grev Christoffer. Det vilde sikkert heller ikke have bevirket nogen Forandring.

Den naturlige Følge af Omvæltningen i Kjøbenhavn var, at de Mænd, der havde ført Oprørspartiet, og paa hvis Troskab Greven kunde stole, bleve trukne frem. Den gamle Magistrat blev enten afsat eller gik af frivilligt, og afløstes af en ny med *Ambrosius Bogbinder, Hans Bøse* og *Niels Tøndebinder* i Spidsen. De to sidste vare Kjøbmænd og hørte til Christiern den Andens Parti, saavelsom den fjerde Borgmester *Rasmus Bager,* der havde deltaget i Billedstormen i Frue Kirke. Ogsaa de nye Raadmænd vare Folk i ansete Livsstillinger, men Ambrosius var Sjælen i Magistraten, den egentlige Leder, og tilkjæmpede sig snart en Stilling, der var Jørgen Koks lig i Malmø, skiøndt han manglede dennes Snuhed og Evne til at manøvrere under vanskelige Forhold. Greven sluttede sig dog ikke udelukkende til Borgerstanden og Almuen; en stor Del af Rigets Stormænd gik ham tilhaande og svore ham Troskab, hvorfor de til Gjengjæld modtog Beskjærmelsesbreve for deres Gaarde, indbringende Len og lignende Belønninger. Blandt disse maa fremhæves Bispen af Roskilde *Joachim Rønnow,* der kjøbte sin Bispestol tilbage af Greven for 2000 rhinske Gylden og 4000 Mark danske Penge, samt Holger Rosenkrandses Enke *Fru Anne Meinstrup,* der havde været Hofmesterinde hos Christiern den Andens Dronning og var falden i Unaade paa Grund af sin skarpe Tunge, (smlgn. S. 97), men som nu forstod at skaffe sig et greveligt Beskjærmelsesbrev for sin Person og sit Gods, saavelsom Bekræftelse paa en Gaard i Stevnsherred, hun havde i Pant af Kronen. Grev Christoffers Fremgang var kort sagt saa rivende, at han inden Udgangen af Juli Maaned saagodtsom uden Sværdslag var i Besiddelse af hele Sjælland, Møen, Langeland, Lolland og Falster; i Fyen indtog

Bønderne Slotte og Herregaarde, i Jylland reiste Skipper Klement en lignende Bevægelse mod Adelen, og selv i Skaane, hvor man først agtede at gjøre Modstand, og hvor Gustav Vasa nærmede sig med Hjælp, hyldede Adelen Grev Christoffer for at frelse sine Gaarde og Forleninger fra Ødelæggelse. Alt tydede saaledes paa, at Wullenwewers Planer vilde blive gjennemførte, og at Danmark uigjenkaldelig vilde komme under Lybækkernes forsmædelige Aag.

Imidlertid havde Adelen i Jylland under Ledelse af Rigets Hofmester *Mogens Gøye,* samlet sig til alvorlig Modstand. Allerede den 4de Juli, altsaa 12 Dage før Kjøbenhavns Overgivelse, hyldede Jyllands Rigsraader og Adel *Hertug Christian som Konge* i St. Sørens Kirke i Ry, og paa et Møde i Landsbyen Hjallese, en halv Mil fra Odense, erklærede den fynske Adel den 9de Juli, at den sluttede sig til sine jydske Standsfæller. Nogle Udsendinge afreiste til Holsten, hvor Hertug Christian netop laa for Travemünde, og denne betænkte sig nu ikke længere paa at modtage den tilbudte Krone. Hans første Handling var at tilskrive Borgmestre, Raad og menige Borgere i Kjøbenhavn og indtrængende anmode dem om ikke at lade sig forføre af hans Fjenders listige, bedrageriske og forføreriske Anslag, men lyde Rigsraadet og holde Stand mod Fjenden til deres eget Bedste, hvorhos han lovede med Guds Hjælp om ganske kort Tid at undsætte Staden tillands og tilvands i egen Person. Denne Skrivelse er dateret Feltleiren ved Travemünde den 15de Juli, men den 16de holdt Grev Christoffer, som vi have set, sit Indtog i Kjøbenhavn. Borgerkrigen var saaledes i fuld Gang — det vestlige Danmark havde brudt med det østlige. Religionsspørgsmaalet var helt traadt i Baggrunden, thi den udkaarede Konge kjendtes af sine Modstandere som en ivrig Tilhænger af den lutherske Lære; det var i Virkeligheden Folkepartiet, der havde reist sig mod Adelens Overvægt, det første støttende sig til de vendiske Stæder, den sidste til Holsten og Sverig. I en gammel Folkevise fra denne Tid, der minder stærkt om Klagen ved Christiern den Andens Flugt, og hvori Landets Opløsning og Nød skildres med levende Farver, trøster Forfatteren sig ogsaa med, at Guds rene Ord under alle Omstændigheder kan prædikes frit:

„O Danmark, hvor gaar det nu saa til,
At Du er vorden saa mager?
Jeg det for Sandingen sige vil,
Jeg haver Dig kjendt saa fager.

Nu ser jeg Intet paa Din Krop
Uden blot Skind og Ben;
Hvad Syge haver Dig tæret op,
Naar skal Du trives igjen?

Alt det, som jeg arme Danmark
Kan samle med stor Sorg og Møde,
Skulde holde til Gode udi min Ark,
Det lægger Kaalorme øde.
De tære fra mig baade Sølv og Guld,
Som jeg skulde af mig nære,
Aldrig kan jeg dem fylde fulde,
Thi maa jeg skarper være.

De tære fra mig baade Oxe og Ko,
Det kan dennem Intet klække,
Af Alt det, jeg eier, vil Du mig tro,
De kan ei blive mætte.
Kornet de sende og bort fra mig
Til andre fremmede Fugle;
De agte ei, hvad jeg haver igjen,
Naar de haver Næverne fulde.

Eia, Danmark, slig Sorg og Nød
Er bitter at bide og bære,
Jeg mente, det var bedre at være slet død,
End lade slige Dyr regjere.
Naar saadan Dyr i Landene ere fri,
Og Løven kan dennem ei raade,
Da ve de smaa Dyr, der bor udi,
De tages ret plat af Dage.

Blive Ugler Høge og Glenter Ørne,
Da maa smaa Fugle kvide;
Blive Ulve Løver og Ræve Bjørne,
Smaa Dyr monne de slide.
Jeg véd Dig nu Danmark ingen Ting fri
Uden Guds Ord det rene,
De andre staar Du ilde udi,
Thi bliv hos Gud alene."

Det første afgjørende Stød, der rettedes mod Grev Christoffers Overmagt, kom fra Sverig, da Gustav Vasa, i Henhold til sine Aftaler med Hertug Christian, i Oktober gjorde et Indfald i Halland. Det blev derved Greven vanskeligt at komme Skipper Klement og hans Vendelboer til Hjælp, og da Lybæk selv trængtes haardt af

Hertug Christian, kunde det ikke støtte ham med Penge og Tropper. Greven sammenkaldte derfor en *Herredag i Kjøbenhavn,* hvor Rigsraadet bevilgede ham alle Domkirkers og Klostres „Guld, Sølv, Klenodier, være sig Monstrans, Sølvbilleder, Sølvkar, Kalke, Diske, eller med hvad Navn nævnes kan“, men kun en Del heraf blev udleveret, da Kannikerne og Præsterne skjulte og indmurede de værdifuldeste Ting. Samtidig forlangte Greven alle adelige Fruers og Jomfruers Guldkjæder og Smykker, men Raadet afslog det med den Erklæring, at de ikke vare deres Hustruers og Børns Smykker mægtige, og at Fruer og Jomfruer til alle Tider og i alle Lande havde været fritagne for slige Paalæg. Denne Vægring fremkaldte en *Tumult,* som viser, at Ambrosius Bogbinder og ikke Greven var den egentlige Herre i Staden. Førte af Ambrosius Bogbinder og Jørgen Kok, som altsaa maa have været paa et Besøg i Byen, stormede nemlig Magistraten og en stor Hob Borgere op paa Slottet, trængte ind i „det grønne Kammer“, hvor Rigsraadet var forsamlet, og udstødte Trusler mod Adelen, disse „Blodhunde“, der havde fængslet Kong Christiern, fordi han saa paa Almuens Bedste, og derved vare Skyld i Landets nuværende Ulykker. Greven selv fik ingen bedre Behandling, thi Borgmester Niels Tøndebinder sagde ham i Borgernes Navn, at kunde han ikke gjenindsætte den fangne Konge, skulde det gaa ham ilde. Tilsidst lykkedes det at stille Borgerne tilfreds ved gyldne Løfter, men Adelen maatte ikke blot udrede „en mærkelig Summa Penge“, men endog gjøre personlig Krigstjeneste mod de Svenske.

Kong Gustavs Fremgang i Halland og Bleking, den skaanske Adels Misstemning, Lybæks egne Vanskeligheder, og endelig Grev Christoffers aabenbare Afmagt, bragte en ny Thronprætendent paa Scenen, til hvem nu ikke blot Wullenwewer, men ogsaa Kjøbenhavns Borgerstand rettede forhaabningsfulde Blikke. Det var Hertug *Albrecht af Meklenborg*, som var gift med den fangne Konges Søsterdatter og længe havde vist Lyst til at fiske i rørt Vande. Han havde fra Begyndelsen fulgt Begivenhederne med Opmærksomhed, ja tildels været indviet i deres hemmelige Traade, men hans Tilbud om at optræde direkte til Gunst for Lybæk havde ikke ført til noget Resultat, fordi man ikke kunde blive enig om Prisen. Lybæk fordrede Meget og tilbød kun Lidt, saalænge Grev Christoffers Held var afgjørende; senere blev Forholdet omvendt; nu var det

Hertugen, der forlangte det mest Mulige for de ringeste Offre. Det var langvarige og indviklede Underhandlinger, der førtes, saa meget mere som Lybæk var bundet til Grev Christoffer, og denne ikke havde Lyst til at dele sin Magt med en anden, men betragtede Hertug Albrecht som en Fjende, der vilde berøve ham Seirens Hæder og Løn. I Sommeren 1534 holdt Wullenwewer Hertugen hen med forskjellige lokkende Udsigter; der var baade Tale om Sverigs Krone og om Regentskabet i Danmark, men disse Løfter vare neppe alvorlig mente, da han samtidig underhandlede med Kong Henrik den Ottende af England om en Forbundstraktat med denne. Ærgjerrigheden lod imidlertid ikke Hertug Albrecht Ro; i Begyndelsen af September sendte han en af Christiern den Andens forhenværende Tjenere Dr. Christiern Vinter til Kjøbenhavn for om muligt at formaa Greven af Oldenborg til selv at begjære Hertugens Hjælp. Dette lykkedes ham dog ikke; derimod fandt han større Imødekommenhed hos Stadens ledende Mænd, der forlængst havde indset, at det overgik Grevens Kræfter at skaffe Fangen paa Sønderborg Friheden og gjenindsætte ham paa Tronen. Den 17de Septbr. anmodede *Magistraterne i Kjøbenhavn og Malmø* Hertug Albrecht om at formaa Hertugen af Holsten til at opgive sine Erobringsplaner mod Danmark, men vilde han ikke det, da komme dem til Hjælp; han kunde være forvisset om, at de vilde offre Liv og Gods for at føre Sagen til en lykkelig Ende.

Forholdet mellem den ærgjerrige Hertug og Lybæk vilde maaské ikke være blevet ordnet endnu, hvis der ikke var indtraadt et pludseligt Omslag i Wullenwewers Udsigter. I Oktober saa Alt mørkt ud for den almægtige Demagog; Forbundet med England kunde ikke iværksættes, Hertug Christian truede med at afskjære Lybæk fra Forbindelsen med Søen, i Skaane trængte Gustav Vasa frem, Østersøen fyldtes med Kapere, der ødelagde Handelen, og i Lybæk selv indtraadte der en Reaktion, som støttedes af de andre vendiske Stæder. Wullenwewer, der følte Grunden vakle under sine Fødder, og hvis Tillid til Grev Christoffer var forsvunden, opfordrede nu selv indstændigt Hertug Albrecht til at sætte sig i Bevægelse, og den 14de November afsluttedes der et Forbund mellem Wismar, Rostok, Stralsund, Lybæk og Hertug Albrecht, ved hvilket det bestemtes, at den sidste skulde være Regent i Danmark, saalænge Christiern den Anden levede, og efter hans

Død Konge. Fire Dage efter sluttede Lybæk en Fred med Hertugdømmerne, ved hvilken Striden om Kong Christierns Fængsel og Danmarks Rige blev staaende uafgjort, og begge de krigsførende Magter vendte sig nu mod Danmark — Holstenerne mod Jylland og Lybækkerne mod Øresund.

I Begyndelsen af December forlod den lybske Flaade Warnemünde og gik under Seil med 3000 Knægte; „Hertug Albrechts Statholder“ Grev *Johan af Hoya* var Overanfører og *Markus Meyer* Chef for det lybske Corps. Da man kom som uindbudne Gjæster og desuden havde isinde at berøve Grev Christoffer den Magt, han hidtil havde havt, var man ikke ganske sikker paa den Modtagelse, man vilde faa, og nærede Betænkeligheder med Hensyn til Landgangsstedet. Paa Kjøbenhavns og Malmøs Venskab kunde man dog stole, thi her var *Borgernes Stemning* ubetinget paa Hertug Albrechts Side, hvad der jo ogsaa harmonerer med den Skrivelse, Magistraterne havde sendt ham i September. Grev Christoffers Parti arbeidede dog samtidig paa at vinde Tilhængere; saaledes søgte Bisp Joachim Rønnow at skræmme Borgerne fra at indlade sig med den nye Prætendent ved paa Raadstuen at oplæse et Brev fra Hertugen, hvori denne for at vinde Bispen havde lovet „igjen at oprette hele den papistiske Lære og undertrykke Guds Ord“, en mærkelig Argumentation i en katholsk Biskops Mund. Ikke blot heraf ses det, at Indbyggerne vare afgjort luthersksindede; Hertug Albrechts Kantsler Joachim v. Jetzen skrev i Januar 1535 til sin Herre, at hvis han vilde vinde nogen Indgang i Kjøbenhavn, maatte han i alle Ting skikke sig paa evangelisk Vis; hvis han derimod befattede sig med Messer og Ceremonier efter papistisk Skik, vilde al hans Møie og Arbeide være spildt. Hvad Grev Christoffer angaar, var han yderst opbragt over den Svig, der var bleven ham vist af Lybækkerne; ja han gav Ordre til at modtage Hjælpetropperne som „aabenbare Fjender“ samt „holde Strandvagt og forsvare Slotte og Stæder mod dem.“ Da det tilmed viste sig, at den skaanske og sjællandske Adel, som iforveien var misfornøiet med Greven, aldeles ikke vilde forpligte sig til at vise Hertug Albrecht og Lybækkerne Lydighed, ansaa Wullenwewer det for nødvendigt at begive sig personlig til Kjøbenhavn for om muligt at bringe Orden i Forvirringen.

Grev Christoffer laa dengang i Fyen, hvor han erfarede Skipper Klements Nederlag og Aalborgs Indtagelse; Efterretningerne fra Kjøbenhavn kunde kun bidrage til at stemme ham endnu forsonligere, og han modtog derfor uden Betænkning en Indbydelse fra Hertug Christian til en personlig Sammenkomst i Kolding. Den mislykkedes imidlertid fuldstændigt; Fyrsterne skiltes endog som personlige Fjender, hvilket skyldtes Grevens raa og overmodige Væsen. Der var nu ingen anden Udvei for Grev Christoffer end at gjøre gode Miner til slet Spil og tage mod Hjælpetropperne, men han fastholdt fremdeles sin Stilling og vilde ikke afstaa den til sin Medbeiler.

Den skaanske Adels Frafald og Tilslutning til den fremrykkende svenske Hær, Markus Meyers Nederlag ved Helsingborg, saavelsom Johan Rantzaus afgjørende Seire i Nørrejylland, paabød Greven at se sig om efter nye Hjælpemidler til Krigens Fortsættelse. Han sammenkaldte derfor et ***Møde i Kjøbenhavn***, hvortil Adelen sandsynligvis ogsaa var indbudt, men den udeblev. Hermed var Signalet givet til en Bondebevægelse i Sjælland; overalt reiste Befolkningen sig i Masser, plyndrede Adelens Gaarde og førte mange af de adelige Herrer som Fanger til Kjøbenhavn, medens det lykkedes andre, deriblandt Joachim Rønnow, at undslippe til Jylland. Greven gjorde neppe Noget for at hindre disse Voldsgjerninger; ialfald forsmaaede han ikke Adelens Klenodier og Penge som lovligt Krigsbytte. Den 20de eller 22de Januar 1535 var han tilstede paa Sjællandsfar Landsthing i Ringsted, hvortil han atter havde stævnet Adelen, men faa eller ingen af dem kom undtagen den gamle Fru *Anne Meinstrup*, som ligesaalidt som i gamle Dage (smlgn S. 97) kunde passe paa sin Mund. Hun klagede høit over tilføiet Uret og sagde, at saalænge hun levede, skulde Kong Christiern ikke komme paa Danmarks Trone; nogle af Kjøbenhavns Borgere styrtede da løs paa hende og dræbte hende paa Stedet, og hendes Lig blev ovenikjøbet mishandlet navnlig af en Tydsker ved Navn Jacob Fløitespiller. I Folkevisen skildres dette Drab paa følgende Maade

Den gamle Fru Anne Holgers,
Af Adel og Rygte vel god,
Lod Greven uskyldig slaa ihjel,
Udi Ringsted for sin Fod.

Hun havde kjøbt Grevens Leide,
Gav Greven en Skjænk derfor,
Er Sligt ikke en uchristelig Feide?
Dennem holdtes hverken Ord eller Breve,
Alle, der af Adel var.

Pal. Müller bemærker herimod, at den Dræbtes Udtalelser vare ligesaa uberettigede som ubesindige, efterdi hun ligesom den øvrige sjællandske Adel uden al Modstand havde hyldet Grev Christoffer i Kong Christierns Navn, og modtaget mere end én Forlening af hans Haand. Hvis man heri vil se en Undskyldning for den ophidsede Almue, dømte Datiden anderledes, thi ved Kjøbenhavns Overgivelse vare hendes Drabsmænd de eneste, der undtoges fra den almindelige Benaadning.

Imidlertid *kom Hertug Albrecht ikke til Kjøbenhavn.* Sagerne forværredes fra Dag til Dag; det ene mere indtrængende Brev end det andet afsendtes til Hertugen; tilsidst opfordrede Grev Christoffer endog selv sin Medbeiler om at vise sig paa Skuepladsen, men han forblev urokkelig, rimeligvis fordi han nærede Mistillid til sins Forbundsfæller og manglede Penge. De ledende Mænd i Staden vare raadvilde, urolige og indbyrdes uenige; „Greven er imod Jørgen Kok — skriver saaledes Hertugens Kantsler den 20de Januar fra Kjøbenhavn — Jørgen igjen imod Greven, Wullenwewer imod dem begge, og for denne Uenigheds Skyld vil den ene have Hertug Albrecht, den Anden og Tredie ogsaa. Jørgen Kok og jeg have nok at gjøre med at holde Enighed mellem begge Grever (Christopher og Johan af Hoya), der ogsaa ere hinanden imod.“ Omkvædet paa alle disse Skrivelser er, at Almuen kun længes efter Hertugen, og at han maa komme snarest muligt, hvis det Hele ikke skal ende med „en evig Ulykke.“ I Marts, da Grev Christoffer trak sine Tropper bort fra Fyen for at anvende dem i Skaane, og Johan Rantzau benyttende sig heraf satte over Lillebelt, trængte Wullenwewer atter ind paa Hertugen, forestillede ham Følgerne af fortsat Nølen og besvor ham at begive sig afsted. Den 8de April gav han endelig efter og indskibede sig i Rostok tilligemed sin Gemalinde Anna af Brandenburg (en Søsterdatter af den fangne Konge), sit Hof, sine Jagthunde, samt 40 Ryttere og én Fænnike Knægte — „als ein gewisser ohnzweifelhaftiger Köning“ siger en samtidig Beretning. Over Nykjøbing drog han til Næstved, og videre til Kjøben-

havn, hvor han den 16de April holdt sit Indtog, uden Tvivl modtagen med aabne Arme af Indbyggerne. Grev Christoffer vilde imidlertid ikke indrømme ham Slottet, hvorfor han maatte opslaa sin Residents i den daværende *Bispegaard* ligeoverfor Frue Kirke, hvor Universitetsbygningen nu er; heller ikke fik han Del i Regentskabet, thi selv om Grev Christoffer var nødt til at gjøre gode Miner til slet Spil og modtage ham som Ven, vilde han dog ikke afstaa Noget af sin Magt til den paatrængende Medbeiler. Den Spænding, som herskede mellem de to Fyrster, var saa almindelig bekjendt, at den skaanske Adel endog gjorde et mislykket Forsøg paa at drage Greven over paa Hertug Christians Parti.

Kampen stod nu om Fyen. Den 8de Marts 1535 blev Hertug Christian hyldet som Danmarks Konge i Viborg, hvor de jydske Stænder tillige bevilgede ham en betydelig Sølvskat; hans Hær i Fyen gjorde langsomme, men sikkre Fremskridt; Uveiret trak sammen over de Forbundnes Hoveder, men Hertug Albrecht forblev uvirksom paa Sjælland. Atter trængte Wullenwewer paa for at bevæge den meklenborgske Fyrste til at handle, men denne naaede blot Faaborg for at erfare Johan Rantzaus afgjørende Seir ved Øxnebjerg den 11te Juni, og Assens' Plyndring, hvorpaa han atter maatte vende om. I Kjøbenhavn forhandlede nu de tvende tydske Herrer om Udsigterne for Fremtiden, om de skulde søge Fred paa taalelige Vilkaar eller fortsætte Krigen til det Yderste. De bestemte sig for det Sidste og udstedte den 19de Juni et lidenskabeligt Opraab til Borgere og Bønder om at forsvare Sjælland. Hvis Hertugen af Holsten — sagde de — fik Overhaand, „vilde der ingen Ende blive paa Skatning, Plage, Røveri, Mord, Halshuggelse, Ophængelse, Steilelse og anden deslige uchristelig, tyrannisk Handel og Grusomhed;“ de vilde fra deres nuværende christelige Frihed falde til en „asenlig, ja hundelig Trældom;“ og Bedrøvelse, Ulykke, Jammer og Nød vilde komme over deres Hoveder, som havde brændt Adelens Gaarde og Slotte, pantsat dens Bohave og Kvæg og været med til at ihjelslaa Fru Anne Holgers. Enhver, der udeblev, naaar Baunen lyste, eller flygtede uden yderste Nød, skulde hænges paa sin egen Husbjælke, og hans Gods deles mellem Landsherren og de redelige Karle, der opfyldte deres Skyldighed.

Opraabet gjorde ingen Virkning; thi Almuen havde tabt Modet. I Juli erobrede Peder Skram Korsør Slot, Flaaden førte

den kongelig Hær over, som midt i Maaneden besatte Kjøge. Fra Lybæk kom der ingen Undsætning; derimod gjorde Peder Skram sig til Herre i Øresund. Kjøbenhavn havde hidtil været forskaanet for Krigens direkte Virkninger; nu nærmede det Øieblik sig, da

Landsknægte aflægge Ed. Efter et Haandskrift paa det kgl. Bibliothek (»Kriegsmemorial«), der har tilhørt Christian den Tredie.

Staden skulde udstaa sin Del af Lidelserne og Ulykkerne, som ikke blev den mindste. Med hvilke Følelser, Beleiringen imødesaas, er vanskeligt at vide. De tydske Fyrster haabede formodentlig endnu bestandig paa at kunne gjennemføre deres egennyttige Planer ved Lybæks eller Englands Hjælp; Folkelederne *Ambrosius Bogbinder*,

Hans Bøse og *Niels Tøndebinder* vendte sagtens Blikket til Nederlandene, der styredes af Christiern den Andens Svigerinde, og vare iøvrigt rede til at offre Liv og Blod for Fangen paa Sønderborg, som havde vist, at han delte deres Had til Adelen, og Almuen forstod ikke, at Christian den Tredies Sag var Danmarks Sag, men indbildte sig uden Tvivl, at „Holstenernes“ Seir vilde blive Reformationens Undergang. Kun Faa gjennemskuede Lybækkernes List, og Færre vidste, hvorledes de rundt om i Europa bød Nordens Kroner tilfals for den, der vilde sikkre dem Handelsherredømmet i Østersøen.

Henad Aften den 24de Juli 1535 blev *Kjøbenhavn indesluttet fra Landsiden af* ca. 6000 Mand kongelige Tropper, men de Beleirede havde paa Forhaand truffet alle Forberedelser til at udholde en langvarig Blokade. Staden havde et anseeligt Forraad af Vaaben, Fæstningsværkerne vare i god Stand, Slottet fast og forsvarligt, og fra Omegnen havde man itide provianteret sig med Kvæg og andre Levnetsmidler. Indeslutningen var desuden ikke fuldstændig; thi da Kongen ikke formaaede at besætte Amager, stod denne frugtbare Øs Produkter til de Beleiredes Raadighed, ligesom de herfra nogenlunde kunde vedligeholde Forbindelsen med Vennerne i Tydskland.

Kong Christian opslog sin Leir paa *Serridslev Marker* Nord for Kjøbenhavn, paa samme Sted, hvor han som Prinds havde staaet med Johan Rantzau under Beleiringen af 1523. Her forefandtes endnu Levninger af den forrige Beleiringshærs Værker og Grave, som ikke vare blevne sløifede, og derfor ufortøvet bleve besatte og istandsatte. Saalænge dette stod paa, kom det til hyppige Skjærmydsler, idet Borgerne søgte at hindre Jordarbeidernes Fuldførelse. Med særlig Berømmelse nævnes paa dette Tidspunkt Adelsmanden Sti Stisen for sine dristige Streiftog ind i den kongelige Leir. Fra Volden blev Fjenden selvfølgelig ogsaa beskudt, særlig fra Jermers Skandse, der laa meget høit, og hvor der fandtes en Kanon „den vrede Slange“, som kunde række helt ud i den fjendtlige Leir og engang dræbte nogle Drabanter i Kongens Telt. Det øvrige Artilleri synes at have været svagere, thi det fremhæves som en Guds Dom, at da tre Landsknægte i Kong Christians Leir en Dag søgte at drikke sig ihjel i Brændevin under forfærdelige Forbandelser, bleve de alle Tre ramte af en saadan Kugle. Da Byens Omfang var forholdsvis ringe, og Kongen var sine Modstandere overlegen i Rytteri, er det neppe faldet Beleiringshæren

vanskeligt at afskjære Forbindelsen over Land, fra Strand til Strand; Havnen var derhos afspærret af den forenede danske og svenske Flaade, efterat et Forsøg paa at forsvare det udenfor liggende Dyb med et stort udlagt Fartøi, den preussiske Holk, var totalt mislykket, da Skibet blev skudt isænk af de Kongelige.

En ikke ringe Vanskelighed for Kongen var Leirens Forsyning med Fødemidler, thi Omegnen var snart udtømt for det Lidet, Kjøbenhavnerne havde levnet. Der blev derfor givet Befaling til Sjællands Indbyggere om, at de skulde sende Fødevarer og Vogne til Hæren. Skjøndt Kongen havde udstedt et Beskyttelsesbrev for hver Landsby, vare Bønderne i Kjøbenhavns Omegn dog flygtede, saaledes at al Assistance maatte hentes langveisfra. Sømme og Tune Herred skulde sende 400 gode Karle med Spader og Madsække indeholdende Proviant for tre—fire Dage; hver Mand i Sokkelunds og Smørums Herreder skulde møde med et Læs Vidier til Beleiringsarbeiderne, og Kjøbstæderne skulde sende Øl og Brød. Det er betegnende for Kongens milde og overbærende Sindelag, at han tillod Bønderne i de to sidstnævnte Herreder, som ikke havde villet hylde ham, „at være hjemme ved deres Bo og Bjering og høste deres Avl og Korn ind“, ligesom han strengelig forbød al Strandhugst fra Flaaden, og udstedte et aabent Brev til Almuen i Sjælland, hvori han lovede den sin Beskyttelse og erklærede, at Alt, hvad der var blevet den frataget, Heste, Vogne, Meiejern, Leer o. lign., vilde blive tilbageleveret, at al Tilførsel til Leiren skulde betales med rede Penge og endelig, at han „vilde det saa bestille, at Bønderne skulde ei herefter overfaldes eller tages fra af Hans Naades Krigsfolk“.

Omstaaende Billede, der maa ansés for det *ældste existerende Prospekt af Kjøbenhavn*, forestiller Byen set fra Søsiden under Beleiringen 1536, og er rimeligvis optaget af en af Deltagerne i Krigen, som har bragt det hjem med til Tydskland. Skjøndt det er raat og ufuldkomment og aabenbart er gjort af en Mand, der ikke har havt Forstand paa Tegnekunstens elementaire Regler, indeholder det dog nogle Oplysninger, og man kan med en Smule god Villie og ved at sammenholde det med skrevne Kilder endog faa Mere ud deraf, end man skulde vente. I Forgrunden ses Kongens Flaade, krydsende for fulde Seil udenfor Staden og vexlende Skud med Slottet; Amager er antydet som en lille Ø med to Træer. De

tvende Indløb til Havnen, Kalvebodsund og Gamlebodedyb, der skulde ligge paa begge Sider af Slottet og føre ind i den egentlige Havn (de nuværende Kanaler) anes mere end de ses; derimod kunne Byens Grave følges paa en lang Strækning af dens Vestside. Paa Landjorden ses først og fremmest Slottet, der er omgivet af Mure med Skydeskaar og Runddele, som maa tænkes forstærkede med Jordvolde bagved; ovenpaa disse er der antydet Kanoner. Indenfor Ringmuren ligger en lavere Bygning maaské Slotskapellet og et Taarn med et kuppelformet Tag, som gjenfindes paa senere Afbildninger og formodentlig er det Taarn, som, oprindelig opført af Absalon, første Gang ses gjengivet paa Kjøbenhavns ældste Segl, derpaa nedreves af Lybækkerne i 1369, for atter at opføres og under vexlende Former holder sig som en integrerende Del af Kjøbenhavns Slot, indtil dette forsvinder under Christian den Sjette. Umiddelbart ved Siden af dette Taarn ses et andet med et kegleformet Tag; en Stang er stukken ud, hvorfra Noget, der formodentlig skal være to hængte Mennesker, dingler; vi ville senere gjense dette Taarn i Prospektet af Kjøbenhavn i *Theatrum urbium*, hvor der ligeledes hænger Noget ud fra det, vel sagtens Signaler. Resen kalder det Stadens Vagttaarn; Dr. Nielsen mener, at det er det gamle Taarn ved Havnens ene Ende, som laa paa Slotspladsen ligeoverfor Boldhusgade og omtales i Jakob Erlandsens Stadsret (smlgn. S. 11). Bag Slottet ligger Byen; Vesterport er afbildet med et spidst lille Taarn paa hver Side; tilhøire herfor ses en større Bygning med endel gavllignende Fremspring, som maa være St. Klemens Kirke, af hvilken der ellers ikke existerer noget Billede. Den store Kirke i Byens Midte med det spidse Taarn er selvfølgelig Frue Kirke; ved dens Fod ligger Bispegaarden med to Gavle vendende ud til Kirkegaarden. I denne Egn maa St. Peders Kirke søges og kan ogsaa findes med et lille Taarn paa Enden af et forholdsvis langt Hovedskib. Ovenover denne Kirke ligger i Byens Mur en Runddel, som maa være Hanetaarnet (smlgn. S. 17); tilvenstre for dette ses Jermers Skandse med en mægtig vaiende Fane, tilhøire Nørreport. Hele den østlige Del af Byen fattes; hvor Nikolai Kirke skulde have været, ligger en Mølle. Heller ikke ser man Noget til Søerne, deres Plads er mellem Byen og Beleirernes Værker, hvor der i Stedet er blevet anbragt nogle Døde. Nede ved Stranden arbeide Beleirerne sig ind mod Fæstningen ved Løbegrave, men

om dette virkelig har fundet Sted, er rigtignok et andet Spørgsmaal, thi Kjøbenhavn blev ikke taget ved Storm, men ved Udhungring. Overhovedet ligger Beleiringshæren altfor tæt ved Staden. I Baggrunden vaier Danebrog paa mange Steder, Fænniker komme marcherende, talrige Telte ere opslaaede; et enkelt særlig udmærket med spidst Tag er ventelig Kongens, og en levende Kanonade ved-

Prospekt af Kjøbenhavn under Beleiringen 1536. Efter Hamelman: Oldenb. Chronicon.

ligeholdes mod Fæstningens Mure, paa hvilke der hist og her viser sig større Afdelinger Soldater. Den Skandse, der ligger udenfor Vesterport, og hvorfra Byen ogsaa beskydes ivrigt, maa tænkes paa Valby Bakke. Det er en Selvfølge, at man ude i Leiren ikke vil lede forgjæves efter den i hin Tid for Disciplinen saa uundværlige Galge, som heller ikke er tom.

Et andet Billede af Kjøbenhavn under Beleiringen 1536 f
paa et vævet Tapet i Oldnordisk Museum, gjengivet her i Farv
Det er forfærdiget af Hans Kniper i Tiden kort efter 1580, og
til en Suite af Tapeter, forestillende de oldenborgske Konger
drifter og i sin Tid benyttede til Udsmykning af Frue Kirkes
ved Bispeordinationer. Som Kilde til Kjøbenhavns Udseend
Grevefeidens Tid kan det dog ikke benyttes; det viser os B
Frederik den Andens sidste Regjeringsaar, og ikke i Christia
Tredies første. I Forgrunden staar Kong Christian den Tredie
sin Hund ved Siden i et Slags aaben af Søiler baaren Loggia
er iført en prægtig med Guld indlagt Rustning, men med K
Scepter og Rigsæble, medens hans Hjelm og Stridshandske
anbragte paa en Piedestal. I Mellemgrunden ses Leiren i Ser
med Telte, Ryttere, Drabanter og afmarcherende Landskn
samt noget længere borte to Skandser. I Baggrunden str
Kjøbenhavn sig; dog er en ikke ringe Del af det skjult af Ko
Person. Yderst tilhøire er Slottet; derpaa følger en høi By
med et Taarn med takkede Gavle, som maaske er Kongens
murede" Seilhus paa Holmen med tilliggende Reberbane. De
Tage, som derpaa rage op over deres Naboer, tilhøre Ad
gaarden; det mindre Taarn er enten Østerport eller Vinga
og Kirken med Spiret, der viser sig ovenover Vesterport, er N
Kirke. Tilvenstre for Kongens Figur kneiser Frue Kirkes im
rende Spir; ved Foden af det ses den gamle Bispegaard, de
nuværende Universitet. Det høie Taarn med takkede Ga
Nørreport; Taarnet yderst tilvenstre i Prospektet med den
Hat er vistnok Jermers Taarn, der laa for Enden af Studiestr

Beleiringen dreves ikke med synderlig Kraft, thi K
maatte samtidig holde en Krigsmagt i Holsten; Malmø og L
krone vare tillige indesluttede, og det faldt bestandig haa
skaffe den nødvendige Proviant, saaledes at flere Afdelinger
sendte ud mod de Slotte, som endnu vare i Grevens Magt, s
for at blive fødte end for at tage dem. Inde i Staden beg
Christiern den Andens Tilhængere iøvrigt allerede at udø
Slags Terrorisme; Enhver, der mistænktes for at hælde ti
modsatte Parti, blev forfulgt, og der udkrævedes stor Forsigt
for ikke at blive mistænkt. Den ovenfor (S. 162) omtalte
Kammersvend, der havde været Raadmand, og som endog h

staaet i Venskabsforhold til flere af den fangne Konges Tilhængere, blev i Slutningen af August anklaget for at have talt ilde om Kong Christiern, og for at have sendt hemmelige Breve til Leiren i Serridslev. Han indrømmede den første Beskyldnings Rigtighed, men benægtede den anden, som heller ikke kunde bevises, men man havde ikke glemt, hvorledes han i sin Tid havde advaret mod Kjøbenhavns Overgivelse til Grev Christoffer og Lybækkerne, og Ambrosius Bogbinder synes at have svoret hans Undergang. Paa Borgernes indstændige Ansøgning lod Greven ham henrette som Forræder, hvilket skete den 9de Septbr.

Udsigterne formørkedes dog stadigt for de Beleirede; man erfarede fra Lybæk, at den egentlige Leder for hele Bevægelsen, Wullenwewer, havde maattet vige sin Plads i Raadet, og at Fredspartiet havde faaet Overvægten; ved et større Udfald midt i September ledes der betydelige Tab, midt i Oktober overgav Landskrone sig, hvorved Kong Christian erhvervede en ypperlig Vinterhavn for sin Flaade; der var kort sagt kun faa Lyspunkter i de Beleiredes ensformige Liv. Hertug Albrecht gik paa Jagt paa Amager og fik her Brug for sine „Rakker“; Grev Christoffer søgte Adspredelser i letsindige Kvinders Selskab eller sad paa Slottet og studerede Homer, medens Ambrosius Bogbinder var den faktiske Herre i Staden.

Da rygtedes det med Et, at en lybsk Flaade nærmede sig til *Undsætning;* thi skjøndt det gjenindsatte gamle Raad i Lybæk ikke var krigersk sindet, havde det dog forpligtet sig til at skaffe Fred med Danmark enten ved Underhandlinger eller ved Krig. Da Kong Christian havde afvist alle Underhandlinger, skulde Forsøget gjøres med Magt, og den 24de Oktober gik en *stor vendisk Flaade* under Seil til Øresund. Her havde Peder Skram og den preussiske Admiral Johan Pein truffet alle Foranstaltninger til dens Modtagelse; de kongelige Skibe vare kampberedte; ved Hvidøre var der blevet anlagt Fæstningsværker for at hindre Landgang, ja Kongen havde ladet de tvende Indløb til Kjøbenhavns Havn: Gamleboddyb og Kallebodsund tilsænke, for at Lybækkerne ikke skulde slippe ind, hvilket Udfald det forventede Søslag end fik. Tilsænkningen mislykkedes forresten som sædvanlig; de nedsænkede Skibe kom til at ligge paalangs i Løbet, og Adgangen var fremdeles fri. Det kom dog ikke til nogen egentlig Kamp, thi efter at den hanseatiske

Flaade i nogle Dage havde ligget ved Dragør, og en betydelig Mængde Proviant var ført til Kjøbenhavn over Amager og Kallebodstrand, vendte den hjem. Kjøbenhavn var altsaa ikke bleven befriet, men Borgerne kunde dog med en vis Sindsro se Fremtiden imøde, som endnu rummede mange Muligheder.

Men Lybæk vilde have Fred. Alle Forsøg paa at bevæge det til et nyt Togt strandede, og da de evangeliske Stæder i Tydskland tilbød Mægling, gik Stadens Raad ind derpaa. Ogsaa i Kjøbenhavn vare Magthaverne villige til at deltage i Fredsunderhandlingerne, thi Wullenwewer var definitivt falden i sine Fjenders Hænder, og det var Alle klart, at Hanseaterne kun ønskede at trække sig ud af Kampen. Der indtraadte en Standsning i Fjendtlighederne, og fire af Kjøbenhavns Indbyggere, nemlig Ambrosius Bogbinder, Raadmand Herman Ditmarsken, samt Borgerne Oluf Skriver og Hans Decker, sendtes med kongeligt Leide til *Hamborg* for at deltage i *Fredsmødet,* men da de ankom dertil, var det allerede afbrudt. Ambrosius benyttede Leiligheden, da han nu engang var sluppen ud af den beleirede By, til at virke for Christiern den Andens Sag hos Keiseren, Pfalzgrev Frederik og den nederlandske Regjering, og Regentinde Maria gav ham endog et bestemt Løfte om Hjælp tilligemed en Pengesum.

I Vintermaanederne, efterat den forenede danske, svenske og preussiske Flaade var gaaet i Havn, oplevede *Kjøbenhavns Borgere* kun Lidet af Betydning. Beleiringshæren laa urokkelig i sine Stillinger udenfor Byen og holdt Øie med den; men den kunde ikke hindre at nogle mecklenborgske Skibe i December bragte Proviant. Man saa Forholdet mellem Hertugen og Greven undergaa en Forandring til det Bedre ved den fælles Forlegenhed, og i Januar oplevede man det eiendommelige Skuespil, at elleve Adelsmænd, der hidtil havde været holdt i et ridderligt Indlager i Kjøbenhavn, bleve sendte til Mecklenborg som Gidsler. Engang imellem aabnedes Stadens Porte for et eller andet lybsk Sendebud, der kom med kongeligt Leide for at forhandle med Hertug Albrecht og Grev Christoffer, men Intet afbrød ellers den vante Stilhed. I Marts var Sundet tillagt udfor Landskrone, saaledes at Peder Skram ikke kunde forhindre en ny Proviantering fra Mecklenborg, og Kulden blev saa streng, at en Adelsmand frøs ihjel i Køien hos Skram; en anden Gang blev dog en Skude med Øl og Klæde, der forsøgte

at ise sig ind i Havnen, tagen af Kongens Folk efter en lille Træfning, der blev leveret paa Isen. De stadige Forsøg paa at føre Proviant ind i Staden ad Søveien eller over Amager gjorde det ønskeligt for den kongelige Flaade at slippe ud saa tidligt som muligt, men det lykkedes først i Slutningen af Maaneden. Nu gik Peder Skram til Østersøen, hvor han bemægtigede sig en Del hertugelige Proviantskibe, deriblandt ogsaa et Fartøi med Hertug Albrechts Støvere og Mynder; derpaa gik Flaaden tilbage til Sundet og lagde sig i Begyndelsen af Mai atter udenfor Kjøbenhavn, som altsaa paany var indesluttet baade fra Land- og Søsiden.

Men i Mellemtiden var der indtraadt en stor Forandring — Lybæk havde sluttet en Separatfred og ladet sine Forbundne i Stikken. Fredsmødet i Hamborg var nemlig atter traadt sammen den 13de Januar 1536, og her havde saavel Kjøbenhavns som Malmøs Befuldmægtigede som ufravigelig Betingelse for al videre Forhandling stillet Fordringen om den fangne Konges Frigivelse. Da dette Forlangende blev fastholdt, indledede Lybæk særlige Underhandlinger, og den 14de Februar sluttedes Freden, ved hvilken *Christian den Tredie anerkjendtes som Konge i Danmark.* Det bestemtes endvidere, at Hertug Albrecht og Grev Christoffer frit kunde drage ud af Riget, og at de beleirede Byer ikke alene skulde have Amnesti, men bibeholde deres under Krigen vundne Stilling som frie Rigsstæder, ifald de inden sex Uger antog Freden. Efterretningen om denne Vending bragte Magthaverne i Malmø til at vakle; i Kjøbenhavn vare de Styrende derimod bestemte paa ikke at give efter, under alle Omstændigheder ikke uden at opnaa bedre Betingelser for sig selv.

De officielle Skridt, der foretoges for at paavirke de Beleirede, førte derfor ikke til noget Resultat. Fra Lybæk ankom to Afsendinge, som meddelte, at Freden var sluttet, og at Kjøbenhavn og Malmø vare optagne i den, men de ledende Mænd troede at kunne opnaa Mere ved at paakalde en ny Mægling af tydske Fyrster. En Skrivelse af 7de Marts fra de kongelige Kommissairer til Borgmestre og Raad om at sende Fuldmægtige ud mellem Byen og Leiren for at underhandle med dem blev ikke besvaret, og det nyttede ikke, at Opfordringen gjentoges i et Brev stilet til Borgerskabet, thi dette blev ikke raadspurgt, ja ikke engang underrettet om Brevenes Indhold. Der er neppe Tvivl om, at et stærkt Parti allerede paa

dette Tidspunkt ønskede, at Staden skulde overgive sig, men det kunde Intet udrette overfor de Styrende, som haabede paa Løfterne fra Keiseren og Nederlandene. Den 18de Marts sendte *Kongen* selv en Opfordring til „alle Borgere og menige Kjøbenhavns Indbyggere“ og raadede dem til at sende nogle Fuldmægtige til Kallundborg Slot, hvor han opholdt sig, for at forhandle med ham personlig; den følgende Dag sendtes endvidere en Skrivelse fra Leiren om nogle mærkelige Breve, der vare komne Krigsøversterne ihænde og vare af største Vigtighed for „Stadens Borgmestre, Raadmænd, den menige Mand og alle deres Børn og Efterkommere“. De Kongelige — hed det — vilde ikke paa nogen Maade tilbageholde disse Breve for ikke at paadrage sig et stort Ansvar, men da de havde erfaret, at de Skrivelser, som indskikkedes i Byen, fordulgtes og ikke kom den menige Mand ihænde, vilde de kun udlevere dem til tre eller fire Borgere, som i denne Anledning sendtes ud i Leiren. Endelig gjorde Kongen den 26de Marts et sidste Forsøg paa at bevæge Kjøbenhavn til at slutte sig til Hamborgfreden. Han udtalte sin store Forundring over, at Borgerne ikke havde besvaret hans mange Breve efter de christelige Tilbud, som vare gjorte deri, og som han iøvrigt endnu var villig til at holde, ifald de overgav sig. Nu begjærede han paany deres alvorlige Svar, „hvad I derom gjøre og lade ville“, og tilføiede: „Kjende Gud, at Os forbarmes og ynkes over den store Besværing, som Rigsens Indbyggere nu paa hænger baade inden Byen og uden, og end ydermere herefter tilstander, om denne Feide længer vare skal.“ Vilde Borgerne sende „Ambasater“ til ham, dog ikke over 12 Personer, skulde der blive tilstaaet dem frit Leide, men „dersom I længer forholde og Eder ydermere forføre lade, som I hidtil gjort have, Eder selv saavelsom andre Rigsens Indbyggere til stor Skade og Fordærv, og der kommer ydermere Skade og Fordærv af, saa ville vi med denne vor Paamindelse undskyldt være“. Men heller ikke herpaa indløb der Svar. Som man vil have bemærket, ere samtlige Breve rettede til Borgmestre, Raad og Borgere; Hertug Albrecht og Grev Christoffer omtales ikke med et Ord i dem. Disse Underhandlinger med den beleirede Byes Borgere — siger Dr. Nielsen — laa i Tidens Aand; de ansaas selv for Herrer over Befæstningen, og man mente vel desuden i Leiren, at det var dem en let Sag at faa Bugt med de tydske Landsknægte. I Malmø

mødte Kongens Tilbud større Imødekommenhed; Jørgen Kok, der havde en vidunderlig Evne til at bringe det mest Mulige for sig selv ud af enhver Konstellation, begjærede det lovede Leide og blev vel modtagen af Kong Christian paa Kallundborg. Under hans Fraværelse fik Fredspartiet i Malmø fuldstændig Overhaand og overgav Byen den 6te April paa fordelagtige Betingelser. Jørgen Kok drog nu til Kjøbenhavn for at overtale den til at følge Malmøs Exempel, men stødte paa haardnakket og afgjort Modstand. Hverken Hertugen eller Greven vilde høre Tale derom, de saavelsom Magistraten stolede paa Undsætning fra Holland.

I Virkeligheden havde de ogsaa god Grund dertil, thi netop i disse Dage var Keiseren, det burgundiske Hof og den fangne Konges Svigersøn, Pfalzgrev Frederik blevne enige om at optræde mod Kong Christian. Der var ikke Tale om at gjenindsætte Christiern den Anden, thi Keiser Carl havde bestemt erklæret sig herimod; Pfalzgrev Frederik skulde være Danmarks Konge. „I Grunden — siger Pal. Müller — kjæmpede Hertug Albrecht og Grev Christoffer nu kun for at vinde nogen Erstatning for deres udlagte Penge, men *Kjøbenhavns Borgere havde Intet at kjæmpe for;* seirede Keiseren fik de dog ikke Christiern den Anden, men Pfalzgreven til Konge; de havde ikke Grund til at vente en friere og bedre Stilling under ham end under Christian den Tredie; i den sidste vilde de derhos finde den evangeliske Sags kraftige Støtte, medens de i Keiseren og Pfalzgreven kun kunde see den forhadte Papismes Haandhævere. Saalænge den danske Almue kjæmpede for at sprænge Fængslet paa Sønderborg og afkaste Adelens og Prælaternes Aag, kan et dansk Hjerte ikke helt vende sig til Christian den Tredie; paa dette Tidspunkt, da det gjaldt om at udrive det blødende Fædreland af gridske Erobreres og rovlystne Landsknægtes Kløer, maa vi takke Gud, fordi han gjorde Fjendernes Anslag til Skamme, og gav vor Konge Seiren“. Men den store Mængde kjendte formodentlig ligesaalidt Pfalzgrevens Planer, som den havde kjendt Grev Christoffers eller Hertug Albrechts; den troede endnu at kunne opleve den Dag, da den „gamle Ørn“ vilde vende tilbage og tage Hævn over Adelen.

Christian den Tredie havde nu altsaa ingen anden Udvei end at *fortsætte Beleiringen* med Alvor. Der blev anlagt Blokhuse udenfor Kjøbenhavns tre Porte; 10 Kjøbstæder fik Befaling til at

sende gamle Skuder til Sundet, hvormed Indløbene til Havnen kunde tilsænkes for en eventuel nederlandsk Flaade; der blev udskrevet nye Skatter og opsamlet Levnetsmidler med Amagers Besættelse for Øie, thi Kongen indsaa, at dette var en absolut Nødvendighed for at bringe Krigen til Ende. Inde i Staden holdt man Modet oppe ved Udsigten til den lovede Hjælp, skjøndt det vistnok allerede paa et tidligt Tidspunkt efter Underhandlingernes Ophør begyndte at skorte paa Levnetsmidler. I Midten af Mai forsøgte 24 mecklenborgske Proviantskibe at naae ind i Havnen; de vare den allerede paa en halv Mil nær, da de kongelige Krydsere opdagede dem, bemægtigede sig de atten, medens dog tre undslap, og tre kom ind til Byen. Det var den sidste Tilførsel, Staden fik inden Kapitulationen. Skjøndt alt Samkvem mellem de Beleirede og Beleirerne var afbrudt, synes det dog undertiden ved Udvexlingen af Fangerne, at være kommet til et Slags Noteskifte, som forresten ikke udviser videre Forsonlighed eller Forsagthed paa nogen af Siderne. I Byen havde man taget en Mand, ved Navn Claus Holst tilfange, hvem man i Leiren vilde udvexle med en Borger; Udvexlingen havde allerede fundet Sted, da man i Staden gjorde Fordring paa en anden Mand i Stedet. Følgen heraf blev, at begge Fanger maatte gaa tilbage igjen. Kjøbenhavns Borgmestre spottede ved denne Leilighed over, at der førtes saa mange „Regimenter“ i Leiren; det vil sige, at der var saa Mange, der kommanderede, og mente spydigt, at dette vel maatte være Grunden til den langsomme Feide; hertil svaredes i en harmfuld Tone, at Danmarks og Norges Rige med Undtagelse af Kjøbenhavn kun havde én Konge, og naar Hs. Majestæt havde saa mange „Regimenter“ baade tillands og tilvands, da var det Krigsbrug; „men — tilføiedes det — hvormange Regenter I have udi Kjøbenhavn indtaget, og hvorledes I dagligen af dennem lade Eder undertvinge og forføre, Eder selv og mange Flere til stor Skade og Fordærv, det vil Enden vel udvise“.

Den 18de Juni besatte de kongelige Tropper *Amager,* og fra dette Tidspunkt bleve de Beleiredes Trængsler og Lidelser utaalelige. Vel havde der iforveien hersket Dyrtid i Staden, og mange Artikler vare stegne til det Tredivedobbelte af deres hidtilværende Pris, vel havde de Fattige sikkert længe kjendt den bittre Nød, og de Rige alle Slags Savn, men Amager kunde dog uden Tvivl yde nogle Levnetsmidler; thi det havde en talrig Vildtbestand, og dets Besiddelse

muliggjorde desuden Forbindelsen med Udlandet. Nu blev pludselig denne Vei spærret; en Skandse blev anlagt ved Kallebodstrand for at dække Øen paa dette Punkt, og ude i Dybet, altsaa i den nuværende Havn, spærrede den kongelige Flaade alt Samkvem. Forraadet af Proviant i Staden var yderst ringe; det siges saaledes, at Hertug Albrecht faa Dage efter kun havde 2 Tønder Mel og 2 Fade Vin, og det indses derfor, at den fuldstændige Afspærring, som nu var indtraadt, næsten betød øieblikkelig Hungersnød. Staden holdt sig dog i fyrgetyve Dage til, efter at have udstaaet ligesaa mange Dages Lidelser.

Magthaverne vare sikkre paa Undsætningen fra Nederlandene, thi i hele Mai Maaned og Begyndelsen af Juni havde de modtaget hyppige Opmuntringer og Breve, hvori det forsikkredes, at nu vilde Flaaden løbe ud, og Hjælpen staa for Døren. Dagene gik, uden at Forholdene forandredes, men bestandig holdtes Modet oppe ved den lokkende Udsigt til endelig Seir; hver Morgen stod man op i det Haab, at Skibenes høie Reisninger i det Fjerne eller Kanonskud vilde melde, at Befrielsens Time slog. Man vidste ikke, at de hollandske Stænder havde nægtet at deltage i Krigen, og forlangte, at Keiser Carl skulde føre den paa egen Haand, at Regentinden i Nederlandene havde maattet anvende den Hær, der var bestemt til den nordiske Krig, i Gröningen, eller at Keiseren atter var bleven indviklet i Krig med sin gamle Modstander Franz den Første af Frankrig. Og da endelig Alt var rede i August Maaned, var det forsilde — Kjøbenhavn var falden.

Da Amager blev besat, begyndte Fredspartiet at reise Hovedet; thi det indsaa, at al videre Modstand var umulig. Den 19de Juni opfordredes Borgerskabet til at møde paa *Gammeltorv* den følgende Dag; Opfordringen udgik i Magistratens Navn, men var et Falsum; Tilsigelsen var i Virkeligheden udgaaet fra det undertrykte Parti, der ansaa Øieblikket for kommet til at afkaste Ambrosius Bogbinders og navnlig de fremmede Fyrsters og Landsknægtes Aag, thi der er Meget, som tyder paa, at Hadet mellem de danske Borgere og Tydskerne ved denne Leilighed kom til Udbrud. Man antager, at *Anders Halager* stod bagved denne Bevægelse; han havde under Frederik den Første en kort Tid været Borgmester, men var netop paa Grund af sit Maadehold bleven styrtet af sine Kolleger; nu havde de Misfornøiede sluttet sig om ham. En talrig Mængde,

deriblandt mange af de fattigste Borgere, for hvem Beleiringen selvfølgelig var haardest, havde givet Møde, og Forhandlingerne dreiede sig først om Midlerne mod Hungersnøden, derpaa om Byens Overgivelse. Man har sandsynligviis ikke lagt Skjul paa Forbittrelsen over Magthaverens Færd, thi da Ambrosius Bogbinder og Hans Bøse viste sig paa Torvet i Harnisk og Værge for at stille de Urolige tilfreds, bleve de ikke hørte; Mængden stormede derimod ind paa dem, og Hans Bøse blev kastet til Jorden. Da ilede de tydske Landsknægte til, fyrede paa de ubevæbnede Borgere og splittede dem. Blodbadet endte dog ikke hermed; Landsknægtene forfulgte dem ind i Husene, hvor de søgte Frelse, huggede Enhver ned, de traf paa, og plyndrede vidt og bredt i Staden, særlig hvor de kunde vente at finde Levnetsmidler eller Penge. Antallet af Dræbte anslaaes til 150. I nogle Dage bleve Husene afspærrede, og det blev Borgerne forbudt at vise sig paa Gaderne, men ved Magistratens Mægling kom det til et Forlig, ifølge hvilket det Skete skulde være forglemt af begge Parter. Det forstaar sig, at mange Mistænkte vare blevne fængslede under og efter Blodbadet, ja saa mange, at ikke blot Raadstukjælderen, men „alle Pumpe- og Feie-kister“ brugtes til Arrester. Muligvis ere nogle af de Skyldige blevne halshuggede; Mogens Gøye, der laa i Leiren udenfor Byen, fortæller saaledes, at Anders Halager og 27 andre danske Borgere bleve henrettede, men for den Førstes Vedkommende er det ialfald usandt, da Anders Halager efter Overgivelsen blev Borgmester. „Og er der nu — siger Gøye — udi Kjøbenhavn et underligt Rumor og bistert Regimente, saa mange Uskyldige der formyrdes og kommes om Halsen. Til alt Sligt er Jørgen Kok og Ambrosius Ophav og Begyndelse; de vare selv med Knægtene at slaa disse Borgere, og forhaaber jeg, at de dog paa det Sidste selv tage ind med den Skjæppe, som de nu maale ud med.“

Omtrent paa dette Tidspunkt blev en *Spion Henrik Parvus* greben i den kongelige Leir og underkastet et pinligt Forhør. Han havde oprindelig staaet i den fangne Konges Tjeneste og var i sin Tid af Hertug Albrecht bleven sendt til Kjøbenhavn med Breve til Grev Christoffer, hvorpaa han var bleven her i en eller anden Tjeneste hos Hertugen. Af de Forklaringer, han afgav, ses det, at det misfornøiede Parti oprindelig havde villet formaa ham til at begive sig ud i Leiren og aabenbare Kong Christian, hvor Byen

bedst kunde angribes, men Parvus havde i Stedet meddelt Hertug Albrecht Anslaget, hvorpaa flere af Ophavsmændene vare blevne fængslede. Sandsynligvis har man herved faaet Øiet op for hans Brugbarhed til slige Opgaver, thi han blev nu udsendt for at lokke de kongelige Tropper i en Fælde under Skin af Venskab for dem. Af disse paa Pinebænken aftvungne og derfor temmelig forvirrede og modsigende Meddelelser, erfarer man, at Hertug Albrecht havde tabt Modet og ved Amagers Fald havde sagt, at det nu vilde være en Kunst for ham at faa Dagtingning for sig og sin Hustru. Baade Hertugen, Greven og de menige Borgere vilde gjerne „gaa med en hvid Kjæp“ ud af Landet, om de kunde faa Naade, skjøndt de to Fyrster og Jørgen Kok endnu haabede at slippe bort tilsøs, da de hver havde et Skib. Sluttelig tilbød Hr. Henrik, sagtens for at undgaa videre Tiltale, at arbeide for Kongens Sag; vilde man betro ham at skrive til Byen, vilde han „fly Kongl. Maj. 4—500 Mand under hans Haand.“

Henrik Parvus havde Ret; Hertugen havde for et Øieblik tabt Modet. Allerede Dagen efter Amagers Besættelse af de Kongelige havde han tilskrevet sin Broder og opfordret ham til at paakalde fremmede Fyrsters venskabelige Mægling, men da Hertug Vilhelm af Brunsvig i Begyndelsen af Juli ankom til Leiren for at udvirke taalelige Fredsbetingelser, var Hertug Albrecht pludselig kommen paa andre Tanker og vilde ikke høre Tale om Overgivelse, efterdi han stadigt haabede paa Hjælp fra Nederlandene. Men dette Haab syntes aldrig at skulle gaa i Opfyldelse. Forgjæves speidede Kjøbenhavns Borgere i deres store Lidelser Dag for Dag ud over Havet; der viste sig Intet, som kunde varsle, at Frelsen var nær. En af de Kongelige udtænkt raffineret Krigslist fremkaldte vel en kortvarig Jubel, men kun for at nedstyrte de Ulykkelige i endnu dybere Fortvivlelse. Man havde anholdt alle de Handelsskibe, der passerede Sundets Indløb, og da nogle hundrede vare samlede, bleve de i en stor Eskadre sendte mod Kjøbenhavn, hvor man maatte formode, at det var den længselsfuldt ventede Undsætning. Den kongelige Flaade seilede dem derpaa imøde og leverede en Skinfægtning paa Kjøbenhavns Rhed, som bragte Indbyggernes Hjerter til at banke i den voldsomste Spænding; de strømmede op paa Voldene fuldt bevæbnede og fyrede med Kanoner til alle Sider, og da Seiren syntes at hælde til deres formodede Venners Side,

aabnede de Portene og hengave sig til den mest ukrømtede Glæde. Gamle Mænd og Børn, Piger og Koner løb omkring paa Gaderne og jublede af Fryd, skjøndt de vare halvdøde af Sult; først da Krudtrøgen var trukken bort, og de opdagede Sandheden, forvandledes Glæden til Fortvivlelse. Lidelserne vare endnu ikke udtømte; Portene bleve lukkede, og de lange Dages og Nætters Hunger og Venten begyndte paany.

Imidlertid voxede Nøden Dag for Dag og antog gruopvækkende Dimensioner. Krigsfolkene vare de stærkere og vilde først fødes; Borgerne maatte nøies med det, der faldt af til dem og forresten tie og sulte. Man spiste Heste og Hunde, men Forraadet af disse Dyr var ikke stort; Hundene bleve derhos opsnappede af Landsknægtene og indespærrede i Kjældere, hvor der holdtes Vagt over dem, for at de ikke skulde komme Uvedkommende til Gode. Det frugtede Intet, at man jog Fattigfolk ud af Byen, de bleve atter jagne ind af de Kongelige. „Vi ligge endnu og bage Fisk for Kjøbenhavn — skriver Jesper Brochman paa dette Tidspunkt — men jeg haaber dog, at de ikke gjør det længe, thi de ere noget smalle om Kindbenene.“ Brødet slap op, og Døden begyndte at gjøre et rigt Bytte. Den sidste Skjæppe Mel kjøbtes af Hertug Albrecht for 20 Lod Sølv eller 300 Kroner i vore Penge, det Femtendobbelte af, hvad en Tønde Mel skulde sælges for udenfor Staden. Iøvrigt maatte Hertugen neppe underkaste sig store personlige Savn eller Lidelser, thi da Levnetsmidlerne bleve saa sparsomme, at selv de Rigeste havde Vanskelighed ved at faa dem, nedkom hans Gemalinde med en Søn, og Kong Christian viste nu den ridderlige Hensynsfuldhed overfor den fornemme Dame, at han daglig tilsendte hende Vildt, alle Slags Forfriskninger og anden Føde. Dette — siger Pal. Müller — gjorde dog ikke Mask og udblødte Læderstumper mindre bedske for Menigmand, og Krag mener endog, at det kun bidrog til at forhale Byens Overgivelse. Naar Indbyggerne klagede til Borgmestrene, fik de kun det hjerteløse Svar, at endnu havde de jo ikke ædt deres egne Børn, som man gjorde under Jerusalems Beleiring. Man maatte gribe til alle Slags Surrogater for Næringsmidler; man spiste Græs, Katte og Rotter, man tørrede Andemad og Hestelindser og bagte Brød deraf; af Flodholt blandet med Hesteblod og en Smule Bygmel lavedes der ligeledes et Slags Brød. Omtrent en Uge før Byens Overgivelse kostede en Kat 2 Mk.

et Æg 1 Mk., en Pris, der vil forstaas, naar man erfarer, at Datidens almindelige Betaling for en Oxe var 10 Mk. I Krønikerne fortælles, hvorledes Døde fandtes omkring paa Gaderne og langs Voldene, og hvorledes Mange „vare saa forsmægtede, at de hverken kunde gaa eller staa eller opreise sig selv". Børn vaklede omkring paa Marken udenfor og ved Bygravene og spiste Græs, medens Andre fandtes liggende døde med Fjer og Græs i Munden. Et enkelt Tilfælde vakte navnlig Forfærdelse og Medlidenhed: paa Helliggestes Kirkegaard — siges der — sad en Kvinde med to døende Børn, der diede Blod af Moderens Bryst, indtil først hun og strax derefter de Smaa opgave Aanden, hvorpaa Blodet løb dem begge ud af Munden.

Krag skildrer i sin Christian den Tredies Historie Elendigheden med følgende Ord: „Hungeren tog omsider saa almindelig Overhaand, at Alle, baade Høie og Lave, sukkede under den almindelige Nød og forestillede sig intet Andet end en jammerlig Død, thi Brødet var sluppet for dem, og hvad Brød, der blev bagt af Klid og Mask, var meget kostbart, saa at om end Nogen vilde give sin hele Formue bort for en liden Del Brød, saa var der Ingen, der vilde sælge, ikke engang Byg- eller Havrebrød, saa stor en Nød var der i Byen. Om Nogen havde lidt Korn, malede han det hemmeligt i sit Hus eller aad det helt. Der var ei heller mere Kjød at faa, saa at de maatte slagte Katte og Hunde, hvis Kjød af en langvarig Hunger var saa tørt og kraftesløst, at der var ingen Smag og kun liden Føde i det; og hvor saadan Mad blev tillavet, stod de Fare, naar de skulde nyde det, efterdi Krigsfolket beskyldte dem, at de havde anden Slags Spise i Behold, men satte sig til Bords paa saadanne Retter af lutter Bedrageri. Nogle gik ind i rige Folks Huse for at søge om Føde, og endskjøndt de ikke fandt noget, lod de det dog ikke blive derved, men beskyldte dem for at have Noget i hemmelige Kroge og truede dem med Døden, hvis de ikke kom frem dermed, og Mange vilde gjerne dø paa den Maade, men beholdt dog Livet. Mange plukkede Urter i Haverne udi Byen eller paa Voldene, hvilke de kogte eller spiste raa, naar de for Hungers Skyld ikke kunde bie, indtil de bleve kogte, og Intet var saa urent og modbydeligt, at de jo spiste det, naar det kun kunde tygges og nedsynkes. Mange, imedens de gik omkring for at opsøge saadan elendig Føde, faldt om paa Gaderne af Afmagt;

Mange, som ikke havde Kræfter til at gaa ud, døde i deres Senge; en Del, som frygtede for at blive ubegravne, ifald de døde hjemme, gav sig ud paa Gaderne og omkring ved Voldene, indtil de bleve saa afmægtige, at de døde. Nogle, som formedelst Afmagt ikke kunde staa paa Benene, krøb paa Hænder og Fødder til Kirkegaardene for at ende Livet der og komme i Jorden med Andre, som kunde blive baarne derhen. Frugtsommelige Kvinder opgav Aanden i deres Mænds Arme; Børnene skreg til Forældrene, naar de vilde spise, saa at disse maatte tage Maden fra deres egen Mund og give dem; spæde Børn laa og døde i Vuggen, fordi Mødrene havde ingen Mælk at give dem; nogle, saasnart de bleve tagne fra Brysterne, døde tilligemed Mødrene.“ Et samtidigt Øienvidne siger: „De havde ingen ædende Varer i Kjøbenhavn, hverken Heste, ikke Hunde, ikke Katte, ikke Krager eller Andet, og havde Kgl. Majestæt ikke taget dem til Naade paa én Dag om at gjøre, havde de ædt deres egne Børn, thi de havde intet Andet end Løvet paa Træerne“.

Henimod Slutningen af Juli var endelig Magthavernes Mod kuet, alle Midler vare udtømte, og Tilstanden saa forfærdelig, at enhver videre Modstand maatte opgives. Krigsfolkene kunde ikke længere føre deres Vaaben; et Angreb vilde ufortøvet have hidført Byens Fald. Da drog Hertug Albrecht den 26de Juli ud i den kongelige Leir, og ved Hertug Vilhelm af Lyneborgs Mægling lykkedes det ham at stemme Kong Christian til Mildhed. Underhandlingerne stod paa i nogle Dage, thi Kongen forlangte først, at Staden skulde overgive sig paa Naade og Unaade, og disse Ventedage have uden Tvivl ikke været de mindst bittre for Borgerne. Den 28de Juli mødte Borgmestrene *Ambrosius Bogbinder*, *Niels Tøndebinder* og *Hans Bøse*, Raadmændene samt 12 udvalgte Borgere i Leiren, og nu *afsluttedes Underhandlingerne* for Byens Vedkommende. Kjøbenhavnerne anerkjendte Christian den Tredie for deres rette Herre og Konge, og denne lovede at haandhæve Guds Ord, det hellige Evangelium og den rene bibelske Lære, dog at de ikke maatte antage andre Prædikanter end dem, der stadfæstedes af Kongen. De Privilegier, Staden havde havt i Kong Hans's Tid, skulde den fremdeles beholde. Kongen vilde i Fremtiden selv være Herre over Byens Befæstning, Skyts og Krigstilbehør, samt have Magt til at indsætte Borgmestre og Raad. Herved gik altsaa den

Frihed, der var tilstaaet Borgerne af Frederik den Første til selv at keise deres Borgmestre, tabt. Derimod skulde Indbyggerne beholde Serridslev Mark til Oredrift og Græsgang, og „hvis som de udi denne Feide have ærligen handlet og gjort med Rov, Blodstyrtning, Slag, Kirkebrud eller anden Nedbrydelse indenbys eller uden, enten imod Os eller Andre, hemmelig eller aabenbare, skal af Os være og blive en klar aftalen Sag“. De eneste, der undtoges fra den almindelige Amnesti, vare Deltagerne i Mordet paa Fru Anne Holgers: en Sværdfeger og en Mand ved Navn Mikkel Skrep, der henrettedes faa Dage efter. Alt røvet Gods skulde gives tilbage til de rette Eiermænd; de, der havde begivet sig ud af Byen til Kongen som deres rette Herre, skulde have deres Gaarde og Gods tilbage, men andre Borgere, der havde handlet uærligt eller forræderisk, skulde det ikke tillades at bygge og bo i Staden. Iøvrigt forpligtede Borgmestre og Raad sig til at holde Kjøbenhavns By til Kongens Haand og efter hans Død til menige Danmarks Riges Raads og den Herres Haand, som kaaredes til Konge over Danmarks Rige.

Den følgende Dag, Lørdagen den 29de Juli 1536, da Hertugens og Grevens Forlig med Kongen ogsaa var blevet undertegnet, besattes Staden af to Faner kongelige Soldater, og 30 Gidsler sendtes ud i Leiren som Borgen for Freden. Levnetsmidler bragtes ihast ind fra Skibene for at frelse Resten af Indbyggerne fra Hungersdøden; thi „uden Kongens Naade — siger en Samtidig — vare Alle, Borgere og Krigsmænd, omkomne“. De inddragende Tropper forfærdedes ved det Skue, der frembød sig for dem; navnlig gjorde de døde Børn, der laa ved Gravene og paa Voldene med Græs i Munden, et stærkt Indtryk paa dem. Samme Dag bevægede et andet Tog sig langsomt ud af Nørreport; det var Hertug Albrecht, Grev Christoffer, Kjøbenhavns Borgmestre og Raad samt Jørgen Kok, som ved en personlig og høitidelig Afbigt skulde tiltrygle sig, hvad der paa Forhaand var blevet dem tilstaaet. Skjøndt Ceremonien ifølge Sagens Natur var en ren Formalitet, kunde den dog ikke være de høie Herrer behagelig, især da Kongen benyttede sig af Leiligheden til at sige de Beseirede forskjellige Sandheder. Hertugen var tilhest, de Andre tilfods med blottede Hoveder og hvide Stave, Fredens Symbol, i Hænderne. Paa Nørrefælled slog de kongelige Tropper, flere Tusind Mand tilhest og tilfods, Kreds om dem, hvorpaa de En for En stædtes for Kongens Aasyn.

Først bøiede Grev Christoffer sig dybt og bad om Naade for den Døds Skyld, vor Frelser havde lidt. Kongen tiltalte ham strengeligt, bebreidede ham alt det Onde, han uden Skygge af Aarsag havde tilføiet hans Riger og Lande, mindede ham om hans Hovmod ved Mødet i Kolding og vedblev: „Om jeg nu vilde, kunde jeg vel alvorligt mønstre Dig, men det vil jeg ikke gjøre. Dog skal Du sværge mig en Ed, at Du vil afholde Dig fra disse tre Riger, Danmark, Norge og Sverrig samt Hertugdømmerne, vil lade de Herrer og Fyrster, der have staaet mig bi, umolesterede, strax begive Dig til Dit eget Fyrstendømme og ikke mere kalde Dig Danmarks Rigsforstander". Derpaa fremsagde Kongens Kantsler Wolfgang Utenhof Eden, som Greven maatte gjentage med oprakte Fingre. Hertug Albrecht blev paa Grund af sin høiere Rang og for sine fornemme Slægtninges Skyld behandlet med mere Hensynsfuldhed; Kongen nøiedes med at sige ham, at han var en forført Mand, hvorpaa han fik frit Leide til at reise hjem til Mecklenborg paa to preussiske Skibe, som skulde føre de fangne danske Adelsmænd tilbage til Kjøbenhavn. Det øvrige Mellemværende mellem Hertugen og Kongen skulde afgjøres ved en Voldgiftskjendelse af to upartiske Fyrster.

Tilsidst faldt Kjøbenhavns Borgmestre og Raad paa Knæ og svor, at de vilde være Kongen tro og huld og aldrig mere slutte sig til Christiern den Anden, Keiseren eller Burgund. Jørgen Kok og Ambrosius Bogbinder maatte gjøre Knæfald to Gange og bede om Naade, og Kongen bønhørte dem først, da Hertug Vilhelm af Brunsvig, nogle Ritmestre og andre Personer havde talt deres Sag. Dog blev det bestemt, at de i Fremtiden ikke maatte tage Ophold i Kjøbenhavn eller Malmø, men kun et andet Sted i Riget eller Hertugdømmerne, hvor Kongen anviste dem Bopæl. Indtil videre forblev de vel i Staden, men beholdt dog kun deres personlige Frihed mod stærk Borgen. De fremmede Landsknægte afmarcherede derpaa med sænkede Faner, efterat Hertug Albrecht havde givet sit Æresord paa at betale Indbyggerne deres Tilgodehavende for Tydskernes Fortæring, naar han var kommen hjem. Denne Sum, der beløb sig til 30,000 Gylden, blev dog aldrig betalt.

Søndagen den 6te August holdt Kong Christian og Dronning Dorothea *deres høitidelige Indtog* i den saa haardt hjemsøgte By. De bleve — skriver Krag — modtagne med stor Glæde især af

Almuen, som udi Beleiringen havde lidt størst Nød. Alle, som kunde nogenledes krybe af Sted, kom ud i deres Døre og paa Gaderne og ønskede Godt over Kongen, naar han kom forbi dem. Og hvem, som sukkede efter fri Religions Øvelse eller ønskede at komme i Rolighed med deres Hus og Hjem, Gods og Formue, glædede sig over, at de havde oplevet deres Befrielse. Øvrigheden gjorde ogsaa sin underdanigste Opvartning ved at tage imod Kongen, da han kom ind af Porten; dog kunde de ikke vise nogen offentlig Glæde paa Grund af den store Nød, der var overgaaet Byen, men alene ved Graad og Suk bevidne deres gode Hjertelag mod Kongen. De, som havde en ond Samvittighed for det Onde, de havde begaaet, vare de Eneste, der taug, og derved gjorde sig mistænkte. Hvor Kongen vendte sine Øine hen, medens han kom igjennem Gaderne, saa han intet Andet end det, som var bedrøveligt. Kirke- og Hustage vare nedskudte, mange Huse vare væggeløse og tomme og stod hvert Øieblik færdige at falde ned. Vinduerne vare indslagne, saa at man kunde se ind i Husene og betragte den Nød og Elendighed, der var derinde. Værksteder og Boder stode allevegne tillukte, da de fleste enten havde udsolgt deres Varer eller ved Røveri og Plyndring mistet dem. De, som lode sig se paa Gader og Stræder, syntes mere at trøste sig i Haabet end at glæde sig over deres Omstændigheder. Men de Bedrøveligheder, som faldt alle Andre i Øinene, rørte især Kongens Hjerte, saa at han af Kjærlighed til den bedrøvelige Almue forbandede dem, der havde været Aarsag i den store Ulykke.

Kjøbenhavn blev behandlet med Mildhed af Seirherren, og enhver Forpligtelse, der var indgaaet i Overgivelsesakten, blev holdt. Det følger af sig selv, at den af Grev Christoffer indsatte *Magistrat ufortøvet blev afskediget* og afløst af en ny, paa hvilken Kongen kunde stole, men ingen af dens Medlemmer blev forulempet eller draget til Ansvar af den nye Hersker. Frederik den Førstes velvillige Sindelag var gaaet i Arv til hans Søn, hvis Charakter overhovedet var menneskjærlig og overbærende; Ingen led Overlast paa Liv eller Eiendom for politiske Meninger, ja de Mænd, der havde været Kong Christierns ivrigste Tilhængere, og som paa mange Maader havde kompromitteret sig under Beleiringen, kunde faa Aar efter beklæde forskjellige Tillidshverv. Kun *Ambrosius Bogbinder*, der nys havde været almægtig i Staden, fik et tragisk Endeligt.

Kongen havde vel benaadet ham paa de ovenfor angivne Vilkaar men Privates Klagemaal var derfor ikke udelukket. Umiddelbart efter Overgivelsen lod Jens Kammersvends Enke ham stævne for Bytinget, fordi han „uden al Skæl og Brøde“ havde ladet hendes Mand henrette; han svarede, at han havde Beviserne for den Henrettedes Forræderi i sit Hus, (smlgn. S. 179) og lovede at medbringe dem næste Dag. Men da han om Morgenen skulde møde for Retten, fandt man ham død; han havde taget sig af Dage ved Gift. Bevægelsens anden Hovedmand, den snu *Jørgen Kok*, forstod derimod bedre at redde sig ud af en farlig Stilling. Allerede faa Dage efter Overgivelsen finde vi ham i Kong Christians særlige Gunst og nydende dennes Beskyttelse mod Adelens og Rigsraadets Efterstræbelser, og det synes sikkert, at det fornemmelig var paa hans Tilskyndelse, at Kongen bestemte sig til „uopholdelig at tage Biskopperne ved Hovedet“ og lægge Bispegodset under Kronen. Den tredie Partifører, *Hans Bøse*, synker tilbage i Forglemmelse i nogle Aar, men dukker pludselig atter op i 1544 som Papegøiekonge, eller som man nu vilde kalde det: Fuglekonge, en Værdighed, der faar et vist komisk Skjær i Belysning af Mandens Fortid. Om *Niels Tøndebinder* erfares Intet senere.

Kong Christian stod nu ved Maalet, men Landet var ødelagt, og tusinde Vanskeligheder omgav ham. Fra Udlandet og Norge truede nye Farer, Krigsfolket forlangte sit Tilgodehavende og maatte betales, thi Knægtene „vilde være betalte“, og Kongen saa sig nødt til at udstæde Forskrivninger, for hvilke Rigsraaderne og andre Stormænd maatte gaa i Borgen. De preussiske Søfolk vilde ikke engang modtage dansk Mønt i Afdrag paa deres Sold. I Kjøbenhavn gjorde Tropperne *„et stort Opløb“*, og man maatte gribe til den sædvanlige Udvei at sende de uroligste Afdelinger til en anden By (Kjøge), hvor Borgerne da maatte underholde dem, indtil de bleve betalte. Under disse Forhold, og som det synes paavirket af Jørgen Kok og den tydske Kantsler Wolfgang v. Utenhof, modnedes den Beslutning hos Kongen at gjennemføre den lutherske Kirkeordning ved en Revolution fra oven, thi Spørgsmaalet om Kirkens Stilling var brændende og maatte i Kongemagtens Interesse løses, inden Rigsdagen, der var sammenkaldt for at reorganisere Stat og Kirke, samledes. Kongen vaklede en Tidlang mellem forskjellige Raad; det vides, at han oprindelig ikke blot havde isinde at

fængsle Biskopperne, men tillige samtlige verdslige Rigsraader, med andre Ord: sprænge Rigsraadet, kue det danske Aristokrati og med den tydske Adels Hjælp virkeliggjøre, hvad Frederik den Tredie 124 Aar senere iværksatte, støttet paa Geistligheden og Borgerstanden. Planen strandede dog paa fem danske Rigsraaders Modstand, hos hvem Kongen — efter eget Sigende — altid havde fundet Troskab. Mod Biskopperne skulde der derimod handles med Eftertryk. Ved Aftentide den 11te August afholdtes et *hemmeligt Møde paa Slottet*, der overværedes af Kongen, den preussiske Admiral Johan Pein, Brødrene Johan og Melchior Rantzau, Øversterne for Landsknægtene, Feltherrerne og Ritmestrene, og her blev det „i Guds Navn“ besluttet *„at tage Biskopperne ved Hovedet“* endnu samme Nat. Kl. 4 begav Melchior Rantzau sig afsted med en Afdeling Landsknægte og arresterede de tre Biskopper, der vare i Byen, nemlig Erkebiskoppen af Lund, der opholdt sig paa sin Gaard paa Østergade, Biskoppen af Ribe og Biskoppen af Roskilde, *Joachim Rønnow*, som var paa sin Bispegaard, hvor det nuværende Universitet ligger. Denne sidste, der ikke havde Anelse om, hvad der ventede ham, og Dagen iforveien havde havt Erkebispen til Gjæst, vaagnede i den tidlige Morgenstund, da Porten blev brudt op med Magt, og flygtede op paa sit Loft, hvor han skjulte sig over Hanebjælken, og først blev funden opad Dagen. Da han blev trukken frem, brugte han endda trodsige Ord, saasom han var en Mand — siger Krag — der ingen Taalmodighed besad. Hans ustyrlige, lidenskabelige Sind havde netop i disse Dage lagt sig for Dagen paa utvetydig Maade, idet han havde lokket en Borger ved Navn Jakob Rus ind til sig og havde mørbanket ham med høistegen Haand, saaledes at hans egne Svende maatte skride ind og frelse den Mishandlede fra videre Overlast. Sandsynligvis har denne Borger ved anden Leilighed fornærmet Biskoppen. Kong Christian var særlig opbragt mod denne rige Prælat, fordi han under den store finansielle Nød havde nægtet at komme Kongen til Hjælp, medmindre Klostergodset i Sjælland blev ham overladt.

De fængslede Biskopper bleve anbragte i Blaataarn hver i sit „faste Gemak“ under en stærk Vagt af Hageskytter og Drabanter, og samtidig blev Byen i tre Dage afspærret tillands og tilvands. Kl. 8 mødte de verdslige Rigsraader paa Slottet tilligemed Kongens trofaste Ven, Biskop Ove Bilde af Aarhus, som iøvrigt ogsaa maatte

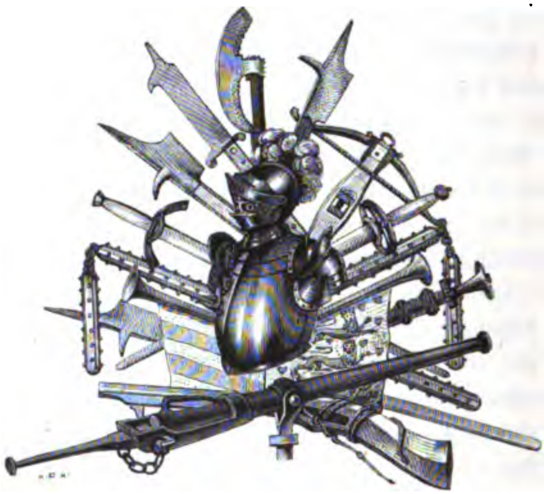
sættes fast, da han ikke vilde falde tilføie; de verdslige Raader udstedte derimod uden Modstand en Forpligtelse, ifølge hvilken „Danmarks Riges Regimente efter denne Dag ikke skulde hænge hos nogen enten Erkebispen eller andre Bisper“, men alene hos Kongen og det verdslige Rigsraad. Hermed var i Grunden den lutherske Reformations Seir fuldbyrdet. Der er ingen Tvivl om, at Kjøbenhavns Indbyggere hilsede Forandringen med Glæde; man har endog den preussiske Admiral Johan Peins udtrykkelige Forsikkring om, at Borgerne i Staden vare „vel tilfredse med stor Jubilering“; et andet Spørgsmaal er det dog, om denne Stemning holdt sig, da Bevægelsen senere truede med at fortrænge den danske Nationalitet fra al Indflydelse i Riget.

Den 15de Oktober traadte den *indvarslede Rigsdag* sammen i Kjøbenhavn, og Byen maa have været overfyldt af Fremmede, thi ikke mindre end 400 Adelsmænd, over 500 Bønder og henved 200 Kjøbstadmænd gave Møde. Det er ikke her Stedet at skildre de Forhandlinger, der førtes; det er nok at henvise til de betydningsfulde Resultater, der opnaaedes, hvilke Pal. Müller sammenfatter i følgende Ord: Den gamle Kirkes Fald, Biskopmagtens Afskaffelse, al Magt i Stat og Kirke lagt i Kongens og et verdsligt Rigsraads Haand, Kongemagten styrket, Kronens Arvelighed halvt indført, Rigsraadets Magt overfor Kongen indskrænket, og endelig Norge indlemmet i Danmarks Rige. I stor Hast blev Alt afgjort, thi allerede den 30te Oktober udstedte Kongen sin Haandfæstning, og samme Dag afholdtes en offentlig Forsamling, et saakaldet *Bursprog paa Gammeltorv*, hvor Folket, den menige Adel, Borgere og Bønder godkjendte Rigsdagens Beslutninger. Her var opreist et prægtigt udsmykket „Stillads“, hvor Kongen og Rigsraadet tog Sæde; nedenfor paa Pladsen bølgede en talrig Folkemængde. Der blev oplæst en skreven Tale for Mængden, hvori Kongen først „betakkede dem, for de godvilligen efter hans Befaling havde mødt“. Tilstanden havde været frygtelig — hed det videre — Riget havde været som en Røverkule, og det var blevet nødvendigt at sammenkalde Stænderne for at gjøre en ny Skik og Ordinants baade i den geistlige og verdslige Handel. Biskopperne vare blevne fængslede, fordi Kongen vilde, at Guds Ord og Evangelium skulde rent og klart prædikes over hele Riget, hvilket de altid havde modsat sig. De sidste Aars Begivenheder bleve gjennemgaaede; Rigsraadet havde

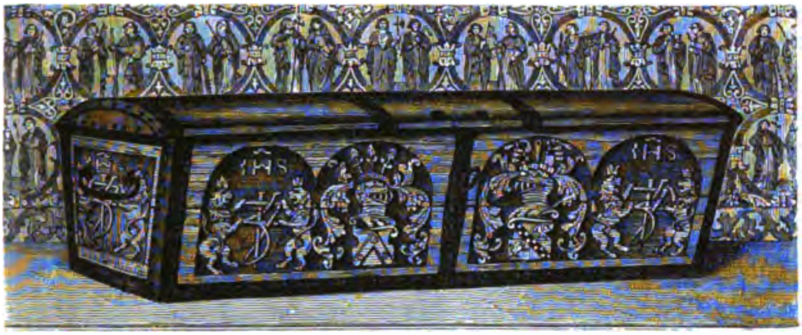
mod Ed og Pligt ingen Konge kaaret, Folket havde gjort Oprør som en Flok galne Hunde; dog skulde Alt være glemt og tilgivet, hvad de verdslige Stænder angik, thi Biskopperne havde havt den største Brøde. Der oplæstes derpaa et Anklageskrift mod Biskopperne, som havde opført sig saaledes, at man ikke vidste, om de vare Prædikere, Ritmestre, Høvedsmænd eller Krigsmænd. Alle vare de opsætsige og uduelige; de forfulgte Evangeliet, og „den Lydighed, de Riget vilde, førte en Flue bort paa sin Rumpe". De burde derfor fjernes, og en almindelig Reformation indføres, og hvis Folket billigede dette, maatte det ogsaa billige, at Bispegodset inddroges under Kronen, og at alt det øvrige Kirke- og Klostergods anvendtes til gudeligt Brug, til lærde Folks Lønning, til Hospitaler og Fattighuse. Ved denne Leilighed var det, at der rettedes et skarpt Angreb paa Joachim Rønnow, fordi han efter Frederik den Førstes Død havde gjort Forsøg paa at gjøre Bispestolens gamle Fordringer paa Kjøbenhavns Stad og Slot gjældende, idet han havde ment, at det nu var beleiligt „at drage de tre danske Løver (som end da lidet Haar havde) Huden al sammen af Ørene". Nogle gode ærlige Mænd af Rigens Raad vare dog optraadte mod ham og havde sagt ham, at det ikke vel vilde skikke sig, at han udi den Tid vilde drage Hovedstaden Kjøbenhavn fra Riget; under alle Omstændigheder burde han lade det bero, indtil Riget fik en Konge igjen, som kunde forsvare Kronens Ret; dersom han da vilde kalde Sagen udi Rette, da vederfor ham vel der og saa meget, som Ret var. Ikkedestomindre afviste han Rigsraaderne „med mange spidsige, trodsige Pukkeri og uskikkelige Ord og Tale". Da der forhandledes om at udvælge en Konge, havde han sagt, at han aldrig vilde have nogen, før man havde tilfredsstillet ham med Penge for hans Ret til Kjøbenhavn og Slottet. Det forstaas let, at disse Oplysninger endyderligere maatte forbittre Almuen mod den iforveien forhadte Biskop. Sluttelig blev det Spørgsmaal stillet Mængden, om den nogensinde vilde have disse Biskopper igjen eller andre med lige Magt. „Da raabte Almuen — siger Hvitfeld — den ene i den andens Mund, at de vilde blive hos det hellige Evangelium og ikke have saadanne Bisper mere, og at Stiftets Gods skulde lægges under Kronen, Kronen til Bestyrkelse og dem til Lise, at man ikke saa ofte skulde skatte den fattige Almue". Sluttelig oplæstes forskjellige nye Ordinantser, af hvilke de fleste senere optoges i Christian

den Tredies koldingske Reces. Bursproget endte først Kl. 4 om Eftermiddagen.

Ved den endelige Vedtagelse af denne „Menige Rigens Konstitution, Sæt, Skikkelse og Ordinatie“ var Katholicismens Afskaffelse fuldbyrdet, og Reformationen endelig indført. Kjøbenhavn var bleven hjemsøgt af store Ulykker, men paa det mindeværdige Torv, hvor saa mange vigtige Begivenheder baade før og senere ere foregaaede, var den nye Tid nu bleven indviet; herfra var den friere Strømning udgaaet, som gjennem de kommende Tider ikke blot skulde komme Kjøbenhavn, men hele Folket tilgode.

Vaaben fra Reformationstiden.
Samtlige Originaler i Oldnordisk Museum.

En Ørk. I Baggrunden et vævet Tapet. Orig. i Oldn. Museum.

SYVENDE KAPITEL.

Kjøbenhavns indre Udvikling indtil Reformationen.

Der var nu forløbet over hundrede Aar, siden Erik af Pommern havde bemægtiget sig Kjøbenhavn, og i dette lange og paa Begivenheder rige Tidsrum havde Staden gjort store Fremskridt. Under Kongemagtens Beskyttelse havde Handel og Haandværk udviklet sig; nye Kræfter vare dukkede op, hemmende Indflydelser vare blevne fjernede; Borgerstanden var voxet i Selvfølelse og Selvstændighed, og selv om Christiern den Andens vidtskuende Planer til Byens Opkomst vare strandede som Alt, hvad denne Konge foretog sig, kunde hans Bestræbelser dog kun være en Impuls for Efterfølgerne paa Thronen. Skjøndt der paa Reformationstiden endnu klagedes bittert over Hansestædernes Overgreb, begyndte deres Magt dog at svinde ved Konkurrencen med Hollænderne, og Oprettelsen af det danske Kompagni har uden Tvivl i høi Grad bidraget til den indfødte kjøbenhavnske Handelsstands Fremgang. De to Beleiringer, som med korte Mellemrum overgik Byen, ødelagde vel Handelen, standsede Haandværksdriften og decimerede Befolkningen, men saasnart Trykket var hævet, syntes

Onderne med det Samme bortveirede. Fra en lille uanseelig Kjøbstad, en af de ringeste i Riget, var Kjøbenhavn allerede naaet frem til at være den betydeligste. Der kan næppe tænkes noget gyldigere Bevis herfor end den Omstændighed, at Byens Privilegier og Rettigheder gik saagodtsom uskadte ud af de to Beleiringer; Kjøbenhavn blev hverken i 1523 eller 1536 behandlet som en erobret By; Seirherren gjorde begge Gange Alt for at stemme dens Indbyggere for sig, og disse, som saaledes bleve sig deres Stilling bevidst, forstod hurtigt at indvinde, hvad der var gaaet tabt. I hine Tider, da Værdierne ikke vare ophobede paa ét Sted, og den almindelige Velstand desuden ikke var stor, bleve slige Katastropher overhovedet snart forvundne. Uveirets Følger udslettedes hurtigt for en Smule Solskin.

En middelalderlig By, som Kjøbenhavn dengang var, havde et i mange Henseender forskjelligt Præg fra en Kjøbstad af lignende Størrelse nutildags. Naar man nærmede sig den, bebudede ingen Forstæder dens Nærværelse; i det Høieste vidnede nogle Kaalhaver og spredte Huse i Fæstningsværkernes umiddelbare Nærhed om det Liv, der rørte sig indenfor. Det Charakteristiske for Kjøbstaden var saa fuldstændig Afslutning fra Omverdenen som muligt. Adgangen var vanskelig; over Vindebroer og gjennem Udenværker kom man ind til Portene, hvor der om Natten holdtes Vagt af ét Sæt Vægtere, om Dagen af et andet. Stadens Sikkerhed bød, at *Befæstningen*, hvortil Udgifterne paahvilede Borgerne selv, var i saa god Stand som mulig, og særlig for Kjøbenhavns Vedkommende tvang de urolige Tider Indbyggerne til stadigt Arbeide paa Murene og paalagde dem store Omkostninger. Den tidligere omtalte Befæstning, som endnu i Midten af det 15de Aarhundrede bestod af en Blanding af Volde, Mure og Planker, de sidste paa de mindst udsatte Steder, maatte jevnlig udbedres og forstærkes; saavel under Christiern den Første, som under Kong Hans, anlagdes „Bulværker“ og Skandser udenfor Portene, Murene og Taarnene bleve udbedrede, og Magistraten maatte jevnlig laane Penge hertil, men det var dog først under Frederik den 1ste, at der indførtes saa væsentlige Forbedringer, at Byen blev en efter hin Tids Begreber stærk Fæstning. Bag Murene og Taarnene blev der nemlig anbragt høie Jordvolde, som efter Hans Mikkelsens Forsikkring vare 16 Alen brede; dog blev vistnok Planke- eller Palissadebefæstningen staaende paa visse

Steder. Kronens Bønder ydede personligt Arbeide hertil, men ikkedestomindre hvilede Omkostningerne tungt paa Indbyggerne, som maatte laane 600 Lod Sølv af Frue Kirke. Ogsaa Slottets Værker bleve betydeligt forstærkede. Paa det Side 11 meddelte Kort over de ældste Kystlinier findes Stadsmuren med tilhørende Taarne indtrykt med Rødt; selvfølgelig maa man tænke sig en Grav løbende udenfor i hele Byens Udstrækning. Ethvert af disse Taarne havde sit særlige Navn. Det yderste, der omtrent laa paa det nuværende Vartovs Plads, kaldtes Vandmølletaarnet; imellem dette og Vesterport laa et andet, der hed Køge Barfred. I det skarpe Hjørne, hvor Nørre- og Vestervold stødte sammen, laa Jermers Taarn, og udfor Larsleistræde Hanetaarnet. Paa den lange Strækning fra Nørre- til Østerport fandtes kun ét Taarn: Hans Klausens Taarn, omtrent hvor Slippen munder ud i Gothersgade, og endelig udfor Vingaardsstræde: Kringelen. Imellem Østerport og Kringelen nævnes i 1523 et Taarn, kaldet Smørhætten, der blev forbundet med Reberbanen ved et Stakit. Under Beleiringen i 1536 have Fæstningsværkerne sikkert kun taget ringe Skade, og det kan betragtes som et Vidnesbyrd om deres Godhed, at Christian den Tredie i Overgivelsesakten forlangte at være dem mægtig „med hvis Skyts, Krudt, Lod og anden Krigstilbehøring, som udi Kjøbenhavn er eller være kan". Kongen fik med andre Ord Raadighed over Byens Forsvarsværker; der kunde i Fremtiden Intet foretages i denne Retning uden hans Befaling, og det til Voldenes Armering nødvendige Skyts udleveredes fra Slottet.

Indenfor disse Værker strakte Byen sig med sine uregelmæssige og krumme Gader, sine lukkede Gyder og Gange, der stundom vare saa smalle, at to Mennesker neppe kunde passere forbi hinanden, og som ovenikjøbet vare ufremkommelige paa Grund af de talrige Udbygninger og Skure saavelsom ved den herskende Urenlighed. Af Vognmændenes Skraa ses det, at Gødning og al Slags Uhumskhed laa otte Dage paa Gaderne, inden det kjørtes bort, og selv om Stadens Renlighed blev noget forbedret under Sigbrits Regimente, var dette jo kun af kort Varighed, og man faldt uden Tvivl snart tilbage til den gamle Slendrian. Det store Heste-, Ko- og Svinehold gav Anledning til megen Urenlighed, og det var ganske almindeligt, at Staldene og de „hemmelige Huse" havde deres Afløb til Gaden, efterdi de Forbud, som udstedtes herimod,

ikke bleve overholdte. Magistraten lod i 1518 indrette „Skarnkister"; det var disse, som under Beleiringen 1536 brugtes til Arrester, og som formodentlig vare bestemte til Optagelse af Feieskarn, maaské for at beskytte Havnen mod videre Forurening. Mangelen paa frisk Luft og Lys blev for en Del afhjulpen ved den store Mængde Haver, Grønninger og ubebyggede Pladser, der fandtes indenfor Voldene, men de ugunstige sanitaire Forhold avlede dog hyppigt pestagtige Sygdomme eller gjorde Indbyggerne modtagelige for dem.

Ikke faa af de middelalderlige *Gadenavne* ere den Dag idag bevarede, medens andre enten ere blevne forvanskede eller afløste af nye. Fra Gammeltorv, Byens egentlige Centrum, hvis Udstrækning var bleven betydeligt formindsket, ved at de tidligere (S. 44) omtalte Handelsboder vare blevne til faste Huse, udgik Hovedveiene: *Vestergade* til Vesterport, som laa lige for Gaden, *Nørregade* til Nørreport, der ligeledes laa midt for Gaden, *Tydskemannegade*, som ikke længere mundede direkte ud paa Torvet, men hvortil Adgangen førte gjennem *Klædeboderne* og *Skoboderne* og endelig *Vandmøllestræde*, det nuværende Raadhusstræde, som vistnok oprindelig førte til Ladbro. Fra Torvets Vestside midt imellem nuværende Frederiksberggade og Vestergade udgik en lille krum Gade *Vommebadstustræde*, der stødte sammen med *Lille S. Klemensstræde*; — nuværende Frederiksberggades østlige Ende, der hed *Store S. Klemensstræde* optoges ligeledes gjennem det saakaldte *Helligkorsstræde* af Lille S. Klemensstræde, som førte op til Kirken af samme Navn i nuværende Frederiksberggades vestlige Ende. Veien fra S. Klemenskirke til Gammeltorv mundede altsaa som en togrenet Gaffel ud paa Gammeltorv, og de tvende Gaffelgrene bare Navnene Store S. Klemensstræde og Vommebadstustræde. Den sidstnævnte Gyde var opkaldt efter en Badstue, Vommebadstuen, maaské et Øgenavn, siger Dr. Nielsen, fordi Vandet kun naaede op til Maven.

Hele det Kvartér, som nutildags gjennemskjæres af Mikkelbryggersgade og Lavendelstræde ud til Farvergade, kaldtes vistnok indtil langt ind i det 16de Aarhundrede *Kattesundet* og var ubeboet, fordi det som opfyldt, fugtig og sid Grund ikke egnede sig til Bebyggelse, hvorimod det Stræde, der nu hedder Kattesund, oprindelig havde Navn af, at det førte ned til Kattesundet. *Farvergade*, der løb paralelt med Stranden hed *Søndergade* og fortsattes gjennem *Kompagnistræde* (saaledes kaldet efter det danske Kompagnis Gaard)

og *Ladbrostræde*, nuværende Læderstræde. Disse Gader vare en Tidlang Strandgader, men de ophørte at være det, efterhaanden som der indvandtes Jord fra Havnen, hvilket netop i det 15de og 16de Aarhundrede foregik uafbrudt. Udviklingen gik saaledes for sig: den med fri Udsigt til Stranden liggende Gade blev ved idelig Opfyldning i Havnen bredere og bredere; der solgtes Grunde paa Gadens Sydside, som efterhaanden bebyggedes, og nu dannede der sig en ny Strandgade bag Husene, hvor den samme Proces efter kortere eller længere Tids Forløb gjentog sig. Paa denne Maade avancerede Byen langsomt ud i Havet, og saaledes er det gaaet til, at Vimmelskaftet afløstes som Strandgade af Læderstræde, denne atter af Magstræde og Snaregade og disse endelig af nuværende Nybrogade. Paa Reformationstiden existerede dog hverken *Magstræde* eller *Snaregade*. Den sidste Gade opkaldtes efter en stor Gaard paa Kompagnistrædes Sydside, der tilhørte Erland Jonsen Snare, som var Raadmand i Slutningen af det 15de Aarhundrede, Magstræde efter et offentligt Privat eller „Mag“, som her var anbragt ud i Stranden.

Fra Vandmøllestræde udgik *Brolæggerstræde*, som oprindelig hed *Bennikestræde* (af et Mandsnavn Bennike), men i Slutningen af det 15de Aarhundrede omdøbtes det og opkaldtes efter Per Jensen Brolægger, som eiede et Par større Gaarde med tilhørende Haver paa dette Strøg. Et mindre Stykke af *Knabrostræde* nemlig mellem Brolægger- og Kompagnistræde existerede ved det 15de Aarhundredes Udgang; det havde dengang det ufuldkomne Navn: „det lille Stræde, som man gaar ned til Knud Skrivers Gaard“, og var endnu ikke gjennembrudt til Vimmelskaftet. Senere hed det *Knagerøgstræde*. *Strandbadstustræde*, eller som det senere kaldtes, *Badstustræde*, havde sit Navn efter den derværende Badstue paa Hjørnet af Kompagnistræde, *Hyskenstræde* af den saakaldte Hysekebro (smlgn. S. 33). Gaden blev allerede ved Aaret 1440 omdøbt til *Lasse Winders Stræde* af Sømmelighedshensyn, men dens forrige Navn holdt sig alligevel; i 1519 betegnes den som „Lasse Winders Stræde, som nu kaldes det gamle Hyskenstræde“. Dets Fortsættelse: *Nabolos* nævnes i 1514.

Den fornemste Gade i Kjøbenhavn paa Reformationstiden var uden Tvivl *Tydskemannegade*, der oprindelig mundede ud paa Gammeltorv og havde Navn efter de talrige derboende tydske

Handlende. Da Klædeboderne og Suderboderne (Skoboderne) bleve faste Gader, forandredes Navnet til *Vimmelskaftet*, efterdi de tre Gader under Et havde et Slags fjern Lighed med Skaftet paa Snedkernes Vimmelbor. Ved Overgangen fra det 14de til det 15de Aarhundrede kaldtes Gaden *Købmannegade*; en Tidlang syntes Navnet *Suderboderne* at ville trænge igjennem, men Benævnelsen Vimmelskaft holdt sig til vore Dage. Den østligste Del omtrent fra Klosterstræde hed *Fisketorvet*, selvfølgelig fordi der her handledes med Fisk. Da Magistraten under Frederik den Første lod opføre Stenboder foran Helligaands Kirke, indskrænkedes Pladsen betydeligt, og Torvet fik da undertiden Navn af *Stenboderne*. I Flugt med disse kom *Amagertorv*, der havde sit Navn af, at det var nærmest Amager. Det var ikke stort, thi det begrændsedes mod Syd af en Husrække, som dækkede hele den nuværende Høibroplads, og paa hvis Sider *Høibrostræde* og *Færgebrostræde* førte til Stranden. Den sidstnævnte Gade havde Navn efter en Færgebro, som indtil langt ind i det syttende Aarhundrede var Opholdstedet for de Færgemænd eller „Møndrikker", der besørgede Overfarten til Holmene. Amagertorv maa i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede have været en smuk Plads; her laa Borgmester Hans Bogbinders Hus paa Hjørnet af Høibrostræde (smlgn. S. 84), og Dyvekes Gaard paa det østre Hjørne af Lille Helliggeiststræde, nuværende Niels Hemmingsens Gade (smlgn. S. 96).

I Kvarteret mellem Færgebrostræde og Nikolai Kirkegaard laa *Store Kirkestræde* og *Lille Kirkestræde* samt lodret paa det sidste med Udløb til Stranden *Lille Færgestræde*. Det store Terrain Syd for Østergade og Øst for Nikolai Kirke var tildels ubebygget; her laa den kongelige Lystgaard *Vingaarden*, omgiven af en Frugthave, vistnok paa samme Sted som den tidligere omtalte *Østergaard*, og her anlagdes i Christiern den Andens og Frederik den Førstes Tid endel Embedsboliger for Kongens Skippere og Tømmermænd, der kaldtes „Kongens de lange Boder" og senere gave *Lille Kongensgade* Navn. Henimod Reformationen, da Vingaarden gik over i private Hænder, bortsolgtes der af Jorden til Byggegrunde; *Vingaardsstræde* anlagdes, og samtidig blev Dybet mellem Vingaarden og Bremerholm opfyldt, saaledes at det meste af Strækningen Syd for Vingaardsstræde ved Aarhundredets Slutning var opdæmmet og indtaget til Kongens Brug. De to smaa Stræder, som forbinde

Østergade med Nikolai Kirkeplads, nuværende *St. Jørgensgade* og *Halmstræde* ere ligeledes gamle, men deres Navne fra hin Tid kjendes ikke.

For Enden af *Østergade*, som iøvrigt først nævnes temmelig sent, laa *Østerport*, der i Jordebogen af 1380 efter sin Farve kaldes *Rødeport*. Herfra udgik mod Nord kun én Gade, *Pilestræde* eller *Pilegaardstræde*, der havde Navn efter en der beliggende større Gaard, som i Midten af det 15de Aarhundrede skjænkedes til Nikolai Kirke. *Lille Pilestræde* er det samme som nuværende *Antonistræde*; det skiftede Navn efter en Gaard, som Antonii Kloster i Præstø eiede paa dette Sted, men ved Reformationstiden maatte afhænde paa Grund af Nød og Trang. Fortsættelsen *Grønnegade*, der førte ud til Volden, kaldtes saaledes efter de Haver og ubebyggede Grunde, som omgav den paa begge Sider, ligesom Grønningen nutildags.

Fra Amagertorv udgik *Bjørnebrogade* mod Nord (smlgn. S. 11), som midt i det 15de Aarhundrede skiftede Navn og kaldtes *Kødmangerstræde*, fordi Kødmangerboderne (Slagterboderne) paa dette Tidspunkt flyttedes fra Tydskemannegade hertil. De laa paa Gadens Østside ligeoverfor Kannikestræde og Skindergade, og synes at have været 25 i Tallet, men flyttedes kort efter Reformationen hen paa det østlige Hjørne af Skindergade og Klosterstræde. Nutidens „Købmagergade“ er en Forvanskning af det gamle Navn. Gjennem *Helliggestesstræde* kom man til Helligaandshospital, der ogsaa havde Udgang til Fisketorvet gjennem *Lille Helliggestesstræde*. Til Graabrødreklosteret førte Veien gjennem *Graabrødrestræde* (den østlige Del af nuværende Skindergade). Men da Klostret var blevet rømmet af Munkene i 1530, lagdes der en Gade igjennem det, som fik Navn af *Ny Graabrødrestræde* (det nuværende Løvstræde og Graabrødrestræde) og det gamle Stræde antog da Navnet Skindergade for at undgaa Forvexlinger. Til Tydskemannegade havde Klostret Udgang gjennem *Klosterstræde*. Af det Anførte vil det ses, at den nuværende *Skindergade* bestaar af tre middelalderlige Gader, hver med sit Navn, den vestligste nemlig Klædeboderne, det lille Stykke mellem disse og Udløbet af nuværende Dyrkjøb, som var den egentlige Skindergade, og endelig det gamle Graabrødrestræde, der mundede ud paa Kjøbmagergade. Hvad *Kannikestræde* angaar, er det naturligvis en gammel Gade, i hvilken Kannikerne havde deres Boliger.

Nørregades nederste Del fra Studiestræde til Gammeltorv hed i den ældste Tid *Saltboderne*, men allerede i Jordebogen fra 1380 ere Boderne gaaede ind under Benævnelsen: Nørregade, skjøndt de endnu nævnes et Aarhundrede senere. Nørreport laa for Enden af Gaden, og denne har vistnok fra en meget tidlig Tid gaaet ligesaa langt ud som nu. Den af Pontoppidan anførte og mange Gange senere gjentagne Paastand, at Porten indtil 1526 laa tværs over nuværende Nørregade omtrent udfor Krystalgade er feilagtig og modbevises alene af den gamle Jordebog. *Raadhusstræde* var opkaldt efter Stadens andet Raadhus (smlgn. S. 46); da dette flyttedes, kaldtes det en Tidlang *Gamle Raadhusstræde*, men døbtes endelig *Studiestræde*, da Raadhusbygningen indrettedes til Universitet eller Studiegaard. Mellem denne Gade og Vestergade gik *Lars Bjørnsens Stræde*, der havde faaet Navn efter en velstaaende Borger, som henimod Slutningen af det femtende Aarhundrede eiede en Gaard og nogle Grunde her. Dens Fortsættelse *Lille Lars Bjørns Stræde* mundede ud i *S. Pederstræde*, en af Stadens meget gamle Gader, selvfølgelig opkaldt efter Kirken af samme Navn. De øvrige Gader i denne Egn vare kun svagt bebyggede og omgaves forstørstedelen af Haver; deres Navne vare temmelig ubehjælpsomme; saaledes hed *Larsleistræde* „det Tværstræde, som løber af S. Pederstræde og indtil Niels Skrivers Have“, *Teglgaardstræde*, der førte til Kommunens Teglgaard, hed „det Tværstræde, som løber af Algaden og udi nør ned til Byens Planker“. Disse lange Betegnelser, der ikke kunde bruges i daglig Tale, vise til Overflod, at Beboelsen kun har været ringe.

Mellem nuværende Frueplads og Krystalgade, parallelt med den sidste, omtrent i Høide med S. Pederstræde, løb en Gyde bag Bispegaarden, der kaldtes „det Stræde, som løber af Nørregade og hart bagved Bispens Gaard af Sæland“. Det førte forbi Udhuse, Bagporte og Haver og mundede rimeligvis ud i Kannikestræde i den vestlige Del af Regentsens Grund. Da *Skidenstræde* (Krystalgade) anlagdes i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede i det tilkastede Kloakløb, der kaldtes „Byens Rende“, blev den østlige Del af „Strædet hart bag Bispens Gaard“ overflødigt og nedlagdes; den vestlige Del synes derimod at have udviklet sig til en Forbindelseslinie mellem Kannikestræde og Skidenstræde, som dog ogsaa snart forsvandt. I 1524 kaldes Krystalgade: „det nye Stræde, som løber norden for Kannikegaardene“, i 1528: „det Stræde bag Kantors Port, der

strækker sig fra Nørregade til Kødmangergade". *Fiolstræde* hed „det lille Stræde, som løber fra Kantorens Port"; det var tildels omgivet af Haver, indtil der i Nørreports umiddelbare Nærhed fandtes nogle Gaarde. Den lille Gade, der nu kaldes *Rosengaarden*, førte ned til Rosengaarden og laa ikke paa dennes Terrain; den havde i 1496 det ubehjælpsomme Navn: „Inden for Nørreport, som man gaar til Rosengaarden", eller „det Stræde, som løber fra Nørregade og ind til S. Gertruds Kirke". *Lille Kjøbmagergade* hed: „det Stræde, som løber ned til Rosengaarden", og *S. Gjertrudstræde* „det Stræde, som løber ind til S. Gjertrud". Da S. Gjertruds Kapel omdannedes til det nye S. Anne Hospital, kaldtes Gaden „det nye *Spitaliestræde*", et Navn, der dog ikke formaaede at trænge igjennem.

Fra Kjøbmagergade udgik i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede et Stræde ned til Klare Kloster, der efter de derliggende Boder kaldtes *Albert van Gochs Boder* (smlgn. S. 126), men snart fik Navnet *Klareboder*. Paa samme Tid dukker nuværende *Springgade* op under Betegnelsen: „det Stræde, som løber ret nør fra Albert van Gochs Boder", *Møntergade* under Navnet: „Byens Stræde, som løber til Volden", *Landemærket*, *Slippen* m. fl. under lignende ufuldkomne Navne. Der synes overhovedet i Slutningen af det 15de og Begyndelsen af det 16de Aarhundrede at have hersket en Byggeperiode i Staden; hidtil ubebyggede Kaalhaver og Grønninger bleve udlagte med Stræder og Gader, og Huse bleve opførte om ikke i formelige Gaderækker, saa dog efter Datidens Skik, spredte med hosliggende Haver. Fra gammel Tid kaldtes Regentsens Nordside *Byens Ende* ɔ: det Sted, hvor Bebyggelsen ophørte; men denne Benævnelse holdt nu ikke længere Stik. Den store *Rosengaard*, der indtog hele Kvarteret fra nuværende Møntergade til henimod Nørreport, og paa Vestsiden begrændsedes af Kjøbmagergade, blev ogsaa udlagt til Byggegrunde og forsvandt efterhaanden, ligesom Hushaven (smlgn. S. 34) allerede var forsvunden. Rosengaarden havde maaské oprindelig hørt til Slottet, men i Midten af det 15de Aarhundrede blev den Byens Eiendom. Her var en Tidlang Stadens Rettersted; her boede Rakkeren, og her synes utugtige Kvinder og alskens Pak at have havt Tilhold og at have ført Mange i Ulykke. „Ja — skriver Palladius et Par Aar efter Reformationen — hvor Mange mistede deres Liv i Kjøbenhavn, for den Rosengaard var ved Magt.

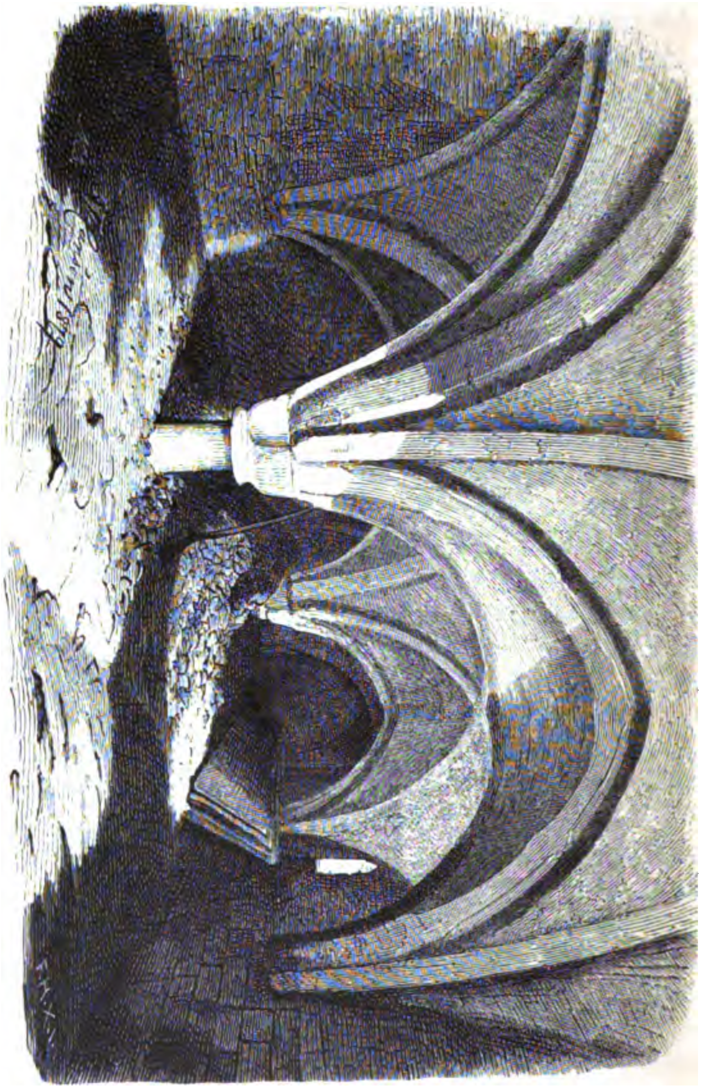
Ikke visker Bøddelen sit Sværd saa tidt nu udi denne Tid, som han gjorde i den Tid.“

Kjøbenhavns Ydre havde forbedret sig betydeligt i det forløbne Aarhundrede, skjøndt Staden sikkert var langtfra at være en blot nogenlunde smuk By. De offentlige Bygninger, der vare grundmurede, de Adeliges Stenhuse med deres takkede Gavle og Kirkerne med deres Taarne og Spir gjorde vel et vist monumentalt Indtryk, men Størstedelen af de 10,000 Mennesker, der ved Reformationstiden udgjorde Befolkningen, boede efter vore Begreber daarligt. Kun i faa Gader dannede Husene en sammenhængende Række, thi Huslinien afbrødes fordetmeste af Haver, hvis Plankeværker og Hegn just ikke vare til Forskjønnelse. Træhusene vare fordetmeste forsvundne, men de af Straa og Ler klinede Huse fandtes endnu paa mange Steder, navnlig i Baggaarde og Gyder, og ud til Gaden vare Gavlene ofte sammensatte af Fjæle. Gaderne vare smudsige og krumme, daarligt regulerede, og enten mangelfuldt eller slet ikke brolagte, Husene lave, i det Høieste to Etager og ikke alle tækkede med Tegl. Kongerne søgte baade ved Lovbud og Formaninger at hidføre en Forbedring, og paa dette Omraade var Christiern den Anden særlig virksom; han befalede saaledes, at Ingen i Fremtiden maatte bygge uden at have faaet Byggeplanen approberet af Øvrigheden, at de klinede Lervægge skulde nedrives og erstattes med Bindingsværk („Mursten mellem Stolper“), og at alle øde Jorder inden en vis Tidsfrist skulde „opbygges med mærkelig Bygning“, under Straf af at tilfalde Kongen og Staden. Ogsaa Frue Kapitel indlagde sig Fortjeneste af Husenes Byggemaade. Naar det udleiede eller bortarvefæstede Grunde til Borgerne, stillede det som Betingelse, at det eventuelle Hus skulde være muret mellem Stolper til Gaden og have Tegltag; helst saa man Grundmur, men hvis Leieren ikke formaaede dette, da maatte det ialfald være et „mærkeligt“ to Etages Bindingsværkshus. I Reglen havde de rigere Borgerhuse baade Dør og Port til Gaden, og de vare vistnok forsynede med Dørhammere, skjøndt der findes Antydninger af, at slige Hamre vare en Særret for Adelen. Indenfor fandtes da enten Boder i Stueetagen, hvorfra Handelen foregik ud af Vinduet, eller Dagligværelser, Sovekamre (Sengeherberger) og i Rummene til Gaarden Bryggers, Stegers, Stald o. s. v. Det øverste Stokværk synes at have været det fornemste. De velhavende Borgeres Gaarde maa have

været store og anselige, thi de gave, som vi have set, tidt den tilstødende Gade Navn; vi vide ogsaa, at der hyppigt holdtes offentlige Møder, Retterting o. lign. i deres Værelser, og fornemme Tilreisende toge ind i dem, skjøndt der ingen Mangel var paa *Herberger* Paa Christiern den Andens Tid var der ikke mindre end 30 saadanne i Staden, hvoraf de fleste laa paa Gammeltorv, Vestergade, Amagertorv, Østergade og ved Stranden; thi de store Festligheder ved Kroninger og Bryllupper, Herredagene og de politiske Begivenheder saavelsom Skibsfarten trak mange Gjæster til. I Christiern den Andens Ordinants af 1521 hedder det: „Hvert Herberg udi Staden skal lade udhænge et Tegn malet paa en Fjæl udenfor samme Hus vel høit paa en lang Stang; somme skulle have en Løve malet, somme en Hjort, somme en Morian, en Grif, en Maane, en Stjerne eller sligt Andet, og hvert Herberge sit særdeles Tegn, derefter som Herberget skal hedde og kaldes, og skal hver Værts Navn være tegnet under forskrevne Tegn paa samme Fjæl“. Herbergerne have altsaa havt Navne som „den forgyldte Løve“, „den blaa Morian“ el. lign.

Hvad der i ikke ringe Grad bidrog til at indføre en bedre Byggemaade i Kjøbenhavn var Anlæget af en *Teglgaard*, hvorfra der baade kunde faas brændte Sten og Tagsten. Den var anlagt af Kommunen og nævnes første Gang 1505; blandt dens Bygninger anføres i Regnskaberne Ovn, Kalkhus og Tagstenslade. Den laa Øst for Teglgaardstræde op til Volden, men blev inden Reformationen flyttet udenfor Byen til den Egn, hvor Nyboder nu ligger, for atter i Christian den Fjerdes Tid at lægges hinsides Søerne, i det nuværende Blaagaardskvarter. Herfra hentedes altsaa Materialet til Stenbygningerne, og selv om den mindre velstaaende Borger ikke havde Raad til at følge med, havde Adelen dog nu Leilighed til at indrette sig Hus og Hjem i Byen efter de til Standen svarende Fordringer. I Modsætning til Bispernes Forbud mod at Adelsmænd eiede Gaarde i Kjøbenhavn, gjorde Kongerne tvertimod Alt for at drage dem dertil, ja Hvitfeld fortæller, at Erik af Pommern befalede, at Adelen skylde flytte ind og bo i Kjøbstæderne, vel sagtens fordi den her var mindre farlig for Kongemagten, ligesom den ved sin Formue kunde bidrage til at understøtte Handel og Haandværk og forskjønne Stæderne med solide Stenbygninger. En stor Del af Rigets udmærkede Mænd havde *Gaarde i Kjøbenhavn*, hvor de ialfald

tilbragte en Del af Aaret, hvad enten de nu havde erhvervet disse Eiendomme ved Kjøb og Arv eller som Gave af Kongen for udviste

Den gamle Kjælder under Konsistorium.

Tjenester. De laa spredte over hele Byen, men dog fornemmelig i de bedre Gader som i Kømannegade (Vimmelskaftet), Kjødmangerstræde (Kjøbmagergade), Østergade, Vandmøllestræde (Raadhus-

stræde) og paa Amagertorv. Dog træffer man ogsaa paa adelige Gaarde i Lasse Vindersstræde (Hyskenstræde), Pilestræde, Brolæggerstræde, Kattesundet, Egnen om Rosengaarden og mange andre Steder.

Ogsaa mange *geistlige Stiftelser og Personer* havde Eiendomme i Staden. Da Slottet gik over til Kongen, maatte Sjællands Biskop have en anden Residents, og *Bispegaarden*, som iøvrigt først nævnes ved Midten af det 15de Aarhundrede, er da bleven opført paa det nuværende Universitets Grund. Den indtog dog ikke hele den nuværende Universitetsfirkant, men kun Fjerdedelen deraf. Hovedbygningen synes at have ligget paa Hjørnet af Frueplads (daværende Kirkegaard) med Façade til Nørregade; den var opført i gothisk Stil med takkede Gavle, og ud til Kirkegaarden gik en Mur, forsynet med en Laage. Iøvrigt laa der et helt Komplex af Huse paa Grunden, saaledes nævnes et Kapel, en Borgestue, Bryggers, Bagers, Stald og „det med Kjældere, Kjøkkener og Værelser, der kunne opvarmes, forsynede Hus“, som er den nuværende gamle Konsistoriumsbygning, den eneste existerende Levning af den katholske Bispegaard, hvis Ydre iøvrigt er undergaaet betydelige Forandringer. Derimod er den smukke hvælvede Kjælder bevaret i sin oprindelige Skikkelse. Den bestaar af 6 elegante Hvælvinger, der hvile paa to tilhuggede Granitsøiler i romansk Stil; Lyset falder ind af smaa indadtil spidsbuede Vinduer. Under Beleiringen 1536 boede Hertug Albrecht af Mecklenborg med Gemalinde her; og det var her, at den sidste katholske Biskop Joachim Rønnow blev fængslet og ført til Blaataarn paa Slottet.

Erkebispen af Lund havde en Gaard paa Rosengaarden, men flyttede senere til en anden paa Østergade, der udfyldte hele Grunden mellem S. Jørgensgade og Halmstræde. Henimod Reformationstiden havde *Bispen af Viborg* en Eiendom i Kødmangerstræde, ikke langt fra Amagertorv, *Abbeden i Sorø* en paa Vestergades Nordside, *Antvorskov Kloster* en Gaard imellem Kompagnistræde og Magstræde, *Esrom Kloster* en i Vimmelskaftet foruden flere andre, *Æbelholt* bl. A. en stor Gaard med tilhørende Have paa Hjørnet af S. Pederstræde og Larsbjørnstræde, *Knardrup Kloster* flere Gaarde paa Østergade og Nørregade, *Antonii Kloster i Præstø*, bl. A. en Gaard i Lille Pilestræde, hvis Navn derefter forandredes til Antonistræde, *Roskilde Dominikanerkloster* en Gaard Nord for Gammeltorv, og endelig *Karmeliterklostret i Helsingør* den navnkundige Eiendom i

S. Pederstræde, hvor Poul Helgesen lærte, og som den Dag idag er bekjendt under Navn af Valkendorfs Kollegium. Endnu i 1744, da Bygningerne undergik en Hovedreparation, havde de et fuldstændigt klosterligt Udseende; Pontoppidan siger, at „Forhuset laa nedrigt, vaadt og sumpigt og bestod af nogle lave Karmeliter Celler, unyttige Gange og Skorstene, som betoge Rummet for Alumnernes Logementer; et unyttigt Trappehus og Svale med Tag over, som altid kostede at underholde, betog det lidet Gaardsrum og Lyset for Kammerne til Gaarden, hvoraf det blev kaldet Collegium obscurum.“ Det Auditorium, hvor Poul Helgesen formodentlig holdt sine Forelæsninger, laa inde i Gaarden og blev først nedbrudt i 1847.

Saavel under Christiern den Første som Kong Hans blev der bygget paa *Kjøbenhavns Slot*, og Frederik den Første forstærkede, som alt omtalt, dets Fæstningsværker. I den ældste Tid var Afstanden mellem Slotsholmen og Byen betydelig, og Forbindelsen iværksattes da ved en regelmæssig Færgefart, der udgik fra Færgebroen omtrent midt for nuværende Høibroplads, men efterhaanden, som Udfyldningen skred frem paa Byens Side, blev Afstanden kortere, saaledes at *Høibro* kunde anlægges i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede. Det var en Vindebro, bygget paa Pæle, og maa have været temmelig svag, da den ofte blev underkastet Reparationer, ligesom der udstedtes Forbud mod at „binde eller fæste“ Skibe til den. Heller ikke mod Storm og Flod kunde den holde Stand; den synes endog at være gaaet helt bort nogle Gange. Slotsholmen var vistnok paa Reformationstiden omgiven af en Jordvold; indenfor kom da Slotsgraven og derpaa den egentlige Murbefæstning. Det paahvilede fra gammel Tid Kjøbenhavns Borgere at ise i Slotsgravene, men Christiern den Første fritog dem for denne byrdefulde Forpligtelse. Om Bygningerne haves kun de faa Oplysninger, der ere meddelte foran (Side 82); Billedet S. 177 giver en svag Forestilling om deres Ydre. Slotsholmens nærmeste Omgivelser vare temmelig uforandrede; mod Nord laa Skarnholmen, hvor Thorvaldsens Museum nu ligger, endvidere en anden større Holm, hvor Ridehuset nu er, og over imod Kallebostrand hævede der sig rimeligvis flere Holme. Paa *Bremerholm*, det nuværende Gammelholm, var der allerede i Kong Hans's Tid kongeligt Skibsværft, og her var Flaadens Leie. Afstanden til Amager var betydelig, thi Grunden, hvorpaa Børsen og alle dens Omgivelser ligge,

var aabent Vand, og Christianshavns Grund var endnu ikke opfyldt. Med *Havnen*, de nuværende Kanaler, var der foregaaet den Forandring, at Midtpunktet for dens Færdsel og Liv var flyttet længere mod Øst; Ladbro var forsvunden, rimeligvis fordi Farvandet var for grundet her, og en anden Bro, om hvilken der iøvrigt ikke haves nøiere Oplysninger, var traadt i dens Sted. De talrige Forbud, der udstedtes mod at kaste Ballast og anden Urenlighed i Havnen, saavelsom Byens Udvidelse ved stadig Opfyldning, viser, at Havnens Existens var truet af Borgerne selv; de farlige Forsøg paa at tilstoppe dens Indløb, som iværksattes af Fjender i 1368, 1428, 1523 og 1536, mislykkedes, som vi have set, altid.

Til Slottet hørte *Vingaarden*, en kongelig Lystgaard med hosliggende Frugthave, anlagt paa den gamle Østergaards Grund. Her holdtes Dystrenden og Ridderspil (se S. 79) og herfra fik Hoffet sin Forsyning af Frugt; saaledes rekvirerede Kong Hans i 1510 „en Kurv fuld af de bedste Vindruer udi vor Vingaard er“ til Kalundborg, hvor han da opholdt sig. Bygningen skiltes dog allerede i 1496 fra Haven, thi den kaldes da Benedikt v. Ahlefeldts Gaard; den blev derpaa en kongelig Mønt, indtil Frederik den Første skjænkede den til Johan Rantzau, af hvem Rigens Hofmester Mogens Gøye atter kjøbte den. Vingaarden er nuværende Nr. 6 i Vingaardstræde; den havde endnu i Midten af det attende Aarhundrede en stor Gaardsplads og Have. Den tidligere (S. 34) omtalte *Hushave* skjænkedes af Kong Hans til Klare Kloster, men faldt efter Reformationen atter tilbage til Kronen. Som de fleste gamle Borge havde Slottet en *Smedie* og en *Vandmølle*, den første laa i Færgebrostræde (paa Østsiden af nuværende Høibroplads) den anden paa den Plads, der nu hedder Vandkunsten. Sandsynligvis er et Vandløb fra Graven ved Vesterport blevet ledet herhen og opdæmmet, hvorpaa det har havt Afløb til Stranden. Som ovenfor omtalt gav Vandmøllen den hosliggende Gade, nuværende Raadhusstræde, Navn. Frederik den Første bortforpagtede Vandmøllen til Kjøbenhavns Magistrat (smlgn. S. 124), men Christian den Tredie indløste den atter i Aaret 1547. Halvtredsindstyve Aar efter kom den paany i Kommunens Besiddelse, og forblev vistnok der indtil dens Forandring under Christian den Fjerde.

Den prægtigste offentlige Bygning i Kjøbenhavn, som i Rigdom og Glands overstraalede alle andre, var uden Tvivl *Vor Frue*

Kirke eller Mariakirken. I Begyndelsen af Kong Hans's Regjering fik den sit store Taarn, og i 1514 et 114 Alen høit kobbertækt Spir med fire mindre Spir forneden, som kunde ses i mange Miles Afstand og saa at sige beherskede hele Staden. Til Sammenligning kan anføres, at det nuværende Spir paa vor Frelsers Kirke, det høieste i Danmark, kun er 90½ Alen. Der existerer ingen Afbildninger af den imponerende Bygning i sin Helhed, men den havde paa Christiern den Andens Tid sikkert i alt Væsentligt samme Charakter, som indtil den store Ildebrand 1728. Den var opført i gothisk Stil, havde et bredt og høit Midtskib med lavere og smallere Sideskibe, der gik rundt om Choret. Et mindre Spir prydede dette. Der var tre Indgange, Hovedindgangen ud til Nørregade og en paa hver Side. Ovenover den nordre Sideindgang var anbragt en Sten,

Sten over Frue Kirkes nordre Indgangsdør. (Efter Resen).

i hvilken Christus og de fire Evangelister vare symbolsk fremstillede; udenom læstes en latinsk Indskrift, som i Oversættelse lyder saaledes: „Aar 1316 gjenopførtes denne Kirke, fire Gange tidligere ødelagt ved Ildsvaade.“ Paa Siden og i Omgangen var der indrettet endel *Kapeller*, der viste sig som Udbygninger paa Kirken, nemlig foruden det ældre Vor Frue Kapel og S. Katrine Kapel, i hvilket Bagersvendene holdt deres Sjælemesser, Helligtrefoldigheds Kapel, Helligtrekongers Kapel, S. Laurentii Kapel, S. Rochi Kapel og endelig Helligløsens Kapel paa Kirkegaarden, som vistnok nedbrødes kort efter Reformationen. I alle disse Kapeller var der anbragt et eller flere Altre, saa at der mindst var 46 omkring i Kirken. De fleste af dem vare indviede til fremmede Helgene og Martyrer; dog fandtes her et S. Knud Konges Alter, et S. Knud Hertugs Alter og et S. Konning Eriks Alter. I Taarnets søndre Side stod „de hellige fem Vunders Alter“, i dets nordre: De hellige 24

Oldefædres Alter; et Alter, helliget Jomfru Marie, kaldtes: Vor Frues Medlidenheds Alter. „Skomager-Altret“, det vil sige: det Alter, hvor Skomagerlauget lod sine Messer holde, var helliget Evangelisterne Markus og Lukas. Det fornemste Alter var naturligvis Høialtret i Kannikechoret og derpaa Sognealtret i det lavere liggende Menighedschor. Rigt udsmykkede med kostbare Messeklæder, Kalke og Prydelser vare de sikkert alle, men ved Kirkestormen 1530 og senere under Grevefeiden mistede de Størstedelen af deres Ornamenter. Ved Reformationen nedbrødes de fleste af dem; andre bleve dog staaende, indtil de forfaldt.

Det Indtryk, Kirken har gjort paa den Besøgende, maa i det Væsentlige have været det Samme, som man den Dag idag modtager i større katholske Kirker. De mange Krinkelkroge, Munkestole, Altere og Udbygninger saavelsom de farvede Ruder, gave Kirken et vist skummelt, men tillige ærværdigt og høitideligt Præg; de talrige vistnok klodset udskaarne, men med Perler, Guldsmykker og Kroner prydede Helgenbilleder, de brogede Malerier paa Vægge og Hvælvinger, de guldbroderede Alterklæder, de mange Lys, som ved alle høitidelige Leiligheder brændte foran Billederne, saavelsom Præsternes prægtige Kaaber maa have afgivet et livligt og broget Skue. Ved Hovedindgangen stod „Løvekarret“, et Vievandskar, der havde Navn af Ordet „Løv“ (Bad), hvoraf Løverdag. Tvers igjennem Kirken var almindelig Gjennemgang, og i Nærheden af den var der anbragt et Kulbækken, eller, som den kaldtes, en „Ildpande“, ved hvilken Fattigfolk kunde varme sig. Den blev staaende indtil 1607, da den afskaffedes for den megen Larm, der opstod, naar Almuen under Gudstjenesten trængte sig om den. Det Gods, der var tillagt Bækkenet, anvendtes da til Underholdning for fattige Skolebørn. Oppe under Hvælvingerne hang de i Krigen erobrede Faner; allerede Kong Hans lod det af Marsken Tyge Krabbe erobrede svenske Hovedbanner ophænge her. Hist og her fandtes anbragt Krykker, Voxbørn og lignende Votivgaver til Minde om en eller anden lykkelig Helbredelse eller Befrielse ved en Helgens Hjælp. Kirken stod aaben hele Dagen; uophørlig lød Messesangen, medens Folk, der vare komne for at forrette deres Andagtsøvelser, færdedes ud og ind. Selv om Natten var den store Bygning ikke forladt, thi Klokkeren og to Degne havde deres Leie her for at bevogte Klenodierne. Ved de store Kirkefester udfoldedes selvfølgelig en usæd-

vanlig Pragt; da straalede Tusinder af Voxlys, Processioner bevægede sig gjennem Midtskibet, Røgelsekar bleve svungne, og Skarer af Mennesker strømmede til for at erhverve Kirkens Tilgivelse for deres Synder. Ved Foraarstid, i Maimaaned, havde man for Skik at „maie“ Kirken med Bøgegrene og Urter; denne Skik blev bevaret efter Reformationen, thi Palladius siger i sin Visitatsbog: „Gode Dannekvinder og gode Piger skulle bære deres Forklæder fulde af Urter og Græs om Sommeren til Kirke med dem, at strø det paa Gulvet udi Stolene, at man kan have Lyst til at søge did.“ Paa mærkelig Maade blandede det Verdslige sig iøvrigt ind i de kirkelige Forhold; vi ville faa at se, at Kirkerne ved Bryllupper endogsaa misbrugtes til Svir og Dands.

Om det kjøbenhavnske *Kapitel* og dets Indretning er der talt andetsteds (S. 36 o. f.); det ophævedes ved Reformationen, medens de øvrige danske Domkapitler paa Luthers indstændige Raad bleve bestaaende som Kollegier. Det skal kun tilføies, at Kannikerne havde et *Kapitelshus*, der laa „sønden op til vor Frue Kirke“, vistnok sammenbygget med den, og som efter Kirkeforandringen overlodes til Universitetet. Det var her, at Hans Tausen i 1529 maatte møde for Biskop Rønnow og nogle af Rigens Raad for at forsvare sin Optræden i Nikolai Kirke. *Vikarerne* havde et lignende Forsamlingshus nordvest for S. Peders Kirke. Den tidligere omtalte *Kannikebadstue* i Klosterstræde delte i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede Skjæbne med de offentlige Badstuer; de afskaffedes alle, fordi de i høi Grad bidrog til at udbrede den veneriske Syge, eller som den her i Norden kaldtes: Pokker. Efter en Yttring af Palladius maa dette antages at være sket i de første Aar af Christiern den Andens Regjering. Vor Frue Kirkes egentlige Glandsperiode falder omkring Aaret 1520; den var da meget rig og eiede alene 90 Gaarde og Huse foruden to Møller i Kjøbenhavn; men i de urolige Tider gik Meget af dens Eiendom tabt ved Frederik den Førstes, Joachim Rønnows og Grev Christoffers Plyndringer.

S. Nikolai Kirke, den rigeste og største Sognekirke efter Vor Frue, undergik i Aaret 1509 en Hovedreparation, ved hvilken Høialtret og Choret sandsynligvis blev ombygget; i 1516 blev en ny Hvælving opført, og omtrent samtidig fik Kirken tre Klokker. Den havde to Sideskibe, der vare lavere end Midtskibet, samt en Korsbygning i Choret. Hvorvidt den havde Taarn før Reformationen,

vides ikke, men det er dog sandsynligt. Den overleverede Fortælling, at Christoffer af Bayern lod Kirken totalt ombygge i 1447, savner al Hjemmel, som paavist af Rørdam. Kirken havde mindst to Kapeller: S. Nikolai og Vor Frue, og 13 Altre; den eiede ligesom Frue Kirke endel Gaarde, Jorder og Boder i forskjellige Dele af Staden. Da Kirken var annekteret Kjøbenhavns Kapitel, tilfaldt Kirketienden (som for dette Sogns Vedkommende ikke ydedes i Korn, men i Fisk) ikke Kirken selv, men den af Kannikerne, der var Sogneherre. Fra Universitetets Stiftelse indtil 1487, foregik det ene af de halvaarlige Rektorvalg altid i Nikolai Kirke, men dens egentlige historiske Betydning for Danmark saavelsom for Kjøbenhavn er dog, at den i Aaret 1520 blev Centrum for Reformationsbevægelsen. Det var her, at Martin Reinhardt og Hans Tausen prædikede, og det var her, at danske Psalmer først bleve sungne.

Om *S. Peders Kirke* ere Oplysningerne kun sparsomme; dens Bygning synes at have været lille og uanseelig, om den end ved Overgangen til det 15de Aarhundrede maa have havt et Taarn og et lille Spir. I det Indre fandtes kun tre Altre, et Høialter og to Sidealtre. Kirken var oprindelig meget fattig og endnu i 1466 skjænkedes der 40 Dages Aflad til dem, der besøgte Prædikener, Officier og anden Gudstjeneste i S. Peders Kirke eller berigede den med Gaver. Midlet synes at have frugtet, thi paa Reformationstiden havde Kirken ved Gaver, Kjøb og Mageskifter erhvervet et temmelig betydeligt Antal Eiendomme, som ved Kirkens Nedlæggelse kom til Frue Kirke. Da Universitetet var blevet oprettet, holdtes dets høitidelige Messe hvert Aar den 31te Juli i denne Kirke, rimeligvis fordi S. Peder var det kjøbenhavnske Universitets særlige Skytspatron (smlgn. S. 78). Ved den nye Sogneinddeling af Staden under Christian den Tredie, nedlagdes Kirken; den henstod i nogen Tid ubenyttet, indrettedes derpaa til Klokke- og Kanonstøberi (Gjæthus), indtil den i 1586 overlodes de i Kjøbenhavn boende tydske Familier til Sognekirke. Værre Skjæbne havde *S. Klemens Kirke*, der nedbrødes og forsvandt en Snes Aar efter Reformationen. Den laa i den yderste Ende af nuværende Frederiksberggade tæt ved Byens Vold, var yderlig fattig og vedblev trods alle overordentlige Foranstaltninger at være det. Henimod Aaret 1400 eiede den kun én Grund i Byen, i 1419 var den faldefærdig, og den ned-

reves, fordi den var „bygfældig". Iøvrigt vides Intet om dens Ydre eller Indre.

Foruden det tidligere omtalte *Graabrødrekloster* havde Kjøbenhavn siden dens Overgang til Kongemagten faaet tvende nye Klostre: *S. Klare Kloster* og *Karmeliterkollegiet*, det første stiftet 1497 af Kong Hans og Dronning Christine, det andet af Christiern den Anden 1517, altsaa i Katholicismens sidste Dage. I 1259 kom Klarisserne til Danmark, men først halvtredie hundrede Aar senere kaldte deres Velynderinde Dronning Christine dem til Kjøbenhavn. Det stod længe paa med Klosterbygningen, thi den blev først færdig i Aaret 1505, og Nonnerne kom overhovedet aldrig til Velstand i Kjøbenhavn, efterdi den kort efter opvaagnende Reformationsbevægelse gjorde Ende paa alle fromme Gaver og Almisser. Bygningerne vare opførte i en Udkant af Byen tæt op til Volden og bedækkede det Terrain, der nu begrændses af Pilestræde, Møntergade, Sværtegade og Gothersgade. Klosterkirken, der betegnes som „en stor, skjøn Kirke", har ventelig ligget paa det østlige Hjørne af Gammelmønt og Møntergade, hvor Vismar nu er; Møntergade synes at være anlagt tværs igjennem Choret. Fra Kjøbmagergade løb Klareboderne ned til Klostret; det kaldtes jevnligt: „Strædet som løber til Klare". Hans Tausens Prædiken ødelagde dette Kloster saavelsom Graabrødreklostret, og Nonnerne have i Frederik den Førstes Tid sikkert kjendt bittre Dage. I en Skrivelse af 1527 læser man, at der herskede stor Armod blandt Søstrene, men det tilføies i et Sprog, der maa vække Sympathi, at de søgte at holde den skjult for ikke at glæde deres Fjender, som de nu desværre havde mange af. Hvad *Karmeliterkollegiet*, eller som det i daglig Tale kaldtes: Hvideklostret angaar, var det kun i uegentlig Forstand et Kloster, men maa nærmest betragtes som en Aflægger af Klostret i Helsingør, indrettet af Christiern den Anden for at ophjælpe Universitetet, der allerede dengang stod paa svage Fødder. 1517 lovede Kongen det nævnte helsingørske Kloster S. Jørgens Gaard udenfor Kjøbenhavn ɔ: det Jordegods, som var tillagt Hospitalet for Spedalske, naar Raadmand og Vicekantsler ved Universitetet Peder Albertsen, der havde det i Forlening, var død; Godset skulde bruges til Oprettelsen af et Kollegium, hvori Klosterbrødrene kunde studere, og hvorfra der kunde tilføres Universitetet nye Lærekræfter. De nærmere Bestemmelser fastsattes derpaa efter Peder

Albertsens Død s. A., og i 1518 blev den Gaard, Karmeliterklostret i Helsingør eiede i S. Pederstræde, ombygget til Bolig og Forelæsningslokale for „Præsterne og Brødrene“. Om Bygningens Indretning er ovenfor (S. 212) talt. Den første Forstander blev Poul Helgesen, der begyndte sine Forelæsninger den 6te Juni 1519, men allerede fratraadte i 1522, da han havde paadraget sig Kongens Unaade ved at præke om dennes Forhold til Dyveke. Gavebrevet paa S. Jørgens Hospital blev nu tilbagekaldt, Povl Helgesen forlod

En Spedalsk fra Middelalderen. Efter en Altertavle i Oldn. Museum.

Byen og hermed var Kollegiets Rolle udspillet. Det blev ophævet i 1529 og skjænkedes til Knud Gyldenstjerne; senere kom Bygningerne i Rigens Hofmester Christoffer Valkendorfs Eie, som her i 1589 stiftede den bekjendte Studenterbolig, der den Dag idag bærer hans Navn.

Det her omtalte *S. Jørgens Hus* eller Hospitalet for Spedalske, der laa hinsides Søen af samme Navn omtrent ved Vodrofgaard, havde en stor tilliggende Mark, som strakte sig helt hen til Ladegaardsaaen, en egen Avlsgaard, en Hovedbygning og Kirke, og var aabenbart med Flid lagt saa langt udenfor Byen, for at hindre al

nærmere Berøring mellem Borgerne og de Ulykkelige, som vare blevne ramte af den forfærdelige Sygdom (smlgn. S. 42). I den tidlige Middelalder kunde en Spedalsk undslaa sig for at tage Ophold her, naar han holdt sig indelukket i sit Hus, men Christoffer af Bayern paabød, at alle Spedalske skulde „fare til S. Jørgens Hus“, eventuelt føres derud med Magt. Paa Kong Hans's Tid blev Hospitalet „Kronens Gaard“, uden at vi vide, hvorledes det er gaaet til, og forlenedes da til den ovenfor nævnte Dr. Peder Albertsen, der nød Indtægten af Jordegodset, medens de Syge maatte leve af den Almisse, der kom ind, naar Hospitalets Vogn kjørte omkring paa Landet for at tigge Korn og Fødevarer sammen. Forholdet omordnedes dog kort efter, saaledes at Lemmernes Underhold blev noget rigeligere. Gaardens kortvarige Forbindelse med Karmeliterkollegiet er ovenfor berørt. Det ses af Christiern den Andens Love, at der i alle Kjøbstæder blev udvalgt to Folk, som skulde staa „indenfor Stadens Port, hvor Alfarvei og menige Søgning er“ og modtage Guds Almisse til de Spedalske, og for at menige veifarendes Mand kunde kjende dem, skulde de have en „Trækleppre“ at klappe med. Beleiringen af 1523 blev temmelig let overstaaet, thi Hospitalet faldt paa Grund af sin Beliggenhed strax i Frederik den Førstes Hænder, og han forlenede det til en Kannik Jep Heye, dog med den udtrykkelige Forpligtelse, at han skulde holde Gudstjenesten ved Magt, Kirken og Gaarden ved skjellig Bygning og give de Syge deres Indkomst og daglige Føde, som de vare vante til. Om dette blev overholdt, er rigtignok et andet Spørgsmaal, thi Gaarden stod i saa ilde Ry, at Lemmerne i S. Anne Hospital i 1528 erklærede, at de „hellere vilde lade sig udføre og sænke i Stranden“ end flytte til S. Jørgens Gaard. Sandsynligvis har Forstanderen ɔ: Lensmanden taget Broderparten af Hospitalets Indtægter, og det er vistnok hertil, at Poul Helgesen sigter, naar han ivrer imod Forstandere, der mere agte deres egen Fordel, Stat, Ære, Rygte og Navn end de Krankes Behov og Bedste. I Aaret 1530 foregik der en stor Forandring med S. Jørgens Hospital; det blev nemlig slaaet sammen med det til en verdslig Stiftelse omdannede Helligaandshospital under en fælles Forstander, thi den spedalske Syge var i stærkt Aftagende, og S. Jørgens Gaarden havde i længere Tid ikke udelukkende havt „spitalske“ Lemmer. De almindelige Syge bleve flyttede til Helligaandshuset; dog skulde et godt Hus blive staaende

ved Magt for de Spedalske, men under den lange Beleiring 1535—36 har S. Jørgens Gaarden dog vistnok ligget tom og øde. Efter Reformationen fornyedes Forbindelsen med Helligaandshuset atter, saaledes at de spedalske og „udsættiske“ Mennesker, som for deres Sygdoms Skyld ikke kunde være inde i Byen mellem de andre Lidende, bleve førte ud paa S. Jørgens Gaarden.

Den katholske Tids mest storartede Velgjørenheds- og Fattigforsørgelsesanstalt i Kjøbenhavn var dog *Helligaands Hospitalet*, stiftet 1296 af Biskop Johannes Krag (smlgn. S. 41), den samme

Helligaandskirkens Begravelseskapel i dets nuværende Skikkelse.

Institution, som den Dag idag er bekjendt under Navnet *Vartov*. Indtil Aaret 1475 var det udelukkende et Hospital, ihvorvel Sygevogterne og Præsterne forstørstedelen vare Munke, derpaa blev det tillige et Kloster af S. Augustins Orden og efter 1530 atter Hospital alene. Det laa paa den Plads, hvor Helligaandskirken har bevaret Mindet derom, men hele det omliggende Terrain henimod Kjøbmagergade og Amagertorv hørte til Hospitalets Grund. Det er vanskeligt at danne sig nogen Mening om dets Bygninger, men den store Grund synes at have været bedækket med Smaahuse,

indeholdende Sygestuer og Boliger for gamle og vanføre Folk, indtil de maaske ved Hospitalets store Velgjørers, Christiern den Førstes Omsorg ere blevne ombyggede og udvidede. Kirken er dog ældre, skjøndt neppe Meget af det oprindelige Murværk staar, saavelsom den endnu existerende Bygning, der bruges til Begravelseskapel og er sluppen uskadt ud af alle Ildebrande. Under mange af Husene i nuværende Valkendorfs Gade har man fundet Rester af middelalderlige og klosterlige Bygninger, Mure med spidsbuede Vinduer, Nicher, gamle Hvælvinger o. d., hvilket antyder den vidtløftige Bebyggelse. Helligaandshuset havde en Badstue, en Hestemølle og en Stald; af Klosterbygningerne nævnes en Konventstue, hvor Christiern den Anden i 1513 forhandlede med det danske og norske Rigsraad; i Kirken, der havde flere Altre og et S. Anne Kapel, holdtes i 1532 det store Møde, paa hvilket det besluttedes at sætte den fangne Konge i Fængsel (smlgn. S. 135), og paa Kirkegaarden holdt Kong Hans i 1491 Retterting. Paa Rosengaarden havde Klostret en Avlsgaard, der laa paa nuværende Trinitatis Kirkegaard mellem Kjøbmagergade og Springgade, og som efter Reformationen udleiedes til Kommunen og blev Stadens nye Avlsgaard.

Helligaandshospitalets Indtægter vare ved Reformationen betydelige; det eiede meget Jordegods, navnlig en Mængde Gaarde i Kjøbenhavn, som enten vare skjænkede af Private eller testamenterede det; en pavelig Tilladelse til at meddele fuldstændig Aflad skaffede det derhos betydelige Indtægter i rede Penge, (skjøndt Afladskræmmeren Arcembolds Besøg i 1517 gjorde et stor Skaar heri), og de saakaldte „Helligaands-Bedere“ vendte hjem fra deres Udflugter paa Landet med fulde Tiggerposer. Christiern den Førstes Enkedronning Dorothea, saavelsom Kong Hans og Dronning Christine forøgede yderligere Helligaandshusets Eiendomme, og visse Indtægter bleve henlagte til det, saaledes undervægtige Brød fra Bagerne samt en Del af det Vraggods, hvortil ingen Eiermand meldte sig. Henimod Reformationen tog Gavmildheden stærkt af, og samtidig paatænkte Magistraten en gjennemgribende Omordning af Hospitalsvæsenet. Staden trængte til et Epidemihospital, og oprindelig synes man at have havt til Hensigt at oprette et saadant; thi, som Poul Helgesen siger: „siden Gud har søgt og paamindet Verden med ny og forfærdelige Sygdomme, som er Pokker, S. Johannis Plage, den faldende Sot og andre saadanne Guds lønlige Domme, har man

skikket aabenbare Huse, som de skulde læges udi, da det ikke kan ske uden stor Fare, at saadanne kranke Mennesker daglig have deres Væsende iblandt dennem, som ere karske i den Mening.“ Planen gik imidlertid i Stykker; der blev ikke bygget noget nyt Hospital, men man greb til den Udvei at slaa de Hospitaler sammen, der tidligere havde bestaaet hver for sig. I August 1530 udstedte Frederik den Første efter Magistratens Indstilling et Brev, ved hvilket Helligaandshuset skulde ophøre at være Kloster og forenes med S. Jørgens og S. Gertruds (S. Anne) Hospitaler under en fælles Forstander, medens fire gode og gudfrygtige Borgere skulde have Opsigt med de Syges Forpleining og Bygningerne, og to Aar efter blev Indtægten af det nedlagte Graabrødrekloster, Kirken, Kirkegaarden og alle Husene paa Klostrets Grund tillagte det nye almindelige Hospital. Det beholdt endvidere Retten til at indsamle Gaver og Almisser paa Landet, og formodentlig ere Munkene forblevne som Sygevogtere, indtil de ere uddøde eller have forladt Stiftelsen. Peder Palladius skildrer Hospitalet saaledes i sin Visitatsbog: „Men vil Du se, hvem Du giver Din Almisse, da naar Du kommer til Kjøbenhavn og haver der Noget at gjøre, gak ind i Helliggestes Hus midt i Byen; der skal Du finde en aaben Dør for Dig, gak der op ad den ene Side og ned ad den anden og se hvilke mange arme Almissehoffder, der ligger paa de Senge, indført af ganske Sjællands Land, der Næse, Øine og Mund er afædet af Pokker og Værk og Kræft, der Arme og Ben er afraadnet, og endnu ligge og raadne af Orme og Madiker og staa ikke til at læge udi deres Livs Tid.“

Paa det Terrain, der nu bestaar af Hauserplads samt Grunden mellem Kultorvet og Aabenraa, altsaa paa den daværende Rosengaard, laa *S. Gertruds Kirke* eller Kapel med tilhørende Kirkegaard. Det var vistnok oprindelig kun et Kapel, hvori der holdtes Sjælemesser; Kirkegaarden, paa hvilken Torben Oxe blev henrettet i 1517, har maaské været en Begravelsesplads for Forbrydere. I Aaret 1524 overlodes imidlertid Kapellet til S. Anne Hospital, og S. Gertrud blev fra nu af et Sygehus, hvilket dog kun var af kort Varighed, efterdi det, som vi have set, sex Aar efter forenedes med Stadens øvrige Hospitaler til det nye almindelige Sygehus, der senere blev Vartov.

Det her nævnte *S. Anne Hospital*, eller som det i de kongelige Breve kaldes: *S. Anne Kapel og Gjæsthus*, var Byens yngste

velgjørende Stiftelse og skyldte en Enkeltmands storartede Virksomhed og Opoffrelse sin Tilblivelse. *Klaus Jensen. Denne* var en formuende og lægekyndig Mand, som i Kong Hans's Tid, uvist hvor og af hvilken Grund, var bleven „svarligen fangen og greben i stærke Jernbolte, Lænker og Laase". Han sad i tre Aar indespærret i et Taarn med otte Alen tykke Mure og omgiven af dybe Grave, og gjorde da det Løfte, at hvis han slap ud, vilde han, Gud og den hellige Jomfrues Moder til Ære, bygge et Kapel og et Gjæsthus for „fattige, syge, saare og pokkige Mennesker, som pleie at ligge paa Gader og Stræder i Kjøbenhavn og for deres Sygdoms Skyld ei kunne faa Herberge." Da han nu virkelig opnaaede sin Frihed, tog han med Iver fat paa Værket og henvendte sig allevegne for at faa Understøttelse. Et Brev, udstedt af femten Kardinaler i Rom, tilstod Enhver Aflad, der kom ham til Hjælp med milde Gaver; alle Rigets Bisper tillod ham at indsamle Almisser; Pave Leo den Tiende tog Hospitalet i sin Beskyttelse, og Christiern den Andens Dronning Elisabeth rettede en indtrængende Opfordring til alle Undersaatter om at støtte Foretagendet. Selv i Sverig tillod Gustav Vasa S. Anne Bud at indsamle Almisser, og her havde Hospitalet endog faste Eiendomme. Bygningerne bleve paabegyndte i 1516 og laa udenfor Kjøbenhavns Østerport, omtrent hvor S. Anneplads den Dag idag minder om Stiftelsen. Da Vandet dengang gik op til Garnisonskirke, laa Hospitalet vel sagtens i nuværende Bredgade; det havde sit eget Kapel og en Landgangsbro ud i Havet, der omtales under Beleiringen 1523, (smlgn. S. 117) og endnu existerede ind i det 17de Aarhundrede. I Aaret 1600 fortælles, at der nærved Havnen strakte sig en Stendæmning ud i Dybet, der hed S. Anne Bro, og hvor det var bekvemt at bade sig, og J. L. Wolf skriver 1654 i „Danmarks Riges Lof": „Nedenfor imellem Kgl. Maj. Boder eller Huse (Nyboder) og Stranden haver i den papistiske Tid standet et Kapel, som hed S. Anne Kapel, hvorfra var lagt en Bro med store Kampesten ud i Stranden, at de, som til Skibs kom, kunde gaa der paa Land op til Kapellet der at gjøre Offer, om de vare med nogen Skrøbelighed beladt, derefter at komme til deres Helbred igjen, og haver jeg udi min Barndom hørt af gamle Folk sige, at da samme Kapel blev ødelagt, fandtes der nogle Læs Krykker, som Krøblinge havde kastet der og ganget fra."

Klaus Dennes Stiftelse trivedes godt i nogle Aar, men i de urolige Tider efter Christiern den Andens Flugt og under den paafølgende Beleiring bleve Bygningerne helt eller delvist ødelagte, maaské med Undtagelse af Kapellet, og Forstanderen brød da op med hele Hospitalets Befolkning, Syge saavelsom Karske, og begav sig til sin Gaard i Smaaland, Eskilstorp, hvor han agtede at anlægge et nyt Hospital. I Sverig blev han imidlertid indviklet i politiske Stridigheder; Tiggermunkene vare misundelige paa ham, fordi S. Anne Bud gik dem i Næringen, og da der indtraadte rolige Tider i Danmark; vendte han tilbage til Kjøbenhavn, hvor Frederik den Første gjerne gav ham Tilladelse til at omdanne S. Gertruds Kapel paa Rosengaarden til et nyt S. Anne Gjæsthus. Magistraten støttede Foretagendet ved at skjænke S. Gertrud et Stykke af Byens Grund, hvorimod Denne forpligtede sig til at opføre et Hospital af Grundmur „saa godt som noget kunde findes i Danmark“ med Badstue og andre Bekvemmeligheder, som Syge kunde have Behov. Reglerne for Sygehuset vise, at de Syge skulde optages uden nogensomhelst Betaling, men naar de døde derinde, blev Hospitalet deres Arving. Til at pleie Lemmerne og de Hittebørn, der optoges, skulde der ansættes Kvinder, som vare kyndige heri; hver Lørdag skulde de Syge have rene Lagner paa deres Senge, Kosten skulde være god og vel tillavet, af samme Slags som Forstanderen nød, og naar Nogen var saa syg, at han Intet gad fortære af den sædvanlige Mad, skulde Forstanderen lade Vin, Hvedebrød, Æbler ell. lign. hente i Byen. I en særskilt Bygning skulde der indrettes „et aabent Hospital for alle fattige vandrende Pilegrimme“, som uden Betaling skulde have Husly, Mad og Øl men dog kun for én Nat. Overhovedet maatte der aldrig nægtes Nogen Husly, som begjærede det. Saasnart Klaus Denne havde faaet sin kjøbenhavnske Stiftelse igang, gav han sig ifærd med at indrette en lignende i Skaane efter samme Princip, men det varede ikke længe, før det begyndte at gaa tilbage for dem begge. Reformationen stod for Døren, Gaverne indkom kun sparsomt, thi Begeistringen for de gode Gjerninger og Troen paa Afladen var ved at forsvinde. Tilstanden blev tilsidst saa slet, at Øvrigheden fandt Anledning til at lade foranstalte en Undersøgelse i Aaret 1528. De Vidnesbyrd, som de Fattige og Syge aflagde, blev imidlertid til en sand Lovtale for Klaus Denne. Samtlige kjøbenhavnske Lemmer, 27 i Tal, erklærede, at Sygehusets

Stifter, saalænge han havde Gods og Formue, „havde holdt et ærligt og tilbørligt Hospital, som noget i Danmark kunde findes, med god Kost og rene Senge og en forstandig Legems Salve og Lægedom, de Syge og Fattige til Hjælp og Husvalelse.“ Selv da Hospitalet blev forarmet, havde de ikke spist værre end af hans egen Gryde og Tønde. De vilde paa ingen Maade skilles fra deres Forstander; vilde han dem overgive og besvige, vilde de det kære for Gud, Dommere og Dannemænd. Ikkedestomindre blev S. Anne Hospital kort efter opløst, thi det viste sig umuligt at skaffe de fornødne Midler til de Syges og Fattiges Underhold, og Lemmerne overflyttedes derfor til Helligaandshuset eller maaské til Søsterstiftelsen i Skaane, der bestod endnu i nogle Aar. Klaus Denne var bleven en fattig Mand, men han opgav derfor ikke sine menneskekjærlige Bestræbelser; i Aaret 1529 finde vi ham som de Fattiges Læge i Malmø.

I eiendommelig Modsætning til den katholske Tids Omsorg for Fattige, Syge og Lidende staar den Behandling, der blev de Sindsyge tildel. Man indespærrede dem i en *Daarekiste*, der sandsynligvis var et sammentømret Bur med Tremmer; her laa de Ulykkelige paa Halm, udsatte for Kulde og Sult, og der gjordes neppe Nogetsomhelst for deres Helbredelse. Grunden til denne Forsømmelse var, at man ansaa dem for at være besatte af Djævelen. I Aaret 1527 omtales Daarekisten i Kjøbenhavn, der tilhørte Kommunen, men det vides ikke, hvor den har ligget.

For at „adsprede Uvidenhedens Taage og Vildfarelsens Mørke, nære den Menneskene iboende Trang til Kundskab og i det Hele aabne Veien til en ædlere og skjønnere Mennesketilværelse“ blev *Universitetet* stiftet (smlgn. S. 76), men først efter Reformationen fik det fornyede Universitet nogen virkelig Indflydelse paa Nationens aandelige Liv. Trods Kongernes Interesse for Høiskolen og deres Forbud mod at Studenterne besøgte fremmede Universiteter, førend de havde studeret her i 3 Aar (Upsala dog undtaget), var det kjøbenhavnske Universitet kun svagt besøgt, og dette Forhold blev end ikke forandret, da dets Indtægter forøgedes ved Gaver og Pengebidrag. Poul Helgesens fireaarige Virksomhed ved Høiskolen er dens Glandsperiode i den katholske Tid; de paafølgende politiske Uroligheder, Kjøbenhavns Beleiring og fremfor Alt Reformationsbevægelsen maatte virke i høi Grad hæmmende paa den rolige,

videnskabelige Forskning. Biskop Lage Urnes Befaling, at de Studerende ikke frit maatte vælge deres Studium, men af Lærerne skulde anvises, hvad der mest kunde gavne og mindst skade, var et skjæbnesvangert Feilgreb, og det humanistisk-theologiske Gymnasium i Malmø blev snart en farlig Konkurrent for Kjøbenhavns Høiskole. Frederik den Første gjorde et oprigtigt Forsøg paa at reformere Universitetet i luthersk Aand, men de ugunstige politiske Forhold vare for mægtige; Billedstormen saavelsom Christiern den Andens Rustninger fremkaldte en Reaktion og tvang Kongen til Forsigtighed. Det kom saavidt, at der end ikke valgtes nogen Rektor i Aaret 1531, og fra dette Aar havde Danmark i Grunden intet Universitet, før Christian den Tredie paany stiftede det i 1537. Der holdtes ingen Forelæsninger, der var tilsidst ingen Studerende, thi Grevens Feide gjorde Ende paa al fredelig Virksomhed. Blandt de Mænd, der havde særlig Fortjeneste af Kjøbenhavns ældste Universitet, maa fremhæves dets Vicekantsler *Peder Albertsen*, der døde som Raadmand her i Staden og foranledigede Bogtrykkerkunstens Indførelse i Danmark. De Videnskaber, der næsten udelukkende dyrkedes, var Theologi, Lovkyndighed og Medicin. Professorernes Antal var ialt 8; den første medicinske Professor var Christiern den Andens Livlæge, Skotten Alexander Kinghorn. Universitetet havde et lille *Bibliothek* eller „Liberi", der for en Del var skjænket af den ovenfor omtalte Peder Albertsen, og som en kort Tid havde Plads i et Lokale ved Helligaandshuset. Nogle af Bøgerne vare maaské efter middelalderlig Skik lænkede, og de fleste synes at have henhørt til Kirkeretten og Medicinen. Universitetsbygningen selv laa paa Hjørnet af Nørregade og Studiestræde og blev efter Reformationen Bispegaard.

I nær Forbindelse med Kapitlet og Universitetet stod *Domskolen* eller *Vor Frue Latinskole*, der, som vi ovenfor have set, var ligesaa gammel som Kapitlet selv. Den laa i Dyrkjøb og talte uden Tvivl flere hundrede Peblinge, der forstørstedelen vare henviste til at søge deres Brød ved Tiggeri for hver Mands Dør, hvilket dog forbødes af Christiern den Anden (smlgn. S. 37). Undervisning i det latinske Sprog var Skolens Hovedopgave, og forresten indøvedes Peblingene i de kirkelige Forretninger ved at benyttes som Kordrenge ved Gudstjenesten i Vor Frue Kirke. Hvad der lærtes var altsaa tarveligt nok, men Disciplinen var streng. „Hvordan forbandet Helveds og Skjærsilds Pine — skriver Christiern Pedersen —

de unge Folk, Peblinge og Drenge, lede i min og andre fleres Ungdom af deres vanvittige og umilde Skolemestre og Hørere med de slemme uchristelige Hudstrygelser, Slag, Hug og Plager, som de gave dem for en føie Brøde og saa godt som for ingen, det vide baade Præster og Munke, Kanniker og Skrivere, som vare deres Disciple. Samme ufornumstige Skolemestre og Hørere flængede, slede og hudstrøge og sloge de fattige Børn, Peblinge og Degne, at Blodet løb ned af Ryggen paa dem i deres Hoser for en Tøddels eller Ords Skyld, som En fór vild udi, eller i sine Kaser og Temporalier. Forsømte og nogen ung Dreng eller Pebling sin Skolegang paa en Time eller to eller paa en halv Dag, da skulde han slide saa mange Ris som en Tyv, der havde stjaalet en Hest eller Ko, og fast flere; de lode dem ikke nøie dermed, at de saa hudstrøge dem selv, men der skulde og hver af de andre Peblinge give hannem et Slag med Riset paa hans Bag; tilmed slog han og ikke saa haardt, som Mestren vilde, da fik han selv paa Arsen derfore.“ Paa et senere Tidspunkt synes dog disse Forhold at have forandret sig noget til det Bedre; Peder Palladius klager ialfald ikke over haard Behandling i Skolen. I Visitatsbogen, hvor han anbefaler Folk at sætte deres Børn i Skole, siger han: „Der er halvtredie hundrede deilige Peblinge paa denne Dag, ogsaa Bønderbørn, udi Kjøbenhavns Skole; deres Forældre hjælpe mindst til deres Føde; de faa den alligevel, Gud være lovet! Gud forser dem vel. De hellige Engle ere hos dem, og gode gudfrygtige Borgere forse dem med Hus og Almisse, saa dem skader dog Intet. Ikke ere de heller ledige der i Skolen, som man lyver paa dem; I se jo vel, at vi have ikke været ledige i Skolen, endog vi leget undertiden paa Marken, som Eders Drenge gjør ved deres Maitræ; *med Lyst og Leg lærte vi det, vi lærte.* Lad ikkun det Barn løbe hen til Roskilde, til Kjøbenhavn, til Malmø, til Tydskland; dør han bort, saa finder Du hannem i Himmerige; bliver han ved Livet, saa kommer han Dig glad nok hjem igjen; der tørst Du intet tvivle paa.“ Heraf fremgaar det, at Disciplene atter hovedsagelig levede af Almisser. Palladius nævner Sidsel Apothekers som „fattige Studenters gode Ven“; Universitetets Vicekantsler Peder Albertsen saavelsom andre godgjørende Mennesker betænkte Disciplene i deres Testamenter. Om Skolens Forstandere i Middelalderen have vi kun faa Efterretninger; den berømteste var ***Christen Terkildsen***

Morsing, der var Ludimagister Hafnensis i Aaret 1519, og som saadan udgav en latinsk Grammatik for Disciplene. Han blev Universitetets første Rektor efter Reformationen og indlagde sig stor Fortjeneste af det medicinske Studium. Sandsynligvis var der flere Lærere, da én Mand neppe har kunnet undervise de mange Elever. Ungdommens Lærere vare ligesom den Dag idag slet lønnede; „den, som kan skjænde og brænde — siger Poul Helgesen — tæmme en Hest eller hidse en Hund, han faar Maaneds Sold, Slot og Len, store Skjænk og understundom en ærlig Forsyn (Forsørgelse) i sin Livstid; og den, som optæmmer Menighedens Børn, kan neppelig faa sin daglige Føde.“ Hvorfor Latinskolens Disciple have givet „*Peblingesøen*“ Navn, vides ikke; maaské have de sædvanligvis badet her.

Ved Siden af Universitetet og Skolen, men i langt høiere Grad end dem begge, virkede *Bogtrykkerkunsten* for Massernes Opdragelse og Oplysningens Udbredelse. Den første Bogtrykker i Kjøbenhavn, og man kan tilføie Boghandler, thi disse to Forretninger hørte dengang sammen, var *Godfred af Ghemen*, en Nederlænder, som vistnok indkaldtes hertil af Universitetets Vicekantsler Peder Albertsen i 1489 eller 1490. De Bøger, han udgav og trykkede, vare Skolebøger, religiøse og juridiske Skrifter samt Folkebøger (Rimkrøniken, Peder Laales Ordsprog og „Flores og Blanseflor“) men skjøndt de fandt rivende Afsætning, synes Godfred af Ghemen at have levet i smaa Kaar indtil sin Død, der formodentlig indtraf i 1510. Hans Trykkeri blev ikke fortsat, thi den næste kjøbenhavnske Bogtrykker, Matthæus Brandis, der først havde trykt i Lybæk og derpaa i Ribe, førte sit eget Officin med sig, hvilket han rimeligvis et Par Aar efter afhændede til den første danskfødte Bogtrykker *Povel Ræff*, Kannik i Kjøbenhavn, en anset og velstaaende Mand, der endog havde været Universitetsrektor. Hvad der navnlig gjorde Bogtrykkerkunsten til Folkets Eiendom, var, at den strax traadte i den politiske og religiøse Agitations Tjeneste; Frederik den Første og Adelen, Lybækkerne og Svenskerne udslyngede Anklageskrifter mod Christiern den Anden, som besvarede dem fra Udlandet; under Reformationstiden henvendte den folkelige Satire, Smædevisen og Flyveskriftet sig netop til Folkets lavere Lag, og de kjæmpende Parter lærte snart, at hvis de vilde seire, ikke blot materielt, men aandeligt, var der en offentlig Mening, man kunde

faa i Tale gjennem Pressen. Tydskeren Hans Vingaard, som i 1532 bosatte sig i Kjøbenhavn og virkede her indtil 1559, har store Fortjenester af de lutherske Ideers Udbredelse; han havde sit Trykkeri i det „ny Klosterstræde“, nuværende Graabrødretorv. Det følger af sig selv, at Bogtrykkerkunstens første Præstationer herhjemme vare tarvelige og alt Andet end tillokkende for Øiet; store Værker bleve derfor hyppigt trykte i Paris eller Antwerpen, og det blev end ikke betroet Hans Vingaard at trykke Christian den Tredies danske Bibel af 1550.

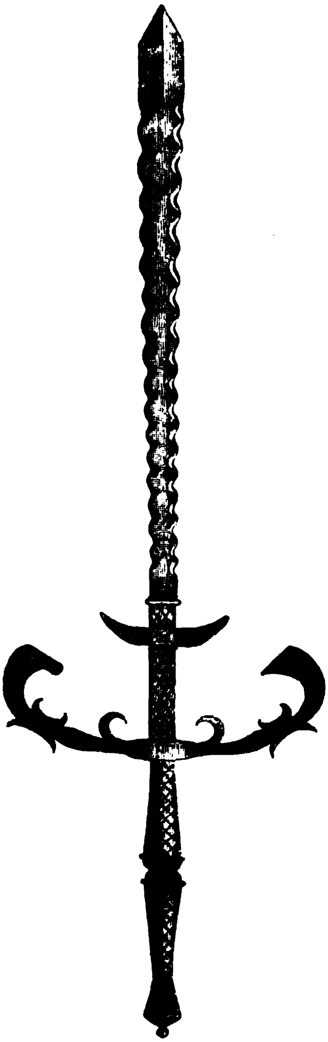
Da Kongerne erhvervede Kjøbenhavn, kom denne By ligesom de øvrige danske Kjøbstæder i Besiddelse af et stort Maal af *kommunal Selvstyrelse*, medens Borgernes lovmæssige Indflydelse paa Rigets almindelige Anliggender var og forblev ringe. Paa Rigsdagene var det Rigsraad, Prælater og Adel, der fattede de afgjørende Beslutninger; kun sjælden vare Kjøbstæderne repræsenterede, og naar de vare det, var deres Ombuds Samtykke næppe andet end en Formalitet. Indenfor Byens egne Enemærker udøvede derimod Borgmestre og Raadmænd en omfattende Myndighed, og lidt efter lidt fik disse Værdigheder et aristokratisk Præg. Kong Erik af Pommern bestemte, at Ingen maatte blive Borgmester eller Raadmand, som var Haandværker, og da Magistraten derhos selv besatte de Pladser, der bleve ledige, uden de menige Borgeres Medvirkning, blev Følgen, at Øvrighedsposterne faldt i Hænderne paa Byens rigeste og mest ansete Familier, og at der udviklede sig et Slags Borgeraristokrati. Ved Siden af Magistraten stod vel Slotsbefalingsmanden, eller som han kaldtes „Fogden af Huset“, der skulde sørge for, at man ikke gik Kongens Interesser for nær, men han indblandede sig neppe nogensinde i Byens almindelige Styrelse, og hans Kontrol har ikke været skarp. Dog forbeholdt Kongen sig en vis Indflydelse paa Besættelsen af Borgmesterposterne, idet Valget neppe var gyldigt uden hans Stadfæstelse, og med Anvendelsen af Stadens Midler førtes der vedblivende Tilsyn af Borgerne selv, idet Magistraten hvert Aar maatte aflægge offentligt Regnskab paa Raadstuen over Indtægter og Udgifter, hvor da Rodemestrene og nogle af de mere ansete Borgere gav Møde. Raadet kunde heller ikke sælge Stadens Eiendomme til sine Medlemmer eller sætte Byen i store Bekostninger uden Borgerskabets Samtykke; der var overhovedet paa mange Omraader en ret virksom Finantskontrol. I

Slutningen af det her omhandlede Tidsrum ophørte iøvrigt Magistratens Selvsuppleringsret, da Frederik den Første i 1526 gav det *menige Borgerskab* Ret til selv at vælge sin Øvrighed; denne Frihed hænger nøie sammen med Tidens demokratiske Rørelser, og blev, som vi have set, strax misbrugt, da Christiern den Andens Parti benyttede sig heraf og opkastede sig til Herre i Staden. Herligheden varede ogsaa kun i 10 Aar; thi da Christian den Tredie i 1536 havde tvunget Kjøbenhavn til Overgivelse, forbeholdt han sig selv at beskikke Borgmestre og Raadmænd.

Byen havde to Borgmestre og ti Raadmænd, et Tal, som Frederik den Første forøgede henholdsvis til fire og tolv. De ordnede Alt, hvad der vedkom de indre Anliggender, og udgjorde efter middelalderlig Skik et særligt Laug. Ethvert nyt Medlem maatte ved sin Indtrædelse afholde Udgifterne til et Gilde for Embedsbrødrene, men i 1516 bestemtes det, at ny Medlemmer i Fremtiden kun skulde betale 20 Mark i Magistratens Bøsse, og at Udgifterne til al „Kost“ og „Kollas“ skulde afholdes af Fælleskassen. Der er ingen Tvivl om, at det var en baade hædret og efterstræbt Stilling at have Sæde i Raadet, thi skjøndt den gav Overflod af Arbeide, medførte den ikke blot Magt, men ogsaa Indtægt og Fordel. Raadet fritoges ved Christoffer af Bayerns Stadsret for Byskat; Tiendedelen af Arv, der gik til udenrigske Arvinger eller som arvingsløst Gods tilfaldt Kronen, skulde udbetales Raadet; det havde Brugen af en Del af Byens Jorder (dog først efter Serridslev Marks Erhvervelse i 1525) endvidere Fiskeriet i Søerne, Eneret til at udsælge fremmed Øl i Kandevis fra „Stadskjælderen“, en vis Afgift af alt Vin og fremmed Øl, der udtappedes og solgtes, Andel i Bøder, Redsel af fremmede Kræmmere, Veierpenge af Alt, hvad der veiedes i Veierhuset o. s. v. Flere af disse Indtægtskilder som f. Ex. Sisen af fremmed Øl og Veierafgiften maa have været meget indbringende.

Blandt de mange Særrettigheder, der vare tilstaaede Kjøbstæderne, betragtedes den, at de havde deres *egen Domstol* som særlig værdifuld. Ingen Borger kunde stævnes eller dømmes udenfor sin By eller efter anden Lov end Stadsretten. Alle Sager, det være sig grove Forbrydelser eller mindre Forseelser, paadømtes ved *Bytinget*, der afholdtes under aaben Himmel tæt ved Raadhusets Indgang. *Byfogden*, som valgtes af Slotsbefalingsmanden og Magistraten i Forening, førte Forsædet; Retten bestod af Borgmestre

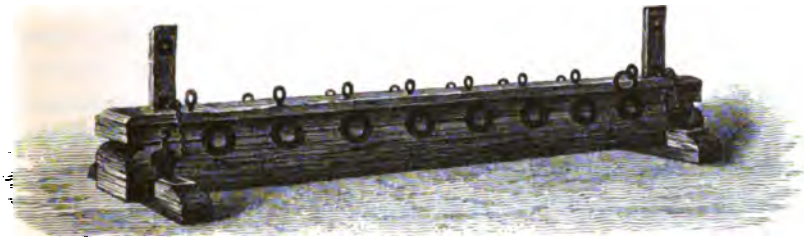
og Raadmænd samt af nogle Tingmænd. Som Repræsentant for Exekutivmagten overleveredes der Byfogden ved hans Embedstiltrædelse et Sværd, og ved høitidelige Leiligheder bares det foran ham. Nogle af disse Processionssværd, som i sin Tid opbevaredes paa Raadhuset, befinde sig nu i Oldnordisk Museum; et af de smukkeste er gjengivet i hosstaaende Afbildning. Byfogden var selvfølgelig en anset Mand; ikke sjeldent steg han til Medlem af Raadet. Hans nærmeste Underordnede var *Byskriveren*, der førte Retsprotokollen, fra 1420 eller 1430 paa Dansk (hidtil paa Latin), samt *Bøddelen* eller Mestermanden. De boede begge i Nærheden af Gammeltorv; Byskriveren i det søndre Hjørnehus mellem Klædeboderne og Gammeltorv, i den Gaard, som Kommunen fik i Mageskifte for det andet Raadhus, Bøddelen tæt ved Raadhusbygningen. Byfogden havde paa Kong Hans's Tid privat Bolig i Vimmelskaftet.

Byfogdens Sværd.
Originalen i Oldn. Mus.

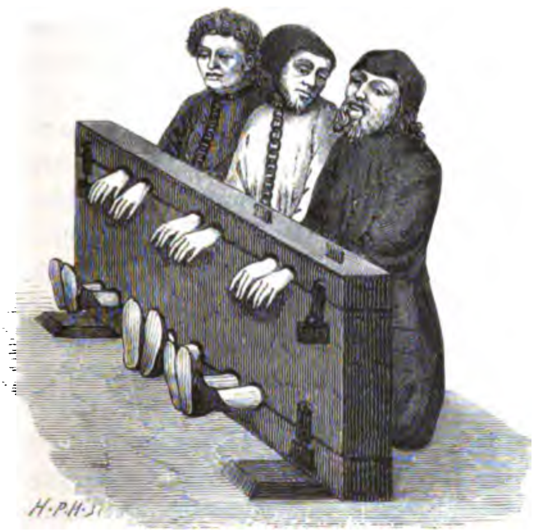
De Straffe, der jævnligst fuldbyrdedes, vare, som alt omtalt, Halshugning, Hængning, Gabestok eller Halsjern, Kagen, samt Stenbæring af By (smlgn. S. 47). Retterstedet og den dermed forbundne Kag stod vistnok paa Gammeltorv foran Raadhuset; et andet Rettersted synes at have været paa Rosengaarden ved S. Gertrud, hvor Torben Oxe som bekjendt blev halshugget. Af Gabestokke var der sikkert flere; der kunde være mange af dem i Brug paa éngang. Et eget Instrument var den saakaldte „Stok“ eller „Blok“, hvoraf der den Dag idag er opbevaret et Exemplar fra Kjøbenhavns Raadhus paa Oldnordisk Museum, og hvis Anvendelse trods den noget forskjellige Konstruktion lettelig forstaas af

hosstaaende Afbildning fra en Altertavle, der ligeledes findes i Museet. „Stokken“ bestaar af to Stykker svært Egetømmer og viser Spor af stærk Brug; den har dog neppe været noget egentligt

»Stokken« i Oldn. Mus.

Straffeinstrument, snarere et Middel til at sikkre sig mod gjenstridige og oprørske Forbrydere. Dens Navn gjenfindės i det af Frederik den Fjerde opførte Stokhus, om hvilket Stokhusgade indtil for faa Aar siden bevarede Mindet.

Forbrydere i »Stokken«. Efter en Altertavle i Oldn. Mus.

Sædet for Kjøbenhavns Øvrighed var dengang som nu *Raadhuset*, der først laa paa Hjørnet af Nørregade og nuværende Studiestræde (se Side 45). I Aaret 1479 udlaante Byen en Del af denne Bygning til det nys oprettede Universitet, hvoraf man maa slutte,

at et nyt (det tredie) Raadhus allerede var under Opførelse; det er ventelig blevet færdigt nogle Aar efter. Det dækkede en stor Del af den Plads, som nu kaldes Nytorv og laa med Façaden mod Gammeltorv, saaledes at det senere anlagte Springvand kom til at ligge midt for dets Indgang. Den nuværende Forbindelsesvei mellem Nygade og Frederiksberggade løb lige foran Bygningen, men begge disse Gader ere af langt senere Dato. Derimod førte to Gader ned paa begge Sider af Raadhuset; den ene var Vandmøllestræde, det senere Raadhusstræde, den anden dannede Forbindelsen med Kattesundet. Bygningen selv synes at have været ret anseelig; den var grundmuret og havde takkede Gavle, hvilket ses paa et Prospekt af Staden fra 1596. Det anføres som noget særlig Fortjenstfuldt, at Borgmester Hans Bogbinder i Aaret 1505 lod anbringe tre Trappestene foran Indgangsdøren; en saadan Luxus maa altsaa dengang have været en Sjældenhed. I 1518 blev der lagt Stenbro Nord for Raadhuset. Over Indgangsdøren hang vistnok allerede dengang en Jernpande paa Enden af en lang Stang; heri optændtes et Baal om Natten til Lysning for Raadhusvagten, og under Stangen var Stadens Alenmaal anbragt. I Kjælderen var der Fængsel og tillige Stadens Vinkjælder.

Syd for Raadhuset paa en Del af Nytorvs og tilstødende Huses Grunde laa Raadhusgaarden, der var *Stadens Avlsgaard*. Den vedblev at være i Brug, indtil den nedreves ved Nytorvs Anlæg 1608, og afløstes da af en ny i Kattesund, skjøndt Staden samtidig havde en anden i Springgade. I en By som Kjøbenhavn, hvor Agerbrug i lange Tider spillede en betydelig Rolle, kunde en Avlsgaard ikke undværes; her var Materialgaard og Staldrum for Byens Arbeidsheste, her kunde vistnok tilreisende Landmænd indsætte deres Heste og Vogne, og her holdtes Bytyrene, af hvilke Staden havde en aarlig Indtægt i „Springpenge“ eller „Tyrepenge“. Det er disse Bytyre, som gav den senere Springgade Navn. Omtrent hvor det nuværende Arresthus er, havde Staden i 1523 en *Hestemølle*, der laa paa Avlsgaardens Grund, men den dreves neppe længe for Byens Regning. Det nuværende Hestemøllestræde bevarer endnu Mindet om den.

Kjøbenhavns Beliggenhed maatte af sig selv henvise dens Indbyggere til at drive *Handel* med Udlandet, men denne var i lange Tider saagodtsom udelukkende i Hansestædernes Hænder,

indtil Hollændere, Skotter og Englændere i den første Halvdel af det femtende Aarhundrede begyndte at vise sig i de nordiske Have og i stedse stigende Omfang gjorde Hanseaterne Forrangen stridig. Hadet mellem Tydskerne og Hollænderne er ovenfor omtalt, og de Danske delte af fuldt Hjerte denne Følelse overfor deres sydlige Naboer. De tydske Konger søgte paa alle Maader at fremme deres Landsmænds Interesser paa Undersaatternes Bekostning, og skjøndt Tydskheden var i afgjort Tilbagegang under Kong Hans og Christiern den Anden, fik den et nyt Opsving under deres Efterfølgere. Imidlertid foregik dette dog ikke uden Modstand fra Nationens Side. Frederik den Første tilskrev Rigsraadet paa Tydsk, men de danske Adelsmænd lod ham vide, at dette ikke huede dem, og bad ham i Fremtiden at tilskrive dem „paa deres danske Maal efter god gammel Sædvane i dette Rige". Poul Helgesen gløder af Had mod Tydskerne, der havde beriget sig af Danmark og vare blevne mægtige ved dets Ulykker, og Christiern Pedersen ser endnu dybere i Tingene, naar han anbefaler sine Landsmænd at afkaste det forsmædelige fremmede Handelsaag. Han dadler den overdaadige Brug af Vin, Silke, Fløil og Damask, de fremmede Ølsorter, der indføres i Massevis, og siger: „Udenlandske Varer, som de Danske dog kun have lidet Behov, om de vilde ellers besinde dem ret, dem kjøbe de og agte aldrig, hvormeget de skulde give derfore, eller hvad det er værd med Rette. Men tydske Udlændinge og Kræmmere se vel, hvad Folk og Kjøbmænd de have for Hænder; dermed drage de Penge, Guld, Sølv, Øxne, Kjød og Flæsk og andre gode Vare af Landene og sledske, bedrage, svige og daare os af det Bedste og Meste, vi have. Naar de komme hjem igjen til Stæderne, da rose de storligen deraf i deres Kompagni Drik, Kollats og Gilde, hvorledes de have gjækket og bedraget os med deres gamle, forlorne og fordærvede Varer og fanget dog mere end tidobbelt Fyldest for dem igjen. De Danske, Svenske og Norske, som fare til Stæderne, nødes ofte til at høre Fortalelse og slemme spodske Ord og tør dog ikke svare dertil. Og alligevel ville vi have og kjøbe deres fordærvede Varer, og nøde dem vort Gods og Penge i Hænder for halvt Værd. Gud naade os alle Danske, Svenske og Norske, at vi skulle aldrig kunne kjende vore egne ædelige, frugtsommelige og kostelige gode Lande, som Gud haver undt os at leve og bo udi."

Da Christiern Pedersen skrev dette, var den danske Handel iøvrigt allerede begyndt at hæve sig. Christiern den Førstes svage Tilløb (smlgn. S. 74), Kong Hans's Handelstraktater med England, Skotland, Holland og Frankrig (S. 79) saavelsom Christiern den Andens Plan til det store nordiske Handelsselskab (S. 94) havde vel ikke baaret den tilsigtede Frugt, men Aanden var bleven vækket, Opmærksomheden var bleven henvendt paa disse Forhold, og Kjøbenhavn kunde i Begyndelsen af Aarhundredet fremvise flere rige og driftige Kjøbmænd som Arild Hake, Hans Bogbinder, Albert v. Goch og Anders Wolff. Danske Skibe beseilede Nord- og Østersøen, ja det sydvestlige Frankrig, Nordspanien og Portugal og hentede nu selv en Del af de Varer hjem, som fremmede Nationer hidtil havde bragt. Tydskernes Magt var brudt paa dette Felt og reiste sig aldrig mere. *Det tydske Kompagni*, der i ældre Tid havde været den kjøbenhavnske Handelstands egentlige Repræsentant, førte en hensygnende Tilværelse, indtil det ved Reformationen ophørte af sig selv (smlgn. S. 124), medens *det danske Kompagni* eller de indfødte Kjøbmænds Handelsgilde voxede i Indflydelse og Magt og blev et Samlingssted for alle de fornemme Borgere, baade Handelsmænd og Haandværkere, ja endog Magistraten. I Byens indre Historie viser dette Omslag sig ved saadanne Forandringer, som at Benævnelsen Tydskemannegade afløses af Købmannegade, og at Kompagnistræde opkaldes efter det danske Kompagnis Gaard. Kompagniet, der har en lang og berømmelig Historie og den Dag idag bestaar som det kgl. danske Skydeselskab, nævnes første Gang i Christoffer af Bayerns Stadsret, men blev først organiseret 1447; det var helliget Trefoldigheden og maa betragtes som en Fortsættelse af Skrædernes og Overskjærernes Gilde, der nævnes i 1275, men senere, da Overskjærerne eller Klædehandlerne holdt sig for gode til at være i Samfund med Haandværkere, splittedes i to Gilder. Gildehuset laa som sagt i Kompagnistræde (det tidligere Ladbrostræde); det er nuværende Nr. 16 i denne Gade og Nr. 5 i Brolæggerstræde, og maa have været en anseelig Gaard med store Værelser og rummelige Sale til Brødrenes Fester, skjøndt de ogsaa undertiden benyttedes af Andre. Som de fleste andre Kjøbmandsgilder var det danske Kompagni fra sin første Begyndelse et Skyde- eller Papegøieselskab, og blev det altsaa ikke, som man tidligere har antaget, ved Christian den Tredies Indtrædelse i 1542. Selskabets ældste Gildeskraa af 23de

Mai 1447 (den Dag, der maa betragtes som Kompagniets Stiftelsesdag) viser, at Kjøbmandsgildet ikke som Laugsgilderne havde den Opgave at varetage Handelens Særinteresser eller fremme fælles materiel Fordel; Formaalet var udelukkende selskabeligt; man kom sammen for at more sig med Dands, Drikkelag, Fugleskydning og lignende, og de større Fester vare knyttede til Aarets største Helligdage: Jul, Fastelavn og Pintse. Gildet havde paa éngang et aristokratisk og borgerligt Præg; men Flertallet af Medlemmerne var dog uden Tvivl Kjøbmænd: Kræmmere og „Vandtsnidere". Disse sidste vare Datidens Grosserere, som dog ikke blot handlede med Klæde, men tillige med Kobber, Jern, Lax og Aal, Honning og Humle o. s. v. Christoffer af Bayern, hans og Christiern den Førstes Dronning Dorothea saavelsom Frederik den Førstes Dronning Sophia vides at have været „Brødre" og „Søstre"; sandsynligvis have de andre Konger ogsaa været Medlemmer; det vilde ialfald være underligt, om Kong Hans og Christiern den Anden (som under sit Ophold i Lier endog blev Papegøiekonge i et lignende Kompagni) ikke vare indtraadte i et Selskab, der var stiftet i Modsætning til det tydske Kompagni og derved fik et vist nationalt Præg, selv om tydske Kjøbmænd, saa langt fra at være udelukkede, endog bleve tvungne til at indtræde i det. Rigets fornemste Adelsmænd, Kannikerne i Kapitlet, Stadens Borgmestre og Raadmænd, Byfogder og Kjøbmænd samledes her med de mest ansete Haandværkere, og selv om der imellem disse sidste nævnes Guldsmede, Hatfiltere, Dreiere, Bagere, Bryggere, Sudere, Smede, Bundtmagere, Skrædere, Kandestøbere, Toldere, Bartskjærere, ja endog Kjedelbødere og Kokke, kan man være sikker paa, at de alle have været, hvad man i forrige Aarhundrede kaldte „smukke Folk". Man maatte være „ærlige Folk, Dannemænd, Dannesvende, Dannekvinder eller Jomfruer" for at blive optagen, senere maatte man ikke engang være Medlem af noget Haandværkslaug, og Kompagniet har vistnok spillet en Rolle som Modvægt mod den senere Middelalders demokratiske Rørelser, hvad der er saameget sandsynligere, som Magistraten, paa Grund af dens Tilsyn med Selskabet, fik stor Indflydelse i det, altid besatte den ene Oldermandspost, ja endog erhvervede et Slags Medeiendomsret til Kompagniets Eiendele. Med Raadhuset var Gildets Forbindelse overhovedet meget intimt; Broderbogen saavelsom Selskabets Kostbarheder opbevaredes, ialfald i en senere Tid, paa Raadstuen, og

da Kompagnihuset i 1682 blev solgt, anvendtes Salgssummen uden videre til Betaling af Byens Gjæld. Det maa siges om det danske Kompagni, at det i Modsætning til Haandværksgilderne bidrog til at samle og forene de forskjelligste Samfundsklasser, medens de sidste tvertimod udsondrede Borgerne fra hverandre og skabte modstridende Interesser.

Den ældste *Gildeskraa* fra 1447, som vedblev at staa ved Magt indtil 1582, indeholder forskjellige Oplysninger om Kompagniets indre Forhold. Det bestyredes af to Oldermænd, hvoraf den ene som sagt altid var en Magistratsperson; den anden beskikkedes af Magistraten og Byfogden og skulde være „en beskeden Dannemand". Selskabet havde desuden en Laugsfoged, der opkrævede Bidragene, og en Laugsskriver. Saavel Brødre som Søstre kunde medtage en Gjæst til Gilderne, Oldermændene endog to, men det maatte være Folk, „som var Lauget værd", det vil sige: uberygtede Personer. De aarlige Sammenkomster eller *Adeldrik* afholdtes ved Jul, Fastelavn og Pintse; der blev da drukket tappert, thi ethvert Medlem skulde give $^1/_2$ Tønde Øl, og da Tidens Sæder vare raa, var der truffet overordentlige Bestemmelser til Opretholdelse af Orden og Sømmelighed. Ingen maatte møde med Vaaben eller Knippel, og Forseelser som at spilde en Skaal Øl i Drukkenskab, spy i Kompagnihuset, opføre sig uanstændigt mod Jomfruer eller gode Kvinder, yppe Kiv, slaa hinanden Ølbægrene i Hovedet, give sin Broder Kindhest eller „tage ham ilde om hans Næse", straffedes med større eller mindre Bøder af Øl og Vox til Kirken. Al Slags Dobbel var strengelig forbudt. Oldermændenes Værdighed og Autoritet blev opretholdt paa alle Maader; Enhver, der var dem ulydig, gav dem onde Ord, fortrængte dem fra deres Plads eller lignende, idømtes Bøder. Uvedkommende havde selvfølgelig ikke Adgang til Kompagnihuset; trængte en Snyltegjæst eller en af Lauget udslettet Person sig alligevel derind, skulde han rulles ud paa en Tønde, en Bestemmelse, der har hele Middelalderens plumpe Humor i sig, og sikkert har givet Anledning til megen Lystighed. Fastelavn var dog vistnok den gladeste Tid; man klædte sig da ud; to Skikkelser, der forestillede Sommeren og Vinteren, brødes, indtil den sidste bukkede under, ja det synes endog, at Byens Haandværkssvende ved denne Leilighed kunde aflægge Besøg i Kompagniet i Optog og formummede, hvor de da bleve trakterede

med Øl og Dands. Adeldrikkene afholdtes i en stor Festsal, hvis nordre Ende var prydet med et Billede af S. Søren; ved Jul og Fastelavn holdt Bysvende og Fogedsvende brændende Voxlys foran Helgenbilledet, medens Borgmestre og Raad indtog Hæderspladsen nedenfor. Øllet synes at være blevet sat frem i Skaaler og drukket af Bægre og Glas, og Festen blev vistnok fordetmeste afsluttet med en Dands, i hvilken ingen af Brødrene kunde undslaa sig for at deltage.

Foruden med Drik og Dands forlystede Kompagniet sig med *Papegøieskydning*, som vistnok fandt Sted udenfor Byens Vesterport. En saadan Skydeøvelse kunde ogsaa blive til Nytte for Fædrelandet og Staden, thi ifald der kom Noget paa, havde man altid et Antal øvede Skytter til Raadighed. Papegøiekongen fik en Guldring, men skulde give 6 Tønder Øl; til Gjengjæld drak han frit ved Aarets tre Adeldrik, første Gang med 4, senere med 2 kvindelige Gjæster. Den Forrettighed var knyttet til hans Værdighed, at hans Medbrødre skulde betale første Omgang for ham, naar han traf dem paa en Vinkjælder. Man skjød med Armbørst (Laasbue), og Dagen endte som sædvanlig med et Drikkegilde i Kompagnihuset, thi Drukkenskab var Tidens Skjødesynd, og man forsømte ingen Leilighed til at væde den tørstige Gane. Endelig holdt Kompagniet en aarlig *Maifest*, der bestod i, at alle Brødrene red af By med Spillemænd: Piber og Trommer i Spidsen for at hente Maien; en enkelt blev kaaret til „Maigreve", og nu vendte man hjem i Optog med grønne Grene i Hattene og Hænderne; man red Sommer i By og havnede i Kompagnihuset til den sædvanlige Dont ved Øllet.

Den for alle Gilder charakteristiske Bestræbelse at afgjøre enhver Stridighed indbyrdes, som om den ikke vedkom Staten, eller ialfald kvæle den i dens Begyndelse, gjenfindes i det danske Kompagnis Skraa, om end i meget formildet Form. Det fastsættes nemlig, at Oldermanden skal afgjøre al Tvist, og at Ingen maa anklage sin Medbroder for Retten, førend Oldermanden har søgt at forlige Parterne. Gildets religiøse Charaktér viste sig ved, at det var indviet til den hellige Trefoldighed og havde et Helligtrefoldigheds Vikariat i Frue Kirke, at Brødrene efter Omgang skulde følge afdøde Brødre og Søstre til Graven og offre til deres Sjælemesse, og endelig at Kompagniet hellig Legemsdag (den anden Torsdag efter Pintse) gik i Procession, ved hvilken Leilighed nogle Brødre

bleve tilsagte til at bære Lys, andre til at bære Baldakinen over Hostien. Forresten saa Gildehuset uden Tvivl hyppigt andre Fester end Kompagniets egne indenfor sine Mure, thi dets Lokaler egnede sig ypperligt dertil og havde vel neppe mange Konkurrenter i Staden. Brødrene havde saaledes Ret til at bruge Kompagnihuset til Bryllup og Værtskab mod en bestemt Betaling; Fremmede, som vilde benytte det, maatte derimod betale det Dobbelte. I en senere Tidsalder var det danske Kompagnis Sal et af Byens mest yndede Festlokaler.

Langt større Indflydelse paa Kjøbenhavns saavelsom paa de øvrige Kjøbstæders Udvikling fik dog ***Haandværksgilderne***, hvis egentlige Grundtanke: at værne om Haandværkerstandens almindelige Interesser og tillige skarpt hævde den ene Haandværksklasses Ret overfor den anden, staar i afgjort Modsætning til det danske Kompagnis udelukkende selskabelige Formaal. Haandværkerne forsømte vel heller ikke denne Opgave; i deres Gilder blev der spist og drukket til Overmaal, sunget og danset til ud paa Natten, men deres Vedtægter eller Skraaer indeholde for det Meste nøiagtige Bestemmelser om Næringen og strenge Forholdsregler mod Indgreb i den. Det er sikkert, at nogle af Haandværksgilderne oprindelig have været religiøse Selskaber til gjensidig Hjælp og Forsvar, hvis Medlemmer havde meget forskjellig Beskjæftigelse, men snart sluttede de Haandværkere, der drev samme Profession, sig sammen, idet de fuldtvel indsaa, at de ved fælles Kraft kunde erobre store økonomiske Fordele. Gilderne ere i Reglen indviede til en eller anden Helgen, de Bøder, som udredes af Medlemmerne, ydes ofte i Vox til Skytspatronens Alter eller til Processionslys; Skraaerne vrimle af Bestemmelser mod Raaheder og Voldsomheder ved de selskabelige Sammenkomster, men Alt dette er kun ydre Paahæng; Kjærnen er bestandig, at Gilderne eller Laugene hævde deres Ret til at ***forbyde Alle, som ikke ere Medlemmer, at drive Laugets Næring***, og fordre, at Enhver, som vil være Medlem, skal underkaste sig visse Regler, Forskrifter og Indskrænkninger, kort sagt Laugstvang. Kongernes Bestræbelser for at ophjælpe Kjøbstæderne ved at gjøre Haandværk saavelsom Handel og Kjøbmandskab til et Monopol for dem, bidrog stærkt til Laugstvangens Fremme, og da Øvrigheden begunstigede Gildernes Oprettelse, fordi den forbeholdt sig et Slags Polititilsyn med dem, og saaledes paa en let Maade kunde have

Haand i Hanke med de mange urolige Elementer, se vi allerede Laugsvæsenet florere ved Udgangen af Middelalderen, og Borgerne delte i næsten ligesaa mange Kaster, som der var forskjellige Haandværk.

Hvorvidt der i Bispetiden har været mange egentlige Haandværkslaug i Kjøbenhavn, kan ikke afgjøres med Bestemthed; det er dog næppe rimeligt. Et enkelt, nemlig Skrædernes og Overskærernes, der stadfæstedes af Biskoppen i 1275, er forhen omtalt, (se S. 50 og 236); ellers kjendes kun religiøse Gilder, hvoraf nogle senere bleve Laugsgilder. I Stadsretten af 1294 er Næringsfriheden næsten ubetinget; mod en ringe Afgift til Fogden og Staden kan Enhver drive det Haandværk, han forstaar sig paa, ja enkelte Næringer ere helt frie. Da Hovedmassen af de kjøbenhavnske Haandværkere var indvandrede Tydskere, hvorom den Dag idag en stor Mængde Kunstudtryk og techniske Benævnelser vidne, kom den tydske Laugsordning paa naturlig Maade hertil, og det var ogsaa først under de tydske Regenter, Erik af Pommern, Christoffer af Bayern og Christiern den Første, at Laugstvangen begyndte at udvikle sig stærkt. Erik af Pommerns Forordning af 1422 betegner vistnok Vendepunktet. Heri hedder det: „Alle Embedsmænd (ɔ: Haandværkere) bjerge og nære sig af deres Embede, saasom er at Borgere og Bymænd, de som ikke saadanne Embeder have, som herefter nævnes, de bjerge sig med deres Kjøbmandskab og med deres Brygning og saadan Kjøbmandshaandtering; Bager bjerge sig af sin Bagning, Suder af hans Skogjerning, Smed af hans Smedegjerning, Guldsmed af hans Embede, Skræder af hans Embede, Kræmmer af sit Embede, Skinder af sit Embede, og særdeles alle Embedsmænd, hvad Embede de helst have, at hver af dem bjerger sig af sit Embede.“ Kongen bestemte med andre Ord, at der skulde være særlige Laug for alle disse Haandværk, og at det ene Laug ikke maatte gribe ind i det andets Næring, uden naar særegne Forhold paabød det, hvorhos han efter tydsk Mønster underordnede Haandværkerne under de øvrige Borgere og forbød dem at blive Borgmestre og Raadmænd. Christoffer af Bayern befalede i sin Stadsret, at Laugenes Oldermænd skulde indsættes af Borgmestre og Raad, og Øvrighedens Kontrol med Gilderne blev efterhaanden saa streng, at nogle Skraaer endog indeholde den Bestemmelse, at Gildebrødrene ikke maa holde Stevne uden i en Raadmands Nærværelse. Det forstaas af sig selv,

at Laugets Vedtægter eller Skraa ikke var gyldig, uden at være godkjendt og billiget af Magistraten.

Gildevæsenet bidrog i høi Grad til at isolere Kjøbstæderne fra Landet, den ene Kjøbstad fra den anden. Udelukkelsessystemet blev gjennemført strængt; ingen Haandværker maatte nedsætte sig paa Landet; fra den ene Kjøbstad til den anden maatte der ikke indføres Haandværksarbeide, og den ene Haandværker maatte under ingen Betingelse gribe ind i den andens Næring; hver havde at holde sig paa sit indskrænkede Omraade, hvor han da til Gjengjæld var stærkt betrygget og beskyttet. I Regelen var der ligesaa mange Laug, som der var forskjellige Haandværk; selvfølgelig forudsat, at der overhovedet var et tilstrækkeligt Antal Medlemmer tilstede til at danne og afholde Udgifterne ved et Gilde; dog sluttede beslægtede Næringer sig undertiden sammen; saaledes se vi i Kjøbenhavn Pungmagere og Remsnidere, Bundtmagere og Skindere samt fem Slags Smede (Sværdfegere, Kedelsmede, Grovsmede, Kleinsmede og Knivsmede) forenede i samme Laug. I 1525 havde Staden følgende 12 Laug: Bryggere, Guldsmede, Bagere, Smede, Skomagere, Skrædere, Remsnidere og Pungmagere, Kjødmangere, Bartskjærere, Bundtmagere og Skindere, Vognmænd og endelig Dragere. De ere her ordnede efter deres indbyrdes Rang, saaledes at Bryggerne ere de fornemste. Den ovenanførte Forordning af 1422 viser, at Bryggerne dengang vare i Laug med Kjøbmændene; man maatte med andre Ord være i Kjøbmandsgilde for at brygge Øl; men ca. 100 Aar efter ere de blevne et selvstændigt Laug med to Oldermænd. De mange Haandværkere, som ikke findes nævnte i denne Fortegnelse, havde formodentlig Næringsfrihed og vare ikke forpligtede til visse Læreaar eller underkastede andre indskrænkende Bestemmelser.

Ved at betragte de enkelte endnu bevarede Laugsskraaer bliver man strax opmærksom paa, at de ikke ere forfattede af øvede Folk; mange vigtige Ting ere forbigaaede, andre mindre vigtige behandlede forholdsvis udførligt; nogle Skraaer beskjæftige sig med én, andre med en anden Side af Laugsvæsenet; det synes næsten tilfældigt, hvad der er taget med og hvad ikke, vel sagtens fordi en eller anden tilfældig Begivenhed, et Overgreb, et Slagsmaal ell. lign. har givet Anledning til Skraaens Affattelse og paafølgende Godkjendelse af Øvrigheden. Kun i én Henseende er der nært

Slægtskab mellem dem; de indeholde alle meget nøiagtige Bestemmelser om Ordenen i Laugshusene, og om hvad og hvormeget der skal bødes for raa og usømmelig Opførsel, hvorved de give interessante Bidrag til Oplysning om Datidens Sæder.

Ingen Borger kunde altsaa udøve noget Haandværk uden at være optagen i vedkommende Gilde og Laug; gjorde han det alligevel, var han, hvad der i en senere Tid kaldtes „Fusker“, og var som saadan hjemfalden til Straf: høie Bøder til Øvrigheden og Lauget og Konfiskation af hans Varer. En Betingelse for Optagelse i Lauget var, at Kandidaten var „ærlig“ (ɔ: ikke af Rakkerslægt), ægte født, og at hans Trolovede, som ofte skulde ægtes inden et Aar efter Optagelsen, var uberygtet. Drengen maatte staa i Lære en Aarrække og blev da Svend uden at levere Svendestykke; derimod indførtes paa Kong Hans's Tid Mesterstykke, som dog atter ophævedes af Christian den Tredie, fordi „den unge Embedsmand besværes med Gjæstebud og anden stor Besværing, som hannem paalægges af de Gamle, og derfor findes udi Riget faa Haandværksfolk, som Noget kunne.“ Allerede heraf fremgaar det, at det var forbundet med betydelige Omkostninger at blive Mester; ja man kunde ikke engang blive Lærling uden at udrede Penge og Drikkevarer til Lauget. I enkelte Haandværk var Medlemmernes Antal desuden fastsat, saaledes at Ingen kunde optages, før en Plads blev ledig; dette gjælder f. Ex. om de kjøbenhavnske Skomagermestre, der skulde handle fra „ret Skobod“, hvoraf der kun existerede et bestemt indskrænket Antal, ogsaa om Kjødmangerne, efterdi der kun fandtes 25 Kjødmangerboder i Staden. Skomagernes Laugsskraa af 1509 afgiver et fortrinligt Exempel paa de Udgifter, der vare forbundne med Optagelsen i Lauget. Svenden skulde bede tre Gange om Optagelse hos Oldermand og Brødre; første Gang skulde han give en Tønde Øl; derefter skulde han gjøre Mesterstykke (et Par gode Støvler og 3 Par gode Sko) og atter give en Tønde Øl; naar han bad tredie Gang og havde betalt Borgmestre og Raad for sit Borgerskab, skulde han udrede 6 Skilling til Laugshuset og gjøre sit Indtrædelsesmaaltid eller „Igangskost“ med 4 Tdr. Øl, Brød og Bøster (Skinker), 2 ferske Retter, Steg, Smør og Ost i tilstrækkelig Mængde og samme Dag 4 Mk. Penninge til Messer og Gudstjeneste. Aarsdagen derefter skulde den ny Mester gjøre sin anden Kost med 4 Tdr. Øl, Brød og Bøster, og desuden give 2 Mk. Vox og 6 Ørtug

(72 Skp.) Byg; som en personlig Tynge hvilede det desuden paa ham, at han skulde skjænke ved Gilderne, saalænge han var den yngste Mester. I nogle Laug, f. Ex. Skomager- og Smedelauget i Kjøbenhavn, maatte Mesteren give en Kost, naar han fik en ny Lærling. Christiern den Andens Forsøg paa at indføre en ensartet Afgift af en rhinsk Gylden og afskaffe alle Maaltider og Extra-Bekostninger havde samme Skjæbne som hans øvrige Reformer — de opbrændtes under hans Efterfølger som „skadelige og stridende mod gode Sæder“.

Paa mange Maader søgte Mestrene at sikkre sig mod deres Svende saavelsom mod den indbyrdes Konkurrence. I Guldsmedenes Skraa forbydes det saaledes Svendene at arbeide for egen Regning uden Mesterens Vidende; forsømme de deres Arbeide, skulle Oldermændene vælge to Mestre, som afsige en inappellabel Dom. Det var strengt forbudt Mestrene at være i Kompagni med deres Svend, eller søge at lokke Andres Svende til sig; for at udgive en Andens Arbeide for sit eget var Straffen at blive anset for Mindremand. Undertiden bestemtes det Antal Svende, en Mester maatte holde; saaledes maatte enhver Skomager have 2 Svende; havde han 3, skulde han give Afkald paa den ene, hvis en anden Mester havde ham behov. Skræderne havde Lov til at holde 2 Svende og 1 Dreng. Meningen med disse Indskrænkninger var selvfølgelig, at en enkelt rig eller dygtig Mester ikke skulde kunne udvide sin Forretning og ødelægge sine mindre heldigt stillede Laugsbrødre. Bestemmelserne mod Forkjøb paa Gaden eller ved Stranden, have samme Maal for Øie; samlede Indkjøb paa Laugets Vegne med paafølgende Fordeling af Raamaterialerne til de enkelte Mestre sigte til at hindre Konkurrence og opnaa Varerne for den billigst mulige Pris. I Skrædernes Laugsskraa bestemmes, at Ingen maa dadle en anden Mesters Arbeide, eller sy de Klæder, han har skaaret; Smedenes Skraa fastsætter endog, at ingen Mester maa arbeide for en Mand, der skylder en Laugsbroder Penge, naar han er vidende derom. For at hindre slet Arbeide, der kunde bringe hele Lauget i Vanry, foranstaltedes der en officiel Besigtelse; hos Guldsmedene skulde Oldermanden og 2 Mestre hver fjortende Dag eller mindst hver Maaned gaa rundt og bese de øvrige Mestres Arbeide; befandtes det at være uforsvarligt gjort, skulde det slaas istykker, og i Gjentagelsestilfælde dikteredes der høie Bøder. Skomagerne havde en

saadan Besigtelse hver Uge, ogsaa Remsniderne og Pungmagerne kunde for daarligt Arbeide idømmes Bøder af Lauget. Bøderne bestod i Penge, tydsk Øl og Vox, men under overordentlige Omstændigheder kunde Lauget gribe til meget vidtgaaende Forholdsregler. Slagterne mistede saaledes deres Embede, det vil sige: det blev dem forbudt at drive deres Næringsvei, naar de solgte selvdødt Kjød; man tilnaglede da den Skyldiges Vindue, hvorfra Salget af hans Varer foregik, og paakaldte i Nødsfald Øvrighedens Hjælp. Samme Straf var sat for at løbe vred af Stævne eller være ulydig mod Oldermanden og Laugsbrødrene. For vanærende Forbrydelser blev man udstødt af Gildet med Nidingsnavn.

Kasteaanden i Laugene aabenbarede sig slaaende deri, at der toges Hensyn til, om en Svend giftede sig i eller udenfor Lauget, saavelsom i andre Forhold. Naar en Guldsmeds Søn eller Svigersøn vilde være Mester, skulde han kun give den halve Afgift; Skomagersønner og Skomagersvende, der giftede sig med uberygtede Skomagerdøttre, optoges ligeledes paa billigere Vilkaar, og det Samme gjaldt i flere andre Laug. Omsorgen for Enker, som iøvrigt hører til de mest tiltalende Bestemmelser i Skraaerne, afslører en lignende Trang til at sørge for sine egne med Udelukkelse af alle andre; en Enke kunde i Reglen bruge Embedet et Aar og beholde det, naar hun giftede sig med en Mand, det forstod det; overhovedet begunstigedes Enkers Ægteskab indenfor Lauget. Mod fremmede Mestre var der truffet mange besværende og hæmmende Bestemmelser. De kunde saaledes ikke nedsætte sig, førend de havde ført Bevisligheder for deres Dygtighed og ægte Fødsel; udenlandske Guldsmede, der førte daarligt Arbeide, maatte Intet som helst sælge; fremmede Smede maatte kun sælge i større Partier undtagen paa de offentlige Markeder; fremmede Skomageres Fodtøi blev uden videre beslaglagt, indtil de indløste det med Bøder o. s. v. Udenlandsreiser eller „Vandringer“, som senere spillede en saa stor Rolle i Haandværkerstandens Historie, synes ikke at have været begunstiget af Laugene, thi Enhver, der forlod Byen med Bo og Boskab og blev Aar og Dag borte, maatte vinde Embedet paany.

Som alle andre Gilder havde Haandværksgilderne et *religiøst* Præg. De vare indviede til en eller anden Helgen eller Helgeninde; saaledes havde Guldsmedene og Smedene S. Eligius til Patron, Bagerne S. Kathrine, Skinderne og Bundtmagerne Jomfru Maria,

Vognmændene S. Peder og Tømmermændene S. Andreas; andre Laug benævnedes efter et kirkeligt Dogme som Skrædernes, der kaldtes Guds Legems Gilde. Over afdøde Brødre og Søstre vaagedes der under Bøn og Sang, Voxlys tændtes omkring Ligkisten, og ved Begravelsen fulgte alle Medlemmer med Laugets Stager og tændte Voxlys i Hænderne, undertiden barbenede og iførte Skjortesække, ligesom Gildet bekostede Messer for den Afdødes Sjæl. De mere velstaaende Gilder lønnede en egen Præst eller Kapellan, som daglig holdt Messer og Vigilier ved et Lauget tilhørende Alter i en af Byens Kirker; saaledes havde baade Guldsmedene og Skomagerne et Alter i Frue Kirke. De vare selvfølgelig prægtigt udsmykkede; foran dem brændte de ved Bøderne indkomne Voxlys, „Broderlys", og Laugene havde ofte en af dem selv bekostet Lysekrone i Kirken, som de ogsaa forsynede med Lys. En eller flere Gange om Aaret vandrede samtlige Brødre og Søstre i Procession til Kirken for at bede og offre for de Hensovedes Sjæle, og det forstaas af sig selv, at Helgenens Festdag ogsaa feiredes i Laugshuset. Iøvrigt skulde Brødrene støtte hverandre christeligt med Raad og Daad, for Domstolene, i Ildsvaade, ved Pilgrimsfærd o. s. v., ja de kjøbenhavnske Bagersvende havde en formelig *Sygekasse*, hvoraf der udrededes en vis Understøttelse, som dog skulde betales tilbage, naar den Syge kom sig. Døde han uden at efterlade sig Noget, „da skulde det være gjort i Guds Hæder". Bestræbelsen for at bevare Enigheden og hindre Retstrætter gjenfindes i de fleste Skraaer som en Levning af de gamle Gilders Jurisdiction; i Reglen afgjordes *alle Stridigheder* imellem Brødrene af Oldermændene, i Svendelaugene af „Skafferne", dog saaledes at Svendene herfra kunde appellere til Mestrenes Oldermand. Hyppigt er den Bestemmelse optagen, at Ingen maa anklage en Broder for Raadet uden at have indhentet Oldermændenes eller hele Laugets Samtykke; Overtrædelse heraf straffedes med Bøder eller Udslettelse af Gildet.

Med stor Omstændelighed og Omhyggelighed fastsattes Grændserne for hvert enkelt Haandværk; selv nærbeslægtede Haandværkere havde hver sit Omraade, udenfor hvilket de ikke maatte gaa. Følgen heraf var idelige *Laugstrætter*. Saaledes klagede Remsniderne og Pungmagerne i 1514 over Skinderne og Bundtmagerne, fordi disse sidste forfærdigede barkede, allunede og sømske (fedtgarvede) Handsker, hvortil deres Privilegier ikke hjemlede dem Ret, og

Resultatet blev, at Klagerne fik Medhold; Ingen maatte i Fremtiden gjøre Handsker af de nævnte Slags Læder uden Remsniderne, Pungmagerne og Taskemagerne. De i Skraaerne fastsatte Mesterstykker angive i det Væsentlige Haandværkets Omfang. Sværdfegernes Mesterstykke var saaledes et „Pasholteræsværd", en Dolk og en Kaarde, Kjedelsmedenes en Bryggepande, en Bryggekjedel og en Suppekedel, Grovsmedenes en Hestesko af 3 „Osmunde" (Klumper Smedejern), en Tømmermands Øxe og en Jerngreb, Kleinsmedenes et Par Sporer, en „Spenrighel" og et Laaseblad, Knivsmedenes forskjellige Slags Knive. Alle disse Arbeider bleve udførte under Tilsyn, saaledes at Bedrageri var umuligt; desuden maatte Svenden traktere de Tilsynshavende med Øl og Mad.

Øvrigheden holdt skarp Kontrol med Gilderne; ingen Skraa var gyldig uden at være stadfæstet af Magistraten; Oldermændene bleve enten valgte af Borgmestre og Raad eller stadfæstede af dem, og den, der oprettede et ulovligt Gilde, mistede sin Hovedlod. Der var fastsat bestemte Priser for ethvert Haandværksarbeide; bleve de overskredne, idømtes de Skyldige Bøder og forspildte i Gjentagelsestilfælde deres Borgerskab. Overfor Bagere, Ølkoner og Guldsmede var man særlig streng, aabenbart fordi der her var rig Leilighed til Forfalskninger og Bedragerier. I de kjøbenhavnske *Guldsmedes* Skraa forbydes det under høi Bøde at arbeide i Andet end lødigt Sølv og godt Guld; gjorde Nogen herimod tre Gange, skulde han rømme Staden. Alt Arbeide skulde mærkes med Byens Mærke; man havde altsaa allerede dengang det, man nutildags kalder Kjøbenhavns Prøvesølv. Møntmesteren og to Guldsmede skulde paa Markeder undersøge alt Arbeide; var det ikke mærket, eller holdt det ikke den rette Lødighed, hjemfaldt Mestrene til haarde Bøder, og Varerne konfiskeredes. En farlig Bestemmelse var det, at Guldsmedene maatte arbeide i Kobber og Messing og forgylde og forsølve det, dog kun naar der anbragtes et Mærke paa det, som viste, at det ikke var ægte. Man kan være overbevist om, at Forfalskninger hørte til Dagens Orden, hvad der da ogsaa ses af en Forordning, udstedt i 1490 af Kong Hans, hvori det hedder, at Kongen er kommen til Kundskab om, at „Guldsmedene i vore Kjøbstæder her i Riget gjøre og arbeide meget ondt Sølv, ved hvilket vore kjære Undersaatter, den menige Mand besviges dem til Skade og Forfang i mange Maader". Gilderne bleve uden

Tvil Arnesteder for alle Slags Misbrug og Onder, hvorimod endog kraftige Midler viste sig virkningsløse. Det er overhovedet charakteristisk for den ældre Lovgivning, at den aldrig blev strengt overholdt; Befolkningens passive Modstand, indgroede Sædvaner og overleverede Traditioner holdt sig i lange Tider trods alle kongelige Magtbud; Øvrigheden formaaede ikke at beseire den seige Modstand,

Formodet Gildeskab. Orig. i Oldn. Museum.

som kun langsomt veg for den stigende Oplysning og Sædernes Forbedring. I Kjøbenhavns Historie viser dette sig paa mange Maader og under mange Former, og man kan derfor paa ingen Maade af de skriftlige Forordninger og Forbud slutte, at Tingene virkelig kom til at se saaledes ud, som Magthaverne befalede, at de skulde være.

Gildebrødrene samledes ofte, man kan sige: altfor ofte, til *Forlystelser, Dands og Drikkelag* i Laugshusene, hvoraf der fandtes

mange omkring i Byen. Bryggerne havde deres senere saa bekjendte Laugshus paa Hjørnet af Skindergade og Klosterstræde, Skrædernes Forsamlingshus var i Brolæggerstræde og Smedenes paa Graabrødreklosters Grund. I disse Bygninger fandtes i det mindste én stor Sal, forsynet med Bænke langs Væggene og et mægtigt Bord foran; ovenover Bænken var der hyppigt indmuret et prægtigt udskaaret Skab, hvor Gildet opbevarede sine Papirer, Bøger, Drikkekar o. desl. Her holdtes foruden Laugsgilderne, der betaltes af de vordende Mestre, de saakaldte „Adeldrik" paa Aarets Høitidsdage ved Jul, Fastelavn, Helligtrekonger, Valborgs Dag o. s. v., og man var vistnok i Reglen samlet om Øllet hver Søndag Aften hele Vinteren igjennem. Man skiltes tidligt; Signalet til Opbrud gaves af en af Gildets Embedsmænd ved at hamre med et Stykke Træ i Bordet. Der valgtes enten Skjænkere ved Drikkegilderne, eller den yngste Mester maatte paatage sig det besværlige Hverv. Af Bagersvendenes Laugsskraa ses det, at der herskede et Slags Etikette ved Bordet; man maatte ikke drikke Andre end Gjæster til tvers over Bordet, men skulde ellers „drikke hverandre retsinniges om til". Smedene indledede deres Adeldrik med en Bøn. Af gode Grunde skulde Enhver, der betraadte Gildestuen, lægge sine Vaaben fra sig, dog ikke Kniven, som bares i Beltet, men det var forbudt og straffedes med høie Bøder at drage den mod en Laugsbroder. Hazardspil og Dobbel var strengt forbudt i de fleste Laug, thi de førte hyppigt til Drab; Lovene toge temmelig lemfældigt paa denne i raa Tider saa farlige Adspredelse, skjøndt Bestemmelsen i Christoffer af Bayerns Stadsret, at den, der dræbes under Spillet, skal jordes under Galgen, vel har gjort et stærkt Indtryk. Festerne sluttede ikke sjeldent med en Dands til Lyden af Piber og Trommer eller til Sang af Kjæmpeviser. Imod disse sidste ivre Reformatorerne stærkt. Frants Wormordsen kalder dem „løsagtige Viser, der Drankere og Bolere have digtet udi syndig og ubekvem Handel", og siger, at de ere fulde af skadelig og taabelig Overtro; den samme Dom fældes af Peder Palladius og hundrede Aar efter af Hans Povelsen Resen. I Visitatsbogen giver Palladius en Skildring af, hvorledes det bør gaa til ved Gilderne; han anbefaler at bede et Fadervor først, „at I ikke løbe udi Mad, som Svin og Køer (med Orlov sagt)" og fortsætter derpaa: „Dernæst æde og drikke I med hverandre og sidde tilsammen og tale god Snak om Gud og det, som godt er, om Ægte-

skabs Handel, giver hverandre Eders Børn og Døttre til Ægte, og lærer og underviser hverandre. Ja, Somme give ogsaa tilkjende, at de ere gladhjertige og sidde og sjunge eller kvæde en deilig Vise, give en Vise for i Dandsen, drikke hverandre til med et Ærinde (Vers) af en Vise, som vi maa, dersom vi ellers kunne fare vel derved; Djævelen skikker os saa mange onde Stunder dertil; vi maa vel stjæle os en glad Stund til at drikke en Skaal Øl med hverandre *endogsaa over vor Tørst*, om vi ellers ikke slemme og demme eller fortale hverandre, eller bruge nogen anden Ugudelighed med løsagtige Noder, Boleviser eller ugudelig Gildminde, Helgens Paakald og anden Ubeleilighed.“ Man faar heraf et Begreb om, hvorledes Tiden fordreves i Haandværksgilderne; men det feiler ikke, at man i de politisk og religiøst bevægede Tider er kommen ind paa Themaer af anden Beskaffenhed, og at Laugene da ere blevne et Slags politiske Klubber, i hvilke Meningerne have staaet skarpt mod hinanden. Vi have en Samtidigs Vidnesbyrd for, at der under Reformationsbevægelsen endog opstod Uenighed mellem Mænd og deres Hustruer, thi „Dannekvinder vilde gjerne holde deres rette Tro og Dyrken“.

Det var solid Føde, man tog til sig; *Datidens Festmaaltider* vare ikke beregnede paa forvænte Ganer. Røget Flæsk, fersk og vindtørret Kjød, Vildt, Marsvineflæsk og Sælhundespæk, i Almindelighed tillavet med mange og stærke Kryderier, figurerede paa Bordet sammen med Rugbrød og Hvedebrød; det sidste betragtedes dog nærmest som Kage nutildags. Maden skylledes ned med uhyre Masser af Øl, hvoraf der indførtes mange forskjellige Sorter fra Tydskland, thi det danske Porsøl var ikke agtet, fordi det var svagt og ildesmagende. De fremmede Ølsorter, der oftest nævnes, ere: hamborgsk, rostoksk, vismarsk og bremisk Øl, endvidere sundisk (fra Stralsund), Pryssing (fra de preussiske Stæder Danzig og Kønigsberg), Emst Øl (fra Embden), Mumme (fra Brunsvig), bardsk Øl (fra Barth i Pommern), Bernost Øl (fra Bernau i Brandenborg) og Kakerbille, der vistnok bryggedes i Holsten. Øllet blev ved Laugsgilderne drukket af Skaaler, Krus eller Stob og Glas; i Bagersvendenes Skraa er der udtrykkelig fastsat en Bøde af 1 Mark Vox for at slaa et Glas istykker. Ved større Høitideligheder og Laugsfester gik uden Tvivl de prægtigt udstyrede Drikkehorn, som ellers kun brugtes til Smykke paa Bordet, rundt fra Haand til Haand. Naar Stemningen

saa blev animeret under Indflydelsen af det stærke Øl, og Brødrene bleve hede i Hovederne, kom det vel hyppigt til Slagsmaal og anden usømmelig Opførsel; de talrige skarpe Bestemmelser i Gildeskraaerne herimod vise klart, hvorledes Tidens Sæder vare. Der var Straf mod „Bulder og Ustyr“ ganske i Almindelighed, mod at overhælde hinanden med Øl, angribe hverandre paa Rygte og Ære, slaa hinanden paa Tænderne eller Kindbenet, drage hinanden i Haaret, eller trække Kniv i Alvor, bruge Ukvemsord som Tyv, Skalk, Forræder eller Løgner, o. lign. Kvindernes Nærværelse, som man dog skulde tiltro en vis dæmpende Indflydelse, udrettede næppe meget; ellers vilde Skraaerne ikke indeholde saa mange Paragrafer om uhøvisk Opførsel af det Slags, man nutildags ikke kan tale om.

H.P HANSEN SC.

Drikkehorn fra Middelalderen. Orig. i Oldn. Museum.

Raahed og Voldsomhed var dog ikke blot tilstede i Haandværksstanden; den fandtes i alle Stænder og Samfundsklasser. Sværdet sad løst i Skeden hos Adelsmændene; mange af dem havde et eller flere Drab paa Samvittigheden, og Datiden bedømte en saadan Gjerning mildt, snarere som en ulykkelig Hændelse end som en Forbrydelse. Man sagde dengang, at „man var kommen for Skade“ at slaa En ihjel, ligesom man nutildags kommer til at slaa Noget i Stykker. Da Grev Christoffer mødte Christian den Tredie i Kolding, synes han at have brugt nærgaaende, utugtige Ord til Hoffets Damer, hvilket bidrog til at umuliggjøre en fredelig Overenskomst. Det er charakteristisk, hvad den keiserlige Afsending Herberstein fortæller om Søren Norby, „Kongens Kaptain paa Havet“, at han gjorde alle sine Gjerninger i Djævelens Navn, og selv om

man kan undskylde en saadan Vane hos den djærve Sømand, véd man, at den berømte Bisp i Odense, Jens Andersen Beldenak, efter lang Tids Fordrivelse fra sit Stift „svor ved vor Herres Liglagen, at han vilde dø en vældig Bisp i Fandens Navn", en Ed, der unægtelig klinger høist forargelig i en høitstaaende Prælats Mund. Overhovedet var Geistlighedens Levnet lastefuldt; saaledes befales det dem allerede paa Christoffer af Bayerns Tid at holde sig ærbare ved Gjæstebud, ikke aabenlyst holde Konkubiner, ikke besøge Kroer eller mistænkelige Huse, ikke bære Vaaben uden høi Fornødenhed eller bruge forbudne Kunster og Spaadomme, ja der sættes en Straf af 4 Mark Sølv for dem, der holde et høitideligt Gilde i deres eget Hus i Anledning af deres Konkubiners Barsel eller Indledning i Kirken. Hvor anstødelige Sæderne blev henimod Reformationen, fremgaar af utallige Beretninger. Kirkerne toges i Brug til profane Øiemed; Skyts og Vaaben opbevaredes i dem (i Vaabenhuset), ved Maidagstide stormede Maigreven og hans berusede Følge op til Altret for at offre, ja Brudefolk pleiede at feire anden eller tredie Bryllupsdag i Kirken med Svir og Dands. Spisevarer og Øl slæbtes da hen paa det hellige Sted, og Bryllupsfesten fortsattes til Lyden af Piber og Trommer under de rungende Hvælvinger. I de tre saakaldte „Vaagenætter": S. Valborgs Nat (1ste Mai), S. Boels eller Botulfi Nat (17de Juni) og S. Hans Nat (24de Juni) samlede unge Mænd og Kvinder sig paa Kirkegaardene og i Kirkerne og hengav sig til den ustyrligste Glæde og Lystighed, ja gik endog saa vidt, at de nedtoge Billederne fra Altrene. I Visitatsbogen ivrer Palladius stærkt mod disse hedenske og syndige Skikke, og det maa tilføies, at de i ligesaa høi Grad misbilligedes af den katholske Geistlighed. Den lybske Historieskriver Reimar Kock udmaler en middelalderlig kjøbenhavnsk Gadescene med saa levende Farver, at man næsten synes at have den for sine Øine. Det var Lørdagen før Pintse 1533, da den bekjendte demokratiske Fører Markus Meier var kommen til Byen. „Han begav sig strax — hedder det i Krøniken — til de to lybske Raadsherrer, som vare indlogerede i et borgerligt Hus, men her kunde han ikke være from i et Par Timer. Med Trommer og Piber foran, omgiven af sine Drabanter, lod han sig med klingende Spil føre til det skjændigste Jomfruhus i Staden. Jeg har selv set det", tilføier Reimar Kock forsikkrende. Skamløsheden var altsaa kommen vidt, hvad der ogsaa fremgaar af Kong Hans's

Forordning, ifølge hvilken de „almindelige Kvinder og Skjøger" skulde bære en halv rød, halv sort Hue paa deres Hoved, og intet bedre Klæde end Deventersk og intet Baand bedre end til en Skilling Alenen. Hvad der ved Reimar Kocks Fortælling interesserer os endnu mere end Markus Meiers Mangel paa „Fromhed", er dog den Oplysning, at Datidens fornemme Folk viste sig paa Gaderne i Optog med Musik foran, et Motiv, der kunde friste til malerisk Behandling.

I Gilderne blev der udelukkende drukket Øl, men udenfor disse nødes Mjød, forskjellige hjemmelavede Likører og endelig *Vin* i Mængde, og det ikke blot af de høiere Stænder. Den indførtes navnlig over Helsingør; det er bekjendt, at Søren Norby svarede Keiser Carl den Femte paa hans Forespørgsel, om der gaves Vinbjerge i Danmark: „Ja, ét! Helsingør". De almindeligste Sorter vare Rhinskvin, Basterth (en spansk Vin), Romanie (Fællesnavn for alle spanske Vine), Assoye (Burgunder fra Auxois), Malvasier (fra Napoli di Malvasia paa Morea, senere udbredt til Sicilien, Sardinien, Provence og Spanien), Pøit (fransk Vin fra Poitou) og endelig Gubyn og Piliath, der vistnok ogsaa vare franske Vine. Som ovenfor berørt havde Staden en Vinkjælder i Raadhuset, men der fandtes mange andre Udsalgssteder, som maatte udrede Vinsise til Fogden, Borgmestre og Raadmænd. Oprindelig synes Kunderne at have hentet Vinen for at nyde den i Hjemmet, men senere blev det Skik at besøge Vinkjælderen som siddende Gjæster og „drikke en Pot Vin eller to". Herved forøgedes Drukkenskaben selvfølgelig i høj Grad; man kom snart saa vidt, at en god Rus ansaas som en passende Afslutning paa Dagen, men det var dog først i Frederik den Andens og Christian den Fjerdes Tidsalder, at Umaadeligheden blev dreven til Væmmelse i alle Samfundsklasser, selv de høieste, saaledes at den antog Skikkelse af dyrisk Fylderi og blev en national Ulykke. Den nye berusende Drik, *Brændevin*, der nævnes første Gang i 1528 som „Livsens Vand" (aqua vitæ), betragtedes endnu kun som et Universallægemiddel og var ikke sunken ned til Kroer og Skjænkestuer. Halvtredsindstyve Aar efter var dette sket; Brændevinen blev da betragtet som et uundværligt Appendix til Øllet; den var det Grundlag, der indtoges om Morgenen, paa hvilket Rusen i Dagens Løb blev opbygget.

Den *daglige Levevis* havde en fra vor højst forskellig Form. Nutidens Uskik at gjøre Nat til Dag og ligge længe om Morgenen, hvilket først kom i Brug henimod Midten af det attende Aarhundrede, kjendtes ikke; om Morgenen Kl. 5 var Kongen beskjæftiget med Regjeringsforretningerne, Haandværkeren sad i sit Værksted, Kjøbmanden i sin Bod. Skolerne begyndte om Vinteren Kl. 6, om Sommeren Kl. 5, Forelæsningerne ved Universitetet og Morgengudstjenesten i Kirkerne ligesaa tidlig. Til Gjengjæld forføiede man sig til Ro Kl. 9; det var da Nattetid. I Christoffer af Bayerns Stadsret hedder det: „Finde Vægterne nogen Mand ved Nattetid paa Gaden, efterat Klokken er slaaet Ni, da skal han føres til sit Herberg; haver han ikke Herberg, da skal han sætte Borgen eller i Byens Gjemme til anden Dagen, og da gjøre Skjel for sig, hvi han gik paa Gaden.“ Spisetiderne svarede selvfølgelig til denne Ordning af Dagen; først paa Morgenen nødes en forsvarlig tør Kost med Øl, thi Nutidens varme Drikke vare ubekjendte; Hovedmaaltidet, der svarer til vor Middagsmad, indtoges Kl. 9 eller 10, Aftensmaden Kl 5 eller 6. Af Christiern den Andens Instrux til Kjøgemesteren ses de daglige Retter ved Hoffet at have været: Kaal med „Flæsk udi“, grønsaltet Kjød med Sennop, stegt Lammekjød, Høns, saltet og fersk Vildbrad, og paa Fiskedagene Sild, Vinsuppe, Grød, Bergfisk med Smør, Torsk, Æg o. s. v. Man havde ikke Gafler, der først opkom paa Christian den Fjerdes Tid, og maatte derfor hjælpe sig med Fingrene og Kniven; i Almindelighed brugtes en stor Kniv, Forskjærerkniven eller Præsentérkniven, paa hvilken det afskaarne Kjød raktes den Paagjældende. En saadan Præsentérkniv med Skaft af Krystal fra Oldnordisk Museum er gjengivet i hosstaaende Afbildning. Endnu et halvt Aarhundrede efter hedder det i de latinske Leveregler for Metropolitanskolens Disciple: „Naar Du vil tage et Stykke Kjød af Fadet, da tag det ikke med Fingrene, heller ikke med Din egen Kniv, men med den store Kniv, Forskjærerkniven. Du maa ikke slikke Fingrene med Tungen, heller ikke aftørre dem i Trøien. Put ikke mere end tre Fingre ad Gangen i Saltkarret. Hvad Du engang har bidt af, maa Du ikke igjen dyppe i Saucefadet, og naar Du dypper, maa Du vogte Dig for at dyppe Fingrene med.“ Man forstaar, at en grundig Afvaskning efter Bordet var en Nødvendighed, skjøndt Servietter ikke vare ukjendte.

Søbemaden indtoges med Skeer, der ligesom Kniven vel i Regelen medbragtes af den Spisende og opbevaredes i Lommen eller Tasken. De vare af Træ, Horn, Tin eller Sølv, og havde et ualmindelig kort Skaft. Omstaaende Afbildning viser den almindelige Form; den første med den lille Figur foroven er af Tin, de to andre af Sølv. Bladene paa de to ere indvendigt smykkede med religiøse Fremstillinger; den tredie bærer paa Bagsiden Eierens Begyndelsesbogstaver og Aarstallet 1514. Til daglig Brug benyttede vel de lavere Stænder det simplere Materiale, men der er ingen Tvivl om, at selv Menigmand satte Pris paa at eie én eller flere Sølvskeer. Sjeldnere havde de Midler til at anskaffe de kostbare Drikkekrus af ædle Metaller, der som oftest fandtes i store Mængder i de Adeliges Huse, og paa hvilke Afbildningen ved Slutningen af nærværende Kapitel afgiver et udmærket Exempel. Det har maaské tilhørt Feltherren Johan Rantzau og er fra en noget senere Tid end Reformationen; det ophøiede Arbeide forestiller et Bacchusoptog, charakteristisk nok med en Gris ved Siden som Symbol paa den Livsphilosophi, der gjemmes paa Bunden af Kruset. Tidens almindelige Overdaadighed, imod hvilken Kongerne forgjæves udstedte det ene Forbud efter det andet, lagde sig navnlig for Dagen i Klædedragten, i hvilken de rige Kjøbmænd og velstaaende Borgere kappedes med Adelsmændene. Man sværmede dengang for brogede og glimrende Farver; røde, gule, blaa og grønne Klæder vare almindelige og det af de forskjelligste Stoffer som Damask, Gyldenstykke (Silke gjennemvævet med Guldtraade), Silke, Fløil og Bliant (Sølvmor); om Halsen bares svære Guldkjæder, Fingrene vare prydede med Ædelstene, og Linnedet fint af blændende hvidt hollandsk Lærred. Det feiler ikke, at en formuende

Præsentérkniv fra Oldn. Mus.

Borgerfrue idetmindste havde nogle Silkekjoler i Kisten, en Kaabe af fint Stof, en Bindike (Hovedpynt eller Haarbaand besat med Guldsmykker eller med Ædelstene og Perler), desuden Hue, Halsbaand, Ringe og Spænder. I den velstaaende Borger Hans Herolds Hus fandtes ved Registreringen i 1524 i et stort Skrin bl. A.: 12 Guldringe, 11 forgyldte Sølvbjælder, 21 forgyldte Knapper, 2 Sølvstobe med Laag, en Guldhue, en sort Rosenkrands med røde Koral-

Skeer fra Oldn. Museum.

stene, 4 Silke-Sengeomhæng, et forgyldt Bælte og en Pung beslaaet med Sølv, en Sølvskaal, et Koralbaand med 8 Ringe, en Perle-Bindike og et Halsklæde-Lad (Besætning) med Perler, et Sølv-Saltkar med fem forgyldte Stene o. s. v. De kjøbenhavnske Guldsmedes Mesterstykke bestod bl. A. af en Guldring med en indfattet Sten, og et Spænde til en Brudekrands eller et Bælte, thi til Mandens Festdragt hørte saagodtsom altid et Livbælte med et prægtigt Spænde. Menigmand gik i Almindelighed i Vadmel, men paa Festdage aflagde han den „Kofte graa“ og iførte sig Trøie og Hoser af broget Klæde,

hyppigt med Sølvknapper og Spænder. Frederik den 1stes Forordning af 1528 mod Adelens Overdaadighed i Klæder indeholder forskellige oplysende Bestemmelser. Ingen Ridder eller Adelsmand maatte ifølge denne Lov have mere end tre Par Klæder af Silke, og ikke give sin Datter mere end tre Par i Brudeudstyr; Adelens Hustruer og Børn maatte ikke længere gaa i Klæder af Bliant (Sølvmor) eller Gyldenstykke, ei heller i Kjoler med Besætning af ægte Perler; dog maatte de slide deres Beholdning op. Et lignende Paabud med samme Tilladelse til at opslide det alt Existerende udstedtes mod Perlesmykker, „Bindiker", Krandse og Perlehuer. Fruerne og Jomfruerne maatte ikke bruge de brede Hatte, som vare i Mode. Intet *Bryllupsgilde* maatte vare i mere end tre Dage, og der maatte ikke gives mere end tolv Retter til hvert Maaltid. Af Christoffer af Bayerns Stadsret fremgaar det, at der ved borgerlige Bryllupper endog kun maatte gives 5 Retter Mad og kun indbydes 20 Deltagere, og Magthaverne søgte ligeledes at indskrænke de talrige Brudegaver og „Fadderpenninge" ved Barselgilder. Alt var imidlertid forgjæves, Modstanden var saa stærk, at intet Magtbud kunde beseire den. Moderne og Festerne staa i nøie Sammenhæng, som Poul Helgesen meget rigtigt bemærker: „Naar Herrer og Fyrster have ofte gjort Reformats paa Bryllup og Gjæstebud, og det kan da ikke hjælpe, mange Mænd vilde gjerne, at saadanne Skikke skulde holdes ved Magt, men Kvinders Hovmod er saa stort, at Mændene maa vige, *da Kvinderne kunne ingen Tid saa vel lade sig se og skue* som udi Bryllup, Gilde og stort Gjæstebud."

Størsteparten af de kjøbenhavnske Huse vare sikkert yderst tarveligt og ubekvemt indrettede; det hører overhovedet til en sildig Tids Erobringer at skabe Hygge i Hjemmet. Der kunde være store Sale i velstaaende Borgerhuse, hvor Messinglysekroner hang fra Lofterne; Enkelte havde private Badstuer, hvad der jo tyder paa ualmindelig Velstand, Ovne, som vare opmurede af „Kakler", beskyttede mod Vinterkulden, og det var temmelig almindeligt at træffe Glasruder, men Forskjellen mellem det store „Stenhus" og den mindre Formuendes snevre Bolig, hvor man maatte nøies med Ildgryder og Ildpotter istedetfor Kakkelovne, og Skindruder istedetfor „Glar", var dog ikke saa stor som nu paa Grund af *Bohavets* ringe Mangfoldighed. I Inventarierne nævnes Stole af Bøgetræ („Bogstole"), men hyppigere brugtes Bænke, som bleve dækkede

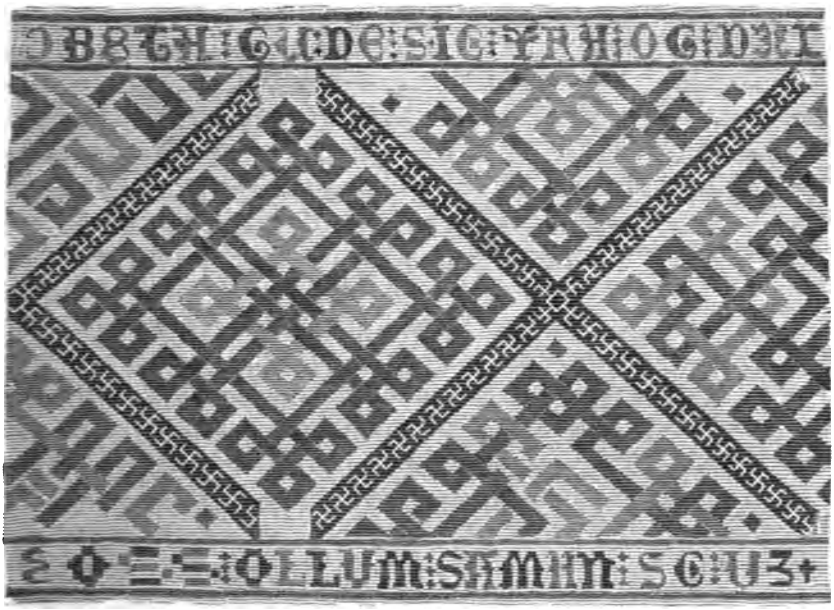

H P HANSEN. SC.

Gothisk Skab med Aarstallet 1523.
Orig. i Oldn. Museum.

med Hynder el. „Bænkedyner"; de vare stoppede med Mos eller Fjer og hos tarvelige Folk betrukne med Skind, hos Rige med Silke, Fløil, Damask, Gyldenstykke el. lign. Bordene vare enten smaa eller lange og kaldtes Skiver; vare de til at slaa sammen, kaldte man dem Foldeborde. Endvidere havde man Kister eller Ørker, hvoraf et særligt smukt Exemplar fra en noget senere Tid er afbildet foran nærværende Kapitel, og Skabe, om hvilke hosstaaende Afbildning giver et Begreb. Velopredte Senge med Omhæng (Spærlagen) og mange Dyner savnedes ikke i nogen velstaaende Mands Hus; Tyendet laa sædvanligvis i Slagbænke. Til Lagener brugtes Lærred, enten grovt hjemmegjort eller det fine hollandske; simple Folk nøiedes med de gammeldags Skindlagener. I Kjøkkenet fandtes allehaande Kjedler, Gryder, Haandpander, Rister, Mortere, Sleve, Ildskeer, Brand-

jern og Ildforke af Jern, Kobber og Messing, Skaaler af Træ, Tinfade og Tintallerkener; de faa Inventarier, som ere bevarede, vise derhos, at der i Regelen fandtes et Oplag af Madvarer i Huset: Bergfisk, Most, Edike, Øl o. s. v. Som en Kuriositet kan det bemærkes, at i den ovennævnte Hans Herolds Hus forefandtes fire tydske Bøger, vistnok en Sjældenhed hos en Borgerfamilie paa hin Tid. Kun i meget formuende Hjem bleve Væggene ved festlige Leiligheder „dragne“ ɔ: behængte med brogede Tapeter, som oftest

Formodet haandvævet Tapet fra Oldn. Museum.

forfærdigede i Udlandet, men undertiden tilvirkede ved Husflid. Hosstaaende Afbildning af et Tapet fra Oldnordisk Museum, hvis Indskrift er ulæselig, giver en Forestilling om deres Mønster; vi ville faa at se, til hvilken stor Fuldkommenhed Techniken udvikledes paa en senere Tid, saaledes at der frembragtes sande Mesterværker af textil Industri. Husflidens egentlige Virkekreds var dog Tilveiebringelsen af det fornødne Linned til Brug i Hjemmet, og paa dette Omraade herskede der stor Overdaadighed saavel i borgerlige som adelige Huse. Medens alle de finere Sager som

silkesyede Duge, Skjorter, Kraver og Haandlinninger indforskreves fra Holland, forfærdigedes det dagligere grovere Dækketøi og Linned i Hjemmet; det er dog en Selvfølge, at Husfliden overhovedet kunde trives bedre paa Landet end i Kjøbstæderne.

Det *inderlige Forhold til Kirken*, som er den katholske Tidsalders charakteristiske Mærke, lagde sig for Dagen paa mange Maader og under mange Former i Borgernes Liv, ikke mindst i den overordentlige Mængde Gaver, der tilflød Kirker og Klostre, saaledes at Trediedelen af alle Kjøbenhavns faste Eiendommme henimod Reformationstiden var geistligt Gods. Den Tanke, som ligger til Grund for disse Gaver, udtales aabent; man troede ved at skjænke Kirken sit Gods at kunne tilkjøbe sig Naade og Syndsforladelse. Saaledes skriver en kjøbenhavnsk Borger Jon Petersen i et Gavebrev til Nikolai Kirke: „Efterdi vi og alle Mennesker, naar vi skilles af denne Verden, da gives Kroppen den mørke Jord, som han er kommen af, og Sjælen skal igjen komme til Gud, som hende haver givet, annamme skullendes, hvad de have forskyldt her i Verden, Ondt eller Godt. Dog vor Brøde er stor, tro vi alligevel stadeligen, haabende til Gud, Altings Skaber, hvis Miskunde overgaar alle hans mange underlige usigelige Gjerninger, at maa ved dette Verdens forgjængelige Gods hverve os det evige Liggendefæ i Himmerige; at vi da jo have Noget frem at bære for èn saadan Dommer, der os maa skikke hans Naade og Miskund, vide vi ingen Ting bedre dertil end Almissegave, thi hun aftor Synden og igjen skikker Menneskene hans (ɔ: Guds) Venskab.“ I nær Forbindelse med denne Overbevisning om at kunne vinde Guds Naade ved Gaver til Kirken eller til Fattige (Sjælegaver) staar *Helgentilbedelsen* og *Pilegrimsvandringerne* til inden- og udenlandske Helgene, der enten paalagdes som Bod eller iværksattes frivilligt for at søge Hjælp mod legemlig og aandelig Brøst. Hver Kirke, hvert Kloster, ja hvert Kapel i Landet havde nogle Helgenlevninger; paa enkelte Steder som f. Ex. i Frue Kirke i Kjøbenhavn vare de endog ophobede i saadanne Masser, at Fortegnelsen over dem udgjør 7 trykte Foliosider. Altrene vare indviede til visse bestemte Helgene, Gilderne ligeledes, og rundt om i Kirkerne hang undergjørende Billeder, hvorom Kirkeordinantsen taler, naar den siger: „Item de Billeder, der den vanvittige Almue gjør Offring til, hvor ogsaa af langveis derfra er stort Tilløb, til stort Afguderi, de skulle plat borttages.“

Hver Helgen havde i Reglen sit bestemte Omraade, men undertiden var man dog i Forlegenhed med, hvem man skulde vælge, og brugte da den simple Udvei at afgjøre Spørgsmaalet ved Lodkastning. Saaledes fortælles det, at nogle kjøbenhavnske Borgere i Havsnød kastede Lod, om de skulde anraabe S. Knud, S. Vilhelm eller S. Niels. Da Loddet tre Gange faldt paa den sidst nævnte Helgen, kunde der ikke længere være Tvivl; de raabte nu: „Hellige Niels! hjælp os", og Uveiret stilledes ufortøvet, hvorpaa de begav sig til Aarhus for at hædre Helgenen ved hans Grav og bringe ham Gaver. Iøvrigt var Guds Moder, til hvem Kjøbenhavns Hovedkirke var indviet, den øverste i Rangforordningen; hendes Kirke var ogsaa den rigeste i Staden.

Pilegrimsvandringerne gik enten til Ind- eller Udlandet; i sidste Tilfælde var det Skik, at den Paagjældende fik Hjælp af sit Laug eller Gilde til at bestride Udgifterne med. De berømteste indenlandske Helligdomme var det hellige Blod i Kippinge paa Falster, det hellige Kors i Bistrup ved Roskilde, S. Søren i Holmstrup, S. Helene Kilde ved Tidsvilde, Vor Frue i Karup, S. Søren i Rye, hvem Peder Palladius fuld af Harme giver Øgenavnet „Søren Pilkelaas", og mange andre; Valfarterne til Udlandet gik til Rom, Loretto, Assisi, Palæstina, Aachen, Køln, Wilsnack i Brandenburg (som besøgtes af Christoffer af Bayern, Christiern den Første, Kong Hans og Dronning Christine) og i den sidste Menneskealder før Reformationen navnlig til Spanien, hvor Apostelen Jakobs Grav i Kompostella tiltrak Hundreder af Nordboer. Charakteristisk er det, at man kunde leie Andre til at besørge Pilegrimsfærden for sig; der synes endog at have været Fattige, som gjorde Saadant til Næringsvei. Det forstaas af sig selv, at Tiden var i høj Grad *overtroisk*; Jorden og Havet var befolket med overnaturlige Væsner, som enten greb forstyrrende ind i Menneskenes Liv eller tjente enkelte Udkaarne paa Andres Bekostning; der øvedes alle Slags Trolddomskunster, og der afsluttedes Pagter med den Onde; „thi Djævelen — siger Palladius — gaar om som en skrydendes Løve og søger efter hvem han kan opsluge". Ethvert ualmindeligt Menneske mistænktes for at være indviet i den sorte Kunst, saaledes den tidligere omtalte holstenske Læge Luder Reventlow (smlgn. S. 91), Biskop Jens Andersen Beldenak og fremfor Alle Sigbrit. Gamle Kvinder vare særlig udsatte for Mistanke, men skjøndt

Lovene vare strenge mod Trolddom, udartede Overtroen dog først efter Reformationen og gav Anledning til de afskyelige og grusomme Hexeprocesser, der i Aarhundreder satte de onde Lidenskaber i Bevægelse og tyngede den aandelige Frihed som en Mare. Faa Aar efter Religionsforandringen udbryder en af Tidens bedste Mænd, Palladius, i et vildt Triumphskrig, der gjør et ligefrem uhyggeligt Indtryk: „Du maa ikke tie med nogen Troldkvinde, de faa nu deres rette Løn; de kunne nu ikke længere bare dem udi denne klare Evangelii Lys og Dag; de faa nu en Verdens Skam af Verden med dem, det er og deres fortjente Løn. De brændte jo en Hob tilforn af dem udi Malmø, udi Kjøge og andetsteds, og hører vi til, at der sidder atter en Hob greben i Malmø og skulle brændes. Udi Jylland og Smaalandene er de udi Jagt efter dem „som efter Ulve“ o. s. v. Fra dette Tidspunkt begynder den lange Række af Forfølgelser, som først endte med den Thistedske Besættelsessag af 1696, ved hvilken — som Birket Smith siger — Djævelens Magt endelig blev knækket hos os. Naturbegivenheder som Uveir, Kometer, Sol- og Maaneformørkelser, Ildkugler, blodigrøde Skyer og lignende Særsyn paa Himmelen, ansaas for sikkre Varsler om Pest, Krig og andre Ulykker; Jordskjælvet af 1515 i Kjøbenhavn (smlgn S. 89) opfyldte saaledes Indbyggerne med mørke Anelser om Fremtiden, og blev bagefter fortolket som et tydeligt Varsel om Christiern den Andens Skjæbne og de derpaa følgende Landeplager. Man antog, at ethvert Menneskes Skjæbne var skrevet i Stjernerne, og den naturlige Trang til at løfte Sløret for Fremtiden bevirkede, at Kongerne ofte holdt en Astronom og Stjernetyder. Baade Christiern den Anden og Frederik den Første havde en saadan, og i langt senere Tider se vi en Mand som Tyge Brahe give sig af med at stille fyrstelige Personers Horoskop og forudsige de tilkommende Begivenheder af Himmellegemernes Konstellation. Et eget Udtryk fik Overtroen i den saakaldte *Baareret*, der var meget almindelig i Middelalderen og holdt sig til midt ind i det syttende Aarhundrede. Den synes at være bleven indført i Danmark af Christiern den Anden, hvis man kan tro en Meddelelse af den lærde Henrik Rantzau. Han fortæller, at der en Aften opstod en Strid mellem nogle af Kongens Hoffolk, under hvilken en af dem blev dræbt ved et Dolkestik. Da man ikke kunde opdage den Skyldige, fordi der havde været mørkt i Værelset, lod Kongen

samtlige Personer, der havde været tilstede, lægge den høire Haand paa den Dødes blottede Bryst og med en Ed rense sig fra at have Del i Drabet. Aldrig saasnart havde den Skyldige nærmet sin Haand til Ligets Bryst, før Blodet brød frem i stor Mængde saavel af Saaret som af Næsen, skjøndt der hidtil ikke havde vist sig noget usædvanligt Tegn. Ophavsmanden til Drabet tilstod da strax sin Brøde og blev henrettet paa Kongens Befaling. Efter denne Dag — slutter Rantzau — lod Kong Christiern den nævnte Maade anvende i hele sit Rige for at erfare Anstiftere af Drab.

Middelalderen var, som alt tidligere berørt, hyppigt hjemsøgt af Misvæxt, Dyrtid og *pestagtige Sygdomme*, der antog saa meget føleligere Former, som man tildels stod afmægtig overfor dem. Den fattige Kjøbstadbefolknings tarvelige og usunde Boliger saavelsom de slette Næringsmidler og Forsømmelsen af de mest elementaire Sundhedsforanstaltninger maatte nødvendigvis fremkalde alle Slags Sygdomme, og hertil kom, at flere store Smitsoter i hin Tid vandrede fra Land til Land og decimerede Folkeslagene. Spedalskheden var vel i stærkt Aftagende i Begyndelsen af det sextende Aarhundrede, men til Gjengjæld indførtes den veneriske Syge, eller som den her kaldtes: „Pokker“ til Danmark og rasede navnlig i Aaret 1509 i Kjøbenhavn, saaledes at man tilsidst saa sig nødt til at lukke de offentlige Badstuer; i 1520 hjemsøgtes Staden af Pest, og i Slutningen af 1529 af *den engelske Sved*, som endog paa en enkelt Dag bortrev 400 Mennesker, et meget betydeligt Antal, naar man betænker, at Kjøbenhavn dengang kun havde ca. 20,000 Indbyggere. Denne Sygdom, hvis Hjemsted var England, men som snart forplantedes til Fastlandet, havde en høist afskrækkende Skikkelse; den overfaldt sine Offre brat og pludselig — siger Allen — uden at nogen Følelse af Ildebefindende gik forud; i 24 Timer, som oftest i kortere Tid, afgjordes det, om det blev til Liv eller Død for den Angrebne, og sædvanlig blev det Døden. Sygdommen begyndte med heftige Kuldegysninger, der afløstes af en brændende Hede, som tilsidst udtømte sig i strømmende Sved. Udsattes den Syge et Øieblik for kold Luft, var han ufeilbarlig hjemfalden til Døden. Offrene vare fortrinsvis unge kraftige Mænd og Kvinder; Børn og svagelige Folk bleve sjeldent angrebne, eller helbredes i Almindelighed, naar de fik Sygdommen. I 1536 var der efter Henrik Smiths Udsagn atter „en stor Pestilentz i Riget særdeles i

Malmø og Kjøbenhavn", uden Tvivl en Følge af Beleiringen og Hungersnøden.

De Midler, som stode til Datidens Raadighed overfor saadanne Katastropher, vare aldeles virkningsløse. Man maatte nøies med Husraad, overtroiske Midler, kloge Koner eller *Bartskjærere*, Nutidens Barberer, der dog nærmest forstod sig paa udvortes Sygdomme, og hvis Kundskaber forresten vare yderst mangelfulde. I Kjøbenhavn var der saa mange af dem, at Kong Hans i Aaret 1501 stiftede Barberamtet med 6 Amtsmestre, som konfirmeredes af Christiern den Anden i 1515. Kunde disse ikke hjælpe, maatte man søge sin Tilflugt til Lægebøger eller Kvaksalvere, hvoraf der var Overflod. Tyve Aar efter Reformationen taler Henrik Smith om saadanne „Bedragere og fordærvelige Mennesker, næsvise selvgjorte Læger, som ere forløbne Munke, Nonner, ulærde Præster, fordærvede (ødelagte) Kjøbmænd, gamle Kjærlinger, ja Sudere (Skomagere) og Smede, Troldkarle og Troldkoner og andet saadant ørkesløst Folk, der stjæle Livet, Helbreden, Gods og Penninge fra mangen Mand." En enkelt Gang træffer man vel paa en *Læge;* saaledes nævnes Bartholomæus Læge i Kjøbenhavn paa Christiern den Andens Tid, men det er dog ikke rimeligt, at han har modtaget nogen egentlig videnskabelig Uddannelse. Kongerne sørgede for sig selv ved at holde Livlæger, som undertiden laantes ud til Rigets Stormænd, naar disse ramtes af en eller anden alvorlig Sygdom, men Menigmand kunde ikke drage Fordel af dem. Christiern den Andens Livlæge Dr. Alexander Kinghorn var rigtignok ansat ved Universitetet, i 1517 endog dets Rektor, men han holdt neppe Forelæsninger, maaské fordi Ingen bekymrede sig om det medicinske Studium i en Tidsalder, da Theologien opslugte al Interesse. At der var Trang til Forandring i det bestaaende Forhold viser Frederik den Førstes frugtesløse Bestræbelser for at faa nogle Læger og *Apothekere* indkaldte. De første Spor til Apotheker i Kjøbenhavn gaa vel tilbage til Begyndelsen af det 15de Aarhundrede, og der nævnes bestandig Apothekergaarde i Staden indtil Christiern den Andens Landflygtighed, men efter denne Tid forsvinde de, og først under Christian den Tredie fik Byen et offentligt Apothek i Hans Bogbinders foran (S. 84) omtalte Gaard paa Hjørnet af Amagertorv og Høibrostræde, som forlenedes dertil af Kongen. Datidens Apothekere forhandlede iøvrigt ikke blot Lægemidler, men tillige Vin,

Brændevin, Kryderier, Krudt o. a. Kong Hans havde en *Hestelæge*, men hans Navn Anders Staldsvend viser, at det kun har været en Mand, som ved Øvelse og Erfaring har erhvervet sig nogen Kundskab til Dyrenes Behandling.

Under Grevens Feide viste Kjøbenhavns Borgere sig som tappre Krigsmænd; førte af deres drabelige Borgmestre kunde de endog byde øvede Landsknægte Trods. I hin Tid, der ofte krævede Selvforsvar, og som i det Hele stillede langt større Krav til den Enkeltes Charakterstyrke og Mod end nutildags, kom Personligheden til fuld Udvikling; den *daglige Omgang med Vaaben,* Borgernes Forpligtelse til selv at forsvare deres By og vedligeholde dens Fæstningsværker, ja den blotte Følelse af, at de i Nødsfald først og fremmest havde sig selv at stole paa, affødte paa naturlig Maade en kjæk og kraftig Race, der ikke veg tilbage for eller segnede under Ulykker. Ved Siden af Raahed, Voldsomhed og Forbrydelser stod Manddom, Seighed og Kraft, hyppigt forbundet med dyb religiøs Følelse. Endnu i Slutningen af Aarhundredet priser Braunius den kjøbenhavnske Borgerstand i sit *Theatrum urbium* for Uforfærdethed, Manddom og Hengivenhed for dens retmæssige Konge. Fra gammel Tid var det vel forbudt at bære Vaaben indenfor Byens Porte, og Forbudet blev fornyet af Kong Hans i 1485, men det blev ingensinde overholdt; det ses af Gildeskraaerne, at Haandværkerne endog gik bevæbnede, og kun lagde Vaabnene fra sig ved Drikkegilderne for ikke at falde i Fristelse til at bruge dem. Stor Betydning i saa Henseende havde det, at hver Mand eiede sine Vaaben og selv havde anskaffet dem, ihvorvel Byen ogsaa havde en Beholdning for de Ubemidlede eller som Reserve. Ved Anskaffelsen af Vaabnene traadte vistnok Laugene hjælpende til; ialfald ses det, at i 1550, ja endog i 1592 paabydes det Væverlauget og Vandtsniderne at holde „Rustning udi al Skikkelighed med Harnisk, Spyd, Hellebarder, halve Hager (det almindelige Skydevaaben, der brugtes i aaben Mark paa fri Haand), lange Rør, Stormhuer og anden Del, som de kunne tjene Kongen med, naar Behov gjøres, hver efter sin Evne og Formue.“ De almindelige Vaaben forfærdigedes uden Tvivl i Byen selv, thi der nævnes baade Vaabensmede, Plattenslagere og Harniskmagere; kostbarere med Guld og Sølv indlagte Sager indførtes ventelig fra Udlandet. Skjøndt Krudtets Opfindelse havde fremkaldt en Revolution i Krigs-

kunsten, brugte man dog fremdeles den saakaldte „Armbørst“, der udskjød Pile, saavelsom Spyd og Hellebarder, men tillige Lodbøsser og Hagebøsser, Benævnelser paa tvende forskjellige Slags Haandskydevaaben. Paa Mure og Volde anvendtes Kanoner til Byens Forsvar; de kaldtes lange Bøsser og vare oprindelig smedede, men støbtes allerede paa Kong Hans's Tid i Kjøbenhavn. Indtil Reformationen tilhørte Artilleriet Kommunen, hvad Fæstningsværkerne ogsaa gjorde. Den første udtrykkelig nævnte Bøsse- eller Stykkestøber i Staden er Mester Fadder Bøssestøber (smlgn. S. 126), der først tjente Christiern den anden, derpaa under Belejringen af 1523 lavede Kanoner til Henrik Gøye og endelig traadte i Frederik den Førstes Tjeneste. Under Grevens Feide var Mester Fadder indesluttet i Byen; han er en af de faa menige Borgere, hvis Navn findes under Kapitulationen af 28de Juli 1536. Efter den forskjellige Konstruktion og Kaliber havde Skytset forskjellige Benævnelser; de almindeligste vare Kartover, Slanger, Feltslanger, Nothslanger, Skarpmetzer og Falkonetter. Kuglerne kaldtes Kloder og vare enten af Sten, Jern eller Bly. Ofte maatte Kirkerne afgive deres Klokker til Støbning af Kanoner, saaledes baade under Frederik den Første og Christian den Tredie; endnu paa Christian den Fjerdes Tid dreves denne Trafik i stort Omfang, eller der blev som under Frederik den Anden udskrevet en „Kobberskat“ *in natura* af alle Kjøbstæder i Landet. Stødt Krudt var i Begyndelsen af det sextende Aarhundrede en Apothekervare; dog fabrikerede Byen selv sit Krudt paa samme Tid, og havde rimeligvis Beholdninger deraf i Fæstningstaarnene. *Borgervæbning* i moderne Forstand existerede ikke, men Stadens hele vaabenføre Mandskab kunde sammenkaldes, naar det gjordes behov. I Bispetiden var dets Opgave udelukkende at forsvare Byen samt Bispens og Kirkens Eiendom, (smlgn. S. 52), men da Kjøbenhavn var kommen i Kongernes Magt, vare Borgerne pligtige til at gjøre Leding paa samme Vilkaar som alle andre Undersaatter. Den ældste bevarede Fortegnelse over det vaabenføre Mandskab, eller, om man vil, Borgervæbningen, er fra 1510, men omfatter kun de Folk, der vare udskrevne til Kongens Tjeneste og lønnedes af denne selv, ialt 831 Mand, ordnede efter Stadens 8 Rodemaal eller Kvarterer nemlig: Klædeboder-, Snares-, Vester-, Mogens Laurentsens (det senere Frimans-), Østre-, Nørre-, Kjødmanger- og Strand-Rodemaal. Den giver derfor ikke nogen fuld-

stændig Rulle. Mandskabet kommanderedes i den ældre Tid af Magistraten, der gjorde Tjeneste tilhest og førte adeligt Vaaben; senere ophørte dette; borgerlige Elementer fik Sæde i Raadet, og det ses af en gammel Opgjørelse af 1516 i Magistratens Vedtægtsbog, at Almuesmænd dengang ogsaa kunde fare udi Krig og Orlog som Høvedsmænd; dog skulde de kun have halv Lønning (2 rhinske Gylden) mod Raadet.

Kunde saaledes den jevne Borger udvikle sin physiske Personlighed frit, gjordes der til Gjengjæld overmaade Lidet for hans aandelige Udvikling. Det er sandsynligt, at der før Reformationen ved Siden af Vor Frue Skole har existeret Anstalter, som svare til Nutidens Almueskoler, i hvilke Menigmands Børn ialfald kunde lære at læse, skrive og regne til Nødtørft, men noget sikkert Bevis herfor haves ikke. Rimeligvis er mangen Borgersøn ogsaa bleven indviet i Lærdommens første Grundbegreber i et eller andet Kloster, men en god Opdragelse var dog saagodtsom udelukkende Adelsbørn forbeholdt, thi deres hele priviligerede Stilling, Formue og Vilkaar gav dem en forholdsvis let og sikker Adgang til Kundskab, hvad enten den nu erhvervedes i Hjemmet under en Læsemester eller paa Reiser i Udlandet. De menige Borgersønner lærte Lidet eller Intet udover deres snevre praktiske Behov og vare hovedsagelig optagne af smaalige Laugsinteresser. Datidens fremragende Handelsmænd som Arild Hake, Hans Bogbinder, Albert van Goch og Anders Wolf vare Undtagelser, hvad der ogsaa gjælder om de faa Mænd af simpel Herkomst, der opnaaede at beklæde de høieste geistlige Stillinger som f. Ex. Erkebiskop Birger i Lund og Jens Andersen Beldenak. Man faar et absolut Indtryk af den Sidstes Genialitet, naar man i Begyndelsen af det sextende Aarhundrede hører ham udtale til hovmodige Adelsmænd, om der stod Noget i Bibelen om de adelige Sønner, Adam havde havt, eller om der gik noget Særligt for sig ved en Adelsmands Undfangelse, mere end naar en Skomager fik en Søn. Men i det Hele var Menigmand slet oplært, og den kjøbenhavnske Borgerstand forstod derfor ikke at drage Fordel af Hansestædernes Nedgang, ligesaalidt som de Fællesmøder, Kjøbstæderne afholdt med kongelig Bevilling for at drøfte deres Kjøbmandskab og Næring, udøvede nogen kjendelig Virkning. Og dog gaves der Mænd, som havde et ualmindeligt klart Blik paa Forholdene. Allen anfører et mærkværdigt Stykke af en unavngiven

Forfatter, rimeligvis fra Frederik den Førstes Tid, et Forslag til Handelens Opkomst, der hverken er mere eller mindre end en Anbefaling for det, man nutildags vilde kalde Frihandelssystemet. Efter at have anket mod den daarlige Mønt og de middelmaadige Havne, angriber han Kongernes kortsynede Forbud mod Udførsel af Landets Produkter og skriver: „Riget bør altid staa aabent med Indførsel og Udførsel for hver Mand. Alle Danmarks Forbud ere ingen Andre til Skade end Danmarks egne Indbyggere. Man skal nemlig betænke, at i Danmark graves ei Guld eller Sølv eller nogen Malm, men Gud haver begavet Danmark med Fetallie og andre Varer, og naar saadan Vare ei maa føres udenfor Riget, da trænges danske Mænd til at sælge deres Kjøbmandsvare for halv Penge, og derfor raabe de vendiske Stæder, naar de høre om Forbud udi Danmark: „Danskerne ere nu blevne saa rige, at de ikke mere behøve Penge.“ De nordtydske Fyrster høre gjerne, at der er gjort Forbud i Danmark, thi sligt Forbud er til mærkelig Forbedring for dem og deres Undersaatter.“ Det er en fuldstændig moderne Handelspolitik, som kommer frem i disse Betragtninger.

Johan Rantzaus Drikkebæger.

Frederik den Anden og Christian den Fjerde som Dreng. Efter et Tapet i Oldn. Museum.

OTTENDE KAPITEL.

Kjøbenhavn under Christian den Tredie og Frederik den Anden.

Et stort Værk laa for Christian den Tredie, thi ved den langvarige Borgerkrig, Biskoppernes Afskaffelse og den gamle Læres endelige Kuldkastelse var der saa at sige gjort rent Bord; enhver Nybygning maatte opføres fra Grunden af. Kongen havde først og fremmest Opmærksomheden henvendt paa Kirkesagen, og allerede i de samme Dage, han besluttede at fængsle de katholske Biskopper, afsendte han en Skrivelse til Churfyrsten af Sachsen, hvori han anmodede om at „laane" Dr. Johan Bugenhagen, eventuelt ogsaa Melanchton, til Guds Ords Fremme og Udarbeidelsen af en ny Kirkeordning „efter Landenes og Indbyggernes Leilighed". Da han imidlertid fik et Afslag, fordi Churfyrsten ikke kunde undvære sine Theologer selv, bestemte han sig til at anvende de indfødte Kræfter, der vare tilstede, og Helligtrekongers Dag 1537 samledes derfor endel udvalgte „lærde Mænd og Prædikanter" i Odense (fra Kjøbenhavn: Hans Tausen og Jørgen Jensen Sadolin) for at udarbeide det første Udkast til en *Kirke-Ordinants*. I Foraaret 1537 var det færdigt, og afsendtes til Luther i Wittenberg; med hans almindelige God-

kjendelse vendte det tilbage, hvorpaa det gjordes færdigt af Bugenhagen, der nu havde faaet Tilladelse til at reise til Danmark. Han indtraf den 5te Juli til Kjøbenhavn rimeligvis ledsaget af Peder Palladius, der blev den første evangeliske Superintendent eller Biskop i Sjælland. Den videre Bearbeidelse af Ordinantsen var snart tilendebragt, thi allerede i August blev den forelagt Rigsraadet paa en Herredag i Kjøbenhavn, godkjendt og udstedt den 2den Septbr. 1537. Praktisk Erfaring saavelsom Utilfredshed med enkelte Bestemmelser bevirkede dog en ny Revision, og Christian den Tredies Kirkeordinants fik derfor først sin endelige Skikkelse paa Herredagen i Odense i Juni 1539, og kom da til at gjælde for Danmark alene, medens den oprindelig skulde have gjældet for alle Kongens Riger og Lande. Herfra stammer den bekjendte Titel „Den *rette* Ordinants, som paa Herredagen i Odense blev overset og beseglet o. s. v.“, hvor Ordet: „rette“ dog synes at være en Tilføining af Bogtrykkeren eller Udgiveren.

Samtidig med den nye Kirkeordning maatte der tages fat paa *Universitetets Gjenoprettelse*, thi det var indlysende, at den lutherske Kirkereform ikke lod sig gjennemføre uden en Høiskole, hvor Landets Børn kunde veiledes i den nye Lære. Kort efter Kjøbenhavns Overgivelse indgav derfor „Kgl. Majestæts Prædikanter og Guds Ords Tjenere i Sjælland, Skaane og Jylland“ et Andragende til Kong Christian, hvori de anmodede ham om, at der maatte oprettes „et godt, drabeligt Universitet og Studium i Kjøbenhavn, eller hvor i Riget det maatte findes mere beleiligt“, og i det ovenfor omtalte Udkast til Kirkeordinantsen gjentages Ønsket i endnu bestemtere Form. „Det er og aldeles nødtørftigt — hedder det bl. A. — at her udi Riget oprettes et høitideligt, skjønt, almindeligt Kollegium, eller og hjælpes paa Fødder det, som nu er, og det styrkes og bekræftes efter den ærlige Sæd, som andre saadanne Skoler pleie, med Fordele og Privilegier, Friheder og redelig Underholdning.“ Da denne Opfordring fremkom, havde Kongen allerede selv fattet den Beslutning, at Universitetet skulde gjenoprettes, og det er sandsynligt, at han, netop med dette Maal for Øie, ønskede at „laane“ Philip Melanchton. Da denne imidlertid ikke kom, maatte Bugenhagen tage sig af Sagen, og i September Maaned 1537 blev Universitetet, som vi ville faa at se, stiftet paany ved en høitidelig Akt i Frue Kirke.

Skjøndt Tilstanden i Kjøbenhavn efter Borgerkrigen var alt Andet end tilfredsstillende, efterdi Byen nylig var bleven hjemsøgt af en Pest, hvortil kom, at Borgerne vare fattige, da de havde maattet underholde Hertug Albrechts Krigsfolk uden at kunne faa inddrevet det tilsagte Vederlag af 30,000 Gylden derfor, og al Handel og Vandel var gaaet istaa, saa Borgerne dog i Sommeren 1537 talrige Gjæster og store Festligheder indenfor deres Mure. I August og Septbr. samledes en *Herredag* i Kjøbenhavn, paa hvilken Geistligheden for første Gang ikke gav Møde, og hvor den saakaldte kjøbenhavnske Reces af 1537 vedtoges. Heri bestemtes det bl. A., at hver enkelt Kjøbstadborger skulde aflægge en Troskabsed til den nye Konge, som skulde indskrives i „Byens Bog"; vægrede Nogen sig derved, skulde han strax forvises af Riget. Det fremgaar tydeligt heraf, at Kong Christian ansaa sin Stilling for farefuld, og har ment, at den paa Oktoberrigsdagen det foregaaende Aar aflagte almindelige Troskabsed ved Kjøbstædernes Befuldmægtigede var utilstrækkelig. Ved samme Leilighed forelagdes og godkjendtes, som ovenfor omtalt, ogsaa Kirkeordinantsen.

Under denne Herredag fandt *Kongens og Dronningens høitidelige Kroning* Sted, hvortil der allerede længe iforveien var truffet omfattende Forberedelser. De danske Adelsmænd, som havde været i mecklenborgsk Fangenskab (smlgn. S. 180) og i Henhold til Kapitulationen vare blevne overgivne til Christian den Tredie, vare alt i December Maaned satte i Frihed efter at have maattet give Afkald paa deres Forleninger og Sæde i Rigsraadet; deres Løsladelse kan derfor ikke opfattes som en Naadesakt, der stod i Forbindelse med Kroningen. Derimod var det uden Tvivl med denne Fest for Øie, at tre af de fangne Biskopper frigaves, medens de tre andre, Jørgen Fris, Styge Krumpen og Joachim Rønnow (der døde i Fængsel paa Kjøbenhavns Slot) indtil videre bleve siddende under Laas og Lukke. Den 14de Mai afsendtes et kongeligt Brev til Adelen, hvori den opfordredes til at møde i Kjøbenhavn med Hustruer og Døttre samt medtage „sine bedste Livheste, Kørritser og Tilbehør" til den forestaaende Turnering; tolv adelige Damer, de saakaldte „Dragefruer", fik derhos Befaling til at medbringe „flamske Klæder (Tapeter), Silkespærlagen og Andet", hvormed Slotsgemakkerne skulde „drages". Da Kongens Søster Frøken Elisabeth manglede Smykker, bad Kongen Eske Bildes Hustru om

at laane hende et „Hovedguld.“ I Begyndelsen af August begyndte Gjæsterne at komme: Hertug Albrecht af Preussen med Gemalinde Dorothea (Kongens Søster), Hertug Frands af Sachsen-Lauenborg (Dronning Dorotheas Broder), Gesandter fra den svenske Konge, Churfyrsten af Sachsen, Landgreven af Hessen, endvidere fra Hansestæderne, Lybæk, Hamborg, Danzig, Stralsund o. fl. Foruden den danske Adel mødte mange Medlemmer af det norske Rigsraad, ja fra Tydskland indfandt adskillige Adelsmænd sig. Kroningen og Salvningen foretoges af Bugenhagen paa Tydsk, thi hverken Kongen eller Dronningen yndede Dansk, om de overhovedet forstod det, hvad den fremmede Theolog ogsaa antydede, da han i sin indledende Tale angav Grunden til, at det latinske Sprog ikke brugtes, ei heller det danske, som egentlig havde været billigt, men derimod det tydske, nemlig at det skete til „Ære“ for Kongen, Dronningen og andre tilstedeværende Fyrster og Herrer.

Tidlig om Morgenen, thi man var i hine Dage tidlig paafærde, den 12te August 1537, der netop var Kongens 34te Fødselsdag og Aarsdagen for Biskoppernes Fængsling, begav en stor Procession sig fra Slottet til den festligt smykkede Frue Kirke. I Spidsen red samtlige indfødte og fremmede Adelsmænd, derpaa fulgte Rigsraaderne tilhest, af hvilke de fire ældste og bageste i Rækken bare Regalierne: Sværdet, Æblet, Sceptret og Kronen. En stor Menneskemasse var paa Benene for at overvære det sjeldne Skuespil, og mangen kjøbenhavnsk Borger gjensaa med Glæde Rigens Hofmester, Mogens Gøye, Byens gamle Velynder, der nu bar den med Ædelstene og Perler besatte Krone, ligesom han for 22 Aar siden havde baaret Sværdet ved den ulykkelige Dronning Elisabeths Kroning. Derpaa fulgte Trompetere og Spillemænd, de kongelige Herolder og med et lidet Mellemrum Kongen ridende paa en prægtig udsmykket Hest. Umiddelbart efter ham red ved en særlig Udmærkelse de svenske Gesandter tilligemed Hertug Albrecht af Preussen og tilsidst de øvrige fyrstelige Personer og fremmede Afsendinge. Faa Minuter efter at dette Optog havde forladt Slottet, drog et nyt ud af dets Port; i Spidsen gik mange danske og tydske Adelsmænd, derefter kom fire Rigsraader tilhest, af hvilke de to sidste førte Dronningens Regalier: Kronen og Sceptret; nu fulgte en Afdeling Trompetere umiddelbart foran Dronningens prægtige, lueforgyldte Vogn, i hvilken Dronning Dorothea selv og hendes

Svigerinde, Hertuginden af Preussen, havde Plads. I en anden forgyldt Vogn agede den femaarige Prindsesse Anna; derpaa fulgte

Christian den Tredie. Efter Jakob Binchs Portrait i Chr. IIIs. Bibel.

Dronningens Hofdamer, de adelige Jomfruer, der vare komne med Hertuginden, og endelig den danske Adels Fruer og Jomfruer i en lang og glimrende Række.

Ved Indgangen til Kirken modtoges Majestæterne af Bugenhagen i en hvid Talar over Chorkaaben og af hele Præsteskabet, som førte dem op i Choret til tvende med Gyldenstykkes Himle udstafferede Stole ligefor Høialteret. Regalierne bleve offrede paa Alteret, og Ordinator holdt nu en Tale til Folket, hvori han godtgjorde sit Kald til at forrette Kroningen, takkede Gud for Freden og forklarede Kroningens religiøse Betydning. Det er betegnende for Tiden, at han advarede mod overdreven Nydelse af Spise og Drikke og dog tilføiede, at han ikke kunde erklære det for Synd, om Nogen forsaa sig ved en Leilighed som denne. Efterat nogle Psalmer vare afsungne, førte Rigsraaderne den udvalgte Konge frem til Alteret, hvor han knælede, og Kantsleren Johan Friis anmodede paa Dansk Ordinator om at salve Rigets udvalgte Konge og overgive ham Regalierne, der vare blevne offrede paa den Herres Alter, fra hvem alle Konger have deres Magt. Ordinator holdt en kort Tale til Kongen, hvori han mindede ham om hans Regjeringspligter, hvorpaa Majestæten aflagde Ed med Fingrene paa det nye Testamente. Paa samme Maade førtes Dronningen med opløst Haar frem for Alteret, og da hun ogsaa havde aflagt Ed, salvedes Majestæterne korsvis mellem Haanden og Albuen og ligeledes mellem Skuldrene. Ordinator forklarede i en Tale Salvningens Betydning; Rigsraaderne ledsagede de kongelige Personer tilbage til deres Stole, hvorpaa de iførtes kongelig Dragt, og Gardinerne om Stolene borttoges. Nu blev Psalmen *Gloria in excelsis* sungen, og en af Præsterne ved Alteret vendte sig mod Folket og læste Søndagens Epistel paa Dansk.

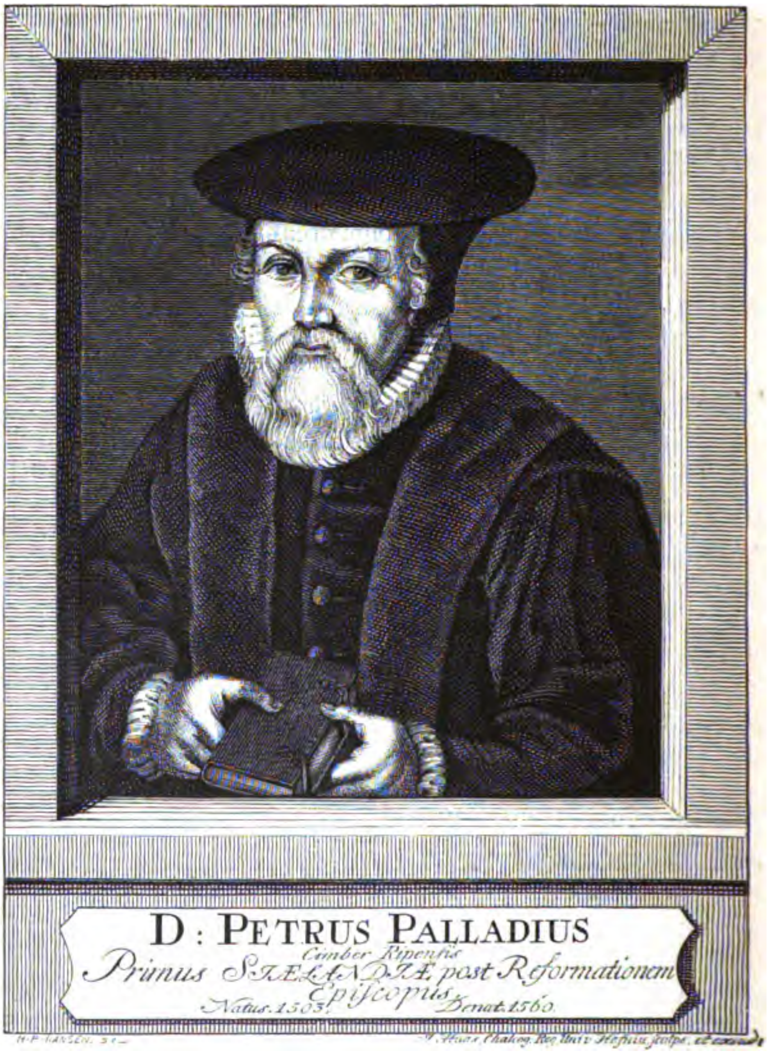
Regalierne overraktes saavel Kongen som Dronningen ét for ét, hver Gang ledsaget af en Tale om deres Betydning. Da Kongen havde modtaget Sværdet, blottede han det og svingede det fladtud til alle fire Verdenshjørner, for at antyde, at han vilde beskytte og beskærme alle sine Undersaatter. Den betydningsfuldeste Ceremoni var dog Kronens Paasættelse; Ordinatoren tog den nemlig fra Alteret og satte den paa Kongens Hoved, medens de nærmeste Rigsraader samtidig rørte ved den, og de længere borte Staaende udstrakte Hænderne imod den. Paa samme Maade foregik Dronningens Kroning. Et høitideligt Øieblik var det ogsaa, da Kongen med Krone paa Hovedet og draget Sværd i høire Haand stod for Alteret og oplæste Evangelium med høi Røst, medens to Rigsraader

ved Siden holdt Sceptret og Æblet. Det følger af sig selv, at Musik og Psalmesang *(Te Deum laudamus)* spillede en stor Rolle ved Ceremonien, der afsluttedes med Bønner, Afsyngelse af Halleluja og en Formaning til det kronede Par om især at betænke de Fattige, stifte Hospitaler og sørge for, at Præster og Skolelærere ikke led Nød. Det hele Kroningsritual, der var udarbeidet af Bugenhagen, vakte iøvrigt Misfornøielse saavel hos den gamle, som den nye Kirkes Tilhængere; thi de første betragtede Afvigelserne fra det romerske Ritual som Kjætteri; de sidste fandt, at Romer-Ritualet var fulgt for meget. Ikkedestomindre blev det i det Væsentlige benyttet ved alle paafølgende Kroninger indtil Souverainetetens Indførelse.

Inden Kongen forlod Kirken, uddelte han Ridderslaget til Forskjellige, deriblandt til Peder Skram, to af de svenske Gesandter og den Danzigske Borgmester; Gesandterne fra Hamborg saavelsom fra de øvrige Hansestæder frabad sig derimod denne Ære rimeligvis af et Slags republikansk Hovmod. De foretrak mere materielle Fordele, idet de anmodede Kongen om, at deres Handelsprivilegier maatte blive bekræftede. Derpaa brød man op; hele Optoget begav sig gjennem de menneskefyldte Gader tilbage til Slottet, Dronningen ridende ved sin Gemals Side paa en snehvid Ganger, „hilset og beundret af Alle — siger den gamle Krønike — mindre ved Kronens Glands end ved sin Skjønhed og Ynde.“ Dagen afsluttedes med et prægtigt Gjæstebud paa Slottet, ved hvilket der atter vistes Kong Gustavs Afsendinge udsøgt Opmærksomhed. Den svenske Rigsmarsk sad ved selve det kongelige Taffel; de andre svenske Herrer ved et eget Bord i samme Sal som Kongen overfor hele den øvrige Adel. Ikkedestomindre synes det ulmende Nationalhad at have været paa Nippet til at bryde løs. Om den Dystrenden og Turnering, hvormed Kroningshøitidelighederne endte, savnes alle nærmere Efterretninger; dog kan der ikke være Tvivl om, at Kong Christian personlig deltog i disse ridderlige Øvelser, i hvilke han tidligere havde udmærket sig.

Den 2den Septbr. var Kjøbenhavn atter Vidne til en stor og betydningsfuld Festlighed i Frue Kirke, nemlig Indvielsen af de *syv Superintendenter,* eller som de snart igjen kaldtes i Folkemunde: Biskopper. Den foretoges af Bugenhagen efter et nyt Ritual og har uden Tvivl vakt endnu større Forargelse blandt det gamle Partis Tilhængere

end Kroningen, thi Brudet med den katholske Kirke blev herved definitivt og ulægeligt. En pavelig Legat, der var paa Veien til

Den første evangeliske Biskop i Sjælland Peder Palladius. Efter et Stik af Haas.

Danmark, vendte ogsaa ufortøvet om, da han erfarede, hvad der var sket. De Evangeliske havde uden Tvivl troet, at deres tilbedte Præst ved Nikolai Kirke, Hans Tausen, som havde delt Beleiringens

Lidelser med dem, var selvskreven til at indtage en fremragende Plads i Kirken, men han blev forbigaaet, vistnok paa Grund af sin udprægede politiske Stilling og sit Venskab med de demokratiske Førere. Først i 1541 valgtes han til Biskop i Ribe Stift. Som første evangeliske Biskop i Sjælland beskikkede Kongen *Peder Palladius* eller Plade, en overordentlig virksom og nidkjær Mand, der indlagde sig store Fortjenester af Kirkens Ordning, og snart kom til at indtage en Slags overbiskoppelig Stilling. Han blev den danske Geistligheds egentlige Repræsentant, han førte Forsædet

Ligsten over Peder Palladius i Frue Kirke. Efter Vitruvius' utrykte 3die Del.

ved Bispemøderne, færdedes uafladelig paa Visitatsreiser, havde Tilsyn med henved 400 Kirker, var Professor i Theologien, og har i sine talrige efterladte Skrifter, navnlig i „Visitatsbogen", sat sig et varigt og udmærket Navn i Literaturhistorien. Med Rette kalder Rørdam ham „en ægte Discipel af Luther og Melanchton"; Samtiden kaldte ham „Erkebiskop" skjøndt en saadan Værdighed ikke existerede dengang. Den gamle Universitetsbygning, der i fordums Tid havde været Raadhus, beliggende paa Hjørnet af Nørregade og Studiestræde (smlgn. S. 45) indrettedes til Bopæl for ham og hans Efterfølgere paa Bispestolen, og her døde han i Januar 1560

og begravedes i Frue Kirke, som fra Reformationstiden var bleven Landets Hovedkirke.

Samme Dag de evangeliske Superintendenter bleve indviede, udstedtes den latinske Kirkeordinants, hvori der gaves et bestemt Tilsagn om *Universitetets* snare Gjenoprettelse, og allerede syv Dage efter, den 9de Septbr. 1537, afholdtes en ny høitidelig Forsamling i Frue Kirke, hvor Kongen i Rigsraadets, Borgmestrenes og Menighedens Nærværelse erklærede *Universitetet for gjenoprettet* og tilsagde de Studerende saavelsom Professorerne visse Friheder og Rettigheder. Den nye Rektor, Dr. Christiern Torkelsen Morsing, der havde været ansat ved det ældre Universitet, og derfor bedst kunde forplante Traditionen, aflagde Ed og modtog af Kongens egen Haand Symbolet paa sin Værdighed, det sølvforgyldte Rektorscepter *(sceptrum aureum)*, som tilligemed et ældre altid blev baaret foran Rektor, hvor han optraadte i Embeds Medfør. Begge disse Sceptre ødelagdes ved Kjøbenhavns Bombardement 1807, og der existerer end ikke en Afbildning af dem. Maaské modtog Morsing ved samme Leilighed en Rektorkappe; ialfald foreskrives det i Statuterne, at han skal bære en sømmelig og passende Kappe og en Hætte, foret med Graaværk om Vinteren og med Silketøi om Sommeren. Morsing opslog sin Bopæl i *Degnegaarden* paa Hjørnet af Lille Fiolstræde og Kannikestræde (smlgn. S. 36), den nuværende Stiftsprovsts Bopæl, som tilligemed 7 Kannikeresidentser anvistes til Professorboliger. Degnegaarden var paa Reformationstiden langt større end nu, og indbefattede en Del af lille Fiolstræde, medens den bagtil ved en Port var sat i Forbindelse med den Gyde, der kaldtes „Strædet bag Degnens Gaard.“ Det var her, at Grev Christoffer boede, inden han fik Kjøbenhavns Slot i sin Magt, og her havde Holberg to hundrede Aar senere sin Professorresidents.

Universitetet fik visse *Privilegier og Friheder;* saaledes bleve Professorer og Betjente fritagne for alle Skatter og Afgifter, Rektor og de fire Fakultetsdekaner fik Jurisdiktionsret over alle studerende Personer undtagen i Livssager, der skulde behandles for de almindelige Domstole, og der gaves Studenter og Lærere Løfte om passende Ansættelser og om Underhold paa deres gamle Dage af de under Kapitlerne henhørende Præbender. Ikkedestomindre stødte Universitetets Nyordning paa store Vanskeligheder. Man kunde ikke skaffe det fornødne Antal Lærere, fordi de bedste indfødte Kræfter

alt havde faaet Ansættelse i Kirkens Tjeneste, og *Pengemidlerne* vare derhos yderst knebent tilmaalte. Det gamle Universitets Midler vare under Urolighederne smeltede sammen til en aarlig Sum af 30 Rdlr., og man maatte derfor se sig om efter nye Indtægter. Det Naturligste havde været at overdrage Universitetet det ophævede Kapitels Gods, thi det kjøbenhavnske Kapitel, der oprindelig var stiftet for at give Gudstjenesten i Frue Kirke forøget Glands, blev afskaffet efter Reformationen i Modsætning til de fleste andre Domkapitler, hvis Præbender bleve bestaaende som Lønninger for fortjente og lærde Mænd. Imidlertid var det ikke Universitetet, men Helligaands Hospitalet, som blev Kapitlets Arving; det Eneste, Professorerne fik, var *otte Kannikeresidentser,* efterhaanden som Beboerne uddøde (hvilket først var sket i 1558), nemlig foruden den ovenfor omtalte Degnegaard 7 Gaarde, for største Delen i Kannikestræde og paa den nuværende Metropolitanskoles Grund. Af rede Penge henlagdes der kun 1400 Rdlr. til Universitetet, sammenskrabede fra forskjellige Steder, en Sum, der efter Rørdams Angivelse svarer til 42000 Kroner i vor Tids Mønt. Heraf medgik 1310 Rdlr. til Lønninger for Lærere og Betjente; af Resten 90 Rdlr. skulde Bibliotheket forsynes med de nødvendige Bøger, Universitetsbygningerne og Professorresidentserne vedligeholdes, og andre løbende Udgifter udredes. Rentemesteren eller Qvæstor Oluf Gyldenmund (Chrysostomus) maatte være en dygtig Finantsmand for at kunne faa Pengene til at slaa til.

Som vi have set, var det gamle Raadhus paa Hjørnet af Studiestræde, der før Reformationen havde været Universitetsbygning, blevet overladt Sjællands Stifts Superintendent, Peder Palladius, til Embedsbolig. Til Erstatning herfor skjænkede Kongen Universitetet *den katholske Bispegaard,* Nord for Vor Frue Kirke, hvor Universitetsbygningerne den Dag i Dag befinde sig, men den var ingenlunde i saadan Stand, at den strax kunde benyttes. Den havde under Beleiringen været beboet af Hertug Albrecht af Mecklenborg (smlgn. S. 211); efter Joachim Rønnows Fængsling havde den staaet øde i et Aarstid og var nu stærkt forfalden. Vinduer og Døre manglede, og der fandtes ingen af de Indretninger, den akademiske Virksomhed udkrævede, saasom Borde, Bænke, Kathedre o. l. Man gjorde vel Forsøg paa at tage Bygningen i Brug, men det maatte strax opgives, og en Hovedreparation blev nu

iværksat, som neppe var endt i Sommeren 1539, da Fundatsen udkom. Saa lidet forberedt var man paa disse Byggearbeider, at Kirken i Bagsværd maatte nedbrydes for at skaffe de fornødne Sten tilveie. I Mellemtiden maatte de husvilde Professorer og Studenter søge over i Frue Kirke; i et Brev til Kongen af Novbr. 1537 fra Bugenhagen, hvori dette meddeles, klages der over de kjøbenhavnske Murmestres, Tømmermænds og Glarmestres Smøleri. „Vi fra Universitetet — siger han — ere med vore Forelæsninger krøbne ind i Kirken; dertil nøder Storm og Blæst os. Begge Borgmestrene give Glarmestrene Skylden. Tømmermændene arbeide endnu paa Bænkene; det er mig en underlig Byggen den, men koste gjør den. Derfor have vi hidtil ikke kunnet tage fat paa alle Forelæsningerne, og Disputationerne ere ikke begyndte. Jeg er dog, som den første, beredt til, hvad Dag det skal være, at begynde paa Disputationerne, fornemmelig i den hellige Skrift. Vil Eders Majestæt derfor lade bygge mere paa Universitetet, som haardt behøves, saa maa Skeen tages i en anden Haand; Haandværksfolkene her tillands trænge til en Driver.“ Det varede som sagt længe, inden Alt var istand, men Opholdet i Frue Kirke blev dog neppe af lang Varighed; thi da de nødvendigste Istandsættelser vare foretagne, flyttede man tilbage til Studiegaarden eller „Kollegium“, som den kaldtes, og hjalp sig, saa godt man kunde.

Forelæsningerne skulde efter Bestemmelsen begynde den 28de Oktober 1537 i Henhold til en af Rektor Christiern Torkelsen Morsing udarbeidet Forelæsningsplan *(ordinatio lectionum)*, et lille Skrift, hvoraf et eneste Exemplar den Dag idag bevares paa det store kgl. Bibliothek. Det indeholder almindelige Bestemmelser om Fagene og Lærerne saavelsom om Professorernes Deklamationer og Disputationer, men blev overflødigt ved Universitetsfundatsen af 1539. Universitetets første Aar vare ikke glimrende; der var kun faa Studenter, og det ovenikjøbet fattige Folks Børn, thi de velstaaende Borgere og Adelsmænd, der havde holdt deres Sønner til Studeringerne for den verdslige Fordels Skyld, trak sig tilbage fra Universitetet, hvor der nu var Lidet eller Intet at vinde. Den studerende Stand var saa at sige bleven deklasseret, og allerede Morsing skriver i den omtalte Forelæsningsplan, at Flertallet af de Studerende ere saa fattige, at de Intet have at leve af under deres Studeringer, hvorfor han opfordrer Superintendenterne til i deres

Prædikener at paavirke rige Folk til at give Almisser og formaa Kannikerne til at underholde nogle fattige Personer ved Universitetet. „Kunne de ikke overkomme — siger han — at give en saadan Person 30 Daler om Aaret, saa lad dem give ham 20 eller 16 eller 12; Vorherre hjælper nok den fattige Karl med Resten i en tre fire Aar, indtil han er bleven saa lærd, at han selv kan erhverve Føden.“ Da Pengenes Værdi paa hin Tid var over ti Gange saa stor som nu, ses det, at man anslog en Students aarlige Underhold i Kjøbenhavn til mellem tre og fire hundrede Daler, men Kirkeordinantsen af 1539 udtaler ogsaa udtrykkelig, at „Alting er dyrere i Kjøbenhavn end andetsteds i Riget.“ Trods de smaa Forhold, under hvilke Universitetet arbeidede, gjorde det dog god Fremgang; allerede i 1538 foretoges de første Promotioner, ved hvilke bl. A. Hans Tausen blev Bakkalaur i Theologien, og da Kong Christian var kommen tilbage fra Fyrstemødet i Brunsvig i Efteraaret 1538, forbedredes Høiskolens ydre Vilkaar betydeligt, ligesom enkelte nye Lærere bleve kaldede til at udfylde ledige Pladser. En egentlig fast Grundlov fik Universitetet dog først paa Herredagen i Odense i Juni 1539.

Den lutherske Læres Indførelse og Gudstjenestens Forandring hidførte af sig selv en gjennemgribende Omordning af *Sogneforholdene* i Kjøbenhavn. Byen havde hidtil havt fire Sognekirker, Vor Frue, S. Peders, S. Klemens og S. Nikolai; Helligaands Hospital, som i 1530 var bleven en verdslig Stiftelse for Syge og Værkbrudne, havde derhos en smuk og anseelig Kirke, saavelsom Graabrødreklostret, S. Gertrud og S. Klara. Det blev nu besluttet, at S. Klemens, S. Peders og Klosterkirkerne skulde nedlægges som overflødige; dog skulde *Helligaandskirken,* eller som man dengang kaldte den: Helliggesthuskirke, ophøies til Sognekirke, fordi den laa paa et bekvemt Sted i Byen. I lange Tider henstod de nedlagte Kirker ubenyttede og forfaldt, indtil *S. Klemens* og *Graabrødrehospitals Kirker* bleve nedbrudte henimod Slutningen af Christian den Tredies Regjering. Grunden, paa hvilken S. Klemens havde staaet, tilfaldt Magistraten; Stenene bleve derimod anvendte til en Reparation af Frue Kirke. *S. Peder* synes at være tilfalden Kongen og ikke Kommunen, rimeligvis ved et Kompromis, da der herskede Uenighed om Eiendomsretten; den blev indrettet til et Gjæthus ɔ: Kanon og Klokkestøberi, hvilket den vedblev at være indtil 1586, da Frederik den Anden skjænkede

den til Brug for den tydske Menighed. *S. Gertrud* med tilhørende Bygninger var allerede nogle Aar før Reformationen kommen i privat Eie og var længe en stor Adelsgaard, som endog ses paa Afbildninger fra Christian den Fjerdes Tid; *S. Klara* blev staaende endnu i hundrede Aar og benyttedes af Christian den Tredie til Mønt senere til Gjæthus og endelig en kort Tid som Kirke af den tydske Menighed, inden S. Peder toges i Brug.

Nedlæggelsen af de nævnte Kirker nødvendiggjorde en *Omordning af Sognene,* om hvilken der dog savnes nøiere Oplysninger. En Del af det tidligere S. Klemens Sogn og S. Peders Sogn tilligemed Birket uden for Byen: Solbjerg, Valby og Vigerslev henlagdes til Vor Frue Kirke; den øvrige Del af de nedlagte Sogne henvistes til Helligaandskirken, som derhos fik S. Klemens Kirkes Gods. Derimod fik Vor Frue Kirke det Gods, som tidligere havde været tillagt S. Peder, i Erstatning for de mange Grundeiendomme, der havde tilhørt Kirken, men som nu fik anden Bestemmelse.

Det er ovenfor meddelt, at en Del af det kjøbenhavnske Kapitels Kannike-Residentser bleve henlagte til Universitetet som Professorboliger, men Kapitlets egentlige Arvetager efter Reformationen blev dog *Helligaandshuset.* For dette interesserede Kongen sig varmt; thi allerede fire Dage efter Kjøbenhavns Overgivelse udstedte han et Beskjærmelsesbrev for „Hr. Prior udi den Helligaandshospital udi Vor Stad Kjøbenhavn, alle Præstemænd og Søskende der sammesteds, deres Kirke, Hospital, Klenodier, Tjenere, Vornedgods o. s. v.“ og bekræftede de Privilegier, der vare givne Hospitalet af henfarne Konger. Dette Aktstykke viser, at det geistlige Broderskab, der havde besørget Sygepleien i den katholske Tid, endnu var tilstede trods Religionsforandringen; det har dog neppe ledet Gudstjenesten i udpræget katholsk Aand, men indskrænket sig til et Slags konfessionsløs Samaritanergjerning. Kong Christian bestemte ligeledes, at Helligaandshuset skulde være et *Vaisenhus* i Henhold til Christiern den Førstes Anordning og fornyede Hospitalets Ret til at udsende Bud i Sjælland og „tilhobe sanke Guds Almisse og Sjælegaver af gode christne Mennesker“, en Tilladelse, der medførte, at Syge fra hele Provindsen kunde indlægges. Den 10de Dcbr. 1538 traf Kongen endvidere den Bestemmelse, at alt det Gods, baade inden- og udenbys, der hørte til Vor Frue Kirkes Prælaturer og Kannikedømmer skulde være og blive

til Helligaandshuset dog med Undtagelse af Kirke og Bispetiender samt de Residentser, der vare tillagte Universitetet. I god Overensstemmelse med Christian den Tredies hele lempelige Optræden (naar Biskoppernes Fængsling undtages) var det, at samtlige katholske Prælater og Kanniker skulde nyde og beholde Godset paa Livstid; først efter deres Død kom det efterhaanden til Hospitalet, ja der blev endog tilstaaet de Afdødes Arvinger et halvt Naadensaar til Betaling af den mulig efterladte Gjæld.

Frue Kirke mistede imidlertid ikke blot det Gods, der tilhørte Kapitlet, men ogsaa en stor Mængde af de Eiendomme, der laa til Altrene i Kirken, det saakaldte Vikariegods. Universitetet fik strax efter Reformationen 103 Gaarde deraf, og sikkert have alle Adelige, der kunde komme afsted dermed, benyttet sig af den i den kjøbenhavnske Reces af 30te Oktbr. 1536 fastsatte Bestemmelse, at de kunde faa det Gods tilbage, som en af deres Slægt i henfarne Tider havde givet til Sjælemesser, naar de ved Breve og Segl kunde bevise, at de vare rette Arvinger dertil, og naar de Vikarer, som havde Indtægten, vare døde. Geistlighedens Magt var knækket, og Adelen faldt over Byttet for at tilrive sig saa Meget deraf som muligt, men dels holdt Kongen igjen, dels vare jo de fleste Gaarde i Kjøbenhavn skjænkede Kirkerne af Borgerlige, som ikke havde en lignende Ret som Adelen. Det var Vor Frue Kirkes særegne Forhold til Universitetet, som bevirkede, at en betydelig Del af dets Altergods gik tabt; Nikolai Kirke beholdt sit; S. Klemens Kirkes kom til Helligaands Kirke, og Vor Frue fik som ovenfor berørt en Erstatning i S. Peders Altergods. Alt det Vikariegods, som forblev ved Kirkerne, brugtes iøvrigt til Præsternes Underhold og til Kirkebygningernes Vedligeholdelse; Gaardene udleiedes til Borgere, bleve bortfæstede, eller benyttede som Præstegaarde, Altsammen mod en aarlig Afgift, der samledes i en fælles Kasse og fordeltes efter et vist Forhold mellem Præster og Kapellaner. Henimod Aarhundredets Slutning begyndte man imidlertid at sælge løs af disse Eiendomme og lægge Jordskyld paa Grundene, og efterhaanden forsvandt saaledes Vikariegodset, og vandrede atter fra Kirken ud paa verdslige Hænder. Det vil af det Anførte ses, at Luthers Ønske om, at det katholske Kirkegods skulde anvendes til Kirkens og Skolevæsenets Fornødenhed saavelsom til Fattiges Underhold blev saagodtsom bogstavelig opfyldt i Kjøbenhavn; i Provindserne forholder det sig

derimod anderledes; her bemægtigede Kongemagten sig, som af Dr. Erslev paavist, Størstedelen af Bispe- og Klostergodset og skabte sig derved en Magttilvæxt, der bevirkede, at Statsomvæltningen i 1536 kan betragtes som et Slags Forløber for Statskoupet af 1660. Christian den Tredie realiserede i mange vigtige Punkter de Reformer, som det ikke var lykkedes Christiern den Anden at sætte igjennem, og skaffede det monarchiske Princip en afgjort Overvægt over Rigsraad og Adel.

Kongens Stilling var iøvrigt alt Andet end sikker. Medens han udfoldede stor Virksomhed i det Indre, stod den fangne Konges Slægtninge stadig under Vaaben støttede af Keiser Carl den Femte, Naboerne mod Syd vare fjendtlige, og til Sverig, med hvis Konge Gustav Vasa der var blevet sluttet et Forbund i Kjøbenhavn den 30te Novbr. 1536, nærede man ikke Tillid. Allerede den 31te Dcbr. gik der saaledes Rygter i Rostok om, at Hertug Albrecht vilde gjøre et nyt Indfald inden 1ste Mai, men de Farer, der truede Riget udvendig fra, vare dog Intet i Sammenligning med de indre. Der herskede almindelig Misfornøielse blandt alle Stænder; Religionsforandringen havde mange aabenbare og hemmelige Fjender, og Kongen betragtede selv sine nye Undersaatter med stigende Mistillid. Hans tydske Raadgivere indgjød ham Mistro til de Danskes Stemning, og Kongen vidste intet bedre Middel til at sikkre sig end ved at beholde en Del af Leietropperne i sin Tjeneste og ansætte en stor Mængde holstenske og tydske Adelsmænd rundt omkring i Riget paa større eller mindre Lehn. Denne Indvandring af Tydskere vakte stor Harme blandt den danske Adel, og Hadet til Udlændingene antog efterhaanden meget truende Dimensioner. Det gik saa vidt, at Kongen ikke turde beholde sine Fanger, Biskopperne af Roskilde og Vendsyssel, i sin Varetægt, men bad sin Svoger, Hertug Albrecht af Preussen om at tage dem i Forvaring, indtil „han kunde faa sin Regjering, sine Slotte og Fæstninger i saadan Stand, at man kunde betro saadanne Fanger til dem“, en Anmodning, Hertugen dog rentud afslog. Før Kong Christian begav sig til Brunsvig for at slutte sig til det schmalkaldiske Forbund, skriver hans Kantsler Wulfgang von Utenhof: „Gud give det tog en lykkelig Ende; man mumler om, at der er nyt Forræderi for Haanden i Danmark. Kongen vil under denne Reise træffe Foranstaltninger med *Kjøbenhavns Slot* med dette for Øie.“ Kongen skriver selv i et Brev til

sin Svoger, at „de Danske ikke ville regjeres af Holstenerne, men hellere dø“, og Statholderen i Kjøbenhavn, Jørgen Klingenbeck, en tydsk Høvedsmand fra Memel, der var indkaldt for at støtte det nye Regimente, men hurtigt igjen forlod Landet, giver en alt Andet end opbyggelig Skildring af Tilstandene. „Der er den største Uorden i alle Forhold, Hadet mellem Dansk og Tydsk har naaet en forfærdelig Høide, de Danske ville slet ikke finde sig i Tydskerne; der er intet Godt at haabe, Kongen er svag og uselvstændig, et preussisk Regimente kan ikke trives i Danmark, de Danskes Sorgløshed overfor ydre Farer er overordentlig stor, de ere ikke bange for at skifte Konge hvert Øieblik, og det er deres Maal at straffe og plage Holstenerne, indlemme Slesvig i Riget og atter gjenindsætte Bisperne.“ Kongen vidste paa dette Tidspunkt aabenbart ikke, om han helst skulde støtte sig til de danske eller til de holstenske Stormænd, og denne Uvished og Vaklen vedvarede indtil 1542, da Frederik den Anden hyldedes som Thronfølger paa Rigsdagen i Kjøbenhavn. Kongen havde da truffet sit Valg; danske Adelsmænd optræde fra nu af som hans nærmeste Raadgivere, Mænd som Anders Bilde og Otto Krumpen, der havde mistet deres Plads i Rigsraadet, gjenoptages i det og faa vigtige Forleninger, de tydske og holstenske Raadgivere trække sig tilbage eller falde i Unaade, og da Thronfølgespørgsmaalet endelig ved den danske Adels Hjælp ordnes efter Kongens Ønske, og Adelen forpligter sig til at udrede et overordentligt Krigsstyr af en Tyvendedel af sin Formue (ikke af sin Indtægt), hvorved store Summer stilles til Statens Disposition, bliver Udsoningen mellem Christian den Tredie og det nationale Parti fuldstændig.

I Kjøbenhavn var Forholdet mellem Borgerne og Kongen neppe videre godt i dennes første Regjeringsaar; Hadet mod de holstenske Raadgivere maatte endog være stærkere her end andetsteds. Christian den Tredie havde ved Byens Overgivelse bekræftet dens Privilegier, og da denne Stadfæstelse fornyedes, toges den tilsyneladende betydningsfulde Indskrænkning, at Kongen, naar „han videre var kommen udi Rigens Forfarenhed, og der da findes nogle Artikler udi samme deres Privilegier og Friheder, som ere os eller andre vore Undersaatter her udi Riget besværlig, da ville vi have Fuldmagt til samme Privilegier at forandre og remediere, eftersom de kunne være os og Riget og andre vore Undersaatter her sammesteds til

Gavn, Bedste og Bestand", men dette kan dog ikke opfattes som Uvillie, da et lignende Forbehold toges for andre Byers Vedkommende. Derimod vidne andre af Kongens Foranstaltninger om den Mistillid, han nærede til en Borgerstand, der havde modstaaet ham saa længe, og som i hans Øine maatte tage sig ud som gjenstridige Oprørere. Det Faktum, at han selv vilde være Artilleriet og Fæstningsværkerne mægtig, og endnu mere, at han berøvede Borgerskabet dets Ret til at vælge Borgmestrene frit, viser, at han ikke stolede paa Indbyggerne. Sandsynligvis har han strax efter Byens Overgivelse indsat nye Borgmestre og Raadmænd i Henhold til Bestemmelsen: „Ville vi selv have Magt til at sætte Borgemestre og Raad udi Kjøbenhavn, hvilke vi tækkes, og vi kunne vide os og Riget og Kjøbenhavns Indbyggere ere tro og nyttige", og for end yderligere at kunne holde Øie med den oprørske By, indrettede han et Slags Regjeringskollegium paa Slottet, de saakaldte *Statholdere i Kjøbenhavn*, som nævnes første Gang i et Brev af Januar 1538, men som dog kun fungerede, naar Kongen var fraværende. Det er maaské til denne Institution, Wulfgang von Utenhof sigter, naar han taler om „Foranstaltninger med Kjøbenhavns Slot for Øie." I Begyndelsen var der tre saadanne Statholdere, nemlig foruden den ovenfor omtalte Jørgen Klingenbeck de to danske Adelsmænd Eske Bille og Iver Krabbe; i 1539 nævnes endog fire, men faa Aar efter har der rimeligvis kun været én, den nævnte Eske Bille, som beklædte Posten indtil sin Død, der indtraf syv Aar før Christian den Tredies. Statholderens Forretninger vare iøvrigt i denne Konges Tid ikke klart definerede; han betragtedes som Herskerens Repræsentant og havde derfor et overordnet Tilsyn paa de mest forskjellige Omraader; der kunde paa éngang gives ham Ordre til at sørge for Rendestenenes Renligholdelse og for Vedligeholdelsen af Kongens og Rigets Eiendomme; men hans Myndighed maa dog nærmest betragtes som militair, thi Tilsynet med Fæstningsværkerne, Orlogsflaaden og Krigsrustningerne paahvilede ham i Særdeleshed. Paa de kommunale Forhold havde denne høie Embedsmand i Begyndelsen neppe synderlig Indflydelse; det var fremdeles Lehnsmanden eller *Slotsherren*, som udøvede et Slags overordnet Politimyndighed og var Byfogdens nærmeste Foresatte. Slotsherren indførte Byfogden paa Thinget, overrakte ham Sværdet som Tegn paa hans Myndighed, modtog Eden af ham og

kom overhovedet under mange forskjellige Former i Berøring med Borgerne; senere undergik dette Forhold imidlertid en gjennemgribende Forandring; det blev da Statholderen, hvis Stilling næsten blev lig med Rigens Hovmesters, som indblandede sig i de kommunale Forhold, medens Slotsherren saagodtsom ikke havde nogen officiel Indflydelse paa dem. Statholderskabet i Kjøbenhavn udviklede sig efterhaanden til et overordentlig betydningsfuldt og mægtigt Rigsembede; vi ville faa at se, at en af dets Indehavere paa Frederik den Andens Tid, Christoffer Valkendorf, indlagde sig saa store Fortjenester af Byen og varetog Borgernes Tarv saaledes, at han med Rette betragtedes som deres Velgjører. Men dette havde oprindelig ikke været Meningen; Kong Christian indrettede Statholderposten, da hans Magt stod paa svage Fødder, og det var ham om at gjøre at have en paalidelig og aarvaagen Mand i Rigets vigtigste By, naar han selv var fraværende. Naar Aarstallet 1542 ovenfor er nævnt som det Tidspunkt, da Forsoningen mellem Kongen og det nationale Parti blev fuldstændig, er det værd at lægge Mærke til, at det netop var i dette Aar, at Christian den Tredie og 14 af Rigets fornemste Adelsmænd optoges som Medlemmer af det danske Kompagni, hvorved dette Selskab fik ny Glands og Livskraft. Kongen skjænkede ved denne Leilighed Brødrene en forgyldt Sølvkjæde med en forgyldt Papegøie, hvis ene Side var smykket med Kongens Billede under Glas, medens den anden bar en indfattet Kalcedon, bestemt til at pryde Papegøiekongen ved Gjæstebudet i Kompagnihuset. Saavidt man kan forstaa Resens Beskrivelse, sad Papegøien i en Ring eller paa en Gren med Guldsmedens Mærke og Aarstallet; han angiver Vægten af hele Smykket til 26 Lod og 1½ Kvintin. Da det gik tilbage for Selskabet, opbevaredes Kjæden paa Raadhuset, hvorfra den blev stjaalen i Aaret 1701.

Christian den Tredie førte ingen Krige under sin Regjering, men i flere Aar hang Faren for et Fredsbrud over hans Hoved. Havene forulempedes af Kapere fra Nederlandene, der opsnappede danske Skibe; saavel Grev Christoffer som Hertug Albrecht af Mecklenborg samlede Tropper og gjorde Mine til at bryde deres Forpligtelser ved Kjøbenhavns Kapitulation, og Forholdet til Keiser Carl den Femte og dennes Søster, Statholderinden i Nederlandene, Marie, var fremdeles meget spændt. For at sikkre sig mod disse farlige Fjender afsluttede Kong Christian et Forbund med Frants

den Første af Frankrig, som netop den Gang var indviklet i Krig, med Keiseren, saavelsom med Hertug Vilhelm af Kleve, en anden af Keiserens Fjender, ligesom han indtraadte som Medlem af det schmalkaldiske Forbund. I 1539 syntes Krigen umiddelbart forestaaende. Den fangne Konges Svigersøn Pfalzgrev Frederik samlede en Hær for at rykke ind i Holsten, Keiseren arbeidede paa Udrustningen af en Flaade, som skulde gjøre Landgang paa Vestkysten, alle Danmarks Fjender, Hertugen af Mecklenborg, Grev Christoffer, ja Kong Gustav af Sverrig, der havde forskjellige Pengefordringer og mange Klager at fremføre, vare paa Benene. Da Pfalzgreven imidlertid af Pengemangel blev nødt til at opløse sin Hær, inden den havde foretaget Noget mod Danmark, strandede Planen, og ved et personligt Møde mellem Nordens Konger i Brømsebro i 1541 bleve alle Stridigheder bilagte ved et of- og defensivt Forbund mellem de to Lande, som efter Bestemmelsen skulde have varet i 50 Aar, men blev brudt, saasnart de tvende Fyrster havde lukket deres Øine. Alle Christian den Tredies Forsøg paa at faa den med det burgundiske Hus afsluttede Stilstand forlænget eller afløst af en endelig Fred, førte ikke til noget Resultat; Underhandlerne skiltes med uforrettet Sag, og Urolighederne paa Søen vedvarede, indtil Kongen lod Sundet afspærre for Hollænderne og deres Skibe beslaglægge. Nye Forhandlinger viste sig ligesaa unyttige som hidtil, og Kong Christian greb da til den Udvei at udstede en formelig Krigserklæring mod Keiseren, udruste en stor Flaade paa 40 Skibe med 10000 Mands Besætning under Mogens Gyldenstjerne og Christoffer Trundsen med Ordre til at gjennemstikke Digerne paa Zeeland, og sætte Landet under Vand. Flaaden blev imidlertid af en Storm kastet ind under Norges Kyst og maatte vende hjem med uforrettet Sag. Imidlertid var Keiseren selv kjed af den langvarige Feidetilstand, der ødelagde Nederlandenes Handel, og i 1544 blev Freden endelig sluttet i Speier. Her forpligtede Keiseren sig til at opgive Christiern den Andens Sag, medens Nederlænderne til Gjengjæld fik fri Seilads paa Danmark og Norge mod at svare den sædvanlige Told. Den danske Konge lovede derhos at formilde den fangne Konges Skjæbne, hvilket ogsaa skete, skjøndt dennes Svigersønner, Hertug Frants af Lothringen og Pfalzgrev Frederik ingenlunde vilde opgive deres

Fordringer paa den danske Throne og endnu en Tidlang foruroligede Riget fra Mecklenborg, saaledes navnlig i 1545.

De forskjellige Phaser i disse Begivenheder kunne med temmelig Nøiagtighed følges i de kongelige Breve og Befalinger, der udstedtes til Statholderne i Kjøbenhavn om *Flaadens Udrustninger* og Arbeider paa *Fæstningsværkerne.* I Begyndelsen af 1539, da Pfalzgreven truede med Angreb, sendte Kongen Kjøbenhavns Indbyggere et aabent Brev, hvori han befalede dem at indkjøbe saa meget Fetallie og god Proviant som muligt, hvorhos han forsikkrede dem om, at „de ikke maatte tvivle paa, at han vilde komme dem til Hjælp og Trøst med Raad og Daad, ifald der skulde komme Noget paa." I April s. A. da man i Forening med den preussiske Flaade vilde spærre Sundet for Nederlænderne, fik Statholderne Befaling til at holde Flaaden fuldt udrustet og lade Høvedsmænd og Mandskab blive inde; en Maaned efter lyder Ordren paa at hjemforlove den største Part af Folkene og indlægge Skibene i Havnen, dog uden at aftakle dem. I August toges der for Alvor fat paa en Udbedring af Stadens Fæstningsværker; thi Kronens og Kirkens Bønder i elleve sjællandske Herreder fik Befaling til at møde i Kjøbenhavn og arbeide i fire Dage paa egen Kost og Tæring paa en Dvenger (Zwinger ɔ: Fæstnings- og Fængselstaarn) samt et Stykke Vold, efter at der allerede iforveien var anbragt en ny Grav og Runddel udenfor Klara Runddel, ovre paa Stadens Østside. Disse Arbeider, der rimeligvis vare ved Nørreport, synes at have været meget omfattende; af den endnu bevarede Instrux for Borgmestrene, som havde Overopsynet med Arbeiderne, ses det, at der skulde sørges for Kampesten til Fundamenter, Tømmer til Broer, anskaffes alle Slags Redskaber og Værktøi, Rambukke til Pelotage, ja endog Vandkunst dreven af Heste til Udpompning af Vandet. Lassen mener, at det ydre Porttaarn ved daværende Nørreport (for Enden af Nørregade) blev bygget ved denne Leilighed; dets Ruiner fandtes endnu, da Ahlefelds Bastion blev udgraven i Begyndelsen af Halvtredserne, men ere nu sporløst forsvundne. Disse Fæstningsarbeider, som i Begyndelsen nødvendiggjordes ved den svenske Konges Holdning, stode paa i flere Aar; ja dreves i Grunden med korte Mellemrum lige til Kongens Død. I 1541 maatte Bønderne i tre af de nærmeste Herreder age enten et Læs Sten eller et Læs Kalk til Kjøbenhavn; i Begyndelsen af

1542, da Forholdet til Keiseren havde et truende Udseende, fik Borgerne Befaling til at brygge Øl og bage Brød ikke blot til eget, men ogsaa til Flaadens Behov; det følgende Aar arbeidedes der paa Fæstningsværkerne ved Vesterport, hvortil Muren om S. Klara Kloster brugtes, samt paa Værkerne mellem Østerport og Bremerholm. Christian den Tredie forsømte overhovedet ingen Leilighed til at opmuntre og hjælpe Borgerne til at holde deres Volde i god Stand; han gav dem saaledes i 1545 Henstand med en Sum Penge, mod at de skulde „lade begynde og færdiggjøre og ved Magt holde deres Byes Befæstning“ og bemyndigede i 1551 Borgmestre og Raad til fremdeles at oppebære Tolden paa Vin og Øl, „for at Kjøbenhavn saa meget desbedre kan blive bygget og forbedret paa Volde og Grave.“ Trods Alt dette var Stadens Forsvar dog kun daarligt; i 1558 skriver Kongen saaledes, at der er stor Brøst paa Befæstningen, og befaler enhver Adelsmand, der har Gaard i Kjøbenhavn, at bidrage 20 Joachimsdalere til Fæstningsværkerne, ja det seer ud til, at han paa dette Tidspunkt har havt isinde at omdanne hele Fæstningssystemet, da han taler om en ham tilsendt „Skabelon paa den Befæstning, som skal foretages for Kjøbenhavn“, og navnlig vilde have Gravene uddybede og gjort bredere. Herreklostrene i Sjælland maatte levere Hjulbøre, ikke mindre end 1200 Stykker, men Kongens Død har rimeligvis standset de paabegyndte Arbeider. Ialfald klager Frederik den Anden allerede i 1567 over, at Voldene og anden Befæstning om Kjøbenhavn er meget forfalden.

De urolige og usikkre Tider viste sig for Kjøbenhavns Vedkommende ligeledes ved de overordentlige Foranstaltninger, der bleve trufne til Sømagtens Fremme, og det Liv, der herskede paa *Bremerholm.* Umiddelbart efter Stadens Overgivelse havde Kongen udstedt en Ordinants for Admiral- og Orlogsskibe indeholdende almindelige Bestemmelser om Disciplinen, Provianten, Krigsudbyttets Fordeling m. m., hvilke Artikler skjærpedes i 1555. Skibsværftet paa Bremerholm blev henlagt under Statholderen, og mange anseelige Skibe byggedes og anskaffedes i disse Aar, med Henblik til Hansestæderne, Nederlandene og Sverig. Hertil kom, at Farvandene, navnlig Nordsøen, vare hjemsøgte af Kapere, der forstyrrede Kystfarten og gjorde Strandhug i Land, hvilket nødvendiggjorde store Flaaders Afsendelse paa Krydstogter. I 1542 krydsede 26 Skibe i Nordsøen, i 1543 udsendtes som ovenfor omtalt Mogens Gylden-

stjerne med Planer til et Angreb paa Nederlandene, i 1545, da Pfalzgreven gjorde Mine til at angribe fra Mecklenborg, blev Christoffer Trundsen sendt til Østersøen, og i 1554 og 1555 laa Mogens Gyldenstjerne atter i Nordsøen for at opsnappe Fribyttere, og, som Garde siger, tillige for at imponere Nederlænderne.

Paa Herredagen i Odense i Juni 1539, som overværedes af Bugenhagen, var den nye Kirkeordning bleven underkastet en Revision og endelig fastslaaet, Ordinantsen var bleven oversat paa Dansk, og *Universitetets Fundats*, som i henved to hundrede Aar blev Grundvolden for de akademiske Anliggender, blev udstedt. Det er ikke her Stedet at komme ind paa den udførlige Plan for Høiskolens Virksomhed; det er nok at sige, at dens egentlige Formaal nu som før var at uddanne Mænd for Kirken og Skolen. Jurister og Læger kunde kun faa en foreløbig Uddannelse ved Universitetet og maatte, ifald de vilde naa videre, begive sig til Udlandet; Høiskolen var traadt i Kirkens Tjeneste, thi skjøndt det udtrykkelig udtales i Læreordningen, at den ikke blot skulde uddanne Tjenere for Kirken og Skolen, men ogsaa for den verdslige Statsstyrelse, fik denne Bestemmelse liden eller ingen Betydning i lange Tider. Et eiendommeligt Phænomen er det, at Humanismen, der i Italien havde et afgjort hedensk Præg, i Norden sluttede Forbund med Reformatorerne, saaledes at disse, der hidtil havde hævdet Modersmaalets Ret i Kirken, ikke anerkjendte dets Betydning for Skolen. Det Charakteristiske ved den nye Læreordning for Universitetet er de gamle Sprogs, særlig Latinens Overvægt; Bestræbelsen var at tvinge Ungdommen til at glemme Modersmaalet og tænke, tale og skrive Latin. Pavedømmet i Middelalderen — siger Rørdam — har neppe nogensinde arbeidet saa ivrigt paa at berøve Folkene Modersmaalet i alle aandelige Anliggender som de protestantiske Skoler i det første Aarhundrede efter Reformationen.

Universitetets økonomiske Tilstand, som fra Begyndelsen havde været tarvelig (smlgn. S. 279), blev allerede før Fundatsens Vedtagelse forbedret noget af Kongen, da han i Efteraaret 1538 var kommen tilbage til Kjøbenhavn fra Fyrstemødet i Brunsvig, men ikke saa meget, at det blev af afgjørende Betydning. Kaarene vare trange, Besøget tyndt, og Lærerbesætningen, der næsten halvt bestod af Udlændinge, vexlende. Professorernes eller Læsemestrenes Antal var ialt 12, eller naar Rektoren ved Vor Frue Skole, som

skulde undervise Studenterne i Musik og Sang medregnes: 13; endnu i Christian den Tredies Tid forøgedes dette Antal dog til 15, da Kongen i sine sidste Aar viste en overordentlig Interesse for Høiskolen. Men dels havde man intet Øie for de Videnskaber, der føre ind paa det nationale Omraade, som f. Ex. Fædrelandets Historie, dets Retsvæsen og Sprog, dels synes der snart at være indtraadt en vis Slaphed saavel hos Professorer som Studenter. De Første forsømte at holde deres „Deklamationer“ og „Disputatser“; de Sidste udeblev fra Høresalene. De Bøder, der fastsattes for begge Parter, vilde ikke ret frugte, og i 1544 meddelte endog den daværende Universitets Rektor Peder Svave, at Kongen var saa misfornøiet med Professorerne og Universitetet i det Hele, at han fortrød, at han nogensinde havde oprettet det. I 1550 gjentoge disse Klager sig, dog sikkert væsentlig, fordi Professorerne vare beskjæftigede med mange Sager, der strængt taget ikke vedkom Universitetet, saaledes med Revisionen af Bibelen (ved Udgivelsen af den nye Bibeloversættelse) med Betænkninger i Anledning af Religionsstridigheder, Bogcensur og andre vanskelige Spørgsmaal, der af Statsstyrelsen henvistes til de „Høilærdes“ Paakjendelse. Kongens Harme var heller ikke af lang Varighed, thi allerede i 1547 lod han Professorerne vide, at han ønskede at stadfæste Universitetets Privilegier med sit store Majestæts Segl, ja han tilbød personlig at overtage Rektorværdigheden ved Universitetet, ifald det kunde være til Gavn, eller lade Thronfølgeren Hertug Frederik gjøre det. Dette skete imidlertid ikke, vel sagtens fordi „den akademiske Republik“ — Staten i Staten med sine særlige Øvrighedspersoner, Embedsmænd, Love og Rettigheder — frygtede for at miste sin Uafhængighed og komme ind under Hofindflydelser, hvad der sikkert ogsaa vilde være sket, ifald man havde modtaget det ærefulde Forslag.

Det første svage Spor til Kommunitetet og Regentsen findes antydet i Universitetsfundatsen af 1539, hvor Kongen lover at lade opføre en Bygning langs med vor Frue Kirkegaard (netop paa det Sted hvor den vestlige Del af Universitetsbygningen nu ligger) til *Bolig for Studenter* i Lighed med de ved fremmede Høiskoler saa hyppige Kollegier. Det nye Hus skulde være langt og foruden Loftsleiligheden bestaa af to Etager, men uden Kjælder. Gjennem begge Etager skulde der gaa en fire Fod bred Gang, med Kamre paa begge Sider, som kunde leies ud til Studenter. Under Taget skulde

der indrettes Smaarum for fattige Studenter, som Intet kunde betale. Der maatte ikke være Ovne i Bygningen, og det anbefaledes, at det heller ikke skulde være Studenterne tilladt at have Lys paa deres Kamre. „Det nye Stenhus i Collegii Gaard ind til Kirkegaarden“, eller som det ogsaa kaldtes „Studenterboderne“, blev dog først færdigt i 1545 og vides ikke at være blevet benyttet efter sin Bestemmelse; i 1553 blev det derimod Universitetsbibliothek. *Omsorgen for de trængende Studenter* viste sig paa anden Maade; saaledes bevilgedes et Beløb af 200 rhinske Guldgylden af forskjellige Kirkegodsers Indtægter til Fordeling blandt fattige Studenter; det paalagdes endvidere Universitetets Økonom eller Rentemester at holde Bord for akademiske Borgere mod et billigt Vederlag, og endelig skjænkede Kongen 12 Læster Korn aarlig til Helligaandshuset, mod at dettes Forstander skulde bespise 12 trængende Studenter, et Beneficium, der tilstodes paa mindst 2 Aar og ikke over 4. I Slutningen af sin Regjering forøgede Kongen Antallet til 20 Studenter mod at skjænke Kronens Tiende af 39 Sogne i Sjælland til „Klosteret“, som Hospitalet dengang kaldtes. Skjøndt Maden baade var kneben og slet, er det dog denne Bespisningsanstalt, som under de tvende paafølgende Konger udviklede sig til Kommunitetet og Regentsen. Det fortjener at fremhæves, at den kongelige Gavmildhed blev efterlignet af Kantsleren Johan Friis, som stiftede et den Dag idag bestaaende Legat paa 1000 Daler, hvis Rente aarlig udbetaltes af Borgmestre og Raad til Understøttelse for fattige Studenter, og senere forøgedes med 2000 Daler af Stifteren selv ved hans Død.

Det videnskabelige Apparat, der hørte til Universitetet, var uden Tvivl yderst tarveligt, thi dels var det af Peder Albertsen skjænkede *Bibliothek* (smlgn. S. 227) oprindelig ikke stort, dels havde det selvfølgelig lidt under de urolige Tider og ved Universitetets fuldstændige Opløsning. Christian den Tredie traf derfor ufortøvet Foranstaltninger til Forøgelse af Universitetets Bogsamling ved i Efteraaret 1537 at udsende en tydsk Magister til Kapitlerne og Klostrene for at indsamle de Bøger, der kunde overkommes, og Udbyttet heraf synes ikke at have været ganske ringe. Hertil kom, at Kongen selv kjøbte Bøger, som han skjænkede til Høiskolen, Bugenhagen sendte nyudkomne Bøger fra Wittenberg, og i Universitetsfundatsen af 1539 fastsattes en aarlig Sum af 50 Daler til

Indkjøb. Bogsamlingen var først opstillet i Helligaandshuset i det gamle Lokale fra Katholicismens Tid; derpaa flyttedes en Del af den hen i S. Rochi Kapel ved Vor Frue Kirke, og endelig samledes Bibliotheket i et Lokale paa Studiigaarden, i det ovenfor omtalte Hus, som oprindelig havde været bestemt til „Studenterboder". Bogsalen var i øverste Etage; nedenfor var et Auditorium. Sandsynligvis var Bibliotheket kun til Brug for Professorerne; Studenterne havde neppe Adgang til det, og om Udlaan var der ikke Tale; det skulde da kun være ganske undtagelsesvis. Christian den Tredies literære Interesse viser sig iøvrigt ikke blot ved hans Omsorg for Universitetets Bogsamling; ogsaa paa Slottet indrettede han et ikke ubetydeligt Bibliothek for sig selv, altsaa den første Spire til det nuværende „store kongelige Bibliothek." I Aaret 1542 fik Universitetet ogsaa en *Bogtrykker*, thi til et „velbeskikket Universitet" hørte ogsaa en saadan, men det er dog først ved den danske Bibels Trykning i 1548, at en dygtig Mand af Faget Ludvig Dietz indkaldtes fra Rostock. I Slutningen af Christian den Tredies Regjering havde Universitetet endog to Bogtrykkere Hans Vingaard og Christoffer Barth.

Af Universitetsfundatsen ses det, at de Studerendes Optagelse i de akademiske Borgeres Tal foregik med visse burleske Ceremonier, der vare blevne overleverede fra den katholske Tid, skjøndt de ikke omtales i Fundatsen af 1479. Kongen befaler udtrykkelig, at de skulle holdes i Hævd, „for at de Unge kunne lære, hvor stor Forskjel der er mellem en lærd og en ulærd Mand og vænnes til at taale den Uret og Utaknemmelighed, som lærde og dygtige Mænd ofte maa lide for deres Velgjerninger og vise Raad." Handlingen kaldtes *Deposits* eller rettere *depositio*, hvorved underforstaaes *cornuum*, „Aflæggelse af Hornene", hvorfra Talemaaden at „løbe Hornene af sig" stammer. Den vordende Student (*depositurus*, af hvis Endestavelse den moderne Benævnelse „Rus" udledes) meldte sig først hos Universitetets Rektor med sit Vidnesbyrd fra Skolen, og naar dette vár i Orden, fastsattes en Dag, da han og hans Fæller skulde møde i Studiigaarden til den højtidelige Indvielse. De skulde da være udstyrede med en spids Hue, lange Horn og Æselsøren, en stor Næse var paaklæbet, Ansigtet sværtet, en Svinehugtand anbragtes i hver af Mundvigerne og en Pukkel eller to paa Ryg og Bryst. Det gjaldt om at have et saa dyrisk og fra-

stødende Udseende som muligt, hvorfor de ogsaa i Fagter og Stemme skulde opføre sig som raa og bondeagtige Tølpere. Depositor, en af Pedellerne, selv maskeret og udklædt og forsynet med forskjellige Redskaber som en Ferle, en Høvl og en Tang, traadte nu frem for dem, og drev dem under Slag og Raab ind i et Kammer, hvor han først underkastede dem en Examination, der skulde ende med Prygl, hvorpaa han under allehaande løjerlige Fagter høvlede, kneb og bearbeidede dem for at fjerne Hornene og de andre Lyder, og tilsidst slog dem over med Vand for at fjerne Sværten. Nu erklæredes de for nye Mennesker og frie Studenter, hvorpaa de begave sig i Procession til Universitetets store Høresal, hvor en af dem i en latinsk Tale anmodede den tilstedeværende Dekanus om, at de maatte blive optagne blandt de akademiske Borgere for derved at hæves op til en renere og ædlere Tilværelse end den skidne og vanskabte, hvori de hidtil havde befundet sig. Dekanus gav sit Samtykke efter først at have forklaret dem Betydningen af de stedfundne Ceremonier, gød Vin paa deres Hoved som Symbol paa Glæden, og lagde Salt paa deres Tunge som Tegn paa den Visdom, de i Fremtiden skulde søge frivillig uden at drives af Ferle og Ris. Hermed var Depositsen forbi. Den tillagdes saa stor Betydning, at fremmede Studenter, der kom fra et Universitet, hvor slige Skikke ikke vare i Brug, maatte „udstaa Ritualia", inden de kunde indskrives, og de holdt sig i det Væsentlige uforandrede indtil Universitetsfundatsen af 1732. Holberg siger, at Depositor undertiden forrettede sit Embede med saa stor Nidkjærhed, at „En og Anden fandt sig længe inkommoderet deraf", ja at „han blues ved at føre denne Misorden udi Pennen". Disse Ceremonier, der foregik indenfor Høiskolens Mure, havde selvfølgelig liden eller ingen Betydning for Byen selv, men et andet Udseende fik Sagen, da det under Christian den Fjerdes Regjering blev Skik og Brug, at de unge Studenter havde Tilladelse til at sværme om i Gaderne, formummede og bevæbnede med Askeposer og Kjæppe, hvormed de hamrede løs paa hverandre indbyrdes saavelsom paa forbigaaende Borgere. Dette Uvæsen forbødes i 1666, fordi en af Deltagerne satte Livet til under Optøierne, og hørte ventelig op i 1674, da Forbudet indskjærpedes.

De akademiske Love, der gaves mod Vold, Opsætsighed, Løsagtighed, Gadeuordener, Skandskrifter, usømmelige Lege, Drik-

fældighed, Tyveri, Hasardspil (Tærninger og Brætspil), Gjæld o. s. v. tyde ikke paa at Studenternes Sæder have staaet synderligt over ulærde Mænds; Tiden var — siger Rørdam — i det Hele raa, ofte i høiere Grad, end vi nu lettelig forestille os. Straffene vare haarde og bestode i Bøder, Fængsel, Stokkeprygl, Pisk og Relegation; men allerede i Frederik den Andens Tid maatte de formildes, fordi man ikke kunde opretholde dem, og fordi Professorernes Privatliv heller ikke var dadelfrit. Fra 1550 haves et Exempel paa, at nogle Studenter havde holdt natlige Drikkelag i et berygtet Hus og havde tømt en hel Tønde Øl. Tre, der tidligere vare blevne straffede, bleve fjernede fra Universitetet, én dømtes til at lære Romerbrevet og Æneidens første Bog udenad, en anden til at lære Matthæi Evangelium udenad og betale en Bøde af 4 Daler til fattige Studenter. I Reglen fandt Afgangen fra Skolen til Universitetet Sted i 16 Aars Alderen; undertiden bleve Børn, navnlig Professorsønner, immatrikulerede i en Alder af 7 Aar, ikke sjeldent kom Disciplene først til Universitetet i 30 Aars Alderen. Det var meget almindeligt, at Studenterne vare Kostgjængere i Professorernes Huse, hvor de da kom i nært personligt Forhold til deres Lærere; iøvrigt skulde hver Student have en Privatpræceptor blandt Magistrene, som havde Opsyn med hans Flid og øvrige Forhold. Christiern den Andens Forbud mod Skoledisciples Tiggeri ved Dørene var vel udtrykkelig ophævet, men ikke blot disse, men ogsaa fattige Studenter søgte deres Brød ved at synge for Dørene eller paa anden Maade hos fromme Mennesker, der mente at tjene Vorherre ved at hjælpe dem med Almisser.

Med Kirkens og Universitetets Ordning gaar Skolens Side om Side, og Kirkeordinantsen af 1539 befaler derfor, at der i hver Kjøbstad skal oprettes én Latinskole, hvorhos Øvrigheden skal „forsørge Skriverskoler for Drenge og Piger og andre de, der ikke duer til at lære Latin.“ En saadan kommunal Pogeskole er vistnok ogsaa bleven indrettet i Kjøbenhavn saasnart som muligt, skjøndt den ikke omtales i Christian den Tredies Tid; Staden havde som bekjendt sin Latinskole fra Valdemar Seirs Dage: „Domskolen“, *Vor Frue Skole*, eller som den ved Reformationen ofte kaldtes i Modsætning til *Schola universalis* (Universitetet): Børne- eller Trivialskolen. Det er sandsynligt, at denne Undervisningsanstalt opløstes under den langvarige og haarde Beleiring, men det kan dog

kun have været for en kort Tid, thi blandt dens Disciple under Grevens Feide nævnes den senere saa navnkundige Søhelt Herluf Trolle. Skolen, hvis hele Undervisning gik ud paa at øve Drengene i „Grammatica“ og i „at skrive og tale god Latine“, saaledes at det endog var dem forbudt at benytte Modersmaalet i deres Fritid, styredes af en Rektor eller Skolemester, der havde Embedsbolig i Studiestræde. Han ledede tillige Kirkesangen i Frue Kirke og skulde være Lektor i Musik ved Universitetet. Da Disciplenes Antal paa Grund af den stærke Tilgang fra Landet var temmelig anseeligt, var der flere „Hørere“, som dog hver havde en hel

Peblinge med Fakler ved Fred. IIs Ligbegjængelse. Efter et samtidigt Kobberstik.

Klasse eller „Lektie“, i hvilken han underviste i alle Fag. De fleste Peblinge vare Fattigfolks Børn og maatte tigge deres Brød; ved Mortensdagstide og i Julen gik de rundt og sang latinske Sange for velstaaende Folks Døre, hvor da en „Collector“ eller „Judas“ opbevarede de indsamlede Penge. Undertiden gav Universitetet dem en lille Almisse eller lod dem have en ringe Fortjeneste ved Haandlangerarbeide, saalænge Universitetsbygningen stod paa, og Kongen viste sin Interesse for dem ved at tilstaa tolv Peblinge, de saakaldte *„Davidsdegne“*, fri Kost fra Provianthuset, mod at de forrettede Sangen i Slotskirken, naar Majestæten var fraværende, thi ellers

besørgedes den af de kongelige Sangere. Nogle af Hørerne og de ældste Disciple fungerede som Degne i Stadens Sognekirker eller de omliggende Landsbykirker, hvorfor de oppebar den sædvanlige Degnerente, men Skolens Hovedindtægt skrev sig dog vistnok fra de fornemme Begravelser, ved hvilke enten samtlige Peblinge eller enkelte Klasser fulgte med i Ligprocessionen for Betaling. Først i en senere Tid skjænkede rige Borgere og Adelsmænd Legater til Skolen. Dens Bygninger laa i nuværende Dyrkjøb (smlgn. S. 227); efter nogle Beretninger skulle de være ombyggede i 1548, men dette betvivles dog af Rørdam. Derimod er det sikkert, at Byens tre Sognekirker i dette Aar forpligtede sig til at bidrage i et vist Forhold til Frue Latinskoles og den nye Kirkegaards Vedligeholdelse.

Den katholske Tid kjendte trods sin store Omhu for Fattige og sin udstrakte Godgjørenhed ikke til et ordnet *Fattigvæsen*. Opmærksomheden blev strax efter Kjøbenhavns Erobring henledet paa denne Mangel, thi de urolige Tider havde, som naturligt er, bragt talrige Familier til Bettelstaven, hvortil kom, at Mange „vare komne i den Vane, at de ikke vilde arbeide og fortjene deres Brød, skjøndt de vare karske og føre“, hvorfor Landet og Byerne vare oversvømmede af „Stoddere og Tryglere“. Ondet havde grebet stærkt om sig; Tiggeriet florerede, og Byen var fuld af Løsgjængere, hvorfor der ved Recessen af 1537 skabtes et Slags priviligerede Tiggere, nemlig dem, der paa Grund af Sygdom, Alderdom og andre Ulykker ikke vare istand til at arbeide for Livets Ophold. Der blev givet disse lovlige Betlere, som dog skulde være fødte i Staden, et eget Tegn (Byens Tegn) til at hænge udenpaa deres Klæder, „saa de kunde kjendes at være Almisse værd“; de karske og sunde Personer bleve derimod henviste til Arbeide, eller hvis de ikke hørte hjemme i Staden, straffede og udviste til deres Hjemsted. De priviligerede Tiggere fik derhos et Slags Opsyn med deres ikke priviligerede Konkurrenter, idet der udtoges tvende „Fogder“ blandt dem, hvis Opgave det var at oplyse Fattigforstanderne om alt ulovligt Tiggeri; men skjøndt „Fogderne“ sikkert ikke have ladet det skorte paa Paapasselighed, viste alle Straffe og al Strenghed sig magtesløs. Saavel Chr. III. som Frederik II. udstedte skarpe Forordninger mod Tiggeriet, men de bleve efter Sædvane ikke overholdte, og en kongelig Skrivelse til Magistraten af 1576 viser endog, at Betleriet havde paatrykt Livet paa Gaderne et eget uhyggeligt Stempel.

Kongen udtaler sin Harme over, at mange fremmede Betlere „idelig og altid paa Gaderne omløbe at trygle, hvilke ogsaa i Hobetal efterfølge, naar nogen god Mand fremgaar paa Gaden, med uafladeligt Trygleri og Betleri, saa at man ikke kan blive dem kvit“, hvorfor han alvorligen foreholder Magistraten at gjøre Ende herpaa. Overhovedet maa Ingen efterløbe Folk paa Gaderne, men skulle bede deres Brød for Dørene. Et Bevis for, at Staden allerede da hyppigt besøgtes af Udlændinge og Reisende, er Kongens Bemærkning om, at „sligt Overløb og Trygleri hos Fremmede og Udlændiske, som hid hænder at komme, er spotteligt.“ Formaningen har ventelig ikke frugtet, thi en halv Snes Aar efter fandt Kongen Anledning til selv at ordne Sagen, hvorfor han i Dcbr. 1587 udstedte en Forordning og Skik „hvorledes herefter holdes skal med Betlere og Stoddere overalt i Danmarks Rige.“ Heri paalagdes det Magistraten og Sognepræsterne i Kjøbstæderne at udarbeide Registre over de Fattige og Skrøbelige, der hørte hjemme i Byen, og hvem det føromtalte Tegn kunde gives; dog blev deres Privilegium forbrudt, ifald de drog af Byen og tiggede andetsteds. Udlændinge, som opholdt sig i Staden, maatte hverken besværes paa Gaderne, i Kirkerne eller Husene, men der skulde beskikkes Stodderfogder, som henvendte sig i Herbergerne med en Bøsse til Fordel for de Fattige. De ikke-priviligerede Stoddere og Tryglere ɔ: de, der hørte hjemme i andre Byer, skulde derimod i Henhold til det endnu bestaaende Princip, at hver Kommune skal sørge for sine egne Fattige, udvises og paamindes fra Prædikestolen og ved Bythinget om at drage bort; adlød de ikke, skulde de kagstryges og udvises paany, navnlig ifald de vare saa kraftige, at de kunde erhverve deres Føde selv. Frugtede dette endda ikke, blev Enhver, der husede saadanne Folk, straffet, som om han husede fredløse Mænd. Fattige Peblinge, Skibbrudne og Brandlidte vare dog ikke underkastede disse Forbud, men kunde bede om Guds Almisse, hvor de fandt for godt.

En egen Klasse Fattige vare de saakaldte *Husarme* eller Borgere, som ved Tidernes Ugunst vare komne i Armod, men dog ikke vare sunkne saa dybt, at de ernærede sig ved Tiggeri. Overfor disse viste Godgjørenheden sig i det smukkeste Lys; der uddeltes Mad til dem og indsamledes Penge til dem i Kirkerne; i Kirkeordinantsen bestemtes det, at der i hver Kjøbstad skulde indrettes

en „menig Kiste“ for de Fattige til Almisser, at Bøderne ved de forskjellige Gildelaug skulde tilfalde dem, og at Præsterne skulde formane Menigheden til „at give Gud og vor Herre Jesu Christo i de Fattige det, de tilforn af en god, men dog vildfarende Mening pleiede at give til Messer og Munke, for Sjæle, for Aflad, for Pilgrimsgang, og til anden saadan vild og vrang Gudstjeneste, ja Gudsbespottelse.“ Kongen lovede at give de fattige Folks Kiste det Vikariegods, til hvilket der ikke var Arvinger, naar Ihændehaverne vare døde, og det ikke iforveien var skjænket til Universitetet, Kirker eller Skoler, og mangen Rigmand betænkte de Husarme paa sit Dødsleie ved enten at skjænke dem Pengegaver (Sjælegaver) eller faste Eiendomme (Sjæleboder). En fast Ordning fik Fattigtilsynet dog først i 1549, da Magistraten i Forening med Helligaandshospitalets Forstander eller Prior samt Byfogden beskikkede 12 Tilsynsmænd (4 fra hvert Sogn), eller som de snart kaldtes: *de Husarmes Forstandere*, med en Oldermand i Spidsen. Disse tolv Mænd maatte aflægge Ed paa, at de vilde værge de Husarme, som de kunde være bekjendte for Gud; det hørte til deres Funktioner at ombære Tavlerne i Kirkerne, i Fællesskab raadslaa om Almisseuddelingen, holde Øie med de ulovlige Tiggere, og i Forening med Sognepræsten og Helligaandshospitalets Forstander belægge de ledige Senge i Hospitalet. Fattigforstandernes Oldermand førte Regnskaberne og bar Ansvaret; han var derfor en anset og fremragende Mand. Det Forhold, hvori de indkomne Midler fordeltes, viser, at Vor Frue Sogn var det fattigste i Staden, dernæst Nikolai og endelig Helligaands.

Af en gammel Fortegnelse (fra 1549) over alle betydeligere Gaver til de Husarme ses det, at de fra Begyndelsen hovedsagelig bestod af Gaarde og smaa Huse, som enten udleiedes til Fordel for de Fattige, (Leieboder) eller indrettedes til Fribolig for dem (Sjæleboder). De vare tarvelige et Etages Huse, sammenbyggede i en Række, med særlig Indgang for hver enkelt Familie, som i Regelen maatte nøies med to Værelser. Sjæleboderne vare spredte over hele Byen i større eller mindre Antal, som oftest dog i de mindre Gyder, og ansaas for saa nyttige, at indkomne Pengegaver ikke sjeldent anvendtes til Indkjøb af saadanne Friboliger. Ikkedestomindre var Fattigdommen stor; Hjælpen var ganske utilstrækkelig, og da der i 1574 indtraf en stræng Vinter med det

sædvanlige Følge af Elendighed og Armod, gav det Stødet til Dannelsen af en betydelig *fast Kapital* til Fattigforsorgen. Da Rigens Hovmester Peder Oxe nemlig i det nævnte Aar skjænkede 1000 Daler til Vor Frue Latinskole, gav han „fattige vedtørvende Husarme“ en lignende Sum, hvis Renter skulde anvendes til Indkjøb af Sko, Klæder og Ildebrændsel, og Kong Frederik den Anden tillige med nogle Medlemmer af Rigens Raad og Adel skjænkede den 28de Juni 1574 Kjøbenhavns Husarme den efter hin Tid meget *betydelige Kapital* af 10,000 Daler, som overgaves til Magistraten og skulde udsættes til 5 pCt. Rente. Til Sikkerhed for Kapitalen bestemtes det, at de Eiendomme, i hvilke Pengene vare anbragte, ikke kunde pantsættes, og at de Husarmes Penge tilligemed Renterne ved Dødsfald skulde udredes af Boets Masse, før nogen Anden kunde faa sin Arvepart. Rentepengene skulde anvendes til Opkjøb af Hvede, Kul, Mel og lign., og bestyres af Biskoppen, den øverste theologiske Professor og den ældste Borgmester, hvilke tre Mænd altsaa bleve den egentlige Fattigdirektion. Under den sorterede da atter Fattigforstanderne. Endelig bestemtes det, at „til Husarme skulde ikke regnes Studenter, Peblinge, Bøsseskytter, Baadsmænd eller deres Hustruer, der havde Løn af Kongen, ei heller unge føre stærke Mennesker, der kunde arbeide, men alene de, som vare „vedtørvende“ Husarme, og havde ført et ærligt Levnet, saa de havde et godt Rygte af Naboer og Gjenboer og vare komne til Alderdom, Fattigdom, Sygdom og Skrøbelighed, saa de ikke kunde føde sig eller sine Børn af sit Arbeide.“ Det paahvilede Fattigforstanderne og Sognepræsterne at holde Lister over de Husarme, og Magistraten skulde samtidig sørge for, at fremmede Tiggere, der løb om paa Gaderne og besværede Folk, bleve hjemsendte til deres Sogne.

Som ovenfor (S. 282) omtalt, blev *Helligaandshuset* Hovedarving efter det kjøbenhavnske Kapitel, men dettes Eiendomme kom dog først lidt efter lidt, efterhaanden som Ihændehaverne uddøde, i Hospitalets Besiddelse. Inden dette var sket, viste Kong Christian den Tredie paa forskjellige andre Maader sin store Interesse for Sygehuset, idet han i 1539 henlagde Uggeløse Kirke til det og faa Aar efter det Gods, der havde tilhørt S. Eriks Gilde, et af de talrige Gilder fra den katholske Tid, der ikke havde bestaaet af nogen bestemt Art Næringsdrivende. Endvidere skjænkede Kongen Hospitalet en Gaard i Færgestræde, 36 Tønder Salt om Aaret af

Øresundstolden m. m. Tilsynsmændene ved S. Niniani Alter i Frue Kirke overlod Helligaandshuset alle Alterets Renter, Penge, Indtægter, hellige Kar og Klenodier til Oprettelse af 2 Senge og til Underhold for Syge og Fattige af den skotske Nation, thi der var paa hin Tid en lille skotsk Koloni i Kjøbenhavn, som baade havde et særligt Gjæsteherberg i nuværende Dyrkjøb og et Gilde, helliget S. Ninianus, og som hovedsagelig ernærede sig af Væverhaandværket. Paa denne Maade blev Hospitalet efterhaanden Eier af en stor Mængde Jordegods i Sjælland navnlig i Kjøbenhavns nærmeste Omegn; ifølge Jordebogen af 1581 havde det ialt 110 Gaarde, der svarede en Sum i Landgilde, som efter Dr. Nielsens Beregning vilde være 10,000 Kroner om Aaret i vore Dage. Hertil kom, at Hospitalet selv drev et ikke ubetydeligt Landbrug. Tidligere havde det havt en Avlsgaard i nuværende Springgade, som imidlertid blev bortfæstet til Byen; nu havde det Markerne omkring St. Jørgens Hospital, thi denne Stiftelse var underlagt Prioren eller Forstanderen i Helligaandshuset, for at han kunde flytte „spitalske (spedalske) og udsættiske Mennesker“, som ikke kunde være sammen med andre Syge, udenfor Staden. Her, paa Strækningen Nord for St. Jørgens Sø, hvor Vodroffsvei og Villakvarteret nu strækker sig, havde Helligaandshuset sit Avlsbrug, her dyrkede „de Fattiges Bønder“ Jorden, og her havde de et betydeligt Svinehold, thi det var forbudt at have Svin indenfor Voldene. I 1567 tillod Frederik den Anden, at Hospitalet maatte have fri Græsgang og Olden for sine Svin i Kronens Skove ved Hvidøre, den nuværende Charlottenlund Skov, og Dyrene bleve derfor om Sommeren drevne fra S. Jørgens Gaard herud. Nogle Aar efter tillod Kongen, at Hospitalet skulde have samme Frihed paa sine Bønder som Adelen, det vil sige: de bleve fritagne for Ægt og Arbeide til Kronen, ligesom de fik Tilladelse til at fodre Staldøxne. En Kongetiende af 39 Sogne i Sjælland, som Christian den Tredie havde tillagt Hospitalet til Bespisning af 20 fattige Studenter, fratoges det dog igjen, da Frederik den Anden stiftede Kommunitetet, og istedetfor Uggeløse fik det Gjentofte Kirke.

Men det var ikke alene Kongerne, som betænkte Hospitalet; i Frederik den Andens første Regjeringsaar begyndte Oprettelsen af *private Senge.* Den første af disse skyldes Niels Trolle, som i Juli 1563 skjænkede Sygehuset noget Jordegods og en Sum Penge, mod at Forstanderne skulde holde Stifteren og hans Arvinger til evige

Dage en Seng udi Sygestuen med Dyner og Lagen, Mad og Øl, og hvad dertil hører, og Ingen skulde have Magt til at ligge i denne Seng uden Niels Trolles eller hans Arvingers Villie og Samtykke. Exemplet efterfulgtes i Juni 1575 af Rigens Hovmester *Peder Oxe,* der stiftede 8 Senge for fattige og syge Personer, som skulde holdes med Senge, Øl, Mad, Klæder, Lys, Ildebrændsel, god Varetægt og anden tilbørlig Nødtørft. Peder Oxe havde aabenbart isinde at skaffe de af ham indlagte Personer en særlig behagelig Tilværelse, thi det fastsattes udtrykkelig, at de daglig skulde have to Maaltider, hvert paa 3 Retter, og altid en fersk Ret, enten Kjød eller Fisk, til hvert Maaltid, men ved Tidernes Ugunst er denne Forret gaaet tabt. Peder Oxes Pladser ere nu hverken bedre eller værre end alle de øvrige. Til Dækning af Udgifterne fik Hospitalet Landgilde af 16 til Gisselfeld hørende Gaarde samt Rigshovmesterens Eiendom paa Kødmangergade med Have, dog saaledes at han selv og hans Arvinger kunde vedblive at besidde og bruge Gaarden mod at udrede en aarlig Afgift til Hospitalet af 15 Daler. Denne store Adelsgaard, der laa paa Kjøbmagergade mellem Klareboderne og nuværende Kronprinsensgade og havde en Række Leieboder, de saakaldte Peder Oxes Boder, ud til Klareboderne, eiedes i 1661 af Kaj Lykke, efter hvis Flugt og Domfældelse den blev udparcelleret maaské efter at være nedbrudt. Af tilfældige Indtægter havde Hospitalet mange. I visse Gilder fastsattes det, at de Bøder, som idømtes for Forseelser, skulde tilfalde Helligaandshuset; ved Dødsfald betænktes det hyppigt med Lagner, Dyner, Sengklæder o. l., og i Frederik den Andens Tid blev det bestemt, at hvis en Borger udenfor Smørstingernes Laug solgte Smør i Pundevis, skulde Varerne konfiskeres og afleveres til Hospitalet. Svin, der bleve antrufne indenfor Byens Volde, og Madvarer saasom Flesk, Ister, Gryn og Sild, der falbødes paa ulovlige Steder eller udhøkredes af Fremmede, vare ligeledes forbrudte til Sygehuset. Man har ogsaa Exempler paa, at de Bøder, hvortil en Drabsmand efter Overenskomst med den Dræbtes Slægt hjemfaldt, bleve indbetalte til Hospitalet. En vigtig Indtægtskilde var selvfølgelig Tavleombæringen og Blokken i Frue Kirke saavelsom Opsamlingen af Almisser i hele Sjælland, der foregik fuldkommen planmæssigt. Bud udsendtes i alle Retninger med Transportvogne, som førte Varerne til Hovedstaden, og man var ikke kræsen med Hensyn til disse. I sin Visitatsbog opfordrer

Palladius indtrængende Bønderne til at yde af deres Overflod til de Fattige og Syge i Helliggestes Hus. „Jeg vil ikke Andet befale Eder om dennem — siger han — end at I ville give dem det Skjæl, som I vilde have af dennem, om I vare derinde, og de herude, naar deres Bud kommer om til Eder, ikke aleneste med Mad og Penge og Korn, men ogsaa med et Sengeklæde, et Lagen, et gammelt Haandklæde, Forklæde, Halsklæde og give dem hjem til de Fattige at tørre det Vor (Materie) og Blod af deres pokkede Ansigt med. Og hvis gamle Klæder, som hører til disse andre gamle Altre, og Kirkeværger have ikke hehov hverken til Eders Høialter eller til Eders Husarme, da kunne de skikke dennem hen til de Fattige udi Helliggestes Hus, heller end de hænger her inde at raadne."

Som forhen (S. 223) omtalt ophørte Helligaandshuset at være Kloster i 1530, men den daværende katholske Prior Hr. Peder Plog, der siges at have været en „ærlig og mærkelig Mand", som „meget oprettede Hospitalet til Bedste og var de arme Syge til Tjeneste", beholdt alligevel sin Stilling, selv efterat den katholske Religion var definitivt afskaffet paa Herredagen i 1536. Nogle sædvanligvis af Borgerskabet udvalgte Forstandere eller Tilsynsmænd stode dog ved Siden af ham og hans Efterfølgere. I de saakaldte Riberartikler af 1542 siges det, at der fandtes stor Uskikkelighed i Hospitalerne, at Forstanderne mere søgte deres egen Fordel end de Fattiges, og heller ikke vare uimodtagelige for Bestikkelser, og muligvis er heller ikke Alt gaaet til i det kjøbenhavnske Hospital, som det burde, thi i 1553 blev ***Helligaandshuset sat i Forbindelse med Byens almindelige Fattigvæsen.*** Det blev nemlig da bestemt, at en af de tolv Fattigforstandere mindst én Gang om Ugen skulde undersøge Tilstanden i Hospitalet og de Syges Forpleining. Ved samme Leilighed fastsloges, hvad det egentlig var for Personer, som fortrinsvis burde optages i Hospitalet. „Om saa sker — hedder det — at Nogen udaf Kjøbenhavns Indvaanere, enten Mands eller Kvindes Person, som haver tilforn skattet og skyldet her i Staden og haver levet et ærligt og uberygtet Levnet, blive dog paa det Sidste forarmede og derhos saa syge, at de ingen Hjælp eller Trøst have til Klæder eller Føde, da er det tilbørligt, at saadanne Personer indtages udi Hospitalet og der forsynes med Klæder og Føde udaf den Almisse, som der er tillagt, eftersom samme Almisse kan tilrække.

Dog skal ikke saadanne Personer indtages af Hospitalets Forstandere, medmindre samme ere tilforn besigtigede udaf de Armes Forstandere udi det Sogn, som samme Personer findes, og at Hospitalets Forstander med Husarmes Forstander blive endrægteligen med hverandre overens, at samme Personer ere værd at indlægges og underholdes med Guds Almisse i Hospitalet.“ Et endnu skarpere Tilsyn fik Hospitalet i Frederik den Andens sidste Regjeringsaar, vel sagtens fordi der har fundet nye Uregelmæssigheder Sted, thi medens Magistraten tidligere kun havde overhørt Forstanderens Regnskaber, fik Borgmestre og Raadmænd nu Ordre til at lade to fornemme og forstandige Borgere mindst hvert Fjerdingaar besøge Hospitalet, og undersøge, hvorledes Indtægten anvendtes, og „hvorledes derinde tilganger med altingest.“ Var Forstanderen forsømmelig, skulde han først advares; i Gjentagelsestilfælde skulde han straffes af Øvrigheden. Det bør iøvrigt bemærkes, at enhver ny Forstander maatte indgive sig i Hospitalet med en Sum Penge eller med „nyttige gode Varer“, som da førtes til Indtægt paa første Aars Regnskab; hvad han ved sin Død efterlod sig, arvedes af de Fattige. Ogsaa Fattiglemmernes Efterladenskaber gik til Hospitalet.

Om *Helligaandshusets Bygninger* og disses indre Indretning vides kun lidet. Helligaandskirkens nuværende Begravelseskapel (afbildet S. 221) har sandsynligvis været en Sygestue, og hele Terrainet til henimod Kjøbmagergade og Graabrødretorv har været dækket med Bygninger til forskjelligt Brug. Fra 1530 blev det nedlagte Graabrødreklosters hosliggende Længer forenet med Hospitalet, og der maa have været rigelig Plads, nu da det geistlige Broderskab var ophævet, og dettes talrige Boliger og Forsamlingsstuer derved vare blevne overflødige. Mange af Lokalerne bleve derfor brugte i andre Øiemed; saaledes havde Universitetsbibliotheket, som vi have set, Plads her indtil 1553; et andet Rum benyttedes til Spisestue for Studenter, indtil Kommunitetsbygningen opførtes under Frederik den Anden, og atter andre brugtes til Friboliger for de fattige Studenter, hvem Kongen bevilgede en saadan Understøttelse. Større Møder afholdtes ikke sjeldent paa Helligaandshusets Grund; saaledes omtales en „Præstestue“ og en „Konventstue“, og Adelen synes en Tidlang at have havt et eget Forsamlingshus her med et Brevkammer eller Archiv, der senere flyttedes hen i Frue Kirke paa Loftet over Sakristiet. Endelig blev

en hel Fløi at Hospitalet (den østlige), som udgik fra Taarnet op imod Arbeiderbanken langs Lille Helliggeiststræde, afhændet til Stadens almindelige Fattigvæsen, og her indrettedes et Sygehus for de Fattige, der ikke kunde optages i Helligaandshuset. Dette saakaldte *Lille Helliggesthus*, der er den første Begyndelse til St. Hans Hospital paa Bidstrup, nævnes iøvrigt først i en langt senere Tid, nemlig i 1607.

Naar Krag skriver, at det i Christian den Tredies Tid „i Henseende til Religionen var roligt overalt i Danmark", har han uden Tvivl Uret. Et Folk skifter ikke Tro i en Haandevending, thi selv om mere fremskredne Aander hylde de nye Ideer, findes der altid i Masserne nedarvede Forestillinger og Fordomme, som det er vanskeligt at udrydde, og skjøndt det ikke her som i Tydskland kom til blodige Kampe mod Sekterne, gjennemførtes Religionsforandringen heller ikke hos os uden langvarige Stridigheder og aandelige Kampe. Hertil kom, at den demokratiske Frihed, som oprindelig havde været Reformationens Løsen, ikke kunde opretholdes, da Kirken blev Statskirke og med stor Omhu og endnu større Tvang skinsygt vaagede over enhver nok saa lille Afvigelse fra den officielle Lære. Nye Kjætterier begyndte at vise sig, de haardeste Straffe anvendtes jevnligt, Sværmere dukkede op med nye Lærdomme, ude i Herreklostrene og Domkapitlerne vedligeholdtes de gamle papistiske Skikke af Prælaterne og Kannikerne, og Almuen knælede bestandig for de undergjørende Billeder, der vare undgaaede Ødelæggelsen. Trolddom og Troldkvinder spøgede allevegne i Folkets Phantasi, og Baalet tændtes for dem i mange Egne af Landet — navnlig gik det ud over de Værgeløse og enligt stillede gamle Kvinder, der havde mistet deres Ungdoms Tiltrækningskraft, som Dr. Troels Lund med Rette bemærker. Den ovenfor omtalte Flaadeexpedition til Zeeland af 1543 mislykkedes saaledes, fordi nogle gamle Kvinder i Helsingør havde forgjort Skibene, og da Flaaden kom hjem med uforrettet Sag, kom Regnskabens Dag for de Ulykkelige, der vare indviklede i Sagen.

I Sommeren 1543 opdagede man i Kjøbenhavn, at Kannikerne og Vikarerne ved det opløste Kapitel, som for Livstid havde beholdt Nydelsen af deres Præbender, kom sammen ved Nattetid i private Huse og holdt Messe efter katholsk Skik med tændte Lys. Det er betegnende for Christian den Tredies milde Sindelag, at han

ikke greb til Lovens straffende Arm, men nøiedes med at befale Professorerne ved Universitetet at bringe de Vildfarende paa rette Vei ved *Religionsdisputatser* og mundtlige Forhandlinger. Disse vare strax rede; „vi skulle — skriver Palladius i sit djærve Sprog — ved Guds Naade mandelig gjøre en Ende paa disse Uhyrer og papistiske Bæster.“ Striden dreiede sig om Messen, Sakramentet og Præsteembedet og førtes dels mundligt, dels skriftligt; Kongen, der interesserede sig levende for Sagen, var personlig til Stede ved Forhandlingerne paa Universitetet, og det kunde derfor ikke være tvivlsomt, hvem der vilde gaa af med Seiren. De fleste Kanniker og Vikarer underskrev ogsaa efter kort Modstand den evangeliske Bekjendelse og erklærede sig rede til at nyde Nadveren med Menigheden; kun en enkelt, den forhenværende Vicekantsler ved Universitetet Matthis Pedersen, „gamle Mester Mats“, og hans Kapellan voldte de Høilærde endel Bryderier, men maatte dog tilsidst falde tilføie. I December samme Aar kom Touren til Kannikerne i Roskilde, som maatte give Møde i Kjøbenhavn paa Kapitelshuset ved Vor Frue Kirke, og Resultatet blev det Samme; de maatte for at frelse deres Levebrød underskrive efter forgjæves at have forsøgt allehaande Udflugter. Det værste Stykke Arbeide fik dog Professorerne med Kannikerne i Lund, som i Efteraaret 1544 mødte i Kjøbenhavn, vel rustede til Striden, med talentfulde Førere og skarpe Argumenter. „Skjøndt det var en stærk Kulde — skriver Rørdam — og Kongen havde en daarlig Fod, indfandt han sig dog selv flere Dage blandt de første og tog Plads midt iblandt Tilhørerne uden Pragt eller store Ophævelser. Flere af Rigsraaderne og Mænd af forskjellige Stænder bivaanede ogsaa Mødet, der formodentlig holdtes i Kapitelhuset ved Vor Frue Kirke. Forhandlingerne varede i hele otte Dage; om Formiddagen fra Kl. 8 til 12 disputeredes der, og om Eftermiddagen fra Kl. 2 til 5 gjennemgik man de Steder af Kirkefædrene, som Lundenserne anførte i stor Mængde til Støtte for deres Meninger. Ja, selve Aftenerne synes at have været tagne i Brug. Af Katholikerne gjorde især Mester Peder Seber og Mester Peder Iversen, der begge vare Mænd af grundig Lærdom, en haardnakket Modstand; Abbeden af Herredsvad „en velbelært og svindig Mand“ skal ogsaa have forsvaret den papistiske Tro og Lærdom „heftig og svindig“ ɔ: med dialektisk Færdighed. Enden blev dog, at Modstanderne af den evangeliske

Sandhed maatte tie og falde tilføie samt underskrive de Artikler, de tidligere i saa dristige Udtryk havde forkastet.“ Netop paa denne Tid døde den sidste katholske Biskop i Roskilde, Joachim Rønnow, i sit Fængsel paa Kjøbenhavns Slot, og fra dette Tidspunkt forstummede overhovedet den offentlige Modstand mod Protestantismen, selv om der endnu i lange Tider fandtes Mange, som med slet dulgt Uvillie fandt sig i de evangeliske Kirkeskikke, eller som hemmeligt søgte at vinde det tabte Terrain tilbage. Ogsaa Sværmere som Simon Corb og Adrian Hollænder bleve snart bragte til Taushed, efterat have været indstevnede for Konsistorium.

Den protestantiske Geistligheds Nidkjærhed for Troen gav sig hyppigt Udslag i Ufordragelighed og Forfølgelseslyst mod Anderledestænkende, thi Sandserne vare saa at sige blevne skjærpede for vildfarende Anskuelser: hemmelig Kalvinisme eller skjult Papisme. De voldsomme theologiske Stridigheder, som hjemsøgte den protestantiske Verden i Tydskland, fandt dog ingen gunstig Jordbund her. Ved Landemoder, Synoder og større Kirkemøder, hvoraf flere afholdtes i Kjøbenhavn, f. Ex. i 1540 og 1555, søgtes Enheden i Kirken bevaret; her vedtoges ogsaa Beslutninger om Kirkeskikkene, Præsternes Lønninger, Klædedragt o. s. v. Et Exempel paa overdreven Nidkjærhed afgav de to fynske Præster, Lavrids Heliesen og Christoffer Michelsen, da de i 1551 rettede et voldsomt Angreb paa Biskop Jørgen Jensen Sadolin, fordi denne efter deres Anskuelse saa igjennem Fingre med de tilbageblevne Munkes Væsen. Begge Præster bleve afsatte fra deres Embeder og indstævnede til Kjøbenhavn, men da de haardnakket nægtede at gjøre Biskoppen Afbigt, bleve de kastede i Fængsel, i hvilket de hensad til deres Dødsdag. Laurids Heliesen skal, medens han en kort Tid var paa fri Fod, have hengivet sig til gjendøberiske Vildfarelser og under stort Opløb af Nysgjerrige have *omdøbt sin Søn i Stranden ved S. Anne Bro,* omtrent hvor S. Anna Plads nu er. (Smlgn. S. 224.) Overhovedet blev der udvist stor Aarvaagenhed mod *Gjendøberne,* som netop paa denne Tid ordnede sig i kirkelige Samfund i Nederlandene, England og Tydskland, og hvoraf Mange kom til Danmark og søgte Ernæring som Tapetmagere, Guldsmede o. lign. I to Forordninger af 1553 og 1555 mod „den uchristelige og fordømte Sekt, de Vederdøbere og Sakramenterer“ ɔ: Kalvinister forbødes det disse at opholde sig i Landet, ligesom det bestemtes, at Fremmede, der

indkom til Riget for at bosætte sig, først skulde overhøres i deres Tro, fordi „mange Vederdøbere, Sakramenterer og andre Sværmere forsamles og aabenbares udi disse omkringliggende Lande og skulle meste Parten være Embeds Folk (Haandværkere) og andet løst Folk.“ Kong Christians og hans Hofpræsters Ufordragelighed mod henved 200 kalvinistiske Flygtninge, som under Ledelse af den polske Theolog *Jan Laski* (Johannes a Lasco) ankom tilsøes hertil fra England, fordrevne ved Dronning Maries blodige Forfølgelser, har givet Anledning til mange haarde Domme, men var fuldkommen i Tidens Aand. Kongen tillod dem ikke at blive i Landet, medmindre de vilde afstaa fra deres vrange Meninger, og da dette ikke skete, førtes de til Tydskland i Slutningen af Novbr. 1553, dog først efter at have modtaget en Pengeunderstøttelse. Det viste sig iøvrigt ved denne Leilighed, at flere af Professorerne ved Universitetet sympathiserede med de Udviste, men Modsætningen kom dog ikke tydeligt frem paa dette Tidspunkt. Senere kostede lignende afvigende Anskuelser om Nadverlæreren „Danmarks Melanchton“ den udmærkede Theolog og Forfatter Niels Hemmingsen hans Stilling ved Universitetet. Et Storværk paa det religiøse Omraade var den *første fuldstændige Bibeloversættelse,* der besørgedes og fuldendtes af Christiern Pedersen i 1543, men først kom for Lyset 7 Aar efter. Den blev gjennemset og revideret af en Universitetskommission med Peder Palladius og Niels Hemmingsen i Spidsen; Trykningen begyndte i 1548 og fuldendtes ved St. Hansdagstide 1550. Oplaget var knebent, kun 3000 Exemplarer, og Prisen høi, nemlig 5 Daler, hvilket omtrent svarer til 80 Kroner nutildags. Saavel Trykningen som Indbindingen besørgedes af indkaldte Haandværkere: Bogtrykkeren Ludvig Dietz fra Rostock og Bogbinderen Povl Knobloch fra Lybæk. Udgivelsen af „Christian den Tredies Bibel“ gav iøvrigt Anledning til en Indskjærpelse af de oprindelige *Censurbestemmelser* i Kirkeordinantsen, ifølge hvilken ingen ny Bog maatte trykkes i Landet uden at være overset i den høie Skole eller have faaet godt Vidnesbyrd af vedkommende Stifts Superintendent (Biskop). Ogsaa mod *Eftertryk,* hvorved „mange mærkelige Bøger forfalskes“, og hvori Bogtrykkerne og Bogførerne allerede synes at have været drevne, nedlagdes der strengt Forbud, skjøndt uden Nytte.

Imellem Kjøbenhavns Borgere paa den ene Side og Universitetet samt de kirkelige Stiftelser, der eiede Grunde i Staden, paa

den anden Side, havde der i længere Tid hersket Uenighed om den *Jordskyld,* Fæsterne skulde svare, thi Borgerne betragtede sig som forurettede ved den Taxt, hvorom man var bleven enig kort efter Universitetets Gjenoprettelse. Deres Klager til Kongen bevirkede, at Professorerne ved Universitetet, Kantoren i Roskilde Domkapitel Jep Heye, der besad kjøbenhavnsk Kapitelgods, Forstanderen for Helligaandshospitalet, Hans Didriksen samt Borgmestre og Raad bleve opkaldte paa Slottet for Kongen og Rigets Raad, hvor det — „paa det at evig Villie og Venskab maatte blive mellem Klerkeriet og menige Borgere" — blev dem tilkjendegivet, at der skulde nedsættes en Kommission for at vedtage en fast Bestemmelse om Jordskyldens fremtidige Størrelse. Endvidere skulde Fæstebrevene, over hvilke der ogsaa var ført Klage, have en mildere Form end hidtil. Kommissionen holdt sine Møder i Helligaandshusets *Konrentstue,* og her fastsattes da i Juli 1547 en Taxt, som i alt Væsentligt bestaar den Dag idag, skjøndt Pengenes Værdi i de forløbne halvfjerdehundrede Aar har forandret sig saa overordentligt.

Forholdet mellem Geistligheden og Borgerne var iøvrigt godt; mange af Præsterne vare høit ansete og populaire Mænd, som man nødig vilde skilles ved, saaledes f. Ex. Sognepræsten ved Vor Frue Kirke, Niels Palladius, en Broder til Sjællands Biskop. Da Niels Palladius nemlig i 1551 blev Biskop i Skaane, ansøgte Magistraten om, at han maatte forblive i sin gamle Stilling, hvilket dog ikke kunde indrømmes. Det ligger i Sagens Natur, at Blomsten af den protestantiske Geistlighed søgte til Kjøbenhavn og de større Kjøbstæder; ude paa Landet saa det sørgeligt nok ud med Præsternes moralske og intellektuelle Standpunkt, hvilket tydeligt fremgaar af de talrige bevarede Landemodeforhandlinger. I Kjøbenhavn havde Magistraten *Kaldsret* til Helligaands og St. Nikolai Kirker, og ialfald Del i Patronatsretten til Vor Frue Kirke, som ellers henlaa under Universitetet. Dog kunde Kongen engang imellem af egen Magtfuldkommenhed kalde en Sognepræst uden at bekymre sig om Magistratens Rettigheder, og kongelig Stadfæstelse udkrævedes altid til Valgets Gyldighed. Hver Kirke havde en Sognepræst og en Kapellan; dog havde Frue Kirke 2 Kapellaner, fordi Menigheden var særlig talrig, og fordi Bønderne af S. Peders og S. Klemens Sogn, der hørte under Kirken, jevnlig skulde besøges. Hovedgudstjenesten afholdtes Søndag Formiddag, men der var desuden en Onsdags- og

Fredags-Gudstjeneste, samt fra 1554, da Kongen henlagde Vikariegodset til Geistlighedens Underholdning, en saakaldet „Ugeprædiken“ tidlig om Morgenen Kl. 5 eller 6, saaledes at der idetmindste var Gudstjeneste i en eller anden af Hovedstadens Kirker hver Dag undtagen om Lørdagen, da der var Skriftemaal forud for Søndagens Altergang. Det ansaas neppe for sømmeligt at udeblive fra Søndagsgudstjenesten; i mange Laugsskraaer paalægges det udtrykkelig Mestre og Svende at overvære den; undertiden fastsættes der endog Bøder for Udeblivelse.

I de urolige Tider før og under Beleiringen havde Kjøbenhavns Kirker uden Tvivl lidt meget, navnlig *Vor Frue Kirke,* i hvis Indre Billedstormen havde raset, og det er charakteristisk, at Kirkens Midler efter Reformationen hovedsagelig anvendtes til Bygningens Vedligeholdelse, Udsmykning og Anskaffelse af Inventarium. Kirken var bleven berøvet sit Archiv, sine Messeklæder og andre Kostbarheder, som vare blevne tagne i Sakristiet af de katholske Kanniker og førte til Roskilde, og selv om den i 1552 fik Et og Andet tilbage heraf, var dog uden Tvivl Meget gaaet tabt, og Meget blevet fjernet som anstødeligt eller krænkende for den lutherske Opfattelse. Det maa dog siges, at Reformatorerne paa ingen Maade ivrede stærkt mod Billederne; kun imod *Billeddyrkelsen* nedlagde de bestemt Forbud. „Tavlerne eller Billederne — skriver Palladius — kunne de slaa paa Væggen, at de kunne være gode Enfoldiges Speil, som de kunne se dem udi, hvem samme Billeder ere gjorte eller malede efter, uden her findes nogle Billeder, som man haver gjort Søgning til og hængt Voxbørn og Krykker for, de skulle borttages og brændes op.“ Men i det Hele var Kirkens indre Rigdom forsvunden med de mange ærværdige Levninger fra den katholske Tid; den nye Lære krævede Simpelhed og Alvor, hvor der tidligere havde hersket Overdaadighed og broget Pragt. I sit Ydre stod dog den stolte gothiske Kirkebygning uforandret; dens høie Taarn og slanke Spir strakte sig op mod Skyerne, og forneden dannede de sammenbyggede Kapeller med deres talrige Stræbepiller to rigt profilerede Yderskibe om det høie og brede Midtskib. Det er ikke for Intet, at den i Universitetsfundatsen omtales som „denne skjønne Kirke.“ Vor Frue var, som alt gjentagne Gange berørt, ved Kapitlets Opløsning bleven henlagt under Universitetets Patronat, i hvilket Magistraten dog havde nogen Del navnlig ved

Valget af Kirkeværgerne, og betragtedes nu som *Landets Hovedkirke.* Her var den første protestantiske Hersker bleven kronet, her havde Bugenhagen indviet de syv første evangeliske Superintendenter, og her forrettede „den danske Kirkes Styrer“ Peder Palladius de kirkelige Handlinger, han udførte; intet Under derfor, at Vor Frue Kirke snart blev den fornemste i Riget, Normalkirken, hvorefter alle de øvrige rettede sig. Allerede i Christian den Tredies Tid paabødes det udtrykkelig, at de kirkelige Ceremonier overalt „skulde holdes og bruges efter den Ordning og Skik, som holdes udi Vor Frue Kirke“; og Frederik den Anden kalder den „saagodtsom Hovedkirken for andre udi Riget“.

I Aaret 1555 underkastedes Kirken en omfangsrig Istandsættelse; nogle af Hvælvingerne bleve ombyggede og malede — siger I. L. Wolf i *Enc. Regn. Dan.* — saaledes „at den ene Bue ikke var den anden lig udi Arbeide og Mønster“, og dertil saa kunstigt, at „de, som sig paa Kunsten forstaar og med Flid det agter, meget forundrer.“ Hvorledes disse Malerier have set ud, er vanskeligt at vide; de synes dog at have været Andet end ren ornamental Udsmykning; ialfald vides det, at der i Chorhvælvingen fandtes afbildet et Rettersted med Øxe og Blok, en efter vore Begreber løierlig Prydelse i en Kirke. Ogsaa Pillerne bleve malede; der blev opsat en ny Klokke i det lille Spir over Choret, Kongen og Dronningen saavelsom Borgmestre og Raad fik særskilte Stole; de sidstes smykkede med Byens Vaaben. Samtidig indrettedes et af de ældre Kapeller paa Sydsiden til *Konventhus* ɔ: til Forsamlingsværelse for de kjøbenhavnske Præster og for den geistlige Ret. Fire Aar efter fik Taarnet og Spiret en Reparation, hvortil Midlerne indsamledes ved frivillige Bidrag i Menigheden. Det mægtige 114 Alen høie kobbertækte Spir maa da have været omgivet af Stilladser, thi Kirkeværgerne lovede, at de skulde blive forsvarlige. Hvis nogen af Arbeiderne alligevel faldt ned og slog sig ihjel, skulde hans Efterladte derfor ikke have Ret til at forlange Bøder; men Daglønnen skulde lægges paa den Afdødes Bryst, og Sagen dermed være forbi. Slap den Paagjældende med Livet, skulde Kirken dog hjælpe ham til en Bartskjær. Thronskiftet og Frederik den Andens Kroning gav Anledning til ny Udsmykning; der blev anbragt et Pulpitur i Choret; den største Hvælving over Midtgangen eller med andre Ord Hovedskibets Hvælving blev prægtigt „stafferet,

malet og renoveret", Orgelet blev istandsat, og en Mængde adelige Familievaaben malede paa Væggene. I de nærmest paafølgende Aar fortsattes disse Forbedringer; man faar kort sagt Indtrykket af, at der offredes betydeligt for at give Landets Hovedkirke en Skikkelse, der svarede til dens Værdighed. Uhret blev „beredt af ny"; lange Bænke anskaffedes til Fattigfolk; der blev gjort nye Stole til de „Høilærde", hvilke paa Grund af Universitetets Patronat havde deres bestemte Pladser i Kirken, den kongelige Stol blev smykket med Billedskjærerarbeide, en ny Altertavle af den nu ubekjendte Kunstner, Mester Hans Maler, anskaffedes, og endelig opsattes der en ny Prædikestol „kostelig forgyldt og udskaaren." Den gamle, som formodentlig ikke har været prægtig nok, blev nemlig overladt til et Begravelseskapel udenfor Nørreport, som opførtes i 1566 paa alle tre Sognekirkers Bekostning. En af de faa Institutioner fra den katholske Tid, som bevaredes i Kirken, var den saakaldte „Ildpande", et Bækken med Trækulild, ved hvilket Fattigfolk kunde varme sig. Indstifteren, en godgjørende Rigmand, havde skjænket en Gaard i Studiestræde til dens Vedligeholdelse, men den blev ikkedestomindre afskaffet i Aaret 1607 (smlgn. S. 215). I Kirketaarnet hang flere Klokker, hvis Antal dog paa nærværende Tid ikke kjendes, og her var et Taarnkammer, hvor Kurerne og Taarnvægterne havde deres Tilhold. Disse Folk, der vare ansatte af Magistraten, udraabte Timerne gjennem Lydhullerne og blæste rimeligvis samtidig i Trompeter. Paa Christian den Fjerdes Tid blev der endog hver fulde Time om Natten blæst et Psalmevers ud over Byen paa Skalmeie af en særlig dertil ansat „Husmand". Opholdet i Taarnkamret kunde blive farligt, naar Spiret ramtes af Lynet, hvilket skete i Sommeren 1573 og midt i Vinterens Hjerte (Februar) 1585. Den sidste Gang blev Taarnuhret ødelagt, og Vagten maatte flygte over Hals og Hoved, da der udbrød Ild i Taarnkamret. Den maa dog hurtig være bleven slukket, og har altsaa ikke været, hvad. I. L. Wolff kalder „rød Lynild", thi „denne kan ikke slukkes med Vand".

Sognepræsten saavelsom de ved Kirken ansatte to *Kapellaner* boede paa den nuværende Universitetsfirkants Grund; den første i den forrige Kantors grundmurede Gaard ud til Kirkegaarden (den østlige Fløi af den nuværende Universitetsbygning); de sidste dels paa Hjørnet af nuværende Fiolstræde (hvor Universitetsbiblioteket

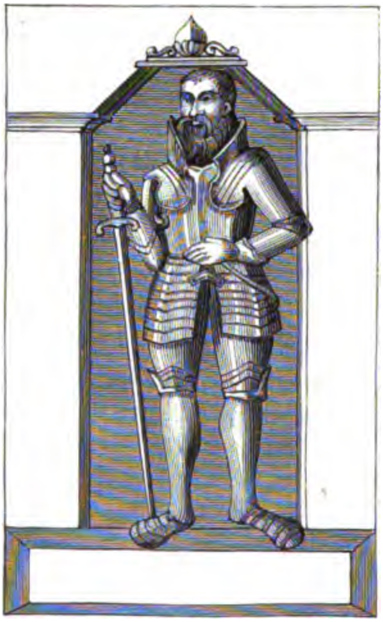
er) dels ud til denne Gade. Til Bygningerne hørte Gaardsplads og Kaalgaarde. Den allerstørste Del af Universitetsfirkantens Nordside (paa hvilken Zoologisk Museum nu ligger) ud til daværende Skidenstræde (Krystalgade) skjænkede Christian den Tredie til Stadens tre Sognekirker, mod at de dér skulde opføre 3 lange, smalle Boder til Friboliger for Sognepræsters og Kapellaners Enker. Kongen bestemte, at disse skulde beholde Boligen uden Afgift, hvad enten de i Guds Navn giftede sig igjen eller vedbleve at være hæderlige Enker, og hvad enten de vedbleve at bebo Huset eller ikke. Enhver Enke havde Ret til Huset i ti Aar efter Mandens Død; døde hun inden, kunde hendes Børn beholde Huset Resten af Tiden. Planen blev iøvrigt aldrig til Virkelighed, da Kirkerne foretrak at udrede en Husleiehjælp til Præsteenker fremfor at bebygge den omtalte Grund. Pladsen henlaa derfor ubenyttet, indtil Chr. IV. skjænkede den til Have og „Agerum“ for en af Professorresidentserne; i Christian den Fjerdes Tid blev den botaniske Have derpaa anlagt her.

Byens anden ældgamle Sognekirke *S. Nikolai* havde ligeledes under Beleiringen mistet en stor Del af sin Formue saavel Jordegods som „Sølv, Ornamenter, Fløiels Gyldenstykker, Caseller (Casula, Messekaabe) og Chorkaaber.“ Netop paa Reformationstiden var der truffet Skridt til Opførelsen af et *Taarn;* flere hundrede tusinde Mursten, nogle hundrede Læster Kalk og en Sum Penge var samlet, men ogsaa dette gik tabt. Skjøndt Kirken havde to Kapeller og et Spir over Midtskibet, gjorde den neppe noget imponerende Indtryk; den har vel omtrent set ud, som paa Tapetet fra Frederik den Andens Tid (smlgn. S. 178). I Oktober 1560 ramtes Bygningen af Lynet, som sønderslog Hvælvingen og ødelagde Høialtret tilligemed en af Møntmester Povl Fechtel skjænket Altertavle. Indvendig var Kirken mørk paa Grund af sine smaa gamle Vinduer, og dette Mørke gav hyppigt Anledning til Optøier og Tumulter. Under den nordiske Syvaarskrig i 1567 opstod der saaledes en Panik i Kirken; det siges samtidig med en lignende Panik i en Kirke i Stockholm. „Ret som Præsten — hedder det i en gammel Krønike — stod midt i Prækenen, kom der lige slig en Forskrækkelse iblandt Almuen, saa at de Allesammen trængtes ud af Døren, og Ingen vidste, hvoraf det kom, eller hvad paa Færde var, og Præsten blev alene staaende paa Prædikestolen og maatte saa give al Kirketjeneste over.“ Alvorligere i sine Følger var en Begivenhed, der indtraf samme Aar,

og om hvilken I. L. Wolff beretter følgende: „Det haver sig tildraget, at udi S. Nikolai Kirke er en gammel Kvinde fremkommen, som efter foregaaende Trolovelse vilde lade sig vi ved hendes syvende Mand, hvilket der det rygtedes, da holdt alle Folk udi Kjøbenhavn det meget for vidunderligt, hvorfor at Mange kom til Kirken om Morgenen til Froprædiken at ville se derpaa. Og der Vielsen for Chordøren efter Prædiken skulde angaa, da trængte alt Folk sig til at ville se den unge Mand og gamle udlevede Kvinde, hvilket gav en meget stor Bulder, Opløb og Trængsel, at Præsten neppelige kunde have Fred og Ro til at vi dennem sammen; saadan en stor Trængsel var der den Tid for Chordøren at ville se den unge Mand og meget gamle udlevede Kvinde, at den ene den anden ruskede og tuskede. Der den gamle Kvinde det saa, blev hun vred, og sagde, saa de der omkring var det hørte: „Jeg skal faa Eder idag otte Dage Andet at tage vare end mig.“ En Part, som det hørte, gav sig ingen længer Tanke derom, men Andre lagde disse Ord paa Hjerte. Men se, hvad der skete, og ligesom hun truede og sagde, saa gik det og. Søndagen derefter da gjorde hun det saa ved Trolddoms Kunst til Høimesse, at der blev et stort Mørke og Oprør udi Kirken, at Ingen kunde mærke, hvorfra det kom. Derved Alle forskrækkedes og den ene sig imod den anden vilde forsvare; somme søgte udi saa stor Mangfoldighed til Dørene at undkomme, saa Kapper og Kaaber ginge udi Løbet, en Part derudover blev knuget, traadt og trængt, at de langsommelig Tid det ikke forvinde kunde, og mange gave sig ud af Vinduerne. Der Almuen kom sig noget igjen, erindrede de dennem, hvad Ord de tilforn havde hørt af hende, der hun forgangen Søndag var Brud, hvilke Ord de gave Øvrigheden her udi Staden tilkjende, hvorefter blev befalet at tage hende og hensætte hende. Da efter hendes egen Bekjendelse om dette og andet mere Ondt, som hun udrettet havde, blev hun med andre Flere, som hun udlagde, her for Kjøbenhavn brændt.“ S. Nikolai Kirkes Glandsperiode hører iøvrigt en noget senere Tid til, da det prægtige Taarn blev bygget ved Kristoffer Valkendorfs Omsorg, og det Samme kan siges om Stadens tredie Sognekirke *Helligaandskirken*, der ligeledes skylder den nævnte Adelsmand sit Taarn. Løst fra sin Forbindelse med Helligaandshospitalet, taarnløs og paa alle Sider omgiven af Bygninger (til Vimmelskaftet af de saakaldte Stenboder, paa den anden Side af

de gamle Hospitalsbygninger og lille Helligesthus) med en snever Kirkegaard om sig og besværlig Adgang, kunde den ikke gjøre noget architektonisk Indtryk; den har vel endog tildels været skjult af sine Omgivelser.

En egen Charakter fik Kirkerne, ved at alle *Begravelser* foregik indenfor deres Mure eller paa de dem omgivende Kirkegaarde, en Uskik, der holdt sig gjennem Aarhundreder, og først helt forsvandt i vore Dage, da det den 13de April 1851 forbødes at be-

Ligsten over Korfits Ulfeld († 1563) i Frue Kirkes Chor. Efter Resen.

Ligsten i Frue Kirkes Chor. Efter Resen.

nytte de indenbys Kirkegaarde. Enhver fornem eller velstaaende Familie havde sit Begravelsessted indenfor sin Sognekirkes Mure, som ofte nedarvedes i Aarhundreder; mindre bemidlede Folk nøiedes med en Plads paa den lille Urtegaard udenfor, men Ingen tænkte sig Muligheden af at blive jordet andetsteds. Kun i Pesttider, naar Ligenes Antal var overvældende, blev der udlagt Begravelsespladser for Fattigfolk udenfor Portene. Betalingen for Gravstederne var høist forskjellig; paa Kirkegaarden nogle Mark i Kirkens Skib eller

Omgange nogle Daler, hvorimod Pladser i Choret betaltes med 20 Daler eller derover. Sædvanligvis udmærkedes Gravstedet ved en Ligsten i Gulvet, hvoraf nogle for Dragternes Vedkommende charakteristiske Exempler ses i hosstaaende Afbildninger; rigere Folk havde Epitaphier paa Væggene, hyppigt med Portraiter, som maa have afgivet en livlig Dekoration, men det var ikke tilladt at opføre større opstaaende Gravmæler. Saaledes befalede Frederik den Anden, at Peder Oxes og Otto Ruds „Sepulturer“ i Frue Kirkes Chor skulde

Ligsten i Frue Kirkes Chor. Efter Resen.

NELS VLFSTANDS OC MARGRETE SCHAFFUES
1575

Ligsten over Niels Ulfstand til Barsebæk († 1575) og Margrete Skave i Frue Kirkes Chor. Efter Resen.

nedtages, fordi saadanne Gravmæler „høit over Jorden“ kun tilkom Herrer og Fyrster, og de desuden vare anbragte paa det Sted, „som vi og andre fremfarne Konger have havt vor Stade, naar nogen kongelig Kroning eller Ceremoni er sket eller skal ske“. Paa Kirkegaarden angav kun en lille Tue den Dødes Hvilested, thi efter Reformationen forbødes det at have Kors paa Gravene, og denne Skik kom først i Brug paany henimod Slutningen af forrige Aarhundrede. I det Hele faar man det Indtryk, at man i den nærmeste Tid efter Reformationen ikke har vist synderlig Omhu for Kirke-

gaardene, hvad der vel ogsaa kunde falde vanskeligt paa Grund af den forfærdelige Overfyldning. Et Kongebrev af 15de Marts 1564 dadler den „store Uskikkelighed og Misbrug ved Kirkegaardene udi vor Kjøbstad Kjøbenhavn“, og særlig fremhæves Nikolai Kirkegaard, over hvilken „der er lagt hver Mands Vei med Riden, Agen og i andre Maader, desligeste Tømmer og anden Del dér henlægges, Huse sammentømres med anden Utilbørlighed og Urenlighed, som paa slige Steder usømmeligt er“. Vi ville faa at se, at Tilstanden paa Kirkegaarden udenfor Nørreport var endnu uhyggeligere.

Datidens borgerlige Begravelser foregik hurtigt efter den indtraadte Død; det var kun Adelsmænd, som laa Lig længe. I Christian den Tredies Dage begravedes den Afdøde i Reglen anden Dagen efter Døden, i Pesttider endog 12 Timer efter, men senere stod Liget længere over Jorden, fra 3 til 8 Dage. Den Skik at vaage over Liget i Fællesskab og tilbringe Natten med Sang, Dands og Svir var almindelig; man havde ingen Følelse af det Usømmelige heri, og der maatte direkte Forbud til for at afskaffe Vaagestuerne eller Ligvagten. Overhovedet gav enhver saadan Sørgefest Anledning til alle Slags Udskeielser i Mad og Drikke; Ligfølget blev endog indbudt baade før og efter Begravelsen „for at trøste de Sørgende og lade sig skjænke“, og de mange Forbud og Indskrænkninger frugtede som sædvanlig kun lidet. Al Begravelse foregik fra Hjemmet paa samme Tid, nemlig Kl. 1 om Eftermiddagen, og der blev da ringet stærkt og længe fra Sognets Kirke. I 1578 befalede Magistraten derfor at Klokkerne „ikke maatte ringe en ubillig eller for lang Ringen, men passelig, paa det at sygt og skrøbeligt Folk ikke skulde derfor forskrækkes, som tidt hidtil sket er, thi lang Ringen er den Afdøde intet gavnligt, ei heller dem nytteligt, som igjen leve, og Almuen véd dog uden den langvarige Ringen nu bedre en vis Time (nemlig Kl. Et), naar de Dødes Lig skulle begraves end tilforn“. Ligtoget aabnedes af Peblinge fra vor Frue Skole med en Hører i Spidsen, der sang danske Psalmer, og derefter fulgte Kisten som bares af sortklædte Mænd og var dækket af et Ligklæde (Peld eller Tjeld), som udleiedes af Kirkerne eller Skolen. Nærmest efter Kisten gik 2 eller 3 Par Sørgekvinder, iførte Kaaber med paasyede Hætter eller Hovedsmuer, derefter de mandlige Arvinger i lange Sørgekapper, Slægtningene og de Indbudte og tilsidst i nogen Afstand fra Mændene Koner og unge Piger med et hvidt Slør over

Hovedet. „De vandre To og To i skjøn Orden — siger et fremmed Øienvidne i 1629 — og naar de ere komne til Kirken lægges Liget i Jorden, og man beder Gud om, at det maa hvile fredeligt til Dommedag. Bønnen er kun kort, thi de tro ikke, at den kan hjælpe den Dødes Sjæl. Derpaa begiver Følget sig i Uorden til det Hus, hvorfra Toget udgik, og hvor der er beredt et Maaltid. Hele Selskabet sætter sig tilbords, og Alle drikke efter Landets Skik paa den Afdødes Sundhed".

I *Pesttider* maatte disse Skikke selvfølgelig være underkastede store Indskrænkninger, selv om Øvrigheden ikke havde paabudt saadanne. Ikke blot skulde Begravelsen da foregaa hurtigere efter Døden, men Traktementet ophørte da ventelig af sig selv eller blev reduceret til det mindst Mulige. I Christian den Tredies Tid var Kjøbenhavn gjentagne Gange hjemsøgt af Epidemier, eller som de dengang i Almindelighed kaldtes Pest; de største og i deres Følger mest vidtrækkende indtraf i Aarene 1546 og 1553. Vinteren havde i 1545—46 været usædvanlig streng; Østersøen havde været tilfrosset, saaledes at man kunde kjøre over Isen til Rostock, og Følgen af den vedvarende og stærke Kulde blev en almindelig Misvæxt og Dyrtid, hvortil man neppe nogensinde havde set Mage. I Henrik Smiths Urtegaard hedder det herom:

„End Et giver jeg Dig her tilkjende,
Hvad sig i samme Aar mon hænde,
En Skjæppe Mel fire og tyve Skilling gjaldt
Desligest tolv Skilling en Skjæppe Malt.
Intet Menneske, som lever nu
Kommer nogen Tid slig Dyrtid ihu.
For vore Synder, tror jeg vist,
Er os given saadan Brøst.
Derfore lader os trolige Alle
Ind til vor himmelske Fader falde,
At han for Christi, hans kjære Søns Død
Vil fra os vende saadan Jammer og Nød".

I April 1546 var Tilstanden i Kjøbenhavn meget bedrøvelig; Bagernes og Bryggernes Beholdning af Korn var ved at slippe op, og selv de velstaaende Folk, der havde Penge og Sølv i Behold, kunde Intet faa tilkjøbs. Magistraten henvendte sig derfor til Kongen med Anmodning om, at der for Betaling maatte overlades Borgerne Korn fra de kongelige Forraadshuse, og at der maatte udstedes Ud-

førselsforbud. Kongen svarede imødekommende herpaa og befalede Statholderen paa Kjøbenhavns Slot, Eske Bille, at han skulde „lade gjøre samme vore Borgere efter Lejligheden af vort Korn Tilføring for deres Penge og have Tilsyn med, at de Nødtørftige maa og fange Noget af samme Korn". Dernæst befalede han at iværksætte en Husundersøgelse i alle Borgerhuse i Staden „baade hos Rige og Fattige, Ingen undtagen, Ingen seendes gjennem Fingre med", og hvis der fandtes Korn hos Nogen „i Hobetal", skulde det sælges til de Fattige. Hvad Udbyttet af denne Undersøgelse har været, vides ikke, men den 6te Juni fandt Kongen Anledning til at udstede et almindeligt Forbud mod Udførsel af Korn, Kjød, Græsøxne og al Fetaille med Undtagelse af Smør, Sild og Aal, hvorhos han befalede, at der skulde indføres 10—15 Læster Korn til Kjøbenhavn. Ulykken forværredes endyderligere, da der udbrød en meget *ødelæggende Pest* i Staden, hvis Virkninger vare saa meget større, som næsten ethvert Middel til at lindre eller forebygge Sygdommen manglede. Den eneste studerede Læge i Kjøbenhavn, Universitetsprofessoren Dr. Christiern Morsing, flygtede fra Byen sammen med sine Kolleger og Studenterne og drog til Universitetets Gaard: Knardrup, hvor han for dog at gjøre nogen Nytte, udarbeidede et lidet Skrift: „Om Pestilenses Aarsag, Forvaring og Lægedom derimod". Der fandtes kun et eneste *Apothek* i hele Danmark og Norge, nemlig i Ambrosius Bogbinders gamle Gaard paa Hjørnet af Højbroplads; men Apothekeren Antonius synes netop paa dette Tidspunkt at være død, da hans Efterfølger, Hollænderen Villum Unnos Privilegium er dateret den 15de Septbr. 1546. Under disse Forhold maatte Indbyggerne nøies med Husraad og Lægebøger eller søge Hjælp hos Bartskjærerne, Datidens ulærde, men ikke helt ukyndige Chirurger. Dødeligheden maa have været stor, thi de indenbys Kirkegaarde kunde ikke modtage Mængden af Ligene, saaledes at man maatte skride til Anlæget af den saakaldte *ny Kirkegaard udenfor Nørreport*, der laa indenfor Søerne, i Egnen om Linnésgade mellem den forlængede Frederiksborggade og Gothersgade, og vistnok kun benyttedes som Pestkirkegaard for de Fattige. Da Pesten var forbi sent paa Aaret 1547, henlaa Kirkegaarden ubenyttet, indtil den formodentlig atter toges i Brug under den næste store Epidemi i Sommeren 1553, der varede et halvt Aars Tid og ligeledes krævede mange Offre. Stephanius fortæller, at man i dette Aar saa mange

Jertegn, baade i Kjøbstæderne og paa Landet; thi det var som Himlen stod i lys Lue paa mange Steder. Andre Steder syntes det, ligesom den skiltes ad, og en stor Hob Ild fremskinnede af dens Aabninger (Nordlys). Solen var mere rød end sædvanlig og havde en Blodfarve; Maanen havde et hvidt Skin, medens det regnede. Der faldt allevegne megen Ild ned af Skyerne, og der saas idelig brændende Luftsyn i Luften, hvilket Altsammen var et Forvarsel for den skadelige Pest, som borttog baade Mennesker og Kvæg. Ogsaa ved denne Leilighed blev Universitetet og den latinske Skole opløst; den medicinske Professor Peter Capeteyn flygtede til Halsnæs i Nordsjælland, og efterlignende Morsings Exempel forfattede han her en Bog om Pesten, af hvilken et kort Uddrag: „En Præservation og Forvaring mod Pestilense“ blev besørget oversat paa Dansk og udgivet af Peder Palladius, der var den eneste af Universitetslærerne, som havde Mod til at blive i den pestbefængte By. Palladius ledsagede det lille Skrift med „en aandelig Recept og Præservation tilhobe skrevet af den hellige Skrift“, hvori han baade formanede og trøstede Indbyggerne. Stemningen blandt disse ses at have været sløv og ligegyldig; man sagde: „Lad gaa, dør jeg iaar, saa dør jeg ikke ad Aare; der dør Ingen, uden at de ere feye (forud bestemte til Døden). At Gud tager Børn og Fattigfolk af Verden, det gjør han vel udi; der er altfor mange af dem. Pestilense er ikkun en Børnedød; jeg døer ikke i Børnedød. Der skulle jo Nogle dø, Verden er fuld med Folk“. Vi ville faa at se, at lignende Epidemier vare hyppige under Frederik den Andens Regjering og gav Anledning til Opførelsen af et Bindingsværks-Kapel paa den ovenfor omtalte *nye Kirkegaard.* I Mellemtiden henlaa den yderst forsømt, hvorom den borgerlige Værge ved Vor Frue Kirke, Laurids Madsen Bøssestøber, der var Raadmand og forestod det kongelige Kanonstøberi i S. Peders Kirke, har efterladt en udførlig Beretning. Heri hedder det bl. A.: „Anno Domini 1556 da stod den nye Kirkegaard øde og uordineret, saa naar Kong Christian salig med Gud tidt og ofte drog ud af Nørreport til Esrom og Helsingør og andensteds, ihvor hans Naade havde Lyst at drage, saa han altid, at der gik Faar og Øg og anden Urenhed paa forskrevne Kirkegaard, hvilket Hs. kgl. Majestæt var ikke vel tilfreds med. Saa sendte han Bud til Kirkeværgerne udi Vor Frue Kirke, at de skulde komme op til Hs. kongelige Majestæt. Den Tid, jeg

kom op til Hans Naade, da tilspurgte han mig, hvi den forskrevne Kirkegaard stod saa uordineret og øde og ikke holdtes ved Magt og Hævd, som christne Menneskers Lig skulde begraves udi, da svarede jeg saa: „Naadigste Herre, vi ville faa Raad dertil, at den skal blive vel flyet, saa at det skal gaa vel til". Da befalede Hans Naade mig, at jeg skulde lade et Plankeværk slaa derom, hvilket jeg svarede til: „Naadigste Konning, det skal gjerne ske, og med det Allerførste". Da svarede Hans Naade: „Lad det saa ske; vi ville ved Guds Hjælp, om vi leve, lade gjøre en Mur deromkring". Da lod jeg strax ramme Plankeværk omkring, saa at forskrevne Kirkegaard blev færdig, og holdt jeg Ordning og Skik paa forskrevne Kirkegaard i otte samfulde Aar fra Anno 1556 til Anno 1564. Saa bad jeg de andre Kirkeværger udi imidlertid, at de skulde og have Tilsyn dertil, saa agtede de der intet om, og menendes saa, at det havde intet paa sig. Da tog jeg mig udi Sinde, at jeg ikke heller vilde agte det, hvilket jeg fik ogsaa Lykke til, saa at det ikke duede meget. Men Anno 1564 begyndte den store Pestilense at regnere her i Kjøbenhavn, da raadede Graverne selv derudi og holdt der ingen Ordning og Skik, men skikkede sig utilbørligen".

Laurids Madsens Beretning er for udførlig til at kunne gjengives her i sin Helhed, men den indeholder adskillige mærkelige Træk, som fortjene at fremhæves. Han fortæller, at Graveren Steffen, der tillige var Taarnvægter i Vor Frue Taarn, havde for Skik at grave Kisterne op af Jorden, slaa Laaget istykker og „hugge sin Hakke udi de døde Menneskers Kroppe og bede dem staa op i tusind Djævles Navn", hvorhos han sagde: „I have længe nok ligget her". Da nogle „Trappedreiere" havde klaget paa Slottet herover, fik Laurids Madsen en alvorlig Irettesættelse af Borgmestre og Raad og Befaling til at tage vare paa Kirkegaarden i Forening med de andre Kirkeværger, men disse unddrog sig imidlertid fremdeles deres Pligt. Det ses, at Kirkegaarden var omgiven af Haver, som tilhørte forskjellige Borgere i Byen, og som bleve indtagne, da den skulde udvides; en enkelt af disse, tilhørende Eva Hattemagers, var særlig smuk og med Hus paa, hvorfor den maatte betales i dyre Domme. Den ny indtagne Jord blev ligesom den gamle omgiven med et Plankeværk, men Manglen af et Hus, hvor Ligfølget „kunde staa i Tørre og høre Guds Ord og faa nogen Fortrøstning

at gaa hjem med", blev efterhaanden meget følelig, navnlig for Kvinderne, som fremkom med lydelige Klager derover. Laurids Madsen blev deres Ordfører hos Borgmestre og Raad, og medens man først havde isinde at nøies med et Skur, blev det dog tilsidst bestemt, at der skulde bygges Noget, „som kunde være anseendes". Det af Bindingsværk opførte Kapel, som byggedes for alle tre Sognekirkers Regning i 1566, har dog sikkert ikke været, hvad man nutildags vilde kalde anseeligt. Det laa midt paa Kirkegaarden og brugtes ene og alene til Ligprædikener; dets væsentligste Prydelse var formodentlig Frue Kirkes gamle Altertavle (smlgn. S. 313). Graveren havde et særligt Hus i et af Kirkegaardens Hjørner og Laurids Madsens Skildring af hans Raahed stemmer godt med Magistratens Instrux til ham af 1562, hvori det under Livsstraf forbydes ham at holde Dobbel og Drik og at huse eller dølge Skarnsfolk og „Uryggeløse". Den Tilstand, som tidligere havde hersket derude, ses af saadanne Befalinger, som at han skal „plante Ask og Lind og andet Nytteligt rundt om Kirkegaarden og holde den i Agt og Ære mere end som tilforn været haver", og at han saasnart Byens Porte tillukkes, „skal tillaase og forvare Kirkegaardens Port og Laage, at derinde ikke skal skjules og foraarsages Synd og Ondskab, som desværre tilforn sket er".

Kjøbenhavns Ret til selv at vælge sin *kommunale Øvrighed* var, som vi have set, gaaet tabt ved Borgernes Deltagelse i Grevens Fejde, og Byens Selvstændighed var i det Hele taget ringere end de øvrige danske Kjøbstæders. Christian den Tredie indsatte vistnok et helt nyt Raad, da han kom i Besiddelse af Byen, senere bleve derimod Raadmændene valgte af Magistraten uden kongelig Stadfæstelse, medens Borgmestrene altid beskikkedes af Kongen og højtideligt indsattes af Rigshovmesteren, Kantleren, Slotsherren eller en anden høi Embedsmand paa hans Vegne. Derhos indskrænkedes Magistratens Antal til 12, istedetfor som tidligere 16. Den Borgmester, som havde været længst i Embedet, var den øverste, men der fandt ingen almindelig Oprykning Sted, saaledes at det paa ingen Maade var givet, at alle Raadmændene efterhaanden bleve Borgmestre. Hver Fredag holdt Magistraten Møde paa Raadhuset for at raadslaa om Stadens Anliggender; den havde derhos en dømmende Myndighed i Sager, som ikke henlaa under Byfogdens Kompetence, hvilket selvfølgeligt let kunde give

Anledning til Strid med denne. I Toldsvigs- og Kapersager afsagde Kjøbenhavns Magistrat ligeledes Domme, og fungerede saavel under Frederik den Andens som under den største Del af Christian den Fjerdes Regjering som *Sø- og Handelsret*, indtil der i Aaret 1639 dannedes en særlig Domstol i Søsager. En ejendommelig Skik var det, at der et Par Gange om Aaret holdtes *Bursprog* paa Raadstuen; det vil sige: Stadsretten og de vigtigste for Øieblikket gjældende kommunale Paabud bleve oplæste af Raadstuskriveren i en høitidelig Forsamling i Raadhusets store Sal, hvortil de menige Borgere havde Adgang.

Det forstaas af sig selv, at det var en Ærespost at have Sæde i Byens Raad, thi Medlemmerne af Magistraten, hvoraf mange vare fremragende Handelsmænd, spillede ved alle officielle Leiligheder en fremtrædende Rolle, men det var tillige en *indbringende Stilling*, skjøndt Borgmestre og Raad ikke havde nogen ligefrem Løn eller Gage. En betydelig Del af Serridslev Mark, hvilken Byen som bekjendt erhvervede under Frederik den Første, var udlagt til Magistraten, et Forhold, som dog først blev lovformelig ordnet i Aaret 1539. Den Maade, hvorpaa dette gik for sig, er charakteristisk for Tiden. 39 Borgere, som vare udvalgte af Byens 8 Rodemaal, vare blevne opkaldte paa Raadhuset „for nogle mærkelige Ærendes Skyld, som Staden anrørendes var“, og ved denne Leilighed anmodede Magistraten dem tillige om at ordne Forholdet med den Ager og Eng, som hidtil med Rodemestrenes og Borgerskabets Samtykke havde ligget til Kjøbenhavns Raadstue og de ærlige Mænd, som sad i Raadet. „Og da — hedder det i Magistratens Vedtægtsbog — vigede Borgmestre og Raad af Raadstuen og ind i Kamret den Stund, at de toge deres Beraad, og der de igjen indkom, gave de foreskrevne Borgmestre og Raad derpaa saa for endeligt Svar, at efterdi at samme Del af Serridslev Mark nogen Tid tilforn havde ligget til Kjøbenhavns Raadstue, som Laurids Nielsen og Per Smed idag tilkjendegave, da vilde de det og gjerne indgaa og samtykke, at samme Mark, Ager og Eng skal nu efter denne Dag til evig Tid ligge til Borgmestre og Raad i Kjøbenhavn og deres Efterkommere, dog med saa Skjel, at de selv skulle lade indhegne samme Eng, Kjøbenhavns Borgere uden al Besværing i alle Maader, og naar nogen af Raadet dør og afganger, da skal hans Hustru have Vederlag for hvis hendes døde Husbond havde bekostet paa

samme Serridslev Mark enten ved Dige eller i andre Maader". I 1567 var den paagjældende Jordlod imidlertid „fordreven" og kunde ikke „give sin tilbørlige Grøde af sig, som Umagen kan betales med", hvorfor Magistraten ønskede en anden Jord. Den havde iforveien udset sig en Mark og indhentet Slotsherren Bjørn Andersens og Statholderen, Rigshovmester Peder Oxes Samtykke paa Kongens Vegne, og Rodemestrene og de 43 „Menigheds Mænd", som bleve sammenkaldte, bejaede, bevilligede og samtykte endrægteligen Magistratens Begjæring. Den Jord, som nu blev udlagt, var den saakaldte *Raadmandsmark*, som blev hos Magistraten indtil 1771, og den Dag idag bærer sit Navn. Byfogden og Byskriveren forundtes der et Stykke af Vangen, dog paa Magistratens Diskretion.

Fiskeriet i Søerne var ligeledes Magistratens fra Arilds Tid; Kjøbenhavns Borgmestre og Raadmænd havde ikke blot Embedsjord, men ogsaa Embedsfiskevand. Fiskeriet var aabenbart mere end Sport; det var en vigtig Indtægtskilde, hvad der ogsaa fremgaar af, at mange af Magistratens Medlemmer havde private Fiskeparker udenfor Byen. Den nuværende *Peblinge- og Sortedamssø* vare oprindelig én Sø; fra Nordsiden havde Byen nemlig kun tre Adgange: nuværende gamle Kongevei for Enden af S. Jørgens Sø, Dæmningen eller „Dammen" mellem St. Jørgen og Peblingesøen, over hvilken Jernbanen nu er ført ind i Byen (Peblingedammen) og Østerbrogade for Enden af Sortedamssø (Sortedam). Over Ladegaardsaaen, som kaldtes den „onde Bæk ved S. Jørgen", var der lagt en Bro. Paa hvilket Tidspunkt den Dæmning er anlagt for første Gang, ved hvilken den ene Sø deltes i to, kan ikke oplyses, men den nævnes i 1562 under Navnet *Fjellebroen*, i 1570 som *Langebro* og paa Christian den Fjerdes Tid som *Peblingebroen*. *S. Jørgens Sø*, der nu benyttes som Reservoir for Vandværket, var den Gang mindre end nu og havde et Afløb til Byens Grave ved Studiestræde. Da den ikke var opdæmmet, havde Vandet derhos frit Udløb i Stranden, hvorfor dens Bredder vare flade og vidtstrakte Enge, medens der i Midten fandtes et større Aaløb. Overfor de tilstødende Lodseiere havde Magistraten iøvrigt Vanskelighed ved at hævde sine Rettigheder. Hinsides S. Jørgens Sø paa Vodroffgaards Jorder laa den gamle S. Jørgens Gaard, som ved Reformationen var tilfalden Helligaandshospitalet, og dette søgte uden videre at indvinde Eng fra Søen ved at lade Afløbet udgrave og regulere. Da Søen imidlertid var

Byens, kunde Magistraten ikke finde sig heri, og under en Retssag blev der givet den Medhold; Helligaandshusets Forstander fik at vide, at han ingen Ret havde til at handle som sket var, og at Borgmestrene paa Byens Vegne skulde nyde deres Fiskeri, som de tilforn i langsommelig Tid havde havt, hvorhos det tillodes dem at indgrave Byens Ejendom fra Hospitalets. Benyttende sig heraf, lod Magistraten en stor Del af Søen udtørre til Ager og Eng, og i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede var S. Jørgen næsten helt forsvunden, thi det hedder i et Kongebrev, at der mellem Vester- og Nørreport var en „Plads, hvor tilforn haver været en stor Sø", tildels besaaet med Korn, tildels udlagt til Engbund. Men da Christian den Fjerde frygtede for, at Adgangen til Staden skulde blive for let, „dersom noget uformodendes (det Gud forbyde) fjendtligvis kunde paakomme", befalede han i Aaret 1606, at Søen atter skulde opdæmmes, hvilket ogsaa skete, skjøndt Magistraten bad om Henstand af Mangel paa Penge. Ogsaa i Stadens fjerde Sø, *Lersøen,* der dannede Bymarkens Nordgrændse, havde Magistraten Fiskeret, hvorimod *Jagtretten* i alle fire Søer var Kongens. Hvor landligt det paa hin Tid saa ud i Kjøbenhavns nærmeste Omegn fremgaar af Forbudene mod at skyde Harer, Agerhøns, Svaner og andet Saadant udenfor Portene; hvor Gader og lange Husrækker nu strække sig, færdedes Krybskytter med „lange Rør" (Bøsser). I 1619 mistede Magistraten iøvrigt sin Ret til at fiske i alle fire Søer, thi Kongen forbeholdt sig den mod at overlade Byen Ordrup Sø, tre Damme ved Gamle Vartov og et aarligt Deputat af 150 Karper, som Kongens Fiskemester skulde aflevere, hvilket til sine Tider kunde falde vanskeligt nok. Til Søernes Bund eller Bredder havde Kongen dog ingen Ret; de vedblev at tilhøre Kommunen.

Magistraten havde mange *andre Indtægter*, saaledes af Vinkjælderen under Raadhuset, af Søtønderne paa Middelgrunden og i Øresund, Gebyrer af Borgerbreve og Skjøder, der læstes paa Thinget, en Del af Sagefaldet og af Arv, der gik til udenrigske Arvinger eller som arveløst Gods tilfaldt Kronen, af Veierhuset o. s. v. I 1548 forlenede Kongen Magistraten med *Emdrup By* uden al Afgift, og i 1558 med et *Fed* eller øde Fiskerleie *paa Dragør*, som Stralsunds Borgere fra gammel Tid havde havt, men ikke i tyve Aar havde brugt. Sandsynligvis er dette Fed blevet taget i Brug i Sildetiden, men da Stralsunds Borgere mange Aar efter (i 1590)

besværede sig over, at man havde berøvet dem Pladsen, blev den vistnok udleveret igjen. *Vandmøllen*, som Magistraten i sin Tid havde faaet af Frederik den Første (smlgn. S. 124) tog Christian den Tredie til sig, da han paa dette Sted lod den saakaldte „Vaterkonst“ indrette, ved hvilken Vandet fra Mølledammen blev ført over til Slottet; først i 1597 bortforpagtedes Møllen atter til Borgmestrene. En overordentlig vigtig og betydningsfuld Gave fik Kjøbenhavns Magistrat, da den i 1547 *forlenedes med Island* og *Vespenø* (de nuværende Vestmannaøer), saaledes at den paa 10 Aar mod en aarlig Afgift skulde have disse Landes Indtægt, Told og al Kongens og Kronens Rente. Borgmestre og Raad skulde selv lade Landet beseile fra Kjøbenhavn og sende en god forfaren Mand dertil, som altid skulde være der og have Tilsyn med, at der vederfores Indbyggerne Ret efter Norges Lov. Man ser saaledes, at Magistraten havde en temmelig omfattende Virksomhed; dens Medlemmer vare altsaa i Embedsmedfør ikke blot Jordbrugere, Fiskere og Vinhandlere, men ogsaa Handelsmænd i stor Stil. Et Forsøg, som de i 1553 gjorde paa ogsaa at faa Eneret paa Handelen paa Færøerne, mislykkedes dog; Kongen afslog det og meddelte dem, at Færøerne vare henlagte under Bergenshus, og at Handelen derpaa var fri for Danmark og Norge, hvilket rigtignok ikke varede længe, efterdi Mikkel Skriver, en anset Kjøbmand, der senere blev Borgmester i Kjøbenhavn, i 1556 fik Monopol paa at seile paa Færøerne og oppebære Kronens Rente og Rettighed dér mod at aflægge aarligt Regnskab og yde Kongen tre Fjerdedele af Indtægten ved sit Kjøbmandskab. Kjøbenhavns Magistrat havde iøvrigt saa stor Vanskelighed ved at styre Island, hvor de religiøse Stridigheder endnu ikke vare udfægtede, at den tilsidst maatte opgive Ævret. Magistratens derværende Foged, Raadmand *Laurids Mullie*, som styrede Øen med en kongelig Lehnsmands Myndighed, blev kort efter sin Ankomst indviklet i Feiden mellem den katholske Biskop Jon Aresen i Hole og Vestlandets mægtige Høvding Dade Gudmundsen. Da Jon Aresen havde taget den protestantiske Biskop, Martin Einersen, tilfange, og der overhovedet herskede anarchiske Tilstande paa Øen, begav Laurids Mullie sig til Kjøbenhavn for at sætte Kongen ind i Sagerne, og denne dømte Biskop Jon fra hans Embede og erklærede ham for fredløs. Forsynet med et kongeligt Brev af 28de Januar 1550, hvori Dade Gudmundssen opfordres til

at hjælpe Fogden med at gribe den oprørske Bisp, og Islænderne fik Befaling til at være ham hørige og lydige, vendte Laurids Mullie tilbage, men hans Forsøg paa at hævde sin Myndighed havde et meget uheldigt Udfald. Biskoppen mødte vel paa Althinget, men bød Laurids Mullie aabenbar Trods, og da han heri støttedes af de hamborgske og lybske Kjøbmænd, der handlede paa Øen, maatte Magistratens Foged tilsidst atter flygte til Danmark, idet han overlod Styrelsen af Islands Sager til *Kristen Skriver*. Der blev nu udrustet en Flaade paa 5 Krigsskibe, hvoraf Kjøbenhavn stillede det ene, men da Flaaden i Sommeren 1551 naaede Island, var Vanskeligheden løst, ved at alle Hovedpersonerne i Tragedien vare forsvundne. Kristen Skriver havde nemlig ladet Biskoppen og hans tvende Sønner henrette og var selv bleven dræbt nogle Maaneder efter af den Henrettedes Frænder og Tilhængere, hvorfor Reformationen ved de danske Krigsskibes Ankomst uden Vanskelighed blev endelig indført og Christian den Tredie hyldet. Imidlertid havde disse Begivenheder til Følge, at det kjøbenhavnske Regimente paa Island fik Ende; i 1552 sendte Kongen selv en Lehnsmand Poul Hvitfeld til Øen, fordi „de Islændere ere Kjøbenhavns Borgere meget ulydige og dem intet agte og meget mindre de Hamborgere“, og Laurids Mullie maatte altsaa for tredie Gang rømme Øen. Imidlertid beholdt Magistraten dog sine Handelsfriheder paa Island, forsaavidt de ikke stred mod Islands Love og Privilegier, og Kongen tilstod den som et Slags Erstatning for det Tabte: Vespenø med al Told og anden kongelig Rettighed for en Afgift af 200 Rdlr. aarlig. I Aaret 1557 var Magistratens tiaarige Privilegium udløbet; men Borgerne vedbleve dog at handle paa Øen, navnlig naar det lykkedes dem at erhverve Privilegier paa en eller flere Havne. Først i 1602 blev det islandske Handelskompagni stiftet, som spiller en saa stor Rolle i Øens Historie.

Magistratens Sæde var *Raadhuset*, der laa mellem nuværende Gammeltorv og Nytorv. Hovedfaçaden var til Gammeltorv; den sydlige Side var sikkert indtil Christian den Fjerdes Tid tarvelig og beskeden, thi Nytorv var bedækket med Boliger for Kommunens Embedsmænd og Tjenere, Bysvendene, Mestermanden o. s. v., her var Materialgaard og Staldgaard, og Bygningen havde derfor ingen almindelig Adgang fra denne Side og har overhovedet ikke kunnet gjøre sig gjældende mellem Omgivelserne. Paa et gammelt Pro-

Dronning Dorotheas Brudesmykke.

Efter Originalen paa Rosenborg.

Thieles Bogtrykkeri. Kjøbenhavn.

spekt af Staden fra Frederik den Andens Tid ville vi faa Raadhuset at se som en høi massiv Bygning med takkede Gavle. Paa Gammeltorv existerede Springvandet endnu ikke, men der fandtes en Brønd, som laa noget til Siden. Raadhusets største Ejendommelighed var *Vinkjælderen*, som tilhørte Magistraten, og hvorfra denne drev en indbringende Vinhandel, saameget mere som den havde forskjellige Privilegier fremfor Byens andre „Vinførere". Arresterne var ligeledes i Kjælderen og stødte lige op til Vinstuen. I Bygningens andre Etager fandtes naturligvis idetmindste én større Forsamlingssal foruden talrige mindre Rum, og her opbevaredes *Stadens Arkiv* i Skabe og Foldeborde, hvortil en af Borgmestrene havde Nøglen. Den store Raadstusal anvendtes ligesom Festsalen i det danske Kompagnihus hyppigt ved fornemme eller rige Borgerfolks Bryllupper, naar Festen om Aftenen afsluttedes med en Dands til Sangen af Kjæmpeviser. Oprindelig synes kun Magistraten selv og den høiere Borgerstand, det vil sige: Kjøbmændene og Bryggerne at have havt Ret til at benytte Raadstuen; men lidt efter lidt fik den lavere Borgerstand ogsaa Indpas her, hvilket fremgaar af en Forordning af 1624, hvori denne Misbrug forbydes. Til Raadhusets Kostbarheder hørte det her afbildede *Brudesmykke* af forgyldt Sølv, som i 1557 skjænkedes af Christian den Tredies Dronning Dorothea, maaské til Minde om et eller andet Bryllup, hun havde bivaanet, og som vel i et hundrede Aar smykkede Tusinder af kjøbenhavnske Brude. Dronning Dorothea — skriver Gjellerup — var meget ivrig for at stifte Ægteskaber indenfor sin egen Slægt, ligesom hun endnu i en fremrykket Alder selv tænkte paa at gifte sig igjen, og det er derfor betegnende for hende, at der iblandt de faa Minder, som ere bevarede fra hende, findes det Brudesmykke, hun skjænkede Kjøbenhavn". Det er sandsynligvis blevet baaret foran paa Brystet ved Hjælp af Remme, som have været fæstede over Skuldrene, og maa trods det slette Arbeide have været effektfuldt. Midt paa Pladen ses Fugl Phoenix, eller rettere den ses ikke mere paa Grund af Smykkets barbariske Udførelse og Ælde, holdende en stor rund Saphir foran sig, og i Kløerne Dronningens Familievaaben (det sachsiske). Over Fuglen er anbragt en Smaragd og en Saphir, under Vaabnet en Saphir og en Amethyst, samt desuden mellem Løvværk og Blade 6 store Perler. I Resens Efterretninger om Kjøbenhavns Raadhuse omtales Brudesmykket, og der gives en

kuriøs Forklaring af de forskjellige Stenes Betydning. Den øverste Sten betyder Gud; den store Saphir i Midten Verdens runde Kreds, de to Perler paa Siden af Vaabnet de to Ægtefolk, „som skulle leve sammen indtil den mørke Død (den mørke Amethyst som er i Enden af Smykket) skiller dem ad“. Endnu mere kuriøs er følgende symbolske Forklaring, der ligeledes læses hos Resen: „At den ene Sten, som er paa høire Side af Vaabnet, er en Diamant(!), haard og hvid, bemærker, at Manden skal være i Huset som en Diamant, den fornemste, haard og mandhaftig, hvid ɔ: med Hellighed, Skikkelighed og Forstand staa sit Hus for. Den anden Sten paa den venstre Side af Vaabnet er „ophefven“ og kantet og betyder, at Kvinden skal ved Barnefødsel have stor Smerte, Kors og Bedrøvelse. Hvad Formen er anlangendes, som er som en Dør for et Hus, da ikke alene ved Ægteskabet begynder En at holde Hus, men endog for Ægtefolk, der lever med hinanden, er Ægteskabet en Dør til Himmerig“. Paa Resens Tid brugtes Brudesmykket iøvrigt ikke mere, men opbevaredes paa Raadhuset som en Oldsag; i 1859 kom det til Rosenborg, men er fremdeles Stadens Eiendom. Om Raadhusets indre Udstyrelse vides saa godt som Intet, og først fra Chr. IV.s Tid fik det som saamange andre af de offentlige Bygninger et monumentalt Udseende og blev en Pryd for Byen. Endnu sparsommere ere Efterretningerne om Kommunens øvrige Eiendomme indenfor Voldene: *Avlsgaarden* bag Raadhuset (thi Byen havde leiet en anden Avlsgaard i Springgade, der tilhørte Helligaandshospitalet), *Slutteriet, Bysvendenes Boliger, Slagterboderne*, som netop i nærværende Tidsrum flyttedes fra Kjødmangerstræde (Kjøbmagergade) til Hjørnet af Skindergade og Klosterstræde, *Teglgaarden* og *Badstuen* foruden en stor Mængde „Boder“ og Grundeiendomme spredte over hele Byen. Kommunens Tøihus eller *Arkeli*, hvor dets Beholdning af Vaaben og Ammunition opbevaredes, tilfaldt Kongen ved Overgivelsen, men blev næppe benyttet mere som saadant, da Kongen selv havde et Tøihus paa Bremerholm. Det laa i nuværende Vimmelskaft ligeoverfor Helligaandskirken og maa have udgjort en Del af „Petersens Kloster“; efter 1558 kom det i privat Eie.

En hel Stab af Embedsmænd og Tjenere var knyttet til Kommunen enten for at varetage Kronens eller Stadens Tarv. Den vigtigste af disse var *Byfogden* „Kongens Foged“, der udnævntes af Slotsherren og aflagde høitidelig Ed til ham paa Slottet i Stat-

holderens eller Rigens Hovmesters Nærværelse. Naar dette var sket førte Slotsherren ham til Raadhuset og forestillede ham for den samlede Magistrat som en ret kongelig Byfoged, der skulde agtes og holdes for en saadan, hvorpaa Alle i Procession begav sig til Bythinget, den af Thingstokke indhegnede aabne Plads foran Raadstudøren. Umiddelbart foran Byfogden bares ved denne Leilighed de store Sværd (smlgn. S. 232), der vare et Symbol paa hans Magt. Borgmestre og Raad tog nu Plads paa Thingstokkene, medens Slotsherren med den ny Byfoged ved Siden staaende forkyndte den forsamlede Almue Kongens Valg og befalede den at være Byfogden hørig og lydig. Som vi ovenfor have set, fik Byfogden og Byskriveren i 1567 et Stykke af Borgmestres og Raads Vang, men kun saalænge Magistraten vilde unde dem denne Indtægt; ellers bestod Byfogdens Løn udelukkende af Sportler og i Frederik den Andens Tid et Deputat fra Slottet. Hans Stilling var iøvrigt anset og agtet; ikke faa af Byfogderne bleve senere Borgmestre og Raadmænd.

Byfogden havde samtidig en executiv og dømmende Myndighed; han var baade Politimester og Dommer, men da Magistraten ogsaa holdt Domstol paa Raadstuen, kunde det falde vanskeligt at afgjøre, hvad der hørte under Bythingets, og hvad der hørte under Raadstuens Kompetence, hvoraf Følgen ogsaa kunde blive alvorlige Stridigheder. I Almindelighed kan det siges, at Byfogden havde Opsigt med alle Kongens Sager ɔ: med alle dem, der gav Kongen Indtægt; skulde Bøderne derimod deles mellem Staden og Kongen, maatte begge Parter handle i Fællesskab. Derfor var Stadens Kæmner og Byskriveren (der var Kommunens Embedsmænd) tilstede paa Bythinget mellem Thingmændene eller Stokkemændene for at vaage over, at man ikke gik Kommunens Interesser for nær, medens Byfogden paa den anden Side overværede Magistratens Domstol for at passe paa Kongens Ret. I Almindelighed blev Sager om Manddrab, Slagsmaal, Gjæld, Tyveri, Injurier o. lign., i hvilke der kunde tilfalde Kongen nogen Sagefald og Rettighed, dømte paa Bythinget, medens vigtige og vanskelige Spørgsmaal afgjordes af Magistraten. Byfogden havde derhos Opsigt med Gadernes Renligholdelse og Brolægning; han skulde paagribe Manddrabere og holde dem fængslede, have Tilsyn med Bagerne og Slagterne, at de bagte godt ustraffeligt Brød og ikke brugte falsk Vægt, overhovedet udføre, hvad man nutildags kalder Politiforretninger. Den

ældgamle Thingdag var Mandag, og Retten blev sat Kl. 8 om Morgenen, hvilket i hine Tider ikke kan kaldes meget tidligt.

Byskriveren var, som vi have set, tilstede paa Bythinget og ved Raadstumøderne for at føre Thingbogen og Raadstuprotokollen; han udfærdigede Skøder, Domme og lignende Dokumenter og udarbeidede Ruller over det vaabenføre Mandskab. Som kommunal Embedmand havde han Fribolig i et Stenhus paa Hjørnet af Klædeboderne og Gammeltorv; han boede altsaa som de fleste andre af Stadens Tjenere i Nærheden af det Sted, hvorom hans Virksomhed koncentrerede sig. Han havde en fast aarlig Løn, endvidere Sportler af de Dokumenter, han udfærdigede, et Deputat af Kongen (for det, han skrev af Kongens Sager) og endelig en Mark i Borgmestres og Raads Vang paa lignende Betingelser som Byfogden. ***Mestermanden***, Skarpretteren eller Bøddelen, havde ligeledes Fribolig (bag Raadhuset) og 24 Daler i aarlig Løn af Byen; Kongen betalte ham derhos ogsaa Gage for hans Ulejlighed med Kongens Folk. Hans Embede maa have været indbringende, thi der tilkom ham særskilt Betaling for hver Exekution, han udførte, og i hine Tider havde Bøddelen fuldt op at bestille. Han maatte heller ikke reise fra Byen uden Øvrighedens Tilladelse. En gammel Taxt af 1612 bestemmer, at han for en Halshugning skulde have 2 Daler, „men dersom samme Person fremdeles skal lægges hel paa en Steile, maa han tage 1 Daler mere for sin Umage“. For at partere og lægge paa fire Steiler fik han 4 Daler, for at radbrække og steile 4 Daler, for en Tyv at hænge 2 Daler, for en Troldkvinde eller Troldkarl at brænde 4 Daler. For at pine, kagstryge, udfølge af Byen o. lign. var Taxten en Del lavere. Hertil kom en Mængde Sportler. Ved Mikkelsdagstider gik han omkring og opkrævede en Skilling af hvert Hus; kom der et Skib med Brænde i Havnen, havde han Ret til at forlange en Part deraf, ja han kunde møde paa Torvet, hvor Bøndervognene holdt, og hvis han her kunde berøre Noget eller bemægtige sig det, var det hans Eiendom, aabenbart fordi det da betragtedes som urent. Denne Uskik blev forbudt i 1612, og Byen holdt ham da skadesløs med et fast Vederlag. Mestermanden var forresten ikke foragtet eller i ilde Ry som Rakkeren; han drev endog et Slags Lægevirksomhed ved Siden af sin anden Forretning, og Frederik den Anden skjænkede ham en formelig Bevilling til at sætte Lemmer

i Led og helbrede gammel Skade; dog maatte han ikke gjøre Indgreb i Bartskjærernes Næring og forbinde friske Saar.

Det faste Politikorps, der stod til Borgmestrenes og Byfogdens Raadighed, *Bysvendene* eller *Stadens Tjenere*, var meget lille, neppe mere end 5—6 Mand, og kunde derfor kun udrette Lidet eller Intet for den offentlige Orden. Bysvendene havde Fribolig i Kommunens Huse omkring Raadhuset og figurerede som Vagt ved Magistratens Forsamlinger paa Raadstuen, paa Bythinget, ved Henrettelser og lignende Leiligheder, hvorhos de besørgede Stævninger, Tilsigelser, Udpantninger, Beslaglæggelser m. m. Den egentlige Vagttjeneste besørgedes derimod af Borgerne selv paa Omgang, indtil Magistraten i 1567 for at imødekomme de velhavende Borgere, for hvem den personlige Vagttjeneste maatte være særlig byrdefuld, antog og lønnede 100 duelige Karle „paa det Alting ved Vagt her udi Byen saa meget desbedre maa blive forsørget". De fornødne Pengemidler hertil bleve udredede af en „Vagtskat" der paalagdes hele Borgerskabet, men da mange stærke og føre Mænd, som selv kunde vaage, hellere vilde yde den personlige Tjeneste end betale Penge, blev Vagtskatten atter afskaffet i 1582. De Borgere, som vilde være fri for den besværlige Nattevagt, maatte da stille en Stedfortræder, som de selv betalte, men denne skulde være en paalidelig Person, en ung og kraftig Mand og „ikke en løs Kompan, som Dynen ikke sidder fast i Døren efter". Politivagten, eller som den i Modsætning til Borgervæbningen kaldtes: den lille Vagt, var anbragt paa Voldene, i Portene og om Natten i Gaderne, og havde enten faste Poster eller patrouillerede omkring for at holde Øie med „Mord, Manddrab, Tyveri og slig anden Ulyst, Synd og Last", og frem for Alt med Ildløs, der var Tidens store Rædsel og Svøbe. Vagten, hvis Begyndelse og Afløsning tilkjendegaves ved Klokkeringning, kommanderedes af *Stadens Vagtmester*; en *Vagtskriver* holdt Mandtal over Borgerne og tilsagde dem, og Byen lønnede desuden *Spillemænd, Pibere* og *Trommeslagere,* hvilke dog nærmest gjorde Tjeneste ved Borgervæbningens Mønstringer.

Kommunens Avlsbrug gjorde forskjellige andre Bestillingsmænd nødvendige; saaledes en *Hyrde,* som i Frederik den Førstes Tid boede paa „Hyrdegaarden" og ikke blot vogtede Bytyrene, men ogsaa Borgernes Kvæg, der græssede paa Fællederne, *Pligtsfogden,* der havde Opsigt med Stadens Avlsgaard og opkrævede „Græs-

pengene", *Markfogden* eller *Markmanden*, der havde Tilsyn med Fællederne, *Vangemænd*, der passede Ledene ved de forskjellige Vange o. s. v. Ved Havnen var der ansat en *Strand-* eller *Havnefoged*, som bl. A. skulde sørge for, at der ikke kastedes Urenlighed i Havnen, ved Teglgaarden en *Teglgaardsskriver*, og da Byen i Slutningen af Frederik den Andens Regjeringstid fik en ordnet Vandforsyning, træde *Vandmestre*, *Rendemestre* og *Vandkiggere* i Kommunens Tjeneste.

En personlig og sikkert trykkende Byrde for Borgerne vare de ulønnede eller saa godt som ulønnede *Kæmner-* og *Rodemesterposter*, navnlig da de i 1581 bleve toaarige Bestillinger. De gik paa Omgang mellem Borgerne, og Ingen kunde undslaa sig for dem; dog var det tilladt at kjøbe sig fri. Kæmneren, som indtil 1581 var Medlem af Magistraten, førte Regnskab over Stadens Indtægter og Udgifter og maatte endog ofte staa i Forskud for de sidste; Rodemestrene, hvoraf der var to for hvert Rodemaal eller Kvarter (i alt 16) dannede et eget Laug under en Oldermand og skulde opkræve Skatterne, have et Slags Polititilsyn med Udlændinge, saavelsom med Byens Gader og Brønde o. s. v. Deres Stilling maa have været anset, thi de optraadte som Repræsentanter for Borgerskabet, naar Stadens Regnskab aflagdes; deres Samtykke skulde indhentes ved Afhændelse af Kommunens Jorder og Grundejendomme, og det skyldtes deres Imødekommenhed, at Magistraten, som vi have set, kom i Besiddelse af Borgmestres og Raads Vang. Af saadanne borgerlige Ombud kjendes iøvrigt mange; som f. Ex. *Thingmænd* eller Stokkemænd, der dannede et eget Laug, og skulde være tilstede paa Bythinget som Vidner, *Synsmænd*, *Vurderingsmænd*, *Tavlemænd*, der bar Tavlerne i Kirkerne, *Kirkeværger*, *Fattigforstandere* m. fl.

Som Landets andre Byer maatte Kjøbenhavn stille Mandskab til det almindelige Forsvar baade tillands og tilvands, naar urolige Tider nødvendiggjorde Rustninger, ja der haves endog Exempler paa, at en Borgmester og en Raadmand maatte deltage i Krigstogene som Høvedsmænd. Men ved Siden af denne „almindelige" Værnepligt, havde Stadens Borgere en særlig: at forsvare deres egen By ved at indtræde i *Borgervæbningen* eller „den store Vagt" Hertil var enhver Borger forpligtet, der overhovedet var „væragtig" ɔ: istand til at bære Vaaben. Af et gammelt Mønstringsregister fra

1588 ses det, at Kjøbenhavns Væbning talte 1641 Mand i otte Afdelinger efter de otte Kvarterer (Øster-, Strand-, Snares-, Vester-, Nørre-, Klædebo-, Kjødmanger- og Frimands Kvarter), dog saaledes at hver to Afdelinger udgjorde en Fane eller Fænnike. I Spidsen for Borgervæbningen stod en Høvedsmand eller „Hopmand"; de øvrige Officerer vare: Profossen, Krigsfolkets Justitsbetjent, 4 Fændriker eller „Fænnikedragere", som bare Fanerne, 5 Feltwebler (der svarer til det nuværende Kommandersergeant), et Antal simple Webler (lavere Underofficerer) og en Fourer, som affattede Lister o. d. Mandskabet var, som det synes, inddelt i Roder paa 10 Mand, der førtes af „Rodemestre", hvilke ikke maa forvexles med de kommunale Embedsmænd af samme Navn. Udrustningen var højst uensartet; der nævnes Hageskytter med Rør (Bøsser), Harnisker, Federspyd (korte Spyd), Slagsværd, Hellebarder og Degener (Kaarder). Det ses altsaa, at man saalænge efter Skydevaabnenes Opfindelse endnu brugte Folk i Jern og Plade saavelsom med Spyd. Borgerne maatte selv holde sig med det Vaaben og Værge, de bleve taxerede til, hvad der selvfølgelig kunde blive dem byrdefuldt nok; ikke sjeldent indeholde Laugsskraaerne Bestemmelser om, at Brødrene skulle „holde deres Rustning udi al Skikkelighed, som de kunne tjene Kongen med, naar Behov gjøres, hver efter sin Evne og Formue", under Straf af Bøder. Rimeligvis har dog Byen hjulpet de ubemidlede Borgere ved Anskaffelsen af Vaabnene. Egentlige Uniformer kjendtes endnu ikke, men der har dog vistnok været en Bestræbelse for at tilvejebringe en vis Ensartethed i Klædedragtens Farve og Snit, hvorhos Soldaterne udmærkedes ved det saakaldte Felttegn, formodentlig et Skjærf eller Baand. I Regnskaber fra Frederik den Andens Tid nævnes følgende Beklædningsstykker: Pijæk, Buxer og Hoser af Osnabrückest (Klæde fra Osnabrück) eller af dobbelt Gørløst (Klæde fra Görlitz) af brun og rød Farve. Hertil kom Støvler, Madposer, Felttegn, Krudtflasker, Krudtmaal, Lunter o. s. v. Under almindelige Forhold havde Borgervæbningen Intet at bestille, efterdi der hverken afholdtes Øvelser eller Exercits; først i Slutningen af Christian den Tredies Tid blev det paabudt, at der skulde afholdes aarlige Mønstringer, ved hvilke der, hvorledes det end gik med Krigsvæsenet, ialfald konsumeredes Masser af Øl. Ved alle høitidelige Leiligheder, som Kroninger, fyrstelige Bryllupper o. d. traadte Borgerskabet under Vaaben og paraderede i de Gader, gjennem hvilke

der gik Processioner. I Aaret 1590 fik Kjøbenhavns Borgervæbning en Statsembedsmand til Fører, idet Rigens Profos fik Ordre til ved Mønstringerne at føre Borgerne i Marken og opstille dem i Slagorden, et Bevis for, at der tillagdes dette Forsvar en ikke ringe Betydning.

Medens saaledes Byens Tynge ɔ: talrige byrdefulde personlige Pligter paahvilede alle Borgere uden Undtagelse, havde Menigmand dog kun liden Indflydelse paa de offentlige Anliggender. Naar der holdtes Bursprog paa Raadstuen (smlgn. S. 324), kunde enhver Borger være tilstede, men naar der skulde tages vigtige Beslutninger paa Stadens Vegne, blev den „menige Almue“ neppe raadspurgt. Før Reformationen udstedtes Fuldmagt til at handle paa Byens Vegne vel ogsaa af de mest agtede Borgere, men dog med „menige Almues og Indbyggeres Fuldbyrd, Villie og Samtykke“, hvad der tyder paa, at der iforveien har fundet en almindelig Forhandling Sted; efter Reformationen er det en Tidlang Laugsoldermændene og altsaa indirekte gjennem dem Haandværkerne, der have den bestemmende Indflydelse, indtil Handelstanden efter Aaret 1542 skyder Haandværkerne tilside og danner et Slags Byaristokrati, som er absolut dominerende i alle offentlige Anliggender. Paa dette Tidspunkt have altsaa de store Handlende tilkjæmpet sig den fornemste Plads blandt Borgerne; Kjøbenhavn er ved at udvikle sig til Handelsstad.

Der blev overhovedet i Christian den Tredies Regjeringstid gjort Adskilligt for *Skibsfartens og Handelens Fremme.* Da Adgangen til Havnen var vanskelig, var der udlagt Søtønder i Øresund, navnlig paa Rævshalen, hvilke Magistraten skulde vedligeholde mod at oppebære „en redelig og skællig Penge af hvert Skib efter dets Størrelse“; paa Dragør fandtes endog et „Blusseri“ eller Fyr, som dog nærmest var anlagt til Fiskernes Veiledning under Høstfiskeriet. Ude paa Strømmen var der desuden ofte stationeret et Vagtskib for at „have Besked“ af fremmede forbifarende Skibe, og Orlogsskibe krydsede derhos omkring i Farvandene for at holde Kapere og Sørøvere borte. Selve Havnen, som kun bestod af de dengang temmelig brede Kanaler om Slotspladsen og af det gamle Dyb mellem Bremerholm og Egnen om Nikolai Kirke, blev efterhaanden for lille, især da Dybet opfyldtes, og Kongen skjænkede derfor i sine sidste Regjeringsaar Staden den saakaldte ***Grønnegaards Havn***

paa Amager til Vinterleie for Borgernes Skibe. Det var en naturlig Indskjæring i Kysten, som egnede sig godt til Havn, og hvor fremmede Skibe ogsaa kunde oplægges mod at betale Vinterleiepenge. En vanskelig Opgave var det imidlertid at holde Havnen ren; man benyttede i hin Tid Søen som Affaldskule; Feieskarn og anden Urenlighed kastedes uden videre i Havnen, og den synes endog at have været temmelig belemret med sunkne Baade og andre Vrag. Vare Skibene passerede Indløbet til Havnen omtrent ved Begyndelsen af nuværende Holmens Kirkes Gravkapel, naaede de et lille Stykke længere frem til *Toldboden*, som var i det gamle Taarn paa Slotspladsen ligeoverfor Boldhusgade. Hvornaar Nybro, den nuværende Holmens Bro, er bygget, vides ikke; men den skriver sig vistnok fra Frederik den Andens Dage. Havnen deltes i to Dele ved *Høibro*, som var bygget af Tømmer paa Pæle, med en Vindebro i Midten, saaledes at Skibene kunde passere igjennem. Her udvidede Havnen sig stærkt, thi Pladsen øst for Assistentshuset, hvor nu Fisketorvet er, var aabent Vand indtil 1581, og her søgte vistnok de fleste mindre Skibe ind. Paa Skarnholmen, den første Holm paa Slotholmssiden, havde Fiskerne deres Sildegarn og Fisk ophængte til Tørring, og det var sikkert ogsaa paa denne, at der i 1549 anlagdes et Ladested og en Bradebænk, et Sted, hvor Skibe kunde trækkes op for at males i Bunden med Tjære. En større Sandbanke indsnevrede atter Havnen, indtil den endte ved en i Havet udbygget lille Bro, formodentlig Vandhusbroen, paa hvilken Vandhuset eller Maget var opført. I denne Egn, paa Hjørnet af Naboløs og Snaregade laa *Veierhuset*, som ved et lille Stræde var forbundet med Stranden, og af hvilket Magistraten havde betydelige Indtægter. Mindre Fartøier og Baade behøvede iøvrigt ikke at søge ind i Havnen, men kunde lægge til ved den tidligere omtalte *S. Anna Bro* udenfor Østerport, der gik ud i den aabne Strand omtrent ved den nordlige Ende af nuværende S. Anna Plads.

Forholdene vare smaa, og den direkte udenlandske Handel, som Borgerne drev, sikkert yderst ringe. Den kjøbenhavnske Handelsstand havde endnu ikke lært at hente sine Varer i Udlandet. Den største Handelsforretning i Christian den Tredies Tid var Magistratens ovenfor (S. 327) omtalte paa Island og Vespenøerne, der fik et saa uheldigt Udfald, at Eneretten atter mistedes i 1557. At Skibsfarten ikke var betydelig, fremgaar bl. A. af den Omstændighed, at det først

var i Christian den Fjerdes Tid, at Skipperne sluttede sig sammen i et Laug, men der fandtes dog altid nogle driftige Kjøbmænd, som handlede paa Østersøkysterne: Sverig, Nordtyskland, Polen og Livland. Hovedseiladsen gik til de indenrigske Havnestæder, og med Nabobyen Malmø havdes der endog en regelmæssig Færgefart, som besørgedes af de saakaldte Møndrikker eller Færgemænd. En Del af Indbyggerne ernærede sig derhos som Prammænd, thi større Skibe bleve vistnok ofte liggende for Anker paa Rheden ved Rævshalen og lossede og ladede i Pramme, andre som Dragere (der nævnes allerede et Dragerlaug i 1525), atter andre som Daglønnere, eller hvad vi nutildags kalde: Sjouere. Sikkert har ogsaa en betydelig Del af den fattigere Befolkning hentet sit Brød paa Søen ved Fiskeri, hvorom Palladius giver et saa mærkeligt Vidnesbyrd i sin Visitatsbog. Det var i Christian den Tredies første Regjeringsaar, at 80 fattige Fiskere stod paa Isen mellem Skibene og Saltholm og stangede Aal, og „vidste dem ingen Livsfare udi al Verden, førend det ganske Stykke Is, de stode paa, brast ned paa alle Sider, og de kom udi Havet til deres Bæltested, og fløde saa hen udi Havet paa Isen tilsammen, indtil de bleve adskilte, nogle til dette Liv og somme til det evige Liv, fordi somme blev reddede og kom op til Amager, somme til Saltholmen, og somme fløde end hen paa Isflager omkring Malmø hen imod Falsterbo, og kom ind til Malmø igjen, og Vandet blev trykket af dem, saa de bleve end ved Livet og kom hjem igjen, men 28 eller 29 fattige Fiskere druknede og døde udi det Vand; deres fattige Hustruer og Børn leve efter paa denne Dag i Kjøbenhavn“. Palladius fortæller rørende og smukt, hvorledes disse fattige Fiskere sang Psalmer og sagde hver andre Godnat og bade Gud, at „han vilde tage dem bort udi god Tid“, indtil de druknede, hvorhos han „maa give Kjøbenhavns Indbyggere det Lov, at de høre saa gjerne Guds Ord og søge saa samdrægtelig til Prædiken, som de gjøre udi nogen By udi Danmarks Rige“.

De fleste Skibe, der kom til Kjøbenhavn, vare altsaa fremmede Fartøjer, navnlig fra de *vendiske Stæder,* hvis Privilegier endnu stod ved Magt, og som med Nidkjærhed vaagede over ethvert Indgreb i dem. Hansestæderne, siger en Forfatter fra Reformationstiden, sendte hvert Aar Fiskere og Betjente til de danske Kyster med store Skibe, og havde egne Gaarde, Kapeller og Pakhuse i Kjøben-

havn, Malmø, Dragør, Falsterbo o. fl. St. Men de Tider vare dog forbi, da Kongerne vare nødte til at bøie sig for Hansestædernes overmodige Fordringer, ja der haves endog et Exempel paa, at Christian den Tredie gav en Adelsmand, Axel Brahe, Tilladelse til at holde sig skadesløs hos de stettinske Skippere, der passerede Øresund, for et Tilgodehavende, han havde i Pommern. Det tydske Kompagni var ophævet, og et Forsøg paa at gjenoprette det kort efter Kong Christians Død strandede fuldstændigt; Magistraten holdt et skarpt Øje med de fremmede Kræmmeres, de saakaldte „Samkjøberes“ Færd og paatalte ethvert Indgreb i Stadens Privilegier; Kongen selv lovede at indskrænke de fremmede Kræmmeres Friheder, ifald de indfødte Handlende vilde føre gode Silkevarer og andet Kram og sælge det for en passende Pris; der var kort sagt en Bestræbelse for at sikkre Landets egne Indbyggere Handelsfordelene og enten tvinge de Fremmede, „Gjæsterne“ og „Liggerne“ til at tage Borgerskab eller vige Byen. Konkurrencen med de udenlandske Handelsmænd var dog trykkende nok; under den Luxusperiode i Klædedragt, som netop opstod paa Christian den Tredies Tid, gjorde de fremmede Kræmmere, der handlede med Gyldenstykke, Bliant og Silkekram, gode Forretninger med Kongen, Hoffet og Adelen, ja fulgte Majestæten i Hælene paa hans Reiser; ogsaa med Borgerne kunde de handle i Smaapartier i otte Dage fra Boder paa Gaden, og i større Partier (Samkjøb) fra 25de Marts til 30te Novbr., selvfølgelig mod at udrede det lovbefalede Pund Peber til Magistraten og den Afgift, der kaldtes „Gjæsteskud“. Paa Torvedagene (Onsdag og Lørdag) saavelsom fjorten Dage før og fjorten Dage efter de store Høitider, Jul, Paaske og Pindse, vare de indfødte Handlende fri for al udenlandsk Konkurrence, hvis der da ikke var almindelig Herredag, en Indskrænkning, der selvfølgelig skyldtes Hensyn til de mange Adelige, som strømmede til Byen.

Den indfødte *kjøbenhavnske Handelsstand* var delt i tre Laug: Kjøbmændene, der ogsaa hed Vandtsniderne eller Klædebolauget, Kræmmerne og Bryggerne, hvortil Skipperne paa Chr. IV.s Tid kom. *Vandtsniderne* vare, hvad vi nutildags kalde Grosserere og dannede Stadens mægtigste og rigeste Korporation. De havde Detailhandel med Klæde, Fløil, Damask, al Slags Silke og Sardug (Blanding af Lærred og Bomuld), men solgte ellers kun i store Partier. Deres Vareoplag var af meget broget Beskaffenhed, thi ved Siden af saa

kostbare Sager som Silke og hollandsk Lærred handlede de med Kobber, Tin, Bly og Jern, Laks og Aal, Sælhundespæk, Honning, Humle, Salt, Hør, Hamp og Kabelgarn, Aske, Beg og Tjære, Svovl og Salpeter, Trævarer som „Vognskud“ (Træ til Paneler) og Klapholt (Tøndebunde), endvidere Korn, Mel, Sæbe, Smør, Huder, Skind, Talg, Kjøkkenfedt, Ister, Flæsk, Søm og utilberedt Peltsværk. Deres Laug, Klædebolauget, var det høieste i Staden og var den egentlige Ihændehaver af det danske Kompagni og Skydeselskabet. Her samledes Stadens ansete Handelsmænd med Kongen og Adelen (smlgn. S. 287), men disse sidste deltog naturligvis ikke i Forhandlingen om Handelssager. Vandtsniderne havde en væsentlig Forrettighed, som de iøvrigt delte med Kræmmerne, nemlig at de ligesom Udlændinge kunde afkjøbe Adelen dens Staldøxne.

Det andet Kjøbmandslaug, *Kræmmerne*, var fortrinsvis Detailhandlere, og handlede dels med samme Slags Varer som Vandtsniderne, dels med Urtekram og Specerier som Peber, Safran, Muskat og Negliker. Af en Laugsskraa, de fik i 1559, ses det, at de solgte Kramgods fra Venedig, Nürnberg, Frankfurt, Vestersø og Brunsvig samt „hvad der gjøres i Tyskland“, og at de paa Torvedagene solgte deres Varer fra Træboder paa Gammeltorv og Amagertorv. De maatte ikke være i Kompagni med Fremmede, handle med Andres Penge eller sælge Fremmedes Gods. Den Omstændighed, at deres halvaarlige Laugsstævne fandt Sted i Oldermandens Hus, viser, at de da ikke havde noget særligt Laugshus. Deres Laugsskraa indeholder som alle andre Skraaer forskjellige Betingelser for at blive Laugsbroder: Borgerskabs Løsning, en tre Gange gjentagen Begjæring om at blive optagen, Afgifter til Magistraten og Kongens Foged, Traktement med Drikkevarer (Rhinskvin, ikke Øl) o. s. v.

Den tredie fornemste Handelsklasse var *Bryggerne*, som i en Tidsalder, da der herskede et umaadeligt Øldrikkeri, fordi Drikkevandet var slet og skadeligt, let bleve velstaaende og kom til at indtage en anset Stilling. Vel bryggede formuende Folk, hvad de havde behov til eget Forbrug, men det var dog ifølge Sagens Natur en yderst ringe Del af Indbyggerne, der kunde tillade sig en saadan Luxus. Bryggerne havde Eneret paa at fabrikere og sælge dansk Øl i store og smaa Partier; fremmede Skippere og Kjøbmænd skulde kjøbe Skibsøl af dem, hvorimod de til Gjengjæld vare forpligtede

til altid at levere godt Øl til en af Magistraten fastsat Taxt. Ved Siden af denne Næring havde de desuden Ret til at handle med Humle, Hør, Hamp, Beg, Tjære, Jern, Kobber, Tin, Bly og allehaande preussiske, russiske og revalske Varer, altsaa drive et Slags Hørkramhandel. Desuden maatte de drive Byttehandel med Bønderne, det vil sige: levere dem Byg og Malt mod Tømmer, Madvarer eller Andet til Husets Behov.

Det danske Øl var vistnok ikke videre velsmagende, og hvem der havde Raad dertil, foretrak derfor tydsk Øl, hvoraf der indførtes uhyre Masser. Christian den Tredie anlagde vel i sin første Regjeringstid et *Gosebryggeri* ved Vandkunsten, hvor der bryggedes Goseøl eller „Gaas", men det var udelukkende til hans eget private Brug. Gaasegade minder ved sit Navn den Dag idag om dette Bryggeri. Man faar et Begreb om de Qvanta *tydsk Øl,* der indførtes, naar der i et Kongebrev af 7de Septbr. 1548 klages over „den store Guds Fortørnelse og Uskikkelighed, som kommer af det meget Tydskøl, som udtappes og besynderligen iblandt løst Folk udi Pottetal udi vor Stad Kjøbenhavn udi smaa Boder og udi andre ubekvemme Steder", hvorfor disse Smaaudsalg, der foregik i særlige Ølhuse, forbydes. I Fremtiden skulde der af Magistraten „forordineres" fire Borgere, som maatte sælge godt og „uforplumpet" Tydskøl til en nærmere fastsat Taxt; dog maatte de, naar Folk af Kongens Raad eller andre gode Mænd vilde kjøbe et Par Tønder, ikke tage større Fortjeneste end fire Hvid paa Tønden. I Kroerne og fra Boderne maatte der i Fremtiden kun sælges dansk Øl, som var mindre berusende; dog maatte Gjæstgiverne sælge Tydskøl i Pottetal til deres Gjæster, men ikke til Byens Borgere.

Et halvt Aarstid efter blev denne Ordning atter forandret; Handelen med tydsk Øl overdroges da til *tolv* Borgere, der holdt almindeligt Herberge, dels for at forbedre deres Kaar, dels for at gjøre dem mere villige til at indrette gode Staldrum. De skulde have et Tegn eller Mærke hængende ud af deres Hus og have Eneret paa at sælge tydsk Øl i Tønder og Potter efter den Pris, Magistraten og Kongens Foged dikterede dem. Der blev derhos ansat 4 *Vragere*, som skulde smage paa Øllet; duede det ikke, skulde det blive ombord i det paagjældende Skib og føres hjem igjen. Ogsaa for det danske Øls Vedkommende beskikkedes der, ialfald i en senere Tid, Vragere, nemlig to Bryggere, som efter hver

ny Brygning skulde gaa rundt og smage paa deres Medbrødres Øl. Befandtes det utilbørligt, ifaldt den Skyldige Bøder, og hans Udsalgsvindu blev tilnaglet. Denne strenge Bestemmelse tyder paa, at adskillig Forfalskning og Bedrageri er gaaet i Svang. De mest ansete tydske Ølsorter vare: Pryssing, der kostede 12 Penning Potten, Hamborger Øl, Kakkebille og Emstøl 10 Penning, Israels Øl og Brunsviger Mumme 6, Rostocks Øl 5, Sundest Øl (fra Stralsund) og Barst Øl 3. Den hele Ordning med det indskrænkede Udsalg af Tydskøl stod dog neppe længe ved Magt; Ølhusene florerede snart igjen; der kom saa mange Tydskølsførere, at de kunde danne et særegent Laug, og disse klagede endog over, at unge Karle og Andre indfaldt i deres Næring, handlede og vandlede med Tydskøl, og holdt aaben Kjælder „udi hvilken sig undertiden stor Letfærdighed og uordentligt Væsen ved Nattedrik, Dobbel, Horeri, Slagsmaal og anden Guds Fortørnelse tildrager". Det overhaandtagende Øldrikkeri gav iøvrigt baade Magistraten og Kongen store Indtægter, thi der betaltes Accise og Told af alt Øl, baade af det, der indførtes og udførtes. Adelen betalte dog ingen Afgift, og Kongen kunde ved særlig Gunst tilstaa Fritagelse derfor. Saaledes havde Universitetet Ret til at indføre et vist Kvantum „fremmed Drik" ɔ: Øl og Vin toldfrit til Professorernes og Studenternes private Behov.

Foruden de tre nævnte Handelsklasser: Vandtsniderne, Kræmmerne og Bryggerne, havde *Skipperne* endvidere Lov til at befatte sig med Handel, men deres Betydning som Handelsmænd skriver sig først fra Christian den Fjerdes Tid, da Skibsfarten havde taget et betydeligt Opsving. *Framkjøberne* vare de egentlige Detailhandlere og solgte mange forskjellige Slags Sager ligefra Madvarer som Gryn, Ærter, Bønner, saltet Aal, Spegelax o. d. til færdigsyede Klædningsstykker som f. Ex. Skjorter, Halsklæder, Forklæder o. s. v. af Lærred og Vadmel.

I „Rævebogen" trykt i Lybæk 1555 kaldes Kræmmere og Kjøbmænd „et svigefuldt, argelistigt og bedrageligt Folk", og af de mange Oplysninger, der gives om deres Bedragerier, Forfalskning af Varer og Mønt, deres Aager og „hinderlistige, forgiftige og bedragelige Vexler" faar man ikke noget overdrevent høit Begreb om deres Moral. I Skuespillet „Kortvending" fra Frederik den Andens Tid afslører Kræmmeren sig ligeledes i følgende Monolog:

> Spansk Messing for Guld jeg sælge kan,
> Derved bedrager jeg mangen Mand,
> Besynderlig Piger og unge Kvinder,
> Der saadan Smykke have kjær udi Sinde.
> Dennem kan jeg sætte Briller paa,
> At de vide aldrig, hvad de faa,

men der er dog ingen særlig Grund til at betragte denne og lignende Yttringer som berettigede Anker mod Handelsstanden i det Hele. Den 1554 udstedte *Lov mod Aager* viser derimod, at et saadant Onde fandt Sted i temmeligt stort Omfang, selv om ethvert Udlaan af Penge mod Rente dengang blev betragtet som Aager og som forkasteligt i religiøs Henseende. Den stigende Trang til Kapital og den voxende Handelsomsætning nødvendiggjorde tilsidst Fastsættelsen af en lovlig Rentefod, og efter at have raadført sig med Melanchton og de Høilærde besluttede Kongen, skjøndt modstræbende, at fastsætte Rentefoden til 5 pCt. Enkelte af Universitetsprofessorerne bekjæmpede Forandringen skarpt i Tale og Skrift og paaviste, at Aager stred mod Guds Lov, men tilsidst „samtykte de — siger Hvitfeld — for Handels og Vandels Skyld og da man ikke aldeles kunde afskaffe Aager, at man skulde tage noget og ikke aldeles udsuge sine Jevnchristne“. Rørdam oplyser, at Professorerne kunde have Vanskelighed nok ved at modsætte sig denne Lov, da Universitetet selv gav sig af med at udlaane Penge til 10 pCt.

Et Par Aar efter fandt Kongen Anledning til i Handelens Interesse at skride ind mod slette Betalere ved at paabyde Oprettelsen af et *Gjældsfængsel*, eller som det dengang kaldtes „Sveltekjælderen“, thi der var forekommet mangfoldige Klagemaal over, at mange Indlændinge og Udlændinge i Kjøbenhavn understod dem at kjøbe og handle, laane og borge, og ikke agtede at betale, selv om de bleve dømte dertil af Retten. Sveltekjælderen var forresten „et bekvemt Værelse med Skorsten og anden Bekvemhed“, men Levemaaden var tarvelig, thi Kreditor skulde kun give en dansk Hvid om Dagen til Debitors Underhold og „ikke mere“. Det er denne Institution, som blev staaende ved Magt indtil vore Dage og først ophævedes den 25de Marts 1872. Adelsmænd kunde ikke hensættes i Gjældsfængsel, men maatte ved et Brev forpligte sig til at tage ind i et bestemt Hus, i Regelen i en af Byens Gjæstgivergaarde, og forblive der i „et ærligt, ridderligt og adeligt Indlager“, indtil Gjælden

var betalt. Foruden Gjældsfængslet havde Staden to andre Arrester: Raadstukjælderen eller *Byens Hægte*, hvor mindre Forseelser vistnok bleve afsonede, og *Prisonet* i det gamle Graabrødrekloster, (nuværende Boghandler Linds Gaard paa Graabrødretorv), som var forbeholdt de groveste Forbrydere (smlgn. S. 40).

Mange af Stadens fremragende Kjøbmænd vare, som alt berørt, Medlemmer af Magistraten, og mange af dem benyttedes af Kongerne til Underhandlinger, diplomatiske Sendelser el. desl., hvortil deres Forbindelser i Udlandet og deraf følgende friere Syn paa Livet maatte gjøre dem særlig skikkede. De vare overhovedet en priviligeret Stand i Byen; de laante Kongerne Penge og forstode ypperligt at gjøre sig betalte derfor; undertiden gaves der dem Eneret til Handel paa én eller flere Havne, undertiden forlenedes de med forhenværende katholske Præbender eller Altergods, eller der tilstodes dem andre Privilegier og Begunstigelser saasom Benyttelse af Grunde eller Gaarde, Forpagtning af Told og Accise ell. lign. I Christian den Tredies Dage var *Oluf Jakobsen Skriver* (først Raadmand og senere Borgmester) en rig og dygtig Handelsmand, som allerede havde været Deltager i Christian den Andens store nordiske Handelsselskab (smlgn. S. 95) og havde havt et Kontor i Stockholm. Han boede i Kompagnistræde, eiede flere Gaarde og Boder rundt omkring i Byen og drev Handel paa Skotland. *Mikkel Skriver* (Byfoged og Borgmester) var en „verdslig forfaren og velagtet Mand“ som handlede paa Norge og Holland og tre Aar før Christian den Tredies Død endog opnaaede at blive forlenet med Færøerne (se S. 327). Hans Lykke fik dog en brat Ende, thi efter Frederik den Andens Thronbestigelse indlod han sig i Forbindelse med den landflygtige Peder Oxe, der optraadte fjendtligt mod sit Fødeland, saavelsom med Svenskerne under Syvaarskrigen, og blev ved nogle opsnappede Breve overbevist om Landsforræderi, hvorfor han i 1565 halshuggedes ved Galgen udenfor Vesterport og begravedes paa den nye Kirkegaard. Der kunde nævnes endel andre større Vandtsnidere som Mads Lampe, Oluf Hansen, Anders Jude o. fl.; men det er dog først under Frederik den Andens Regjering, at en hel Række Handelsmænd dukker op, hvis Bedrift er af mere omfattende international Natur.

Næst efter Handelsstanden vare *Haandværkerne* eller „Embedsmændene“, som de kaldtes, den nyttigste Klasse Borgere og bi-

drog mest til Kjøbstædernes Udvikling. Deres Indflydelse var heller ikke ganske ringe, thi selv om de paa ingen Maade ansaas for jevnbyrdige med de høiere Borgerklasser, og der netop i nærværende Periode begyndte at danne sig et udpræegget Borgeraristokrati, vedblev Laugene dog gjennem deres Oldermænd at deltage i de offentlige Anliggender og repræsentere den menige Almue ved alle officielle Leiligheder, ligesom der ikke længere var nogen legal Hindring som i Erik af Pommerns Tid, for at en Haandværker kunde beklæde kommunale Æresposter, forudsat at han ikke „brugte sit Embede“ ɔ: havde lagt Haandværket paa Hylden. Men i denne Indskrænkning ligger der en tydelig Tilkjendegivelse af den lavere Rang; Arbeidet med Haanden betragtedes som en fornedrende Beskjæftigelse, Haandværkerstanden som en underordnet Kaste, der først maatte opgive sin Næringsvei for at kunne komme i Betragtning ved Siden af sine Medborgere.

Det Princip, der ligger til Grund for *Laugsvæsenet*, er omtalt udførligt foran (S. 240 og flg.) og kan i Korthed betegnes som Laugstvang, dels rettet udadtil mod de øvrige Borgere, dels indadtil mod Laugets egne Medlemmer. Derhos var der en stadig Bestræbelse fra Kjøbstædernes Side paa at gjøre Handel og Haandværksdrift til udelukkende Kjøbstadsnæring, i hvilken Henseende Byerne støttedes ivrigt af Kongerne. Allerede Christian den Anden havde befalet, at „ingen Embedsmænd, Skomagere, Skrædere eller Skindere (Arbeidere i Læder) maatte bruge deres Embede paa Landsbyerne og fare fra den ene By til den anden“, og denne Bestemmelse indskjærpedes og fornyedes i Christian den Tredies forskjellige Recesser. I den kjøbenhavnske Reces af 1537 fik saaledes alle Haandværkere i Landsbyerne Befaling til at forlade deres Boliger og drage ind til Kjøbstæderne med Undtagelse af nogle faa for Landbefolkningen uundværlige Haandværk: Grovsmede, Tømmermænd, Murmestre og Skrædere; dog maatte ingen Landsbyskræder sy andet Stof end Vadmel. Herved blev Landbefolkningen tvungen ind til Kjøbstaden for at kjøbe og sælge. Forbudet mod almindelig Haandværksdrift paa Landet gjentages i den koldingske Reces, men er vel neppe blevet strengt overholdt saalidt som den af Kongen paabudte Taxt for en stor Mængde Haandværksartikler. Ialfald klages der stadig over Misbrug og over Haandværksfolks „Uskikkelighed og Modvillighed, som paa det høieste besvære

Undersaatterne", ɔ: lade sig betale ublu for deres Arbeide. Men Følgen heraf var, at Haandværkerne vel i det Hele stod sig godt, og det er i saa Henseende betegnende, at den fattige Kjøbmand i „Kortvending" beklager, at han ikke har lært et Haandværk; thi „hvo et Embed haver lært og kan, fuldt vel kan det føde en Mand". Tusindkunstneren, der optræder i samme Skuespil og praler af at være Skomager, Remsnider, Bødker, Snedker og Bundtmager paa éngang, gaar det tilsidst ilde, fordi „syv Embeder er syv Ulykker", men Skomageren, der er bleven ved sin Læst, samler Gods og Penninge,

> Thi kan mig Intet bedre tykke,
> End hver Mand nøies med sin Lykke,
> Og med det Kald, han er udi
> Og bruge det ret og arbeide fri,
> Saa vil Gud hannem benedide
> Og føde hannem vel foruden Kvide.

Ikke alle Haandværksklasser dannede Laug, thi adskillige havde et altfor ringe Antal Medlemmer til at bære de dermed forbundne Udgifter og kunde derfor ikke drage nogen Fordel af en intim Sammenslutning, ja i mange Fag har der sikkert kun været nogle ganske faa Kyndige. I Christian den Tredies første Regjeringstid kjendes ialt 16 kjøbenhavnske Laug, hvoraf 1, Rodemestrenes, var et Bestillingslaug, sammensat af forskjellige Næringsdrivende, 4 vare Handelslaug nemlig Vandtsnidernes, Kræmmernes, Bryggernes og Framkjøbernes, og 11 egentlige Haandværkslaug, hvoraf Guldsmedenes var det fornemste. Disse Laug ere opregnede S. 242 her i Bogen. I Aaret 1550 dukker Væverlauget op for første Gang i Kjøbenhavn; det faar en Skraa, som det udtrykkelig siges, „efterdi vi se og forfare, at Væverembedet her i Kjøbenhavn sig formerer baade af danske og synderlig skotske Folk". Malerne, Snedkerne, Bogbinderne, Bødkerne, Tømmermændene, Murmestrene, Glarmestrene o. fl. kom først senere i Laug, skjøndt alle disse Haandværk selvfølgelig vare tilstede i Byen.

Det forstaas af sig selv, at Reformationen maatte bevirke gjennemgribende Forandringer i Laugsskraaernes Aand og Bogstav, efterdi deres religiøse Betydning helt forsvandt tillige med Helgentilbedelsen, Processionerne, Voxlysene for Skytspatronens Alter o. s. v. men de fleste bleve dog vistnok bestaaende indtil videre og tillempedes efter Tidens Fordringer. Laugstvangen, Afgifterne for at vinde Em-

bedet, Traktementerne, Bestemmelserne om ægte Fødsel, Begunstigelsen af Giftermaal indenfor Lauget, Bestræbelsen for at bevare Haandværket i en snever Kreds af Familier og mange andre Forhold vare de samme som før, og først lidt efter lidt, naar det viste sig paatrængende nødvendigt, afløstes Skraaerne af nye. Saaledes fik Guldsmedene og Skræderne hver en ny Skraa i Aaret 1545, Remsniderne, Pungmagerne, Taskemagerne og Sadelmagerne en i 1549, Væverne og Skomagerne en i 1550 og endelig Smedesvendene en i 1554.

Guldsmedenes ældste Skraa er af 1429 og skrevet paa Tydsk; den fornyedes allerede i 1496 og var da paa Dansk, hvoraf man ventelig kan slutte, at indfødte Elementer havde faaet Overvægten i dette Haandværk. (Smlgn. S. 247.) I god Samklang med det ædle Metal, hvori de arbeidede, saavelsom med det personlige Forhold, hvori de naturligt maatte træde til Rigets Stormænd og Kirken, vare de det fornemste Haandværkslaug, om ikke just det ærligste. Ialfald klages der bestandig over Bedragerier; i Recessen af 1537 hedder det, at „de forfalske og formænge Sølvet og Guldet med Kobber, Messing og anden Del“ og bruge „Fynantser og Svig med Messing, Kobber, Jern, Bly, Tin, Vox, Træ, Ler eller hvad som helst det være kan at forgylde“, hvorfor de trues med strenge Straffe og sættes under Magistratens Tilsyn. I 1540 berøvedes de Retten til selv at stemple deres Varer med Byens og deres eget Mærke, hvilket nu skulde besørges af Oldermanden, som under Livsstraf ikke maatte stemple noget Sølvarbeide, der ikke var 14½ lødigt (for hamret Sølv) og 14 lødigt (for støbt). Ogsaa med Arbeidets Godhed havde Oldermændene Kontrol; de skulde hver fjortende Dag eller dog én Gang om Maaneden gaa rundt i Værkstederne og slaa i Stykker, hvad der ikke var „dueligt og godt“; fjerde Gang skulde den uduelige Mester bøde en Mark Sølv. En mærkelig Bestemmelse var det, at Guldsmedene ikke maatte arbeide hemmeligt i Kjældere, Boder, paa Lofter eller „andetsteds udi hemmelige Vraaer eller Vinkel“, men skulde sidde for aabne Vinduer, saaledes at Enhver kunde holde Øje med deres Gjerning. Heraf fremgaar det, at de ligesom alle Datidens Haandværkere havde Boder med aabne Vinduer eller Luger til Gaden, fra hvilke Handelen dreves. Et saadant Guldsmedeværksted var sikkert højst tarveligt; der fandtes neppe engang Noget udstillet, thi Bedriften var ikke stor, og en Beholdning af færdige Varer kjendtes ikke. Naar en Rigmand bestilte et

større Arbeide, leverede han sædvanligvis selv Sølvet eller Guldet dertil, og Massebestillinger vare sikkert ikke hyppige. I *den nye Skraa* af 1545 bestemmes det ogsaa, at ingen Mester maa have mere end to Svende, hvilket ikke tyder paa stor Næring, skjøndt Bestemmelsen selvfølgelig nærmest er indført for at hindre den ene Mester i at tage Luven fra den anden. Ved denne Skraa blev Guldsmedelauget iøvrigt, hvad man kalder et „sluttet“ Laug, thi det bestemtes, at der fremtidig ikke maatte være mere end 10 Guldsmede i Staden; og ingen Svend kunde altsaa blive Mester, uden at en Plads blev ledig ved Dødsfald. Adgangen var vanskelig nok endda, thi dels kunde Enken drive Haandværket Aar og Dag, dels havde en afdød Mesters Søn Forret fremfor nogen af Svendene; det Klogeste, en saadan kunde gjøre, var derfor at gifte sig med Enken, thi „Embedet“ fulgte da med, eller med hendes Datter, thi Enken havde Ret til „at oplade samme sin Datter sit Embede til en Brudeskat og Ære“. Det var en lang og besværlig Vei at naa frem til Mesterværdigheden; enhver Dreng skulde staa 5, 6 Aar i Lære, undertiden længere; derpaa fulgte den uberegnelig lange Svendeperiode, og endda skulde der, naar Maalet var nær, gjøres Mesterstykke (et Drikkebæger, en Guldring med indfattet Sten, et Beslag eller en Ring til et Brudesmykke samt et Bælte) og endelig „efter gammel Vis og Vanhed“ betales 7 Mark til Lauget. Da Christian den Tredie i 1558 ophævede Forpligtelsen til at gjøre Mesterstykker i alle Laug, var det ogsaa i den aabent udtalte Hensigt at befri „den unge Embedsmand for Gjæstebud og anden stor Besværing, som hannem paalægges af de Gamle“.

I alle Laugsskraaerne gjenfindes en indtil Ubluhed grændsende Bestræbelse for at gjøre Adgangen vanskelig og bekostelig for nye Mænd, men tillige begunstige de Familier, som engang ere Medlemmer af det. Udgifterne formindskes betydeligt, i Reglen til det Halve, naar den Paagjældende indtræder i Lauget ved Ægteskab med en Mesters Enke eller Datter. Ikke sjeldent maa Enken bruge Embedet ikke blot et kort Naadensaar, men saalænge hun er ugift; dog maa hun kun holde en enkelt Svend, for hvem Fristelsen da maa have været stor. Der forlanges altid ægte Fødsel, og den Paagjældendes Hustru maa derhos være en „Dannekvinde eller et godt ærligt Folk“, som er Lauget værd. Den gamle Bestemmelse om, at ingen Retstrætte maa føres frem for Domstolene uden den

først har været for Oldermanden, gjenfindes efter Reformationen saavelsom Bøderne for Uordener, Usømmelighed, Dobbel og Slagsmaal i Laugshuset, for Opsætsighed mod Oldermanden, Bagtalelse af en Broders Arbeide, Indgreb i hans Næring, Forkjøb m. m. En Levning af Middelalderens religiøse Forpligtelser ere saadanne Paabud, som at et vist Antal Brødre skulle vaage over en afdød Broders eller Søsters Lig om Natten, og at Alle skulle følge det til Kirken og blive der, indtil det er begravet. *Skræderernes* nye Laugsskraa af 1545 (den ældre er fra 1275, altsaa fra Erik Glippings Tid) saavelsom Remsnidernes og Pungmagernes fire Aar senere ere aabenbart fremkomne, fordi disse Laug bleve trængte og trykkede dels ved udenlandsk Konkurrence, dels ved Uvedkommendes Indgreb i Næringen, og i denne sidste Henseende synes navnlig Skræderne at have været uheldigt stillede. Ikke blot holdt Kongen og Dronningen Hofskrædere, der syede for dem og Hoffet, men de Adelsmænd, der boede i Byen, fulgte Exemplet og holdt „Herreskrædere“, som dog ikke indskrænkede sig til den snevre Kreds, for hvilken de nærmest arbeidede, men gik Skræderlauget i Næringen. Borgerne tog en Svend hjem til sig og slap derved billigere til deres Klæder end ved at henvende sig til en Laugsmester; Landsknægtene, blandt hvilke der fandtes tappre Skrædere, skabte sig en velkommen Bifortjeneste ved at sy for Folk; der var endvidere en Overflod af Fribyttere, som i en senere Tid kaldtes Fuskere, Størere og Bønhaser, og endelig solgte Kræmmerne indførte Hoser (Benklæder og Strømper i Et) til stor Skade for Skræderlauget. Skraaen forsøger nu at afhjælpe alle disse Onder; det forbydes saaledes „Herreskræderne“ at sy for andre end Adelsmænd og deres Tjenere, Borgerne maatte aldeles ikke holde Skrædere i deres Hjem, Landsknægtene maatte ikke bruge Embedet uden „under deres eget Regimente“, Kræmmerne maatte kun sælge Hoser i hele og halve Dusin, og endelig forbødes det Enhver at skjære og sy, før han var optaget i Lauget, under en Bøde til Kongen, Byen og Lauget for hvert Stykke. Derimod skulde Skræderne om fornødent arbeide i Kongens og Dronningens Tjeneste, thi — hedder det — „om nogen Laugsbroder vorder tilsagt af Oldermanden at hjælpe vores kjæreste, naadigste Herres Skræder og hans Naades Fyrstindes Skræder med sine Svende, naar han tilsiges og det forsømmer, da bøde han 3 Mark og gjøre

23

ligevel Fyldest i samme Tjeneste". Skræderne havde ligesom de fleste andre egentlige Haandværkere ingen Taxt; det siges kun i al Almindelighed, at de skulle gjøre deres Arbeide „vel og med Flid, at der ikke kommer Klage paa dennem", og at de maa tage en „temmelig Pending" for det.

I *Remmesnidernes, Pungmagernes, Taskemagernes og Sadelmagernes Skraa* af 1549 siges det strax i Indledningen at „dennem baade af Indvaanere og Udlændiske sker meget for kort imod deres Skraas Indholdelse", og at Sadelmagerne have klaget over, at „Fremmede føre Sadler ind i Riget imod deres Embeds Frihed". Derfor gives en ny Skraa med de sædvanlige Forbud mod at bruge Embedet, før man er optagen i Lauget, saavelsom mod Salg af fremmed indført Arbeide (undtagen under Herredage), endvidere Bestemmelser om Mesterstykket og Mesterkosten (to Fade salt Mad, to ferske Retter med Steg, samt Smør og Brød og dertil to Tønder dansk Øl), om Orden i Laugshuset m. m. Sadelmagerne udskille sig her for første Gang fra de øvrige Læderarbeidere, idet nogle faa Artikler vedkomme dem alene. *Væyernes* første Skraa af 1550 indeholder skarpe Bestemmelser mod Svende og Drenge, der løbe af Lære i Utide, og endvidere mod den saakaldte *Frimandag*, mod hvilken der uophørlig kjæmpedes, men som det aldrig lykkedes helt at afskaffe. „Ingen skal gjøre Frimandag mod deres Mesters Villie — hedder det — hvo herimod gjør, bøde i Bøssen første Gang 4 Skilling, anden Gang 8 Skilling; gjør han det fortrædeligen tredie Gang med Foshed udi Mytteri, da sættes han i Kjælderen (paa Raadhuset) to Nætter og siden bøde to Mark til Kongen og Byen og en Mark i Bøssen med Dannemænds Bøn om han skal blive i Byen". En Væversvend, der tog sig for mange Frimandage, kunde altsaa udvises af Staden.

Skomagernes nye Skraa af 1550 indeholder forskjellige Bestemmelser, der ikke gjenfindes hos andre Laug. Medens det nemlig tidligere (smlgn. S. 243) var forbundet med stort Traktement og gjentagne „Igangskoster" at blive optaget i Lauget, fastsættes det nu, at der istedet skal gives en rund Sum af 4 Daler til Laugshusets Forbedring og Vedligeholdelse samt til en Syge-, Understøttelses- og Ligkasse for Brødrene. Hidtil synes kun Bagersvendene at have kjendt en saadan Sygekasse (se S. 246). Samtidig afskaffes Skoboderne; enhver Mester kan nu sælge sit Arbeide fra

sit eget Vindu og Hus, der betragtes som „ret Skobod"; med andre Ord: Skomagerlauget er ikke længere sluttet. Endelig faar man af *Smedesvendenes Skraa* af 1554 et lille Indblik i Datidens lavere Haandværksstands Vilkaar og Sæder. Først paabydes dem, sikkert med god Grund, at føre „et bekvemt og høvisk Levnet uden al Guds Fortørnelse, store Eder, Banden og andre Uskikkeligheder". Det var dengang meget almindeligt at kryddre Talen med Eder, thi allerede Palladius ivrer derimod, og i Recessen af 1537 befaler Kongen, at der skal hænge en Ferle i Borgestuerne for dem, der bande, for at Folkene selv kunne holde Justits indbyrdes. Man ser, at Smedesvendene desuden have havt for Skik at tage berygtede Folk med i Laugshuset, nøde hverandre til at drikke, hvoraf Følgen „med Orlov sagt blev, at de spyede", udskjælde hverandre med „Overord og Øgenavne", overhælde hverandre med Øl, trække hinanden i Haaret, ja slaa hinanden „blaa og blodige med Kniv, Sværd og anden Værge". Imod alle disse Forseelser foreskrives der større og mindre Bøder for det meste i Øl og Penge, men Synderen havde dog den Forret at kunne tage én eller flere Gjæster med sig efter Bødens Størrelse, naar hans Øl blev drukket. En farlig Bestemmelse var det, at Brødrene kunde sætte Pant ved Drikkegilderne, naar de ikke havde rede Penge hos sig. Overhovedet faar man af denne Skraa et tydeligt Indtryk af den opdragende Indflydelse, Laugene maatte udøve i en raa og voldsom Tidsalder, og i hvilken Grad de lettede Øvrigheden Arbeidet. Den, der rømte Staden for Gjæld, mistede saaledes sin Laugsret; den, der klagede til Øvrigheden uden først at have forsøgt at komme til sin Ret hos Oldermanden og Skafferne (med Appellation til de „gamle Smedes Oldermand"), maatte bøde; den, der om Natten laa ude af sin Husbondes Hus eller tog sig Frimandage om Arbeidsdage (thi Smedesvendene havde to lovlige Frimandage om Aaret), maatte ligeledes betale til Bøssen. For Selskabeligheden var der sørget til Overflod, thi foruden de almindelige Laugsstevner, der gik hyppigt paa, var der ved Fastelavnstid Dands i Laugshuset, hvor Brødrene dandsede med Sværd ved Siden og vel maatte tage sig iagt for at slippe Haandfæstet eller snuble over Klingen; ved Maidagstide drog de ud i Skoven i Optog og kaarede en Maigreve, der bar en Krands om Hovedet som Symbol paa sin Værdighed. Smedesvendene havde den Forpligtelse at høre Guds Ord og Prædiken saa mange Helligdage om Aaret, som

der var Messe og Prædiken i alle Sognekirker, og de skulde skiftes til at vaage hver Nat hos deres syge Brødre og følge dem til Jorden, ifald de døde. Af Overskudet i Bøssen skulde ikke blot Laugets egne Syge hjælpes, men „paa det at fattige Peblinge og husarme usle Folk ikke aldeles skulde forsømmes, at de skulde jo noget Godt nyde vort Laug ad“, skulde Oldermanden, hver Gang han gjorde Regnskab, give samme Fattige 12 Skilling uden al Forsømmelse, „og mere, om der er Evne til, paa det at Gud Almægtigste maa nogen Ære ske af samme Laug, og Brødrene maa mere forfremmes udi al Guds Ære og Benedidelse“.

For den kjøbenhavnske Haandværksstand aabnede der sig iøvrigt paa Christian den Tredies Tid en Udsigt til at blive Banebrydere i et fremmed Land, idet den russiske Storfyrste, Ivan den Skrækkelige i sine Bestræbelser for at indføre nyttige Kunster i sit Rige, ogsaa henvendte sig til den danske Konge, da „han havde hørt, at Danmark skulde være vel forsynet med Haandværksfolk“. Der var imidlertid kun Faa eller Ingen, som fulgte Opfordringen, hvad enten de kjendte Storfyrstens Rygte, eller de overhovedet frygtede for at drage bort til det ukjendte barbariske Land. Den navnkundige Borgmester Ambrosius Bogbinders Broder, *Hans Bogbinder* blev dog afsendt til Moskau med et Exemplar af den danske Bibel, og nedsatte sig her som den første Bogtrykker i Rusland.

Det vigtigste Byggeforetagende, som i Christian den Tredies Tid foretoges i Kjøbenhavn, vare Forbedringerne og Tilbygningerne ved *Slottet*, der var gammelt og brøstfældigt, og navnlig for den egentlige Beboelsesleiligheds Vedkommende tarveligt og ubekvemt. Arbeiderne vare omfattende, thi ikke blot blev Kirkefløien, den største Del af Kongefløien og af den tilstødende saakaldte Drabantsalsfløi opbygget fra Nyt af, men sandsynligvis ere de ældre Bygninger blevne restaurerede og istandsatte. Kongen ledede selv Arbeiderne, gjennemsaa Overslagene og sendte „Skabeloner“ til Detaillerne; en ubekjendt Bygmester, Mester Jakob, stod ved hans Side, saavelsom Lehnsmanden paa Kjøbenhavns Slot, Peder Godske, en høit anset Adelsmand, der havde spillet en Rolle i Grevens Fejde, og som ikke blot havde Kongens fulde Tillid, men ogsaa stod Sjællands Biskop, Peder Palladius nær.

Slottet var, som gjentagne Gange berørt, et forvirret uregelmæssigt Komplex af Bygninger, opført til forskjellige Tider, udadtil omgiven af en vaad Grav, udenfor hvilken der var eller havde været Mure og Volde, indadtil samlende sig i en kredsformet Mangekant om en snever indre Slotsgaard. Kredsen var dog ikke helt sammenbygget, thi bagtil var Riddersalsfløien skilt fra Prindsessefløien ved Urtegaarden, som for en Sikkerheds Skyld omgaves af en høi Mur ud til Graven og dækkedes af en „Runddel", et muret Værk til Kanoner. Hovedadgangen førte over en Bro med et Porthus, hvis Fundament laa, hvor Frederik den Syvendes Rytterstatue nu er. Blaataarn, det i Danmarks Historie saa navnkundige Fangetaarn tæt ved Hovedindgangen, den tilstødende Raadhusfløi, hvor Kongen havde sit Kancelli og Rigsraadet sin Forsamlingssal, samt enkelte Dele af Konge- og Drabantsalsfløien vare de ældste Partier af Borgen. Christiern den Første havde bygget Riddersalsfløien paa to Etager (se Side 82) og Kong Hans Prindsessefløien paa tre Etager. Slottets Ydre maa have været mørkt og alvorligt; en fast Borg med tykke Mure, skumle Værelser, Svalegange og Skydehuller, men trykkende og tungsindig som Bolig.

Det var i sine sidste Regjeringsaar, at Christian den Tredie besluttede at *ombygge Slottet*, og der blev taget fat paa Arbeidet med overordentlig Energi. Allerede i Mai 1546 var der foregaaet en mindre Reparation, thi den daværende Slotsbefalingsmand Eske Bilde gjorde Kongen opmærksom paa, at *Blaataarns* blytakte Spids var saa beskadiget, at Spær, Hvælvinger og Mure vilde blive fordærvede, hvis Vinteren kom paa, inden det var istandsat, og dette gav Anledning til at Taarnet fik et nyt anseeligt Spir, vistnok med fritstaaende Figurer i Hjørnerne; thi i 1563 nedblæste der et forgyldt Fortunabillede. I 1552 begyndte Peder Godske for Alvor at indsamle Materialier til Slotsbygningen; Orlogsskibe udsendtes for at afhente hugne Sten til Fundamenterne; Kalk og Mursten brændtes i Hundredetusinder hos Lehnsmændene paa Krogen, i Helsingborg, Esrom Kloster, Malmø og andetsteds; Tømmer bestiltes i Bahus og Nyborg, og der blev, efterhaanden som Arbeidet rykkede frem, hugget Trappesten paa Kullen, rekvireret Murankere af Jern, kroget Tømmer og deslige, hvorhos Kongen laante Teglgaardene i Kjøbenhavn og Malmø af disse Byers Magistrat. Det havde oprindelig været Meningen kun at lægge to Fangedæmninger over Slots-

graven udenfor den Bygning (Kongefløien), der skulde opføres, og „opøse“ Vandet, saaledes at der kunde mures i Grunden, thi Kongen frygtede for, at der, hvis hele Graven blev tørlagt, vilde blive „megen ond Lugt der hos Slottet“. Ikkedestomindre blev alt Vandet udpompet, og Leiligheden benyttet til at *rense Graven* i dens Helhed, hvilket besørgedes af Bønderne fra Stevns, Bjeverskov, Ramsø, Thune, Smørum og Sokkelunds Herreder, som maatte møde med Heste og Vogne, Skovle og Spader og arbeide i to samfulde Dage paa egen Kost og Tæring. Charakteristisk for Slottets uregelmæssige Grundplan er det, at Kongen paalægger Peder Godske, at Huset ikke maa komme for langt udi Graven, men at han skal finde en Façon, saa det bliver ligesom det stod i en Bugt og ikke bliver med Hjørner ud fra den gamle Mur.

Af de talrige Breve, der vexledes mellem Kongen eller hans Sekretair Corfitz Ulfeldt og Slotsherren, kan man omtrent følge Byggearbeidernes Fremskridt. I Sommeren 1554 er *Kongefløiens Mure* opførte, Taget bliver lagt, der arbeides i det Indre, og rekvireres „Vognskud“ til Paneler (egentlig „Wandschütz“, Træ med lige Aarer). Glarmestrene faa travlt med at indfatte Ruderne i Bly, og Kongen anbefaler Peder Godske at passe vel paa, at Indfatningen bliver saa godt gjort, at der ikke kan trænge Vand ind mellem Glasset og Blyet. Med disse Arbeider hengaar Vinteren, og i Begyndelsen af 1555 sluttes der Kontrakt med Hans Kleinsmed om Laase, Dørjern og Vinduesjern. Samtidig tages der fat paa den mod Slotsgaarden vendende Del af *Drabantsalsfløien*, i hvilken der hidtil havde været Stegers forneden, saavelsom paa *Slotskapellet*. Disse Bygninger komme under Tag i 1556, men deres indre Udstyrelse er maaske ikke bleven helt færdig ved Kongens Død.

Beskrivelser af Slottet fra hin Tid kjendes ikke, og man har derfor kun sparsomme Oplysninger om dets Udstyrelse og Indretning. Kongefløiens Ydre var dog i det Væsentlige, som det vedblev at være indtil Ombygningen under Frederik den Fjerde, og som vi ville faa det at se paa talrige Afbildninger: et fem Etages efter Tidens Fordringer imponerende Hus, hvor Kongen havde sine daglige Værelser paa første Sal til Slotspladsen, og hvorfra der var „en lystig Prospekt og Udsigt til Stranden, Holmen, Flaaden og anden mere Lyst, som kan ses, hvor Skibene mangfoldeligen seile af Øster- og udi Vestersøen hen og ud igjen“. Paa Grund af den usæd-

vanlige Høide og frie Beliggenhed tæt ved det aabne Hav beherskede den nye Bygning ikke blot Staden, men den kunde ses langt ude paa Søen, og det fortælles i 1591, at forbiseilende Skibe i lang Afstand strøg deres øverste Seil for at vise Kongens Slot Ærbødighed. Naar Prig i sit latinske Æredigt ved Christian den Tredies Kroning omtaler Slottets Pragt og fortæller, at de gamle Kongers Billeder stode opstillede i en lang lysende Række, deriblandt Christiern den Første med Scepter, Hjælm, Sværd og en erobret Fane i den venstre Haand, ses det ikke tydeligt, om der hermed menes Statuer af støbt Metal eller Malerier, ligesaalidt som man véd, om disse Kunstværker vare anbragte til Prydelse ved denne enkelte Leilighed eller hørte til Slottets Inventarium. I Drabantsalsfløien havde Drabanterne deres Tilhold, hvoraf Kongen altid havde endel om sig; saaledes havde Frederik den Anden i 1571 ikke mindre end 50 Drabanter. Det Slotskapel, Christian den Tredie nedbrød for at opføre et nyt, var bygget af Valdemar Atterdag, og har rimeligvis været brøstfældigt og forfaldent, vel ogsaa for lille for den større Hofholdning. Saalænge Kapellet var under Opførelse, fortæller J. L. Wolff, kjørte Kongen med Hofjunkerne og Dronningen med sine Jomfruer til Vor Frue Kirke, hvor den saakaldte Tolvprædiken var bleven indrettet, men naar det var godt Veir, red baade Kongen og Dronningen med deres Hoffolk paa Gangere gjennem Gaderne. Slotsherren og de øvrige Slotsfolk søgte derimod S. Nikolai Kirke.

Kjøbenhavns Slot var ingensinde en prægtig Bygning og blev langt overstraalet af mange andre adelige og kongelige Borge i Landet. Men netop paa Grund af sin bizarre Uregelmæssighed, der oplivedes af Trappe- og Hjørnetaarne, „Erker“, Skorstene, Spir og Fløie, de fremspringende Gavle med deres løierlige Skjævheder, de gamle Svaler med Skydehuller, de talrige Krinkelkroge og Løngange, kort sagt hele den usymmetriske tilfældige Grundplan maa Borgen have gjort, hvad man nutildags kalder et malerisk Indtryk. Netop paa Christian den Tredies Tid begyndte Renaissancetidens Skjønhedstrang at sende sine Dønninger op til Norden, og disse ere ogsaa kjendelige i Nybygningerne paa Slottet, skjøndt mindre udadtil, hvor den faste Borgs Tilknappethed og fæstningsagtige Alvor i det Hele blev bevaret, om man end i det større Antal Vinduer og de hvide eller „stenfarvede“ Mure (thi hidtil vare røde Mure det almindelige) kan skimte en Paavirkning fra Syden. I den indre

Slotsgaard udfolder Kongefløiens Hovedfaçade sig derimod med en vis Rigdom og Pragt; aabne Galerier løbe her parallelt med hinanden over hele Bygningens Brede og overskjæres af en ***smuk og pyntelig Karnap***, som forneden hviler paa en jonisk Søile og foroven afsluttes med et buet Tag og et lille Spir med en kunstigt udarbeidet Fløistang. Karnappen paa Kongefløien er Slottets Hovedprydelse; Kongen befaler saaledes Mester Jakob, at Panelværket udenpaa det skal udskjæres med Aarets tolv Tider efter nogle Malerier, som „hængte paa vort Kammer der paa Slottet", Hans Maler faar Ordre til at male Karnappen med „allehaande Farver, eftersom Behov gjøres", ja der blev endog anvendt Guld paa den.

Med Hensyn til Værelsernes Antal og Brug mangle alle Oplysninger, men den indre Fordeling har vel omtrent været som paa adelige Borge, naar undtages de Forandringer, som Kongehusets og Hoffolkenes hyppige Nærværelse nødvendiggjorde. Slottet var i Grunden paa éngang Centraladministration, Kongeborg og Adelsgaard, hvor Slotsherren og hans Folk dannede den faste Besætning, og ligesom for at fuldstændiggjøre den sidste Charaktér havde det en ***Avlsgaard i Nyby*** (smlgn. S. 9), der indrettedes af Chr. III i 1548 og først nedlagdes i 1623, da Chr. IV anlagde en ny Ladegaard ved Ladegaardsaaen. Foruden Kongens og Dronningens Værelser i Kongefløien, hvilke i Reglen bar Navn efter deres Farve, Drabanternes Opholdsværelse (Drabantsalen), Hoffolkenes Sengekamre m. m. havde Statholderen, Slotsherren og Slotsskriveren (der nævnes 1546 en Skriverstue) Bopæl her; Kancelliet og Rentekamret havde deres Lokaler i Raadstufløien, og der var selvfølgelig ogsaa Fruerstuer, Jomfrukamre, Sommerstue og Borgestue, den sidste maaské i Kjælderen. Et usædvanligt Liv herskede paa denne Plet; herfra ledede Rigets Anliggender, her forhandlede Kongen med Udlandets Gesandter, her færdedes Riddersmænd, Hoffolk, Geistlige og Borgere mellem hinanden, medens Christian den Tredies Dronning Dorothea levede i Fruerstuen med sine Døttre og opdrog dem til Huslighed og streng luthersk Rettroenhed. „Bibelen var daglig Læsning i hendes Hus; den senere Churfyrstinde Anna maatte staaende læse Bordbønnen; Kongedatteren blev holdt til Spinderokken, til Baldyren, til at gaa om i Husholdningen, ja medicinske Kundskaber vare end ikke fremmede for hende". En stor Mængde adelige Jomfuer opdroges ligeledes her til „Tugtighed, Skikkelighed og Finhed", hyp-

pigt fra Barndommen af; Majestæterne traadte dem i Forældres Sted og belønnede dem tilsidst ved at skjænke dem Udstyr og gjøre deres Bryllup. Denne Opdragelse ved Hoffet kunde være skrap nok; det er saaledes bekjendt, at Frederik den Andens Dronning Sophia pleiede at gaa om med en Krabask i Haanden og se til sine Jomfruer og Piger, og Suhm kan fortælle en Historie om, hvorledes en Hofjomfru, der havde smilet for venligt til en Hofjunker, „af Hds. Majestæts egne Hænder fik Ris paa det Sted, man i ærbare Selskaber ei nævner, men dog dagligen sidder paa“.

Et stort Antal Rum i Slottet stod ubenyttede hen og toges kun i Brug, naar Kongefamilien, hvad der forøvrigt gik hyppigt paa, havde Gjæster, saasom fyrstelige Slægtninge eller Gesandter fra fremmede Lande; ja ved store Festligheder som Kroninger, Bryllupper o. lign. kunde det hænde, at der ikke var Plads, saaledes at Kongen maatte paakalde private Borgeres Assistance. Ved slige Leiligheder laante han sig frem hos Adelen for at montere Værelserne med de fornødne Tapeter og Meubler. At der har været et Brevkammer paa Kjøbenhavns Slot med de sædvanlige prægtigt udskaarne, metalbeslaaede Brevkister er en Selvfølge; det laa sandsynligvis under det Rum, som kaldtes *Dreierkamret*, fordi det husede dreiede Sager og andre Kuriositeter til Majestætens private Fornøielse. Her opbevaredes Kongens Brevskaber og udsøgte Vaaben, saavelsom alt Guld fra Mønten, og den betroede Person, som havde Opsynet med det hemmelighedsfulde og godt forvarede Værelse, kaldtes Kongens „Svarver“ eller Dreier, en blot og bar Titel, der ikke havde Noget med det tilsvarende Haandværk at skaffe. Vi have set (S. 294), at der ogsaa fandtes et *Bibliothek* paa Slottet „en rar Bogsamling — siger Erasmus Lætus — som Kongen fandt sin største Fornøielse i at besøge“, og ved hvilken den senere Professor Hans Thomesen Guldsmed var Bibliothekar; i det saakaldte „bagerste Taarn“ mellem Drabantsalsfløien og Kapellet indrettedes der 1542 *Krudtkamre* foroven, medens *Stegerset* samtidig flyttedes herfra til Prindsessefløien. „Paa Hvælvingen“ opbevaredes *Regalierne*, bestaaende af „Kongens Krone, som er nitten Stykker med Ædelstene og Perler udi“, to Sceptre, et forgyldt Sværd med Skede, et forgyldt Æble med et Kors, samt „en rød Satins Hue, som hører til Kronen“. Et Rum, som man i hin Tids ukunstlede Sprog kaldte „*Hemmeligheden*“, var anbragt udenpaa Murene og lignede et paa-

klistret Skab med en Aabning nedefter. Christian den Tredie skriver i Januar 1552 til Peder Godske: „Vi ville med det Første skikke Dig en Skabelon, hvorledes vi ville have de Hemmeligheder gjort, som kunne hænge over Graven, at Vandet kan slaa derunder", et kuriøst Exempel paa de Detailler, med hvilke Rigets Hersker kunde beskjæftige sig. Hele Indretningen var yderst primitiv og dog et stort Fremskridt fra en tidligere Tid, da man forpestede Værelserne ved at have saadanne Lukafer inde i Huset.

I 1553 bestilte Christian den Tredie et *Seierværk*, som forfærdigedes af Guldsmed Johan Sibe, en dygtig Mechaniker, som stod høit i Kongens Gunst, og af „Seirmageren" Steffen Bremmer. Det var et kunstigt Uhr eller „Automaton", som viste Planeternes Gang, men det forblev kun nogle faa Aar paa Slottet, efterdi Frederik den Anden strax efter sin Thronbestigelse lod det føre til Kolding, hvorfra det gik til Rusland som Gave til Ivan den Skrækkelige. Denne vilde imidlertid ikke modtage Uhret, efter Hvitfelds Sigende: „fordi der var noget Levende indeni det, som han ikke forstod at omgaas med". Det kom da til Frederiksborg, indtil Chr. IV skjænkede det til Universitetet, ved hvis Brand i 1728 det gik tabt.

Slottets Udsmykning skulde være grundig; ogsaa dets Omgivelser skulde svare til Tidens Krav. I Juni 1558 fik derfor Peder Godskes Efterfølger Befaling til at lade begynde paa *„Urtegaarden"*, efterdi „det nu er Tørreveir", lade den gjøre færdig ɔ: anlægge den med Blomster og Sirtræer, thi den egentlige Kjøkkenhave laa sikkert allerede dengang paa Holmen mellem Dybensgade og nuværende Holmens Kanal, samt ufortøvet træffe Aftale med Cornelius Stenhugger om den „Vatterkunst" og Brønd, som skulde anbringes i Haven. En Vindeltrappe fra Slottet skulde føre derned, og det har vistnok været Meningen at anlægge et af de Springvand, som senere realiseredes med saa megen Pragt af Frederik den Anden og Christian den Fjerde paa Frederiksborg, Skanderborg, Koldinghus og Kronborg. Det fornødne Vand skulde komme fra Mølledammen ved Kongens Vandmølle (den nuværende Vandkunst), hvorfra der allerede ved Hestekraft pompedes Vand i Trærender over til Slottet, men da dette ansaas for utilstrækkeligt, ønskede Kongen, at Ledningen skulde føres paa murede Hvælvinger over Stranden til Slotsholmen. Værket kom dog ikke istand i Christian den Tredies Levetid og er maaske blevet helt opgivet under de paafølgende urolige Tider.

Det er let at forstaa, at Residentsslottet og Regjeringsmyndighedens Sæde maatte udøve stor Tiltrækning paa Indbyggerne, saameget mere som Adgangen var let for Alle uden Persons Anseelse. Man gjorde sig under allehaande Paaskud Ærinder ind paa Slottet, thi Vagten af „Liggere“ og Bøsseskytter i Porten var medgjørlig og gjorde ingen Vanskeligheder. Supplikanter indfandt sig med Bønskrifter, Borgere kom op for at kjøbe Mask og Klid, Piger for at hente Vand, Bud for at bringe og hente Varer, og ved Maaltiderne søgte Folk til Slottet, naturligvis i Haab om, at der kunde falde Noget af. I 1578 gjorde Frederik den Anden dog Ende paa alt dette Overhæng, da han selv havde set „hvorledes det gaar fast uskikkeligt til her paa Slottet, at allehaande løst Folk opløbe og ingen Besked tages af dennem udi Porten, som andensteds sædvanlig er paa Kongelig Majestæts Huse“. Under Kongens Fraværelse skulde nu Lehnsmandens eller Slotsfogdens Tilladelse indhentes for at komme ind; naar Kongen var tilstede, fik Adelspersoner, Hoftjenere og deres Folk, som havde Ærinde paa Slottet, uhindret Adgang; derimod maatte ingen „gemene Folk, Borgere eller Andre“, slippe ind, medmindre de opfordredes af dem, som havde Magt dertil. Supplikanter skulde blive staaende beskedent udenfor Porten og vente; ingen Kvindfolk maatte hente Vand i Slotsgaarden, og Overskudet af Mask og Klid skulde føres ned i Byen og sælges. Under Maaltiderne skulde Porten aflaases, og Nøglen afleveres til Lehnsmanden eller Slotsfogden; overhovedet maatte Ingen drive om i „hver Vinkel“, men skulde „pakke sig“, naar han havde forrettet sit Ærinde. Liggerne og Skytterne truedes med Taarn og Fængsel, hvis de forsømte deres Pligt.

Slotsholmen var paa nærværende Tidspunkt af langt mindre Omfang end nu; mod Syd gik Vandet nær op til nuværende Tøihusgade. Udenfor Slotsgraven fandtes kun nogle faa Bygninger, nemlig det gamle Taarn ligeoverfor Boldhusgade, hvor der var Toldbod, og paa Sydsiden Kongens og Dronningens Stalde og maaské nogle andre gamle Bindingsværks Bygninger. I Aaret 1550 besluttede Kongen at bygge et nyt ***Tøihus*** her. ***Kommunens*** forhenværende ***Arkeli*** eller Arsenal (en Del af Petersens Kloster i Vimmelskaftet) var formodentlig blevet nedlagt, da Byen ved Overgivelsen maatte udlevere sin Befæstning „med hvis Skyts, Krudt, Lod og anden Krigstilbehøring, som udi Kjøbenhavn er eller være kan“, og Kon-

gens Tøihus paa Bremerholm, det saakaldte *gamle Tøihus* eller den *gamle Smedie*, der laa paa en Grund ved Gammelstrand tværs over Boldhusgade, og om hvis Oprindelse intet vides, har formodentlig været brøstfældigt, eller Kongen har af andre Grunde ønsket at flytte det. Chr. III gav Peder Godske Valget imellem at sløife en Vold mellem Slotsgraven og Stranden eller nedrive Kongens Stald for at finde en passende Byggegrund, men ingen af Delene skete: det nye Tøihus blev bygget paa det Sted, hvor Dronningens Stald hidtil havde staaet, og hvor det store kongelige Bibliothek opførtes af Frederik III i 1665. Tøihuset var en 80 Alen lang Bindingsværksbygning paa tre Etager med tre Porte paa hver Side og en i hver Gavl for at føre Skytset ud og ind; Loftet indrettedes til Kornlofter. Den Omstændighed, at Bibliotheksbygningens nederste Etage lige indtil 1861 var forbeholdt Artilleriet, tyder paa, at Arsenalet havde en fra Christian den Tredies Tid nedarvet Rettighed til denne Grund.

I nær Forbindelse med Slottet stod det kongelige *Gjæthus* (Kanon- og Klokkestøberi), som strax efter Reformationen indrettedes i den nedlagte S. Peders Kirke, og *Mønten*, der vistnok samtidig fik Rum i S. Klare Kloster for Enden af Klareboderne. Dette var en meget stor Grund mellem Møntergade og nuværende Sværtegade (Strædet bag Klare Mantelmur) og blev først i Midten af det 17de Aarhundrede gjennemskaaren af den Gade, der kom til at hedde Gammelmønt. Her maatte være overflødig Plads for Værkstederne og Smelteovnene saavelsom Bopæl for Møntmesteren Povl Fechtel og de øvrige Arbeidere. Leilighedsvis blev Stedet ogsaa benyttet som Rustkammer for Tøihuset. Saaledes vedblev Forholdet at være i Christian den Tredies Tid, men da den tydske Menighed oprettedes i 1575, stilledes S. Klare Klosterkirke til dens Brug, hvorved Mønten blev husvild og en Tidlang henlagdes til en Bygning paa Bremerholm, nuværende Holmens Kirkes Chor. I 1586 skete der imidlertid en Ombytning; den tydske Menighed fik S. Peders Kirke, og det derværende Stykkestøberi flyttedes til S. Klare Kloster eller Møntergaarden, og det var nu Rotgieteren eller Bøssestøberen med hans Svende, som opslog deres Bolig i Nonneklostrets gamle Rum. I 1593 kom Mønten imidlertid ogsaa tilbage til S. Klare, og fra nu af dreves de to Virksomheder Side om Side i en lang Aarrække, først i den gamle Klosterkirke, hvor nu baade Bøssestøberen og Møntmesteren boede, og senere, da Kirken nedreves (omtrent 1620)

og den største Del af Pladsen udparcelleredes (fra 1631—50), paa Møntergaardens Grund ud til Pilestræde, hvor Chr. IV 1610—11 opførte et nyt Gjæthus ud mod Pilestræde og Sværtegade (derfor kaldet Gjæthusstræde), medens Mønten laa høiere oppe i Pilestræde henimod Hjørnet af Møntergade. Forholdet, der er temmelig indviklet, kan fremstilles saaledes: *S. Peders Kirke* var først katholsk Kirke (til 1536), derpaa Gjæthus (til 1586) og endelig tydsk protestantisk Kirke; *S. Klare Kloster* blev efter Reformationen først Møntergaard, derpaa tydsk Kirke (i 1575), derpaa Gjæthus (i 1586) og endelig Mønt og Gjæthus tilsammen (i 1593). De to Virksomheder skiltes dog atter, thi i Midten af det 17de Aarhundrede flyttedes Mønten op paa Slottet og i 1661 ned i den saa berømte David Skolemesters Gaard, nuværende Nr. 26 paa Kjøbmagergade. Gjæthuset forblev derimod i Pilestræde, indtil det i 1673 flyttedes til Kongens Nytorv i en nyopført Bygning, der laa tversover Tordenskjoldsgade ind paa det nye kongelige Theaters Grund, det samme Hus, hvori Etienne Capion og Salomon v. Qvoten i 1719 fik Tilladelse til at „agere Komedier", og som efter mange Fata vil være en stor Del af den ældre Slægt bekjendt som militair Høiskole (fra 1830). Bygningen forsvandt først helt i 1872; dens østre Ende blev dog allerede nedreven i 1866.

Ihvorvel Forholdene i Kjøbenhavn vare smaa, og Borgernes Huse i Regelen vare tarveligt indrettede, selv om mange af dem havde en stor Udstrækning, rummede Byen dog ikke faa anseelige grundmurede Privatbygninger, navnlig *Adelsgaarde* med store tilliggende Haver. I en gammel Fortegnelse over saadanne fra Christian den Tredies sidste Tiaar opgives deres Antal til 130, men det er dog først under de to næste Konger, at de antage Charakteren af Pragtbygninger og blive en Pryd for Staden. Livet i Kjøbenhavn fik dog allerede i Midten af det sextende Aarhundrede et væsentligt Præg ved Adelsmændenes Nærværelse, hvad enten de strømmede til Byen under Herredagene eller overværede Festligheder som Hertug Ulrik af Mecklenborgs Bryllup med Kongens Søster Elisabeth i Februar 1556 eller Churfyrst August af Sachsens Besøg i September 1557; her udfoldede de deres Luxus og Overdaadighed og opmuntrede den formuende Borgerstand til Efterligning, og her havde de ved de mange fremmede Kræmmeres Nærværelse Leilighed til at tilfredsstille deres Pragtlyst. Luxusforordningerne frugtede som sædvanlig Intet; man

trodsede enten Forbudene, eller Kongen tog dem tilbage. Det er saaledes betegnende, at da det i 1537 blev bestemt, at Bryllupskost kun maatte vare i to Dage, og at ingen maatte have flere Gjæster, end der kunde være i deres egen Stue (ved Barselgilder endog kun Fadderne), reiste der sig en saadan Opinion herimod, at det to Aar efter hedder: „Da vi erfare, at denne Bestemmelse er tagen i den værste Mening, maa hver gjøre Bryllup og Barsel efter sin Formue". Det var dog navnlig i *Klædedragten*, at der udfoldedes en hidtil ukjendt Extravagance, som stod i Forbindelse med de almindelige europæiske Moder, men paa dette Omraade var Kongen ubøielig.

Den side og folderige Dragt, som havde været den almindelige i Middelalderen, var bleven stram og umagelig; Kappen var bleven afløst af Kjortlen og denne atter af Trøien; Hoserne, som tidligere havde været et Underbeklædningsstykke, vare komne frem for Dagens Lys og enten blevne gjennemskaarne og spaltede eller dækkede foroven af det saakaldte „Overtøi", der er Knæbenklædernes Forløber. Moden udøvede sit Tyranni dengang som nu og synes at have været i høi Grad omskiftelig. Peder Palladius opregner fem forskjellige Moder, han i sin Levetid har kjendt, thi „Ungdommen er saare løs paa Tøilen at efterfølge al Forfængelighed", nemlig de vallandske, de hispaniske, „de frantzoske løsagtige Noder og Facter i Klæder", de engelske og skotske, og enhver af dem har efter hans Sigende medført en Guds Straf i Skikkelse af en Sygdom. Men den sidste Udskeielse var dog den værste. Lidt efter lidt blev det nemlig Skik at udskjære Spalter i „Overtøiet", saaledes at dette antog Charakteren af smalle Strimler, som hang fra Bæltestedet ned til Knæet og samtidig fik de underliggende Hosers øverste Del en uforholdsmæssig Vidde, saa at de hang ud af Spalterne og tilsidst naaede helt ned til Anklerne og lignede en Samling af Lapper og Klude. Dette Klædningsstykke, som af Datiden kaldtes „*Pludderhoser*" og af Christian den Tredie paa Grund af dets Kostbarhed: „fra Hus og Gaard", blev bekjæmpet med Iver her som i Tydskland. Kongen forbød det, Præsterne tordnede mod det fra Prædikestolene, og Sjællands Biskop, Peder Palladius udgav „En Formaning og Advarsel mod den lappede og forkludede Hosedjævel". Hvis man kan tro dette Skrift, bleve Pludderhoserne første Gang sete i Kjøbenhavn ved Pintsetid 1555, da nogle tydske Landsknegte kom hertil, og „det skjændige Overtøi, der hængte og flagrede om dem", vakte

først Munterhed og Spot og blev sammenlignet med Pjalterne, der hænge om Tyve i Galgen, et Skue, som ikke var ukjendt for Datiden. Men Smitten greb hurtigt om sig, først hos Hoffolkene og senere med rivende Hurtighed nedefter, saa at Palladius i 1550 kan skrive: „Den Hosedjævels Ild brænder allerede mange Steder her i Riget og tændes op mere og mere. En ung Bengel eller Spyttegjøg skal nu, før det Gule voxer af Næbet paa ham, have flere Penge til et Par Hoser, end hans Fader havde Behov til sine Bryllupsklæder“, hvorhos han antyder, at Dragten er uhøvisk og anstødelig, saa at „arme vanvittige og uskyldige Piger forledes og forlokkes deraf“. Da der gik fra 30 til 80 Alen Tøi af de dyreste Stoffer til et saadant Par Hoser, er Kongens ovenanførte Betegnelse meget træffende, og han satte derfor Alt ind paa at udrydde Hosedjævlen. Det lykkedes ogsaa over al Forventning ved Anvendelsen af et drastisk Middel, thi „da han mærkede — siger Krag — at han ikke ved Forordninger kunde hæmme Sligt, udskikkede han Tjenere paa Gader og Stræder, som med Knive sønderskare saadanne overdaadige Klæder, paa hvem de mødte, hvorved de Fleste bleve afskrækkede og optoge den forrige tarvelige Dragt igjen“.

Christian den Tredie indskrænkede dog ikke sin Virksomhed paa Modernes Omraade til Forbud, men udøvede en positiv Indflydelse ved ligesom sin Efterfølger paa Thronen at paaoktroyere *Hoffolkene et Slags Uniform.* En saadan fra 1543 er gjengiven i omstaaende Afbildning, som oprindelig skulde vise Mogens Gyldenstjerne, hvorledes han havde at udstaffere sig til Kongens Søsters Prindsesse Elisabeths første Bryllup i Kiel med Hertug Magnus af Mecklenborg. Kjortlen, det vil sige, hvad vi nutildags vilde kalde Skjøderne, var lysegul og tilligemed Brystet og Ærmerne prydet med hvide, brune og røde Streger; den brede Bræmme paa det høire Ærme oppe ved Skulderen derimod grøn, kantet med hvidt og med lignende paasyede Snore. Hatten, der sidder paa Snur, var ligeledes gul med en Hætte underneden bræmmet med de samme Streger. Hoserne og Trøien, det vil sige: Klædningen til Bæltestedet, maatte være efter frit Valg; dog skulde der bæres en sort Fløiels Peltsrok over det Hele „at ride udi“. Denne Dragt er saameget mere interessant, som den er en Mellemting mellem det gammeldags Anstændige og det nymodens Letfærdige; den danner et Overgangsled mellem Kjortelen og Trøien, hvilken sidste først

vinder Seir i Frederik den Andens Tid. Kjortelen har her faaet Split foran, men for at holde dens Flige nede, ere de fastbundne til Laarene, den ene med Sværdremmen, den anden med en bred Sløife. Med Rette bemærker Dr. Troels Lund, at denne Mode aabenbart ikke kunde blive af lang Varighed, thi hvad enten man sad eller stod, red eller dandsede, maatte disse Remme om Benet være utaalelige.

Hofdragt fra 1543.

Christian den Tredies sidste Regjeringsaar formørkedes ved det spændte Forhold til Sverig. Danske Kjøbmænd klagede over de svenske Fogders og Lehnsmænds Overgreb og Vilkaarligheder; paa den anden Side bebreidedes det Kong Christian, at han havde optaget de tre Kroner i Rigsseglet. Den danske Rimkrønike, som i 1555 udkom i et nyt Oplag, blev i Sverig opfattet som et nyt Skrift og vakte Kong Gustavs Fortørnelse i den Grad, at den gjorde ham til Digter i Henhold til den gamle latinske Sætning. Han „diktade och ihopsatte“ selv en Antirimkrønike, den danske Kantsler

Johan Fris, der var bleven angreben heri paa nærgaaende Maade, svarede med en Nidvise om Kong Gustav, og fra Rom gjød den landflygtige katholske Erkebiskop af Upsala Olie i Ilden. Det ulmende Had mellem de to Nabofolk truede med at bryde ud i lys Lue — Stormsignalerne for den nordiske Syvaarskrig bleve heiste.

Under disse Varsler døde Kong Christian paa Koldinghus den 1ste Januar 1559 i den forholdsvis unge Alder af 55½ Aar, nogle Uger før Christiern den Anden, som paa Kalundborg Slot havde nydt Godt af sin kongelige Fætters Mildhed. Reformationen var befæstet og Riget ordnet, Kongemagten styrket og Adelen stærkt svækket; det gjaldt nu om at føre Landet videre frem mod Velstand, Oplysning og Frihed.

Frederik den Anden besteg Thronen i en Alder af neppe 25 Aar, en munter og ridderlig Herre, modtagelig for Vinens Glæder, myndig af Væsen og fuld af Lyst til Jagt, Eventyr og Krig. I nogle Aar havde han havt Ophold paa Malmøhus og vidste efter eget Sigende „ei Synderligt til Rigets Handel“, men han havde dygtige Raadgivere om sig og forstod at drage Fordel af deres Erfaring. Hans første Regjeringshandling var at deltage i Krigen mod Ditmarsken i Forening med sine Farbrødre Hertugerne Adolf og Hans. Det var et kort og glimrende Felttog; i mindre end en Maaned var det seirrigt tilendebragt, og den unge Konge kunde vende tilbage til Kjøbenhavn, omgiven af al den Glands og Folkegunst, Vaabenlykken giver. Man havde ikke glemt det ulykkelige og ydmygende Ditmarskertog under Kong Hans.

Den 12te August underskrev Kongen sin Haandfæstning, men allerede længe iforveien var der truffet store Forberedelser til *Kroningen.* I Marts havde Magistraten saaledes faaet Ordre til at bestille gode Herberger og Staldrum til de forventede Gjæster og sørge for, at Borgerne havde Forraad af fremmed Drik, Hø og Havre i tilstrækkelig Mængde, thi atter skulde Kjøbenhavnerne være Vidne til et Skuespil, som kun den ældre Generation kunde huske. Paa Slottet herskede der travl Virksomhed; Gjæsteværelserne bleve gjorte istand, og alle de Sale og Rum, som til daglig stod med nøgne Vægge, bleve „dragne“ med Sperlagen af flamsk Klæde og Tapeter, hvori der var indvævet allehaande bibelske Scener og „verdslige Historier om Herkules, Hektor og Helena, Achilles, Aeneas og andre

slig flere". Rasmus Reravius, der har skildret Kroningen i et meget omstændeligt Digt, kan ikke noksom udtale sin Beundring over disse Tapeter, der selvfølgelig vare indkjøbte i Udlandet og laante omkring hos Adelsmændene, thi først en Snes Aar efter indrettede Hans Knieper det første Tapetvæveri her i Landet i Helsingør.

„Ingen Maler kunde det skjønnere gjøre
Med al sin Kunst han monne tilføre,
End dér var vævet af Kvindehand,
Der undred sig paa saamangen god Mand.
Paa somme Sted saa man Dyr og Jagt,
Der var saa megen stor Vind paa lagt;
Med Hjorte og Hind, med Løver og Bjørne,
Med Høg og Hund, med Falke og Ørne,
Og alle Slags Dyr saa man da dere
Saa kunstig, som de monne levendes være.
Der vaare og Træ og Urter saa grønne
Med Lilier og Roser og Blomster vel skjønne,
En hel Dag skulde jeg ei opregne
Den Herlighed al, fast mindre antegne!"

Kongen kunde dog ikke nøies med blot at laane Tapeter; men hos sex Kjøbstæder, nemlig Kjøbenhavn, Malmø, Helsingør, Landskrona, Roskilde og Kjøge laante han 390 Tinfade, 590 Tintallerkener, 210 „Salserkener" (smaa runde Fade), 10 Lysekroner, 91 Lysestager, 404 Duge og 38 større og mindre Kjedler. Disse Sager skulde sendes til Slottet mindst 8 Dage før Kroningen og være tydeligt mærkede; naar de vare brugte, skulde de blive tilbageleverede; dog vilde Kongen „lade det til Takke betale", hvis noget blev fordærvet eller bortkom.

Da Høitiden nærmede sig, ankom de fremmede Gjæster: Kongens Farbrødre, Hertugerne Hans og Adolf, den unge Grev Johan af Oldenborg, Grev Frederik af Dohna, Sendebud fra de forskjellige Hansestæder, Rigsraaderne, Lehnsmændene, en stor Mængde inden- og udenlandsk Adel o. m. fl. Churfyrst August af Sachsen med sin Gemalinde Anna, Kongens Søster, og hans Broder, Hertug Magnus, Biskop over Øsel og Kurland, ankom tilsøs til Dragør, hvor de modtoges af Kongen og de holstenske Hertuger. Hele Forsamlingen red derpaa til Kjøbenhavn under Salut fra Orlogsskibene og Befæstningens Kanoner.

„Med hele og halve Kartover og Slanger,
Skerpentin, Falkoner og Jernskytter mange,
Skærbrækker, Fyrmørser og ligesaa
De monne da alle tillige afgaa.
Med Hager og Barser foruden al Ende
De lode sig vel paa Lyden da kjende.
De skjøde, at Jorden hun bævede ved,
Der fulde og Vindver af Husene ned;
Den Skyden, den varede visselig
Mere end Time, det siger jeg Dig".

Den 20de August 1559 om Morgenen satte *Kroningsoptoget* sig i Bevægelse ad den sædvanlige Vei over Høibro, gjennem Høi-

Kongelige Herolder paa Frederik den Andens Tid. (Efter et samtidigt Stik.)

brostræde, Amagertorv, Vimmelskaftet og Gammeltorv til Frue Kirke. Gaderne vare strøede med skjønne Urter, Blomster og Grønt, „som om man gik i en lystig Skov", og det forstaas af sig selv, at Folket var paa Benene, ikke blot for at „ønske Kongen stor Lykke al Tid og Stund", men ogsaa for at se Stadsen. Processionen aabnedes af 6 Trompetere og 2 Trommeslagere i brune fløilsbræmmede Kjortler, gule Trøier og Hoser samt Fløilshuer; derpaa fulgte hele den danske, sachsiske og holstenske Adel med 9 Trompetere og 2 Trommeslagere efter sig. Stor Opsigt vakte de konge-

lige Herolder med Sølvspir paa Skuldrene, iførte lange Kjortler med det danske Rigsvaaben paabroderet i Silke, Sølv og Guld. De gik foran Rigsraadet, der var tilhest, og af hvilke Holger Rosenkrands bar Rigsæblet, Mogens Gyldenstjerne Spiret, Rigens Marsk, den gamle Otto Krumpen Sværdet og endelig Rigens Hovmester Eiler Hardenberg Guldkronen.

„Saa red da *Kongen*, den Herre saa god
Paa en statelig Hest. Der gik til Fod
Hos hannem paa begge Siderne frem
Fyrgetyve Drabanter; jeg kjender ei dem.
Deres Klædning var Halvpart gult Damask,
og halv brunt Fløil. Det var stor Brask".

Af de to Figurer, som paa Afbildningen ses under Baldakinen, er den nærmeste Kongen; den anden er Churfyrst August, hans Svoger. Af de fyrgetyve Drabanter med Partisaner, der skulde gjøre saamegen „Brask", har Kunstneren indskrænket sig til at give nogle Prøver. De ridende Figurer bag Baldakinen er Kongens Farbrødre; de gaaende Enkedronning Dorotheas Hofsinder, thi ogsaa Enkedronningen tilligemed hendes Døttre, Churfyrstinden og den endnu ugifte Dorothea deltoge i Optoget, men sortklædte og kjørende i en med Sort overtrukken Vogn. Fire Adelsmænd gik paa hver Side med blottede Hoveder, og sex Vogne fulgte efter med Enkedronningens Jomfruer. Med særligt Galanteri behandler Reravius Processionens sidste Afdeling, skjøndt den gamle Præstemand ikke kan tilbageholde et Suk over Tidens Luxus og Forfængelighed.

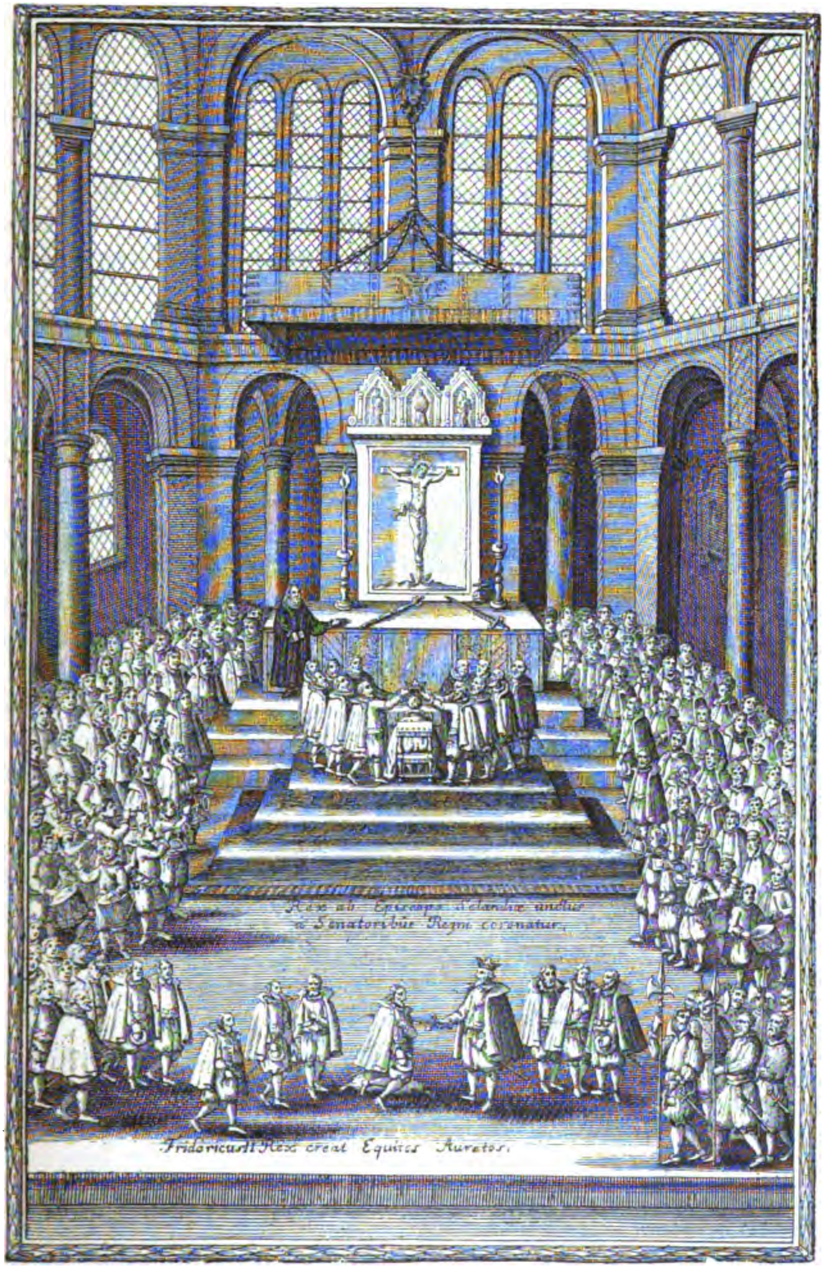
„Efter dem *gik* Fruer og Jomfruer frem
Af Danmarks Adel. Der var blandt dem
Saamangen fin deilig Jomfru og Kvinde,
De skikked sig vel med Tugt og Sinde.
Hvad Smykke og Stads med Klæder og Dragt,
Med Sølv og Guld og anden slig Pragt,
Med Silke og Fløil og ædele Stene,
Med dyrbare Foer og Perlerne rene,
De Fruer og Jomfruer havde den Tid,
Derom vilde vel være Tale saa vid,
Om det skulde Alt opregnes here.
Gud give det ei for meget mon være!"

Frederik den Andens Kroningsoptog. (Efter en samtidig Afbildning.)

Da Toget naaede Frue Kirke, som iforveien var bleven underkastet forskjellige Reparationer (smlgn. S. 312) og derhos var udsmykket paa det Prægtigste med „rødt Engelsk“ (Klæde) paa Gulv og Vægge, steg Kongen af Hesten og begav sig op i Choret, hvor han tog Plads i en Gyldenstykkes Stol med en Himmel over, medens Følget fordelte sig paa begge Sider. En stor Del af Adelen havde Plads paa en Tribune; de kongelige Sangere paa en anden. Ceremonien, der forrettedes af den skaanske Biskop Niels Palladius, thi hans Broder, den sjællandske Bisp Peder, var syg, lignede i det Væsentlige den tidligere (S. 274) skildrede ved Christian den Tredies Kroning. Det er dog værd at lægge Mærke til, at Kroningstalen blev holdt paa *Dansk* „paa det den største Part, som her er tilstede, kan forstaa, hvad her bliver handlet“, medens den forhen var bleven holdt paa Tydsk og baade ved Christian den Fjerdes og Frederik den Tredies paafølgende Kroninger holdtes paa Latin. I Indledningstalen formanede Bisp Niels til Maadehold og Sparsommelighed og sagde, at man saare vel kunde gjøre sig lystig uden at fortørne Gud. Det vilde hverken være ret og sømmeligt at forbyde Mad og Drikke, Turnering og Dyst, Banket og Gjæstebud ved en Leilighed som denne; det vilde ikke passe at give Munkeregler, og det var ikke nogen synderlig Hellighed at se sur og ublid ud, men paa den anden Side burde man æde og drikke med Skikkelighed, ikke hænge Dag og Nat i Øl og Vin og vælte sig i Sølen som Svin. Vinen var given til Glæde; den gjorde Menneskenes Hjærter lystige, og Kong Salomon havde jo rentud sagt: Æder mine Venner, og drikker Eder drukne! Men dette betød ikke, at man skulde gaa om som Gjække og Narre, men kun at man skulde glæde sig, glemme Sorgen og gjøre sig lystig i lovligt Samkvem og dog holde Maade. En Bonde, der fordærvede sig ved Drik, syndede svarlig, en Herremand endnu mere, men hvad skulde man sige om Konger, Hertuger og deres Lige, hvilke synderligen burde vogte sig for at fordærve deres Legemer. At disse sidste Ord ere blevne sagte med en Hentydning til den unge Konge, er vel sandsynligt.

Hosstaaende Afbildning forestiller Ceremoniens høitideligste Øieblik, da Bispen med alle Rigsraaderne sætter Kronen paa Kongens Hoved efter at have sagt til dem: „Ædle, strænge, æresfaste Rigens Raad, efterdi det nu er kommet til Kroningen (af hvilken denne

Frederik den Andens Kroning i Frue Kirke.

Dag og Høitid haver sit Navn i dette Rige), saa formaner jeg Eder, at I alle næst hos mig tager fat paa Kronen med mig og hjælper til at krone Kongen, og hvem som kan ikke naa Kronen, efterdi han staar langt fra, han tage fat paa Silket, som er bundet ved Kronen. Det er Eders egen Ære, og der ligger Eder stor Magt paa". Paa Alterbordet ses Æblet, Sværdet og Spiret og ved Siden den ene af de assisterende Præster (Hofprædikant Niels Kolding); den anden (Biskop i Bergen Niels Skjelderup) staar foran Kongen ligesom sin Embedsbroder. Underskriften her er feilagtig, thi det var ikke Sjællands, men Skaanes Biskop, der salvede Kongen. Forneden i Forgrunden ses en anden Handling, nemlig Ridderslaget, som ved de paafølgende Kroninger ikke længere foregik i Kirken. Billedet er ikke ganske korrekt, thi Kongen blev siddende i Stolen, efter at den var vendt om, og traadte ikke frem i Kirken. Otte Adelsmænd bleve ved denne Leilighed slagne til Riddere og kom til at bære den Elephantorden, som er afbildet ved Slutningen af nærværende Kapitel, men tolv andre Adelsmænd frabad sig den dem tiltænkte Ære, sandsynligvis fordi de frygtede for at komme i et trykkende Afhængighedsforhold af Kongemagten. Det følger af sig selv, at Processionen tilbage til Slottet var endnu pragtfuldere end Udfarten; med Kronen paa Hovedet, Sværdet ved Siden og Spiret i Haanden red Kongen paa en prægtigt udstafferet Hest under en Gyldenstykkes Himmel, som bares af fire Rigsraader; 100 Landsknegte med Harnisk og Værge, iførte gule og brune Kjortler marcherede foran, Kirkeklokkerne kimede, Trompeterne skraldede, og fra Voldene og Skibene drønede Kanonerne, saa at Husene og Jorden skjælvede derved.

„Udi alle de Gader, Vinduer og Døre
Stod adskilligt Folk lige nu som føre;
Man mange Steds Tag af Husene brød
Og Hovederne ud mellem Lægterne skjød.
Hver vilde da se den kongelig Ære,
De haabed at ei se saadan Stads mere.
Men hver begjæred' af Hjærte og Mod,
Gud vilde bevare den Konning saa god."

Da Kongen naaede Høibro, affyredes der en Salve af 88 Kanoner fra Voldene nedenfor Slottet, og en gloende Drage fór ham imøde, udspyende Ild og Raketter til alle Sider. Ved det paafølgende prægtige Taffel var der ikke blot Overflod af solid Føde, men

ogsaa en stor Mængde Skueretter i Skikkelse af Træer, Urter, Fugle og Dyr, hvoraf nogle vare indrettede saaledes, at de kunde løbe og gaa omkring. Man drak Claret, Malversi, Lutendrank og „kostelig Romani“, og det feiler ikke, at mangen Hofmand fik sig en ærlig Rus i Henhold til Kong Salomons Opfordring. Taffelmusiken præsteredes af Zither, Trompeter, Harper, Basuner, Sinker, Positiv, Skalmeier og Krumhorn, og de kongelige Sangere forlystede Selskabet med franske, italienske, latinske, tydske og danske Viser. Om Aftenen dandsedes der paa Slottet med „Fruer og Jomfruer unge“, og nede i Byen beværtedes de fremmede Fyrsters og Adelsmænds Følge, som var indkvarteret hos Borgerne, for Kongens Regning. Endogsaa de Fattige fik et rundeligt Traktement af Øl og Mad, og Reravius overdriver sikkert ikke, naar han siger, at der overalt i Staden herskede Lystighed og Glæde.

En Fest som den nærværende vilde have været aldeles forfeilet, hvis den ikke var bleven afsluttet med forskjellige Slags Ridderspil, ved hvilke Kongen og Adelen kunde lægge deres Manddom og Vaabenfærdighed for Dagen. Tiden forlangte det, og Alle vare begjærlige efter det imponerende Skue, som et Dystridt i Pandser og Plade eller en Turnering med vaiende Hjelmbuske og fældet Landse afgav, for ikke at tale om den Spænding, der ledsagede en saadan offentlig Styrkeprøve mellem Landets ypperste Mænd. Dagen efter Kroningen udhvilede man sig efter Anstrængelserne, men den 22de August, en Tirsdag, stimlede hele Befolkfolkningen sammen paa *Amagertorv*, hvor der iforveien var blevet afstukket en Bane, bestrøet med alenhøit Halm, for at de uheldige „Rendere“ skulde falde blødt. I Vinduer og Loftsluger, Bislag og Døre saas Hoved ved Hoved, ja enkelte Steder havde man atter brudt Tagene af Husene for at skaffe Tilskuerpladser. I et stateligt Optog kom Deltagerne ridende fra Slottet med den unge Konge i Spidsen; Hestene bare guld- og sølvindvirkede Dækkener, og først da Banen var reden rundt, iførte man sig Rustningerne og „Rendetøiet“. Saa lød med Et Trompeterne og Kjedeltrommerne; et Par red frem og huggede løs paa hinanden med Glavind, indtil en af dem faldt af Hesten eller gav tabt, hvorpaa de strax afløstes af et nyt Par. Nogle udførte ogsaa „Gesellestik“, en Kampmethode, som ikke kjendes nøiere. Kongen deltog mandelig i Rendingen og vandt Prisen, hvilket dog ikke maa opfattes som pure Høflighed.

Dagen endte med Taffel paa Slottet og Dands; og de, der havde seiret, fik kostelige Perlekrandse og havde „Fordands“ med de skjønneste Fruer og Jomfruer. Onsdagen tilbragtes paa samme Maade.

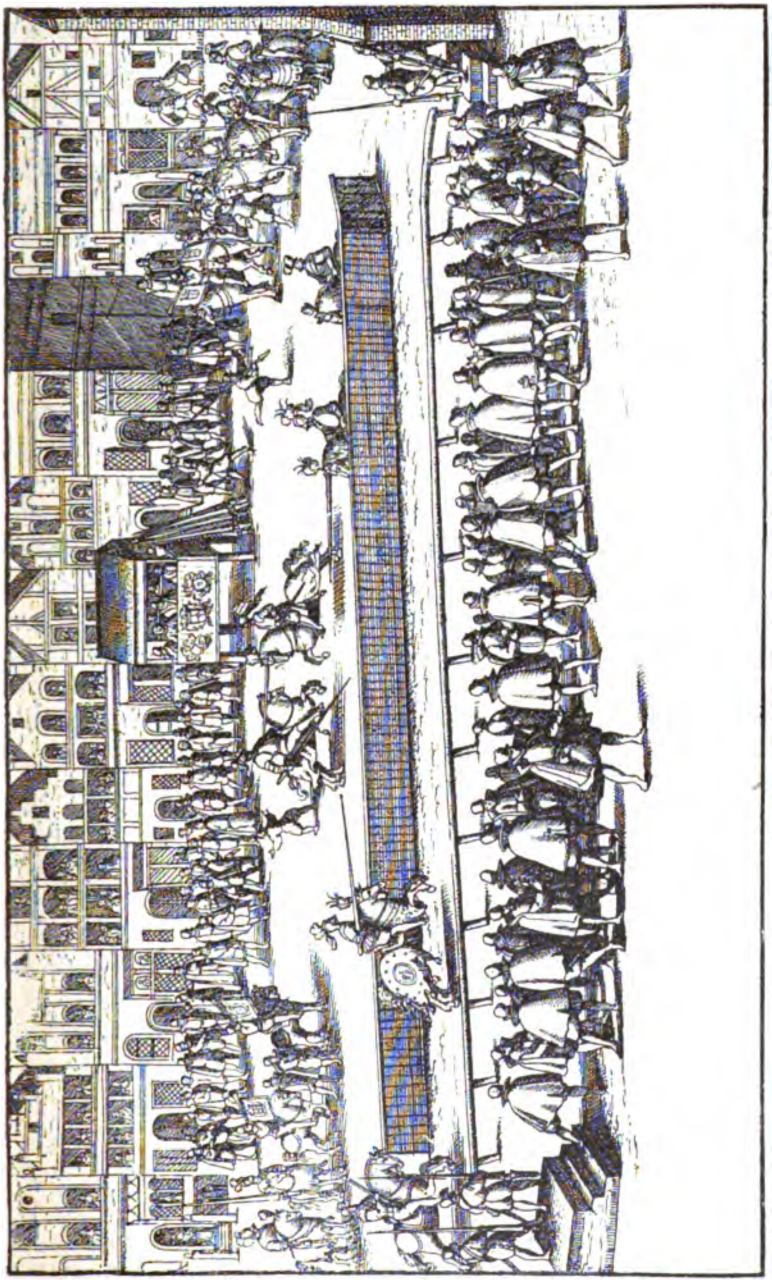
Turneringen paa Gammeltorv om Torsdagen var dog Kroningsfestlighedernes Glandspunkt. Brolægningen her var iforveien bleven opbrudt; man har endnu Regningen derpaa, hvoraf det ses, at 930 Læs Sten blev bortkjørt, og 817 Læs Sand istedet spredt paa Banen. Denne havde i Midten et mandshøit Plankeværk eller en Skranke, som skulde ligge de Kæmpende imellem, saaledes som det ses paa hosstaaende Afbildning. I et Træskur i Baggrunden havde Enkedronningen, Prindsesserne og andre fornemme Damer Plads; ved Siden ses en Beholdning af Turnerstager bestemte til at afløse dem, der brødes i Stykker, thi ikke enhver Landse var brugelig til dette Slags Dyst. Turnerstagerne vare nemlig gjorte af skrøbeligt Fyrretræ for at hindre Ulykker, og den, der brød flest i Stykker uden at blive kastet af Sadlen, var Seirherre. I fuld Rustning kom Kongen og alle hans Gjæster ridende fra Slottet, men i to Afdelinger, hver med sit Felttegn.

„De havde Drabetøi og Harnisk paa sig
Med Skjørter og Flanker saa statelig;
De var bevæbnet alt med stor Flid,
Som de skulde strax i Krig og Strid.
Med herlige Smykke vare de ogsaa
Berystet, at det var Under derpaa.“

De to Partier fordelte sig paa begge Sider af Banen; Trompeterne blæste Fanfarer, Herolderne traadte frem og udraabte, hvem der skulde rende sammen, og nu satte Modstanderne Sporerne i Hestenes Sider og sprængte løs paa hinanden med fældede Landser i fuld Galop. Sammenstødet var saa voldsomt, at Landserne splintredes derved, og Rytterne maatte samle al deres Kraft for at holde sig i Sadlen.

„De brøde de Stager, at Stykkerne fløi
I Veiret vel mange Favne op høi;
Naar de gik i sønder, da spraged det, saa
Det var stor Lyst at høre derpaa.“

Men denne Enkeltkamp mellem Rytter og Rytter var dog kun Indledningen til det sidste store Sammenstød, i hvilket begge Hobe

Turnering paa Gammeltorv ved Frederik II.s Kroning. (Efter et samtidigt Stik.)

gjorde et samlet Indhug paa hinanden, maaské efter at Midtskranvar fjernet. Her kæmpedes med store Turnérsværd, som dog ikke vare skarpe, og naar de tunge Slag raslede paa Harniskerne, saa at der fløi Gnister af dem, naar Heste og Ryttere dannede en forvirret og tilsyneladende uopløselig Knude, naar Hingstene bleve vilde, slog, bed og vrinskede, og de Kæmpendes Ilterhed ikke stod tilbage for Dyrenes, kom Skuespillet en virkelig Kamp nær og kunde let udarte til Alvor. For Tilskuerne var denne Scene, i hvilken Landets Konge og første Mænd spillede en saa fremragende Rolle, aabenbart særlig imponerende og hilsedes med lydeligt Bifald og Begeistring. Da Trompeterne tilsidst blæste Retraite, vare Deltagerne i Kampen udmattede, men maatte dog, efter at have afført sig deres Harnisker i Herberget, møde paa Slottet for at modtage de vundne Prisbelønninger og fortsætte Festen til den lyse Morgen.

Den hele Række af Ridderspil afsluttedes om Fredagen med en saakaldet *„Fægteskole“* paa Slottet, formodentlig i Slotsgaarden, hvor „mange ædle Mænd og Krigsfolk“ øvede sig i Fægtning med lange Spyd, Stænger, Sværd og Thesaker (Dolke); der brugtes kort sagt „mange Værger i den Færd“. Det var en Forestilling i Vaabenleg til Ære for Kongen og hans Gjæster, som ledédes af professionelle Fægtemestre, og det synes ved denne Leilighed at være gaaet hedt til, thi Reravius siger:

> „Der gaves ud mangen god Puf saa grand,
> At Blodet en Part om Øinene randt,
> Der finge da Somme stor Pris og Ære,
> En Part fik store Hug hjem at bære.
> En Part gik af med Daler og Guld,
> Og Somme blev slagen slet Huden al fuld.
> Man siger, at hvilken Mand, som lege vil,
> Han maa og tænke, han skal sætte til.
> Der denne her Fægten havde en Ende,
> Tog Fægtemesteren sit Sværd udi Hænde,
> Gjorde der Parade skjøn og statelig,
> Han vidste dermed at vende da sig.
> Dermed blev det besluttet da saa,
> Og hver monne i sit Herberge gaa.

Ved Fyrsternes Afreise hilsedes de ligesom ved deres Ankomst med Salut fra Skibene og Voldene, og to Drager med Fyr-

værkeri fór i Veiret over Kongens Hoved. Da Toget kom lidt udenfor Porten, fyredes der ud imod Stranden med Fyrmørser, Krandse og Fyrbolde. Kong Frederik fulgte selv sine Gjæster paa Vei et langt Stykke, og der afholdtes en stor Jagt, inden de skiltes. En af Kongens første Regjeringshandlinger, da han var vendt tilbage til Byen, var at tage Kjøbenhavn i sit „kongelige Hegn, Værn, Fred og Beskjærmelse“ og stadfæste dens Privilegier, ligesom han viste sit venlige Sindelag mod Byen ved at tillade, at dens *Orlogsskib* blev benyttet til Kjøbmandshandel, dog at alt tilhørende Skyts, Krudt og Bly skulde opbevares, for at det kunde være tilstede, naar Kongen tilsagde Skibet mod hans og Rigets Fjender.

De Foranstaltninger, som Frederik den Anden traf til Søfartens Fremme, f. Ex. ved at udarbeide en *Søret,* som, inden den blev udstedt i 1561, drøftedes af udvalgte Borgere fra Kjøbenhavn, Helsingør, Malmø og Landskrona, ved at paabyde Udlægning af *Søtønder* i Dragør Strømme, paa Falsterbo Rev, ved Trindelen under Læsø og andetsteds, havde kun liden Fremgang, efterdi han kort efter sin Thronbestigelse indvikledes i Stridigheder med sin Fætter, den svenske Kong Erik den Fjortende, som i 1560 havde afløst Gustav Vasa paa Thronen. Den danske Konges Opmærksomhed havde været rettet paa at udvide Handelen med Ingermanland, Livland og Polen og sætte sig fast i Estland, for derigjennem at vinde Herredømmet paa Østersøen, men hans Bestræbelser her maatte nødvendigvis bringe ham i Strid med Sverig, hvis Udvidelsestrang gik i samme Retning. I 1560 var Kongens yngre Broder Hertug Magnus med dansk Assistance bleven indrettet paa Øsel som Biskop over denne Ø og Administrator af Reval, men han trængtes haardt af Svenskerne, som i 1561 bemægtigede sig Reval. Et dansk-russisk Forbund, som det følgende Aar afsluttedes, havde ingen praktiske Følger, thi Rusland arbeidede kun for sine egne Formaal og besatte Narva. Kjøbenhavnske Skibe, der seilede paa Narva, bleve nu opbragte af Svenskerne, og snart blev Forholdet mellem de to nordiske Riger saa spændt, at en Ubetydelighed kunde give Anledning til Krig. Den gamle Strid om de tre Kroner oprippedes paany; Kong Erik optog det danske og norske Skjoldmærke i sit Vaaben, og de forskjellige Grændsemøder, der afholdtes for at bilægge Sagen i Mindelighed, frugtede Intet, da den gjensidige Mistillid ikke lod sig fjerne, og begge Parter lige haardnakket holdt

paa deres eget. Det var, som Hammerich siger, gammelt Had og unge Konger, der mødtes. En Begivenhed, som indtraf i Kjøbenhavn, bragte Bægeret til at flyde over.

Et *svensk Gesandtskab*, som var afsendt fra Stokholm for at afslutte de indledede Giftermaalsforhandlinger mellem Erik den Fjortende og Landgreven af Hessens Datter, ventedes paa Gjennemreise til Kjøbenhavn. Allerede paa Forhaand havde Kong Frederik besluttet at lade det opholde „med Lempe“, indtil han havde faaet Besked og Bud fra sine egne Afsendinge i Sverig, thi han frygtede for, at de Svenske havde isinde at afslutte Forbund med Udlandet til Skade for Danmark. Den 16de Februar ankom et Par af Gesandtskabets Medlemmer: Gabriel Oxenstjerna og Jøran Finche til Kjøbenhavn for at anmode om Pas, og to Dage efter dets Chef, Sten Eriksen Lejonhufvud, den afdøde Kong Gustavs Svoger, tilligemed et Følge paa 54 Personer, der indkvarteredes hos Byens fornemste Borgere — Sten Eriksen selv med 11 Tjenere og 4 Drenge hos den ansete Kjøbmand og Borgmester Marcus Hess i Kompagnistræde, Gabriel Oxenstjerna og Jøran Finche med 14 Tjenere hos Borgmester Anders Skriver i Vimmelskaftet. Gesandterne ønskede at reise videre uden Ophold, og da Passet udeblev, henvendte de sig til Kantsleren Johan Friis, der fungerede som Statholder paa Slottet, men denne lod svare, at Kongen var paa Jagt, hvorfor de maatte vente. Den svenske Herre afsendte nu selv et Bud til Kongen med Anmodning om Pas, hvorhos han tillige bad undskylde, at han drog forbi uden at hilse paa Majestæten. Overbevist om, at hans Fordring ikke kunde blive afslaaet, besluttede han at forlade Kjøbenhavn den næste Dag og drage til Færgestedet, hvor Budet da skulde være tilstede med den forventede Tilladelse. Imidlertid blev Johan Friis urolig; han frygtede for Kongens Vrede, hvis de Fremmede slap bort, hvorfor han ved Overtalelser forsøgte at bevæge Gesandtskabet til at blive, og det lykkedes ham virkelig at holde de fremmede Gjæster i Byen Dagen over (den 19de Februar). Men den næste Morgen ved Daggry traf Sten Eriksen, forbittret over den nødtvungne Forsinkelse, Forberedelser til at bryde op, hvorfor Johan Friis ufortøvet lod Borgmester Anders Godske advare om ikke at lade de svenske Herrer slippe ud af Byens Porte uden Pas, hvilket „velbemeldte Borgmester — siger Resen — meget beskedenlig som en Mand af god Forstand, Lærdom og Erfarenhed vel

udi Agt tog og fuldbyrdede". Samtidig sendte Statholderen en Adelsmand, Arild Ugerup, til Hr. Stens Bolig for at holde Gesandtskabet tilbage, men den svenske Herre var ubøielig. Forgjæves forestillede Arild ham, at det vilde være til Spot for Kongen, om de red af Byen uden hans Tilladelse; thi da Sten Eriksen paa et ligefremt Spørgsmaal, om det var Kongens *Befaling*, at de skulde blive, havde faaet et benægtende Svar, svarede han, at et „iligt" Hverv var ham paalagt, og at hans Konges Sager maatte gaa fremfor alt Andet. Han fastholdt sin Beslutning om at drage bort og gav sit Følge Befaling til at ride til Kjøge, i hvilken By han vilde afvente Kong Frederiks Svar.

Man har en Beretning fra Magistraten til Kongen om, hvad der videre paafulgte, og som, hvorledes man end vil bedømme den danske Regjerings Optræden, ialfald viser, at Sten Eriksen var en hidsig og opfarende Mand, der ikke kunde passe paa sin Mund. „Efter gammel almindelig Brug — hedder det heri — som i mange Aar har været holdt her i Kjøbenhavn og endnu er befalet, at Borgmestrene skulle have flittigt Tilsyn med hvad Folk, der drager ud og ind af Byen, have disse altid ladet beskikke Vagt i alle Portene om Dagen med Befaling at skaffe Beskeden af alle Fremmede, som drage ud og ind. Sidste Lørdag er da Hr. Sten kommen ridende til Vesterport med 3—4 Svende forud. Dog kjendte Vagten ham ikke og vidste ikke, hvad det var for Folk. Paa deres Spørgsmaal, hvor de vilde hen, svarede de, at de vilde ud, og gav ingen Besked, hvorfor Vagten svarede: „I kommer ikke ud, uden I have Besked fra Borgmestre og Raad". De vendte tilbage til Hr. Sten, som derpaa red frem og sagde: „Vi skulle ud i tusind Djævles Navn". Da Vagten atter svarede som foran, svarede Hr. Sten: „Jeg har Intet at skaffe med Borgmester og Raad; jeg vil ud at tale med Kongen, og jeg giver Borgmester og Raad og Eder, I Prakkere og danske Forrædere, syv Tusind Djævle", og med Sporerne i Hesten trængte Hr. Sten ind paa Vagten og brugte mange unyttige Skjældsord. Da nu Vagten ikke kjendte Hr. Sten synderligen for en anden, holdt de Værgerne frem. Da greb Hr. Sten et Fyrrør (en Bøsse), slog Hanen for og vilde skyde paa den Vægter, Kristen Jensen, som stod ret for ham, hvorpaa denne slog Hesten over Næsen med sit Spyd. Da blev Hr. Sten vred og sagde: „I danske Forrædere, I skulle faa syv Tusind Djævle; der skal blive

blodige Pander for dette Stykke, I nu haver gjort“. Alle ere enige om, at Hr. Sten med Magt vilde have trængt igjennem Porten, hvis ikke Vægteren havde slaaet Hesten, saa at den blev sky og kastede sig om, hvorved Vagten fik Tid til at slaa Porten i, hvorpaa Hr. Sten vendte tilbage til sit Herberg“.

Umiddelbart efter dette Optrin søgte Johan Friis en Samtale med den svenske Gesandt, men denne vilde ligesaa lidt modtage ham som Borgmestrene, der mødte for at gjøre Hr. Sten en Undskyldning for „det Rumor i Porten“. Mærkeligt nok udstedte Kong Frederik samme Dag det omstridte Pas, ifølge hvilket de svenske Gesandter frit kunde drage gjennem hans Lande og Riger, men der blev ingen Brug for det efter det Passerede. Landets Love vare blevne krænkede, og Kongen ansaa sig for berettiget til at drage de Skyldige til Ansvar. Begyndelsen blev gjort med, at samtlige Svenske, som befandt sig i Riget, Hoffolk, Adelsmænd, Kjøbmænd, Brevbud og Reisende bleve anholdte.

Saasnart Frederik den Anden fik Underretning om det Passerede, reiste han fra Sorø, hvor han havde opholdt sig, til Kjøbenhavn og lod optage Forhør og foranstalte Undersøgelser. Til Sverig blev der afsendt et Brev med en Kopi af Magistratens Referat, hvori Gesandternes Optræden blev fremstillet som haanlig mod den danske Konge. Der blev rettet den Forespørgsel til Kong Erik, om det var hans Villie, at svenske Gesandter med Trods skulde ride gjennem Danmark. Hr. Sten og hans Følge blev indtil videre holdt tilbage, men dog behandlet med stor Lemfældighed; de kunde bevæge sig frit indenfor Voldene, de maatte røre deres Heste paa Gaderne, og det Opsyn, der havdes med dem, var neppe videre skarpt, da Kantsleren den 20 Marts klager over, at „deres Svende løbe om paa Gaderne, hvor de ville“. Først da Krigen blev uundgaaelig, fordi Kong Erik rentud nægtede at aflægge det danske og norske Vaaben, før Kongen af Danmark havde aflagt de tre Kroner, og det i Slutningen af Marts kom for Dagen, at Gesandterne gjennem en tydsk Præst søgte at sætte sig i Forbindelse med Sverig, blev der gaaet strengere frem imod dem. I Midten af April bleve de under Bevogtning førte fra Kjøbenhavn til Kallundborg og Draxholm i et langvarigt Fangenskab, thi Sten Eriksen blev først sat i Frihed i Januar 1565, Gabriel Oxenstjerna og Jøran Finche endog to Aar senere. Striden skulde nu afgjøres med

Vaabenmagt, thi som Kong Frederik selv skrev: „Nu da Forholdene ligesom af sig selv føre hen til en Krig med Sverig, tragte vi efter i Guds den Almægtiges Navn at benytte saadan Leilighed.“

Den *nordiske Syvaarskrig,* der indlededes ved et Sammenstød mellem nogle danske Skibe og en svensk Flaade under Bornholm, i hvilket de første trak det korteste Straa, blev paa mange Maader følelig for Kjøbenhavns Indbyggere. Ved Frederik den Andens Thronbestigelse var Flaaden i ypperlig Stand; den var — som Resen siger — „en saa kostelig, mangfoldig og vel berustet Sø-Armada, hvis Lige man ikke véd, eller Nogen mindes tilforn at være seilet her af Riget.“ Ikke mindre end 27 større Skibe foruden Proviantskibe og smaa Fartøier, ialt bemandede med 4600 Mand, udsendtes under Peder Skram det første Aar (1563), og det følgende steg Antallet endog til 29. Deres Udrustning og Proviantering fremkaldte usædvanligt Liv og Virksomhed paa Bremerholm, og Kjøbenhavn maatte ligesom Landets øvrige Kjøbstæder ikke blot stille Baadsmænd (i Reglen 100), Tømmermænd og Skippere, men ogsaa bidrage med „værgagtige Karle“ til Armeen; i 1564 saaledes med 150 foruden nogle Bartskjærere, Pibere og Trommeslagere. Tropperne stillede i Kjøbenhavn, hvor de indkvarteredes, indtil de kunde blive førte over til Helsingborg. Da Krigen trak i Langdrag, forøgedes dens Byrder; i December 1565 anmodede Kongen Byen om et Pengelaan, da Daniel Rantzau ikke kunde betale Knægtene; tre Aar efter laante han paany 12000 Daler af Kjøbenhavn og Malmø, og ved Fredsslutningen maatte de fremmede Kræmmere i den førstnævnte By betale en overordentlig Skat til Krigsfolkenes Aftakning, efterdi de ikke havde havt nogen Besværing under Krigen, og „ikke det mindste ere komne os til Hjælp enten ved Pendinge eller Andet, men deres Handel og Vandel dennem ikke til ringe Fordel fri og ubehindret brugt og end undertiden vore Undersaatter til Besværing.“ Efter Katastrophen ved Gulland, da en Del af den danske Flaade gik til Grunde i en Storm, blev der udskrevet en Kobberskat til nyt Skyts, hvoraf Kjøbenhavn maatte levere 40 Skippund, og i 1568 maatte Byen stille 300 „værgagtige duelige Karle med Degen og lange Rør“ (Bøsser) til Flaaden, og Kongen paalagde udtrykkelig Magistraten at sørge for, at det blev kraftige Folk, som han og Riget kunde være tjent med. Herved saavelsom ved de store Leverancer af Fetaille, Standsningen af

Handelen og Søfarten, thi al Seilads gjennem Øresundet til svenske Havne var forbudt, og lgn., led Byen selvfølgelig meget. Direkte paavirkedes Kjøbenhavn ikke af Krigen, skjøndt den svenske Flaade et Par Gange, saaledes Søndagen den 27de Mai 1565 og den 26de Juni 1566, nærmede sig Dragør og ængstede Indbyggerne ved sin Nærværelse.

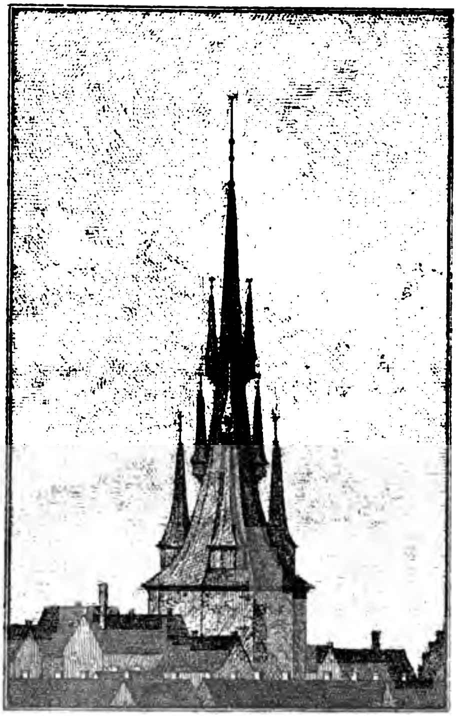
Krigen maatte selvfølgelig henlede Opmærksomheden paa Stadens *Fæstningsværker,* saameget mere som de, trods de omfattende Arbeider i Christian den Tredies Dage, vare meget forfaldne. I 1567 skriver Frederik den Anden, at han paa Grund heraf tillader Borgmestre og Raad at oppebære en dansk Hvid af hver Skjæppe Malt, der brygges i Staden, mod at de herved indkomne Penge udelukkende anvendes til Befæstningen; dog skulle de Høilærde (Universitetsprofessorerne), Sognepræsterne og Kapellanerne være fritagne for denne Maltskat. Da Landsknægtene, som laa i Leir udenfor Byen, Aaret efter *gjorde Mytteri* og om Natten listede sig ind i Staden paa Steder, hvor der ikke var Fæstningsværker, „hvilket ikke aleneste er spotteligt og haanligt, men er og at befrygte, at det udi Fremtiden udi lige Maade kan vederfares", fandt Kongen fornyet Anledning til at minde om Fæstningens Forbedring, hvorfor han, for at „det samme Arbeide des snarere maa gaa for sig", bevilgede Magistraten den Rente (Husleie), som gik af hver Eiendomsgaard for et Aarstid. Desuden skulde de svenske Krigsfanger, der ikke vare af Adel og ikke kunde underholde sig selv, sendes til Kjøbenhavn for at arbeide paa Værkerne. Ikkedestomindre havde Sagen ingen Fremgang, thi i 1572 sendte Kongen en truende Skrivelse til Magistraten, hvilken dog heller ikke gjorde Virkning. Sagen var, at den langvarige Krig med Sverig i Forening med den herskende Dyrtid gjorde det umuligt for Borgerne at bære de dermed forbundne Byrder, og tilsidst maatte Kongen opgive det Hele, da nogle Borgere endog truede med at forlade Staden. Arbeiderne bleve stillede i Bero, indtil „Folket kunde komme til Næring og nogen Forraad samles tilhobe", og Kongen gav den daværende Statholder Peder Oxe en Ordre i denne Retning. Først i 1581 tales der atter om Befæstningen, og der toges nu fat for Alvor. Et aabent Brev til Magistraten og menige Borgere i Kjøbenhavn bestemte, at alle Gaarde, Huse og Boder med Undtagelse af Professorers, Præsters, Skolelæreres og andre Kirkebetjentes Embeds-

boliger, skulde bære deres Part af Udgifterne efter Indkomst og Formue, og de Adelsmænd, der havde Huse og Gaarde i Staden, fik et lignende Tilhold om at udrede et Aars Husleie i samme Øiemed, den ene Halvdel strax, den anden det næste Aar. At der blev gaaet frem med Strenghed, fremgaar af det Faktum, at Byfogden Christen Christensen i Efteraaret 1582 fik Befaling til at „beslaae“ Husleien hos dem, der boede i saadanne Adelsgaarde, Huse og Boder.

I hvilket Omfang Fæstningsværkerne ere blevne forbedrede paa dette Tidspunkt, kan ikke oplyses, men Arbeiderne synes at have været ret omfattende. I den i Raadstuarchivet opbevarede saakaldte Valkendorfs Bog hedder det, at Byens daværende Statholder Christoffer Valkendorf „Anno 1581 haver ladet begynde paa Kjøbenhavns Fæstning først ved Nørreport at sætte Volden om til Østerport med stor Kamp og ladet færdiggjøre og arbeide paa Volden. Desligeste har han ladet gjøre den Skandse og Hvælvingen og Mur i Nørreport og har selv givet dertil af sin Penning og har havt sine egne Arbeidskarle hver Dag paa Volden i Arbeide med Borgerne, at det skulde gaa for sig.“ Af en Bemærkning hos Vallensbæk ses det, at omtrent paa dette Tidspunkt blev det *inderste Porttaarn ved Nørreport* opført, af hvilket der er bevaret en, som det synes, korrekt Afbildning fra Frederik den Tredies Tid. Paa det Pufendorfske Billede fra Beleiringen 1659 er Bygningen aabenbart misforstaaet; derimod opbevares der i den kongelige Kobberstiksamling et samtidigt løst Udkast til et Prospekt af Staden fra Søsiden, paa hvilket Porttaarnet præsenterer sig som en imponerende gothisk Bygning med elleve Spir. Stilen er ikke ubekjendt; den gjenfindes f. Ex. den Dag idag paa adskillige gamle Taarne i Prag, om end ikke saa overlæsset.

Syvaarskrigens Ulykker forværredes endyderligere ved en *Pest,* vistnok Blodgang og Typhus, som næsten varede ligesaa længe som Krigen og decimerede de krigsførende Parters Hære, navnlig Besætningerne paa Flaaderne. I Kjøbenhavn rasede den især i 1564 og 1568, og Byen var fuld af syge Borgere, medens de angrebne Baadsmænd, Bøsseskytter og andre Skibsfolk synes at være blevne sammenstuvede for sig selv paa Bremerholm. Naturligvis havde denne Epidemi den sædvanlige Ledsagelse af „vidunderlige Jertegn“ i Luften; Tyge Brahe kunde endog udlede den af Jupiters

og Mars' Konjunktion i Løvens Tegn. Universitetet blev lukket, og hvo, der kunde rømme fra Byen, søgte Sikkerhed ved Flugt. Dødeligheden var meget stor; alene i 1564 begravedes der 7—800 Lig i Vor Frue Kirke og paa dens Kirkegaard, medens det sædvanlige Tal var 60—70, og Kirkens Indtægt var næsten tyve Gange større end sædvanlig. Et Brev fra Kongen af Oktober 1564 oplyser, at

Nørreports indre Porttaarn paa Frederik den Andens Tid.
Efter en Tegning i Kobberstiksamlingen.

Møntmesteren og hans Svende i Kjøbenhavn alle døde, saaledes at de Handlende kom i den største Forlegenhed for Smaamønt. En enkelt Nat den 1ste Septbr. døde 60 Personer. Fra Høsten 1564 til Faste næste Aar døde der 1800 Mennesker „foruden dem paa Bremerholm, som Ingen optegnede." Lignende mere eller mindre paalidelige Beretninger haves fra 1568. Det var i denne Pesttid, at den nye Kirkegaard udenfor Nørreport blev forsynet med et Bin-

dingsværkskapel ved Laurids Madsen Bøssestøbers Initiativ (smlgn. S. 323). At de sanitaire Forhold i Byen vare meget slette, og Renligheden lod meget tilbage at ønske, fremgaar utvivlsomt af to Kongebreve af 1562 og 1567, thi i det første siges det, at der er „megen Urenlighed baade paa Gader og Stræder, desligeste under Voldene og strax udenfor Portene“, hvilket skal føres langt udenfor Byen hver ottende Dag; i det andet gjentager Kongen, at der er stor Uskikkelighed med Gaderne og Rendestenene, og at de ere saa ujevne og uordentligt lagte, at det ikke er muligt at holde Byen fri for ond Stank og Lugt, hvorfor han i en meget skarp Tone giver Slotsbefalingsmanden og Magistraten Ordre til at raade Bod herpaa. Faa Aar efter er man imidlertid falden tilbage til den gamle Slendrian, og Kongens velmente Bestræbelser for at fremtvinge Bebyggelse af de mange øde Jorder indenfor Voldene, der bleve brugte til Lossepladser for alskens Affald og Urenlighed, har sikkert heller ikke frugtet. Nutiden har overhovedet Vanskelighed ved at sætte sig ind i Datidens Ugenerthed til at sidde Kongens og Øvrighedens Bud overhørig.

Under de trykkende Krigsforhold kunde der selvfølgelig ikke gjøres Meget for Stadens Opkomst og Udvikling, men det fortjener at fremhæves, at Kong Frederik, i fuld Overensstemmelse med den Aand, der havde ledet hans Fader, midt under den ødelæggende Feide fandt Midler til at udvise en storartet Gavmildhed mod Videnskabens Dyrkere og grundlægge en Institution, som den Dag idag staar ved Magt og i Tidernes Løb har været til Velsignelse for Utallige. Christian den Tredies Tanke om at tilveiebringe en Fribolig for fattige Studenter blev gjenoptagen, men ikke realiseret; muligvis har Trangen været større i en anden Retning. Den 1ste Mai 1569 indviedes derimod *Kommunitetet*, af hvis Stiftelse Kantsleren Johan Friis og Rigshovmesteren Peder Oxe vistnok have Hovedfortjenesten. I Fundatsen bestemmes, at i Fremtiden skulle 100 Studenter have fri Kost (en „taalelig Forspisning“ paa fire Retter Mad til Middag og tre til Aften med tilhørende Øl) istedetfor de tidligere 20, der bespistes i Helligaandshospitalet eller „Klostret“ (se Side 293), og samtidig indstiftedes det saakaldte *Stipendium regium* for fire begavede Studenter til Udenlandsreiser. Kommunitetsalumnerne vedbleve dog i nogle Aar at have deres Bord i Helligaandshuset, indtil en selvstændig Kommunitetsbygning opførtes

paa Universitetsfirkantens Grund: et Bindingsværkshus til Nørregade med Spisesal, Bryggers, Kjøkken o. s. v. Til Minde om den oprindelige Bespisning i det tidligere katholske Hospitalskloster kaldtes den nye Bygning i lange Tider „Klostret“, Maden „Klostermaden“, og den Latin, der taltes ved Disputereøvelserne indenfor dens Mure, „Klosterlatin“.

Under Krigen med Sverig var Rigens Hovmester *Peder Oxe* til Gisselfeld en Tidlang *Statholder i Kjøbenhavn,* rimeligvis fra 1567 til sin Død 1575. Han havde i sin Ungdom været i Hoftjeneste hos Christian den Tredie og havde modtaget talrige Beviser paa Kongens Gunst, indtil han pludselig, skjøndt ikke uforskyldt, faldt i Unaade, styrtet af hemmelige Misundere og Fjender. Da han stævnedes for Rigens Kantsler til at svare for sine Regnskaber, som neppe vare i Orden, men udeblev, gik Dommen ham imod, og hans Godser, Lehn og Værdigheder bleve ham fratagne. Han rømmede nu til Udlandet og fandt et Tilflugtssted hos Christiern den Andens Datter, Enkehertuginde Christina af Lothringen, der satte ham i Spidsen for Hertugdømmets Styrelse, i hvilken Stilling han udsatte sig for den Mistanke at fremme landsforræderske Planer. Der hengik otte Aar, inden han trods sine stadige Henvendelser fik Tilladelse til at vende tilbage til sit Fædreland, og dette skyldtes endda kun den romerske Keisers, Kongen af Frankrigs og andre mægtige Velynderes Forbøn. Aldrig saasnart havde han imidlertid havt en Samtale med Kong Frederik, før han vandt fuld Tilgivelse for Alt; hans Godser gaves ham tilbage, og i 1567 udnævntes han til Rigens Hovmester og vistnok samtidig til Statholder i Kjøbenhavn. I disse Stillinger lykkedes det ham lidt efter lidt at bringe Rigets Finantser paa Fode, dels ved at forhøie Øresundstolden og Afgifterne af Lehnene, dels ved at indføre en bedre Økonomi i Statsstyrelsen og Hofholdningen. Den høitbegavede Statsmands Virksomhed for Riget som saadant vedkommer os imidlertid ikke her, saalidt som hans Fortjenester af Havedyrkningen og Landbruget, men ogsaa i Kjøbenhavn, hvor hans vigtige Embede under Kongens hyppige og langvarige Fraværelse saa at sige maatte gjøre ham til et Slags Formynder for Borgerne, har hans Styrelse efterladt sig tydelige Spor. Skjøndt han var en myndig Herre med en hvas Tunge, og Almuen endog beskyldte ham for at være kyndig i den sorte Kunst, havde han dog talrige Beundrere og Venner; hans

Hus paa Kjøbmagergade mellem Klareboderne og nuværende Kronprindsensgade stod ligesom Johan Friis's, Niels Kaas's og Jørgen Rosenkrands's altid aabent for Lærde, og her nødes ikke blot Bordets, men ogsaa Aandens Glæder i rigt Maal. Det skyldes Peder Oxes Raad, at Kommunitetet blev stiftet; hans Gaver til Vor Frue Latinskole, de Husarme og Helligaandshospitalet ere berørte ovenfor

Peder Oxe, Danmarks Riges Hovmester, Statholder i Kjøbenhavn.

(S. 301 og 303); det var ham, som skaffede Midler til Krigens Fortsættelse og aftakkede Krigsfolket, da den var endt, ligesom han med kraftig Haand greb ind mod de Optøier og Uroligheder, som de fremmede Soldater afstedkom, naar de laa indkvarterede i Byen. Han døde i Aaret 1575 under et Ophold paa Frederiksborg og blev begravet i Vor Frue Kirke i Kjøbenhavn. Ligstenen over ham og hans Hustru Mette Rosenkrands af Vallø er afbildet S. 317.

Da Freden med Sverig var bleven afsluttet i Stettin, blev den under den paafølgende Herredag i April 1571 udraabt i Kjøben-

havns Gader. Den kongelige Herold Johan Baptist red i sin Embedsdragt og med et Sølvspir i Haanden rundt i Gaderne, ledsaget af en Trompeter og to Trommeslagere, og meddelte Folket, at der nu var Fred med Sverig, at Svenskerne herefter baade til Lands og til Vands skulde behandles som Venner, og at Enhver, der forbrød sig mod svenske Mænd, vilde blive straffet. Krigsfolkets Aftakning gik dog ikke af uden Vanskeligheder; man har endnu et Brev fra Peder Oxe, hvori han besvarer Kongens Forestillinger om, at „der holdes ilde Hus i Kjøbenhavn og sker det ene Manddrab over det andet, og der Intet gjøres til.“ Statholderen erklærer, at han gjør, hvad der staar i hans Magt for at hindre den tiltagende Lovløshed, og beder „underdanigst Kongl. Majestæt efter denne Leilighed naadigst at have sig undskyldt“; han har talt med Borgmestrene, som ere villige til at forøge Nattevagten (smlgn. S. 333), ifald det er nødvendigt, og har endydermere givet Profossen Ordre til at være paa Gaderne og se, at Alt gaar vel til, hvilket denne ogsaa gjør, men „Byen er stor, at de mangesteds kunne komme af den foruden at komme ud af Portene.“ Netop i de Dage, Brevet skrives, har der været en større Gadetumult, som er opkommen ganske paa samme Maade, som Sligt sker nutildags, men rigtignok har havt et anderledes tragisk Udfald, fordi hin Tids Karle og Tjenere altid bar Værge hos sig. En Staldkarl kommer i Strid med en Danzigsk Fribytter, fordi han rider ham for nær; Forbigaaende blande sig deri; der vexles Hug og Slag, Bysvendene komme til, og inden Nogen véd af det, er der Opløb, og to Døde ligge paa Pladsen. Der er en lang Liste paa slige Voldsgjerninger og Manddrab; undertiden miste de Skyldige Hovedet derfor, undertiden lykkes det dem at flygte, eller de kjøbe sig fri for videre Tiltale hos den Afdødes Slægtninge eller Kongen. Et eklatant Exempel paa den Overbærenhed, der vistes Adelsmænd i slige Livssager, er den Dom, som overgik den 19aarige Laurids Brokkenhus (en Søn af Feltherren Frands Brokkenhus), som i Februar 1571 „uden skællig og billig Aarsag“ dræbte en Kvinde i Kjøbenhavn ved Nattetide. Han maatte bøde 10,000 Daler til Kongen, men kunde dog samme Aar holde Bryllup med en ung adelig Jomfru.

Frederik den Anden var 37 Aar gammel og havde regjeret i henved 13 Aar, men ingen af de talrige Giftermaalsplaner, der havde knyttet sig til hans Person, var bleven til Virkelighed. Man

havde set sig om hos de fleste europæiske Fyrstehuse, hvor der fandtes jevnaldrende Prindsesser, men de indledede Underhandlinger vare altid strandede, snart paa Forskjel i Tro, snart paa Prindsens eller den paagjældende Prindsesses Kræsenhed. Da Prinds Frederik var 7 Aar gammel, dukkede allerede Tanken om en Forlovelse mellem ham og en svensk Prindsesse op; da han var 12, tænktes der paa den fireaarige Dronning Marie Stuart af Skotland. Fra engelsk Side foresloges Ægteskab med den daværende Prindsesse, den senere Dronning Elisabeth, hvilket blev afvist; senere førtes der Underhandlinger om en Forbindelse med den romerske Keiser Ferdinands Søster Eleonora, med en af Churfyrst Joachim af Brandenburgs fire giftefærdige Døttre, med Enkehertuginde Christina af Lothringens ældste Datter Renata, med den polske Prindsesse Anna, og det maa vel nu anses for bevist af Bricka, at medens der saaledes disponeredes over Prindsens Haand i Lønkamrene, var han under sit Ophold paa Malmøhus bleven dødelig forelsket i sin Hofmester Ejler Hardenbergs Broderdatter Anna, med hvem et Ægteskab imidlertid var umuligt, og som et halvt Aar efter Kongens Bryllup giftede sig med en dansk Adelsmand. Under Krigen i Ditmarsken optog Kong Frederik personlig Planen om en Forbindelse med den engelske Dronning Elisabeth, men det lykkedes ham ikke, for at bruge hans eget Udtryk, „at fange dette Storvildt“; hans Frieri blev afsluttet med en Kurv, ligesom den spanske, franske og svenske Konges. Opmærksomheden henvendtes nu atter paa Hertuginde Renata af Lothringen, paa Dronning Marie Stuart, der var bleven Enke ved Frants den Andens Død, paa Vilhelm af Oraniens Søster Juliane, og Enkehertuginden af Pommerns syttenaarige Datter Margrethe, med hvem det endog kom saa vidt, at *hun* i November 1571 aflagde et Besøg paa Nykjøbing Slot for at blive „besigtiget“. Her blev den unge Dame imidlertid veiet og funden for let; thi Kongen blev indtagen af Prindsessens Ledsagerinde, sin 14aarige Kusine *Sophia af Mecklenborg*, der blev hans Hustru og Christian den Fjerdes Moder. Faa Aar før sin Thronbestigelse havde Kong Frederik som 22aarig Prinds været tilstede ved sin Tantes, Prindsesse Elisabeths andet Bryllup med Hertug Ulrik af Mecklenborg paa Kjøbenhavns Slot; nu førte han deres eneste Datter hjem som sin Brud.

Brylluppet og den unge *Dronnings paafølgende Kroning* i Vor Frue Kirke (den 20de og 21de Juli 1572) blev feiret med glimrende Høitideligheder; det blev, som Vedel siger i sin Ligprædiken over Frederik den Anden, „holdt med saadanne statelige og lystelige Pomp og Panket, som i saadanne Færd brugeligt er hos store Herrer og Fyrster.“ Rigshovmester Peder Oxe havde ordnet det Hele; fra Provindserne sendte Lehnsmændene Kvæg, Vildt og andre Fødevarer til Kjøbenhavn; der indkjøbtes Vin og Øl i store Masser, adelige „Dragefruer“ mødte paa Slottet med kunstigt vævede Tapeter fra deres Borge for at betrække Salene, Rigets fornemste Mænd bleve indbudte med deres Hustruer og Døttre, og Frue Kirke blev udsmykket som ved Kongens Kroning. Den 4de Juli ankom Bruden tilligemed sin Moder og opslog sin Bopæl paa Slottet, thi Kongen opholdt sig paa Frederiksborg. Fjorten Dage efter indtraf Churfyrst August af Sachsen med Gemalinde, den danske Prindsesse Anna, samt Brudens Fader, Hertug Ulrik af Mecklenborg, efter at være stegne i Land paa Gedsør, hvor der var en Kongsgaard. Kongen, Rigsraaderne og mange Adelsmænd red dem imøde, og Indtoget foregik efter Sædvane under Kanonsalver fra Voldene gjennem de med Bøgegrene „maiede“ Gader. Fra Kirketaarnene forlystede Stadens Spillemænd de Fremmede med Musik, og da Kongen red ind af Slotsporten, gav en Mand paa Blaataarn Signal med en Fane, hvorpaa alle Orlogsskibene saluterede, saa det kunde høres i fire Miles Afstand. Vi have Reravius' Ord for, at et passende Antal Ruder og Tagsten gik i Løbet ved denne Leilighed. Bryllupsgjæsterne vare iøvrigt først samlede den 19de, da Hertugerne Hans den ældre og yngre, Kongens Farbroder og Broder ankom. Den sidste havde sin Gemalinde med sig.

Vielsen foregik den 20de Juli i „den store Sal“ paa Slottet, ɔ: i Riddersalen, som iforveien var indrettet til Høitideligheden.

En Seng blev og da baaren derind,
Blev flyet og smykt med Flid og Vind;
Hun blev beredt og herligen smykket
Med stateligt Tæppe af Gyldenstykke.
Af hvidt Bliant var Puderne gjorte,
Som lagdes derpaa saa skjønne og store.
I øverste Ende kom Sengen at staa,
Der skulde de unge Brudfolk til gaa,
Naar Tiden hun kom, de skulde det gjøre,
Som vi herefter ville faa at høre.

Den religiøse Ceremoni forrettedes af Hofprædikanten Kristoffer Knopf og afsluttedes med Sang og Musik. Derpaa fulgte en for Tiden charakteristisk Scene, der skildres saaledes af Reravius:

„Der Sangen var ude, mon Konningen gaa
Hen til den Seng, som der mon staa
Paa Gulvet, var prydet saa statelig
Med gylden Tæppe retsindelig.
Hun skinned' alt som de Stjerner saa klare,
Som hver kunde se der aabenbare.
Der stod hans Naade ved høire Side.
Saa komme de Fyrster saa milde og blide,
Hertug Ulrik og Hertug Hans lige saa
Ledte Bruden dertil, hun kom at staa
Paa anden Side ret lige tvert imod
Vor naadige Herre og Konge saa god.
Da havde vor Konge og naadige Herre
Med Hertug Ulrik sin Svoger saa kjære
En Tale saa lang og statelig.
Hver havde da sin Orator hos sig,
Som paa deres Vegne talede sammen.
Saa skiltes de ad med Glæde og Gammen.

Reravius, der ellers er saa omstændelig i sin Skildring, meddeler ikke, hvad det var for Tanker Svigerfaderen og Svigersønnen saaledes udvexlede per Kommissionær; rimeligvis har det været en eller anden overleveret plump Skjæmt, som Datiden brugte ved ægteskabelige Forbindelser. Dagen endte med et Taffel i „den nye Sal udenfor Kongens Kammer", hvor Bordene prangede med allehaande Skueretter, og med en Dands, under hvilken „de Jomfruer sprunge saa lettelig med Fyrster og Herrer omkring" til Ære for det unge Kongepar.

Kroningen den 21de Juli gik i alt Væsentligt for sig som Kongens tretten Aar iforveien. Under Klokkeklang og Folkejubel gik en Procession fra Slottet til Vor Frue Kirke med Trompetere og Trommeslagere i Spidsen, Rigsraadet til Hest og Dronningen i en Karm, trukken af otte hvide Heste med prægtigt Seletøi. Reravius fortæller, at Karmen var smedet af „idel purt Sølv", men dette maa dog ikke forstaas bogstaveligt; i Virkeligheden var den kun prydet med to Englefigurer af støbt Sølv, som dog havde den anseelige Vægt af 27 Pund og 26 Lod. Otte Adelsmænd gik ved Siden af Vognen med blottede Hoveder, og bagefter den fulgte en

Skare af fremmede og danske Adelsdamer tilfods med Dronningens Jomfruer i Spidsen i røde Fløilskjortler, bræmmede med Guld. Under en Thronhimmel, baaren af fire Rigsraader, førtes Dronningen ind i Kirken af Rigens Hovmester Peder Oxe og Marsken Holger Rosenkrands, hvorpaa Kronen efter Sædvane offredes paa Alteret. Gudstjenesten og selve den høitidelige Akt foretoges af Biskoppen i Sjælland Dr. Povel Madsen, der assisteredes af to Præster. Før Salvningen løstes Dronningens blonde Haar, saa at det faldt hende ned paa Skuldrene, og efter denne iførte hun sig i et særligt dertil indrettet Kammer Dronningkaaben af Gyldenstykke, besat med Perler. Ogsaa ved denne Leilighed toge samtlige Rigsraader fat i Kronen, da den sattes paa Dronningens Hoved, for derved symbolsk at antyde, at de raadede over den. Biskoppen udviklede udførligt, hvad Kronen betyder, hvorfor den er besat med Ædelstene og aaben oventil op mod Himmelen, hvorfor den er tung o. s. v., og sluttede med en Bøn for Kongen og Dronningen. Et Tedeum blev afsunget til Orgelmusik, og da den lange Gudstjeneste var forbi, begav Dronningen sig, men denne Gang med Kronen paa Hovedet, tilbage til Slottet i det samme Optog, i hvilket hun var kommen. Her modtoges hun af Kongen, og Dagen endte med et prægtigt Maaltid, ved hvilket der uddeltes herlige Krandse af Guld, Perler og Ædelstene til Rigsraaderne, Hofsinderne og Adelsmændene. De Fattige i Byen bleve ikke glemte, og Skolepeblingene fik ikke blot Almisser, men ogsaa det røde Klæde, hvormed Choret i Kirken havde været betrukket. Iøvrigt varede Festlighederne paa Slottet i samfulde otte Dage; den fjerde Dag var der Fægteskole (se S. 376), men ingen egentlig Turnering, den femte besaas Flaaden, og et Maaltid indtoges paa Admiralskibet „Fortuna". Kongeparret og dets fyrstelige Gjæster drog derpaa til Frederiksborg, og havde der „megen fyrstelig Stat med Banket, Jagt og anden Tidkort efter fyrstelig Skik." Churfyrsten og Hertug Ulrik blev her i Landet til henimod Mikkelsdagstid. Fra forskjellige Sider regnede det med poetisk Hyldest i Anledning af Brylluppet, og Kongen gav ret anseelige Summer til forskjellige lærde Mænd som Zacharias v. Widing og Chytræus, der havde digtet slige Epithalamia, snart 30 nye eller 50 gamle Dalere. Reravius, af hvis Bog vi have anført nogle Brudstykker, fik en Betaling i klingende Mønt af 100 Mark Danske. Ogsaa Studenter skrev latinske Carmina og fik Honorarer.

Den kongelige Familie opholdt sig yderst sjelden paa Kjøbenhavns Slot; den drog omkring i Provindserne fra Borg til Borg og fra By til By, som det bl. A. ses af Kongens endnu bevarede Kalenderoptegnelser, og det er betegnende, at intet af Kongeparrets syv Børn er født i Hovedstaden. Herved gik Kjøbenhavns Borgere Glip af al den direkte og indirekte Fordel, en stor Hofholdning altid fører med sig, men paa den anden Side befriedes de ialfald tildels for en ofte trykkende og besværlig *Indkvartering.* Allerede i Frederik den Andens første Regjeringsaar herskede der et spændt Forhold mellem Borgerne og Hofsinderne, og dette synes at have vedvaret til hans Død. I 1562 klagede Hofsinderne over, at Borgerne hverken vilde give dem Herberge eller Fortæring, skjøndt de havde tilbudt at betale for begge Dele, og Kongen maatte derfor skride ind og befale Magistraten at skaffe de nødvendige Herberger, idet han dog lovede at paalægge de Indkvarterede at opføre sig sømmeligt. I 1578 hører man atter Klager, men denne Gang fra Borgerne, som besvære sig over, at de selv, deres Hustruer og Folk ofte blive overfaldne af Hoffolkene. Ved nærmere Undersøgelse viste det sig imidlertid, at Grunden til disse Sammenstød var den samme som før, nemlig at Borgerne, især de rige og formuende, ikke vilde have Hoffolkene indkvarterede hos sig. Kongen befalede da paany, at der skulde skaffes Rum i Byen til hans Folk, hvorimod disse skulde tilfredsstille deres Værter under Straf af at miste deres Maanedssold. To Aar efter var Striden paany i fuld Gang, fordi Værterne ikke vilde modtage Rosenobler, Dukater og andre Guldstykker til den Kurs, som Hoffolkene selv modtog dem af Rentekammeret. Ogsaa ved denne Leilighed maatte der en kongelig Befaling til for at bringe Sagen i Orden. I Helsingør og Slangerup synes iøvrigt det samme spændte Forhold at have existeret mellem Indbyggerne og Hoffolkene.

En anden stor Byrde for Borgerne var deres Forpligtelse til at *indrette Stalde* for det kongelige Hestehold, som i hine Tider var overordentlig stort. Naar Kongen ikke opholdt sig i Byen eller paa de nærmeste Slotte som Frederiksborg og Kronborg, stod vel de fleste Stalde tomme, men ved Herredagene eller andre store Forsamlinger toges de alle i Brug, ja det kunde hænde, at man da af Mangel paa Plads blev nødsaget til at opstalde Hestene paa Gaderne. I et Brev af 1578 bemærker Kongen spydigt, at Borgerne

istedetfor at ligge i Klammeri med Hoffolkene hellere burde beflitte sig paa at bygge Stalde, og da han i det følgende Aar saa langt fra at se dette Ønske opfyldt tvertimod bragte i Erfaring, at de benyttede sig af Hofsindernes og Enspændernes (Ryttere, der brugtes som Ordonnantser) Fraværelse i Jylland til at nedbryde de forhaandenværende Staldrum, tilskrev han Borgmestre og Raad i en hvas Tone, at han ikke havde ventet sig saadan Uhøflighed af dem. Han befalede derhos, at der skulde indrettes Staldrum til 1200 Heste med et Karlekammer for hver fjerde, femte Hest, og Alle, som boede i Borgerhuse, paa enkelte Geistlige nær, skulde udrede denne Tynge. Kongen var nemlig led og kjed af at høre den Undskyldning, naar han kom til Byen med fremmede Herrer eller sendte sine Folk i Borgeleie dertil, at Staldene vare blevne ombyggede til Vaaningshuse, og at man ikke var pligtig til at holde Kongens Heste i Husene og Gaardene. Naar man til disse Byrder føier den hyppige Indkvartering af Soldater i Krigstider: Bøsseskytter, Baadsmænd, Landsknægte og hvad de alle hed, og engang imellem endnu ubehageligere Gjæster, som i 1571, da Mandskabet paa nogle opbragte Fribytterskibe lagdes i Herberg hos Borgerne, som ovenikjøbet skulde passe paa, at disse Sørøvere ikke slap bort, indses det, at den Værdighed at være Borger i Landets fornemste By kunde blive dyrt nok betalt.

Kong Frederik og hans Dronning foretrak som sagt Opholdet i Provindserne fremfor Residentsen i Kjøbenhavn, men da Thronfølgeren Prinds Christian blev født paa Frederiksborg den 12te April 1577, kunde der ikke være Tale om Andet, end at hans Daab maatte feires i Hovedstaden, thi hertil havde Kjøbenhavn nu udviklet sig. Det var en Begivenhed, hvortil Rigerne i næsten et Aarhundrede ikke havde set Magen, ikke siden Christiern den Andens Fødsel i 1481, thi da Christian den Tredie blev født, var hans Fader Hertug og havde ikke mindste Udsigt til Thronen, og da Frederik den Anden kom til Verden, var hans Fader endnu ikke valgt til Konge. Saa overordentlig var Prindsens Fødsel, at overnaturlige Magter bebudede den paa Forhaand; en Havfrue aabenbarede sig for en gammel Bonde paa Samsø og befalede ham at drage til Kongen og sige ham, at hans Dronning skulde føde en Søn, som „vilde blive ophøiet til den kongelige Krone og blive en ypperlig Herre blandt alle Fyrster og Konger udi denne Norder-

Verden.“ Hvorledes det end forholder sig med denne Spaadom, synes den virkelig at være fremført, før Fødselen fandt Sted og var vel, som Werlauff siger, et Udtryk for den almindelige Længsel, hvormed Folket imødesaa en Thronfølgers Fødsel, thi Haabet herom var næsten opgivet.

Det vilde føre for vidt at komme ind paa en Skildring af denne Daabsfests usædvanlige Pomp og Pragt, saameget mere som den alt er behandlet udførligt og med stort Fremstillingstalent af Dr. Troels Lund i en Skitse, der er et helt Tidsbillede. Disse Høitideligheder ligne derhos i det Væsentlige hverandre; Indbydelserne til dem ere noget forskjelligt formulerede efter Anledningen; Overdaadigheden kan være noget større eller mindre, men hver Tidsalder har baade sine kongelige og borgerlige Forlystelser, der komme igjen atter og atter, indtil de ved et Omslag i Tidens Smag eller hyppigere ved en Impuls fra de store Kulturstater udenfor Landets Grændser undergaa mere eller mindre iøinefaldende Modifikationer.

Som ved Kroningen og Brylluppet gik Festlighederne Slag i Slag; den samme Masseskydning af Artilleri, ved hvilken det aabenbart var Meningen at frembringe en jordskjælvlignende Effekt; den samme Udsmykning af Gaderne og Husene, Tusinder af Tilskuere, Borgervæbningens pyntelige blanktpolerede Harnisker, Adelens stive Pibekraver og Knæbenklæder, Damernes Perlehuer og kostbare guldbroderede Stoffer af Silke og Fløil, Musik og Klokkeringning, Optog fra og til Kirken, Banketter, Dands, Fyrværkeri, Folkejubel og megen Drik. Men medens det ved Brylluppet havde været Dronningen, som maatte uddele Gaver til de fornemste Adelsmænd, var det nu hende, som paa Barnets Vegne modtog de talrige Faddergaver i Skuepenge, Sølvbægere, Kander, Kredentser, Skaaler o. lgn.

Anden- og Trediedagsfesten den 3die og 4de Juni fortjener dog mere Opmærksomhed, thi paa disse Dage opførte *Kjøbenhavns Studenter to Skuespil* i Hoffets, de Fremmedes og Adelens Nærværelse, om hvilke der er bevaret paalidelige og udførlige Oplysninger. Allerede før Prindsens Fødsel havde Kongen udtalt et Ønske i denne Retning for Universitetets Rektor, og Indstuderingen var under to Professorers Veiledning bleven dreven med overordentlig Ihærdighed, for at Universitetet ikke skulde staa til Skamme for de mange fremmede Herrer. Man havde valgt to bibelske Stykker, en gammel Comoedia tragica paa Latin: „Susannes Historie“

og „Davids Seir over Goliath“ paa Tydsk. Skuespillene opførtes i den indre Slotsgaard, hvor et Telt var opslaaet i Baggrunden til Omklædning for de Agerende, medens Tilskuerne dels havde taget Plads i en Klynge foran en Skranke, dels i Slottets Vinduer, paa Trappegangene, kort sagt overalt, hvorfra man havde et Udkig til den improviserede Scene. Kongen, Dronningen og de fyrstelige Gjæster saa til fra de aabne Galerier, der smykkede Kongefløiens Hovedfaçade til Gaarden, Byens Præster og andre Geistlige opholdt sig i Slotskirkens Vinduer og havde fra Kjælderen faaet en Kande Vin til at styrke sig paa. „Susanna“ gjorde almindelig Lykke, skjøndt vistnok de Færreste af Tilskuerne forstod Latin; men den paafølgende Ballet „Pygmæernes Kamp med Tranerne“, der udførtes af Vor Frue Skoles Peblinge, iførte Fjerklædninger, var til Gjengjæld mere populair ved sine haandgribelige Løier. Det tydske Skuespil „Davids Seir over Goliath“, som gaves den følgende Dag Kl. Et, vakte dog størst Bifald, ikke blot paa Grund af Sproget, men væsentlig fordi man hellere saa en virkelig Kamp end hørte paa alenlange moralske Dialoger. Da Goliath var fældet, og Filistrene slagne af Rædsel skulde flygte, holdt disse sig nemlig ikke Programmet efterretteligt, men faldt ud af Rollen og gjorde Modstand, og Følgen heraf blev et regulairt hidsigt Haandgemæng, i hvilket der modtoges og uddeltes blodige Skrammer. Bifaldssalver drønede over Slotsgaarden, ethvert Fremskridt fra det ene eller andet Parti fulgtes med Spænding af Tilskuerne, og den gamle Søhelt Peder Skram, som paa Grund af sit svage Syn havde taget Plads nede i Slotsgaarden, blev efter et Øienvidnes Udsagn saa beruset af Kampens Hede, at han var paa Nippet til at sætte over Skranken for at samle Israeliterne under sin personlige Ledelse. Fægtningen var i længere Tid staaende; Faldne og Saarede dækkede Valpladsen, men tilsidst lykkedes det dog Israels Børn ved en uhyre Kraftanstrængelse at drive Filistrene paa Flugt. Man havde tidligere set slige Skuespil, men aldrig Magen til dette; en saadan Realisme faldt ret i det sextende Aarhundredes Smag. De dramatiske Forestillinger afsluttedes med en „mærkelig moriansk Daaredands“, i sin Tid opfunden af den berømte Skolemand Morten Børup, og som „Hans Majestæt og alle Herrerne lod sig synderlig vel befalde“. Den dybere moralske Tendents i det Hele, den „Erindring, der var under, og som ikke lod sig ansé med Øinene“, har det vistnok

været vanskeligt at faa fat i; ialfald forekommer Allegorien os noget søgt, naar det hedder: „Og som Morianerne spilde deres Tid med Dands og Daareri, saa henslider den uforsigtige Verden sin endelige og stakkede Livstid udi mange unyttige, daarlige og syndige Bestillinger, hvilket med Daaredandsen Altsammen forsvinder paa det Sidste, og ikke Goliaths Styrke, Magt eller nogen verdslig Vold gjælder imod den ringe anseende David. Og som Pygmæerne tog sig unødig og fordærvelig Feide for med Tranerne, saa er Krig og Feide Lands og Rigers Besværing og egen Fordærvelse“. Det kan tilføies, at da alle Festlighederne vare til Ende og hver drog til Sit, tog Bedsteforældrene efter Datidens Skik den Nydøbte hjem med sig til Mecklenborg, hvor Opholdet dog kun varede et Par Aar. Den allerede da vidt berømte Tyge Brahe stillede efter Kongens Befaling Prinsens Nativitet og nedlagde Resultatet af sine Beregninger i et udførligt Skrift, som den Dag idag er bevaret, og hvis Forudsigelser endda ikke vare saa helt feilagtige.

Ligesom Kjøbenhavn efter Kroningen var bleven ramt af en stor Dyrtid, som Kongen og Peder Oxe søgte at afhjælpe ved milde Gaver til Trængende, Uddeling af Penge til de Husarme og Fattige, saavelsom ved Oprettelsen af en Fattigdirektion (smlgn. S. 301), saaledes hjemsøgtes Byen efter Daabsfestlighederne af nye pestlignende Sygdomme og Dyrtid, som nødvendiggjorde overordentlige Forholdsregler. Peder Oxe var imidlertid død i 1575, og det blev derfor hans Eftermand i Statholderembedet, Rentemesteren *Christoffer Valkendorf*, som tog sig af Borgernes Affairer. I en Aarrække beklædte han denne Post og gjorde sig overhovedet saa fortjent af Stadens Udvikling, at han bestandig fremhæves som en af dens største Velgjørere.

Den første December 1579 befalede Kongen Borgmestre, Raad, Byfoged og menige Borgere i Kjøbenhavn, at de skulde være „os elskelig Christoffer Valkendorf til Glorup, vor Mand, Raad og Rentemester hørige og lydige, ligesom vi selv der personligen tilstede var“, thi det var blevet denne „naadigst tiltroet og befalet, at have Befaling og Tilsyn paa Altingest der i Byen, saa at det kan gaa skikkeligen og vel til saa meget som muligt er“. Valkendorf var da en Mand paa 54 Aar og havde vundet Kongens velfortjente Tillid og Yndest dels som Lehnsmand i Bergen, hvor han ved sin kraftige Optræden havde gjort Ende paa de tydske Kjøbmænds og

Haandværkeres Overmod, dels som Raadgiver hos Hertug Magnus i Lifland og som Lehnsmand paa Island og Gulland. I 1574 kaldtes han til Kjøbenhavn og blev Rentemester; han boede da i en Gaard ved Gammelstrand, men kom et Par Aar efter tillige i Besiddelse af en Gaard og nogle Boder paa Vestergade, der havde tilhørt den kongelige Kanonstøber Laurids Madsen Bøssestøber, der som Kirkeværge ved Frue Kirke havde taget sig saa varmt af Kirkegaarden udenfor Nørreport og dens Kapel (smlgn. S. 321). Som Rentemester blev Christoffer Valkendorf under Peder Oxes Veiledning indviet i Rigets Finantsvæsen, men først efter dennes Død kom han som Statholder i mangfoldig direkte Berøring med Borgerne og deres Anliggender. Ikke blot repræsenterede han Kongens Person og havde Overopsynet med Holmen og Kronens Søfolk, men han udøvede en almindelig overordnet Myndighed i Byen, havde Tilsyn med Retsvæsenet, modtog Borgmestrenes Ed paa Kongens Vegne, holdt Øie med de Udlændinge, der besøgte Staden, sørgede for Indkvarteringen, ja indblandede sig hyppigt i de kommunale Anliggender. Under disse Omstændigheder er det intet Under, at hans Forhold til Indbyggerne efterhaanden antog en patriarchalsk Charaktér, og at han paa mange Maader og under mange forskjellige Former kunde fremme deres Bedste, ikke mindst ved at optræde som Mellemmand hos Kongen, skjøndt han ikke altid havde Held med sig. Saaledes fik han et Afslag, da han i 1584 i Borgernes Navn ansøgte, om de i Fremtiden maatte blive befriede for Indkvarteringer. Kongen svarede, at da Kjøbenhavn var det Sted, hvor han havde sine Orlogsskibes Udredning, var det absolut nødvendigt at samle Folkene der, og han kunde derfor „efter den og anden Rigens Leilighed for ingen Del bevilge sine Undersaatter der sammesteds slig almindelig Frihed for Hold, som de det og selv vil kunne betænke", men han tilføiede som for at forsøde Afslaget: „Hvis vi ellers udi andre Maader deres Bedste kunne vide og betænke, dertil ere vi naadigst beneget".

I Aaret 1580 opstod der en Strid mellem *Borgerskabet og Magistraten*, af hvis Bilæggelse Christoffer Valkendorf indlagde sig stor Fortjeneste. Ved et Tilfælde blev det oplyst, at Borgmestre og Raad ikke betalte Kongeskat, og da Frederik den Anden befalede denne Sag nærmere undersøgt, kom det saa vidt, at det menige Borgerskab reiste en *formelig Anklage mod sin Øvrighed*

Det var et langt Synderegister, der opregnedes, og Misfornøielsen maa have ulmet længe mellem Mand og Mand, inden den kom til Udbrud. Man ankede over, at Magistraten taxerede Byskatten „ubilligen, den ene mere til Skade og Besværing end den anden“, at Fattigfolk, der ikke eiede Kvæg, alligevel maatte betale Afgift til

Christoffer Valkendorf til Glorup. Statholder i Kjøbenhavn.

Kongen af Byens „Græsbed“, medens de Rige unddrog sig Betalingen; man vilde have en „christelig og villig Skik“ paa Byens aarlige Indkomst, og det blev rentud sagt, at Magistraten havde flere Indtægter, end der med Rette tilkom den. Stadens Midler bleve forødte til unyttigt Arbeide, og de Dannemænd i Raadet

burde efter deres store og statelige Evne, Handel og Formue komme Borgerskabet til Hjælp, naar der skulde udgives Arbeidsskat, eftersom de havde de fleste og bedste Huse indenfor Voldene. Der var heller ingen Mening i, at de ikke bidrog til Broer og Veie, efterdi de kjøbte det meste Korn, der kom til Byen; de alene brugte Byens Fiskevand, de unddrog sig Vagtholdet om Natten og vilde ikke bære Indkvarteringens Byrder. Endnu værre var det, at Byens Huse og Grunde bleve bortsolgte, uden at Borgerne vidste, hvor Pengene bleve af; en Borgmester havde laant Penge af Kommunens Kasse uden at betale dem tilbage, en anden, den store Kjøbmand Markus Hess, havde solgt et af Byens Skibe i Udlandet og stukket Pengene i Lommen; Ingen anede, hvem der nød godt af de 2000 Daler, Kongen havde eftergivet Byen o. s. v. Sluttelig opfordredes „de Dannemænd" til at overveie den sidste Skat paa 8000 Daler og undersøge, hvem der var taxeret for høit og hvem for lavt, ligesom man ønskede Vandskatten nedsat og andre lignende Lettelser.

Disse nærgaaende Angreb kunde Magistraten ikke lade sidde paa sig, men den forsøgte at afværge Stormen ved at vise en imødekommende Holdning overfor de udtalte Ønsker om en retfærdigere Fordeling af Skatterne og forresten dokumentere, at dens Indtægter enten vare blevne oppebaarne „fra Arilds Tid" eller vare hjemlede ved kongelige Fribreve. Det var aabenbart et svagt Punkt, at Borgmestre og Raad uden videre havde taget Kalvehaven (Jorderne tæt udenfor Vesterport, se Side 9) til sig, men de undskyldte sig med, at det kun var sket for at bevare den for Kommunen, og tilbød at betale Jordskyld af den eller udlægge den paany, ifald Borgerne foretrak dette. At Borgerne ikke have fundet Magistratens Svar tilfredsstillende, fremgaar af den Omstændighed, at Christoffer Valkendorf den 26de Juli fik Brev fra Kongen om at gjøre sig den største Flid for at bilægge Sagen i Mindelighed, og hvis dette ikke lykkedes, indstille den til Kongens Afgjørelse, „efterdi Vi ikke gjerne høre, at der skal være nogen Tvist og Uenighed imellem Vore Undersaatter udi Kjøbstæderne; desligeste ere Vi ogsaa af kongelig Mildhed tilnegede og villige at ville hjælpe alle Vore Undersaatter, saavel den Fattige som den Rige, hver til det, som de kunne have Ret til." Langt om længe i Januar 1581 lykkedes det Statholderen at bringe et „venligt" Forlig istand, der

nedlagdes i en kongelig Forordning af 5te April, bekjendt under Navn af ***Frederik den Andens Stadsret***, fordi den foruden den omtalte Overenskomst indeholder forskjellige andre Bestemmelser vedkommende Skattevæsenet og almindeligere kommunale Forhold. Ved denne Leilighed var det, at Kæmnerbestillingen, der hidtil havde været en Magistratspost, gik over til tvende tilskikkede Borgere (smlgn. S. 334); med andre Ord: de menige Indbyggere fik en udvidet finantsiel Kontrol med Magistraten. Det bestemtes

Initial fra Valkendorfs Bog.

derhos, at Byskatten skulde paalignes efter Formue og Leilighed, dog at Magistraten i Henhold til Christoffer af Bayerns Stadsret skulde være fri for den, „men ellers i ingen andre Skatter eller Tynge, som Byen kunde paakomme“. Græspenge skulde kun betales af dem, der havde Fæ og Kvæg paa Marken; Kalvehaven, saavelsom Byens Gaarde, Grunde og Eiendomme skulde bortleies til den Høistbydende for et Tidsrum af 5 Aar ad Gangen, og endelig skulde Magistraten for egen Regning opbygge det forfaldne Veierhus og vedligeholde det, Borgerne og Byen uden al Besvær.

For at undgaa lignende Stridigheder i Fremtiden lod Christoffer Valkendorf udarbeide en *Jordebog* over Stadens, Kirkernes, Vor Frue Skoles, Helligaandshospitalets, Præsternes og de Fattiges Eiendomme, og besørgede tillige en Afskrift af de *„Statuter, Privilegier og Friheder*, som lyder paa Kjøbenhavns By". Disse to kostbare Pergamentshaandskrifter, som den Dag idag opbevares i Raadstuarchivet, og hvoraf den sidste særlig er bekjendt som „Valkendorfs Bog", skjænkede han Kommunen. De ere begge i Folio, overordentlig smukt udstyrede og skrevne med Bogstaver, der

Initial fra Valkendorfs Bog.

neppe lade sig skjelne fra det smukkeste Tryk, et Bevis for den Fuldkommenhed, hvortil Skrivekunsten i hin Tid var naaet. Paa Jordebogens Titelblad læses: „Kjøbenhaffnns Frihed" tilligemed en summarisk Indholdsfortegnelse, indfattet i en Ramme af sammenslyngede sorte og gyldne Linier. Den saakaldte „Valkendorfs Bog" er dog ulige prægtigere; den er indbunden i et presset Læderbind fra selve Tiden med fine forgyldte Ornamenter og Kjøbenhavns Vaaben i Guld paa Midten. I Hjørnerne er der anbragt massivt Sølvbeslag, medens de oprindelige Sølvspænder ere gaaede tabte. Ogsaa her er Skriften usædvanlig smuk, og Bogen faar forøget

Interesse ved en Rigdom af haandtegnede Initialer, Ornamenter i Renaissancestil, *Cul de lampes* o. lign. Som Exempel paa Initialerne er her afbildet Bogstaverne V (David med Harpen), E (Salomons Dom) og I (Jephtas Datter), alle i Originalernes Størrelse. Fra Tid til anden har Magistraten ladet tilføre forskjellige Byen vedkommende Forordninger og Optegnelser; den seneste af disse er en Fortegnelse over Griffenfelds Gaver til Staden. Ogsaa Valkendorfs Fortjenester af Kjøbenhavn i Aarene 1581—84 findes indførte her; det er et Æreminde, Kommunen har sat sin Velgjører i den af ham selv skjænkede Bog.

Initial fra Valkendorfs Bog.

I Virkeligheden blev der ogsaa gjort adskilligt for Staden i disse Aar. Fæstningsværkerne bleve udbedrede, og Valkendorf bidrog ikke blot hertil af sine private Midler, men lod „sine egne Arbeidskarle hver Dag arbeide paa Volden med Borgerne, at det skulde gaa for sig“ (smlgn. S. 383). I 1581 lod han opføre et *nyt Veierhus*, som Samtiden kaldte „det skjønne“, istedetfor det gamle forfaldne i Naboløs, hvilket Magistraten i Forliget af 5te April havde lovet at ombygge og vedligeholde for egen Regning. Det blev bygget i den opfyldte Strand, „som Ingen havde tænkt eller troet, at der skulde have nogen Tid kunnet staa Hus derpaa“,

ved Siden af det nuværende Assistentshus, og blev først nedrevet i 1857. I det nye Veierhus indrettedes der en Accisebod, og det gamle omdannedes til „Humlegaard“, sandsynligvis et Sted, hvor den indførte Humle blev vraget. Samme Aar opførte Valkendorf „Kjøbenhavns By til Ære og Gavn“ et muret Hus paa den østre Ende af Amagertorv, hvilket formodentlig er den Gaard, der senere indrettedes til Værtshus og under Navn af „Lækkerbisken“ paa nogle Afbrydelser nær vedblev at benyttes som saadant til ind i det attende Aarhundrede. I 1582 „tænkte Statholderen Kjøbenhavns Ære og Forfremmelse ikke udi én Maade, men i mange Maader“, idet han henvendte sin særlige Opmærksomhed paa de to taarnløse Kirker, *St. Nikolai* og *Helligaands*. Paa Reformationstiden havde Nikolai Kirkes Sognefolk, som ovenfor (S. 314) berørt, samlet en Sum Penge saavelsom Kalk og Mursten til et paatænkt Taarn, men disse Midler gik tabt i de urolige Tider; nu besluttede Valkendorf at gjøre et nyt Forsøg paa at naa Maalet. Han tegnede sig for et Bidrag af Penge, Mursten og Kalk, og lod Arbeidet paabegynde, da andre velstaaende Mænd havde fulgt hans Exempel, i det Haab at Arbeidet kunde holdes gaaende ved frivillige Bidrag, og saa ivrig var han for Sagens Gjennemførelse, at han tidt og ofte gik op paa Muren til Murmestrene og „underviste dem“. Men da Halvparten omtrent var færdig, vare Midlerne udtømte, og Borgerne vidste da ingen anden Udvei end, sandsynligvis efter Valkendorfs Raad, at henvende sig til Kongen og bede denne om at komme dem til Hjælp dels med et personligt Bidrag, dels ved en kongelig Henvendelse til de Adelsmænd og Adelsfruer, der eiede Gaarde i Sognet. Dette skete ogsaa; den 27de Mai 1586 udstedte Kongen et Brev til 61 Adelspersoner, hvori han tilkjendegav dem, at de vilde være ham synderligen til Villie, hvis de vilde komme det paabegyndte Byggearbeide noget til Hjælp, naar Kirkeværgerne eller deres Fuldmægtige kom til dem, „som I ere Kirkens og Guds Huses Bygning til hans Ære at forfordre beneget“. Nu kunde Arbeidet paa Taarnet fortsættes, men det blev dog først færdigt i 1591, hvilket Aarstal det endnu bærer, og der hengik en Snes Aar til, inden Spiret blev opsat. Hvad *Helligaandskirken* angaar, synes Taarnets Opførelse at være stødt paa færre Hindringer, vel sagtens fordi Byens rigeste Kjøbmænd boede i Sognet, og disse gjerne bidrog til at udsmykke det i og for sig temmelig uanseelige Gudshus.

Men ogsaa til dette Værk gav Valkendorf et personligt Bidrag af Penge, Kalk og Sten, og han oplevede at se Kirken færdig med Taarn og Spir i samme Skikkelse, som det i vore Dage atter har faaet. I 1584 befalede han endelig Kirkeværgerne ved *Vor Frue Kirke* at tække Kirken med Kobber istedetfor de hidtilværende Tagsten, ligesom han lod *Bispegaarden* paa Hjørnet af Nørregade og Studiestræde udvide, forbedre og ombygge, saaledes at den i det Væsentlige fik det Udseende som paa Resens Tid (se Afbildn. S. 45).

I Kirkerne havde der hidtil hersket den Skik, at Mænd og Kvinder sad sammen, hvilket gav Anledning til Uordener og Usømmeligheder. Frederik den Anden befalede derfor i November 1577 Universitetet (der havde Patronatsret til Vor Frue Kirke) og Magistraten, at efterdi Vor Frue Kirke „er saa godt som Hovedkirken for andre her udi Riget, saa at der jo bør være synderligst god Skik og Ordning", skulde Mændene staa paa den ene, Kvinderne paa den anden Side, saaledes som det allerede var anordnet i Domkirken i Roskilde, at „Altingest dermed kan gange ligeligen, skikkeligen og ret til". Den nærmere Ordning overlodes dog til de Paagjældendes eget Skjøn. Næste Aar udkom en lignende Befaling for Nikolai Kirkes Vedkommende. Naar det nu anføres mellem Valkendorfs Fortjenester, at han i 1583 „forordinerede den smukke og sirlige Skik" at Mændene skal staa paa højre og Kvinderne paa venstre Side, har han altsaa kun fastslaaet begge Kjøns Plads, og man har sagtens heri set en Anerkjendelse af Mandens overordnede Værdighed, som derfor fortjente at optegnes mellem Statholderens øvrige gode Gjerninger.

Det var overhovedet paa mange forskjellige Omraader, at Christoffer Valkendorf greb ind, nidkjær og hjælpsom, snart med Læmpe snart med et Magtsprog. Han iværksatte en vigtig *Forbedring ved Havnen*, idet han lod Strækningen fra Veierhuset til Høibro omsætte med hugne Kampesten, hvilket først i den allerseneste Tid er sket paany; han lod mure en *Hvælving under Vesterport* (som den Gang laa lige for Vestergade) for at give Stadsgravens Vand frit Gjennemløb, og satte en anden *Hvælving i Volden ved Mønten* (altsaa ud for nuværende Møntergade) for at Vandet, der blev staaende i Gaderne, hvor det foraarsagede „stor Synk og Urenlighed" kunde have frit Afløb til Stadsgraven. Lige ud for Brøndstræde indrettede han samtidig „en skjøn Brønd i Volden med hugne Sten, mangen Mand

og Fattig til stor Gavn og Bedste". Det var denne Brønd, hvorefter Gaden tog Navn, thi den hed tidligere Lille Vognmagergade, men Brønden maa have ligget et godt Stykke tilbage fra nuværende Gothersgade, efterdi lille Brøndstræde var Voldgade. For de sanitære Forhold sørgede Valkendorf ved i Henhold til en kongelig Befaling at faa *et Slagterhus* opført udenfor Vesterport i 1583. Hidtil var al Slagtning nemlig foregaaet indenfor Byens Volde, formodentlig i Slagterboderne paa Hjørnet af Skindergade og Klosterstræde, men da Blod og anden Urenlighed fløď i Rendestenene, hvilket fremkaldte „megen ond og slem Stank og andet mere Ubekvemt", vilde Kongen ikke vide heraf. Valkendorfs Slagterhus blev derfor opført og af praktiske Grunde delt i 14 Boder; det laa ud til Vandet i Egnen om nuværende Kolbjørnsens Gade, altsaa fjernet fra Alfarvei, thi Adgangen til Vesterport var den Gang ad gamle Kongevei, som var en simpel Forlængelse af nuværende Vestergade.

Iblandt Valkendorfs Fortjenester af Byen anføres, at han har „gjort den gode Skik her udi Kjøbenhavn om *Bryllupper og Barsel* som her saa overflødigen havde taget Overhaand med stor Kost, Pragt og Pral, saa hvad den Rige vilde gjøre, det vilde den Fattige ligesaa gjøre, saa at Mange, som var noget ved deres Næring og Bjering, gjorde saa stor Omkost, at de siden maatte sælge Huse og Gaarde og bleve Stavkarle (Tiggere) og ikke kunde reise dem derefter". Allerede Christian den Tredie havde forsøgt at standse den stigende Ødselhed ved slige Leiligheder og havde paabudt forskjellige Indskrænkninger, men da han „forfarede, at de bleve optagne i den værste Mening", ophævede han dem atter, saaledes at der vel kunde trænges til en ny „god Skik". Der findes den Dag idag talrige Fortegnelser bevarede over, hvad Adelsmænd kostede paa deres Døttres Bryllup, Lister over det personlige Udstyr, Klæderne, Smykkerne (hvis Vægt undertiden angives i Pund), Perlerne og Bohavet, samt over de Spise- og Drikkevarer, der medgik til selve Bryllupsfesten, og at det ikke var Smaasummer, hvorom det dreier sig, fremgaar af en Fortegnelse fra Frederik den Anden s Tid, hvor der til et fornemt Bryllup medgik: 24 Øxen, 80 Faar og Lam, 150 Gjæs, 200 Høns, 24 Grise, 2 Orner, Raadyr og Harer „det Meste, man kan bekomme", 80 Sider Flæsk, 500 Æg, 4 Skjæpper Hvedemel, 2 Tdr. Smør, 2 Tdr. Lyneborg Salt, 3 Tdr. Edike, Agerhøns „om de ere at bekomme", 2 Tdr. Æbler, 2 Tdr.

Pærer, Aal, Torsk, Sild, Gedder, Karudser og „andre levendes Søfisk, eftersom Behov gjøres“, endvidere en efter Nutidens Smag overdreven Mængde Kryderier saasom Ingefær, Peber, Safran, Nelliker, Muskatblomme, Svedsker (70 Pund), Rosiner, Figen, Oliven, Lemon, Kapers, Konfekt, og endelig 20 Ahmer Vin, 16 Tdr. hamborgsk Øl, 4 Læster Rostocksk Øl, 4 Tdr. Pryssing, 1 Læst Mjød, og af dansk Øl „tænke I vel selv til, hvad Behov gjøres“. Adelens Luxus smittede Borgerstanden, og det er derfor ikke overdrevent, at mangen Mand blev bragt i Armod ved at gjøre sin Datters Bryllup. Den Vedtægt, Magistraten, vistnok paa Foranledning af Valkendorf, udstedte i 1579 er i det Hele oplysende for Datidens Bryllupsskikke. Den viser, at Vielserne altid fandt Sted om Søndagen, men at der allerede om Fredagen holdtes en Indledningsfest i Hjemmet, hvor unge Karle og Piger, Forgangskvinder (der skulde opvarte ved Bordet) og Dragekvinder vare tilstede for at smykke Brudehuset. Dette blev rentud forbudt; Dragekvinderne skulde forføie sig hjem, naar der var „afdraget“ ɔ: naar Tæpperne vare ophængte, og ikke møde igjen før om Søndagen. Om Lørdagen pleiede Brudgommen at lade de unge Karle, som vare indbudne, vaske og rage paa sin Bekostning hos en Bartskjær, men ogsaa herimod nedlagdes der Forbud; Brudgommen skulde ikke være besværet dermed. Naar Bryllupsdagen endelig oprandt, gik Brud og Brudgom ledsaget af alle Gjæsterne i høitideligt Optog med Spillemænd foran til Kirken og tilbage til Brudgommens Hus, hvor der indtoges et Middagsmaaltid, og Brudegaverne henlagdes paa den saakaldte Brudebænk ved Brudeparrets Side. Gaverne bestod enten af Sølvbægere, Kander o. lign. eller af Skuemønter: Portugaløser (til en Værdi af 83 Kroner) og Rosenobler (18½ Kroner), hvilke senere indløstes af Giverne med rede Penge, for at de kunde bruges paany ved en anden Leilighed. Bruden forærede til Gjengjæld enhver indbuden Mandsperson en Skjorte. Aftenen feiredes paa Raadhuset eller i det danske Kompagni, hvor Bruden dandsede med Dronning Dorotheas Brudesmykke (se S. 329) paa Brystet, og hvor der sikkert blev drukket tappert. Det er vel sandsynligt, at Brudeparret er blevet ledsaget hjem til Brudehuset, og at en eller anden Ceremoni som den S. 391 anførte har givet Anledning til adskillig uhøvisk Skjæmt. Mandagen feiredes paa samme Vis med Middagsmaaltid og paafølgende Dands, og om Tirsdagen stod det Brudgommen frit for

„efter sine Kaar" at bede nogle Venner hjem til sig i sit eget Hus til Middag eller Aften, men hermed skulde Gilderne ogsaa have Ende. I Vedtægten gjøres der Forskjel paa den finere Del af Borgerskabet og Haandværkerne, thi Borgmestre, Raadmænd og Kjøbmænd maatte bede 24 Par Folk med Børn og Døttre samt 12 unge Karle, hvorimod Haandværksfolk kun maatte indbyde 12 Par og 6 unge Karle. Heller ikke kunde disse sidste holde Dands paa Raadhuset eller Kompagnihuset, men maatte blive i Brudgommens Hus til Middag *eller* Aften, hvilket Brudgommen vilde. Det forstaas let, at velstaaende Folks Bryllupsfester paa Grund af den ydre Pomp ikke gik af uden Spektakler eller Tumulter paa Gaderne, thi, som Kornelius Hamsfort siger, „der gjøres aldrig et Bryllup, Gjæstebud eller Gilde, uden at det gaar løs paa Drikning, og det saalænge, at Nogle med Respekt at sige spy derved". Naar Gjæsterne om Aftenen halvt eller helt drukne forlod Festen, lod de sig ledsage hjem af Tjenere med Løgter, og disse, som hyppigt selv vare berusede og derhos bevæbnede, „brugte stor Oprør med Skjælden, Raaben og Slaaen". Magistraten befalede derfor, at enhver „Løgtedreng", som bar Vaaben, skulde sættes i Raadstukjælderen og Husbonden bøde 40 Mark, ja følgende drakoniske Bestemmelse tilføies: „Den samme Ret skal og være, om de gjøre nogen Bulder, raaber eller skriger enten paa Brudgommen, Bruden eller Nogen, som samme Kost gjør, eller paa nogen anden ærlig Folk, skal straffes i lige Maade og Høvedsmanden derfor, som Saadant begynder, *miste sit Hoved uden al Naade*". Lignende Indskrænkninger indførtes for Barselgildernes Vedkommende, hvorhos det befaledes, at Udgifterne ved Indtrædelsen i Laugene skulde nedsættes, saaledes at Indgangskosten afskaffedes, og der ikke gaves andre Drikkevarer end tydsk Øl. Om den nye Ordning ved Begravelser er der talt foran S. 318.

Omsorgen for Syge, Fattige og Husarme, som enten viste sig i Form af Almisser, Pengegaver til de Husarme, gratis Uddeling af Fødemidler, Stiftelse af private Senge i Helligaandhuset eller Indretning af Friboliger, de saakaldte Sjæleboder, antog et storartet Omfang i Frederik den Andens Tid (se foran S. 301 og flg.), og skjøndt vistnok Kongen selv, Peder Oxe, mange Adelsmænd og et stort Antal velstaaende Borgere have udrettet mere paa dette Omraade end Christoffer Valkendorf, anføres det dog som en Fortjeneste, at han befalede de fattige Husarmes Forstandere at lade *Sjæleboderne*

ved Mønten, 16 i Tallet, opmure fra Grunden og selv skjænkede et anseeligt Pengebidrag saavelsom Kalk, Mursten og Jern dertil. Disse Sjæleboder ved Mønten vare skjænkede de Fattige af den berømte Kjøbmand Albert v. Gochs Enke i 1550, men maa have været forfaldne og ubrugelige. De ere nuværende Nr. 31 i Møntergade som en Tid lang derfor kaldtes „de Husarmes Stræde“, og Grunden strakte sig helt ud til det bagved liggende Brøndstræde, saaledes at der var Forbindelse mellem de to Gader.

Ligeoverfor paa den anden Side af Møntergade (nuværende Nr. 28) laa der en lignende Fattigstiftelse, *Povl Fechtels Boder*, „Mønterboderne“, eller „Hamborgerboderne“, som vare anlagte i

Skuepenge med Povl Fechtels Portrait i dobbelt Størrelse af Originalen.

1569 eller 1570, og den Dag idag, over 300 Aar efter, ligge paa samme Plet. De bleve stiftede af Møntmester Povl Fechtel, som formodentlig indvandrede fra Hamborg i Frederik den Førstes Dage. I 1536 var han Borger i Helsingør, men blev i 1541 beskikket til kongelig Møntmester af Christian den Tredie, hvilken Post han beklædte i 1565, da Kongen takkede ham for tro Tjeneste og godt Regnskab. Han blev sikkert en meget gammel Mand, thi i 1590 levede han endnu, og paa den Medaille, der blev slaaet til Minde om ham, og af hvilken der baade existerer et Exemplar i Guld og Sølv i den kgl. Møntsamling, læses paa Plattydsk Indskriften: „Gud har givet Lykke og langt Liv“. Reversen bærer, ligeledes paa

Plattydsk, Indskriften: „Jeg lever i Gud“. Povl Fechtel var en velstaaende Mand, som paa forskjellig Maade gjorde sig fortjent af Byen; saaledes skjænkede han Nikolai Kirke en Altertavle, der ødelagdes ved et Lynnedslag i 1560 (smlgn. S. 314), men hans største Gave var dog de omtalte Sjæleboder, som den Dag idag bære hans Navn. Ikke blot lod han Bygningerne opføre, men han henlagde en Kapital paa 3000 Rdlr. til Stiftelsen, medens Kongen ved et Gavebrev af 1570 skjænkede Grunden, der tilhørte ham som en Part af Møntergaarden eller, om man vil, af det gamle S. Klare Kloster. Kapitalen stod paa Rente hos Magistraten i Hamborg til 5 pCt., og Stiftelsen kom aldrig ind under det almindelige Fattigvæsen, skjøndt der i Christian den Fjerdes Tid gjordes et Forsøg derpaa, men bestyredes da som nu af Fechtels Familie, hvis Medlemmer derhos have Forret til Indlæggelse.

Efter den nordiske Syvaarskrigs Afslutning oprandt der en lykkelig Periode for Landet, under hvilken den almindelige Kultur og Velstand tiltog, og Rigets Magt samtidig naaede et Højdepunkt som aldrig før eller siden. Medens Adelsmænd som Johan Friis, Peder Oxe, Niels Kaas og Christoffer Valkendorf ikke blot styrede Statens Anliggender med Kløgt, men fandt Tid til at gribe fremmende ind paa videnskabelige og sociale Omraader, vandt Tyge Brahe paa Uranienborg og Niels Hemmingsen fra Universitetets Lærerstol og senere, da han var falden i Unaade, fra sin beskedne Bopæl i Roskilde, europæisk Navnkundighed. Paa alle Felter var der Fremskridt og Udvikling; Reformationens Følger lagde sig for Dagen i en kraftig Nationalfølelse, Hansestædernes Magt var brudt, og Rusland var endnu ikke trængt frem til Havet som Medbeiler til Herredømmet paa Østersøen. Det er charakteristisk for Danmarks Betydning i denne Periode, at europæiske Regjeringer begyndte at holde permanente Gesandter i Kjøbenhavn (saaledes den franske Konge den brave, men dybt forgjældede Carolus Dancæus), ligesom en stærk Tilstrømning af Rejsende og Fremmede viste Stadens voxende Ry. Fra 1570—72 indvandrede endel *Nederlændere*, som vare flygtede for Hertugen af Albas Regimente, og som Kongen i nogle Aar forskaanede for Skat og anden Tynge, en Frihed, de iøvrigt synes at have misbrugt, da Kongen „alvorligen og strengeligen“ maatte befale dem at aflægge Borgered og ikke vise sig „ulydige, uhørsomme og gjenstridige“ mod Borgmestre og Raadmænd. Denne Tilstrømning af Neder-

lændere synes at have vedvaret længe, men i Slutningen af Frederik den Andens Regjering bleve mange af de Indvandrede atter udviste paa Grund af religiøs Fordom; man forlangte nemlig, at de enten skulde opgive deres reformerte Tro, som var „andre Christne til Forargelse og Gud til Fortørnelse“, eller rømme Landet, et sørgeligt Tegn paa Datidens Intolerance. En stor Mængde *Tydskere*, som paa Grund af Religionsforfølgelser forlod deres Fædreland, bosatte sig ligeledes i Kjøbenhavn, og i 1575 var der allerede saa mange, at Frederik II indrettede S. Klare Kloster til en Kirke for dem, og beskikkede en Præst og Kantor „eftersom vi Gud almægtigste til Lov og Ære og fremmede og udlændiske Folk til Gavn og Bedste, som ikke forstaa det danske Tungemaal, have ladet anrette en Kirke udi vor Kjøbstad Kjøbenhavn, hvorudi skal holdes hver Søndag og andre høitidelige Dage tydsk Prædiken og Tjeneste“. Kongen skjænkede den baade Klokke og Altertavle, og satte Kronen paa sin Gavmildhed ved i 1586 at overlade Tydskerne *S. Peders Kirke*, der hidtil var bleven brugt som Gjæthus (smlgn. S. 361). Men samtidig med disse blivende Gjæster fik Byen Besøg af talrige fremmede Kræmmere og „Landfærdinge“, som opholdt sig i kortere eller længere Tid for at sælge deres Varer, saavelsom af andre Udlændinge, om hvis egentlige Ærinde det var vanskeligt at komme til Klarhed, og som derfor betragtedes med stor Mistænksomhed. Medens Magistraten sloges med de fremmede Samkjøbere og forfulgte dem med Processer, saa snart de gjorde Indgreb i Privilegierne, konfiskerede deres Varer eller tvang dem til at tage Borgerskab, holdt Kongen skarpt Øie med de Tilreisende af ganske andre Grunde. Sagen var, at man snart frygtede for Papister og andre Kjættere, snart for Spioner, der kunde skaffe sig Indblik i Rigets Forsvarsvæsen. I August 1576 befaler Kongen, i Lighed med hvad der sker andetsteds, at alle Fremmede, som ville ind i Byen, skulle forhøres i Portene, om „hvad det er for Folk, og hvad Besked de have med at fare“, hvorhos Borgerne, hos hvem saadanne Tilreisende logere, skulle give Statholderen de fornødne Oplysninger, „formedelst af sligt Folk undertiden det kan udføres og udbredes, som ikke burde“, og Kongen desuden har bragt i Erfaring, at en Spion nylig har været i Byen. Heller ikke maa Nogen reise bort uden Pas fra Slotsherren. Otte Aar efter indskærpes Befalingen, og man ser nu tydeligt, hvad der befrygtes. I et Brev til Stat-

holderen, Christoffer Valkendorf meddeler Kongen, at hans Svigerfader, Hertug Ulrik af Meklenborg har underrettet ham om, at der paa adskillige Steder i Tydskland er befundet Eventyrere, som udgive sig for Kongers og Herrers Gesandter eller „for andre anseelige Personer“ ja, endog have eftergjorte kongelige Signeter for desto lettere at kunne gjennemføre deres farlige „Praktiker“, nemlig Brand, Mord, Bespeiding eller andet utilbørligt Væsen. Da Kong Frederik nu befrygtede, at Folk af samme Slags „skulde sig lade imod os bruge og sig Noget turde understaa, enten ved Brand vore Orlogsskibe, som der for Byen ere liggendes, at anfægte eller i andre Maader os eller vore Undersaatters Skade at eftertragte“, skulde Valkendorf sørge for „grangivelig“ Opsigt med alle Udlændinge, ikke tilstede Nogen at komme ind i Riget uden Pas, sætte bedre Vagt ved Orlogsskibene og paa Holmen end hidtil og ikke lade nogen Fremmed faa Adgang til disse. Det ses, at Kongen navnlig havde Vælske, Franskmænd og Spaniere i Kikkerten.

Var der saaledes paa den ene Side en stærk og ugjæstfri Kontrol med Fremmede, behandledes de paa den anden med udsøgt Opmærksomhed, naar deres gode Hensigter vare beviste. Fremmede Gesandter og Sendebud underholdtes hyppigt paa Kongens Bekostning, ja selv Privatfolk af Rang nød en lignende Udmærkelse. Nogle østerrigske Friherrer, som i 1587 besøgte Kjøbenhavn som Lystreisende, bleve ikke blot indlagte i det bedste Herberg i Byen, men skulde have deres Mad leveret fra Slottet, hvis Traktementet, de fik, ikke var tilfredsstillende. De fik ogsaa Tilladelse til at tage Orlogsskibene, Tøihuset og andre Seværdigheder i Øiesyn. Af det Ovenanførte fremgaar det, at mange Tilreisende indlogerede sig hos Borgerne, men der fandtes sikkert ogsaa et forholdsvis betydeligt Antal *Gjæstgivergaarde* eller Hoteller. De mest ansete paa Frederik den Andens Tid vare *det lybske Herberg* (nuværende Nr. 14 paa Amagertorv) og *Oxekopen* paa Nordsiden af Østergade, nuværende Nr. 56 ved Siden af Efterslægtsselskabets Gaard, men ikke denne selv. Her tog Adelen ind, og her laa et Slags permanent Besætning af forgjældede Adelsmænd, som holdt „Indlager“, det vil sige: sad i Gjældsfængsel paa egen Bekostning, indtil de havde affundet sig med deres Kreditorer. I Begyndelsen af det næste Aarhundrede ophørte Oxekopen iøvrigt at være Gjæstgivergaard og blev et almindeligt Privathus.

Skjøndt der var mange fremmede Kjøbmænd i Staden, navnlig Flensborgere, Lybækkere, Stettinere og Hollændere, og den aldeles overveiende Del af den store Handel fremdeles var i deres Hænder, begyndte dog den *indfødte Kjøbmandsstand* at hæve sig paa dette Tidspunkt. Et Symptom herpaa er, at Hansestædernes Forsøg paa at faa det tydske Kompagni gjenoprettet, mislykkedes fuldstændigt. Kjøbenhavns nærmeste udenlandske Handelssamkvem var selvfølgelig med Sverig og Østersøens Kyststæder, men i ikke faa af disse, navnlig i Lybæk og Danzig, besværedes danske Skibe med høie Havneafgifter, og Tiderne vare overhovedet vanskelige for udenlandsk Seilads og Handel. Syvaarskrigen havde næsten bidført en fuldstændig Standsning, og da Freden i Stettin var sluttet, vrimlede Havene af Fribyttere, som nødvendiggjorde Udsendelse af Flaader og armerede Kjøbmandsskibe. Hertil kom, at svenske og danske Fartøier vedblev at gjøre Overgreb mod hinanden, og at Kongens Forbud mod at udføre visse Slags Korn eller handle med visse Nationer for ikke at krænke andre, maatte virke hæmmende for den frie Foretagelsesaand.

Den betydeligste kjøbenhavnske Handelsmand paa Frederik den Andens Tid var *Markus Hess*, hvis Fader formodentlig var en indvandret Tydsker, og som var Borgmester i Byen fra 1565 til 1589. Som alle Datidens store Grosserere handlede han med mange forskjellige Slags Varer og drev Forretninger af temmelig heterogen Art. Vi se ham som Hestehandler, idet han udfører danske og indfører sjeldne udenlandske Heste, af hvilke Kongen kjøbte de smukkeste og bedste; han har et Skibsbyggeri, lader støbe Kanoner og forstrækker Kongen med Penge. Snart handler han med Salt, snart med Korn, Uld, Klæde, og snart driver han Forretning for egen Regning, snart staar han i Spidsen for et Kompagni, der udruster et Skib i Fællesskab, og enten sender det til Spanien eller til Narva. Det fremgaar af alle Oplysninger om hans Liv, at han stod høit i Kongens Gunst, og da Kjøbenhavns Magistrat i 1557 havde mistet sin Forlening med Island og Eneret paa Handelen der, fik Markus Hess gjentagne Gange Monopol paa at beseile en eller flere islandske Havne mod en aarlig Afgift i Penge og Svovl. Efterhaanden erhvervede Markus Hess sig en Formue, men henimod Aaret 1580 begyndte han at forfølges af Uheld, hvad enten det nu skyldtes daarlige Tider eller uheldige Spekulationer. Han kom

i stor Gjæld til Kongen og kunde ikke betale den, og skjøndt der tilstodes ham Udsættelse og andre Fordele, gik det dog mere og mere tilbage for ham. I 1589 blev han paa Grund af Alderdoms Svaghed og langvarig Sygdom afskediget fra sit Embede som Borgmester, men Christian den Fjerde, eller vel snarere Christoffer Valkendorf under dennes Mindreaarighed, var ham god, og bevilgede ham paa Livstid Frihed for Skat, Hold og alle andre kongelige, borgerlige og kommunale Tynger. Man faar et tydeligt Indtryk af den store Handelsmands Tilbagegang, da han i 1590 forestillede Kongen, „hvorledes ham udi mange Maader adskillig stor Modgang og Ulykke er tilslagen, saa han klart er kommen fra sin Næring, Bjering og til stor Armod“, hvorhos han bad om, at Kongen vilde anse ham hans arme Vilkaar og give Noget til hans Underhold. Paa denne Ansøgning blev der tilstaaet ham en Almisse af et Qvantum Byg, Rug og Smør fra Beholdningen paa Slottet og 4 gode, levende Oldensvin. Da hans Enke og Broder havde en Sum Penge tilgode hos „Grotfyrsten“ af Moskau, er det sandsynligvis den russiske Handel, som har ødelagt ham. Det var ham, som misbrugte sin Stilling som Borgmester til at sælge et af Byens Skibe i Danzig (smlgn. S. 400) og beholde Pengene, men det ses ikke, at han er bleven draget til Ansvar, hvorfor Sagen vel maa være bilagt i Mindelighed. Ved de svenske Gesandters Anholdelse i 1568 boede den fornemste af dem, Sten Eriksen med Følge, hos ham i hans store Gaard i Kompagnistræde, og hans Forhold ved denne Leilighed har uden Tvivl været ganske efter Kongens Ønske. I sin Velmagtstid eiede han iøvrigt en stor Mængde andre Grundeiendomme indenfor Voldene; udenfor Østerport havde han en Have og udenfor Vesterport en anden Have, hvor han indrettede Fiskeparker. Han døde i Aaret 1590 i en Alder af 64 Aar og blev begravet i Helligaandskirke, ved hvilken Leilighed Sognepræsten med Hentydning til hans Liv prædikede over Jobs Bog.

Simon Surbæk var en anden stor Kjøbmand, der handlede paa Island og Vespenø (Vestmannaøerne) og stod i Spidsen for et Interessentskab; han var ligesom de fleste af Datidens større Handlende Medlem af Magistraten, først som Raadmand, derpaa som Borgmester. Han synes at have villet unddrage sig Omkostningerne ved Skibsudrustningerne til Skade for sine tre Medinteressenter, medens han nok vilde have Fordelen, thi det ses, at Kongen

maatte give ham et Tilhold om at udrede den Part, der tilkom ham. Hans Efterfølger blev Raadmand *Niels Sørensen Riber*. *Albert Albertsen*, som efter Frederik den Andens Død blev Borgmester, var Skibsrheder og handlede paa Spanien og Nordlandene, *Børge Pedersen* ligeledes, hvorimod Raadmændene *Johan v. Geldern* og *Jørgen Kydt* drev Handel paa Holland, den sidste tillige paa Island og Færøerne i Forening med *Joakim Tim* og den navnkundige Fribytter *Mogens Heinesen*. Denne sidste, som forstod at bevare Kong Frederiks Gunst trods alle Klager over hans Misbrug og Forbrydelser, men i den retsindige Christoffer Valkendorf havde en afgjort Fjende, er en Type paa Datidens voldsomme, raa og energiske Naturer, en Mand, der kun tænkte paa egen Fordel og saa lidt ænsede Midlerne, at hans Død paa Skafottet maa betragtes som en Retfærdighedshandling. Raadmand Jørgen Kydt blev af Christoffer Valkendorf indsat i det færøiske Kompagni for at holde Øie med Mogens Heinesen; han maa altsaa have været en hæderlig Borger. De her fremhævede Navne, som let kunde forøges med flere, maa være tilstrækkelige; de vise, at Handelsstanden begyndte at røre sig med større Kraft end nogensinde før. Det var gaaet op for Kjøbenhavnerne, at de selv kunde høste Fordel og Ære ved at hente og bringe deres Varer over Havet; Skibe sendtes nu bort paa lange Reiser, og de fornødne Kapitaler skaffedes tilveie ved Interessentskaber. Man ledte efter nye Afsætningsteder; saaledes aabnedes i 1586 Handelen paa Nordlandene, ja saavidt gik Trangen til at udvide Handelsforbindelserne, at man drømte om at finde et jordisk Paradis i det længst forglemte Grønland hinsides Atlanterhavet. Veien hertil blev dog ikke funden i Frederik den Andens Tid, skjøndt der gjordes tre Forsøg derpaa af Skibshøvedsmanden Kristen Jensen Aalborg, Englænderen Alday og af Mogens Heinesen.

Industrielle Foretagender og Fabrikanlæg kjendtes i hin Tid kun i yderst ringe Grad. Det vigtigste af disse var det af Frederik den Anden *indrettede Farveri* med tilhørende *Valkemølle*, til hvis Anlæg en kyndig Mand forskreves fra Lybæk, og af hvilke Farveriet laa paa samme Grund som en Del af nuværende Vartov Hospital. Fabriken gik kun daarligt, og ved Frederik den Andens Død gik Valkeværket istaa, og Farveriet førte en hensygnende Tilværelse. Farverigaarden kom i 1589 i Tyge Brahes Besiddelse, mod at han forpligtede sig til at indrette en særlig Bygning ud til Vandet, hvor

Bedriften nødtørftigt kunde holdes vedlige og Farvemesteren have Bolig. Da han forlod Danmark, ophørte denne Fabriksdrift af sig selv og gjenoptoges først senere igjen af Chr. IV.

Et andet industrielt Anlæg tilhørende Kommunen var *Teylværket*, der oprindelig laa Øst for nuværende Teglgaardsstræde op til Jermers Taarn, men blev flyttet ud i Egnen om Nyboder, altsaa udenfor den daværende By. Mellem gamle Kongevei og Stranden i Nærheden af Frihedsstøtten havde Kommunen 7 Reberbaner, der udleiedes til Byens Rebslagere, medens Frederik den Anden paa Bremerholm indrettede *den kongelige Reberbane* til Flaadens Brug, et hundrede Alen langt Hus paa tre Etager og med en svær Bygning med gothiske Gavle for Enden, oprindelig bestemt til Kornlofter, men senere omdannet til Seilhus. Kongen anlagde ligeledes et *Svovlhus* udenfor Østerport (i den yderste Ende af nuværende Store Kongensgade), hvor det fra Island hentede Svovl rensedes, og han havde en *Polér-* eller *Harniskmølle* udenfor Staden, hvis Plads ikke nu kan angives. Her slebes og poleredes de smedede Harnisker og Rustninger, og her var en Polérmester ansat med et passende Antal Harniskviskere. Det kongelige *Kanonstøberi* eller *Gjæthus* saavelsom *Mønten* er omtalt foran S. 360 og flg. Naar hertil føies *Papirmøllen* ved Hvidøre (den nuværende Strandmølle) og *Stampemøllen* (til Skindberedning) sammesteds, er saa godt som Alt, hvad der paa Frederik den Andens Tid var af Industri i og ved Kjøbenhavn, berørt.

Ulemperne ved *Laugsvæsenet* synes at være traadt stærkt for Dagen henimod Aarhundredets Slutning, og Kongen fandt derfor Anledning til i 1578 at indskærpe den Bestemmelse i Recessen, at der ikke maatte afkræves nogen Haandværker mere end en Gylden ved Indtrædelsen i Lauget. Paa forskjellige andre Maader søgte Kongen at modarbeide Laugenes Overgreb, men det er iøvrigt ikke usandsynligt, at den indfødte kjøbenhavnske Haandværksstand har havt skjellig Grund til Klage. Netop under Fred. II fandt en meget betydelig Indvandring Sted af fremmede, for største Delen tydske og nederlandske Haandværkere; der nævnes saaledes: Vintappere, Plattenslagere, Kleinsmede, Sporemagere, Guldsmede, Bogbindere, Possementmagere, Skomagere („den fransoske Skomager“), Murmestre, Malere, Apothekere, Tømmermænd, Seilmagere, Glarmestre, Kandestøbere, Pottemagere, Skrædere, Bartskærere, Filt-

magere, Uhrmagere o. m. fl., hvis fremmede Navne tydeligt nok afsløre deres Nationalitet, selv om den ikke altid udtrykkelig angives. Alle disse Folk tilstodes der store Friheder og Begunstigelser, Frihed for Skatter, Hold, Vagt og anden Tynge, enten paa Livstid, for et bestemt Antal Aar eller „indtil videre". Under Syvaarskrigen opfordredes vel disse priviligerede Borgere til „velvilligen at ville tilhjælpe med andre Indbyggere at bære Besværingen", men dels var det en frivillig Sag, dels blev Forholdet det gamle, da Krigen ophørte. I 1582 klagede Magistraten over, at kun Faa skattede, og at de mange Borgere, der havde Frihedsbreve, ikke blot gik de Skatteydende i Næringen, men Intet betalte til Byen, saaledes at al Besværing paahang en liden Hob. Dette hjalp; thi Kongen befalede, at alle Fribreve, der vare givne „indtil videre", ufortøvet skulde afskaffes, og at Ingen maatte forskaanes for Skatter længere, end hans Brev hjemlede ham Ret til. Forresten fik flere Haandværksklasser nye *Skraaer* i denne Konges Tid, saaledes *Rebslagerne* (i 1564), *Tømmermændene* (i 1575), *Snedkerne* (i 1576) og *Bartskjærerne* (i 1577). De indeholde for det meste den Bestemmelse, at Laugets „Bøsse" eller „Skrin" kan benyttes som Syge- og Begravelseskasse; men Hovedsagen er de sædvanlige Garantier mod inden- og udenbyes Konkurrence. Tømmermestre i Kjøbenhavn maa ikke arbeide „stærkere end selv sjette", Snedkere kun selv fjerde; kunne de ikke med denne Hjælp gjøre Arbeidet færdigt i rette Tid og tilfredsstille deres Kunder, skulle de henvende sig til en anden Laugsmester. Udlændinge maa ikke indføre fremmed Snedkerarbeide, „synderligen stettinske Skiver, Kontor og Tresor", uden ved Herredagene og om Høsten; dog skulle indfødte Snedkere lave disse Ting ligesaa godt og billigt. I Bartskærernes Laugsskraa bestemmes, at der i Fremtiden maa være „10 velforfarne Mestre" i Byen, i Stedet for som hidtil 6. Drengene skulle efter tre Aars Læretid vandre i fire samfulde Aar i fremmede Lande for desbedre at blive underviste i Lægekunst ɔ: aarelade, kopsætte, forbinde Benbrud og friske Saar, vel ogsaa foretage Operationer. Svendene skulde gjøre Mesterstykke, men man faar desværre ikke at vide, hvori dette bestod. Barberskiltet var allerede da en Stang med et Bækken, som det ses af en kongelig Bevilling. I 1572 stiftedes et *helt nyt Laug*, *Smørstingernes*, eller som man nutildags vilde kalde det: Smørhandlernes. Dettes Medlemmer fik

Eneret til at udsælge Smør i Skaalpund, men Forretningen maa have været daarlig, thi da Smørstingerne ikke kunde udrede deres Skatter og Afgifter, blev det dem tilladt at drive andet Kjøbmandskab og navnlig handle med Høkervarer som Flæsk, Ister, Lys i Smaapartier, og alle Slags Fødevarer. Smørstingerlauget blev herved *Høkerlaug*, men bestod ikke længe, thi Øvrigheden saa ugjerne, at Mellemhandlere berigede sig paa de Fattiges Bekostning ved Forprang. Ogsaa *Bagerne* maatte underkaste sig skarpe Bestemmelser i det Offentliges Interesse. I 1581 paabød Kongen, at Magistraten skulde have nøie Kontrol med Bagerne „baade at de bage godt Brød og flyer det vel, og gjør det ogsaa derhos saa stort, at den, som det kjøber, at han kan bekomme Fyldest for sine Penge, eftersom Kjøbet paa Kornet om Aaret tilsiger". Der sattes streng Straf for enhver Overtrædelse heraf (tredie Gang 40 Mark Bøde til Kongen og Byen samt Udvisning af Lauget), og faa Aar efter paabydes den første Brødtaxt.

Fra Frederik den Andens Tid have vi *to Prospekter af Kjøbenhavn* og et *Kort*, det ældste, der overhovedet er bevaret. Prospekterne, der findes i Braunius: Theatrum urbium, angives i dette Værk at være fra 1587, men ere vistnok endel ældre og neppe ganske samtidige. Det første af dem, Kjøbenhavn fra Landsiden, har megen Lighed med det S. 178 afbildede Tapet, saaledes at en fælles Tegning maa antages at have ligget til Grund. Der kan med Hensyn til Forklaringen af de enkelte Bygninger henvises til det anførte Sted, kun at de to Spir mellem Frue Kirke og Nikolai (over Vesterport) formodentlig ere S. Klare og S. Gertrud. Nørreport, der er den store landsbykirke-lignende Bygning yderst tilvenstre, har endnu ikke faaet sit imponerende Spir. Adgangen til Byen fører forbi en Række Stubmøller paa begge Sider af nuværende gamle Kongevei; de ligge hver paa sin Møllebakke, hvoraf der betaltes Afgift til Kommunen. Ovre paa Slotsholmens yderste Pynt ses to Veirmøller, skjøndt det kun vides, at Kongen havde én paa dette Sted. Den firkantede massive Bygning i Mellemgrunden tilhøire tæt ved Stranden og S. Jørgens Søs Afløb er den murede Galge, som i god Overensstemmelse med Tiden ikke staar tom. I Forgrunden tilvenstre ved S. Jørgens Sø ligger S. Jørgens Hospital, oprindelig en Stiftelse for Spedalske, men paa Frederik den Andens Tid en Epidemiafdeling under Helligaandshuset.

Kjøbenhavn fra Landsiden. (Efter Braunius: Theatrum urbium.)

Prospektet fra Søsiden er set fra Amager; de tre Skibe i Forgrunden maa tænkes liggende i Grønnegaards Havn; Stenbroen tilhøire er nuværende St. Annægade paa Christianshavn. Paa Slotsholmen ses de to Veirmøller paa den yderste Pynt og derpaa en Række Bindingsværksbygninger, af hvilke de første ere det af Christian den Tredie opførte Tøihus. Længere henne, nedenfor Slottet, ligger den kongelige Stald og Slagterhuset, og et Hus med en Dør og foranliggende Bro, hvorfra der ventelig har været Overfart til Amager. Færgebaaden midt i Farvandet synes ogsaa at komme herfra. Vi have vistnok her den *Amagerbro*, under hvilken Frederik den Anden i 1565 var ved at drukne, da han i Fuldskab faldt i Vandet tilligemed en Adelsmand Jørgen Brahe, som døde nogle Dage efter af Forkjølelse. Slottet tager sig ret imponerende ud med Kirkens lave, men store Kuppel og den ny opførte Kongefløi; foran ses Porthuset i Graven og Pallissaderne uden om denne. Rentekammeret og Toldboden paa Slotspladsen ligeoverfor Boldhusgade er her fremstillet som paa mange senere Billeder, men bagved ses for sidste Gang det eiendommelige runde Taarn, der synes at skrive sig fra Stadens ældste Tider og vistnok er det Samme, der omtales i Jakob Erlandsens Stadsret (smlgn. S. 176). Af de bagved liggende høie Bygninger maa den mellem det første Skibs to Master være Vesterport; en af de følgende Raadhuset, hvorpaa Frue Kirkes mægtige Spir strækker sig op i Luften og dominerer hele Prospektet. Det slanke Spir over Slottet maa høre til S. Gertrud, thi S. Peders Kirke havde endnu ikke faaet et saadant, og endelig er Spiret mellem Rentekammerbygningen og det gamle Taarn formodentlig S. Klares Spir. Hinsides Havnens Indseiling ligger Smedien paa Bremerholm, den senere Holmens Kirke; derpaa Nikolai Kirke med et Rytterspir paa Taget, thi Valkendorfs Taarn fuldførtes først i 1591, og Spiret er af endnu senere Dato. Yderst tilhøire ses Østerport, en svær middelalderlig Bygning med takkede Gavle og et foranliggende firkantet Taarn, der af Resen betegnes som Ishus, men vel snarere er det ydre Porttaarn.

Ulige interessantere og af større Værd end disse tvende Prospekter er dog hosstaaende *Grundtegning af Kjøbenhavn*, der giver en tydelig om end i mange Retninger upaalidelig Forestilling om Byens Grændser og Omfang. Det ses let, at den ikke hviler paa nøiagtige Maalinger, og at Dimensionerne paa adskillige Steder

Kjøbenhavn fra Søsiden. (Efter Braunius: Theatrum urbium.)

navnlig i den midterste Del af Byen ere feilagtige, men Kortet indeholder paa den anden Side mange værdifulde Oplysninger, som vanskeligt ville kunne faas andetsteds. Byens Udstrækning i Forhold til dens nuværende Areal angives bedst ved følgende Punkter: Fæstningsværkernes sydvestlige Afslutning, Vandmølletaarnet, laa i nuværende Vartovs Gaard; Jermers Taarn og Hanetaarnet ere blevne afdækkede i vore Dage; ovre paa Østsiden var en Del af Aabenraa saavelsom nuværende lille Brøndstræde Voldgader, hvorved altsaa Landemærket, Store Brøndstræde, Møntergade og Grønnegade bleve kortere, end de nu ere; Østerport laa for Enden af Østergade en Snes Alen ude paa det nuværende Torv, Seilhuset indtog det nuværende kongelige Theaters Grund, medens Fæstningsværkernes sydvestlige Afslutning var et Vagthus omtrent ved den nuværende Studenterforenings Bygning. Det ses, at Byens Grave ikke vare lige brede paa alle Steder, men af og til udvidede sig, saaledes at der var Plads for nogle Øer eller Sandbanker; i Egnen om St. Gertrudstræde og mellem Grønne- og Møntergade staar Vandet endog indenfor Voldene, hvorfor Valkendorf netop anlagde den ovenfor (S. 405) omtalte Hvælving i Volden for at skaffe Afløb. Overhovedet har denne Del af Byen været meget sumpet, som Følge af de herværende gamle forlængst tilstoppede Vandløb (smlgn. S. 12); der tales jevnligt om „en Pus“ i denne Egn, ligesom det siges, at „Vandet staar op til en Mands Bæltested“. I 1572 nævnes et „tilforn øde og for Vandflod og Dynd ubrugeligt Stræde mellem Antonistræde og Grønnegade“, og det er rimeligt, at de lyse Pletter paa Kortet her saavelsom paa en lang Strækning ved Nørrevold skulle antyde lavtliggende, kun halvt udtørrede Steder, som endnu ikke egnede sig til Bebyggelse. I Modsætning hertil kaldes den nærmest Nørreport liggende Del af Voldgaden: *Klokkerhøien*, et høitliggende Strøg, paa hvilket der i en tidlig Tid laa en Veirmølle.

Selvfølgelig henlaa store Dele af Byen som Haver, Kaalgaarde og Lossepladser, og Kongernes velmente Bestræbelser for at fremme Bebyggelsen gavnede neppe stort. Trusler om at konfiskere de øde Jorder frugtede ligesaa lidt som Formaninger fra Prædikestolene og paa Bythinget; Staden maatte udvikle sig selv lidt efter lidt paa naturlig Maade. Under Frederik den Anden, da Indvandringen var ret livlig, blev der uden Tvivl bygget en Del, og et Blik paa Kortet viser ogsaa, at Udparcelleringen af Grundene og Anlæget af nye

Gader var gaaet raskt frem siden Reformationen, skjøndt Gaderne selvfølgelig ikke maa tænkes som fortløbende Husrækker og i Byens Peripheri vel forstørstedelen bestod af spredte Smaahuse og Boder. Den største Forandring, der var foregaaet paa Stadens Grund, var, at Bremerholm var bleven landfast med Byen, med andre Ord, at det gamle „Dyb", der havde beskyllet Nikolai Kirkegaards Sydside var forsvundet. Adgangen til Boldhuset og Kongens Urtehave var saaledes fri, og Værkstederne paa Holmen trak sig længere mod Sydøst hinsides Stadsgraven og den smalle Grøft, der dannede Afløbet til Havet. Her opførtes Reberbanen og Seilhuset foruden andre Smaahuse, og her laa den saakaldte „lange Dam", som endnu i Midten af det 17de Aarhundrede prises for „sine kræselige og kostelige Karper og Karudser". Ogsaa ved Havnen var der blevet betydelig opfyldt til stor Skade for denne, navnlig da Valkendorfs Veierhus i 1581 blev opført ud i den, og den saaledes indskrænkedes i Breden. Den lille firkantede Tilbygning, omtrent udfor Hyskenstræde eller Naboløs antyder maaské Veierhuset, skjøndt det senere førtes helt ud til Vandet og havde en anden (hesteskoformet) Grundplan.

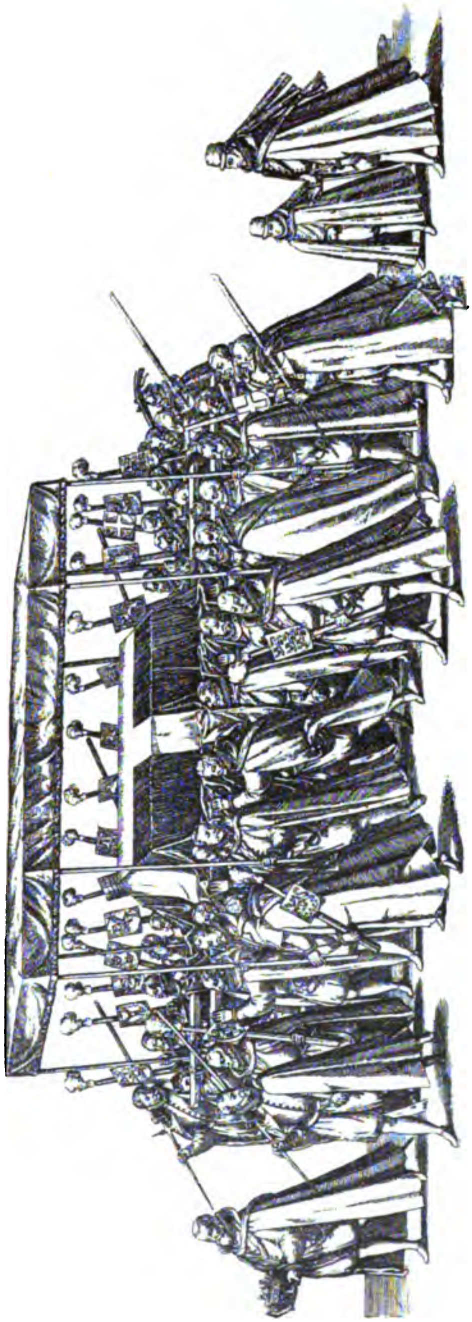
Naar man betragter Farvandet mellem Slotsholmen og Byen paa dette Kort, vil man oppe i Egnen om Vandmølletaarnet se en langstrakt Banke eller Holm. Denne maa dog have været landfast mod Vest, thi ellers kunde Stadsgravens Afløb ikke have drevet den ved Magstrædes Ende liggende Vandmølle. At der virkelig her har været en lang og smal Dæmning (480 Alen lang og 14 Alen bred), som tvang Vandet ind i et forholdsvis snevert Løb, fremgaar af et noget senere Privilegium for det islandske Kompagni til at anlægge en Reberbane paa dette Sted. Her laa ogsaa *Farveriet* ud til Vandet. Den lille hvide Plet paa Kortet bag Magstræde er maaské det *offentlige Vandhus* eller Maget, som laa i denne Egn. Ved Snaregades Begyndelse ses en Bro, der er ført ud i Vandet og formodentlig antyder Havnens Ende, og Kaien langs Stranden hen til Veierhuset er *Gangbroen* eller den *lange Fiskebro*, det egentlige Centrum for Byens Skibsfart og Handel. Ogsaa her indsnævredes Havnen af en større Holm; ved Siden laa en mindre: *Skarnholmen* med et Hus, som formodentlig staar i Forbindelse med den Ladeplads og Bradebænk, Christian den Tredie tillod Magistraten at bygge paa dette Sted. Senere kom det kongelige Klædekammer og

det islandske Kompagnihus til at ligge her. Over Havnen førte *Høibro*, der havde et Porthus paa Slotsholmssiden, hvad der ogsaa er antydet paa Kortet, og længere henne *Nybro*, den nuværende Holmens Bro, der forbinder Slotsholmen med Bremerholm.

Hvad Gaderne angaar, indeholder Kortet ogsaa endel Oplysninger, ihvorvel det som sagt ikke er fuldt at stole paa, hverken med Hensyn til Maalestok eller Retning. Egnen oppe ved Vesterport med sit indviklede Komplex af Gader, som forsvandt efter den store Ildebrand 1728 (smlgn. S. 202) forstaas ret godt. Den lille Udbygning paa *Raadhusets* Nordside er maaské det indhegnede Bything, som iøvrigt paa dette Tidspunkt endnu var under aaben Himmel. I denne Egn havde Retfærdigheden og dens Haandlangere, Byfogden, Skarpretteren og Rakkeren deres Bopæle. Hovedadgangen til Byen fra denne Kant var Vestergade, ved hvis Udmunding paa Gammeltorv, der stod en Stolpe med et *Halsjern*. Et lignende Strafferedskab var anbragt ved Nørregades Begyndelse og paa Amagertorv. Nørregade førte hen til de Høilærdes Kvartér i Egnen om Frue Kirke: Universitetet, Professor- og Præsteresidentserne, Bispegaarden, Vor Frue Skole, Degnegaarden, Kantorens Gaard o. s. v. Mærkværdig nok dreves en Handel af laveste Art ved Foden af den ærværdige Kirke ud til Nørregade, den samme, som nutildags har sit Tilhold paa Vandkunsten. Her var nemlig det saakaldte *Paltemarked eller Lusetorv*, som i Regelen dreves af gamle Fruentimmer, der bare det mindre smagfulde Navn: Lusetorvs Høkerske.

Mellem Gammeltorv og nuværende Vimmelskaft var der ingen anden Forbindelse end gjennem Klædeboderne; Knæet, hvor Skovbogade munder ud i Vimmelskaftet hed „*Vraaen*“ eller i tidligere Tid „Sudervraa“. Her ses ogsaa den nu forsvundne *Cul de sac: Endeløsstræde.* Lidt forbi Klosterstræde støder man paa en smal Gyde (nuværende Kokkegade), der kaldtes *Madtorvet* (eller nogle faa Aar iforveien det *nye Fisketorv*), fordi de Høkersker, der solgte Løg, Rødder, Frugter eller endog Madvarer, havde deres Plads anvist her. Senere fandtes der Bagerboder her. Gyden var ført helt igjennem til Graabrødretorv, men allerede i 1593 bebyggedes dens yderste Ende, saaledes at den blev en *Cul de sac.* Udenfor Helligaandskirken ses Stenboderne med en smal Adgang paa hver Side til Kirkegaarden. *Lille Helliggeiststræde* er endnu ikke ført igjennem til

Graabrødretorv, ligesom i den østlige Del af Byen *Gammelmønt* ikke er bleven anlagt over S. Klare Klosters Grund. Paa Hjørnet afHyskenstræde og Fisketorvet havde Frederik II et Rustkammer, og et lignende i Nr. 6 paa Amagertorv (Hafnias nuværende Gaard) hvor hans „Rende- og Stikketøi“ opbevaredes, og hvor der var indrettet en Sal for ham, naar han vilde se de Ridderspil, som saa hyppigt foregik paa dette Stadens livligste og vigtigste Torv. Af nye Gader fra dette Tidspunkt kan fremhæves ***Peder Hvitfeldtstræde***, opkaldt efter Norges Riges Kantsler, der døde i 1584, ***Pustervig***, en ***Cul de sac*** ved St. Gertrudsgaard, og ***Løvstræde***, som synes at have været en lang meget smal Gyde eller Smøge. „Strædet, der løber fra Kantorens Port“ havde faaet det velklingende Navn ***Fiolstræde*** efter Blomsten af samme Navn, og ***Lille Fiolstræde*** mellem Deg-

Frederik den Andens Ligbegjængelse. Efter et samtidigt Stik.

nens og Kantorens Gaard var bleven udlagt som offentlig Gade i 1545. Iøvrigt henvises for de øvrige Gaders Vedkommende til Side 202 og flg.

Fra den 1ste Oktober 1567 kan de *kjøbenhavnske Forstæders* Anlæg regnes, da Frederik II udstedte en kongelig Befaling om Udflytningen, men Tilstanden herude var lovløs, og Sagen havde foreløbig kun ringe Fremgang. Af større Betydning var den *første Vandledning*, som førtes ind i en Springvandskumme eller Brønd paa Gammeltorv fra Lundehussøen, og blev færdig i Februar 1580. Der blev opsat en Post paa Gammeltorv, og Ledningen førtes videre i Blyrender til Amagertorv, Høibro og Kjøbmagergade, hvor der ligeledes opsattes en Post. Ihvorvel en saadan Forbedring ikke kunde blive uden Indflydelse paa Byens sanitaire Forhold i det Hele, kunde den dog ikke hindre Udbrudet af en ny *stor Pest* i 1583, af hvilken der døde 9000 Mennesker.

Tiden var, som Renaissancetiden overhovedet, rig paa Modsætninger; Typer som Mogens Heinesen og „Kongen af Skotland" Marie Stuarts Ægtefælle, Bothwell, der sad en Tidlang i Blaataarn, træde os lyslevende imøde i Kjøbenhavn. Ved Siden af Fromhed, Dyd og Lærdom stod grove Laster og mørk Overtro. Man studerede Naturphænomenerne, som Tyge Brahe den vidunderlige aldrig siden gjensete Stjerne, der viste sig i Novbr. 1572, eller man forfærdedes ved dem og forstørrede dem i Phantasien til Jertegn og Vidundere. En Blæksprutte, der fangedes i Øresund, var en Munk i Fiskeskikkelse; man saa „Glavinder og Spyd" i Skyerne, Vand forvandledes til Blod, ja end ikke de Høilærde forskaanedes for slige Ubehageligheder, thi hos Erasmus Lætus blev kogt Lammekjød „omvendt" til Blod, og Groffenbrad (Oxekjød) og Gryn ligeledes. Da Peder Oxes Lysthus faldt ned, var Almuen overbevist om, at den Onde havde revet det omkuld. Slagsmaal, Overfald og Drab hørte til Dagens Orden, og i 1582 blev der fundet et nyfødt dræbt Barn paa Gaden, hvilket gav Anledning til, at alle Kvindfolk i „hemmeligt" Skørlevnet forvistes af Byen, en mild Straf, naar man betænker, at Frederik den Anden i sin Kallundborgske Reces befaler, at de skulle indmures for Livstid. Sikkerheden paa Gaderne var ikke stor; det gjaldt tidt mere end Ruderne, nemlig Livet. Man har Exempler paa, at Professorerne ved Universitetet lod det komme til Haandgribeligheder, Raadmænd og Kæmnere

ligesaa, hvortil Umaadeligheden i Nydelsen af stærke Drikke, der er et langt og bedrøveligt Kapitel, uden Tvivl i høi Grad bidrog. Men Slægten var med Alt dette kjærnesund; Blodet rullede friskt gjennem dens Aarer, selv om Forlystelserne efter Nutidsbegreb ikke vare af fineste Art. De latinske Skuespil, Frederik den Anden paabød ved Latinskolerne, og som paa en vis Maade danne Indledningen til vor dramatiske Kunst, hørte til Tidens høieste æsthetiske Nydelser, men man har sikkert i videre Kredse sat større Pris

Enkedronning Sophie og Prindsesse Elisabeth i Frederik den Andens Ligtog.
(Efter et samtidigt Stik.)

paa „den synderlige Kunstner fra Svitserland“ som i 1586 gik paa Linie fra Frue Kirkes Spir til Raadhuset paa Gammeltorv og gjorde nøiagtigt de samme Kunster, som forbause den Dag idag. Henrettelser udøvede uden Tvivl en ikke ringe Tillokkelse paa Indbyggerne, og da en ung Dreng i 1563 blev parteret udenfor Østerport, ere Tusinder af Nysgjerrige strømmede derud, og det er senere blevet drøftet ivrigt, om den kjøbenhavnske Borgerkone havde Ret eller Uret, som i 1583 lod sin egen Søn halshugge for Ulydighed. Da en skaansk Præst, der havde skrevet en Nidvise om sin Biskop, blev henrettet paa Slotspladsen i 1586, fandt man hans Mod beundringsværdigt; overhovedet havde man ved slige Leiligheder mere Blik for det Theatralske end for den moralske Side af Sagen.

Frederik den Anden døde paa Antvorskov neppe 54 Aar gammel og blev begravet i Roskilde Domkirke. De ovenstaaende

samtidige Billeder af hans Ligbegjængelse ere interessante Tids- og Kostumebilleder; paa det Første ses Kantsleren Niels Kaas i Spidsen med Kronen, og den 11aarige Prinds Christian med sin Morfader Hertug Ulrik af Meklenborg umiddelbart efter Kisten; det andet, som forestiller Dronningen og Prindsesse Elisabeth, ledsaget af fire Adelsmænd, viser Datidens kvindelige Sørgedragt. At Frederik den Anden var et Barn af sin Tid, have vi Anders Sørensen Vedels Ord for: „Man mener, at om hans Naade kunde holdt sig fra den almindelige skadelig Drik, som nu over al Verden mellem Fyrster og Adel og menig Mand gjængs er, kunde hans Naade levet mangen god Dag længer; dog dette er nu forgjæves at disputere om; Døden skal have en Aarsag“, men han styrede Riget med Kløgt og efterlod det i hidtil ukjendt Velstand og Kraft. Der var Held i hans Politik og Lykke i hans Land trods alle uundgaaelige Onder, og Datidens fuldblods Livsglæde charakteriseres træffende i Ole Kongsteds Vers om ham:

> Han holdt Kollats med Adelen sin
> Og gjorde den lystig og glader,
> Og drak med den den sødeste Vin,
> Som Landsens Herre og Fader.

Elephantordenen i Frederik II.s Tid.
(Efter Originalen paa Rosenborg.)

Christian den Fjerde som Imperator; efter Busten paa Rosenborg. Paa Siderne: et Sø- og et Landslag efter de brændte Tapeter paa Frederiksborg.

NIENDE KAPITEL.

Kjøbenhavn under Christian den Fjerde til Freden i Lybæk 1629.

Den Stemning, der greb Folket, da Frederik den Anden var død, og Kirkeklokkerne hver Middag ringede en Time over al Riget, læses ud af det troskyldige gamle Vers:

„O, Danmark, Danmark, se Dig nu om,
Du har her mist en Herre from,
En klar Sol for os til Bjerge er gaaen, min Ven,
In[illegible]ar Gud vil, den maa oprinde igien.
Gud hjælpe os fattige danske Folk,
Og vær vor Skytsherre, Værn og Tolk."

Denne Følelse var dog neppe af lang Varighed, thi da Formynderregjeringen først var udnævnt, og Forholdene vare blevne ordnede under Mindreaarigheden, oprandt en forholdsvis god og lykkelig Tid for Landet, om der end i de paafølgende otte Aar hverken blev gjort eller kunde gjøres noget Synderligt for Kjøbstæderne og Kjøbenhavn. Regjeringsraadets Opmærksomhed var delt mellem Forholdet til Udlandet, navnlig til Spanien, Neder-

landene og Sverig, som efter Lasttoldens Indførelse under Fred. II fremkom med idelige Klager over Sundtolden, og indre Vanskeligheder mellem Adelen og Regjeringsraaderne selv. Den unge Konge, for hvis Opdragelse der blev sørget fortrinligt, kom kun sjeldent til Kjøbenhavn, hvor Adelsmanden *Ditlev Holck*, som var bleven Slotsbefalingsmand paa Enkedronning Sophias Indstilling, udførte alle en Statholders Forretninger, thi nu som før ansaas det for nødvendigt at have en betroet Mand paa den vigtige Post. Endog under den store Herredag i Kolding 1590, da hele Kjøbenhavns Magistrat begav sig til Jylland, kunde det ikke tillades Slotsbefalingsmanden at reise; han fik Ordre til at blive for „med Altingest at kunne have Agt og Opseende", da det „ikke vel vilde skikke, at man skulde slippe Slottet aldeles ledigt". Christian den Fjerdes første længere Ophold i Kjøbenhavn var vistnok under den skotske Kong Jakobs Besøg i 1590 og senere under Herredagen i 1591, da han optraadte som Dommer i en adelig Voldssag og vakte almindelig Forbauselse ved sin strenge Retfærdighedsfølelse.

Den Omstændighed, at *Christoffer Valkendorf* en Tidlang havde Sæde i Formynderregjeringen, kom dog uden Tvivl Staden til Gode, thi som forhenværende Statholder her maatte han være den nærmeste til at varetage dens Interesser og fremme dens Velfærd. Det skyldes saaledes formodentlig hans Indflydelse, at Magistraten i 1591 opnaaede forøgede Indtægter af Søtønderne og af Vin- og Ølaccisen, som den endog havde mistet helt under Striden med Borgerskabet i 1580 (smlgn. S. 399), ligesom at Sagen blev gjennemført trods Tydskølførernes trodsige Uvillie og Borgerskabets Indsigelser mod denne formentlige Uretfærdighed. Paa den anden Side fik Borgmestre og Raad gjentagne Gange Irettesættelser af Regjeringsraadet, fordi de udsatte Sagerne utilbørligt og i det Hele ikke passede deres Forretninger med den Iver og Nøiagtighed, der kunde forlanges. Nogle Smaaforbedringer ved Havnen, en Udvidelse af Vandledningerne og et skjærpet Tilsyn med Haandværkslaugene ere i det Væsentlige de indre Forandringer, der iværksattes under Christian den Fjerdes Mindreaarighed.

Et Udtryk for den Misfornøielse, der herskede med *Laugenes Misbrug*, er den Vedtægt, som udkom paa dette Tidspunkt eller maaské kort før Frederik den Andens Død, og hvori der fastsattes *Taxter* for alle de vigtigste Næringsveie: Bagere, Bryggere, Slagtere,

Skomagere, Skrædere, Smede, Vognmænd og mange andre lige ned til Arbeidskarle og Møndrikker (Færgemænd). Med de saakaldte „Huggitzer“, Smaahandlere, der opkjøbte Bøndernes Varer, inden de kom paa Torvet, og derved fordyrede Levnetsmidlerne paa util-

Christian den Fjerde som Dreng.

børlig Maade for Indbyggerne, blev der ligeledes udøvet streng Kontrol. Nogle *nye Laugsskraaer* udstedtes ogsaa i disse Aar for *Seilmagerne, Vandtsniderne, Bryggerne* og *Tydskølførerne* ɔ: de Handlende, der indførte tydsk Øl og solgte det i store Partier. Seilmagerne havde aldrig før været i Laug, hvorfor de havde maattet

udstaa en stærk Konkurrence fra Ind- og Udland, hvilket var saa meget mere urigtigt, som „dette Embede var et besynderligt Haandværk, som gjælder om Liv, Skib og Gods at bevare“. Ogsaa Vandtsniderne (S. 339 o. flg.), Datidens Grosserere, fik nu første Gang en særlig Skraa, ved hvilken der tilstodes dem den væsentlige Forret, at fremmede Klædekræmmere ikke maatte handle i Staden, før de havde tilbudt Lauget deres Varer, hvorhos de fik Eneret paa al Handel med Klæde. Da de imidlertid misbrugte Monopolet og ikke blot skruede Priserne i Veiret, men endog ikke vare tilstrækkeligt forsynede til Forbruget, blev Eneretten dem igjen fratagen i 1594. Bryggerne fik i deres Skraa Eneret til at brygge Øl til Salg og til Flaaden (thi enhver Privatmand kunde frit brygge til eget Behov); dog skulde de til Gjengjæld underkaste sig en efter Tidens Leilighed af Magistraten fastsat Taxt. De havde Forkjøbsret til al Humle, der førtes til Byen, og maatte derhos drive anden Kjøbmandshandel. Den Omhu, hvormed de forskjellige Medlemmer af samme Laug passede paa hinanden, viser sig i den charakteristiske Bestemmelse, at Bryggerne, som dog hørte til Byens fornemste Borgerskab, personlig skulde møde paa Torvet, naar de vilde kjøbe Korn; thi der maatte kun være én Kjøber fra hvert Sted. Den eneste Undskyldning, der toges for gode Vare, var, at den Paagjældende var bortreist eller laa paa Sottesengen, ja saa mistænksom var man, at det udtrykkelig forbødes Bryggerne „at holde nogle hemmelige Ord eller forlagte Stykker med Bonden ved nogen Argelist“. Endelig vare Tydskølførerne paa dette Tidspunkt blevne saa talrige, at de kunde danne et Laug (smlgn. S. 342), men det bestod sandsynligvis kun kort.

Christoffer Valkendorfs Omsorg for Byens Velfærd lagde sig paa forskjellig Maade for Dagen i disse Aar. Saaledes stiftede han den 26de Februar 1589 *Valkendorfs Kollegium*, eller som det kaldtes: „Valkendorfs Boder“ i det gamle Karmeliterkloster (smlgn. S. 212) og indviede det med et prægtigt Gilde for alle Universitetets Professorer saavelsom Stadens Præster og Kapellaner; senere den 16de Juli 1595 udstedte han en Fundats for det nye Studenterhjem og henlagde en fast Kapital til de 16 Alumners Underhold. Endvidere havde han den Glæde at se to Arbeider fuldførte, for hvilke han havde interesseret sig varmt, og for hvis Fremme han ikke havde skyet store personlige Offre (smlgn. S. 404); i 1591 blev nemlig

Nikolai Kirkes Taarn færdigt, og 1594 opsattes Helligaandskirkens Spir i samme Skikkelse, som det i den allerseneste Tid atter har faaet. Det skyldes utvivlsomt Valkendorfs Indflydelse, at den berygtede Fribytter Mogens Heinesen blev dømt til Døden af Raadsturetten i Kjøbenhavn og henrettet paa Slotspladsen i 1589, thi den Opreisning, som det følgende Aar gaves den Henrettedes Minde, kom ikke blot til at gaa ud over Valkendorfs Pengepung, men ogsaa over hans Person, idet han vistnok som Følge af denne Sag maatte udtræde af Regeringsraadet. Eftertiden har imidlertid dømt ander-

Valkendorfs Kollegium før Ombygningen i 1865.

ledes om dette Forhold og kan kun finde Dødsdommen mod Kvindekrænkeren, Menederen, Sørøveren og den bedrageriske Kjøbmand fuldt berettiget. At Valkendorf, som man har paastaaet, ogsaa var Tyge Brahes Fjende og bærer Hovedskylden for hans Landflygtighed, er mildest talt usandsynligt, thi et Brev fra den berømte Astronom til Valkendorf, skrevet i Landflygtigheden, antyder tvertimod, at der herskede et Venskabsforhold mellem de to Mænd. Tyge Brahes Navn knytter sig forsaavidt til Kjøbenhavn, som han i 1589 indrettede et ***astronomisk Observatorium*** paa Volden i det

saakaldte Vandmølletaarn (der ses paa den ældste Grundtegning), hvilket dog snart opgaves igjen.

Kjøbenhavnerne bleve under Formynderregjeringen Vidner til uventede Fester i deres By, da den unge *Kong Jakob den Sjette af Skotland* beilede til Christian den Fjerdes Søster Prindsesse Anna. Forlovelsen feiredes i August 1589, da Studenterne opførte en af Plautus' Komedier paa Slottet, hvorpaa Prindsessen kort efter afseilede herfra paa en Flaade af 11 Krigsskibe under Rigsadmiral Peder Munk. Denne Seilads fik imidlertid et meget uheldigt Udfald; Skibene overfaldtes af Storm, sprang læk og maatte ty ind til Norge, hvor den utaalmodige kongelige Brudgom opsøgte sin Trolovede og holdt Bryllup med hende i Oslo. Det unge Par begav sig derpaa ledsaget af et stort Følge til Kjøbenhavn, hvor det indtraf i Februar 1590 og efter Sædvane modtoges udenfor Byen af Hoffet, Adelen, Geistligheden og Studenterne. Nu paafulgte der en livlig og bevæget Tid „med Ridderspil, Optog, Dyst- og Ringrending, hvorudi den unge Konge lod se større Styrke og Fuldkommenhed, end man af hans Alder kunde have ventet; desligeste med Dandsen og Fyrværker, latinske og danske Komedier, med Jagt saavel med Hunde som med Folk, med Væddeløb baade af Folk og Heste, med Spilfægtning af Skibe og desligeste, saa at ingen Dag gik forbi, jo noget Nyt blev paafundet til Forlystelse og Tidsfordriv". Kong Jakob var under sit lange Ophold i Kjøbenhavn ogsaa Gjæst paa Universitetet, hvor han overværede en theologisk og en medicinsk Forelæsning og til Minde om sit Besøg forærede Akademiet et forgyldt Bæger og 7 Folianter. Kong Jakobs Pokal opbevaredes indtil Bombardementet 1807, da den gik tabt ved Ildebranden.

Det kongelige Besøg fik et sørgeligt Efterspil, da det pludselig blev aabenbart, at den danske Flaade forrige Efteraar ved Trolddom var bleven hindret i at seile til Skotland. Rigtignok havde Rigsadmiral Peder Munk fundet en naturligere Grund i Christoffer Valkendorfs mangelfulde Tilsyn med Holmen og Skibsbyggerierne, men den sidste var bleven frikjendt for al Forsømmelighed paa Herredagen i Kolding 1590. Man havde jo desuden Erfaring for, at Flaaden særlig var udsat for Troldkvinders Efterstræbelser; i 1543 havde saaledes helsingørske Troldkvinder umuliggjort Anslaget paa Holland, og Ulykken ved Gulland i 1566, da en stor Del af Flaaden gik tilbunds, skyldtes en lignende djævelsk Indflydelse.

Det viste sig heller ikke vanskeligt at finde de Skyldige; sex Hexe paa Feiø og tre i Kjøbenhavn tilstod deres Brøde paa Pinebænken; ved Hjælp af nogle Lerpotter paa et Bord havde de først vakt Storm; derpaa havde de udsendt Apostlen „Langvinus" i en tom Øltønde, og denne havde i Forening med de to Smaadjævle „Pil-Hestesko" og „Smuk" hindret de danske Orlogsskibe i Farten ved at klamre sig om Kjølen. Den ene af de anklagede kjøbenhavnske Kvinder var en anset Dame, Borgmester Jakob Sørensen Skrivers Hustru, der ligesom de øvrige Ulykkelige sikkert endte paa Baalet, eller som man kaldte det: „blev svoren til Ilden". Manden sank efter sin Hustrus Død i haabløs Fattigdom og endte som Lem i Helligaandshospitalet (Vartov), hvor han optoges ved sær kongelig Naade.

Under Formynderregjeringen, strax efter Paaske 1592, ramtes Kjøbenhavn af en af de intermitterende *Epidemier*, der vare Datidens store offentlige Ulykker, en Typhusepidemi, som bredte sig over en stor Del af Sjælland og Fyen og tvang den unge Konge, der nylig havde overstaaet en livsfarlig Koppesygdom, til at forlade Staden. Efter Sædvane lukkedes Universitetet i nogle Maaneder, og Studenterne hjemsendtes. Borgmestre og Raad fik „under denne besmittelige og farlige Syge, som Gud allermægtigst for vore mangfoldige Synder og Ondskabs Skyld os til Straf haver paahængt i vor Stad Kjøbenhavn" Befaling til at forbyde Ligfølget at gaa ind i de smittede Huse og standse al Handel med gamle Klæder, thi man havde erfaret, at Sygdommen udbredtes i vide Kredse paa disse Maader. Skjøndt Dyrtid og Misvæxt fulgte Pesten i Hælene, bleve dog alle Onder hurtigt beseirede, og efter et Par gode Aar var Alt paany ved det Gamle, saaledes at Slange, ved *Christian den Fjerdes Overtagelse af Regjeringen* i August 1596 skriver: „Ingen usædvanlige eller ugunstige Veirforhold, der kunde indvirke skadeligt paa Jordens Afgrøde eller Sundhedsforholdene blandt Mennesker og Dyr fandt Sted, og Landet levede i Fred. Vandet gav sine Velsignelser, og Skibene seilede saa sikkerlig paa Havets Bølger, som Ploven skar sine Furer udi Jordens Ryg. Grøden blev og afhøstet med saadan Overflødighed, at Landet ikke alene havde nok selv, men endog til at meddele sine Naboer, som fattedes og led Mangel; med ét Ord: Guds Beskyttelse, Fred og Velsignelse var over disse Kongeriger og Lande".

Forberedelserne til *Kroningen* spores allerede i Marts 1595, da der opsamledes Forraad af Kalk og Mursten til Bygning paa Slottet, thi det var gammelt og forfaldent og frembød neppe — selv efter Datidens beskedne Fordringer til Hygge — noget bekvemt Opholdssted for Hoffet og dets forventede talrige Gjæster. For at give Slottet et mere imponerende Ydre blev Blaataarns Mur forhøiet 6 Alen, og et nyt Spir, tækket med Kobber, opsattes. Herved fik det i det Væsentlige den Skikkelse, det bevarede indtil den store Ombygning under Frederik den Fjerde, og som det ses paa hosstaaende Afbildning fra en langt senere Tid. De tre over hverandre anbragte Kroner, hvoraf Spiret bestod, vare ligesom Stangen, Knapperne og Fløiet stærkt forgyldte, og ovenover den nederste store Krone var der i otte runde Skiver anbragt Kongens og Rigets Vaabner, malede og forgyldte. Et Seirværk, som baade slog „Kvartér og Stunder" anbragtes endvidere her; det havde to forgyldte Skiver, hvoraf den ene vendte ud til Slotspladsen, den anden til den indre Borggaard. Paa den Vindeltrappe, som fra Gaarden førte op til Blaataarn, anbragtes en ny med forgyldte Lilier, Knapper og andre Sirater smykket Karnap, og alt eftersom Høitiden nærmede sig, bleve de kongelige Værelser istandsatte; der lagdes nye Flisegulve, og Haven blev beplantet med Træer og Urter, som indforskreves fra Holland. Alt til Adelsmænd og Borgere udlaant Skyts blev krævet tilbage, Kjøbenhavns Borgere fik Befaling til at skaffe Staldrum til 3000 Heste, endogsaa Gaderne bleve udbedrede og brolagte, kort sagt paa alle Omraader mærkedes de kommende Festligheder. Christoffer Valkendorf, som i Efteraaret 1595 atter var bleven Statholder sammen med den berømte Historieskriver Arild Hvitfeldt og et Par Maaneder før Kroningen tillige blev Rigens Hovmester, havde nok at tage vare; der skulde sørges for Sengesteder, som dels bleve forfærdigede fra Nyt af, dels laante af Kjøbstæderne i Skaane; uhyre Masser af Vin og Øl opkjøbtes og fordeltes under fornødent Opsyn og Kontrol omkring i de Huse, hvor de Fremmede skulde bo, der skulde sørges for de Fremmedes Indkvartering hos Borgerne, og der blev bestilt 25,000 Glas, et overordentlig Tal, som kun bliver forstaaeligt, naar man erindrer, at det hørte til hin Tids Forlystelser at ende et Gildelag med at slaa Alt i Stykker navnlig Glas og Ruder. Ved Universitetet indstuderede Studenterne nogle Komedier, som dog ikke kom til Opførelse, da Christian den Fjerdes Svoger,

Hertug Henrik Julius af Lyneborg sendte sine engelske „Komedianter og Springere“ ialt 18 Personer, hvorved Universitetet — som Rørdam bemærker — slap for at gjøre Fiasko. Langt ude paa Landet, ja over hele Riget føltes Kroningsfesten som en Byrde, thi Bønderne maatte møde med Hundreder af Vogne for at befordre de fyrstelige Personer samt deres Folk og Gods.

Renaissancetidens hele Pragtlyst og i sin nordiske Form halvt barbariske Luxus udfoldede sig ret ved denne Leilighed og blev

Kjøbenhavns Slot paa Chr. V.s Tid. Efter Resen.

kun overgaaet én Gang senere nemlig ved den udvalgte Prinds Christians Bryllup i 1634. En utrolig Masse Mennesker blev samlet i Byen. I Henhold til de i Februar udstedte Indbydelser strømmede Adelen til med „vel udflyede og udstafferede Folk og Heste, der kunde være Kongen og Riget til Ære“; de fremmede Fyrster og Gesandter havde 2200 Heste med sig; et enkelt Gesandtskab, det skotske, talte alene 60 Personer, og Tusinder af Skuelystne havde selvfølgelig ogsaa indfundet sig. Til Ordenens Opretholdelse havde

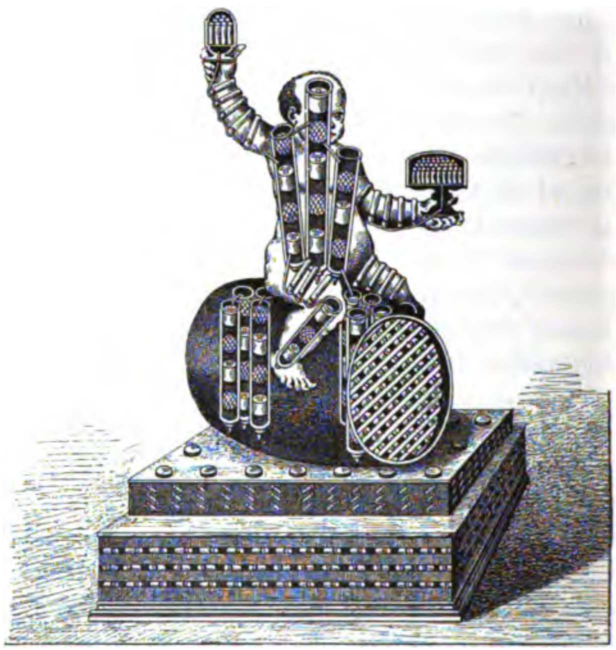
man ikke blot Borgervæbningen, der bestod af fire Fænniker, men et særligt Korps paa 600 Mand, sammensat af Landsknægte og Borgere fra de nærmeste Kjøbstæder. Kongen var selv paafærde fra Morgen til Aften for at overbevise sig om, at Alt var ordnet paa rette Maade; han uddelte kostbare Æresklædninger til Officerer, Hoftjenere og Drenge og holdt før de fremmede Herrers Ankomst en stor Mønstring over hele Mandskabet i Marken, ved hvilken Enhvers Forretning og Funktioner nøiagtigt fastsattes. Ved denne Leilighed bleve Indbyggerne Vidner til den første Procession, et storartet Optog af Krigsmænd og Adelsmænd med Pauker, Kedeltrommer og Trompeter i Spidsen, alle iførte sølv-, guld- og perlebroderede Kjortler, ridende paa Heste med juvelbesat og sølvbeslaaet Ridetøi, Smykker i Panden, Fløiels Dækkener og „skjønne Plumatzer og Fjer paa Hovedet og Rumpen“. Drabelige Silke Damaskes Faner med Kongens paamalede Vaaben vaiede i det lange Tog; kongelige „Spitzdrenge“ (Spyddragere) med perlestukne Stormhuer, svære Guldkjæder om Livet og Halsen, Fløielskjortler med Guldbræmmer og forgyldte Daggerter og Sværd tumlede deres abildgraa Heste, medens Kongen selv red midt i Toget, ledsaget af sine Brødre, sine høieste Hofembedsmænd, sine Livknægte, sin Kammerdreng og hele Rigens Raad.

Hver Dag bragte nye Overraskelser og Skuespil for Indbyggerne, thi de fyrstelige Gjæster bleve i Almindelighed modtagne udenfor Byen mellem Kjøbenhavn og Roskilde af Kongens Brødre og nogle af Rigsraaderne og derpaa ledsagede gjennem Gaderne til Slottet under Æressalut fra Voldene og Skibene. En saadan Modtagelse fik Kongens Farbroder, Hertug Hans den Ældre med Gemalinde, Børn og anden Familie saavelsom Hertugerne Ernst og Christian af Brunsvig Lyneborg, hvorimod en ung Hertug af Pommern og en Pfalzgreve maatte nøies med ringere Ære. Fra Skotland, Sachsen, Meklenborg, Lybæk, Hamborg, Danzig, Rostok og Stralsund indtraf Udsendinge med Gaver af Heste og Sølvbægere og bleve indkvarterede i „Lossementer“ hos Borgerne. Alt var saaledes rede til at modtage de fornemste Gjæster, Markgreverne af Brandenborg med Hustruer og Døttre, af hvilke Joachim Frederiks Datter Anna Kathrine ved denne Leilighed vandt Kongens Hjerte og Aaret efter blev hans Dronning.

Markgrevernes Modtagelse den 26de August var særlig ærefuld og prægtig, thi Kongen vilde selv ride dem imøde. Ved Daggry gik Trommerne i alle Gader, og Borgervæbningen saavelsom Landsknægtene stillede paa Allarmpladserne udenfor Fændrikernes Boliger, hvor Fanerne vare udhængte som Tegn, for derefter at blive opstillede paa Slotspladsen og i de Gader, gjennem hvilke Toget skulde passere. Kl. 9 drog Kongen ud med de tidligere ankomne Gjæster, sine Brødre, Rigsraadet, Ridderskabet, de fremmede Herremænd og det hele Rytteri, en glimrende Kavalkade, hvis Mage „neppelig har været set enten udi Danemark eller nogen andensteds", og som efterfulgtes af det kongelige Drabantkorps tilfods, hundrede Mand stærkt, alle ens klædte i de oldenborgske Farver: gule blommede Damaskes Trøier, røde Fløiels Livkjortler og Buxer, besatte med gule Silkesnorer, og endelig røde Fløielshuer med gule Fjer. Toget drog ud ad Kjøgeveien, thi Markgreverne vare komne over Falster, og standsede ved et i Marken opsat Telt, hvor man maatte vente til henimod Aften. Da Vært og Gjæster havde udvexlet de første Hilsener „efter kongelig og fyrstelig Skik og Vis", ordnede den forstærkede Procession sig atter og drog tilbage til Kjøbenhavn med Markgrevernes Damer „udi meget skjønne forgyldte Vogne". Da man passerede Valby Bakke, afbrændtes et Fyrværkeri, forestillende et beleiret Taarn og en Soldat, sex Alen høi, hvilket afgik med stor Knagen og Bragen, thi i Taarnet alene var der 25000 „udflyvende Ild og Slag". Fyrværkerikunsten var paa hin Tid dreven til en høi Grad af Fuldkommenhed, og man anvendte hyppigt Figurer af Pap, indvendig fyldte med Raketter og brændbar Sats, saaledes at der ved Affyringen Intet blev tilbage af dem. Et Exempel ses i omstaaende Afbildning efter en Tegning i det store kongelige Bibliothek. Efter Fyrværkeriet fulgte en almindelig Skydning fra Voldene og Orlogsflaaden, da Herrerne rede ind; store brændende Fyrbolde, af hvilke nogle veiede 80 Pund, kastedes høit op i Luften, og Jorden drønede ved den uophørlige Kanontorden fra 730 større og mindre Stykker.

Taffelets paafølgende Glæder bleve imidlertid forstyrrede, da der, netop som Hoffet havde sat sig tilbords, indløb Efterretning om, at en *Ildebrand var udbrudt i Byen.* Man nærede i hin Tid den største Skræk for Ildsvaade paa Grund af Husenes daarlige Bygningsmaade, og Indbyggerne kom derfor ihast paa Benene,

skjøndt det var ud paa Natten. Fra Kirketaarnene klemtede Klokkerne, Allarmtrommen gik i Gaderne; der blev skudt Løsen fra Voldene, og overalt herskede den største Forvirring, saa meget mere som Ilden, der var opstaaet i et Borgerhus i en af de snevre Gyder bag Gammeltorv, udbredte sig med stor Hurtighed. Kongen red ufortøvet til Brandstedet, og da han saa den overhængende Fare, begav han sig til Bremerholm og befalede Orlogsmatroserne at komme Borgerne til Hjælp. Det lykkedes virkelig ogsaa Flaadens

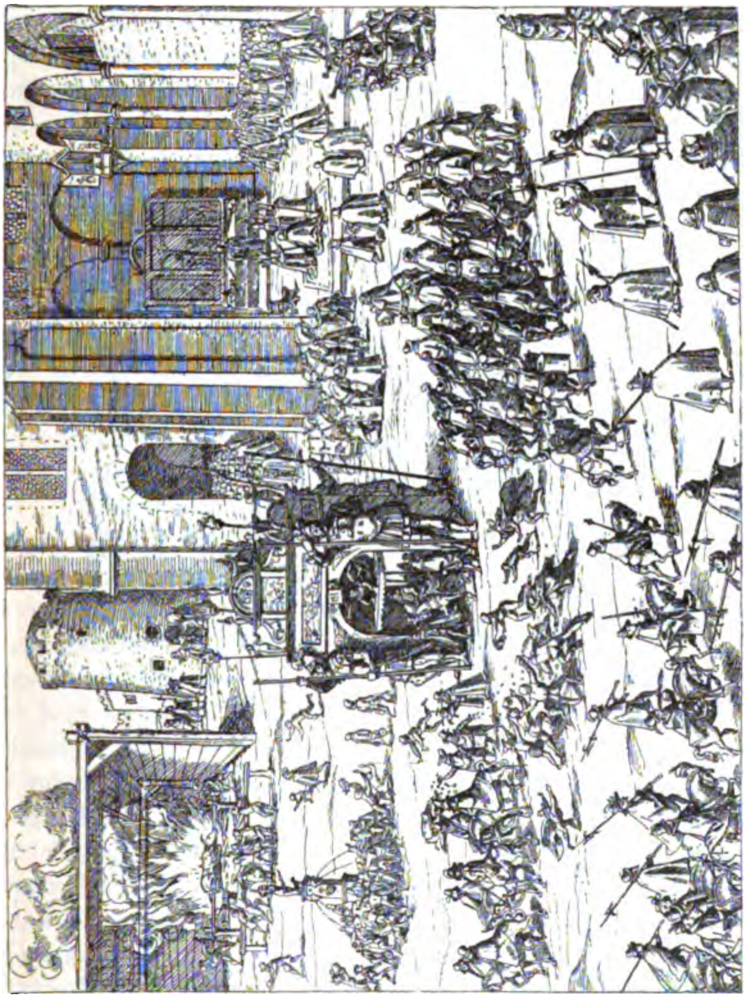

Bacchus paa Tønden. Fyrværkerifigur i Gjennemsnit.

Mandskab at faa Bugt med Ilden, efterat 14 Huse vare brændte, deriblandt en Borgmesters. I lange Tider kaldtes Branden af 1596 „den store Ildebrand“, skjøndt den jo Intetsomhelst havde at betyde mod de kolossale Ulykker, der i senere Aarhundreder skulde ramme Staden ved Ildsvaade.

Søndagen den 29de August om Formiddagen mellem Kl. 8 og 9 satte Kroningsoptoget sig i Bevægelse fra Slottet til Frue Kirke efter et i forveien udarbeidet Ceremoniel. Der er den Dag

idag bevaret en Afbildning af endel af Kroningsfestlighederne, efter Tidens Skik fremstillede under Et. I Forgrunden ses en Del af Processionen under Opfarten til Kirken, ved hvis venstre Side

Kroningsfestlighederne i 1596. Efter et samtidigt Stik.

Hovmænd holde med de kongelige Haandheste, medens Trompetere og Pukkenslaaere tilhøire behandle deres Instrumenter og Kedeltrommer med fuld Kraft. Den sluttede Gruppe Ryttere er de

fremmede Fyrsters Raad, Hansestædernes Udsendinge, Raadet i Hertugdømmerne og Danmarks Riges Raad, hvorpaa fire Rigsraader følge med Regalierne, nemlig Rigens Hovmester Christoffer Valkendorf med Kronen, Kantsleren Christian Friis med Spiret, Marsken Peder Munk med Sværdet og Sten Brahe med Rigsæblet. Den næste Figur maa være den unge Konge, skjøndt han ikke er særlig udmærket, det skulde da kun være ved den store Plumase paa Hestens Hoved. Han red efter den samtidige Beskrivelse „med stor Herlighed udi en over al Maade skjøn hvid Klædning, som var ganske aldeles overstukken med Guld, Sølv og Silke af allehaande Farvers Løvværk, og en sort Kappe, som var paa Opslagene tvers og endelangs saa og neden om stukken med idel skjønne trinde Perler, en ganske Haand bred“. De Skikkelser i lange Kapper og med Partisaner i Hænderne, som bevæge sig paa Siden af Toget, maa være Drabanter.

Omtrent midt i Billedet ses den store paa Amagertorv opreiste Æreport, som i det Væsentlige, om end ikke ganske, svarer til den overleverede Beskrivelse. Kongen passerer netop gjennem Buen paa Hjemveien fra Kirken, medens en svævende Engel ovenover Baldakinen holder en forgyldt Krone mellem Hænderne, som for at sætte den paa hans Hoved, thi at dette virkelig er sket, maa af gode Grunde være urigtigt. Længere fremme gaar Sten Brahe med Æblet, thi Majestæten fører nu selv Kronen, Sværdet og Spiret, Herolder udkaste Penninge og nyslagen Mønt, om hvilke Mængden slaas; bagved ses Stimlen om Vinspringet paa Amagertorv, der fløde med rød og hvid Vin, og Festivitetsoxen paa Spid over en vældig Lueild. Ogsaa til denne var Tilløbet stærkt, thi det hedder: „Af denne vilde den gemene Mand have et Stykke, og derfor om samme Steg udi Kongl. Majestæts og andre medfølgendes kongelige og fyrstelige Personers Aasyn tappert reves og sloges; dog blev der Ingen ihjelslagen eller haardeligen lemlæst, som vel ellers udi saadan Forsamling pleier at ske, uden at nogle Fingre bleve udi Løbet, og Andre passelige Amindelses Tegn deraf bekom“. Baggrunden viser et mægtigt Taarn, af hvilket Fanger efter almindelig Kroningsskik løslades; det vilde være interessant, om man kunde stole paa, at Kjøbenhavns Fæstningstaarne, af hvilke vi i vore Dage have set Ruiner afdækkede, engang saa saaledes ud. Handlingen i Kirken fremstilles yderst tilhøire i det Øieblik, da Kongen knælende mod-

tager Kronen af de tre Biskoppers Hænder; det vilde dog have været korrektere, om man som paa Afbildningen S. 371 havde set Rigsraaderne udstrække deres Hænder imod den. Det følger af sig selv, at en glimrende og udmærket Forsamling overværede Ceremonien i den festligt smykkede Kirke; i hosstaaende Afbildning efter et af de paa Frederiksborg brændte Tapeter ses en Del af de kvindelige Tilskuere, nemlig „de danske Fruer og Jomfruer paa den venstre Side“, hvorom Ceremoniellet taler. De ere prægtigt klædte; thi, som det hedder i „Jomfruers Æreskrands“ af 1594: „Alle bør smykke sig, pryde sig, krone sig, to sig og holde sig ren, naar der er nogen almindelig Fryd i Landet udraabt“; og tilføies der: „lige-

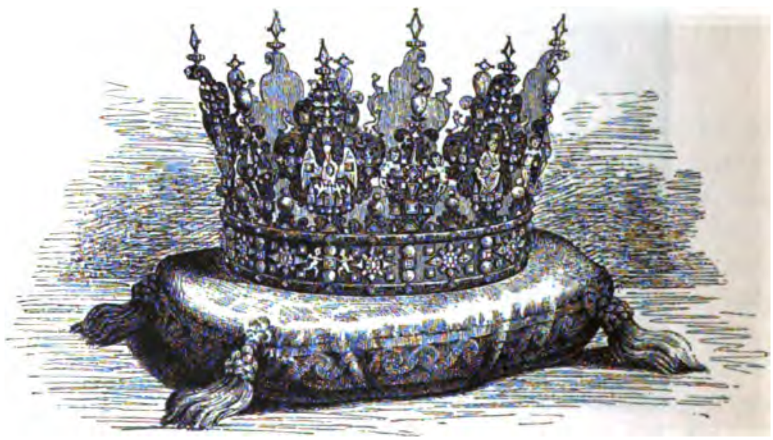

Kvindelige Tilskuere ved Kroningen. Efter Karl v. Manderns Tapet, tegnet af F. C. Lund. Orig. paa Rosenborg.

som indianske Negliker skinne des klarere og deiligere, fordi de ere tilfulde besatte med mange utallige skjønne Blade, saa staar et høvisk Smykke og kostelig Prydelse en Jomfru saa meget desbedre, naar hun er ung og stærk og beprydet med et hyldigt Legeme og Lemmer, fast bedre end den, som er maver og sulten, udtørret og rynket, thi en Kok og Kjød, en Vandrende og en jevn Vei, Gjæstebud og Lystighed, et deiligt skjønt Klædebon og et ungt, deiligt hvidt og hyldigt Menneske, de rime sig bedst sammen“.

Et andet af Karl van Manderns nu forsvundne Tapeter fra Frederiksborg fremstiller Kongens Hjemridt i Processionen fra Kirken under den af de fire Rigsraader, Jørgen Friis, Predbjørn Gyldenstjerne, Axel Brahe og Henrik Lykke baarne Baldakin. Majestæten er her

iført en rød Gyldenstykkes Kappe, der holdes sammen af en Agraf over Brystet; paa Hovedet bærer han den som Symbol paa Valgkongedømmet aabne Krone, i den høire Haand holder han Spiret, og Sværdet hænger ved hans Lænd. Hestens Ridetøi er rigt udstafferet; paa Siderne bære Drabanter Partisaner med det kongelige Navnechiffer, og bag Hesten ses Mænd i Harnisker og Stormhuer, som holde Mængden tilbage, formodentlig Medlemmer af Borgervæbningen. Kronen, som benyttedes ved denne Leilighed, opbevares den Dag idag paa Rosenborg og er et sjeldent udmærket Stykke Guldsmedearbeide, udført af Didrik Fuiren, Datidens ypperste Guldsmed, som under Frederik den Anden boede i Odense, men netop

Christian den Fjerdes Krone. Efter Originalen paa Rosenborg.

kort før Kroningen flyttede til Kjøbenhavn. Den er rigt smykket med emaillerede Figurer, Diamanter, Perler og dyrebare Stene, efter en samtidig Beskrivelse 970 i Tallet og gjør et overordentlig farverigt og blændende, men tillige let og elegant Indtryk. Paa Forsiden ses en Pelikan, som hakker Blod af sit Bryst, „ved hvilken Fugl (som man véd) betegnes ikke aleneste vor Herre Christus, men ogsaa al christelig Øvrighed, som er redebon til at lade sit Blod for sine tro Undersaatter“. Det skyldes vistnok kun „det kostelige og mesterlige Arbeide“, som allerede Samtiden forstod at skatte, at denne Krone, et Mønster paa Renaissancetidens Kunstindustri herhjemme, ikke har delt Skjæbne med saa mange andre Kostbarheder og er bleven

Christian den Fjerde i Kroningsprocessionen. Efter Karl v. Manderns Tapet, tegnet af F. C. Lund. Originaltegningen paa Rosenborg.

slaaet i Stykker og indsmeltet. I Christian den Fjerdes sidste Regjeringsaar, da Pengenøden truede med at voxe Kongen over Hovedet, var den pantsat, thi i 1645 skriver han: „Jeg haver nu sat mit Gods, Penge, Sølv og Guld med Helbreden til og sat den Krone, jeg er kronet med, i Pant for Penge, paa det jeg kan redde mit ærlige Navn", men den maa dog snart være bleven indløst igjen, da den (for sidste Gang) benyttedes ved Frederik den Tredies Kroning.

Kroningsdagen endte selvfølgelig med et stort Taffel i Riddersalen paa Slottet, og nu fulgte Festlighederne Slag i Slag. Dagen efter, den 30te August, blev Kongens Søster Augusta viet til Hertug Johan Adolf af Gottorp, ved hvilken Leilighed der ikke blot var de sædvanlige Ceremonier ved den opredte Seng i Riddersalen, men tillige et Slags Fakkeldands. Ved Aftenens Frembrud afbrændtes et stort Fyrværkeri paa Slotspladsen forestillende et Taarn i en Fæstning, ud af hvilket Curtius kom ridende og styrtede sig i den brændende Pøl, foruden endel andre Figurer som f. Ex. „en indiansk Herremand", en Tyrk og en allegorisk Kvindeskikkelse forestillende Kjætteriet. Alt dette gik af med „usigelig Knagen og Bragen", hvilket er begribeligt, da den samtidige Beretning oplyser, at dette Fyrværk havde 50,000 udfarende Ild og Skud, 60 Kamre, som vare nedgravede i Jorden med flyvende Raketter, 36 Fyrbolde, der kastedes ud i Vandet af Fyrmørsere og endelig 1200 opstigende Raketter, af hvilke nogle veiede 8 Pund.

Man blev saaledes ved i mange Dage, og ikke saa ringe Afvexling var der i disse Forlystelser, som snart havde en mere offentlig, snart en mere privat Charakter. Brudeprækenen den 31te August om „det hellige Ægteskabs Levnet" for det nygifte Fyrstepar saavelsom den paafølgende Dands og „Mummeri", da Kongen og endel Adelsmænd forklædte sig som „Blaamænd" (Negere) og romerske Krigsmænd, kom kun en forholdsvis snever Kreds tilgode, hvad der ogsaa gjælder om et Fyrværkeri i Slotsgaarden, Besøget paa Flaaden den 1ste September saavelsom Jagten, Komedierne og Fægteskolen den 2den. Des større Fornøielse havde Indbyggerne af *Ringrendingen* den 3die og 4de September paa *Amagertorv*, hvortil der var gjort Forberedelser i mange Dage, og hvor samtlige Fyrster og Herrer viste sig i de sælsomste Optog. Kongen var den første Dag forklædt som Pave og ledsagedes af et stort Følge af Kardi-

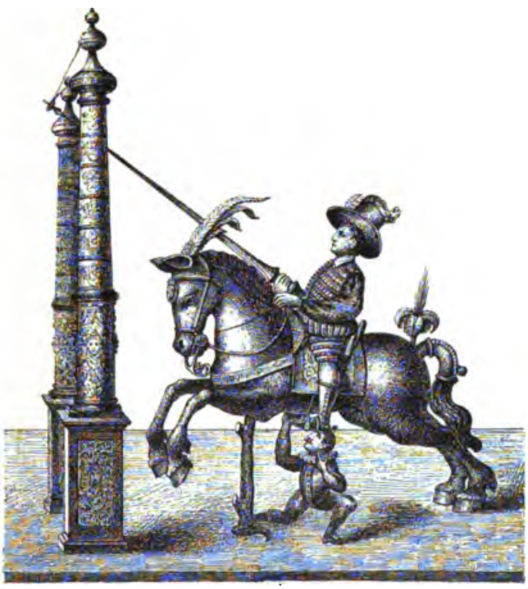
naler, Domherrer, Bisper, Munke og Kammertjenere; den anden Dag optraadte han paa Banen som Dronning iført Sølvmor med brede Guldbræmmer. Allerede Dagen før var det kongelige Kartel, hvori „Pave Sergius den Sjette“ udfordrede Alle og Enhver til at møde sig i Ridderspil paa Amagertorvet udi Kjøbenhavn, blevet opslaaet paa Slotsporten og udblæst paa alle Gadehjørner af kongelige Herolder, og det følger af sig selv, at Alle strømmede til for at overvære et Skuespil, i hvilket Landets Hersker og ypperste Mænd agerede og personlig forlystede Folket. Det var et formeligt Karneval, en broget Skare af fremmede Folkeslag, Tyrker, Persere, Polakker, Italienere, Arabere og Blaamænd, Musikantere og Sangere, hedenske Guder og Gudinder i prægtige Dragter, allegoriske Figurer i Overflod, Dyreskikkelser som Kameler, Strudse og Svaner, Galleier trukne af Havheste og omringede af Havmænd og Havfruer, ja et bemandet Orlogsskib, Oldtidens og Renaissancens *carrus navalis*, der afgav Salut, naar det passerede Dommernes og Damernes Pladser, og i hvis Takkelage Aber tumlede sig. Mellem de paa Amagertorv opsatte rødmalede Skranker bevægede Optogene (ialt 27) sig langsomt frem i Zigzag under Mængdens Jubel, idet de baade ved Ind- og Udgangen passerede en forgyldt med kunstigt Billedskjærerarbeide smykket Port. Midt paa Rendebanen stod en „besynderlig skjøn“ Bue med et forgyldt Fortunabillede foroven; under dette hængte en forgyldt Krone, fra hvilken Ringen atter hang ned i en Snor. Dommerne havde Plads i et Træskur, betrukket med rødt Fløil og engelsk Klæde, medens Damerne, Fyrsterne, der ikke deltog i Rendingen, saavelsom Stædernes Afsendinge sad i Borgerhusenes Vinduer. Præmierne eller „Danckerne“, bestaaende af Pokaler, Bægere og andre Værdigjenstande vare udstillede paa Hylder nedenfor Dommerhuset. I de to Kampdage var den unge Konge Tilskuernes erklærede Yndling; han rendte 340 Gange og nedtog Ringen 206 Gange, deriblandt endog 17 Gange itræk, og da han den sidste Dags Eftermiddag, stadig forklædt som Dronning, tumlede Hesten paa Banen og lod den knæle for Dommerne saavelsom for sin Fru Moder og „det ganske fyrstelige Fruentømmer“, idet han selv „med Haanden gjorde Kredentze og med Hoveds Nedbøielse høflig Ære og Taksigelse“, kan man let forstaa, at han hilsedes med lydelig Beundring og Bifaldsraab af sine tro Undersaatter. Alle vare de enige om, at en af de første Præmier tilkom

ham, men han gav høimodigt Afkald paa den til Gunst for Markgrev Joachim Frederik.

Paa Rosenborg opbevares endnu et Minde om denne Fest, et i Brunsvig forfærdiget sølvforgyldt Drikkebæger, forestillende Kongen ifærd med at stikke til Ringen, som er ophængt mellem tvende Søiler, prydede med endel af de tilstedeværende Fyrsters og Ridderes Navne og Vaaben. Rytterstatuen er 28 Tommer høi, Søilerne 48 Tommer. Hestens Udstaffering med Fjerbusken paa Hovedet og Halen og det danske Vaaben i Panden er charakteristisk, saavelsom den under Dyret anbragte Dværg eller Hofnar, om hvem vi iøvrigt Intet nøiere vide. Det var dog vistnok almindelig Skik ved Renaissancetidens Hoffer at underholde slige Buffoner, og det vides, at Dronning Sophia havde en „Hofdværginde", en Præstedatter fra Fyen, medens Frederik den Anden for Modsætningens Skyld optog en Kjæmpe fra Skaane, som var „et stort Under og Spektakel", blandt sine Jagttjenere.

Den sidste offentlige Fest var en *Turnering* og *„Ballienrendende"* paa *Gammeltorv*, til hvilken Indbydelsen var udstedt af „Alexander, Scipio, Hannibal og Hektor, Riddere af Dardanien og Turneringsbrødre af den ædelige Orden udi Caledonia", det vil sige af Kongen, Rigsmarsken Peder Munk samt Adelsmændene Gert Rantzau og Anders Sinklar. Af de 34 Turneringsartikler, hvori der gives meget udførlige Bestemmelser om Kampen og dens Enkeltheder, ses det, at enhver Ridder, som blev vippet at Sadlen, skulde „gaa paa sine Ben udi sin ganske Rustning heden til sit Herberg", en Straf, som paa Grund af den tunge Jernklædning og Pøbelens Deltagelse maa have været ubehagelig nok. Dog kunde Damerne give den uheldige Rytter Tilladelse til „igjen at opsidde". Den 6te September, en Mandag, vare alle Indbyggerne altsaa igjen paa Benene; Enkedronningen og Fyrstinderne havde Plads paa Raadhuset, hvorfra der var fortræffelig Udsigt over Torvet, og Kl. 10 kom Alexander, Scipio, Hannibal og Hektor i prægtige Kyradser og Hjælme med vaiende Fjerbuske ridende ind paa Banen fra Kantsleren Christian Friis' Gaard i Store Kannikestræde, paa hvis Grund Regentsen og endel Privatbygninger nu ligge. Derefter fulgte Kongens Broder Hertug Ulrik og 45 Adelsmænd ligeledes i fuld Rusning med Baand af forskjellige Farver; deres malede Vaabenskjolde bleve ophængte paa Dommerhuset, Herolderne udraabte

deres Navne; Trompeterne blæste og Spærbrydningen begyndte først mellem to indbyrdes, derpaa hele Skaren i to Hobe mod hinanden. Ogsaa ved denne Leilighed udmærkede den unge Konge sig fremfor alle Andre, men den egentlige nervepirrende Del af Turneringen med skarpe Sværd og „stakkede Haandrør“ (Pistoler), hvortil alle Forberedelser vare trufne, blev i yderste Øieblik „for synderlige Aarsager“ opgiven, vel sagtens, fordi man vilde holde op, mens Legen var god. Det er ikke for Intet, at den samtidige

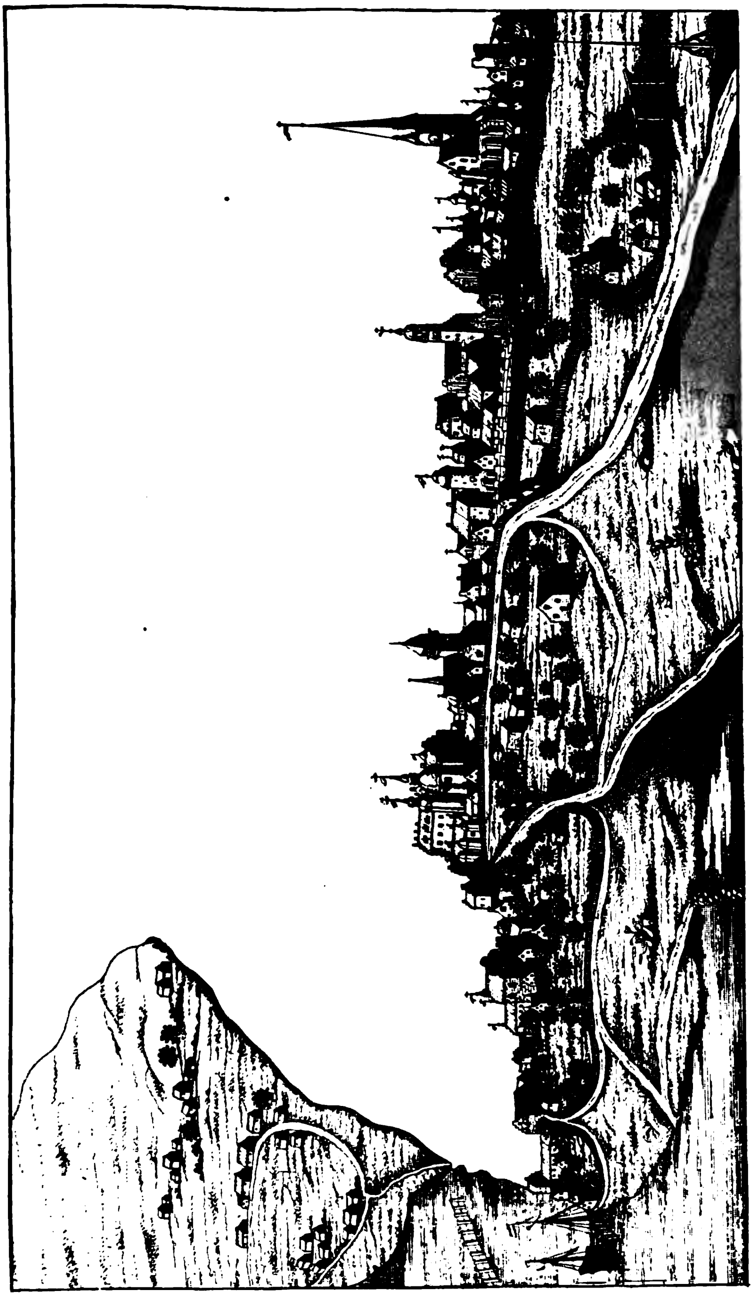
Drikkebæger paa Rosenborg: Chr. IV som Ringrender.

Beretning om Kroningshøitidelighederne, efter at have fortalt om det sidste store Fyrværkeri paa Slotspladsen og de fremmede Gjæsters Afreise, slutter med en Taksigelse over, at — naar Ildebranden, et Mord og et Ulykkestilfælde ved Skydningen ombord paa Skibene undtages — „Alting allevegne blandt høie og ringe Personer er saa fredsommeligt, venligt og vel afganget ved Guds naadige Hjælp og Bistand“. Kjøbenhavns Indbyggere overværede to Aar efter, den 11te Juni 1598, Dronning Anna Kathrines „den danske Esthers“ Kroning i Frue Kirke med de sædvanlige Ceremo-

nier; men selve Brylluppet gik dem forbi; det var Aaret iforveien blevet feiret paa Haderslev Slot.

Christian den Fjerdes lange Regjering var saa betydningsfuld for Kjøbenhavns Udvikling og Physiognomi, at han i Virkeligheden kan siges at have paatrykt Byen sin Personligheds Stempel; ved hans direkte og indirekte Initiativ blev Danmarks vigtigste By ført ind i de europæiske Hovedstæders Række; den blev „Christian den Fjerdes By“ i udmærket Forstand, og trods alle Ildebrande og Ødelæggelser er dette Præg den Dag idag ikke helt forsvundet. En livlig og begavet Natur som hans, kyndig paa de mest forskjellige Omraader, med et aabent Blik for og brændende af Begjærlighed efter at føre de store europæiske Kulturstrømninger ind i sit Land, fandt her en frugtbar Jordbund for sine Evner, og han havde netop den robuste Kraft og det ungdommelige Mod, som udkræves til de store Opgaver og deres Løsning. Under hans Hænder skiftede Byen Udseende som ved et Vidunder; intet Værk syntes ham for stort, og man kan tilføie, intet for smaat; overalt og under de forskjelligste Former spores hans Aand; der er Intet, som er ham uoverkommeligt. Pragtbygninger reiste sig, Terrain indtoges fra Søen, Byen udvidedes til det Dobbelte, Handel og Industri fremmedes og grundlagdes, en rastløs Virksomhed, der bliver saa meget mere forbausende, naar man betænker, at han for disse Pligter ikke glemte Landets øvrige Kjøbstæder eller Riget i Almindelighed. Hvad der end kan indvendes og er blevet indvendt mod hans Begavelse som Statsmand og Feltherre, staar hans varige Betydning for Kjøbenhavn som for saa mange andre af Landets Kjøbstæder fast; hans Bygninger bære den Dag idag hans Navnechiffer og hans Valgsprog; hans Bestræbelser for den indre Udvikling viste sig frugtbringende paa mange Omraader, selv om kun faa af dem kunde overleve Tidernes Omskiftelser, og han kan med fuld Ret kaldes Hovedstadens anden Grundlægger, fordi den takket være hans Iver, ærlige Villie, og personlige Indgriben paa de forskjelligste praktiske Felter voxede op til at indtage en sideordnet Plads blandt Europas store Byer.

Da han modtog Kjøbenhavn, var den i sine Hovedtræk endnu en middelalderlig By. Den var ikke blot ringe i Omfang, men dens Bygninger, der som Regel vendte Gavlene til Gaden, vare lave og tarvelige, forstørstedelen opførte af Bindingsværk, naar

Prospekt af Kjøbenhavn. fra 1596.

undtages de adelige Gaarde, som laa spredte omkring i de forskjellige Rodemaal. Staden havde bevaret det Fæstningsagtige, Afsluttede og Trange, der er saa charakteristisk for Middelalderens Byer; Adgangen til den fra Landet var vanskelig, ikke blot paa Grund af de slette Veie, men fordi Kjøbstaden med Flid afspærrede sig fra Omverdenen, og man kan tilføie: fra Lys og Luft. Christian den Fjerde kjæmpede tappert for at gjøre Gaderne fremkommelige, forbedre Brolægningen, afskaffe de løse Hunde og omløbende Svin, og fjerne de offentlige Møddinger udenfor Husene, og skjøndt det paa ingen Maade lykkedes ham at faa Bugt med alle disse Onder, naaede han dog et godt Stykke frem. Hertil kom, at han fyldte Byen med Pragtbygninger, lyse velhavende Huse med mange Vinduer og sirligt udsmykkede Façader, og som Kraft siger i sin *Pæan danicus* af 1619: Kongens Exempel smittede Alle. Døren aabnedes paa vid Gab for Sydens Kultur, og den holdt for første Gang sit Indtog her i Norden, om end i særegne Former og paa egen Vis.

Der er bevaret et slet udført og naivt Billede fra 1596 eller saa, som viser Kjøbenhavns ydre Skikkelse fra Christian den Fjerdes første Regjeringsaar. Man maa bære over med saadanne perspektiviske Forsyndelser, som at Amager svæver høit oppe i Luften, og at Byen synes at ligge paa et Høidedrag, thi den ubekjendte „Skildrer“ har ikke formaaet at gjøre det bedre. Yderst tilvenstre ses Reberbanen og Seilhuset, en svær Bygning med takkede Gavle; derefter følger Kongens Smedie (den senere Holmens Kirke) med Fløi paa Gavlen, endvidere Østerport nedenfor Slottet, Nikolai Kirke med en spids Hat over det nys fuldendte Taarn, derefter et rundt Taarn med Kuppel, som vel maa have hørt til en eller anden Adelsgaard, Raadhuset, en mægtig Bygning med takkede Gavle for Enderne, og Helligaandskirken med sit nye af Valkendorf opførte Spir, hvis Gjengivelse iøvrigt ikke er meget lignende. Møntergaarden og Stykkestøberiet, som netop paa dette Tidspunkt vare forenede i det gamle S. Klare Kloster, hæver sin massive Gavl med Stræbepiller over alle Omgivelserne og dominerer de nærliggende Smaaspire og Taarne, hvoraf nogle uden Tvivl høre til S. Gertruds Adelsgaard. Hinsides Frue Kirke ses Studigaardens lave Fløie og yderst tilvenstre et ufuldendt Taarn, S. Peders, som først blev færdigt i 1609. Terrainet foran Byen med de spredte Huse og Haver er

de nuværende østlige Kvarterer; den af et Stakit indfattede næsten cirkelrunde Eiendom i Forgrunden, er Teglgaarden, som maa tænkes liggende, hvor Nyboder nu er. Her staar Papegøiestangen, ved hvilken det danske Kompagni holdt sine Skydeøvelser. Den lille Bro, som skyder sig ud i Havet, er den gamle S. Anne Bro, et Landingssted for Baade og Smaafartøier, men ethvert Spor af det S. 224 omtalte Kapel er forsvundet, skjøndt det ved en dristig Rekonstruktion er optaget paa Pontoppidans Gjengivelse af Billedet i *Origines Hafnienses*.

Omtrent femten Aar efter, i Aaret 1611, præsenterer Kjøbenhavn sig som en ganske anden Stad, en lille, men malerisk By med høie Taarne og slanke Spire, med en Overflod af offentlige Bygninger, takkede Gavle, Fløie og Karnapper, med Liv i Havnen og paa Strømmene; der er kort sagt foregaaet en total Forandring med dens Physiognomi, og den kan med Rette føre Titelen, som pranger over hosstaaende Billede: *Hafnia Metropolis et portus celeberrimus Daniæ* („Kjøbenhavn, Danmarks Hovedstad og høit berømte Havn"). Dette Prospekt er et af de ældste, som viser kunstnerisk Opfattelse og Dygtighed i Tegning, og er aabenbart gjort af en Mand, der har set med egne Øine, selv om der i nogle Retninger, navnlig med Hensyn til Husenes mange Etager ved Stranden, kan være pyntet paa Enkeltheder. Kunstneren, hvem dette Billede skyldes, *Johannes van Wick*, er sikkert en Hollænder af Fødsel, som saa mange andre „Contrafeiere" indkaldt af Christian den Fjerde, der ønskede at se sine Bygninger udstyrede med Pragt og mindeværdige Begivenheder bevarede for Efterverdenen i Farver og Tegning. Han arbeidede i Kongens Tjeneste fra 1597 til sit Dødsaar 1613, malede først et Portrait af Kongen, derpaa „Historier" paa Slottet i Kjøbenhavn, og tegnede endelig endel af de Patroner, (Mønstre), hvorefter der vævedes Tapeter til Kronborg og Frederiksborg. Resen omtaler i sine Efterretninger om Kjøbenhavns Raadhuse nærværende Prospekt; han fortæller, at et Exemplar af denne „Delineation" hang paa Raadstuen, men det maa være brændt med Bygningen i 1728. Stikket var dog bekjendt gjennem talrige Gjengivelser, ogsaa med hollandsk og fransk Underskrift; Haas havde benyttet det i Pontoppidans *Origines*, men det forekom altid i mere eller mindre forvansket Skikkelse, og ingen af Kopierne kommer Originalen nær. Originalmaleriet kjendes ikke mere; det

her gjengivne meget sjældne Stik af Jan Diricksen, en samtidig Kobberstikker, der levede i Hamborg og Kjøbenhavn, erhvervedes for endel Aar siden i Tydskland af afdøde Fuldmægtig A. Petersen og befinder sig nu i antikvarisk topografisk Archiv, vistnok som det eneste Exemplar i Danmark. Det skriver sig fra Aaret 1610 eller 1611 thi Chr. IV.s og Dronning Anna Kathrines kronede Navnechiffer foroven antyder, at det maa være gjort inden Dronningens Død, der indtraf i 1612. Billedets noget skruede latinske Underskrift kan oversættes saaledes:

„Kjøbenhavn, Du, som stiger op af den baltiske Thetis' Bølger, Du, som fra en ringe Landsby er begyndt at blive en stor Havn; nu voxer Du i den tyvende danske Konges Tid og strækker Dine høie Spire op imod Skyerne. De store Goder, hvoraf Du praler, skyldes Christus og den Fjerde, der bærer Navn efter Christus — Christus, thi her forkyndes det sande Ords Lov, Kongen, thi han omgiver Murene med et dædalisk Værk".

Van Wicks Fugleperspektiv, der er taget fra et indbildt høit Standpunkt paa Amager, giver et anskueligt Billede af Kjøbenhavn, som det var inden Christianshavns Anlæg, Udfyldningen i Stranden med Børsbygningen og den store Udvidelse mod Øst. I det nederste Hjørne til Venstre ses det saakaldte *Vartegn*, en paa en høi Søile anbragt Sandstensfigur, forestillende Leda med Svanen, der blev opstillet af Christian IV paa et grundet Sted i Havnen foran Indseilingen til Tøihusbassinet, og som endnu fandtes paa sin Plads i Slutningen af forrige Aarhundrede. Olufsen fortæller, at det bortsolgtes til en Murmester Kvist, som endnu i Tyverne havde det i sin Have i Frederiksberg Allé, men det er nu forsvundet. Ovenover ligger det store af alle Udlændinge beundrede Komplex af Bygninger: *Tøihuset* og *Proviantgaarden* med den kunstige Havn i Midten, hvor Orlogsskibene forsynedes med Artilleri og Proviant, men hvis Midtparti (Frederik den Tredies senere Bibliotheksbygning) dog skriver sig fra Christian den Tredies Dage (smlgn. S. 360). Her ligger ogsaa *Slottets Veirmølle*, som kun var otte Aar gammel, da Billedet blev malet, og her antyde to Kartover, som netop affyres, det Sted, hvorfra Christian den Fjerde morede sig med at skyde til Maals efter en paa Strømmen udlagt Øltønde eller mod en Flok vilde Svaner, som netop trak forbi. Op til Tøihuskomplexets Midtbygning, dog med et lille Mellemrum, støder et langt lavt Bindingsværkshus, de *kongelige Stalde*; den hermed sammenbyggede høiere Bygning er Kongens

G. PHILIPSENS FORLAG.

f Kjøbe[n]

n Wicks "Delineation

Slagterhus, hvad der ogsaa antydes ved Staffagen af Køer og Kvægdrivere. Nedenfor helt ud til Vandet, omtrent hvor Slotsholmsgade nu ligger, strækker den af et Stakit omgivne *Vedhave* sig eller Kongens Brændselsoplag med en aabentstaaende Port ud til Slotspladsen. Her er et „statligt Forraad“ af Brændsel opsamlet, men det havde uden Tvivl ogsaa mange Veie; ialfald udtaler Kongen i et Brev sin Forundring over dets hurtige Forsvinden og tilføier følgende charakteristiske Sætning: „De maa jo intet gjøre dem Venner i Byen med min Ved“. Det lille Hus, der ligger et Stykke ude i Vandet og maa tænkes forbundet med Landjorden ved en Bro, er maaské et „Mag“ eller hemmeligt Hus, anbragt saaledes efter Datidens Skik; dog kan det ogsaa være et Færgehus, hvorfra Overfarten til Amager besørgedes.

Byens Vestside beherskedes af *Kjøbenhavns Slot*, den navnkundige Bygning, hvis uregelmæssige Form og lidet imponerende Ydre af Samtiden siges „ikke at være en stor Konge værdig“; — „so altväterisch gebauet“ bemærker Fyrst Christian den Yngre af Anhalt i 1623. Det var omgivet af en Grav med Palissader; Porttaarnet paa den Bro, der dannede Hovedadgangen, laa, hvor Frederik den Syvendes Rytterstatue nu staar. Det gamle *Blaataarn* ses i sin S. 436 omtalte fornyede Skikkelse, med Trappetaarnet til Gaarden, og Billedet giver et godt Begreb om Kongefløien ud til Slotspladsen med dens Karnaptaarn og den mærkelige spidst tilløbende Gavl, endvidere om den tilstødende langt lavere Drabantsalsfløi med et Trappetaarn, der støder umiddelbart op til det saakaldte „bagerste Taarn“, et af Slottets ældste Partier, ved hvilket en Træbro fører over Graven. Den tilstødende firkantede taarnlignende Bygning med en Gavlafslutning foroven hører til Kirkefløien; ovenover ses Spiret af Kirkefløiens Trappetaarn i Slotsgaarden. Det Taarn med Spir, der skimtes ovenover Drabantsalsfløien inde i Slotsgaarden maa være Kongefløiens Trappetaarn, den store Vindeltrappe, der dannede Hovedadgangen til Konge- saavelsom til Drabantsalsfløien. Fra Værelserne her havde Majestæten en prægtig Udsigt over Havnen, Tøihuset, Bremerholm og Flaaden, helt ud i Øresund; om Slottet som Centrum samlede Rigets Magt sig og i Læ af dets Mure søgte Handelsskibene ind til Byens Hjerte.

Bag Slottet ses endel lange tarvelige Bygninger, rimeligvis Udhuse og Boliger for de lavere Hoffolk, og derpaa den saakaldte

Løngang, en paa murede Hvælvinger opført med Træer beplantet Kjørevei, som førte over det brede Vand henimod nuværende Løngangsstræde. Jens Lauridsen Wolf skriver 1654, at „den murede Løngang rækker fra Slottets Veirmølle over Stranden ind udi Byen til Valkemøllen, som er under det meget høie Krudttaarn, hvilken Løngang eller Agevei, Hs. kgl. Majestæt med Dronning sig alene have forbeholden, naar de ud- eller indreise ville til eller fra Slottet". Den høie taarnlignende Bygning med takkede Gavle for Enden af Løngangen er altsaa herefter *Krudttaarnet*; nedenfor dette til Høire skal Valkemøllen paa den nuværende Vandkunst ligge, medens man imellem Bygningerne til Venstre kan søge *Tyge Brahes Gaard* i Farvergade tæt op til det runde Taarn paa Volden: *Vandmølletaarnet*, der er en Levning af Stadens ældste Fæstningsværker. Det var i denne Ruin, at Tyge Brahe en Tidlang anstillede sine astronomiske Observationer; vi have altsaa her Kjøbenhavns første Observatorium. Fra dette Punkt, der danner Byens sydvestlige Hjørne kan man forfølge Vestervold hen til *Vesterport*, der viser sig som en solid Bygning med takkede Gavle og to Fløie. Lige ud for denne, et Stykke inde i Byen, vil man lettelig finde det under Christian den Fjerde ombyggede *Raadhus*, som netop blev færdigt til Prinds Christians Hylding 1610, altsaa umiddelbart før nærværende Prospekt blev til. Det laa paa samme Sted som før, paatværs mellem Gammeltorv og Nytorv med Hovedfaçaden mod det første, og var prydet med et stort Taarn for Hovedindgangen og et mindre mod Nytorv.

Naar *Vor Frue Kirke* i Christian den Tredies Universitetsfundats kaldes „denne skjønne Kirke", ses den i hans Sønnesøns Tid at have fortjent den samme Betegnelse i endnu høiere Grad. Den løfter sig høit over alle Stadens andre Bygninger og er finere og noblere end Nikolai Kirke, der synes at ville gjøre den Rangen stridig. Det gamle brøstfældige Spir fra Christian den Andens Dage blev i 1595 underkastet en Reparation, til hvilken Kongen bidrog en betydelig Sum, men allerede i 1606 blev man nødt til at tage det ned. Der opsattes nu et nyt i Aarene 1609—10, helt tækket med Kobber og hundrede Alen høit foruden en 14 Alen høi Jernstang med forgyldt Krone. Forneden omgaves det af fire mindre Spir, hvert 28 Alen høit, men disse bleve allerede fjernede i 1623, fordi et enkelt af dem blæste ned i en Storm. Da der

ikke existerer et eneste helt Billede af Vor Frue Kirke før Ildebranden 1728, er van Wicks Prospekt af stor Interesse, thi det giver ikke blot et tydeligt Begreb om Taarnet, men ogsaa om Høikirken, Koret, Omgangen og de efter Reformationen til lave Sideskibe sammenbyggede Kapeller.

Ved Siden af Frue Kirkes Spir bag Kirkebygningen strækker *S. Peder* sit nye med Skifer tækkede Spir op i Luften; det er netop kommet med paa Billedet, thi det blev færdigt i 1609. Lavt nede et lille Stykke tilbage ses et lille Spir, der maa antages at høre til *Universitetsbygningerne*, men af større Betydning end disse er Afbildningen af *Helligaandskirken*, thi den ses omtrent helt og har det elegante og charakteristiske Taarn, til hvilket Christoffer Valkendorf bidrog saa meget, og som netop med nærværende Prospekt som Grundlag i vore Dage er blevet ført tilbage til sin gamle Skikkelse. I Taarnet var anbragt et Uhr, som var Byens Normaluhr, men det gik i Regelen galt, og Chr. IV, der paa sine gamle Dage fik Lyst til at løse det samme Problem, som Keiser Carl den Femte forgjæves havde forsøgt, befalede derfor i 1643, at alle Seierværker i Byen skulde stilles efter Klokken paa Slottet, fordi han „havde erfaret dagligen, at de alle gange ganske urigtigen, og ingen at følges ad“. Vi vide, at dette Middel heller ikke frugtede; Uhrene vilde fremdeles ikke følges ad.

En lodret Linie nedefter træffer *Høibro* med Porttaarn paa Slotsholmssiden, og længere fremme i Mellemgrunden ses nuværende Holmens Bro, som hed *Nybro*. De vare paa dette Tidspunkt begge byggede af Tømmer paa Pæle med en Vindebro i Midten, men ombyggedes i 1634 af Sten i Anledning af den udvalgte Prindses Bryllup. Paa Slotsholmssiden mellem de to Broer ligger *Rentekammerbygningen* med et Taarn foran, hvor der i Begyndelsen af Christian den Fjerdes Regjering var Toldbod i nederste og Rentekammer i øverste Etage. Den lange lave Bygning, Nord for Slottet, der afsluttes med et to Etages Hus og ligger omtrent, hvor Slotskirken og Thorvaldsens Museum nu er, var det *kongelige Klædekammer*, hvor Hoffolkenes og Tjenernes Klæder forarbeidedes, og hvor der var Skrædersale, Garderober o. d., Altsammen under Opsigt af en Klædekammerskriver.

Tilhøire for Høibro ses den Gruppe af Privathuse, som dækkede nuværende Høibroplads, og som først forsvandt i den store Ildebrand

1795. De to Gader, som fra Havnen førte op til Amagertorv, *Høibrostræde* og *Færgebrostræde* skjælnes tydeligt; man kan endog følge den sidste i hele dens Længde. Hjørnebygningen mod Stranden, der er prydet med Karnapper og Fløie, er den saakaldte Ellen Marsvins Gaard, den senere Stenbukkens Gaard. Tænker man sig Veien gjennem Færgebrostræde fortsat over Amagertorv og videre gjennem Kjøbmagergade, der svingede mod Nordvest, støder man paa en Pragtbygning med takkede Gavle og et Taarn med Spir; det er det gamle Hospital *S. Gertrud*, som efter Reformationen ombyggedes og blev en prægtig Adelsgaard, der efterhaanden tilhørte forskjellige Adelsfamilier. Til Gaarden laa en smuk Have, i hvilken Borgerne kunde spadsere om Helligdagene.

Mellem S. Gertrud og Nikolai Kirke finder man en større Bygning, der har nogen Lighed med Trinitatis Kirke uden Rundetaarn, hvad den dog ikke er, thi Trinitatis Kirke paabegyndtes først i 1637 og blev ikke fuldendt før efter Christian den Fjerdes Død. Vi se derimod her S. Klare gamle Klosterkirke, hvis forskjellige Fata ere omtalte S. 361, og som nu baade var Mønt og Gjethus. Ikke langt herfra strækker *Nikolai Kirke* sit smukke Taarn og Spir i Veiret, der begge skylde Christoffer Valkendorf deres Tilblivelse, skjøndt han ikke oplevede at se det sidste færdigt inden sin Død 1601. Spiret maa omtrent være blevet fuldendt, da nærværende Fugleperspektiv blev malet; man faar overhovedet det Indtryk, at Billedet netop er foranlediget ved de store Byggearbeider, som vare blevne iværksatte og havde forandret Stadens hele Udseende. Man kunde dengang ikke have Anelse om, hvilke store Udvidelser og Forbedringer det endnu skulde falde i Christian den Fjerdes Lod at gjennemføre i sin Hovedstad. Nikolai Kirkes Spir stod dog ikke længe, et Nat i Januar Maaned 1628 blæste det ned i en Orkan og slog Hvælvingerne itu; det var det samme Uveir, der afrev et af de smaa Spir paa Frue Kirkes Taarn og anstiftede forskjellige andre Ulykker. Yderst tilhøire i ringe Afstand fra Nikolai Kirke, ligger en *adelig Gaard* med Taarne og Fløie paa Hjørnet af Østergade og nuværende Kongens Nytorv, altsaa paa Hotel d'Angleterres Plads. I denne Egn maa *Østerport* med Broen over Voldgraven og Udenværkerne søges; de ere ogsaa let kjendelige.

Neden for Nikolai Kirke ses en anselig Bygning med et Taarn paa Midten; det er *Admiralgaarden*, hvorefter nuværende Admiralgade

har Navn. Tæt til Venstre herfor skyder et langt lavt Hus sig frem med et hvælvet Tag; det maa vistnok være *Boldhuset*, om det end ifølge sin Bygningsmaade neppe nogensinde kan have været Tøihus. Det saakaldte *gamle Tøihus*, der opbyggedes af Christian den Tredie, maa vistnok derfor være de lave Bygninger ved Siden, der danne en Firkant og ligge som en lille Gaard bag de svære spidsgavlede Huse ud til Kanalen.

Den store indhegnede Plads, Syd for Admiralgaarden ud til nuværende Holmens Kanal, hvor nogle Køer ses at græsse fredelig, er *Kongens Urtehave* eller Kjøkkenhave, som endnu i Aaret 1600 af et Øienvidne skildres som „temmelig smuk“, og hvor der afholdtes Ringrending og andre ridderlige Idrætter. Da Rosenborg stod færdig med sin langt prægtigere og større Have, blev Urtehaven overflødig; den henlaa nu nogle Aar, som den ses paa Billedet, og blev derpaa udlagt til Boliger for Søfolkene. Skipperboderne opførtes her og blev Hjemsted for Kongens Søofficerer og andre Embedsmænd, medens Kongens de nye Boder senere anlagdes ude ved den nye Toldbod for Baadsmændene. Endelig ligger her i det yderste Hjørne *indenfor Volden, Ankersmedien*, den senere Holmens Kirke, hvis nuværende Chor (den to Etages Bygning) først en Tid lang var Mønt og derpaa Navigationsskole, før Kirken indrettedes i 1619.

Bremerholm det kongelige Skibsværft, danner ligesom en Verden for sig; den er skilt fra den øvrige By ved en rimeligvis under Christian den Fjerde gravet Kanal, som blev Stadsgravens Udløb i Stranden, og hvoraf en Levning, der strakte sig bag Holmens Kirke forbi Studenterforeningen op til det kongelige Theater, er bleven tilkastet i vore Dage. En Vindebro ses af føre over til Holmen, men sandsynligvis har der ogsaa været Adgang gjennem *Seilhuset*, den høie Bygning oppe ved Østerport (paa det nuværende Theaters Grund), der dannede Afslutningen af den overordentlig lange Reberbane, hvor Flaadens Tovværk forarbeidedes. Den øverste Deel af Holmen er Have, maaské Kongens Kaalhave, i hvilken Bønderne fra Birket maatte pløie og luge; den er skilt fra Skibsbyggerierne ved et Stakit, og det er charakteristisk, at der ved begge Indgange er anbragt smaa Huse, hvor Opsynet rimeligvis har havt Plads. Det sydvestlige Hjørne af Holmens Terrain er en indhegnet Tømmerplads, den saakaldte *Dellehave*, hvor en Stabel „Danmarks Deller“, et eget Slags Bræder ses. Flere Skibe staa paa

Stabelen; et er paa Bradebænken, det vil sige: et Slags Bedding, for at blive renset og tjæret i Bunden. Samtlige her liggende Fartøier føre Splitflag og høre aabenbart til den kongelige Flaade, andetsteds ligge Skibe med det danske Handelsflag. Paa Bremerholm arbeidede ikke blot Skibstømrere og Matroser, men ogsaa Krigsfanger og Forbrydere, der bleve dømte til at arbeide i Jern eller som Holger Jakobsen siger i sit haandskrevne *Itinerarium*: „ulydige skalkagtige Mennesker og Løsgjængere arbeide her med Lænker og Jern om Benene, Livet og Halsen, med hvilke somme gaa deres Levetid, somme paa visse Aars Tid, ligesom deres Forseelse er grov til". De vare i Regelen smedede sammen To og To, og det var et særligt Raffinement i Straffen at blive smedet sammen med en af de værste Forbrydere. Denne Skjæbne havde adskillige Personer i Christian den Fjerdes Tid; saaledes blev „en braknæset Skipper, der havde stjaalet Deller og solgt dem" smedet til „en af de æreløseste Skjelmer", og Kongen befalede endog, at en Præst Jørgen Fris, der havde prædiket falske Lærdomme, skulde smedes til „en af de Svenske, som mindst duer iblandt alle de svenske Fanger, som findes paa Holmen".

Stadens *Omgivelser* ere naturligvis ikke særlig tydelige paa Grund af den lange Afstand, og de Oplysninger, Billedet giver ere derfor kun faa. Tæt nedenfor Volden paa Tivolis Terrain ses en Træplantning, der maa høre til *Kalvehaven*, den Grund Magistraten ulovligt havde taget til sig (S. 400), endvidere den *murede Galge* tæt ved Stranden og en lang Række Møller, der danne en kuriøs Allé langs gamle Kongevei, som dengang førte direkte ind til Vesterport for Enden af Vestergade. Forstaden udenfor Vesterport var iøvrigt endnu ikke anlagt; den skriver sig først fra 1614; her fandtes kun de ved Valkendorfs Fortjeneste opførte Slagterboder (S. 406) og *Byens syv Reberbaner*, som vistnok er den Gruppe Huse, der ses hinsides Møllerne noget udenfor Vesterport. Landskabet oplives længere ude ved Foden af Valby Bakke og paa dens Top af Steiler, Hjul og tømrede Galger. Den temmelig stærkt bebyggede Forstad udenfor Nørreport mellem Gravene og Søerne (i 1622 boede der 163 Familier her) ses ikke; derimod skimtes *Rosenborg*, der laa udenfor Voldene som et Slags selvstændig Fæstning, men dog neppe var færdigt før i 1625 (paabegyndt 1610). Naar det ikkedestomindre er afbildet her, skyldes det den i hin og da

ogsaa i senere Tider almindelige Tilbøielighed til at tage projekterede Bygninger med, hvorved der undertiden ses Ting, som aldrig have existeret uden i Phantasien.

Forstaden udenfor Østerport, det vil sige: den bebyggede Del af nuværende Kongens Nytorv, Store Strandstræde og Bredgade, var vistnok den ældste af Forstæderne og vises paa Billedet med nogle spredte Huse og den beplantede Adelvei, som først dreiede tilvenstre langs Bygraven og derpaa førte ud i Retning af nuværende Nyboder. Nede ved Stranden ses i det Fjerne en Vippegalge, i hvilken Forbryderne „opvippedes" ligesom paa en Brøndstang, og bagved: Øen Hveen og Skaane, som rigtignok begge ligge for høit og for nær. Billedets Forgrund indtages af Strømmen mellem Sjælland og Amager, den nuværende Havn, i hvilken der hersker en livlig Færdsel af Skibe og Baade; den Gruppe Fartøier, som ligger lige for Slotspladsen, maa tænkes i den foran omtalte *Grønnegaards* Havn, en naturlig Ankerplads paa Amagersiden, hvor der anvistes Skibene Vinterleie. Byens Havn var endnu Kanalerne om Slotsholmen, som, skjøndt de vare en hel Del bredere end nu, navnlig om Vinteren vare aldeles overfyldte.

Der udtales paa dette Tidspunkt megen Ros over Kjøbenhavns Storhed og Skjønhed saavel af Ud- som af Indlændinge, og den har vel i Virkeligheden ogsaa kunnet taale Sammenligning med de fleste andre europæiske Byer af lignende Størrelse. Dens Indbyggerantal kan anslaas til 25,000 Mennesker. Fyrst Christian den Yngre af Anhalt, som besøgte Danmark i 1623, skriver i sin Dagbog: „Kjøbenhavn er en stor smuk Sø- og Handelsstad, helt omgiven af Vand, ikke meget mindre end Hamborg. Den er befæstet rundtom med 11 Bolværker og gode Grave. Dertil kommer endnu Udenværker, som ere halvfærdige, og der skal endnu anlægges en tredie Fortifikation eller Udenværk, at den ikke saa let kan overrumples. Byen har vel snevre Gader, men dog smukke Huse og driver en stor Trafik med de fornemste Lande og Kongeriger i Christenheden; den har et lystigt Udseende udefra paa Grund af de mange Taarne og smukke Bygninger, og Kongen giver Indbyggerne stor Befordring og Fremme for deres Haandtering, hvorfor han ogsaa er elsket meget af sine Undersaatter". Under en Gjengivelse fra 1618 af Johan van Wicks Billede læses følgende galante franske Indskrift:

Copenhague, cité belle comme le jour,
Est l'ornement du Nord, de son Roy les delices,
Lá Neptune et Themis ont leurs plus beau séjour
Mars, Mercure et les Arts leurs doctes exercises.
La curiosité luy porte un tel homage,
Que celuy, qui n'est point stupide, doit avoir
Toujours devant ses yeux sa plus naive image,
En tout temps en son coeur le desir de la voir.

Men der kan neppe tænkes noget kraftigere Udtryk for den Forandring, som var foregaaet med Kjøbenhavn i den første Snes Aar af Christian den Fjerdes Regjering end følgende Anekdote i Krafts *Pæan Danicus* af 1619: „Eftersom Kongen bepryder Byen ikke blot med Haver og Huse baade i og udenfor Staden, men ogsaa med dybe Grave og høie Volde, faste Mure og stærke Taarne, efterfølge Indvaanerne dette Exempel, og istedenfor Huse af Ler har de dem nu af Sten og Marmor, istedenfor Hytter bo de nu i Palæer. I Anledning af dette ny magnifike Udseende traf det sig ogsaa forleden, at en Mand fra Stralsund, som for en tredive Aar siden havde boet i Kjøbenhavn, da han kom seilende hertil, paastod imod Styrmanden, at han havde seilet galt, saasom han slet ikke kunde kjende sig ved de Huse og Bygninger, som han fik Øie paa i Havnen og Byen".

Hvad Nutidsmennesker vilde have sagt ved at stifte Bekjendtskab med Stadens Indre er rigtignok et andet Spørgsmaal. Kjøbenhavn var som Datidens fleste Stæder en Distanceblænder; paa nært Hold kunde den, ialfald i Hovedgaderne, maaské endnu tiltale Øiet, men derimod ikke Næsen. De Beretninger og Forordninger, som ere os overleverede, lægge ikke Skjul paa, at Byens Indbyggere sukkede under det, man i senere Tider betegnede ved det ligefremme og træffende Ord: Kommunalsvineri. Gaderne vare rigtignok brolagte (sin første *Brolægningsinspekteur* eller „Brofoged", Albert Gosman, fik Kjøbenhavn omtrent 1624), men da Enhver sørgede for sin Part, saavel Borgerne som Kommunen og Kongen, blev Brolægningen selvfølgelig saa uensartet, ujevn og ufremkommelig, at Vognene endog gik i Stykker ved blot at befare dem, navnlig naar de mødtes og skulde passere forbi hinanden. Fortovene kunde ikke benyttes paa Grund af den overvældende Mængde Hytter, Boder, Bislag og Skur, der vare klinede op ad Husene og skjød sig saa langt som muligt frem, endogsaa ud over Rendestenene; allevegne

truede gabende Kjælderhalse, hist og her havde man et Tømmeroplag under Vinduerne eller en Skarnkiste, og Trapper saavelsom ulovlige Stakitværk hindrede allevegne den frie Færdsel. Et almindeligt Forbud herimod blev ikke givet; man nøiedes med at indskrænke alle disse Udbygninger til Pladsen indenfor Rendestenene og forresten opkræve en Afgift af dem. Under disse Omstændigheder maatte Fodgjængere bevæge sig midt ad Gaden, hvor der til deres Bekvemmelighed var anbragt en Række Sten. Gadernes Physiognomi var altsaa saaledes: en Ryg i Midten for Fodgjængere, paa begge Sider Kjørebanen, derpaa dybe og store Rendestene, undertiden forede med Tømmer, og endelig de ufremkommelige Fortove. Værre end Alt dette var dog den store *Urenlighed*, som gjorde Færdselsveiene bundløse. Alt Overflødigt og Besværligt kastedes ud paa Alfarvei, hvor der efterhaanden samlede sig Hobe af Feieskarn, Halm og allehaande Uhumskheder; løse Hunde tumlede sig i Gaderne sammen med Svin og Geder, Kvæghjorder passerede frem og tilbage og efterlod sig blivende Spor, Stalde havde Afløb til Rendestene, døde Hunde og Katte slængtes ud mellem den øvrige Dagrenovation, og alle Forbud, Befalinger og Trusler frugtede kun Lidet eller Intet. Forskjellige Kongebreve give et tydeligt Indblik i disse Forhold. I November 1600 tilskrev Chr. IV saaledes Magistraten: „Her findes stor Uskikkelighed med skidne og urene Gader og Stræder af den Aarsag, at Borgerne udføre allehaande „Uhømsk" og Skarn af deres Gaarde og lade det lægge paa Gader og Stræder eller i nogle Skarnkister under deres Huse og Vinduer paa nogle Dages Tid, førend de lader det udage, hvoraf snart stor Sygdom kan foraarsages; desforuden saa ligger det mange godt Folk i Veien til Afsky, hvor deres Gang og Vei fremfalder". Værst synes Tilstandene at have været i alle Smøger og snevre Gyder, saavelsom langs Voldene; Klokkerhøien ved Nørreport var saaledes en formelig Oplagsplads, og Voldgaden mellem Østerport og Gammelmønt var saa opfyldt af Skarn, at en Vogn ikke kunde passere igjennem den. Om et Stræde udenfor Østerport hedder det i 1634, at „megen stinkende og vederstyggelig Omflødighed og Urensel af slemme vanartige Mennesker, besynderlig om Nattetider, dér henbæres, sættes og kastes", hvorfor det maatte lukkes. Det var overhovedet ikke ualmindeligt, at slige urenlige Smøger bleve forsynede med Porte og aflaasede. Vel havde Borgerne Ordre til at feie hver

for sin Dør, og det paahvilede Vognmændene at udføre Skarnet, men det Meste blev liggende, hvor det var henkastet, eller førtes til Lossepladser ved Stranden, Portene og Kirkemurene. I 1620 blev der gjort et Forsøg paa at indføre, hvad man nutildags vilde kalde Skraldemænd, som med Heste og Kærrer daglig skulde udføre, hvad der henlaa paa Gaderne, og der blev til den Ende opkrævet en særlig Afgift, som kaldtes *Skarnpenge*. Sagen havde dog ingen Fremgang og blev snart opgiven; det blev atter Vognmændene, som hver Onsdag og Lørdag skulde bortføre Snavset, og Borgerne selv, der skulde feie og udskylle Rendestenene. Paabudene vare fortræffelige i og for sig, og vilde, hvis de vare blevne overholdte have gjort Kjøbenhavn til en renlig og efter Omstændighederne sund By, men endnu i Slutningen af Chr. IV.s Dage er man lige nær, saa at Magistraten trues med 1000 Dalers Straf og Vognmændene med Bøder, Fængsel, Halsjern, den spanske Tønde, og Udvisning af Lauget, hvis Gaderne ikke holdes i sømmelig Stand. Man synes paa dette Tidspunkt (1647) at have ansat Opsynsmænd, de saakaldte *Skarnfogder*, en senere Tidsalders Gadekommissærer. I Regn- og Sneveir maa Ondet have antaget Former, vi nutildags neppe kunne forestille os; og en kjøbenhavnsk *Flyttedag* — thi en saadan nævnes allerede i 1620 — naar Gaderne oversvømmedes af Halm og alskens gammelt Skrammel, maa have været endnu ubehageligere end nutildags, da man dog fjerner Sporene saa hurtigt som muligt.

Dagrenovationen anvendtes i udstrakt Maalestok til ny Landdannelse, og en stor Del af Kalvebodstrand er paa denne Vis bleven opfyldt. Paa lignende Maade udvidedes Slotsholmen, hvor Skarnholmen ved sit Navn mindede derom indtil 1650, ligesom der paa den anden Side over mod Amager bestandig opfyldtes ud i den aabne Strand. Kjøbenhavns Magistrat gjorde i 1641 Forsøg paa tilegne sig disse af Skarnagerne tilveiebragte Landstrækninger, men Kongen afviste det, thi — som han siger — Tøihuset med al dens „Circomferens" helt hen til Knippelsbro vilde da være tilfaldet Kommunen.

Den *øverste Myndighed* i denne i fuld Udvikling værende Kjøbstad, udøvedes i Kongens Fraværelse af *Statholderen*, hvis Forretninger, om hvilke der tidligere er talt, i mange Henseender falde sammen med Rigshovmesterens, hvorfor de to Embeder saa at sige

supplerede hinanden og ofte vare forenede i én Person. Efter Christoffer Valkendorfs Død i 1601 blev ***Breide Rantzau*** Statholder og handlede forsaavidt i sin Forgjængers Aand, som han skjænkede 1000 Daler til Nikolai Kirkes Spir. Efter hans Død i 1618 stod Posten ledig i nogle Aar, indtil hans Søn ***Frands Rantzau*** i 1627 kom til at beklæde den og tillige i 1632 Rigshovmesterværdigheden. Han var forlovet med Kongens Datter (med Kristine Munck) Anna Kathrine, men druknede i Graven ved Rosenborg, samme Aar han blev Rigshovmester. I 1637 blev en anden af Kongen Svigersønner ***Korfits Ulfeldt*** Statholder, og derpaa i 1642 Rigens Hovmester, hvorved de tvende Embeder altsaa paany vare forenede. Man faar et godt Begreb om Statholderens mægtige Stilling, naar man af Udlændinge ser ham betegnet som „Vicekonge". ***Lehnsmanden*** eller ***Slotsherren*** havde en mere underordnet Stilling, skjøndt han selvfølgelig som Opsynshavende med Kongens Eiendomme og øverste Befalingsmand paa Slottet paa mange Maader maatte komme i Forhold til Borgerne; hans Underordnede ***Slotsfogden*** var derimod nærmest bekjendt for disse som Fængselsinspektør paa Blaataarn, skjøndt han tillige havde en Slotsforvalters og en Ladefogeds Forretninger. Leonora Christina har i „Jammersmindet" givet et alt andet end tiltalende Billede af en saadan Slotsfoged, Jokum Waldpurger. Derimod var ***Byfogden*** (smlgn. S. 331) en kongelig Embedsmand, som havde Meget at skaffe med Borgerne, saavelsom hans Medhjælp ***Underfogden***, navnlig naar denne gik rundt for „paa fersk Fod" at opkræve de Bøder, som Indbyggerne ifaldt, naar de trods Kongens Forbud drak Vin ved Bryllupper eller paa anden Maade overtraadte Luxusforordningerne. Denne Forretning var saa ilde anset og blev lagt saaledes for Had, at man endog véd, at Kongen tænkte paa at sætte en Bedrager dertil, naar ærlige Folk ikke vilde give sig af dermed.

Byens ***kommunale Regjering***, de fire Borgmestre og otte Raadmænd saa i Tidernes Løb deres Myndighed betydelig indskrænket, efterhaanden som Statholdernes Indflydelse voxede. Magistraten blev paa alle Omraader set paa Fingrene, fik Tilhold om dette og hint; snart tildeltes der den Irettesættelser, snart fik den arbitraire Befalinger som i 1618, da det paabødes den til enhver Tid at aflægge Regnskab for Skatterne til udvalgte Adelsmænd og derhos ikke paalægge Borgerskabet nogen Udgift uden Statholderens forud

indhentede Samtykke. Det var den naturlige Følge af Kronens ved Kapitulationen i 1536 erhvervede Ret til at indsætte Borgmestre og Raadmænd. Forholdet fulgte iøvrigt ikke bestemte Normer; undertiden blev den ældste Raadmand „forordnet" til Borgmester, undertiden indstillede Magistraten tre Personer, hvoraf Kongen da valgte den ene eller lod være dermed efter eget Behag. En eiendommelig Valgmaade foregik i 1644, da Chr. IV efter Borgmester Simon Surbæks Død egenhændigt tilskrev Magistraten og befalede den, at enhver Borgmester og Raadmand uden at konferere indbyrdes under deres Æres Fortabelse skulde afgive en skriftlig Stemmeseddel, og at disse Sedler da skulde tilstilles Kongen forseglede. Ved Voteringen viste det sig, at samtlige Stemmer paa tre nær vare faldne paa den senere saa navnkundige Hans Nansen. Ved denne Leilighed har altsaa Kongen for en Gangs Skyld ladet Magistraten supplere sig selv. Enhver ny Borgmester aflagde en høitidelig Ed paa „Raadstuen" paa Slottet i Rigshovmesterens eller Statholderens Nærværelse og indsattes derpaa i Magistraten med en egen Ceremoni. Hvad Raadmændene angaar, kunde det hænde, at Kongen uden videre besatte de ledige Pladser eller kun tilstod Magistraten en Indstillingsret, ihvorvel det var Regel, at Magistraten selv udnævnede Raadmændene uden kongelig Stadfæstelse.

Efterhaanden som Staden voxede, blev *Magistratens Forretninger* talrigere, og det er ikke mindst herpaa, at Kjøbenhavns stigende Betydning mærkes. Dette Forhold er kjendeligt paa mange Omraader; saaledes fik Byfogden en Underfoged til Medhjælp, fordi han rentud erklærede sig fallit paa Grund af Bestillingens Vidtløftighed; Byskriveren, der baade fungerede paa Bythinget og paa Raadstumøderne, altsaa i Grunden skulde være to Steder paa éngang, fik en *Raadstuskriver* til Assistance, da han var overlæsset med Arbeide, og naar Magistraten skildrer Byskriver Hillebrandt Jørgensen som „arrig, ond og viderværtig, saa at Ingen kunde komme til Rette med ham", var Grunden maaské netop denne Overanstrængelse. For Magistratens Vedkommende viser det overhaandtagende Arbeide sig i, at den fik fire Mødedage om Ugen, Mandag, Onsdag, Torsdag og Fredag istedetfor som tidligere Fredagen alene (smlgn. S. 323), og naar man betragter de mange Sager, som henlaa under den, indses det, at Stillingen som Magistratsperson, hvor anset den end var, ikke var nogen Sinekure.

Selvfølgelig lagde den dømmende Myndighed (i alle Processer, af hvilke der ikke tilkom Kongen Sagefald, det vil sige, i hvilke Bøderne ikke tilfaldt ham) stærkt Beslag paa Arbeidstiden, men der var mange andre Sager, som sorterede under Magistraten. Den skulde saaledes indsætte Værger for Umyndige og dømme i Værgemaalstrætter og Arvesager; alle Toldsvigssager og Alt, hvad der vedkom Søfart og Handel, henlaa under den (indtil der i 1639 indrettedes en egen Sø- og Handelsret), men navnlig gav Stadens Finantser og alle dens almindelige Forhold Borgmestre og Raadmænd nok at bestille, især naar man betænker, at de forstørstedelen vare Mænd, der havde en privat, hyppigt omfattende Handelsvirksomhed ved Siden. Det er derfor intet Under, at der bestandig klagedes over Magistratens Forsømmelighed og Langsomhed, og at den ikke sjeldent paadrog sig alvorlige Irettesættelser af Regjeringsmyndighederne. Allerede Regjeringsraaderne gav i 1593 Magistraten en Næse for „modvillig Uhørsomhed og Ulydighed“, og Chr. IV lagde endnu mindre Fingrene imellem eller forskaanede Magistraten for drøie Udtryk, selv om Forholdet ellers var godt. I 1597 sigtede han saaledes Magistraten for at have dømt en vis Jakob Slagter for mildt, thi skriver han i et Brev: „efterdi at I med god Lempe har villet forskaane forskrevne Jakob Slagter og ikke saa yderligen over ham dømme, som I vel efter Retten billigen kunde have gjort, han dog findes at være Tyvs Kompan, og ikke har villet lade sig nøie med samme Eders Dom, da bede vi Eder og ville, at I samme Eders Dom igjen til Eder tage, og dømme og kjende over forskrevne Jakob Slagter, hvis Lov og Ret er“. Kongen greb altsaa her ind i en Domstols Afgjørelse, og det Tragiske ved Historien er, at Synderen havde appelleret Dommen i den Tro at kunne slippe for bedre Kjøb. I 1633 gik det saavidt, at Kongen stævnede Magistraten op paa Slottet, hvor den i hans Nærværelse maatte staae til Rette for forskjellig Forsømmelighed, ligesom den fik et Tilhold om at beflitte sig paa Enighed. Navnlig var Kongen nidkjær, naar Magistraten tiltog sig en Myndighed, der ikke tilkom den, eller naar en enkelt Borgmester handlede paa egen Haand; Borgmester Reinhold Hansen mistede saaledes sit Embede, fordi han havde givet en Morder Udsættelse med Henrettelsen i nogle Dage, skjøndt otte Rigsraader indlagde Forbøn for ham, og han var en anset Kjøbmand, der tidligere havde tjent Kongen og havde

været gift med dennes Frille Kirstine Madsdatter, Christian Ulrik Gyldenløves Moder. Denne sidste Værdighed var dog neppe nogen Anbefaling hos Kongen, thi han yndede ikke de Mænd, der tog sig af hans „afskaffede“ Friller. Et mere personligt Mellemværende havde Kongen med en anden Borgmester Jakob Brun, der blev afsat paa Grund af hans Udtalelser om den afdøde Kong Frederik den Anden, hvem han havde beskyldt for Pengeafpresning.

Medens Christian den Fjerde tog sig af Stadens og Rigets Anliggender med ungdommelig Iver, lagde hans Livslyst og Overskud af Kraft sig for Dagen paa en Maade, som kun Lidet stemmer med Nutidens Ideer, men som i hin Tid hverken vakte eller kunde vække Forargelse. Baade paa Slottet som Vært og ude i Byen som Gjæst hos Adelsmændene deltog han i lystige Drikkegilder, hvor Tiden gik med Skjemt, som neppe var af fineste Art, og hvor Munterheden i Regelen endte med en Rus, under hvilken det gik ud over Ruderne og Drikkeglassene. Snart drak man omkap, snart paalagdes der den en Bøde, som i en vis aftalt Tid først berusede sig, hvorom et Bæger paa Rosenborg den Dag idag staar som et haandgribeligt Minde. Sigvard Grubbe kan i sin Dagbog fortælle en hel Del om en Nattesvir, ved hvilken samtlige Deltagere bleve mere eller mindre drukne, medens Kongen ved at krybe ind af et Vindu faldt paa sit Kaardehæfte og fik et Saar paa det høire Øie. Den næste Morgen vilde han drage til Kronborg, men Natten havde været ham for anstrængende; han naaede ikke længere end til Gammel Vartou, hvor der var et Gjæstgiveri og kongelige Aftrædelsesværelser. Sigvard Grubbe og en anden Adelsmand vare endnu mere medtagne; „vi vare — siger den første — meget syge og maatte blive i Kjøbenhavn“, hvor de kureredes med det mærkelige Husraad: fed, godt kogt og varm Kaal. Man ansaa det for sundt at have en Rus engang imellem, som det hedder i Hans Christensen Bartskærs „En liden Bog om allehaande Sjugdom“: „Avicenna (en arabisk Læge) siger, at det er meget godt, at Menneskene drikke sig drukne en Gang i hver Maaned, og siger Aarsagen dertil, at det let gjør Menneskenes Kraft og gjør vel sovendes, og fordrer Menneskets Vand fra hannem, og gjør, at Mennesket kan vel svede; dette er Altsammen Legemet sundt“. Den unge Konge hengav sig samtidig til allehaande ridderlige Øvelser og Sport; saaledes red han omkap med Anders Sinklar fra Frederiksborg til Kjøbenhavn

og vandt Væddemaalet ved at tilbagelægge Veien i mindre end to Timer paa én lille Nordbakke. Hans Lyst til Eventyr og Trang til personlig at sætte sig ind i alle Forhold drev ham i 1599 til Norge; under Navn af Captain Christian Frederiksøn førte han Flaaden op i de nordligste Have, opbragte de fremmede Skibe, som drev ulovligt Fiskeri her og afstak Grændsen mellem norsk og russisk Lapland. I 1606 besøgte Chr. IV sin Svoger Kong Jakob i England, i 1614 overraskede han ham paany i London, i 1615 var han i sin Søstersøn Hertug Frederik Ulrik af Brunsvigs Leir foran Brunsvig, og i 1616 atter i Norge. En saadan Konge, hvis Legeme syntes at kunne udholde alle Strabadser, og hvis Aand bestandig beskjæftigede sig med sit Riges Interesser, maatte blive populair, saameget mere som Tiden nærede Agtelse for ethvert Udslag af Manddom og Ringeagt for Fare.

Forholdet til Sverig var ikke godt, og Christian den Fjerde havde ikke siddet længe paa Thronen, før han overveiede, hvorledes han skulde ramme „den onde Nabo“. Det vilde sandsynligvis allerede i 1603 være kommet til et Brud, ifald Rigsraadet ikke havde modsat sig det. Imidlertid sørgede den unge Konge for at holde Flaaden i god Stand; der blev arbeidet ivrigt paa Bremerholm, og hvert Aar sendtes store Flaader til Østersøen for at „geleide og assekurere“ de Koffardifartøier, der seilede til Rusland og Riga, mod svenske Udliggere, eller til Nordsøen for at opbringe de Skarer af Fribyttere, der gjorde al Søfart usikker. I 1606 og følgende Aar arbeidedes der ivrigt paa *Kjøbenhavns Befæstning*, dog sikkert mindre med en nær Krig for Øie end paa Grund af, at der var foregaaet en Omvæltning i Befæstningskunsten, med hvilken man maatte holde Skridt. De gamle Runddele svarede ikke længere til Tidens Krav, men maatte afløses af de i Holland opfundne Bastioner, der skjød sig frem fra Hovedvolden som Dele af en Polygon. En saadan Reform kunde ikke gjennemføres ihast og kostede derhos meget betydelige Summer. Man tog først fat paa den Side af Staden, der vendte ud til Bremerholm, thi her var Adgangen ganske uhindret og fri, og i Løbet af faa Aar bleve Fæstningsværkerne førte helt ud til Havnens Indløb bag om Ankersmedien, saaledes som det ses paa van Wicks Fugleperspektiv. Ved denne Leilighed blev Østerport flyttet længere ud paa nuværende Kongens Nytorv og ombygget, og der blev indrettet en Hvælving

i Volden saavelsom en Bro over til Holmen. Pengene skaffedes tilveie ved overordentlige Paalæg; i 1607 maatte Bønderne i Sjælland, Lolland og Falster, endvidere alle Haandværkere paa Landet saavelsom Grundeierne og fremmede Kræmmere i Kjøbenhavn udrede en Skat til Befæstningen; det følgende Aar maatte det kjøbenhavnske Borgerskab atter betale, og tilsidst udskreves en almindelig Skat over hele Landet i samme Øiemed. Det blev paalagt Kommunen selv at forfærdige en Skandse og Runddel mellem Vester- og Nørreport — hvortil den i 1607 laante 1000 Daler af Kongen og en lignende Sum i 1609, men med Tilbagebetalingen gik det kun langsomt, thi i 1633 var det sidste Laan endnu ikke indfriet. Under Kalmarkrigen standsede dog alle disse Arbeider, som gjenoptoges senere med fornyet Kraft.

Med Dronning Anne Kathrine havde Kongen sex Børn, af hvilke tre døde i Barnealderen. Den ældste Levende, Prinds Christian, som var født i 1603 paa Kjøbenhavns Slot, blev allerede i 1608 udvalgt til Thronfølger ved en Høitidelighed foran Altret i Frue Kirke, og var fra nu af *„den udvalgte Prinds“*. Udsendinge fra hele Riget, hvoriblandt fra Kjøbenhavn: 3 Borgmestre, 4 Raadmænd og 4 Kjøbmænd, men intet Medlem af Haandværksstanden, vare iforveien blevne enige om Valget. Den 14de Marts 1610 foregik *Hyldingen paa Nytorv*, en Plads, som i 1607 var opstaaet bag Raadhuset ved Nedbrydning af den der liggende Materialgaard, Staldgaard saavelsom af Embedsboligerne for visse kommunale Bestillingsmænd. Paa dette Torv var opreist et med rødt Klæde betrukket „Pallats“ ɔ: en overdækket Tribune for Kongen, Prindsen og Rigsraadet, medens Enkedronning Sophia og Dronningen tog Plads paa Raadhusets Galeri. De fyrstelige Personer ankom selvfølgelig i et stort Optog, i hvilket Regalierne førtes af de fornemste Adelsmænd; nedenfor paa Torvet bølgede Stænderne, medens Borgervæbningen og Rytteri sørgede for Ordenens Opretholdelse. Kantsleren Christian Friis holdt først en Tale til Mængden, hvori han paaviste Betydningen af det, der skulde gaa for sig, hvorpaa han selv „med bøiede Knæ og oprakte Fingre svor, at han, saalænge han levede, vilde være Prinds Christian udi alle Maader lydig, huld og tro, og hannem kjende for den eneste til at være Konge, naar Gud behagede hans Hr. Fader herfra til det evige Rige at kalde med videre, som al Huldskabs og Troskabs Eden

indeholdt". Rigsraaderne aflagde en lignende Ed hver for sig, hvorimod Adelen, Geistligheden, Borgerne og Bønderne kom op, mange paa éngang, og knælede paa den lange Skammel foran Kongens og Prindsens Fødder. Da Alt var tilende, gaves Tribunen til Pris for Folket; det vil sige, man rev den ned og sloges om Stumperne, og Dagen endte med en Fest paa Slottet for *la crême de la crême* og et Gjæstebud paa Raadhuset og i danske Kompagni for Stænderne. „Om Aftenen, der Maaltid og Dands var holden — hedder det i *Encomion* — afgik paa Gammeltorv et meget stort Fyrværk, gjort udi adskillige Kreaturers Efterlignelse, og mange hundrede Raketter og Sværmere, som opfor udi Luften, og Krudtkamre, som udi Jorden var nedsat og lumrede, at Jorden derved rystede, hvilket Altsammen uden Skade afgik".

Det følgende Aar, 1611, udbrød *Kalmarkrigen*, thi Carl den Niende havde anlagt Titel af „Lappernes Konge", og Christian den Fjerdes Taalmodighed var udtømt. Paa en Herredag i Kjøbenhavn i Februar Maaned erhvervede Kongen endelig Rigsraadets Samtykke til Krigen, efter at han havde fremstillet „den Gevalt, Arriglistighed, Finantseri og Praktiker", den svenske Konge havde brugt imod ham, og derhos havde truet med at begynde og forfølge Feiden for sin egen Person og paa sine egne Vegne som Hertug af Slesvig Holsten, hvis det danske Rigsraad vedblivende holdt paa Fred. I Skaane og Norge var der paa Forhaand samlet en Hær, og paa Bremerholm arbeidedes der ivrigt paa at udruste Flaaden, hvoraf en Del dog var i Søen. Borgerne i Kjøbenhavn, Malmø, Helsingør og Aalborg fik i Juli Befaling til at udruste to, tre Orlogsskibe, der kunde hjælpe til at afskjære den svenske Hær Tilførsel, en Udrustning, der var saameget lettere at iværksætte, som Chr. IV allerede tidligere havde opmuntret Kjøbmændene til at bygge eller anskaffe Koffardifartøier, der vare anvendelige til Orlogsbrug. Af saadanne „Defensionsskibe" benyttedes der i Kalmarkrigen ikke mindre end 28; fra Kjøbenhavn var der alene udrustet 12 til 16.

Den korte og hæderlige Krig, der førtes med stor Forbittrelse fra begge Sider, og i hvilken ingen af Nordens Konger skaanede sig selv, maatte gjøre et stærkt Indtryk paa Nationen i Almindelighed og Kjøbenhavns Indbyggere i Særdeleshed, der havde Krigsskuepladsen saa nær og paa mange Maader kunde mærke Begivenhedernes Bølgeslag. Snart kom Kapere ind i Havnen med rigt

Bytte, snart saa man de erobrede Faner blive ophængte i Frue Kirke, eller fornemme svenske Fanger blive indkvartede paa Slottet. Da „Kalmar hin graa“ faldt, reiste der sig et almindeligt Jubelraab; Enhver, der kunde skrive, digtede Vers til Ære for den unge Helt, hvis personlige Tapperhed i saa høi Grad havde bidraget til Krigens heldige Udfald. Ligesom Anders Sørensen Vedel havde besunget Kongens Fortjenester af Kjøbenhavn i et Digt, som ikke er bevaret, saaledes besang Arrebo hans krigerske Bedrifter i Digtet: „O, Danmark, hør og mærk; pris Gud med Stemme stærk“, en Sang, som snart var paa Alles Læber. Endnu stærkere Indtryk gjorde maaské Lyskanders smukke Hentydning til Kongen i hans „Calmarnske Triumph“, som udkom i Krigens første Aar:

„Stærkodder og Hildetand dømt' det for Spe
At hjemme dø paa Bolster og Ble,
    Som syg Mand pleier at gjøre.
Men rykke sig ud fra Land og By
Under aaben Himmel og vaaden Sky
    Der Seier af Marken føre,
Og ikke hjemme i Pragt og Stads
Blandt Fruer og Jomfruer, hos Vin og Glas
    I Dandsen lade sig skue,
Men i Slagtordning, naar frem er rykt,
Bønnen er beden, Hjelmen er lukt,
    Lade kjende, hvad man mon due,
Med freidigt Hjerte og tappert Mod
Angribe sin Fjend', og slaa dem under Fod
    Og mægtig af Marken drive.
Og vilde end Lykken give det saa,
Man ikke beholden kund' komme derfra,
    Men maatte paa Pladsen blive:
Saa er det, det lovlige Ridderspil
Og høiest Ære i Verden er til,
    Som nogen Ridder kan hænde“.

Krigen havde dog ogsaa sine store Skyggesider; allerede i Oktober 1611 hedder det i samtidige Beretninger. „Udi Kjøbenhavn dør det saare meget, og er udi Byen en forfærdelig ond Stank; Soldaterne, som ligge syge, stinke, saa at der kan Ingen være hos dem“, og i Juli 1612 opstod en saa ondartet Pest paa Flaaden, at Skibene ikke kunde holde Søen, men maatte søge ind til Kjøbenhavn. Den 30te og 31te Juli kom Admiralen Mogens Ulfeld ind fra Østersøen med 21 Orlogsskibe, „som Folket mestendel var

slet afdød, saa at der paa samme var neppelig saa mange levendes og karske, at de kunde regjere Skibene". Kjøbenhavns Porte saavelsom Bommen ved Havnens Indløb blev ufortøvet lukket; de Syge bragtes iland, og der blev i Hast udskrevet saa mange Bøsseskytter og Baadsmænd, som kunde overkommes. Allerede den 20de August stak Flaaden atter i Søen, og Kongen seilede med i fuld Overensstemmelse med den Grundsætning, han fulgte i hele sit Liv: at lægge sin Personlighed i Vægtskaalen, naar det gjaldt, og altid være tilstede i yderste Linie, hvor Faren var størst. Kongen havde iøvrigt allerede i April 1612 paabudt Kommunen at indrette et Hus, hvori de saarede og syge Soldater kunde indtages og faa deres Underhold og Pleie af Bartskærere og Kvinder, og dette *Lazareth*, som senere, vistnok i 1619, benyttedes som et almindeligt Pesthus, blev med en for hin Tid sjelden Forsynlighed anlagt *uden for* Byens Nørreport imellem Volden og Sortedamssøen.

Dronning Anna Katrine, „den danske Esther" oplevede ikke Krigens Slutning; hun døde den 29de Marts 1612 paa Kjøbenhavns Slot efter kun fjorten Dages Sygdom. Den høitidelige Bisættelse foregik i Frue Kirke den 15de April, ved hvilken Leilighed Biskop Resen holdt Ligtalen, medens Arrebos Sørgedigt: „Jeg saa to deilige Roser staa paa fyrstelig Rode" efter Rørdams Formodning blev sungen af de kongelige Sangere eller „Kantoriet". Efter Dronningens Død stiftede Kongen endel løse Forbindelser med forskjellige Damer (deriblandt en kjøbenhavnsk Borgmesterdatter, den smukke Kirstine Madsdatter), indtil han i 1615 lod sig vie til Kirstine Munk til venstre Haand, et Ægteskab, der blev en Kilde til uendelige huslige Sorger, Familiestrid og offentlige Skandaler, der forbitrede Kongens Liv, og senere paa hans gamle Dage bragte det i saa mange Retninger skjæbnesvangre „Svigersønneparti" til uhørt Anseelse og Magt.

I 1613 sluttedes Freden med Sverig, og Kongen kunde atter tage fat paa de store indre Forandringer, halv fuldførte og paatænkte, for hvilke han havde arbeidet med utrættelig Iver og Lyst. Kjøbmandsstanden saa nye Handelsveie aabne sig, Fabriker anlagdes, Arbeidsanstalter og Hospitaler indrettedes, Pragtbygninger reiste sig i Gaderne, men ligesom Krigen en Tidlang havde lammet den indre Udvikling, standsedes den ikke sjeldent, om end kun for kort Tid, af et endnu større Onde: de tilbagevendende store Epidemier, som

under Fællesnavnet Pest hjemsøgte Staden. Der nævnes saadanne Sygdomme i 1599, 1601, 1608, 1619, 1620 og 1625, alle med ødelæggende Virkning, men hvor voldsomt de end rasede, og hvor hyppigt de kom igjen, formaaede de dog aldrig at udøve mere end en forbigaaende hæmmende Virkning. Det Antal Døde, som angives i Kilderne (saaledes i 1599 8000 Mennesker, i 1601 endog 16000 o. s. v.) er vistnok ogsaa overdrevent, da Staden ellers ihast maatte være bleven fuldstændig affolket. Den eneste af disse Epidemier, som skal berøres her, er *Pesten af 1625*, dels paa Grund af dens ondartede Charaktér, dels fordi der er bevaret en Beretning om den, som giver et interessant Indblik i Datidens Sæder.

Sygdommen begyndte allerede i Vinteren 1624. Den 8de December befalede Kongen, at Porte, Døre og Vinduer til Gaden skulde tillukkes i alle angrebne Huse, dog at der skulde tilforordnes Folk, som kunde tage sig af de Syge. Nogle af Bartskærerne skulde beskikkes til „Pestmestre“, og disse skulde gaa rundt i Husene, „besøge dem med god og dertil tjenlig Røgelse“ og iøvrigt kurere paa de Syge. Fattigfolk, som ikke kunde søge deres Næring, fordi det var dem forbudt at forlade deres Huse, skulde have gratis Medicin og Underhold, og Byen skulde ligeledes udrede Bartskærernes Løn. Disse Foranstaltninger frugtede dog Intet; i Januar 1625 udstedte Chr. IV en Forordning om „hvorledes i Pest, Blodsot og saadanne smitsomme Sygers Tid skal forholdes“, og allerede i Mai og Juni havde Døden bortrevet 40 Studenter, saaledes at Universitetet opløstes og næsten standsede sin Virksomhed et helt Aar. Alle Professorerne forlod Kjøbenhavn; Kongen afreiste til Tydskland som Kredsoberst i den nedersachsiske Kreds, efter først at have indsat den udvalgte Prinds til Regent i sin Fraværelse. Da Sygdommen tog mere og mere Overhaand, flyttede Hoffet til Koldinghus, og man indførte endog et Slags Afspærring af Byen, idet det forbødes Borgerne at drage til Kjøge Marked eller noget andet Kjøbstadmarked, saalænge Pesten stod paa. Samtliges Dødes Antal anslaas til 4,884 Mennesker, hvoraf en stor Del unge Mennesker og Børn.

Under det almindelige *sauve qui peut*, da de overordnede Myndigheder flyttede, og sagtens ogsaa alle rige og velstaaende Folk fulgte Exemplet, greb Demoralisationen stærkt om sig, og Tilstanden nærmede sig efterhaanden fuldstændig Lovløshed. Et Brev

fra Slotspræsten Nilaus Povlsen til Kantsleren Christian Friis viser tydeligt, hvorledes de slette Elementer og slette Instinkter kom op paa Overfladen, et Phænomen, som iøvrigt mangfoldige Gange har gjentaget sig under lignende Katastropher. Præsten skriver, at Ingen bekymrede sig om Kongens strenge Forbud mod at handle paa offentlig Gade om Søndagen og føre Øl til Krohuse. Paa Amagerbro og i andre Gader dreves Handelen baade før, under og efter Prædiken, som om der aldrig var udstedt Forbud, og Øl-sluffer og Kærrer agede ligesaa frit den hellige Herrens Dag som alle andre Dage. Det bedste vilde være, om Øvrigheden fik Befaling til at konfiskere alle de Varer, der kom paa Torvet om Søndagen, og give dem til de Fattige, og det vilde heller ikke være afveien at berøve de Folk, som vare uforskammede nok til at føre deres Øl om i Byen om Søndagen, baade Hest, Sluffe og Øl.

Men det var ikke blot denne Helligbrøde, som vakte Slotspræstens Forargelse; hans Anker ere af alvorligere Natur. „Kan ikke — skriver han — med Ord udsiges eller beklages den store Guds Fortørnelse og Utugt, Vognmænd bedrive paa Amagertorv baade om den hellige Søndag og de andre Dage. Om Morgenen ved Sex slet saa forsamler de dem ved Posten sammesteds, de Vognmænd her af Byen, Helsingør, Roskilde, Kjøge, dér svær og bander de saa forfærdeligt, Jorden maa grue derved. Ingen ærlig Mands Tyende, Piger besynderlig, kunne hente en Spand Vand af Posten, disse utugtige Kompaner jo taler dem saa ubluligen til, det er Skam at eftersige, tager ubluligen til dem, med anden stor Letfærdighed, de øve. Saa drikke og dobble de i Kjælderne derhos, saa slaas de, in Summa de drive saa stor Last og Skam, saa det er Under, at Lyned og Torden ikke slaar dem paa Stedet“. Ogsaa herimod foreslaar Præsten Raad; han vil have det forbudt, at fremmede Vognmænd samles paa Amagertorv; de kunne blive i deres Herberge, og da Byesbørn i Regelen søge sammesteds hen, vil det ikke være vanskeligt at finde dem. Med stor Skarphed udtaler han sig mod en bedragerisk Trafik, som var bleven almindelig under Pesten. „Kan jeg ikke noksommelig fortælle den svære Synd og Uret, der drives iblandt os med den Arv, man kjøber efter de Døde. Naar nogen Formuende bortdør, (som nu i denne Pest og ellers altid før og siden) og hans Arvinger ere i et andet Land, Norge, Jylland, Fyen, Laaland eller andre Steder, flux gjør man sig

færdig og reiser hen, hvor man kan den Dødes Arvinger opnæse. Naar man da finder dem og nu fornemmer, de er fattige og enfoldige Folk, saa sige de: den din Slægt paa det Sted er nu død, og der er en ringe Ting efter ham, (naar der er baade Hus og Gaard, Sølv, Penninge og Gods overflødigt) hvad vil Du unde mig det for; jeg vil give dig saa og saa derfor, Du kan ikke faa Mere efter ham; der er en stor Gjæld, her er lang Vei imellem med sligt mere, de løgnagtig foregiver, ja svær og forbander sig paa, det er ikke anderledes. Naar denne fattige Frænde han hører og tror saadan løgnagtig Beretning, ser og et hundrede Daler eller Noget, denne Anden udbreder for ham, deraf slaar han til, sælger tidt ham tusend Daler for et halvt eller helt Hundrede. Saa er da den Stymper stjaalen og løien hans rette Arv fra, og den, som kjøbt har, bliver og en forsvoren Lem, som har nu givet Mester Hammelin (Djævelen) sin Sjæl og Salighed for dette timelige Godses Skyld".

Tilstanden i Byen maa have været høist uhyggelig. Der klages over Overløb af Stoddere og Tryglere fra fremmede Steder, thi disse haabede selvfølgelig at kunne fiske i rørt Vande, over Tyveri og endelig over en Haardhjertethed, der er ikke usædvanlig, naar Selvopholdelsesdriften faar Overhaand. Det blev fra Prædikestolene forbudt Borgerne at kaste deres syge Tyende paa Gaden; de skulde, om de ikke vidste andet Raad med dem, skikke dem til Pesthuset. Samtidig hengav man sig til allehaande verdslige Glæder og Udskeielser. „Endog det er i saadan en bedrøvelig Tid — siger Slotspræst Nilaus — ser man ingen Pestilenses Tegn hos vore Folk, men nye Noder og hoffærdig Klædedragt gaar i fuld Svang; høie Toppe med Rynker og Folder bag udi og Jærnbøile, Hovedklæderne sættes paa lang Manér som et Asenhoved, svære Skød paa Trøierne, store vide og rynkede Skjørter, afsatte og snorede Sko med store Spygab og Silkevisker udi. Ak Gud forbarme sig herover! Fosterne af Moders Liv vidne med andre store Lande- og Stad-Plager, at saadan Hofarts Stank mishager Gud høiligen. Man havde saa god en Forhaabning, at saadan Letfærdighed skulde blevet forbudt paa alle vore Prædikestole, men her hørtes ikke et Ord derom. Om Søndag, naar man skulde være i sin Kirke og bede Gud om Naade, Synders Forladelse og denne forfærdelige Strafs Afvendelse, da ager, rider og render vore Folk *ad Skoven*, hvor de drikke, dandse og springe til den sorte Nat og fører et slemt epikuræisk Levned;

her holder Vogne for Alles Døre, baade Vognmænd og Amagere i alle Gader". Præsten har dog neppe havt Grund til at beklage sig over, at de haardt plagede Indbyggere, som ikke havde Raad til at forlade Byen, søgte ud til Skoven om Søndagen, naar de vare fri for Arbeide; derimod anker han sikkert ikke uden Grund mod det menige Folks Fylderi og Drukkenskab saavelsom over, at Ægtefolk, aabenbart for at faa saa mange Faddergaver som muligt, hyppigt bad 20 Faddere til Barnedaab, medens Forordningen kun tillod at bede 5. Nilaus Povlsen slutter med et heftigt Angreb paa sine Standsfæller, der synes at have forsømt deres Pligter med Hensyn til Sakramenternes Uddeling. Som det saa ofte gaar, strømmede alskens Pak til Byen, navnlig utugtige Fruentimmer; Myndighederne respekteredes ikke længere, hvilket viste sig ved hyppige Overfald ved Nattetide; der var kort sagt den Opløsning i alle Forhold, som pleier at følge de store Katastropher i Hælene. Og som for at sætte Kronen paa Ulykkerne indtraf der den 10de Februar 1625 en stor Vandflod i Østersøen med en *Storm*, under hvilken det Øverste af *S. Petrikirkens Spir* nedblæste, i 1626 (den 11te Mai) *brændte Provianthuset* med en stor Del af den til Flaaden opsamlede Proviant, netop som en Krig stod for Døren, og midt under denne, da hele Jylland var besat af de keiserlige Tropper, Natten mellem den 18de og 19de Januar 1628 nedblæste *S. Nikolai Kirkes Spir* og slog Hvælvingerne i Stykker, saa at „Intet uden de høie Mure bleve staaende". Det er det smukke Spir, som ses paa Joh. v. Wicks Fugleperspektiv af 1611, der saaledes forsvandt, og Taarnet stod nu med en lav spids tilløbende Hat til langt ind i Frederik den Tredies Tid. I samme Storm omblæste iøvrigt Kronborg Stalde og *Ladegaarden* udenfor Kjøbenhavn, hvorved mange Heste og meget Kvæg omkom, ligesom det var ved denne Leilighed, at et af de fire smaa Spir paa Frue Kirke faldt ned, hvorefter de tre andre borttoges for aldrig mere at sættes op paany.

Disse Aar vare overhovedet meget bevægede, thi et Uveir trak op over Danmark. Trediveaarskrigen var udbrudt, og Christian den Fjerde havde endelig besluttet sig til at høre de nordtydske Protestanters Bønner og slaa løs for at komme Gustav Adolf i Forkjøbet. Samtidig var Forholdet til Sverrig usikkert; allerede i Sommeren 1624 frygtede man „et svensk Anslag paa Kjøbenhavn og Sundet", hvorfor Flaaden blev udrustet, Rytteriet indkaldt, lige-

som der i 1625 blev arbeidet, om end kun med ringe Kraft, paa Fæstningsværkerne og Isen uophørlig blev „vækket" om Byen. Kongen tilskrev derhos Magistraten, at den skulde tilholde Borgerskabet „at exercere sig med deres Gevær at omgaas" paa Skydebanen i Gjæsteherberget udenfor Vesterport, det vil sige i den derliggende Mikkel Vibes Kro. I Mai 1625 forlod Christian den Fjerde Byen efter at have overdraget Regentskabet til den udvalgte Prinds, og Opsynet med Hovedstaden til Kantsleren Christian Friis. Begivenhederne i Tydskland, Kongens Fald med Hesten fra Hamelns Vold, Hertug Jørgen af Lyneborgs Forræderi, de tabte Slag ved Dessauerbroen og Lutter am Barenberg i 1626, hvorfra Kongen selv med Nød og Neppe undkom, fulgtes sikkert med den største Interesse og Spænding i Hjemmet, men i 1627, da alle de freidige Forhaabninger vare bristede, da hele Jylland besattes af Fjenden, og da — som Kongen selv udtrykker sig — „en extraordinair Perturbation og terror panicus havde grebet Alle, saa at det ikke var muligt at samle nogen Krigsmagt eller formaa Officerer og Soldater til at holde Stand", begyndte Kjøbenhavnerne for Alvor at mærke Krigens Følger. Fra Jylland og Hertugdømmerne søgte Hundreder af Flygtninge til Staden med ophidsende Fortællinger om de fremmede og danske Leietroppers Plyndringer og Ugudeligheder. Borgerne fik Befaling til at forsyne sig med Proviant for mindst et Aar samt Krudt, Bly og Lunter, hver efter sin Evne, og hele *Vagttjenesten i Byen* omordnedes ikke blot med den indre Orden for Øie, som var kommen i stærkt Forfald, men ogsaa med særligt Hensyn til de farlige Tider, idet der dannedes et *fast Vægter- og Politikorps* paa 140 Mand. Disse Folk holdt Vagt hver Nat indtil Kl. 4 om Morgenen, skiftevis med 70 Mand, dels paa enkelte faste Poster i Gaderne, dels ved en Patrouille paa 20 Mand, den saakaldte „Skarvagt", som førtes af Vagtmesteren og i Nattens Løb afløste de nævnte Poster. Om egentlige Gadevægtere, saaledes som denne Institution senere udviklede sig, var der altsaa endnu ikke Tale, og „Vægterversene", som endnu i vor Tid ere sungne i Kjøbenhavns Gader, kunne derfor ikke, som man har formodet, være forfattede af Arreboe. Udgifterne til Vægterkorpset saavelsom til Bevogtningen af Voldene og Portene afholdtes af en særlig Vagtskat, der paalignedes Borgerskabet.

Hovedstaden saa i disse Aar jevnlige Møder, til hvilke Rigsraaderne og Adelen vare stævnede for at raadslaa om Rigets Anliggender, og efterhaanden som Tiden gik, bleve Byrderne mere og mere følelige. Der blev arbeidet paa Befæstningen med det Maal for Øie at omdanne Søerne til Grave ved at skyde Voldene frem til dem, og en Skat udskreves i denne Anledning paa alle faste Eiendomme; „Hoffanen“ og et Kompagni Fodfolk indkvarteredes i Byen, og til Krigens Førelse paalagdes der alene i Aaret 1628 tre Gange Madskat og to Gange Pengeskat. Samtidig blev Tolden og Accisen forhøiet „saa høit og meget som disse Rigers Undersaatter uden deres totale Ruin kunde efterkomme“, Tolden til det Dobbelte for alle udførte, til det Tredobbelte for alle indførte Varer, undtagen Vin og nogle andre Drikkevarer, som kun skulde betale dobbelt Told. For de lavere Stænder vare disse Skatteforhøielser saameget mere tyngende, som Adelen var fritagen for Told og Accise, og Forholdet blev særligt demoraliserende, da Adelen snød den kongelige Kasse ved at betale sin Gjæld med Accisesedler, en Trafik, om hvilken Kongen med Rette siger, at „den baade vor Indkomst forringer og i sig selv intet Redeligt er“, men som det dog ikke lykkedes at standse. Endnu under Frederik den Tredies Regjering skriver den svenske Resident Mogens Durell, at den indenlandske Told og Accise vilde være Landets bedste Indkomst, hvis dermed gik rigtig til, men „Adelen og Geistligheden er fri derfor og kan endogsaa fri dem af Borgerskabet, som den har at bestille med. Naar en Adelsmand vil logere hos en Borger, betaler han sit Logement med Accise-Sedler, ja undertiden betaler han sin Gjæld dermed hos Kræmmere og Kjøbmænd“. Det maatte naturligvis virke i høi Grad hæmmende paa Handelen og Omsætningen, at Kongen allerede i Januar 1626 saa sig nødsaget til at kræve betydelige Pengesummer tilbage, som han havde laant forskjellige Borgere, og det følgende Aar endog selv maatte laane Penge af Byen, og skjøndt Borgerne uden Tvivl havde nogen Fordel ved at udruste Kaperskibe og drive lidt Sørøveri mod Venner og Fjender i Flæng, og vel ogsaa profiterede ved det private „Mønteri“, som var blevet dem bevilget, maatte dog den langvarige Krigstilstand, Opløsningen i alle Forhold, Handelens Standsning, det slette Møntvæsen og en indtrædende Dyrtid tynge dem haardt. Stemningen, som ved Ulykkens Begyndelse havde været yderst nedslaaet, led imidlertid Intet herved;

navnlig var Borgerstanden villig til alle Offre, og Modet holdtes oppe ved Flaadens heldige Foretagender paa Pommerns og Slesvigs Kyster. Kongen, der drømte om at gjenoprette det Tabte, var som altid Sjælen i alle Foretagender og skaanede ikke sin Person, men dyb Forstemthed greb ham, da Freden i Lybæk afsluttedes den 12te Mai 1629, thi Gustav Adolfs Stjerne var nu i saadan Opgang, at Rigsraadet Aaret efter kunde skrive, at „Danmark saa at sige levede af Svenskekongens Naade“. Hvad Landets Indbyggere angik, kunde de kun med Glæde hilse den langvarige Krigs Afslutning, thi selv om intet Land gik tabt, vare dog Rigets Finantser udtømte, dets Kraft lammet og dets Handel ødelagt. En Pest, der hjemsøgte Kjøbenhavn om Sommeren og siges at have bortrevet henved 5000 Mennesker, dannede Slutstenen paa den uheldige Krig, og da Taksigelsesfesten for Freden afholdtes i September, kunde de haardt prøvede Indbyggere med oprigtigt Sind strømme til Kirkerne og istemme „den gamle Lovsang“: „O store Gud, vi love Dig!“ De vidste ikke, at Freden i Lybæk vilde blive efterfulgt af en Fred i Brømsebro.

Fyrværkerifigur fra Christian IV.s Tid.

Christian IV. tilhest i Samtale med en Ingenieur. I Baggrunden Rosenborg.
Efter Maleriet paa Rosenborg.

TIENDE KAPITEL.

Kjøbenhavns indre Udvikling under Christian IV., Nybygninger, Handel, Industri, Haandværk m. m.

Byens raske Fremskridt i den første og større Halvdel af Christian den Fjerdes Regjeringstid er ovenfor berørt (S. 450); det var da, at Kraft i sin „danske Pæan" kunde skrive: „Naar vi beskue de europæiske Rigers Tilstand, finde vi intetsteds en saadan Ro og Sikkerhed, som vi ved Guds Velsignelse nyde her, hvor vi næsten som fra et høit Stade se ned paa Verdenstheatret og de Tragedier, som opføres andetsteds". Danmark fik senere sin rigelige Del af Tragedierne, og skjøndt Christian IV. ingensinde tilsidesatte de indre Forhold for de ydre, og bestandig arbeidede paa at fremme sit Lands Velvære, Handel og Industri, indtræder der dog en kjendelig Afmattelse efter Freden i Lybæk, indtil den voxende Pengenød og Krigen med Sverig i Slutningen af hans Levetid hidfører en absolut Standsning. I Grunden ere de otte Aar fra 1616 til 1624 de mest glimrende i Kongens som i Kjøbenhavns Historie.

Han var en talentfuld Hersker, paavirket af de nye Ideer, der vare oppe, med en levende Foretagelseslyst, der helst vilde

gjøre Alt selv. Han tegnede Modeller til sine Skibe og til sine Bygninger; han vilde lede Udenrigspolitiken og personlig føre Hæren i Felten, Flaaden i Søen, og han vilde som Familiefader bestemme Børnenes Klædedragter og Omsyningen af sine aflagte Klæder. Hans Breve indeholde tusinde kuriøse Exempler paa hans Hang til at indblande sig i de allerubetydeligste Anliggender; han har et Øie paa hver Finger; han har Hovednøglerne til Slottene hos sig, naar han reiser, holder af at komme uventet bag paa sine Folk, for at overbevise sig om, at de intet Ulovligt foretage, og hans Befalinger ledsages ofte af Trusler om det Frygtelige, der vil ske, ifald han kommer og ikke finder Alt i Orden. „Jeg har selv," siger han, „set en hollandsk Kvinde paa Kjødmangergade sidde offentlig mod Loven og sælge Brød for sine Vinduer, hvorfor I skal Byfogden paa mine Vegne om et frit Losemente paa det blaa Taarn forsikkre, det Første, jeg erfarer noget Sligt igjen. Jeg har intet sat den fine Mand, at han skal illudere mine Forordninger." Eller han skriver: „Jeg fandt, at Kalken intet bliver slagen, men kun rørt omkring, saa den ligger hel i Ballierne; Sligt vil tages iagt, ellers bliver der Skarn af Alt, der gjøres." Snart beskjæftiger han sig med Krampen til en Laas, en Plov, som er „gjort paa en synderlig Maner", Ammens Trøie af Kaffa, Frøkenernes eller deres Pigers Skjørter og Strømper, der skulle sendes til Farveren; snart holder han Øie med Tjenestepigernes Moralitet, som naar han skriver: „De haver en Gang ned af Børnenes Kammer til de Vaskepiger, og er det bedst, at samme Piger kommer ind til Fadeburskvinderne. De Samme haver temmelig Søgning af allehaande Slags Folk, hvilket vil afskaffes eller og kassere dem slet." Hans Stil er hyppigt overordentlig frisk og betagende og vidner om udpræget humoristisk Sands, navnlig naar han kommer ind paa det lange Kapitel om Kirstine Munks Utroskab. Her overbyder han sig selv i Sarkasmer, som naar han siger: „at opregne hendes Daarskaber vilde blive et Register længere end den fornemste Ligprædiken, som er trykt i Danmark i de sidste ti Aar", eller naar han kalder hende „en Kramsfugl", og betegner den yngste Datter, han ikke vil vedkjende sig, som: „den kasserede Frøken". Han er overhovedet opfindsom med Øgenavne, og skjemter selv med alvorlige Sager, som naar han skriver: „Den Generalgevaldiger (Profos) skal sendes hid med hans Underofficerer og Klenodier, han pleier at smykke Skjelmer og Tyve

Portrait af Christian den Fjerde efter Peter Isacsz, stukket af Halweg.

med", eller naar han om en utro Toldskriver i Helsingør siger: „Du skal lade hugge Hovedet af ham, naar han er dømt til en Falskner; kommer han saa igjen, kan Du lade hænge hannem." Nøieregnende i Pengesager og paapasselig overfor de mange Bedragerier, der gik i Svang, var Kongen paa éngang Husfader og Hersker; han havde den førstes Sparsommelighed og den andens Lyst til ydre Glands og Pragt. Hans praktiske Sands bragte ham til at fortabe sig i en overvældende Mængde Detailler; han interesserer sig for Alt, indretter en kunstig Udrugningsmaskine paa Frederiksborg, og paa sine gamle Dage lader han 8 Tydskølsdragere bære sig omkring i Kjøbenhavn i en Portechaise, den første af denne Art i Danmark. Han veed Besked med Alt; han kan give sine Haandværkere Anvisninger; han veed Raad imod det store Rebslagerhjuls Spektakel paa Bremerholm, og er selv Noget af en Tusindkunstner, naar han f. Ex. opfinder en sindrig Mechanisme paa Toldkisten i Helsingør for at hindre Bedragerier.

En Hersker med saa udpræget praktisk Sands og Lyst til at tage Initiativet paa saa forskjellige Omraader, maatte naturligvis gribe stærkt ind i Hovedstadens som i sit Lands hele Udvikling, uden at det dog nu er muligt at afgjøre, i hvilket Omfang hans personlige Medvirkning har fundet Sted. Det er dog høist sandsynligt ifølge hele hans Aandsretning og Livlighed, at han har givet Stødet til mange af de Reformer, der gjennemførtes; under alle Omstændigheder mærkes hans Haand allevegne — hvorpaa hans Breve levere talrige Beviser — og han er Sjælen i alle de store Foretagender, heldige saavelsom uheldige, der iværksættes.

Fra sin Fader havde han arvet Lysten til at bygge, og den danske Bygningskunst har aldrig havt en mere glimrende Periode end under hans Regjering. En egen den Dag idag velbekjendt Stilart har endog faaet Navn efter ham, og skjøndt den ikke skyldes Danmark, men er indført hertil fra Belgien og Holland, blev den dog — som Docent Lange udtrykker sig — „lokaliseret" her. Den gothiske Renaissance tillempedes efter danske Forhold, og Kongen synes selv at have udøvet den bestemmende Indflydelse paa Udformningen af de dekorative Enkeltheder, som ere saa charakteristiske for hans Bygninger. En stor Skare af indfødte og fremmede Kunstnere og Haandværkere stod til hans Raadighed og støttede ham, men Ingen af dem indtog en saadan Stilling, at han kan kaldes

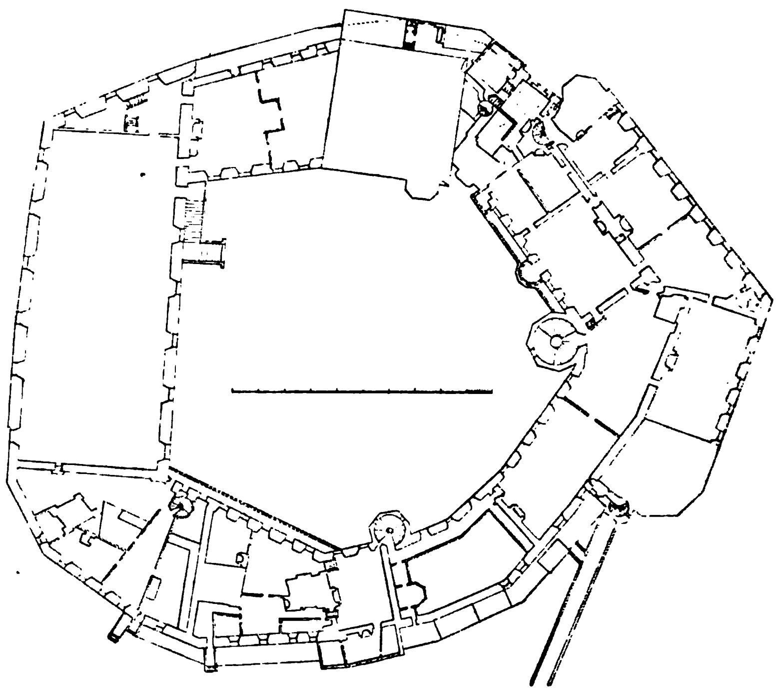
Bygmester i moderne Forstand. I Virkeligheden var Christian den Fjerde sin egen Architekt.

Det maa vække Forundring, at Christian IV. under sin lange Regjering ikke ombyggede *Kjøbenhavns Slot*, som kun lidet svarede til Tidens Fordringer, og det skyldes maaské ogsaa kun tilfældige Omstændigheder. Holberg vil ialfald vide, rimeligvis efter Baron de Courmesvin, som i 1629 besøgte Danmark, at han havde isinde at nedrive det, men hans Tanker optoges af andre Ting, og da Rosenborg blev færdigt, var Savnet af en bekvem og passende Kongebolig i Hovedstaden ikke længere føleligt. Hertil kom, at hans huslige Forhold efter Dronningens Død havde en udpræget borgerlig Charaktér; maaské følte han sig mere hjemme paa det hyggelige lille Slot „i Haven", end han vilde have gjort mellem vældige Stenmasser, udelukket fra Naturens Skjønheder. Efter Krigen med Keiseren tillod Finantserne heller ikke Nybygninger i stor Stil. Frederik den Tredie kunde under de uhyre politiske og finantsielle Vanskeligheder ikke tænke derpaa, og det var først under Christian den Femte, at Spørgsmaalet om en ny Kongeborg for Alvor kom paa Dagsordenen. Den svenske Architekt Nikodemus Tessin udarbeidede endog en Model til en saadan „til den souveraine kongelige Regjerings Ære og Anseelse", men Statens „besværlige Conjuncturer" kom imellem. Først under Frederik den Fjerde skred man til Værket, men Skridtet blev ikke gjort fuldt ud, saaledes at Christian den Sjette raserede samtlige Bygninger med Jorden og opførte det pragtfulde Palads, der gik op i Luer i 1794, og hvis vældige Mure tildels staa den Dag idag efter den sidste Slotsbrand den 3die October 1884.

Herman Zesterflet saa Slottet i Aaret 1600, altsaa efter at den S. 436 omtalte Forskjønnelse havde fundet Sted, og skriver, at den mod Byen vendende Del af Bygningerne, det vil sige: den teglhængte Riddersalsfløi „snarere lignede en lille Fyrstes end en stor Konges Bolig". Derimod er han mere tilfreds med den kobbertækte Kongefløi og omtaler dens prægtige Værelser. Det vil heller ikke kunne nægtes, at den indre Slotsgaard trods al sin Uregelmæssighed og Uensartethed har havt et vist malerisk Udseende, saaledes som det ses paa omstaaende Afbildning.

Det overskaarne Hus tilvenstre er Riddersalsfløien med Trappen mellem Kong Hans's og Dronning Christines Stenbilleder (afbildede

S. 83) derefter følger Raadstufløien, en tarvelig to Etages Bygning med takket Gavl, Blaataarn med det smukke Spir og slanke Trappetaarn, den indre Portbygning med Gjennemkjørselen fra Slotspladsen, og endelig Kongefløien med sin af Christian III byggede Karnap og det store Trappetaarn, gjennem hvilket Hovedadgangen til de kongelige Værelser i første Salsetage var. Grundplanen viser Slottets høist uregelmæssige og sammenstykkede Charakter, men det vilde

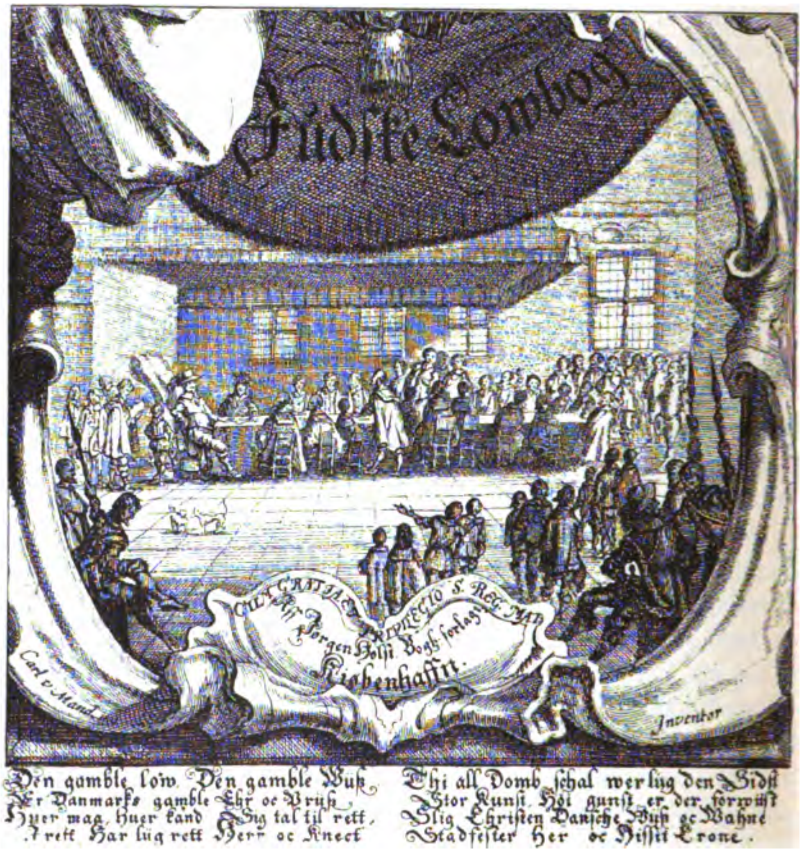
Grundplan af Kjøbenhavns Slots første Etage. Efter en Tegning af afdøde Fuldmægtig A. Petersen.

være et haabløst Foretagende at forsøge paa at fastslaa de enkelte Rums Bestemmelse og Brug. Man har ingen Beskrivelser af Slottets Indre før Midten af det syttende Aarhundrede, og disse ere ovenikjøbet høist utydelige og ufuldstændige; et Inventarium fra 1638 giver kun meget sparsomme Oplysninger, hvortil kommer, at Værelsernes Antal og Navne uophørlig skifte. Hvad der i 1628 kaldes „den gamle Sal“ hedder f. Ex. i 1679 „det grønne første Forgemak“, og de fleste Rum benævnes endog kun efter deres tilfældige Farve.

Der findes imidlertid enkelte Hovedværelser, som det er let at gjenkende. Hertil hører først og fremmest *Riddersalen*, som paa Grundtegningen viser sig som et mægtigt Rum med Fritrappe til Gaarden, og under hvilken Kjøkkenskriveriet, Spisekamre, Vaskehus, Zahlkammer, Sukkerbageri, Oldfruens „Losemente“ og lign. Lokaliteter fandtes. Riddersalen, eller som den paa Christian den Fjerdes Tid kaldtes: „Dandsesalen“ var ifølge Wolfs Encomion af 1654 „omdraget med spansk forgyldt trykt Læder paa blaa Bund udi Engle, Dyr, Fugle og Løvværk beprydet, fra Gulv til Loft, og Loftet udi Panelværk og Tavl gjort“. Den ved Siden liggende *Raadstubygning*, der ses paa den perspektiviske Tegning, havde i sin underste Etage Apothek og Sølvkammer, det sidste nærmest Riddersalen, hvor Christian IV i 1644 lod indrette *„Mønten paa Slottet“* og til den Ende opmurede en Smelteovn op til Gavlen. Mønten blev vistnok flyttet, fordi Kongen ønskede at have den i sin Nærhed, thi det gik ikke rigtigt til paa Mønten i Pilestræde (smlgn. S. 361), hvorfor Kongen allerede i 1636 havde afskediget samtlige Arbeidere der: „Møntskriveren med alt det Gesindiken paa Mønten findes“, undtagen Møntmesteren selv. Ovenover paa første Sal var *„Raadstuen paa Slottet“*, det forhenværende tydske og danske Kancelli, der flyttedes over til Rentekammerbygningen udenfor Slottet (smlgn. S. 457). Dette „vel zirede og kostelig beprydede Gemak, hvor Hs. kongelige Majestatz med Rigens høivise Raad sidder Ret og holder Herredag, er med fint rødt Engelsk (Klæde) omdraget og omkring sæt med Contrafeier og andre Kunststykker og Historier, hvor man og ser en Himmel over Bordet af rød og gul blommet Damask og et Rygstykke af lige det samme Slags nedhængt bag Hs. Maj. Stol, som han sidder udi ved Bordet, hvor Rigens Raad hver sidder udi sin Stol, naar Herredag holdes.“ Det var her, at Kirstine Munk holdt sine Møder med Rhingreven, og — som Kongen skriver — „exercerede sig aarle og silde med Kyssen og Klappen“, og det var her, at Leonora Kristinas Brudeseng stod med Hovedgjærdet til Blaataarns Mur.

Ved Siden ligger det navnkundige *Blaataarn*, hvis Façade til Gaarden ses paa den perspektiviske Tegning, medens Grundtegningen antyder den paaklinede Bindingsværks Svale mod Slotspladsen, som dannede Forbindelsen mellem Portbygningen og Raadstufløien og vel oprindelig er anlagt for at beherske Adgangen til Slottet. Spiret

er forhen omtalt (S. 436); det kan kun tilføies, at Slottets Klokker hang i dets nederste bugede Parti. Ved Siden af det øverste Glamhul er det store Seirværk med den forgyldte Skive anbragt, (en anden vender ud imod Slotspladsen), efter hvilket „alle Seirværker i Byen skulle gange“, og som passedes af en Klokkestiller. Etagen

Raadstuen paa Slottet. Christian IV holder Rettergang. Efter Titelbladet til Jydske Lov, Udgaven af 1642.

underneden indeholder forskjellige Fængsler, og her staar Pinebænken. Nedenfor denne ses et mindre og et større Vindu; det var indenfor disse, at Christian den Fjerdes høitelskede Datter Leonora Kristina skulde tilbringe 22 lange og tunge Aar. Først fik hun det inderste Værelse med det lille Vindu nærmest Raadstutaget,

„et Kammer — siger hun i Jammersmindet — som er syv af mine Skridt lang og sex bred; derudi staar tvende Senge, et Bord og to Stole. Gulvet var saa tykt med Skarn, at jeg mente det var af Ler, der det dog var lagt med Mursten. Det er ni Alen høit, hvalt (hvælvet) og allerhøiest sidder et Vindu, som er en Alen i Firkant. Der er dobbelt tykke Jerntraller for, desforuden et Sprinkelværk, som er saa tæt, at ikke en liden Finger kan stikkes i Hullerne.“ Vinduet blev ved Fangens Indsættelse tilmuret til den angivne Størrelse og først 11 Aar efter atter udvidet, og det var fra dette snevre Kighul, at Leonora Kristina saa Linedandsere optræde i Slotsgaarden eller Folk gaa til og fra Slotskirken, idet hun lavede et skrøbeligt Stillads ved at reise sin Seng paa Enden og sætte Natskrinet og en Stol ovenpaa. Senere, da hendes Fangenskab formildedes, fik hun Værelset i samme Etage med det større Vindu. Etagen under Leonora Kristinas Fængsel synes at være Taarnstuen; Taarngjemmerens Kammer er vistnok i nederste Etage. De berygtede mørke Fængsler, der omtales i „Jammersmindet“ som „Mørke Kirke“ og „Dr. Sperlings Fængsel“ ligge ud til Slotspladsen bag Leonora Kristinas Fængsel, dog endel lavere; under disse var atter „Troldhullet“ og Kjælderfængslerne, i hvilke Forbryderne hidsedes ned med Touge og Tridser, og til hvilke ikke en Straale af Dagens Lys eller en Lyd fra Omverdenen kunde finde Vei gjennem de tykke Mure.

Leonora Kristinas Historie knytter sig uigjenkaldeligt til Blaataarn, og da de Oplysninger, vi have om dets Indre, væsentligt skyldes hende, ere de allerede medtagne paa dette Sted. Taarnet blev iøvrigt brugt som Fængsel lige fra dets Tilblivelse til dets Nedrivning, og det har huset et uhyre Antal Personer. Deres Behandling var høist forskjellig, thi medens Statsfanger underkastedes den haardeste Indespærring i de omtalte mørke Fangehuller, erfare vi af „Jammersmindet“, at Mordere gik frit omkring i selskabeligt Samkvem med Slotsfogden, Taarngjemmeren og Kvinderne og bedrev alskens Optøier ustraffet. Christian den Fjerde brugte Blaataarn meget; vi have Exempler paa, at han satte Embedsmænd og Haandværkere, ja Præster derind for kortere eller længere Tid, naar han var misfornøiet med dem. En Apotheker, der ikke vil betale sin Gjæld, en Maler, der ikke vil male et Billede om, en Skomager, der ikke laver Hæle godt, en uduelig Murmester, trues med Blaataarn eller sættes derind, indtil de love Bod og Bedring. Fra Provind-

serne sendes hyppigt Folk til Blaataarn, undertiden til andre Slotte. Saaledes blev Borgmesteren i Aalborg afsendt med følgende pudsige Skrivelse til Frederik Urne: „Denne Brevviser skal Du lade forvare (paa Kronborg), saa at Solen i disse Hundedage ikke stikker hannem paa Hovedet, og naar han begjærer Aarsagen til denne store Ære, hannem vederfares, at vide, da skal hannem svares, at det er en liden Recompens for den Løgn, han haver trykt i Kantsleren og Statholderen."

Tæt op til Blaataarn, saa at sige klemt inde mellem dette og Kongefløien, ligger *Portbygningen*, hvis øverste Halvdel er trukket noget tilbage, saaledes at der fremkommer en Platform med et Galeri ind imod Gaarden. Over den indre Portaabning ses et Karnapvindue „med et kunstigt gjort Arbeide og Jern Gardeværk, som med det fineste halvslaget Guld er forgyldt og stafferet". Værelset indenfor er Dronningens „dyrebar Smykkekammer, dets Herlighed, som der inde er, ikke her beskrives", siger Wolf.

Om *Kongefløien* og Christian den Tredies øvrige Nybygninger paa Slottet er der talt udførligt S. 353 og følgende; her skal kun gives de sparsomme Oplysninger, man har om det Indre. Første Salsetage med det fortløbende Galeri til Gaarden var forbeholdt de kongelige Majestæter; de tre første Fag nærmest ved Portbygningen høre til Dronningens saakaldte „eget Gemak", senere „Dronningens Sovekammer", som i 1638 var betrukket med spansk forgyldt Læder og smykket med forskjellige Malerier og Portraiter, en Messing Lysekrone med 16 Arme, en Jernkakkelovn paa fire Messingfødder m. m. Meublementet var tarveligt og bestod af nogle Ege- og Fyrretræesborde, endel Stole, to Kistebænke, et Skab og en stor Lænestol med en blaa Pude med Danmarks paabroderede Vaaben. Bagved dette Værelse viser Grundtegningen et mørkt Gemak uden Vinduer, der ligesom dets Lige paa Rosenborg uden Tvivl har været brugt til Soveværelse, inden det nysnævnte indrettedes dertil. De fire næste Vinduer inclusive Karnappen høre til „den grønne Sal" eller Dronningens Forgemak, hvor Majestæterne spiste. Disse Værelser findes let paa Grundtegningen, saavelsom Kongens bagved liggende fire Rum til Slotspladsen, nemlig det uregelmæssige Værelse i Hjørnet, som løber ud i en Spids, og af Wolf kaldes „det lidet Gemak, som med forgyldt Læder trykt paa en rød Bund er ganske omdraget og med kunstige Stykker og

Historier omkring sæt og beprydet". Det næste tilstødende Værelse med en Dør til den grønne Sal er Kongens egentlige Gemak, hvor han modtog Audientser o. d.; derpaa følger hans inderste Gemak „med Damask overtrækket og med en Marmor Skorsten, Taffel med Himmel over saa og med et Sølvbord og Speil ziret". Nærmest ved Portbygningen i det mod Slotspladsen fremspringende Taarn har Kongen maaské havt sit Sove- og Sekretkammer. I Kongefløiens anden Salsetage havde Prindserne deres Værelser, ligesom der her indrettedes Gjæsterum for fremmede Fyrster og Gesandter.

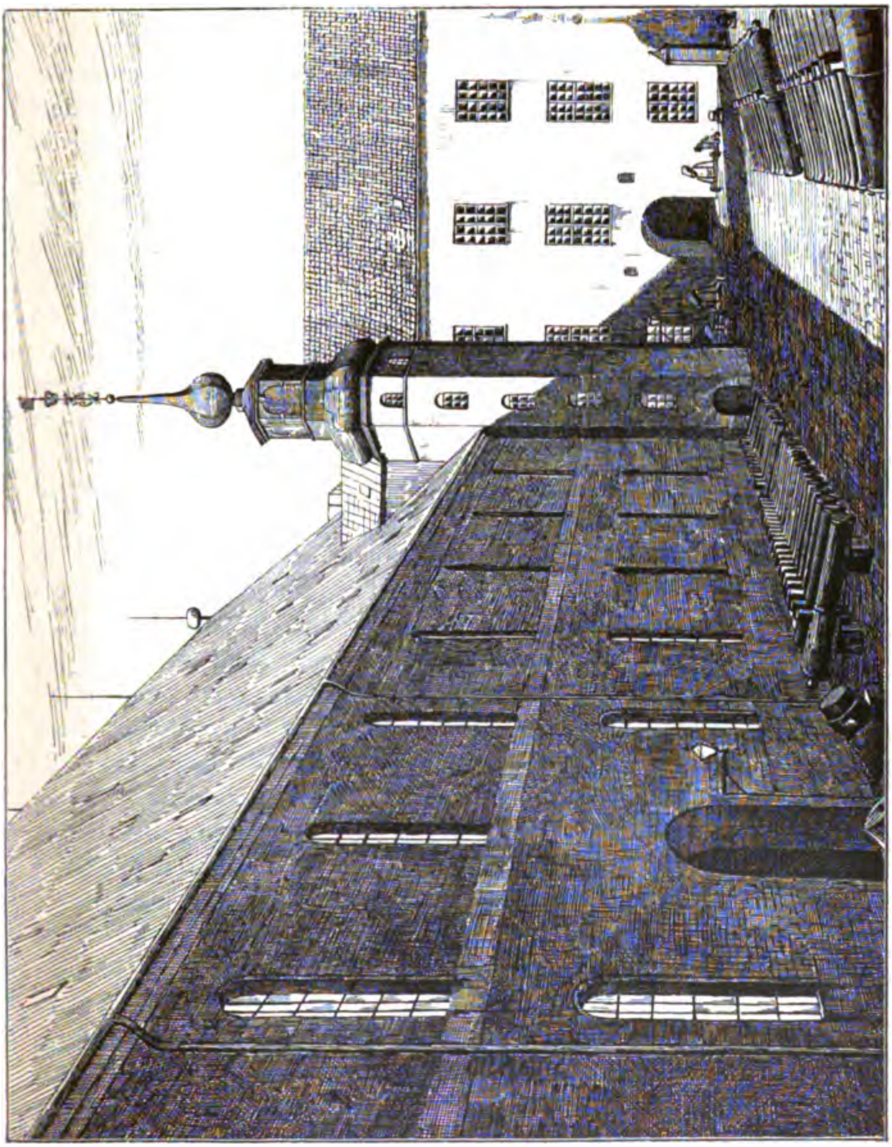
Den egentlige officielle Adgang til Slottets Kongefløi var ad den store Vindeltrappe i Trappetaarnet i Gaarden, over hvis Indgang Christian den Tredies Vaaben var anbragt. Grundtegningen viser, at det første Værelse man da betraadte laa i *Drabantsalsfløien*, et uregelmæssigt mægtigt Rum, som af Wolf kaldes „den røde Sal, udi hvilken er at se med stor Forundring mange Churfyrsters, Fyrsters og Herrers Efterlignelser med deres Gemaler udi fordum Tids underlige Skik og Klædedragt efter den gamle Vis og Enfoldighed (imod den, som nu føres) der opsæt og beprydet." I den bagved liggende fem Fags Sal til Slotspladsen slog Christian IV Riddere i 1632 og 1634, og man er, som vi senere ville faa at se, saa heldig at have en samtidig Fremstilling af denne Ceremoni bevaret. Det kantede Værelse ved Siden, tæt ved en antydet Træbro over Slotsgraven henimod den nuværende Kancellibygning, er et Taarnværelse i det saakaldte bageste Taarn, hvilket ses fortræffeligt paa Johannes van Wicks Fugleperspektiv. Den største Del af Fløien mod Slotsgaarden indtages af Drabantsalen ved Siden af den røde Sal. Den har fire Vinduer til den indre Gaard og to til Slotsgraven, thi de paa Grundtegningen antydede ydre Partier ere lavere og dækkede med et fladt Halvtag. Et lignende lavere Parti ligger op til *Kirkefløiens* Ydermur; indadtil mod Gaarden har den et mindre Trappetaarn. Kirken gaar igjennem to Etager, har tre store Fag til Gaarden og nogle høitsiddende Vinduer udefter. Indvendig har den et paa tre Sider omløbende Galeri med Pulpiturer, samt en kongelig Stol, der findes angiven paa Grundtegningen. Ligeoverfor denne Stol under Galeriet, paa Væggen ind imod Drabantsalen, er Altret anbragt. Slotskirken var iøvrigt den simpleste og mindste af Hovedstadens Kirker og kun beregnet paa et ringe Tilhørerantal, fordetmeste Hofbetjente. I Aaret 1630 befalede Kongen,

at nogle af Universitetets Professorer skulde prædike skiftevis hver Onsdag paa Slottet, men ellers var det Slotspræsten, som forrettede Gudstjenesten her. I Kapellet var der anbragt en Fattigblok, hvis Indhold efter Christian IV.s Befaling skulde anvendes til de forarmede Hoftjenere, deres Enker og Børn. Hvad endelig *Prindsessefløien*, der afsluttede hele Bygningskomplexet, angaar, savnes alle Oplysninger om dens enkelte Beboelsesværelser; kun vides det, at der var et Sukkerbageri saavelsom et Stegers eller Kjøkken i den nederste Etage. Slottet havde en meget stor Vinkjælder, et Bagers med en Kobberkedel, en Ishytte og en „Trunke“ ɔ: et Fængsel, der rimeligvis laa bag Slotsbygningen ned ad Stranden til. Den blev i Christian IV.s Tid ombygget af Grundmur, fordi Fangerne daglig brød ud af den.

I Inventarielisten af 1638 nævnes en stor Mængde Rum, hvis Beliggenhed nu ikke kjendes. Da Slottet paa dette Tidspunkt netop ikke var i Brug, var Meublementet ikke blot tarveligt, men mange af Værelserne stode tomme, andre vare overfyldte. Et enkelt Værelse „Kamret over det franske Gemak“ synes at have været et formeligt Pulterkammer, thi her nævnes en mærkværdig Blanding af forgyldte Sengesteder, Malerier, Natstole, Skrivetavler, Kister, Jernovne, Papegøiebure, Jernpander, Jægerhorn, Hjortegevirer, Englehoveder af Træ, gamle Trompeterfaner, Hellebarder, Morgenstjerner, gamle Borde og Stole, Instrumenter, Speile, Klæder af Fløil, Silke, en forgyldt Vugge af Egetræ og alskens gammelt Skrammel. Der var dengang kun 20 Tinfade og 36 Tintallerkener paa Slottet; i 1653 er der ikke mindre end 876 af første Slags, 1751 af anden.

Adgangen til den indre Slotsgaard var vanskelig for Uvedkommende. Ikke just fordi der stod en Ulv i en Lænke, thi den var sagtens anbragt paa et lidet generende Sted, men fordi „Liggerne“ og Bøsseskytterne i Porten havde streng Ordre til at formene alle Nysgjerrige at trænge ind paa Kongens Enemærker (smlgn. S. 359). Det hørte til de største Fortrin at maatte kjøre og ride ind i Slotsgaarden, hvilket kun tillodes fyrstelige Personer og Ambassadeurer af første Rang; alle Andre maatte stige af paa Slotspladsen og gaa over Broen, gjennem Porttaarnet og den indre Portbygning. Ogier, som i 1634 opholdt sig i Kjøbenhavn, fortæller, at den svenske Rigskantsler Oxenstjernes Søn af Ubetænksomhed red ind i Slotsgaarden, men blev jaget ud af Livvagtens Officer,

hvorhos Skildvagten fik Prygl, fordi han ikke havde hindret denne Krænkelse.

Det lange Tøihus i sin nuværende Skikkelse.

Om Slottets nærmeste Omgivelser er talt foran (S. 454); her skal kun berøres *det berømte Tøihus* og *Provianthus* med den

32

mellemliggende Orlogshavn, der ses saa fortræffeligt paa Johan v. Wicks Prospekt. Christian den Tredie havde helt nede ved Vandet opført det Tøihus, som i Frederik den Tredies Tid blev Kunstkammer og Bibliothek, men hans Sønnesøn tog strax efter sin Regjeringstiltrædelse fat paa at udvide dette Anlæg i imponerende Maalestok ved at opføre to nye Bygninger, begge helligede Landets Forsvar. Her var nemlig sket betydelige Opfyldninger „udi det aabenbarlige Hav og Strand“, da Skarnagerne brugte Stedet som Losseplads. Den paa den ældste Grundtegning angivne Holm med en Veirmølle var vistnok allerede kort efter Chr. IV.s Thronbestigelse bleven landfast med Slotsholmen, og Opfyldningen fortsattes bestandig mod Øst, saaledes at et bredt Stykke Land helt hen til Knippelsbro efterhaanden blev indvundet fra Havet. Det nye saakaldte „lange Tøihus“ og Proviantgaarden vare allerede færdige i 1604, skjøndt deres Opførelse kostede „stor udspekuleret Skarpsindighed og Kunst“; man kan bl. A. i Kongens Breve læse, at den Mølle, der skulde udpumpe Vandet af det mellemliggende Bassin, ikke duede, og at mange Heste satte Livet til paa den. Alle Hindringer bleve dog lykkeligt overvundne, saaledes at Kongen havde den Glæde at komme i Besiddelse af et Arsenal, hvortil der neppe var Mage i Europa; ialfald kunne alle Fremmede, som fik Tilladelse til at se dette Bygningskomplex, ikke noksom prise det. Monsieur de Hayes, som i 1629 var i Kbhvn. skriver bl. A.: „Naar man kommer ind i Havnen, ligger paa venstre Haand det gamle kongelige Slot, hvor Kongen bor; det er som paa en Ø, thi Vandet løber paa alle Sider og giver det naturlige Grave, der ere meget stærkere, end om de havde været frembragte ved Kunst, og helt omkring seile Skibe. Paa hin Side af dette Slot ved Havet er Tøihuset bygget i selve Havet, saaledes at det har fire Sider; den ene imod Byen, som hindrer i at se, hvad der foregaar, den anden imod Havet med en Aabning, hvorigjennem kun et Skib kan passere ad Gangen; de to andre Fløie lukke paa Siderne, saaledes at der dannes ligesom en Gaard, hvori de Skibe, der skulle udrustes, kunne ligge uden at blive bemærkede. Saaledes kan Kongen af Danmark udruste en Flaade, uden at Nogen har Anelse derom“. Ogsaa Fyrst Christian af Anhalt udtaler sin Beundring over dette Arsenal, men hans saavelsom den ovenfor nævnte Franskmands Beretning om dets uhyre Beholdning af Kanoner og Vaaben er i høi Grad over-

dreven. Tøihuset, der stod under Statholderens Opsigt, var nærmest et Forraadshus for Artilleri, Geværer, blanke Vaaben, Rustninger, Ammunition, Kugler, Krudt m. m. og havde intet egentligt Værksted knyttet til sig, undtagen et Laboratorium for Fyrværkerisager. Først langt hen i Chr. IV.s Tid indrettedes der Smede-, Tømmer- og Hjulmagerværksteder her. Tæt ved Bassinet stod en Vippekran, med hvilken Kanonerne bleve langede ombord i Skibene, og en stor Brovægt, som den Dag idag opbevares i den nederste hvælvede Etage.

Paralelt med denne Bygning paa Bassinets Østside opførtes samtidigt *Provianthuset*, et Forraadskammer for Korn og Proviant til Flaadens Behov. Herfra fik Orlogsskibene deres Forsyning, og herfra udleveredes Naturalforpleiningen til Holmens Folk, som indtil 1625 skulde nyde den paa Bremerholm, men derpaa fik Tilladelse til at føre den hjem. De 12 Davidsdegne fra Mesterlektien i Vor Frue Skole, der sang i Slotskirken „naar Hs. Maj. ikke var til Prædiken, og hans Musikanter ikke opvartede", fik ligeledes deres Kost herfra, og det hørte ikke til Sjeldenhederne, at der tilstodes Fattige Rationer fra Provianthuset. Chr. IV indrettede en Bagerovn her, og bagved opførte han en Hestemølle, som var en Grynmølle til Flaadens og Hoftjenernes Forsyning.

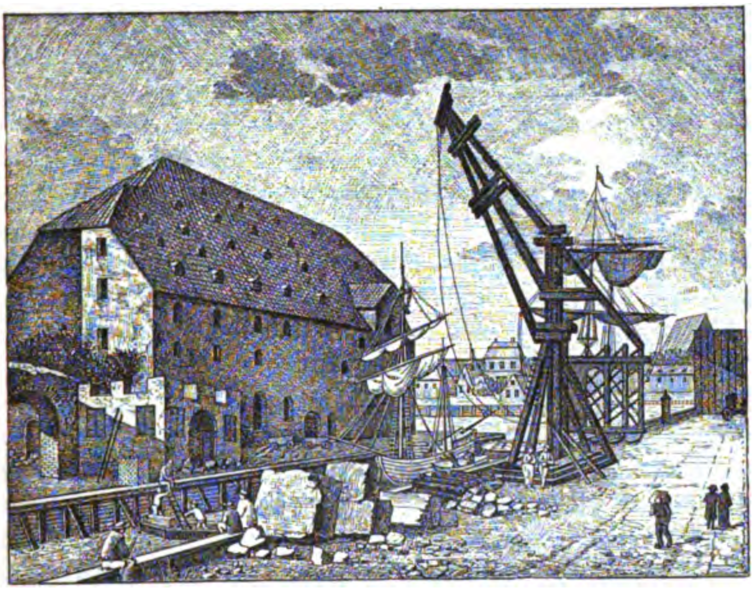
Tøihuskomplexet har efter det mellemliggende store Bassins Udfyldning i vore Dage tabt en stor Del af sit maleriske Indre; hvor fordum stolte Krigsskibe søgte ind for at blive udrustede til Orlog, strækker sig nu — som Oberst Blom siger i sit fortjenstfulde Værk om „Christian den Fjerdes Artilleri" — „en trøstesløs Baggaard". Bygningerne staa dog, om end noget forandrede gjennem Tiderne, i det Væsentlige som da de opførtes, skjøndt der allerede i Chr. IV.s Regjeringsaar overgik dem en alvorlig Vaadeild. Proviantgaarden brændte i Mai 1626, og i Februar 1647 opkom der Ild i Tøihuset under Paafyldningen af en Granat. Bygningens Tag saavelsom hele den øverste Etage afbrændte, hvorved Rustkammerbeholdningen, et stort Antal erobrede Faner og sjeldne Vaaben gik tabt, men da Hvælvingerne i nederste Etage holdt, frelstes ikke blot en stor Del Materiel, men tillige Slottet og Byen, som var i Fare paa Grund af de her opbevarede Fyrværkerisager, fyldte Bomber, Krudt o. d. Kongen mødte selv paa Brandstedet, og et Øienvidne fortæller, at nogle tilstedeværende Rigsraader kun med Nød og Neppe holdt ham fra at lægge Haand paa Obersten for Tøihuset,

Zernikow, skjøndt denne, som det senere viste sig, var uskyldig. Først i 1655, syv Aar efter Kongens Død, kom Tøihuset atter under Tag. I nær Forbindelse med Arsenalet og ligeledes anlagt til Flaadens Forsyning var *det nye Bryggers*, som Chr. IV anlagde paa Hjørnet af Tøihusets Grund tæt ud til Søen, og som afløste et ældre, der var blevet ødelagt ved en Ildsvaade i 1603. Det er formodentlig den lave Bygning, der ses paa Joh. v. Wicks Fugleperspektiv, men endnu uden Tag. Det toges i Brug i 1607, og synes saaledes først senere at have faaet sit nuværende massive Ydre med den uregelmæssige Gavl og det store Tegltag, dog vistnok allerede i Chr. IV.s Tid. Ialfald fremstilles det paa Pufendorffs store Beleiringsbillede fra 1659 i en Skikkelse, der nok kan ligne den nuværende.

Paa Slotsholmen opførte Chr. IV, ligeledes paa opfyldt Grund, en af sine navnkundigste Bygninger, den Dag idag en af Hovedstadens bedste Prydelser. *Børsen* er sammen med Rosenborg og Frederiksborg de smukkeste Levninger af den gothiske Renaissance i Norden, og Ingen kan betragte den 203 Alen lange og 33 Alen brede Bygning med de prægtige som til Fest udsmykkede Sideflader, de talrige fremspringende Pragtkviste og det kjække phantastiske Spir, om hvilket det med Urette er sagt, at det er erobret i Kalmar, uden at faa et tydeligt Indtryk af Datidens trods alt det Smaalige og Usammenhængende dog saa sunde og sprudlende Livsglæde. Bygningen er aabenbart for lav; den er for overlæsset med Detailler og ikke beregnet paa at ses i stor Afstand; den gjør ingen Massevirkning og ligger nu trykket af Christiansborgs vældige Stenmure, men den er fin, skjøn og interessant; i Datidens Sprog vilde man sige, at den har „et lystigt Udseende". Ligesom Rosenborg er Børsen en Legende i Sten om Christian den Fjerdes første lykkelige Regjeringsaar.

Planen til Børsen har Kongen maaské fattet under sit Ophold i England i 1614; under alle Omstændigheder blev der med Iver taget fat paa Arbeiderne i 1619. Byggehistorien, som den efter Kilderne er oplyst af G. F. Lassen, viser tydeligt, at alle Arbeider saavel Stenhuggerarbeidet som Spiret ere udførte her i Byen, det første af Stenhuggerne Lorents Stenvinkel (efter hans Død af Broderen Hans Stenvinkel) og Herman Rollefink, Spiret af Tømmermester Vidt Kragen. Der blev først lagt en Dæmning ud mod

Havet udenfor Byggepladsen; to Møller, en Hestemølle og en Haandmølle udpumpede Vandet, og Kronens og de offentlige Stiftelsers Bønder maatte kjøre Kampesten til Grunden. I Mai 1620 paabegyndtes Murværket, og samtidig uddybedes den Grav, som løb midt i Slotsholmsgade langs hele Børsens Façade og først i den nyere Tid er bleven opfyldt. Herved forsvandt den saakaldte „Vedhave" paa Slotspladsen (smlgn. S. 455). De første Mure ødelagdes ved et Gjennembrud af Dæmningen vistnok i Oktober 1620, men

Christian den Fjerdes Bryghus. Efter et Aqvarel fra forr. Aarhdr. i Kobberstiksamlingen.

Skaden udbedredes hurtigt; i 1621 var man naaet op over Jorden, og i 1623 stod Bygningen under Tag. Der synes paa dette Tidspunkt at være sket en Forandring i den oprindelige Plan, som havde vist sig utilfredsstillende; man fandt den for tarvelig, og besluttede at paasætte de store Kviste, ligesom det vestre Gavlparti blev opført (i 1624) og Hovedindgangen lagt op i anden Etage over en stor af Mure indfattet Rampe. De fire Drager, hvis sammensnoede Haler danne Spiret, sattes paa Tagrygningen i 1626, og Bygningen var saaledes i det Væsentlige færdig. Den østre Gavl mod Christianshavn henstod dog i mange Aar ufuldendt. Krigstiderne og Kongens

voxende Pengemangel standsede formodentlig Arbeiderne, og da Børsen selvfølgelig kunde benyttes og blev benyttet trods denne Mangel i det Ydre, var der ingen overhængende Grund til at afhjælpe den. Først i 1640 blev den østre Portal gjort færdig i fuld Lighed med den vestre, og sandsynligvis har en Rampe ogsaa været anbragt paa denne Side. Denne fik dog neppe Lov til at staa længe, vel sagtens fordi den optog for megen Plads af den kostbare Grund, hvorfor den blev afløst af en udenpaa Muren liggende Trappe, som med et Løb fra begge Sider førte op til Portalen. Børsen har i det Væsentlige bevaret sit Ydre fra Chr. IV.s Tid; dog ere to Figurer paa Gavlspidserne borttagne, alle de smaa Kviste, som ere saa charakteristiske for Datidens Bygninger, saavelsom de større søndre Kviste ere forsvundne, og i 1828—30 indrettedes den nuværende østre Indgang ved Jorden. Spiret blev ombygget i 1775—76 paa Grund af Brøstfældighed, men nøie kopieret efter det gamle. Paa Heimbachs Arvehyldingsbillede fra 1660 ses Børsrampen uden Træer; Afbildninger fra Frederik den Fjerdes første Regjeringsaar vise, at den da var beplantet. Det kan tilføies, at Fortougene paa begge Sider af Bygningerne allerede af Chr. IV bleve lagte med hugne Sten, en i hin Tid sjelden Luxus.

Som alle Datidens Børser skulde den nye Bygning være en Varebørs, hvortil dens indre Indretning ogsaa svarede. I nederste Etage deltes den i 20 Boder til hver Side, af hvilke dog to og to stod i indbyrdes Forbindelse tværs igjennem Bygningen, saaledes at en Leier efter Behag kunde faa, som det hedder: en hel eller en halv Bod. Her var Udsalgssteder af grovere Varer; ovenpaa derimod for finere Artikler, som solgtes fra 36 Kramboder, anbragte i Midten af Bygningen, saaledes at man ogsaa her kunde faa en hel eller en halv Bod. To brede Gange løb mellem disse Kramboder og Bygningens Ydermur, ved hvilken der iøvrigt ogsaa var Stader for Handlende, dog formodentlig kun Reoler, Hylder og Borde. I hvert af Bygningens fire Hjørner var der indrettet et Kontor eller en „Skrivestue“. Kjælderne begyndte allerede at udleies i 1628, men den tydske Krig standsede Arbeiderne, saa at mange af disse Rum henlaa ubrugelige og ubenyttede. Da Kongen i 1630 opfordrede Kræmmerne i Staden til at lade Statholderen Frantz Rantzau vide, om de havde Lyst til at leie Kramboderne paa Børsen, fandt han kun ringe Tilslutning hos de Handlende, vel sagtens fordi de fleste

af dem havde deres eget Hus i Byen, og han maatte nu for at faa nogen Indtægt af Bygningen befale alle fremmede Kræmmere, der kom til Kjøbenhavn, at udsælge deres Varer paa Børsen og intet andet Sted. Det ses af Kongens Ordre, at Børsen i god Overensstemmelse med Datidens Skik og Brug allerede blev aabnet Kl. 6 om Morgenen og lukket fra 11—1, hvorpaa den atter stod aaben om Eftermiddagen til Kl. 8. Opsynet med Bygningen havde en *Børsmester*, der skulde opkræve Leieafgiften, lukke Portene til de bestemte Tider, og passe paa, at der ikke brugtes Ild i de nederste Boder, saavelsom at Ingen førte et uskikkeligt Levnet. Denne Børsmester, Iver Jakobsen, blev tillige *Postmester*, og skulde i Synderlighed sørge for, at Kongens Breve ikke bleve forlagte, og at Postbudene, der expederedes fra Børsen, gjorde deres Pligt.

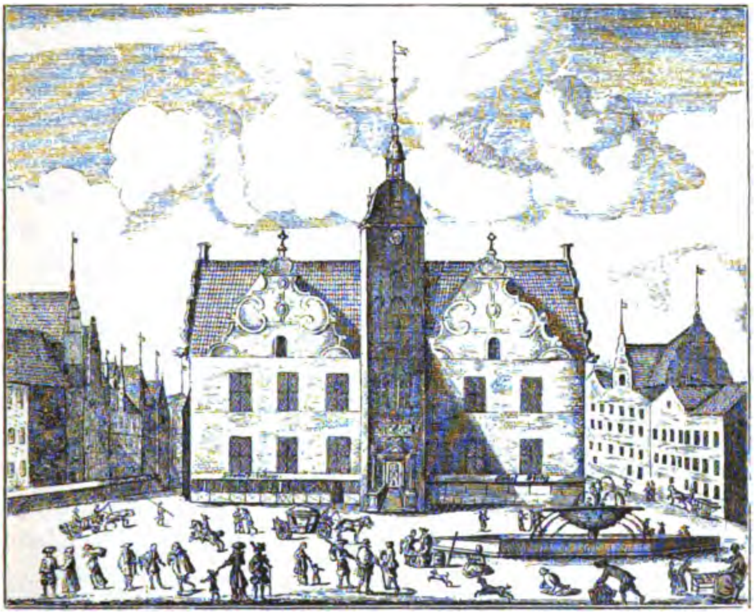
Efterhaanden som Tiden gik, blev Børsen et indbringende Aktiv for Kongen. Mange udenlandske Handlende havde deres Boutiker her; her solgtes Klæder, Galanterivarer, Damepynt, Landkort og Bøger fra Holland, ja det berømte Elzevierske Bogtrykkeri i Leiden havde en Boglade her, som besøgtes flittigt af de Lærde. Medens der var Udsalg af allehaande grovere Varer i Kjælderen, bleve de lange Gange i øverste Etage mellem Boutikerne et yndet Spadserested for Kjøbenhavnerne, og der kom ingen Fremmed til Staden, uden at han skulde bese den mærkelige Bygning. Ogier, som opholdt sig her i 1634, aflagde flere Besøg paa Børsen, som han kalder „en ny og prægtig Bygning, hvor allehaande fornemme Folk ogsaa adelige Fruentimmer samles". Kongens Døttre spadserede her med deres Damer, her indkjøbtes Tøj til de kongelige Børn, ja Ogier traf her den gamle berømte Mathematiker Longomontanus, hvem han strax kunde gjenkjende paa Beskrivelsen, og gik hen med ham for at bese en Tombola eller „Lykkepotte".

I 1636 var det kommet saavidt, at de kjøbenhavnske Handlende følte sig truede i deres Næring ved den livlige Forretning paa Børsen, der var dem til „stor Agtergang og Forsvækkelse", hvorfor de tilbød at leie hele Bygningen af Kongen mod at give ligesaa stor Afgift, som han kunde have af de Fremmede. Chr. IV modtog Tilbudet, og i Oktober udstedte 4 af Byens mest ansete Kjøbmænd, Simon Surbæk (tillige Borgmester), Verner Klauman, Peter Motzfeldt (Griffenfeldts Bedstefader) og Johan Wust et Revers, hvori de paa egne og Medbrødres Vegne forpligtede sig til at leie Børsen for et

Tidsrum af 3 Aar mod en aarlig Leie af 2000 Speciedaler. I Novbr. gav Kongen dem Brev paa Børsen, dog med følgende Indskrænkninger: at de skulde skaffe alle Fremmede, som kom til Byen paa Herredage eller ved andre Forsamlinger, Boder paa Børsen mod en billig Betaling, at Christianshavns Borgere skulde have 6 „hele“ Boder foroven og forneden i den Ende, der vendte mod denne By, at Børsmesteren skulde beholde sin Fribolig, samt at der ikke maatte holdes Tappen under Børsen, ikke bruges andet Lys end i Løgter, saalidt som der maatte være Oplag af Krudt eller Salpeter. Alle Farter og Forhandlinger mellem Skipperne og Kjøbmænd skulde skrives af Notarius Publicus, og Leierne skulde holde Boderne vedlige „dog ikke hermed ment, dersom nogen Ulykke paakommer, hvor udi de ikke kan volde“. Kongen forbeholdt sig selv de ovennævnte fire Kontorer og det øverste Kornloft, og for Betalingen af de Christianshavnske Boder gik de to store Kjøbmænd Jakob Madsen og Nikkel Kok i Kaution. Mærkelig nok fik den samme Jakob Madsen ti Dage efter trods Brevets udtrykkelige Ordlyd Tilladelse til at holde Ild i to Skorstene i den af ham leiede Bod nærmest Christianshavn saavelsom til „at udtappe Vin, Øl og anden Slags Drik til Godtfolk, som hannem besøgendes vorder“. Med andre Ord: Jakob Madsen indrettede et Udskjænkningssted her, og at han kunde faa Tilladelse dertil, viser, hvilken Indflydelse han har havt hos Kongen. De kjøbenhavnske Kræmmere delte Boderne imellem sig ved Lodtrækning, hvilket iøvrigt ikke gik af uden Stridigheder. Det ses af en Skrivelse fra Kongen af 1638, at Børsen var blevet et Afsætningssted for Tyvekoster, idet de Handlende modtog stjaalne Guld- og Sølvsager i Betaling for deres Varer, hvorfor dette blev dem forbudt.

Da de tre Aar vare forløbne, ønskede den kjøbenhavnske Handelsstand ikke Leiemaalet fornyet, og Børsen blev nu atter udleiet for kongelig Regning. Det var i dette Tidsrum, at det østre Gavlparti opførtes, og Bygningen gjordes færdig. Den 26de Septbr. 1642 udleiedes Børsen atter under Et, denne Gang for et Tidsrum af 5 Aar og til en Enkeltmand, den ovenfor omtalte Jakob Madsen, der nu var bleven Borgmester paa Christianshavn. Paa dette Tidspunkt havde Bagerne smaa Boder med Brødudsalg, som vistnok vare anbragte paa Ramperne udenfor, og ikke blot disse, men de Kontorer og Kornlofter, som Kongen forrige Gang havde forbeholdt

sig, overlodes til den driftige Kjøbmand. Denne synes ogsaa at have profiteret ved Leiemaalet; i 1647 blev hans Afgift sat op til 2300 Daler om Aaret, og da Kongen under de ulykkelige Forhold i sine sidste Regjeringsaar og den overvældende Finantsnød besluttede at *sælge Børsen*, meldte Jakob Madsen sig som Lysthavende. Den 17de December 1647 underskrev Korfitz Ulfeldt paa Kongens Vegne, skjøndt, som det synes, uden formel Bemyndigelse, et Dokument, ved hvilket Børsen afhændedes til den nævnte Kjøb-

Kjøbenhavns Raadhus set fra Gammeltorv paa Chr. V.s Tid. Efter Resen.

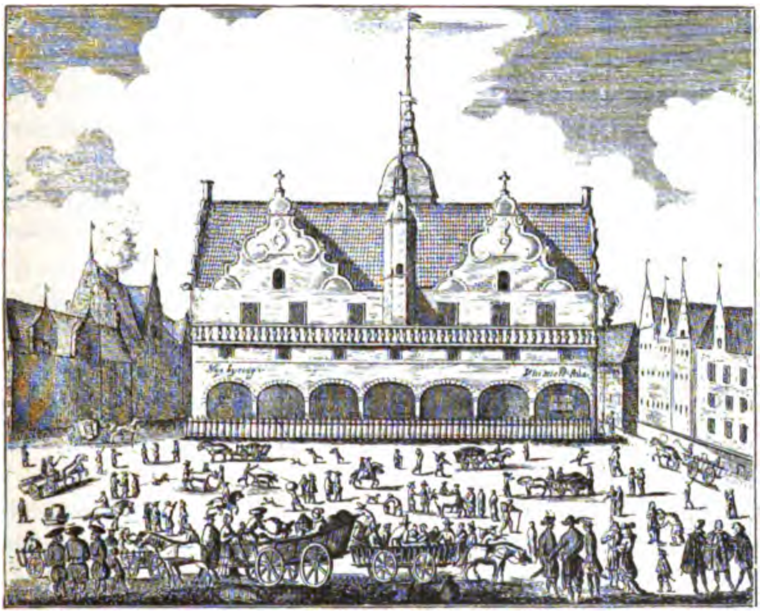
mand for 50,000 Daler, dog paa den Hovedbetingelse, at den bestandig skulde anvendes efter sin oprindelige Bestemmelse. Jakob Madsen havde saa betydelige Summer tilgode hos Kongen for leverede Varer og andre Udlæg, at han kunde betale Kjøbesummen med kvitterede Regninger, og skjøndt der reistes Vanskeligheder fra Frederik den Tredies Side, blev Salget dog godkjendt, og Børsen var nu Privateiendom indtil 1669, da Frederik den Tredie atter erhvervede Bygningen af Jakob Madsens Enke.

Kjøbenhavns *Raadhus* var indtil Chr. IV.s Tid en massiv svær Bygning med takkede Gavle, men uden nogen ydre Prydelse. Det

laa som bekjendt mellem Gammeltorv og nuværende Nytorv, hvis hele Grund var bedækket med Boliger for forskjellige kommunale Embedsmænd samt en Materialgaard og en Staldgaard. Kongen besluttede nu, at lade disse Huse nedbryde „vor Kjøbstad Kjøbenhavn som en af de fornemste Hovedstæder her udi Riget til en Ornat og Beprydelse og dens mange Borgere til Gavn og Gode“, hvorfor han i Skrivelse af 1ste Decbr. 1606 underrettede Magistraten om denne sin Villie, ligesom han lod den vide, at han vilde lade Bygningen oppudse og den foranstaaende Brønd paa Gammeltorv „forflytte paa et beleiligere Sted midt paa Pladsen, saa at Alting maa og kan blive skikket og lavet udi en god Ordning, Byen og den ganske Gemen til en Prydelse og endelig ikke til en ringe Genet og Fordel“. Man havde iforveien gjort et Overslag over Udgifterne til denne Forandring, ialt 5000 Rdlr., og Kongen befalede, at denne Sum skulde paalignes Indbyggerne efter Evne og Formue, men her som saa ofte viste det sig, at man havde regnet feil. I 1608 udkrævedes der atter 5000 Rdlr. og man maatte endnu i 1609 laane 1000 Rdlr. af Kongen, inden man kunde blive færdig med Arbeidet, ihvorvel endel af disse Penge brugtes til „Skandser, Grøfter, Dæmninger, Broer, Veie og anden adskillig Bygning inden og uden Bys“. Det Laan, hvormed Kongen forstrakte Byen paa et Aar, var iøvrigt Alt, hvad han gav til det nye Raadhus, og dette kan derfor ikke med Rette kaldes Christian den Fjerdes, uden forsaavidt det blev ombygget under hans Regjering og er præget af den samme Stil, som rigtignok paa anderledes glimrende Maade lægger sig for Dagen i Børsbygningen og Rosenborg. Da den udvalgte Prinds blev hyldet i 1610, var Raadhuset færdigt, thi Kongen gav den 14de Marts et Gjæstebud i den nye Bygning.

Efter Nytorvs Anlæg fik Raadhuset to Façader, af hvilke den nordlige mod Gammeltorv var smykket med et større Taarn med kobbertækt Spir, gjennem hvis Dør Hovedadgangen var. Over Indgangen vare Kongens og Dronningens Vaabner anbragte, og udvendig paa Døren eller ved Siden af den hang i Jernlænker det gamle Alenmaal, en Kobberpotte, efter hvilken Alle, der solgte Drikkevarer skulde rette sig, og endelig et andet mærkværdigt Længdemaal, der brugtes i lønlige Skilsmissesager, og som allerede i 1629 satte Franskmanden Baron de Courmesvin i Forbauselse. Paa Raadstudøren opsloges ogsaa Plakater med Raadets Befalinger.

En Jernstang med en Jernpande, hvori der antændtes Ild for Vagten, ragede ud over Døren, og øverst oppe i Taarnet var et Slag-Seirværk, hvis „Resonnants og Lyd med Lyst vidt hen inden og uden Byen høres". Det blev i Aaret 1647 skjænket Kommunen af Raadmand Laurids Eskildsen, og dets Klokke kaldtes efter Holger Jakobæus' Udsagn: „Flæskklokken". Om *Bythinget*, som i den største Del af Chr. IV.s Regjeringstid holdtes under aaben Himmel uden for Raadhuset, skriver Resen i sine „Efterretninger om Kjøbenhavns

Raadhusets Façade til Nytorv. Efter Resen.

Raadhuse": „Stedet, hvor Bything er holdt i gamle Dage, er mig ubevidst, men siden Kjøbenhavns Raadhus er bygget paa Gammeltorv, da skal Bythinget være holdt under aaben Himmel paa den høire Side af Indgangen udi Raadhuset til Gammeltorv, og det indtil den Tid, da Claus Ravn var bleven Byfoged (i Februar 1638), lod han paa samme Sted opsætte et lidet Træhus med Skjul over og en liden Kakkelovn, paa det at Retten derudi kunde holdes under Dække for Solens Hede om Sommeren saa og for Regn og Slud i Varme om Vinteren. Siden er Bythinget forflyttet paa den anden Side af Raadhuset tvert imod det forrige Bything ud til det

nye Torv under Altanens Hvælving i den vestre Ende, hvor Bythinget nu befindes. Og paa det at Altanen og Raadhuset kunde have en god Skik, har Peder Dickman (nu Byfoged, men da en Vinhandler, som havde leiet Raadhus-Vinkjælder af Magistraten) ladet opmure i den anden østre Ende af Raadhuset under Altanen lige saadan en Stue, hvorudi de, som ville være for sig selv og drikke et Glas Vin, kan have deres Mageligheds". Paa Resens foranstaaende Afbildning, der er fra Slutningen af det 17de Aarhundrede, er netop denne Forandring antydet ved Indskrifter over den hvælvede Gang, og begge Billeder give et, sikkert ikke flatteret, men dog i det Væsentlige korrekt Begreb om Bygningen, hvis Ornamentering i de fremspringende Gavlpartier dog har været en hel Del rigere. Paa Gammeltorv ses „det kostelige Kobberbækken og historiske Billede", som blev støbt i 1608 i Helsingør og opsat paa sit nuværende Sted midt for Raadhusets Façade, men den „springende Brønd" synes ikke at have været i Orden længe, thi allerede i Tyverne hører man, at der er Vandmangel, og i 1630, da tre af Borgmestrene opfordre til Dannelsen af et Vandkompagni, siges det rentud, at det historiske Billede paa Gammeltorv i nogle Aar for Mesterens Uforfarenheds Skyld har været „til aldeles ingen Brug, den ganske By og Gemene (Kommune) til Skimf og Eftertale". Dette gav Anledning til Brøndens delvise Ombyggelse og Istandsættelse.

Om Raadhusets *Indre* vides kun Lidet, og Efterretningerne herom skrive sig fra en noget senere Tid. Fra begge Sider saavel fra Gammel- som fra Nytorv var der Adgang til en stor Sal, hvor Borgerskabet samledes, naar der holdtes Bursprog, eller naar Kongebreve og andre Befalinger oplæstes, og hvor der formodentlig ogsaa holdtes Bryllupper. Raadstuen eller Magistratens Forsamlingsværelse stødte op til denne Sal og laa i Bygningens vestlige Hjørne. Foran Vinduerne til Gammeltorv var der anbragt et Bord med Bænke omkring, dog saaledes at den imod Salen vendende Side var fri. Her sad Borgmestre og Raadmænd saavelsom Byfogderne paa Bænkedyner eller Hynder. Midt paa Bordet stod et Timeglas med „Justitia" ovenpaa og „Fides" og „Caritas" paa Siderne; det var skjænket Raadstuen af Byfoged Eskild Jensen i 1631. Raadstuskriveren sad ved et Bord for sig selv, og under dette stod en mægtig jernbeslagen Kiste, hvori de Fattiges og Vor Frue Skolebørns Kapitaler foruden for-

skjellige andre Dokumenter opbevaredes. Archivet, som neppe var synderlig stort, opbevaredes ogsaa her i et indmuret Skab og et Foldebord. Paa Væggen hang nogle Prospekter af Kjøbenhavn, deriblandt et af Kaspar Illuminerer, Byens Maler, og det ovenfor gjengivne Billede af Johannes v. Wick (smlgn. S. 453). Af andre Værelser nævnes paa Chr. den Femtes Tid: „Hørekammeret" eller Overformynderiet, Kæmneriet, de 32 Mænds Kollegium, Komediantsalen, hvor der trods den verdslige Benævnelse fandtes en Prækestol og 8 Rækker Kirkestole, Rustkammeret, hvor Byfogdens Sværd og vel ogsaa Mestermandens opbevaredes, det øverste Loft, Vagten og 4 Fangekjældere under den vestre, samt Stadens Vinkjælder under den østre Ende. I denne sidste, hvis Indtægt som bekjendt tilflød Magistraten, udskjænkedes der ikke blot de almindelige røde Vine, men tillige „rhinsk, spansk, Allekant, Malversi og al anden Slags hidsig Vin", med hvilke Byens øvrige Vinførere ikke maatte handle.

Det for Nutidens Følelse Stødende i, at en saadan Vinstue laa Side om Side med *Raadstufængslet* eller „Byens Hægte", kunde ikke krænke nogen fornuftig Mand, ligesaalidt som man nutildags i Smaabyerne nærer Betænkeligheder ved at afholde Bal og anden Lystighed paa Raadstuen. Man var dengang endnu mindre fintfølende end nu; ja det gik saavidt, at man reiste sig fra Bryllupsbordet for at gaa hen og see paa en Henrettelse. Da Chr. IV saaledes i 1595 gjorde et af de mange adelige Dobbeltbryllupper paa Kjøbenhavns Slot, fandt der samtidig en Henrettelse Sted paa Slotspladsen til Opbyggelse for Gjæsterne. Desuden vare de Forseelser, der afsonedes i Raadstukjælderen ikke af den groveste Art, i Regelen Gadetumulter, Undladelse af at betale Bøder (som allerede da kunde „siddes af"), Forsyndelser mod Laugsskraaernes Bestemmelser, Smaasnyderier o. d. Der vides dog at have været et særligt Aflukke her, som kaldtes Troldkvindefængslet. Vand- og Brødstraffen nævnes første Gang i Kjøbenhavn i Aaret 1610, og Dr. O. Nielsen mener, at denne Kost derefter altid nødes i Forbindelse med Opholdet i Raadstukjælderen. De groveste Forbrydere anbragtes i „*Prisonet*", det gamle Munkefængsel paa Graabrødretorv, (smlgn. S. 40), som Byen havde erhvervet efter Reformationen, og hvoraf der endnu er bevaret en Levning i Boghandler Linds Gaard. Da Chr. IV omdannede denne Bygning til en Kirke for sit ny

indrettede Tugthus, maatte Kommunen opbygge et nyt Fængsel, *Slutteriet*, i Svendegade (saaledes kaldet efter Bysvendene), en Forbindelsesvei, der anlagdes mellem Nytorv og Kattesund, omtrent, hvor Gjennemgangen nu er mellem Arresthuset og Raad- og Domhuset. Slutteriet var ikke en enkelt Bygning, men et Komplex af Huse; her var baade Gjældsfængsel, Varetægtsarrester, Fængsel for livsvarige Fanger m. m. Anlæget af Nytorv og Rydningen af de derværende Bygninger nødvendiggjorde forskjellige andre Forandringer; saaledes blev der opført en ny Avls- og Materialgaard paa Hjørnet af Kattesundet og Lavendelstræde, i hvis Nærhed der indrettedes Boliger for Bysvendene, Mestermanden, Vagtmesteren, Vagtskriveren og Stadens Spillemænd. Nogle af Bysvendene fik senere Bopæl paa det nuværende Raad- og Domhus' Grund.

De første Spor til *Rosenborg* ere fra 1606, da Chr. IV kjøbte ca. 41 Haver og Grunde udenfor Kjøbenhavns daværende Østervold mellem Nørreport og Stranden. Det var omtrent hele det Terrain, som ligger mellem Bredgade, Stranden og Sortedamssø med Undtagelse af endel Haver langs denne, Kongens Nytorv, Forstaden udenfor Østerport samt store og lille Strandstræde. Grunden havde langtfra den samme Udstrækning som nu, thi Havet naaede høiere op, men den kan dog anslåaes til 3—400 Tdr. Land. Den aarlige Jordskyld, som skulde udredes til Byen af disse Grunde, blev kapitaliseret til 300 Rdr., og denne Sum udsat „som en evig Hovedstol“ paa Rente til Stadens Gavn og Bedste. En Del af disse Jorder brugtes til Anlæg af Rosenborg og dets Have; den anden og større Del til Anlæg af Nyboder, St. Anna Rotunda og Kastellet, og endelig blev et stort Antal Grunde i Gothersgade, Store Kongensgade, Borgergade og Adelgade atter bortskjødede af Kongen til Private.

Allerede i Foraaret 1606 herskede der stor Virksomhed i „Lysthaven“. Arealet blev planeret, de gamle Avlsgaarde og Bindingsværkslader, som laa her, bleve nedrevne, og Urtegaardsmænd og Arbeidere havde travlt med at anlægge Alleer og Blomsterbede. Der blev samtidig taget fat paa Opførelsen af et Lysthus i Haven, en to Etages mindre Bygning, der kom til at ligge for Enden af Kavalérgangen, hvor Herkulespavillonen nu er. Denne Bygning, som i 1649 kaldtes „det blaa Hus“ og senere „Eremitagen“, var allerede fix og færdig i Foraaret 1607 og benyttedes af Kongen til

Spisesal, mindre Gjæstebud o. d. Det var maaské i dette Lysthus, at den franske Gesandt Claude de Mesmes d'Avaux i 1634 havde Audients hos Kongen, saaledes som det skildres af hans Sekretair Charles Ogier i et helt lille Genrebillede fra Tiden. Korfitz Ulfeldt havde ladet Gesandten vide, at han kunde træffe Majestæten i Haven efter Maaltidet, hvorfor han begav sig derhen Kl. 2 om Eftermiddagen, ledsaget af et lille Følge. Kongen, som spadserede alene, gik lige hen imod Gesandten, der hilste ham med et dybt Buk, som Kongen gjengjældte. Gesandten tiltalte ham paa Italiensk og sagde, at det var en glad og lykkelig Dag, idet han havde fundet en saa gunstig Leilighed til at tale med Kongen. Denne svarede paa Latin, paa hvilket Sprog Samtalen derefter blev fortsat. Kongen førte nu Gesandten ind i et lille Lysthus med Vinduer til alle Sider, hvor der stod noget Konfekt paa et Stenbord, som Kongen bød ham. Derpaa gik de ind i en firkantet med Malerier prydet Sal; her fulgte det franske Følge med, og pludselig hørtes fuld Instrumental og Vokalmusik, hvilket forbausede de Fremmede meget. Lyden kom gjennem forskjellige Lufthuller og syntes snart fjern, snart nær. Naar Musiken holdt inde, gik Kongen op og ned med Ambassadeuren og talte med ham, som om Latin var hans Modersmaal. De begyndte med ligegyldige og spøgefulde Ting, men kom snart ind paa vigtige og alvorlige Sager. Af Fyrst Christian af Anhalts Dagbog ses det, at Kongen havde indrettet en lignende hemmelighedsfuld Musik i „Sparepenge" ved Frederiksborg. Det her omtalte Lysthus stod endnu i Christian den Sjettes Tid og skildres saaledes af Thurah: „Midt for den saakaldte Billedallé ses en Bygning, Eremitagen kaldet. Denne Bygning er endnu fra Kong Christian den Fjerdes Tid, og bruges sædvanlig, naar det kongelige Herskab her vil spise *en Eremitage*, til hvilken Ende en kunstig Machine i Huset er indrettet, ved hvis Hjælp Maden og de drikkende Varer føres op, til og fra Taffelet. Man finder her, især i de næst Spisesalen værende Cabinetter, endel skjønne Malerier, mest *en mignature*, hvis Forestillinger kan i Besynderlighed forlyste deres Øine, som dyrke Cupido". Christian den Sjette lod dette Lysthus nedrive, og noget af dets Materiale blev anvendt til Eremitagen i Jægersborg Dyrehave.

I Begyndelsen synes Chr. IV slet ikke at have tænkt paa Opførelsen af et egentligt Slot i Lysthaven. I 1608 byggedes der et

nyt lille Lysthus, en Badstue, en Stald og en Lade, der indrettedes en Dyrehave, og hele Anlæget havde nærmest Charakter af en elegant Lysthave til Kjøbenhavns Slot, istedetfor den ved Vingaardsstræde beliggende, der var udlagt til Byggegrunde (smlgn. S. 459). Sjældne inden- og udenlandske Træer og Planter forskrevne fra Holland, Billedstøtter, Springvande, Fuglehuse, Fiskeparke o. d. gjorde Stedet til et tiltrækkende Opholdssted, og efterhaanden som Terrainet voxede til og blev bebygget i Udkanterne med Boliger for Opsynsmænd, Gartnere og Betjente, fattede Kongen Kjærlighed til det og besluttede at opføre en passende Bolig for sig selv i de smukke Omgivelser, et Landsted i Hovedstadens umiddelbare Nærhed og dog udenfor dens Volde. 1610 begyndte han at bygge det yndefulde lille Slot, som den Dag idag hører til Kjøbenhavns bedste Seværdigheder, og som trods alle Omskiftelser i det Væsentlige har bevaret sin oprindelige Skikkelse.

Det hed oprindelig: „Det store nye Hus i Hs. Maj. Kongens Lysthave udenfor Byen"; Navnet: „Rosenborg" dukker først op i 1624 eller 1625, da Byggearbeiderne vare færdige. Det blev anlagt som en selvstændig Fæstning, paa alle Sider omgiven af Mure, Volde med Runddele og Grave, hvoraf der endnu findes betydelige Levninger. Graven fik sit Tilløb gjennem en til Sortedamssø gravet Rende, og flere Vindebroer førte over den, af hvilke en enkelt kunde aabnes og lukkes fra et af Værelserne i Slottet. Opført af røde Mursten og gullandske Sandsten med et større Taarn mod Vest og tre mindre mod Øst, gjorde Slottes Ydre omtrent det samme Indtryk som nu, ihvorvel Karnapperne i Gavlene kun omfattede de to øverste Etager, og Hovedindgangen var ad to Trapper, som, udgaaende fra det midterste ottekantede Taarn og støttende sig til Hovedbygningens Mur, førte op til anden Etage. Bygningen var tækket med Skifer og ikke som nu med Kobber, og paa Tagrygningen var der anbragt en nu forsvundet Altan. Hvem der har gjort Tegningen til Slottet, vides ikke, thi det beror, som paavist af Höyen, paa en Misforstaaelse, at Englænderen Inigo Jones angives som Slottets Architekt; saameget er kun sikkert, at Kongen selv havde Overopsynet med Bygningen og personlig afsluttede en Mængde Kontrakter med Haandværkere og Kunstnere.

Bygningens Indre er derimod i Tidernes Løb undergaaet betydelige Forandringer, og der er kun tre Værelser i Stueetagen, som

nogenlunde have bevaret deres oprindelige Udseende, nemlig Christian den Fjerdes saakaldte Audientssal, hans Soveværelse og Arbeidsværelse, hvor den største Del af den rige, men i det Hele noget smaalige Dekoration saavelsom de prægtige Sandstenskaminer ere fra Slottets ældste Tid. Charakteristisk for Kongens Hang til alt Slags praktisk Mechanik er den nu forsvundne Elevator, eller som den kaldes: „opfarende Stol", ved hvilken han fra sit Sovekammer selv kunde heise sig ned i Kjælderen eller op i de øvre Etager. I enkelte andre Værelser ere Lofterne bevarede fra den ældste Tid, men i det Hele er Værelsernes Physiognomi totalt forandret. Den „store hvælvede Sal" eller Riddersalen, som paa Grund af sin forholdsvis ringe Høide (19 Fod) ikke ret formaar at gjøre sig gjældende, havde oprindelig de samme Marmorkaminer som nu, men Gulvet var belagt med Stenfliser, Loftet var prydet med rigt Stukkaturarbeide omkring store Malerier og Væggene beklædte med Gyldenlæder og Malerier forestillende „de forskjellige Menneskealdres Glæder og Sysler". Riddersalens nuværende pragtfulde Udsmykning skriver sig fra Christian den Femtes og Frederik den Fjerdes Dage.

Fyrst Christian den Yngre af Anhalt, der var i Kjøbenhavn i 1623, har i sin Dagbog følgende Skildring af Slottet og Haven: „Vi begav os derpaa til Kongens Have, som ligger udenfor Byen. Lysthuset deri er vel værd at se, en smuk Bygning opført af brændte Sten. Her er for det Første et stort Gemak med Gulv af sort og hvidt Marmor, og en Kamin af lutter Marmor prydet med Alabastbilleder. I dette Værelse ses Kongens, hans Sødskendes og tildels hans Forfædres Portraiter. Ved Siden heraf er et lidet Gemak, indvendig helt forgyldt og smykket med brogede Farver.

Herfra kom vi op i en stor Sal øverst oppe, prydet med smukke Malerier, forestillende hele Menneskelivet, og med Gibsfigurer. Denne Sal er oventil hvælvet, og uden Søiler; den har to Marmorkaminer.

En Altan paa Taget med lystig Udsigt. I Kongens Værelse er en Vinde, med hvilken Hs. Majestæt selv kan heise Broen over Graven op eller lade den gaa ned.

Item et Kunststykke, ved hvilket To kunne tale med hinanden, uden at Nogen af de Hosstaaende kan høre det i femten Skridts Afstand (ɔ: Talerør), item en Stenovn af norske bløde, hvide Sten, der giver meget stor Varme fra sig uden at springe istykker.

Ved Siden heraf er et lidet Kabinet, i hvilket der findes nogle japanske Sabler, Knive og Tæpper, ogsaa Malerier og Billeder.

Badstuen er indvendig helt overdragen med Tin og artig bygget, med alt Tilbehør og Baderedskaber af Sølv.

I Kjøkkenet er der et Ildsted, paa hvilket Maden ved en synderlig Indretning skal kunne koges hurtigere og ved ringe Ild.

Sølvkammeret, der hører til Havehuset, er temmelig vel forsynet, at man ikke behøver at ty til det paa Kjøbenhavns Slot.

Da vi gik ned, saa vi en indisk Bærestol, næsten som en Seng, hvori de pleie at bære deres Konger.

Haven er smuk, af temmelig Størrelse og i det Indre hist og her smykket med Lysthuse og Billedstøtter.

Der er et lille rundt Lysthus med Vinduer til alle Sider, i hvilket der er et smukt Marmorbord, 14 Spand langt, med Fødder af broget Marmor og indlagt med andre Stenarter. Der er her to kjødfarvede og hvide japanske lakerede Skjolde. Udenfor dette Hus stod to Kanoner, hver paa sin Lavet og vendende hver til sin Side, men paa en fælles Pæl, saaledes at naar den ene var afskudt, dreiede den anden sig omkring.

Ellers var der hist og her i Haven og i Havehusene mange Kanoner.

Blandt Andet have vi paa et lille Lysthus set en optrukken Bro, som Hs. Maj. kan lukke op ved Hjælp af en Nøgle, der skrues paa en Stang; thi naar dette er sket, falder den ned mod Kongen. Den har imidlertid en Jernfjeder, som atter driver den i Veiret, naar Hs. Majestæt er passeret over, saaledes at den af sig selv falder tilbage i Slottet.

Derfra til Laboratoriet eller Destillérhuset, hvor der er mange og forskjellige kostelige Extrakter, for hvilke Kongen nærer stor Forkjærlighed."

Ved det her omtalte *Destillérhus* eller Laboratorium, der opførtes 1609, var der ansat en Chemiker ved Navn Dr. Peter Diderik Paynck, hvis Funktion var at tillave alle de forskjellige Slags Elixirer, Plante- og Frugtextrakter, der faldt saa stærkt i Tidens Smag og brugtes i stor Maalestok ved Hoffet. Dr. Peter har efterladt sig et stort Antal Recepter, der vidne om hans omfattende Virksomhed, og mange af Kongens Breve indeholde Ordrer til ham om at forsende Spiritus vini, Svovlspiritus, Elixirer af Valnødder, Muskat-

nødder, Citronskaller, Annis, Kardemumme og Kirsebær, Jordbærvand, Hjortetakvand, Maveakvavit o. d. Denne sidste Drik tilberedtes med Vand fra St. Helene Kilde i Sjælland og blev drukken af Kongen i Felten. Foruden Destillereren var der ogsaa en *Apotheker* i Haven, indtil 1633 Peter Gagelman, derefter Esaias Fleischer, som ikke blot lavede Medicin, men ogsaa Konfekt og Syltetøi. Endel af Kongens Breve ere ogsaa henvendte til ham; snart sendes der ham udførlige Recepter, snart faar han Befaling til at lave en eller anden Salve eller et Pulver, og saa ivrig er Kongen, at han forhører sig i Udlandet om nye Lægemidler og Apothekersager. Blandt de Varer, der fandtes i Rosenborgs Laboratorium, kan nævnes: Ingefær, Sukat, Pomerantsskaller, Violsyrup, stødte og saltede Liliekonvaller, Multebær, Morseller, Skovmærker o. s. v. Det forstaas af sig selv, at Slottet havde en forsvarlig *Vinkjælder*, ikke blot i Hovedbygningens Kjælder, men ogsaa i Kjælderen under Badstuen, der var en særskilt Bindingsværksbygning; den synes navnlig at have været vel forsynet med Rhinskvin, Bryhan (et Slags Hvidtøl opkaldt efter Tydskeren Konrad Breihan) og Rostock-Øl.

Den vigtigste af de mange *Portbygninger* og Porte, der dannede Adgangen til Slottet og Lysthaven, staar den Dag idag som en høist charakteristisk og malerisk Bygning, ihvorvel i forandret Skikkelse ved de under Christian den Femte tilbyggede Endefløie. Ellers ere alle de mindre Bygninger, Rosenborgs kongelige Bygmester opførte i og ved Haven, forsvundne, ikke blot de alt omtalte, men ogsaa Gartnerboligen, Bryggerset, Vaskerhuset, Kostalden, den lange Beriderstald, Fiskerhuset o. fl. Der er intet Spor tilbage af Fiskeparken og Dyrehaven, som laa udenfor Slottet henimod Sortedamssøen, saalidt som af Vandkunsten, til hvilken Vandet indførtes i Render fra Emdrup Sø. Blandt de mange Billedstøtter, hvormed Haven var prydet, og hvoriblandt der nævnes en „Kain" og en „Abel", er dog endnu bevaret Broncegruppen: „Løvens Kamp med Hesten", der er en antik Afstøbning efter en Gruppe paa Kapitolium og bevislig ikke hentyder til Hertug Georg af Lyneborgs Forræderi under Trediveaarskrigen.

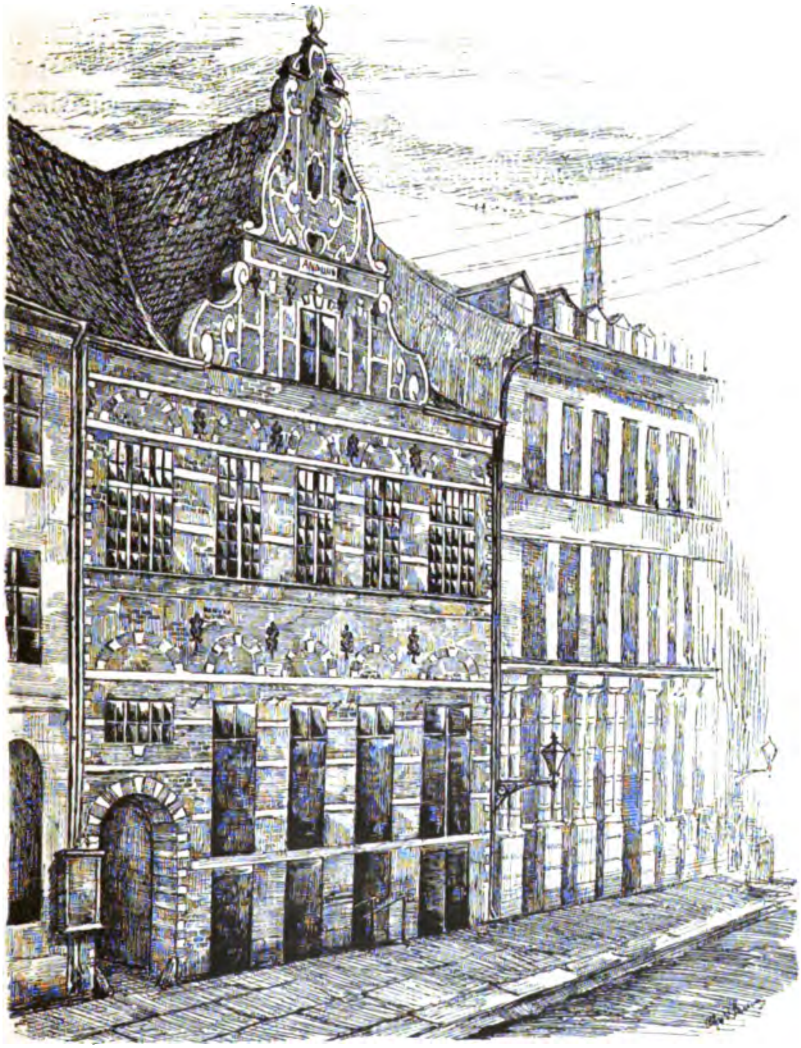
Haven ved Rosenborg var baade Kjøkkenhave og Lysthave. Herfra leveredes Grøntsager som Kaal og Agurker og al Slags Frugt til Hofholdningen, og Overskudet solgtes paa Torvet „Hs. kongl. Majestæt tilbedste". Frugthaven var vel forsynet; her var en Rig-

dom af Æble-, Pære-, Valnød- og Kvædetræer, Vinranker og Figen, Morbær, Ferskener, Kirsebær og Meloner, og Blomsterhaven bugnede af hvide og røde „Provantze“ Roser, Negliker, Mandeltræer, Pomerantstræer, Lavendel og Rosmarin. I Kanalerne om Slottet seilede da som nu Svaner, og Stedet havde det hyggelige og fortrolige, men tillige sunde og praktiske Præg, som stemmede saa godt med Bygherrens Charakter. Selv Ogier, der kom fra et luxuriøst og forfinet Hof, finder Alt smukt og bekvemt indrettet, ihvorvel han tilføier, at Haven snarere er indrettet til Brug for en jevn Familiefader end for at vise kongelig, det vil sige: overflødig Pragt. Christian den Fjerde følte sig ogsaa stærkt knyttet til dette Sted, og end ikke saa tragiske Begivenheder som Svigersønnen Rigshofmester Frands Ranzaus Død ved et Ulykkestilfælde i Slotsgraven kunde betage ham Lysten til at bebo det. Han vendte altid tilbage til Slottet med Forkjærlighed, og hertil ilede han fra Frederiksborg for at ende sit daadrige Liv.

C. Molbech har bemærket om Christian den Fjerdes Bygninger, at de blandt andre Mærkværdigheder besidde den, at næsten ikke en af dem vides at være afbrændt. Det er en lignende Egenskab, vi skylde, at enkelte *Privathuse* fra hans Tid ere blevne bevarede trods de ødelæggende Ildebrande, der have hærget Byen, og det ovenikjøbet et Par af de prægtigste og anseeligste Borgerhuse, hvis Architektur er kjendelig paavirket af den Stil, der har fundet sit høieste Udtryk i Børsen og Rosenborg. Det vides, at Kongen interesserede sig levende for Byens Forskjønnelse; i sine Forordninger og Breve udtaler han det mange Gange rentud, ja man har mærkelige Befalinger fra ham i denne Retning, saaledes da han i 1622 paabyder at sælge et umyndigt Pigebarns forfaldne Eiendom paa Gammeltorv til den, der vil sætte en god ny Bygning derpaa „Byen og det Sted synderlig til Forbedring og Anseende“, eller som da han i 1647 truer med at lade alle forfaldne Huse og Gaarde nedbryde, ifald Eierne ikke gjøre Noget for at istandsætte dem.

Det ældste og smukkeste af Privathusene i Christian den Fjerdes Stil er nuværende *„Hafnias“ Gaard*, Nr. 6 paa Amagertorv, af hvilken der senere vil blive leveret en Afbildning fra Midten af forrige Aarhundrede. Den er opført af Borgmester Matthias Hansen, en anset Mand, som ikke blot var rig ved sin Handel paa Nordlandene og som Medlem af islandske Kompagni, men hvis Ind-

flydelse vel ogsaa for en Del skrev sig fra den Omstændighed, at hans Datter Kirstine var Kongens Frille, den samme Dame, der

Efterslægtens Gaard paa Østergade i sin nuværende Skikkelse.

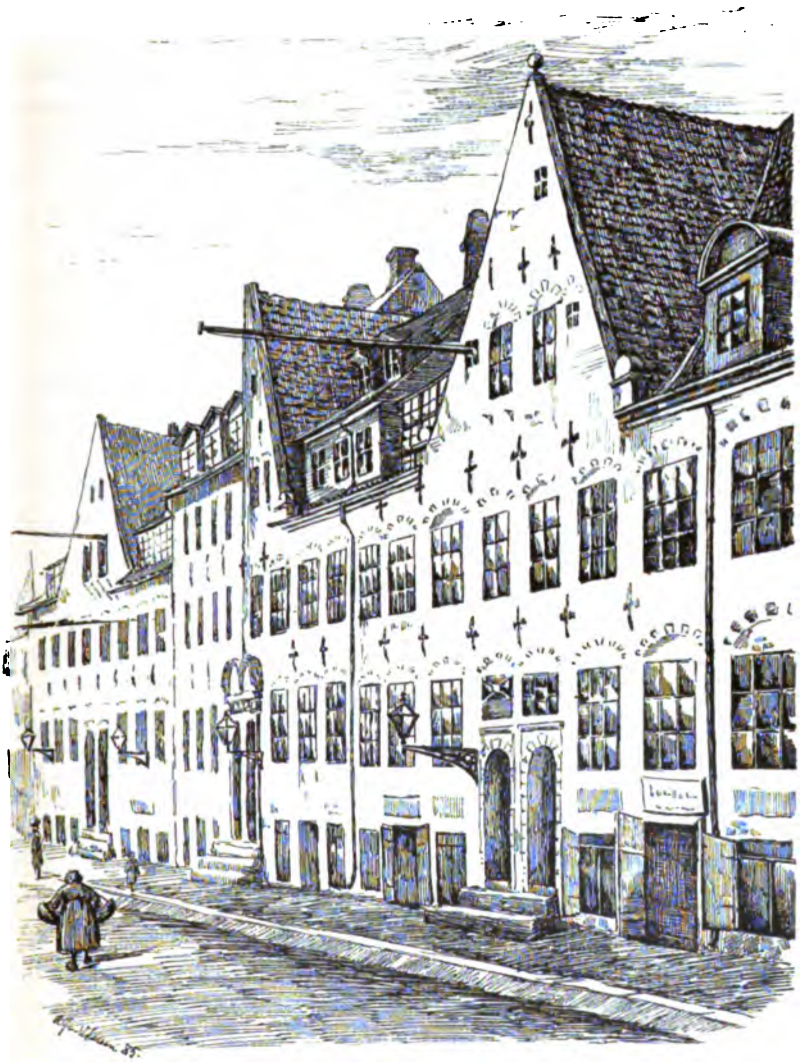
senere blev gift med Borgmester Reinholt Hansen (smlgn. S. 468). Husets udvendige Façade er efter en omfattende Restauration i

1852 i det Væsentlige ført tilbage til den oprindelige Skikkelse, skjøndt Stentrappen til Stueetagen ud imod Torvet er forsvunden; men i det Indre er der Lidet eller Intet tilbage fra hin Tid. Til Gaarden havde Bygningen et ottekantet Trappetaarn med en Vindeltrappe, som gik op til de øvre Vaaninger, men Taarnet er borttaget, og Trappen lagt ind i Hovedbygningen. Kjælderen havde oprindelig stærke brandfri Hvælvinger, som under Kjøbenhavns Beleiring i 1659 saavelsom under Bombardementet i 1807 ydede mangen Familie et midlertidigt Tilflugtssted. Burman Becker oplyser i sin Afhandling om dette Hus, at idetmindste et Par af de anseeligste Værelser have været betrukne med vævede Tapeter, hvoraf Levninger endnu fandtes i dette Aarhundrede, ligesom et prægtigt, kostbart, vel bevaret Stukkaturloft i underste Etage bekræfter den Antagelse, at det Indre har svaret til det Ydre.

Paa Østergade er *„Efterslægtens“ Gaard* nuværende Nr. 54 ligeledes et Borgerhus fra Christian IV.s Tid, charakteristisk ved de brede Sandstensbaand i Murværket og den smukke Spidsgavl med de ind- og udbøiede Voluter. Huset bærer paa Façaden Aarstallet 1640 og er altsaa endel yngre end det nysnævnte; det gjør derhos et mindre livligt og festligt Indtryk end Gaarden paa Amagertorv, der har to gavllignende Kvister og i det Hele mere lette og elegante Former. Det følger af sig selv, at den nederste Etage til Gaden ogsaa her er undergaaet betydelige Forandringer i Aarenes Løb, svarende til de Krav, Nutiden stiller til Forretningslokaler, hvorimod Hovedfaçadens øvre Partier ere vel bevarede. Stedets Historie er ret interessant; thi her havde Rigshovmester Paul Laxmand, som blev myrdet paa Høibro i 1502 (smlgn. S. 80), sin Residents, hvilken derpaa gik over til den bekjendte Biskop i Odense, Jens Andersen Beldenak. I Christian den Fjerdes Tid opførte Kammerskriver, senere Rentemester Henrik Müller det nuværende Hus. Han var en Mand, der spillede en stor Rolle, navnlig under Frederik den Tredie, og gjorde sig fortjent som Bygherre, idet et ikke ringe Antal Nybygninger skyldes hans Initiativ. I Midten og Slutningen af det 18de Aarhundrede tilhørte Gaarden Geheimeraad Grev Schulin, derpaa kom den i Familien Gabels Besiddelse, indtil den kjøbtes af Efterslægtsselskabet.

Et godt Begreb om Datidens bedre Kjøbmandshuse giver den saakaldte *Nybørs*, ligeledes opført af Henrik Müller, dog maaskee

først efter Frederik den Tredies Thronbestigelse. Grunden, der tilhørte Børsen, blev frasolgt, og da Stedet paa Grund af sin fortrin-

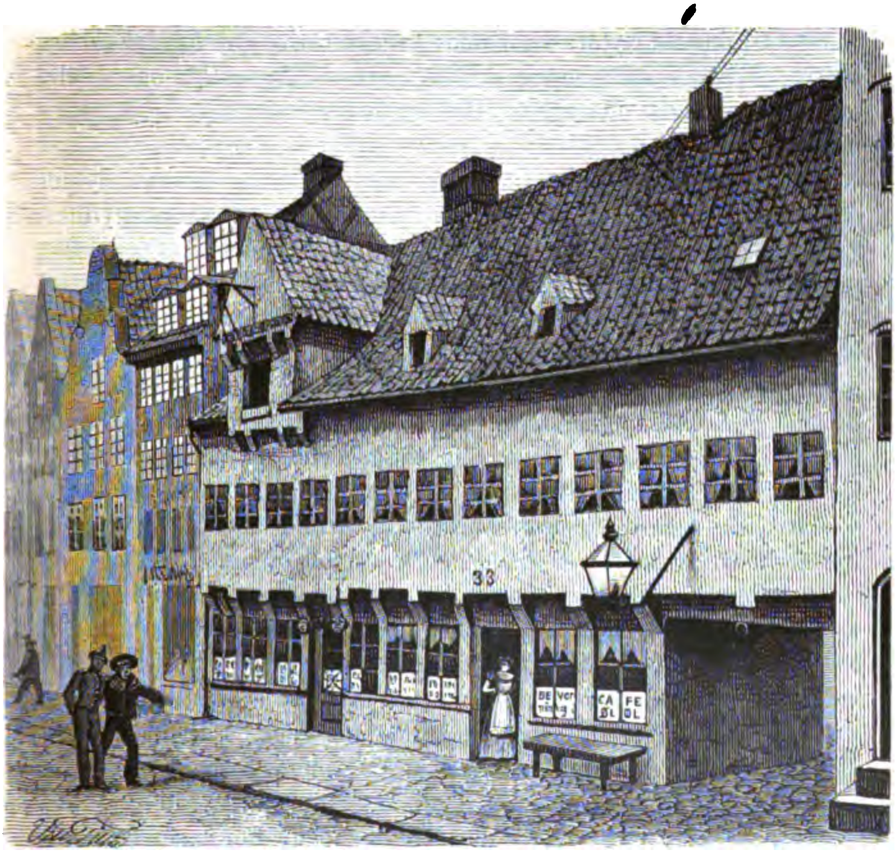
Nybørs i sin nuværende Skikkelse.

lige Beliggenhed mellem to Kanaler og tæt ved Havnen, egnede sig fortræffeligt for Handelsvirksomhed, byggede Henrik Müller — som

Wolf udtrykker sig — „paa egen store Bekostning en meget kostelig anseelig stor og berømmelig Bygning med Pakhuse" og desforuden „paa samme Rad og Plads andre skjønne store anseelige murede Kjøbmandshuse med Kjældere under, og hver sit tilhørende Pakhus ud til Kanalen eller Havnen bag samme herlige Huse er bygget, at man med Skibe og Pramme kan der anlægge og dennem udlosse og igjen tillade og det med stor Behændighed og ringe Bekostning eller stor Umage." Det er disse i saa høie Toner lovpriste Kjøbmandshuse, hvoraf nogle den Dag idag have bevaret endel af deres oprindelige maleriske Physiognomi. Det vil af Afbildningen ses, at de have lige Spidsgavle uden den sædvanlige Udsmykning, og at en hel Række af dem har været opført i samme Stil. Indgangsdørene, Kjælderne saavelsom de mindre Kvister paa Tagene skrive sig fra en senere Tid; derhos er den anden Spidsgavl paa Huset i Forgrunden bleven skaaren midt igjennem af en nyere Bygning, der har tilkjæmpet sig en Plads her. En Bygningsform, som sikkert var langt almindeligere for Datidens velstaaende Borgerhuse, var Bindingsværkskonstruktionen med et fremspringende øvre Stokværk hvilende paa udskaarne Bjælkehoveder, som det ses paa hosstaaende Afbildning af *Skippernes gamle Laugshus* i Lille Kongensgade. Skipperne fik i December 1634 en selvstændig Laugsskraa, og omtrent fra dette Tidspunkt maa Bygningen skrive sig. Ved dens Nedrivning fandtes ogsaa forskjellige Ting hørende til Datidens Værelsers Udsmykning, hvilke nu opbevares i Folkemuseet.

Paa de store ubebyggede Pladser i Omegnen af nuværende Gammelmønt havde Kongen efter Wolfs Sigende allerede i sine første Regjeringsaar havt isinde at bygge en Kirke. „Førend den Krig mellem Danmark og Sverig 1611 angik — hedder det i *Encomion* — da var Hs. Majestæt høilovlig Ihukommelse bleven tilsinds paa den Plads igjen en Kirke at ville fundere og lade opsætte, høilovlig Ihukommelse Dronning Anna Cathrine, som da levede, til udødeligt Navn udi Danmark, til hvilken Bygning Fundamenten og Grundvolden blev lagt. Men som Krigen angik, fik den Bygning ingen Fremgang, og imidlertid Krigen varede, da bortkaldte vor Herre den salig høilovlige Dronning af Verden, dermed blev det, som det tilforn var. Og samme Plads til anden borgerlig Bygning af Henrik Müller forvendt og bebygget."

Hermed var altsaa denne Plan opgiven; S. Klare Kirke, der siden Reformationen havde havt mange Skjæbner, blev nedreven i 1620 eller de nærmeste paafølgende Aar; Gaden *„Gammelmønt“* udlagdes til Byggegrunde, og det var først, da Kongen havde erhvervet det store Areal udenfor Østervold, hvoraf en Del anvendtes til

Skippernes gamle Lavshus.

Rosenborg og Lysthaven, at Tanken om Opførelsen af en ny Kirke blev gjenoptagen. Krigen med Keiseren kom imidlertid imellem, og først i 1636 befalede Christian IV samtlige Lehnsmænd i Danmark, at de skulde „opberge“ en vis Del af alle Kirkers Kapital og Forraad til *to* nye Kirker, der skulde opføres i Kjøbenhavn til „Guds den Allerhøiestes saliggjørende Ords Forfremmelse“. Disse to Kirker

vare *S. Anna Rotunda* og *Trinitatis Kirke med Rundetaarn,* hvis Bygning gik jevnsides, om end med forskjelligt Udfald. S. Anna Rotunda, eller som den ogsaa kaldtes „den trinde Kirke“, blev lagt paa den Plads, der nu indtages af Sølvgadens Kaserne og Garnisonshospitalet i Rigensgade, og Meningen med den var, at den skulde være Sognekirke for Forstaden udenfor Østerport paa nuværende Kongens Nytorv og i dens Omegn saavelsom for det senere opførte Nyboder, som endog skulde kaldes S. Anne By, og endelig for den eventuelle Bebyggelse Øst for Rosenborg Have i „Ny Kjøbenhavn“.

S. Anna Rotundas Plan var høist besynderlig og skyldes maaské Kongen selv; ialfald skriver han, at den ikke maa paabegyndes, før han selv har set Skabelonen. Wolf, der skriver som Øienvidne, fortæller i 1654 følgende: „Udenfor Hans Majestæts Have (Rosenborg) ser man den nye underlige Kirke, hvis Skabelon er indentil trind, som en Kompas med alle sine Streger, hvor der over hver Streg er muret og gjort en Hvælving paa Jorden, paa hvilken Hvælving alle Stolene nede udi samme Kirke sættes og gjøres skal, og er udenpaa Kirken en Dør til hver Hvælving at gaa ind og ud af. Samme Kirkes Skabelon er med 12 Gavle.“ Baadsmandskirken, som den ogsaa kaldes, blev aldrig fuldført paa Grund af de paafølgende trange Tider, skjøndt den havde opslugt store Summer og var ført et godt Stykke op over Jorden. Om Sommeren 1640 var Murarbeidet i fuld Gang; der bestilles gullandske Sten til Listerne og til Vinduerne „som bliver temmelig mange, item til tre Porte og en liden Dør“; der tilhuggedes Piller af Kampesten og støbtes Metalsøiler i Helsingør, ja der blev kaldet en Sognepræst til Kirken, Markus Christensen Humble, som dog skulde forblive i sit Kald paa Falster, indtil Bygningen blev færdig. Lidt efter lidt gik Arbeidet imidlertid istaa, og Frederik den Tredie opgav Foretagendet fuldstændigt. I 1662 kjøbte den berømte Ingenieur Henrik Rüse Grunden og nedbrød Bygningen; Materialet blev vistnok for største Delen anvendt i Kastellet. Man kan faa et Begreb om denne Kirkes Udseende af Puffendorfs store Beleiringsbillede fra 1659, hvor den betegnes som Templum Rotundum, men aabenbart er for kjæmpemæssig i sine Dimensioner, og desuden videre fremskreden, end den i Virkeligheden var. Kuriøst nok findes den „trinde Kirke“ paa engelske Billeder fra Beleiringen i 1807, skjøndt den jo blev ned-

reven 145 Aar tidligere, et Bevis for den Nøiagtighed, hvormed historiske Billeder laves.

Heldigere var man med *Trinitatis-* eller *Helligtrefoldighedskirken*, til hvilken den første Sten blev lagt den 7de Juli 1637. Den blev dog ikke fuldendt i Christian den Fjerdes Livstid, men først indviet i 1656. Dens første Bestemmelse var, at den skulde være en Studenterkirke; foroven skulde der endvidere være Lokale for Universitetets ved Kongens Gaver betydeligt forøgede Bibliothek, og det tilbyggede navnkundige Taarn, hvis officielle Navn var *Stelleburgi Regii Hauniensis*, men som i daglig Tale kaldtes *„Regentstaarnet“*, skulde indrettes til Observatorium. Af et Brev fra Kongen ses det, at Grunden var bebygget med Huse og Boder, som først maatte ryddes af 200 Soldater og Matroser. Arbeidet udførtes af Murmester Jørgen Scheffel fra Bern under Opsyn af Bygmesteren Oluf Steenvinkel og Professor i Astronomien, Longomontanus, hvem Taarnets hele Indretning og Konstruktion efter Sigende skyldes. Denne eiendommelige og enestaaende Bygning af „synderlig Invention“, som Arnt Berntsen siger, blev dog allerede færdig i 1642, og ses at være bleven fulgt med stor Opmærksomhed af Kongen. I Sommeren 1640 skriver han til Korfitz Ulfeldt, da Statholder i Kjøbenhavn, at han „det Første der bliver Raad til Mursten, skal holde de Høilærde til at bygge paa det Taarn ved Regentsen“, og af et andet Brev et Par Maaneder senere kan man slutte, at Taarnet da var ført op til de Konsoller, som bære Smedejernsgaleriet. Kongen tegnede selv et Udkast til Instrumenternes eventuelle Opstilling, og i 1643, da Alt var færdigt, paabød han nogle Forandringer ved den lille runde Bygning ovenpaa Taarnet. I Frederik den Tredies Tid var dette Hus en Tidlang borttaget, som det ses af den smukke Afbildning i Thomas Bangs latinske Værk af 1657 om Inskriptionen paa Taarnet; paa Beleiringsbilledet ses derimod atter et Hus, men denne Gang firkantet. Heri vare de astronomiske Instrumenter opstillede, som Ogier i 1634 havde beundret, og med hvilke en Tilsynsmand havde Opsigt, deriblandt en af Longomontanus konstrueret Sextant og fremfor Alt Tyge Brahes Messing-Globus, ikke blot mærkværdig ved sit udmærkede Arbeide og sin Kostbarhed (efter Tyge Brahes eget Sigende 5000 Rdlr.), men ogsaa ved sin Skjæbne. Den bar selv en Indskrift, hvoraf man kunde se, at den var forfærdiget i 1584, og paa en Tavle bagved læstes en af Longomontanus forfattet

Indskrift paa Latin, der i Oversættelse lød saaledes: „Vær velkommen, enten Du er Indlænding eller Fremmed. Denne af Messing forfærdigede Himmelens Efterlignelse, som Du ser, er forarbeidet til astronomiske Observationer paa den Ø, Hveen, ved Tyge Brahes Invention og Bekostning. Udi vor Alder har Intet været ypperligere opfundet til Kunstens Forbedrelse. Den haver forskaffet Uraniborg Navn af Danmarks Berømmelse. Da den mange Aar lykkeligen havde viset os Himmelens Løb, begyndte den selv at bevæges og kom udi Fremmedes Hænder. Først blev den ført til Benatica (Slottet Benatky), derfra til Prag og siden til Neisse, og maatte saaledes selv underkastes de Bevægelser paa Jorden, den viser paa Himlen. Endelig da Neisse blev erobret, blev den af Prinds Ulrik gjengivet Fædrelandet Anno 1632.“ Denne Prinds Ulrik var Christian den Fjerdes Søn, som under Trediveaarskrigen var gaaet i sachsisk Tjeneste, og da Neisse blev tagen med Storm, fandt den sjeldne Globus i et Jesuiterkollegium og lod den føre til Danmark. Her opbevaredes den en Tidlang paa Universitetet og senere paa Rundetaarn som en Gjenstand for Alles Beundring, ja endog besungen af Anders Arrebo i hans „Hexaemeron“. Den gik tabt i Kjøbenhavns store Ildebrand 1728 tilligemed saa mange andre Kostbarheder og Skatte. Det kan endelig bemærkes, at Indskriften paa Taarnet ud til Kjøbmagergade, om hvilken Professor Thomas Bang i 1657 har skrevet en lærd latinsk Afhandling, er affattet som en Billedgaade eller Rebus og skal fortolkes saaledes: Doctrinam et Justitiam dirige Jehovah in corde coronati Regis Christiani Qvarti. En lignende Indskrift ses at have været anvendt paa en Klokke paa Kronborg.

Da Kongen havde besluttet at opføre *Skipperboderne* paa den Grund, hvor Slottets Urtehave havde ligget (smlgn. S. 459), og Gaderne: Delfinstræde (Dybensgade), Laxestræde, Hummerstræde og Skipperstræde (Husrækken ved Holmens Kanal overfor Holmens Kirke) anlagdes med Boliger for Kongens Søofficerer og andre til Holmen og Flaaden knyttede Embedsmænd, blev ***Holmens Menighed*** oprettet ved en kongelig Befaling af 7de December 1617. Der var endnu ingen Kirke her, hvorfor man foreløbig benyttede et Hus paa Bremerholm, hvori Holmens Folk, der fik Naturalforpleining fra Proviantgaarden, pleiede at holde deres Maaltider. Denne Tilstand varede dog ikke længe, thi Kongen lod nu ***Holmens Kirke*** indrette

i den Bygning eller rettere de to sammenbyggede Huse, som laa tæt ved Indseilingen til Havnen, og i hvilke der var Ankersmedie og til forskjellige Tider havde været Mønt, Toldbod og Navigationsskole. Kirken indviedes den 5te September 1619 af Sjællands Biskop, Dr. Hans Povelsen Resen. Oprindelig synes kun den lavere Bygning eller Smedien (se v. Wicks Fugleperspektiv) at have været Kirke med en Sideindgang fra Holmens Kanal; men ved en stor Udvidelse og Ombygning i 1640—41 blev Choret indrettet i den to Etages Bygning med Gavlen ud til Vandet, og begge Huse forenede til et Hele. Ved denne Leilighed fik Kirken sit fladbuede Stukloft, sine første to Rækker Pulpiturer og Stolestader, og blev en Korskirke ved tilbyggede Fløie, eller som Kongen selv udtrykker sig: „den blev gjort med et Kryds baade paa Siden mod Byen og mod Holmen“. Paa Christian den Fjerdes Tid var Kirken gulmalet udvendig (ved en Reparation i Begyndelsen af forrige Aarhundrede blev den rød), Taget var tækket med Skifer og Spiret med Spaan. Fløistangen er fra 1640, men selve Fløien fornyedes under Frederik den Fjerde. Som Følge af Kirkens hele Tilblivelsesmaade ligger dens Chor ikke i Øst, men i Sydvest, og det viste sig overhovedet ved den store Restauration i 1872, at den er opført uden synderlig Omhu, hvad der utvivlsomt skyldes Rigets slette Pengevæsen i Christian IV.s sidste Regjeringsaar. Den populaire Fortolkning af Kongens over Sandstensportalen mod Holmens Kanal anbragte Symbolum R. F. P. (Regnum firmat Pietas): „Riget fattes Penge“, passer altsaa ganske vel paa denne Kirkebygning.

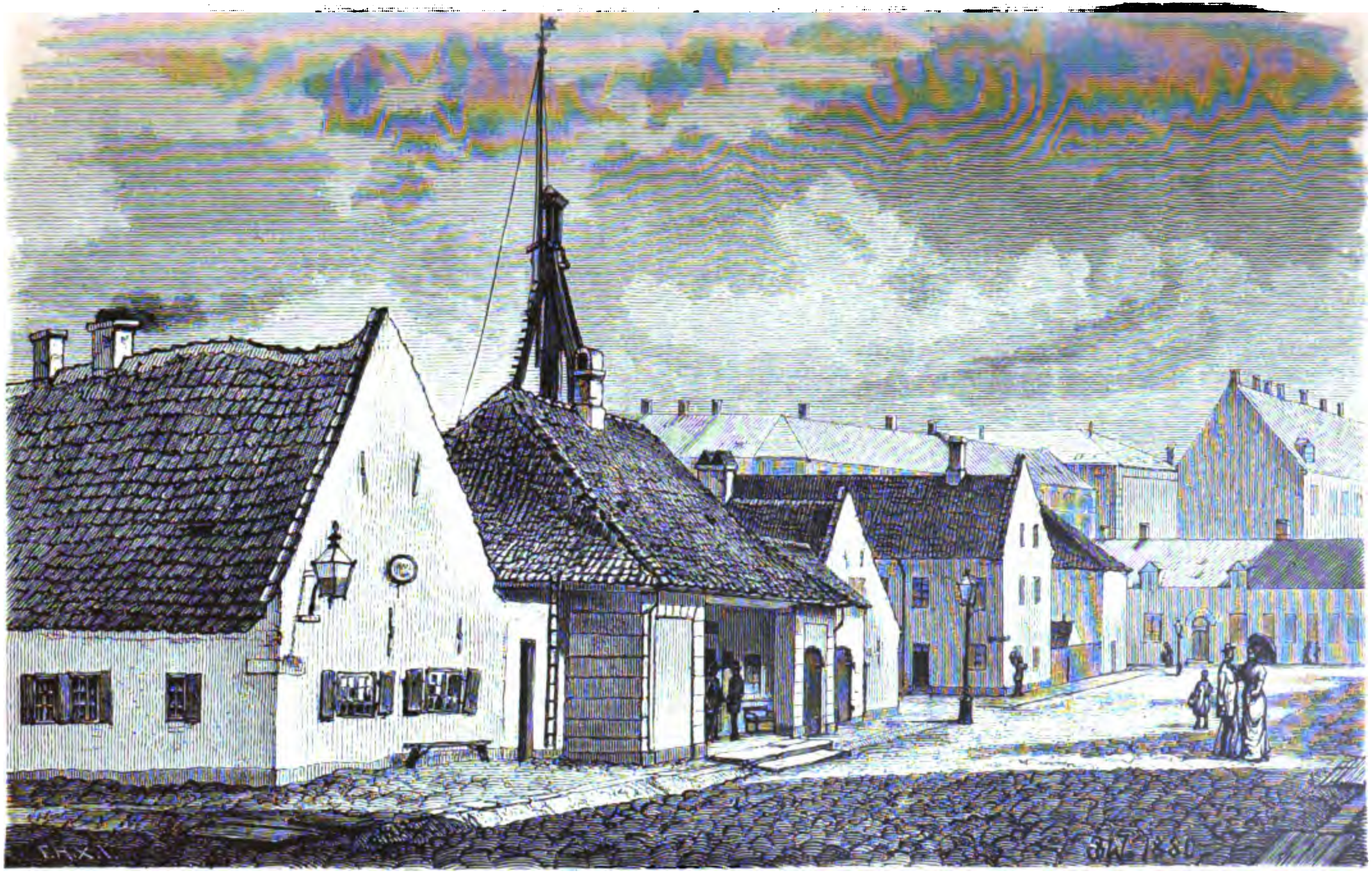
Kirkens Formuesomstændigheder vare saa slette, at Glarmesteren, der havde indsat Vinduerne, endnu ikke var betalt i 1650. Der blev gjort forskjellige Forsøg paa at forøge Indtægterne; saaledes fik Fiskalen paa Holmen i 1646 Ordre til at opkræve Kirkens Tilgodehavende, og der blev fastsat en Taxt for Begravelsessteder i og udenfor Kirken, fra 40 Rdlr. i Choret til 1 Rdlr. eller 3 Mark for et „lille Lig“ paa Kirkegaarden. Det næste Aar vedtoges en Taxt for Stolestaderne, ifølge hvilken Rigens Raad, Rigens Admiral, Sekretairen i Kancelliet, Rentemesteren, Øversten over Artilleriet, deres Frøkener, Fruer og Jomfruer kunde give efter „deres Excellencers og velbyrdig Herrers egen Diskretion“; Skibskaptainer, Lieutenanter, Skrivere ved Provianthuset, Tøihuset, Bryggerset og Holmen, Haandværkernes fornemste Mester og Underskriveren skulde

give 1 Rdlr., Skippere og Skibsskrivere 1 Sletdaler, lige ned til 2 Mark for de laveste Underklasser. Det bestemtes ligeledes, hvad der skulde gives for Klokkeringning ved Begravelser saavelsom til Skolemesteren og Skoledrengene, der sang for Liget. Der var imidlertid saa faa Drenge i Holmens Skole, at de tolv „Davidsdegne“ (smlgn. S. 495) fra Vor Frue Skole ved overordentlige Leiligheder, saavel ved Begravelser som Brudevielser, maatte assistere for Betaling. Fattigfolk fik fri Jordpaakastelse, men var det en Afdød, „som længe og vel haver tjent Hans kongelige Majestæt enten som Officer eller udi andre Maader Noget meriteret og dog udi yderste Armod geraadet“, skulde han have en høitidelig Begravelse med Klokkeringning saavelsom Præstens og Skolens Tjeneste frit. Den første, der blev begravet i Kirken, var dens første Præst, Mester Niels Mikkelsen, som døde i 1645, og efter Kongens udtrykkelige Ønske jordfæstedes i Choret. Holmens Kirke havde i lange Tider intet Orgel, indtil Organisten ved Nikolai Kirke, den høit berømte Jørgen Lorentz eller Lauritsen, der af Samtiden kaldes „en Orpheus“, i 1646 fik Tilladelse til at opsætte et „Orreværk“. Kongen vilde dog ikke have nogen Udgift derved, men overlod det til ham selv at komme til Rette med Menigheden om den Løn, der skulde gives ham eller en anden dygtig Musiker. I 1653 erhvervede Kirken dog Orglet som Eiendom.

Medens der saaledes, som vi have set, viste sig Trang til nye Kirkebygninger i Byens østre og nordre Dele (S. Anna Rotunda og Trinitatis Kirke) saavelsom for Søfolkene paa Bremerholm, voxede samtidig Indbyggernes Antal saaledes udenfor Vester- og Nørreport, at Kongen i 1618 paatænkte at opføre en Kirke paa nuværende Vesterbro, der skulde være fælles for Forstæderne. Denne Plan blev dog opgiven, og Kongen henvendte nu sin Opmærksomhed paa Pestkirkegaarden udenfor Nørreport mellem Volden og Søerne, hvor det i 1566 opførte Bindingsværkskapel (se Side 321 og flg.) ikke tilfredsstillede de tarveligste Fordringer og overhovedet kun benyttedes til Ligprædikener. Den 30te Marts 1623 skrev Kongen fra Kronborg til Universitetsprofessorerne, at de paa Vor Frue Kirkes Bekostning skulde lade en *grundmuret Kirke* opføre paa Kirkegaarden *udenfor Nørreport*, og sørge for, at den blev færdig i Løbet af Sommeren. Dette Forlangende blev ikke modtaget med Glæde; Kirken havde ingen disponible Midler, og Professorerne søgte derfor

at formaa Byen til at bære en Del af Udgifterne, hvorpaa Borgmestrene dog ikke vilde indlade sig. Et andet Forsøg paa at slippe for godt Kjøb, nemlig ved at indskrænke Arbeidet til en Hovedreparation af det gamle Kapel, havde et ligesaa uheldigt Udfald, da Murmesteren erklærede, at det ikke kunde lade sig gjøre, og der var altsaa intet Andet tilbage end at tage fat paa Værket fra Grunden af, især da Kongen blev ved at drive paa. I Sommeren 1624 afsluttedes Kontrakt med en Murmester om Opførelse af en hel ny grundmuret Kirkebygning, men trods alt Kongens Hastværk og talrige Paamindelser, gik Tiden, uden at man kom af Stedet. Først den 18de Juni 1628 kunde Kirken indvies af Sjællands Biskop, og det gamle Kapel nedbrydes. Skjøndt der saaledes var hengaaet 5 Aar med dette Byggearbeide, var det ingenlunde synderlig anseeligt eller imponerende. Kirken var lille; dens Alter var taget fra Frue Kirke (som selv anskaffede et nyt), Alterklæde og Lysestager maatte laanes, der var intet Orgel, end ikke et Uhr; den eneste Prydelse var et Taarn, som blev beklædt med Spaan, og hvori der ophængtes en af Kongen skjænket Klokke, som skulde ringe af og i Vagt, hver Morgen Kl. 4 og hver Aften Kl. 8. Over Hovedindgangen var Christian den Fjerdes Navnetræk anbragt med Vor Frue Kirkes og Universitetets Vaaben paa Siderne, tilligemed en latinsk Indskrift, som meddelte, at Kirken var bygget til Guds Ære, efter Kongens Befaling og for Vor Frue Kirkes Midler. Iøvrigt fik Kirken et Uhr i 1636, og i 1646 begyndte man at lade en Tavle gaa om til Anskaffelse af et Orgel.

Den første Præst for den nye Menighed, Thor Rasmussen, var tillige Sognepræst i Hvidovre, og Embedet vedblev at være et Annex til dette Kald. Det var et daarligt Embede; Indtægterne vare smaa, thi Præsten havde fraskreven sig al Indtægt af Ligtaler, der ellers kastede godt af sig, og „spistes — som Thor Rasmussen siger — udi stor Armod med Bedrøvelsens Brød“. Hertil kom, at Menigheden bestandig formindskedes; nogle af dens Medlemmer søgte til tydske Kirke, Indbyggerne paa Østerbro saavelsom Folkene paa Rosenborg fandt efter de nye Fæstningsværkers Anlæg Veien for lang og søgte til Byens Kirker, medens atter Andre nedbrød deres Huse og flyttede indenfor Voldene. Vel befalede Frederik den Tredie de til Ladegaardsmarken udflyttede Amagere saavelsom alle udenbys Beboere at søge Kirken udenfor Nørreport som deres rette

Nyboders gamle Vagt.

Sognekirke, men kort efter klagede Præsten atter over, at Husene bleve nedbrudte. Samtidig var Præstegaarden saa forfalden, at Præsten forlangte Tilladelse til at udleie den og selv søge sig en Bopæl i Nærheden.

Kaldsretten til Præsteembedet tilkom Universitetet, den kongelige Lehnsmand og fire af Sognets bedste Borgere; om Retten til at besætte Graverpladserne opstod der derimod Strid kort efter Kirkens Fuldendelse. Kjøbenhavns Borgmestre og Raad, der Intet havde bidraget til Bygningen, gjorde Fordring paa at udnævne Graverne, under Paaskud af at de tillige vare Stadens Kurer i Vor Frue Taarn, men da Sagen kom for Herredagen, gik Dommen Magistraten imod; Retten blev tilkjendt Kirkeværgerne. I 1637 anlagdes der en ny Kirkegaard udenfor Nørreport, som dog vel nærmest maa betragtes som en slet og ret Udvidelse af den gamle, maaské nærmest en reserveret Plads for Menigheden, der maatte føle sig krænket ved at begraves mellem Pestlig og Forbrydere. Naar Kongen i 1638 befalede, at en tyvagtig Kvinde, der var død paa Pinebænken, skulde begraves paa „den nye Kirkegaard“ sigtede han derfor neppe til det nye Afsnit af Terrainet, men til det Sted paa Pestkirkegaarden, hvor Forbrydere nu engang begravedes. Hermed stemmer det ogsaa, at det var en særlig Haan, der vistes Christian den Fjerdes Frille, Vibike Kruse, som døde umiddelbart efter Kongen, da hun „blev udført i en slet (simpel) Ligkiste paa en gammel Arbeidsvogn og begravet om Aftenen paa den nye Kirkegaard udenfor Nørreport „iblandt de Grave, hvor de, som blev henrettede, vare begravne“. *Kirken udenfor Nørreport* bestod iøvrigt ikke længe; den blev nedbrudt tilligemed Forstæderne den 11te August 1658, da Carl Gustav nærmede sig Hovedstaden, og blev aldrig gjenopført. Kvarteret mellem Volden og Søerne fik ingen Kirke siden, og Nørrebro først to hundrede Aar efter, da St. Johanneskirken indviedes i August (den 25de) 1861.

Det er ovenfor (S. 459) berørt, at Chr. IV opførte *Skipperboderne* for Søofficerer og andre i Forbindelse med Flaaden staaende Embedsmænd i den gamle Urtehave Syd for Admiralgaarden, hvor Gaderne bleve opkaldte efter forskjellige Sødyr, nemlig Delfinstræde (eller Dybensgade efter det opfyldte Dyb mellem Byen og Bremerholm), Laxestræde og Hummerstræde. Husrækken overfor Holmens Kirke hed Skipperstræde. Der er den Mærkelighed ved disse Huse,

at de allerede ved deres Opførelse bleve numererede, og ialfald i 1654 havde Gadenavnene malede paa Hjørnerne. Da Kongen noget senere efter Freden i Lybæk oprettede et *fast Korps af Søfolk* (Holmens faste Stok), fordi Handelen og Skibsfarten led under den aarlige Udskrivning af Baadsmænd, og han ude i Egnen mellem Rosenborg og den nye Toldbod (anlagt i 1630) havde erhvervet udstrakte Grunde (smlgn. S. 506), opførte han her i Aarene fra 1631 til henimod 1641 ikke mindre end 600 Vaaninger i 20 Dobbeltlænger, som efter deres Bestemmelse fik Navn af „*Baadsmandsboderne*“ eller *Kongens de nye Boder* (ɔ: Nyboder). I 1631 paalagdes en treaarig Afgift af alle Skibe til disse Friboliger, men under den herskende Pengenød gik det kun smaat med Byggeriet, hvorover Kongen gjentagne Gange lagde sin Utaalmodighed for Dagen. I Juni 1631 skriver han til Rigens Admiral: „Efterdi jeg ikke kan se, at de Boder til Søfolket med den Indkomst, som dertil deputeret er, udi 60 Aar kan blive færdig, og Dig er bevidst, hvad Magt dette Rige paa Søen ligger, ogsaa hvad Dig deran er gelegen, hvad for Folk Du idag eller imorgen med fægte skal, naar Behov gjøres, saa skal Du samme Værk være Dig angelegen, paa det man til nogen Rigtighed dermed kan komme, førend Raadet skilles ad. Mig at forstrække Penningen og siden tage Snak derfor, som vel før sket er, det er intet min Leilighed“. Man ser heraf, hvor magtpaaliggende Sagen var for Kongen, og der er ingen Tvivl om, at Kjøbenhavns Indvaanere med Glæde saa en Forholdsregel, der vilde befri dem for den besværlige Indkvartering.

Nyboder blev færdig ved Aaret 1641. Naar man traadte ud af Østerport for Enden af Østergade, saas den i det Fjerne som en lille By for sig, thi det varede mange Aar, før Terrainet mellem Baadsmandshusene og den gamle By blev bebygget. Oprindelig laa Boderne udenfor Voldene, men i Christian den Fjerdes sidste Regjeringsaar kom de til at ligge indenfor. De dækkede et anseeligt Fladerum; H. D. Lind angiver det i sit Skrift om „Nyboder og dets Beboere“ til 18 Tønder Land. Mod Nord — skriver han — begrændsedes Nyboder af Tulipanstræde, Elephantstræde og Hundestræde (nuværende Gernersgade); ind ad imod Byen dannedes Grændsen af Lavendelstræde (nuværende Klærkegade) Hjortestræde og Hindestræde; mod Øst strakte Nyboder sig ned mod Stranden, det vil sige: til den senere Ny (nu Store) Kongensgade; endelig

naaede Nyboder mod Vest næsten hen til den senere Rigensgade. Husrækkerne gjennemskares af to Tværgader: Adelgade og Borgergade. Den førstnævnte, hvis Navn i ældste Tid varierede mellem den „store Algade“ og „Dyregade“, var skraatløbende, sandsynligvis for at føre Passagen direkte mod Nord; Borgergade, hvis ældste Navn i Nyboder var Prindsestræde eller Fyrstegade, dannede derimod en ret Vinkel med Husenes Rækker. Da den allerede før Kjøbenhavns Udvidelse synes at have været en brolagt Vei, som fra Byen førte ud til Nyboder i Forstaden, har den i Menigmands Mund sikkert ogsaa heddet „Stenbroen“ eller blot „Broen“.

De eiendommelige Gadenavne, som Kongen i 1641 gav den nye Baadsmandsby, og som tilligemed Numrene vare paamalede indtil ind i næste Aarhundrede, ere for en stor Del bevarede den Dag idag. De vestlige Gader fik Navne efter Urter og Blomster som Merian, Timian, Krusemynte, Salvie, Tulipan, Neglike og Rose; Gaderækkerne mellem Adelgade og Store Kongensgade derimod efter Pattedyr som Løven, Bjørnen, Ulven, Ræven, Haren, Kamelen, Elephanten, Hunden og Katten, mellem hvilke den phantastiske Enhjørning har forvildet sig. Nutidens Byggelyst, der har berøvet Nyboder dets gamle Grændser, har ogsaa hidført visse Forandringer i Gadenavnene; saaledes er Lavendelstræde med dens Fortsættelse Hjortestræde (senere Skolemesterlængen) bleven til Klærkegade; Løvegaden og Kattegaden ere forsvundne, Neglikegade (senere Kokkegade) Bjørnegade og Kaninstræde ere blevne til Fredericiagade, Pindsvinegade til Lorenzensgade, medens Hundestræde allerede i 1654 blev kaldet Elsdyrsstræde, derpaa „Nylængen“, „Nygade“ og endelig i vore Dage „Gernersgade“. Det er ovenfor (S. 518) berørt, at Planen om at give Nyboder, eller som dens officielle Navn skulde være „S. Anne By“, en selvstændig Sognekirke, ikke blev realiseret; S. Anna Rotunda eller „den trinde Kirke“ blev vel paabegyndt, men aldrig fuldført.

Da Nyboder var tagen i Brug, sørgede Chr. IV for, at der blev „forordineret“ en *Bager* derude ved Navn Abraham Holterman, som dog havde Ondt ved at konkurrere med de kjøbenhavnske Bagere og Høkere, hvorfor det i 1646 forbødes disse at bringe deres Varer derud. Sandsynligvis opslog en *Brygger* ogsaa sin Bopæl i „Bryggerlængen“. Den øvrige Kost, som neppe var synderlig rigelig eller god, leveredes som Naturalforpleining fra

Provianthuset, hvor den hentedes af Baadsmændene eller deres Koner og Børn og førtes til Hjemmet for at tillaves. For de syge og saarede Matroser havde Kongen allerede tidligere sørget, thi, siger han, „hvò som bliver udygtig til at fortjene sit Brød ved de Saar, han faar af Fjenden, skal forsørges af Kongen, og den, som saares af Fjenden eller i Kongens Tjeneste, skal underholdes og læges frit og nyde sin fulde Løn; men for andre Saar og Skader (ɔ: hvori man selv er Skyld) skal hver især betale". Det er første Gang, at en saadan Forpligtelse anerkjendes. Som Følge heraf ansatte Kongen en *Badskær* ved Bremerholm og indrettede samtidig (maaské i 1618) *Baadsmændenes Sygehus*, der laa ved „Bremerholms Laage" ikke langt fra Holmens Kirke, omtrent hvor Søkortarchivet laa i vore Dage inden Gammelholms Bebyggelse. Det blev i 1628 flyttet til et Sted mellem Gammelmønt og Regnegade, og bestyredes af en Forstander, som havde en Kok, en Kjældersvend og 2 Kvindfolk til Medhjælp. Sygehuset, „hvor saa mange tro Søtjenere med Suk hvilede deres fortrællede Lemmer og dødssyge Legemer, ja med Længsel leverede Gud deres angerfulde Sjæl", nød Indtægt af forskjellige Bøder, men kom dog snart i Forfald, indtil det i Frederik den Tredies Dage gjenoplivedes som „Kvæsthuset", og flyttedes hen i den store grundmurede Bygning paa Bremerholm, det saakaldte Seilhus. For Nyboderbefolkningens aandelige Velvære indrettede Chr. IV en *Skole*, som rimeligvis laa paa Hjørnet af Borgergade og Skolemesterlængen (Hjortestræde), altsaa paa den nuværende Frimurerloges Grund. Den kan betragtes som Kjøbenhavns første Almueskole og har vistnok bestaaet indtil vore Dage som Søetatens Drengeskole. Undervisningen var gratis, og Skoletvang kjendtes ikke. En Betalingsskole havde Holmens Folk iforveien i den af Chr. IV i 1628 stiftede *Holmens Skole*, der fik Lokale i Baadsmændenes ovenfor omtalte Sygehus, da dette flyttedes til Gammelmønt. Skolens egentlige Opgave var at uddanne Kordrenge til den hosliggende Kirke; derfor fik Skolemesteren, som tillige var Degn ved Kirken, Maanedskost lig med Kongens Skippere, mod at undervise 12 „Pöcker" (Skibsdrenge) i Læsning, Skrivning og Regnekunstens Begyndelsesgrunde. Andre Børn kunde dog ogsaa optages, men kun for en Betaling af 2 Skilling om Ugen, hvorfor Nyboders fattige Befolkning neppe søgte Skolen. I 1635 ansattes en Andenlærer eller Hører ved Skolen, som tillige var Graver ved

Holmens Kirkegaard. Børnene havde samme Ret til at synge ved Ligbegjængelser som „Davidsdegnene“ ved Vor Frue Skole; men Brudevielser vare forbeholdte de sidste. Herved saavelsom ved Retten til at opvarte Sognets Folk med Musik paa Høitidsaftener, blev Skolemesterens Stilling senere saa indbringende, at „ikke mange Rektorer i Danmark vare saa vel lønnede som han“. En tredie Skole, som ogsaa kom Nyboder til Gode, var den i 1647 stiftede *Navigationsskole*, „hvor Hans Majestæts Pöcker og Koffardi Skibsfolk saavelsom andre unge Karle, som dertil Lyst haver, informeres kunne“.

At Livet i Nyboder som allevegne, hvor en enkelt lavere Samfundsklasse afspærres for sig, ikke har havt noget tiltalende Præg er øiensynligt. Lind skriver, at det var en særdeles raa Klasse, som havde hjemme her, og minder om, at der i gamle Dage ikke kunde siges noget Værre om Kjøbenhavns Studenter, end at de „skikkede sig som Baadsmænd“. Bløde Sæder og fin Dannelse var overhovedet en Sjældenhed paa Chr. IV.s Tid og fandtes allermindst i Sømandsstanden. Hvor haardt det faldt at holde Orden i Nyboder, fremgaar af et Brev fra Kongen af 1641, hvori han skriver: „Der skal ogsaa tænkes paa, hvorledes Justitsen sammesteds kan holdes i Agt, førend man faar Harm derfor af disse Dannemænd, som findes deri; thi de kan gjøre Alt det, de vil, og Ingen kan faa at vide, hvem der gjør det“. Allerede i 1622 ses det, at Holmens Folks Kvinder vare saa slemme til at bruge Skjældsord og anden „ubekvem“ Tale, at Kongen truede dem med Tugthuset, men det maa vel erindres, at Præsterne tre Aar efter ligeledes advares mod at bruge Skjældsord i deres — Prækener. Synderlig hyggeligt kan der ikke have været ude i Nyboder, navnlig ikke om Natten, naar Alt laa indhyllet i det dybeste Mørke, og Uvedkommende havde derfor god Grund til at holde sig borte fra disse Enemærker. Det vides ogsaa, at Søfolkene hyppigt gav Anledning til Gadespektakler; navnlig herskede der i Modsætning til senere Tiders Venskab et mærkværdigt Had mellem Studenter og Søfolk, rimeligvis paa Grund af de førstes hovmodige og udfordrende pedantiske Væsen, en Følelse, der gav sig Luft i lignende Gadekampe, som senere mellem Studenter og adelige Lakeier og Officerer.

Af Christian den Fjerdes Nyboders Huse, der vare saa lave, at et voxent Menneske naade op over Tagskjæget, er der nu neppe et eneste bevaret. Afbildningen Side 524, set fra Hjørnet af

Enhjørningsgade og Resten af den skraatløbende Adelgade giver dog et tydeligt Begreb om de gamle saavelsom om de nyere to Etages Boliger. Den lidet imponerende Vagt eller Corps de garde med Klokkestablen, der indtager Billedets Midte, er kun 100 Aar gammel; den skriver sig fra 1787 og afløste en ældre lignende Bygning, som toges i Brug i 1694. Af den Tarvelighed, som oprindeligt herskede i disse Nybodershjem, og som enhver Beboer efter sin egen Smag maatte afhjælpe ved Blomster i Vinduerne, malede Skabe, Træbænke, Kjøkkentøi o. d., giver H. D. Lind følgende Skildring: „Vi gaa nedad den henved 25 Alen brede Gade, som danner en hæderlig Modsætning til det daværende Kjøbenhavns snevre Gyder; her er gode Betingelser for en uhindret Luftfornyelse. Allerede skinne de rødmalede Vindusskodder og Døre os imøde; de ere grelt afstikkende imod de hvidkalkede Murflader, hvis Grundmur ogsaa er mærkelig, eftersom Datiden ofte lod sig nøie med Bindingsværk i Ydermurene. Gadedøren er simpel, sammenslaaet af Brædder; den bestaar af to Halvdøre, hvoraf hver kan lukkes op for sig, og har som alle Husets Døre det saakaldte Klinkefald, men desuden en stor Træklaas. Have vi faaet Døren lukket op, maa vi bukke os for at gaa ind, thi Døraabningen er lav; i hele Leiligheden er der lavt til Loftet, lidt over 3 Alen. Vi træde først ind i den lille Forstue, 2½ Alen i Firkant, der fortsættes umiddelbart af et lille Kjøkken, som er fælles for Husets to Leiligheder. Kjøkkenet danner den eneste Gjennemgang til Gaardsrummet og faar kun Lys, naar vi aabne Gaarddøren, der ligner Gadedøren, men ingen Laas har. Hvert Hus bestaar, som sagt, af to Leiligheder, hvoraf den til Gaden indbefatter en Stue (knap 4 Alen dyb, 6 Alen lang) med 2 Fag Vinduer, og et Kammer (af samme Dybde, men 3 Alen langt) med et halvt Fag Vindu. Leiligheden til Gaarden ligner Gadeleiligheden, men har kun 1 Fag Vindu i den største Stue. De to Leiligheders Beliggenhed i Forhold til Verdenshjørnerne maa kaldes ret uheldig, idet begge Stuer i den ene Bolig, som vender mod Nord, kun i Sommermaanederne have en Smule Morgensol, medens den tilsvarende Naboleilighed mod Syd er besværet af Varmen, da Solen her staar paa netop i de hedeste Middagstimer. Autoriteterne synes ogsaa at have været sig denne Mangel bevidste, idet de godt kjende Forskjel paa „Solsiden“ og paa „Mørkesiden“ af Nyboders Huse. Udstyrelsen af Huset er

iøvrigt simpel; hvert Vinduesfag tæller 30—40 blyindfattede Ruder; Glasset er grønligt og kun lidet gjennemsigtigt; Gulvet bestaar kun af stampet Ler „ligesom udi alle Hans Majestæts Barakker“; det er disse Lergulve, som Byggekontrakten af 1636 hentyder til ved at omtale „Fyldingen inden udi Husene“. Væggene, der fremvise den raa Kalkpuds, Bjælke- og Bræddelofterne, hvorpaa Værelsets Vanddampe om Vinteren ville fortætte sig, kunne ikke tilfredsstille selv beskedne Fordringer om en hyggelig Bolig. Den største Mangel ved Leiligheden er dog den, at der ingen Ovn findes. Da Skorstensaabningen ikke er vendt ind i Stuen, kan Arnens Ild ikke opvarme dette Rum, men Kjøkkenet, som er udsat for Trækvinde, er det eneste Sted, Arneildens Varme kommer tilgode. Udenomsleiligheden er ikke saa mangelfuld. Kjælderen, som adskillige Steder er udgravet under Gulvet i det lille Kammer, maa være til megen Nytte, naar den blot ikke trækker Vandet fra den fugtige Grund til sig; Gaardsrummet, der ikke belemres af høie Tværbygninger, er luftigt og godt (20 Alen bredt); Loftsrummet under Tegltaget har ligeledes et anseeligt Areal; en Lem i Forstuen aabner Adgang hertil; Trappe eller Stige leverer det Offentlige dog ikke. Heroppe er der kun et tyndt Bræddeskillerum mellem dette Loft og Naboens; forneden ere derimod Husnumrene skilte ved en solid Grundmur. Tværskillerummene mellem Værelserne ere dog af Bindingsværk, ja Skærværket paa langs mellem Husets to Leiligheder bestaar af simple Brædder“.

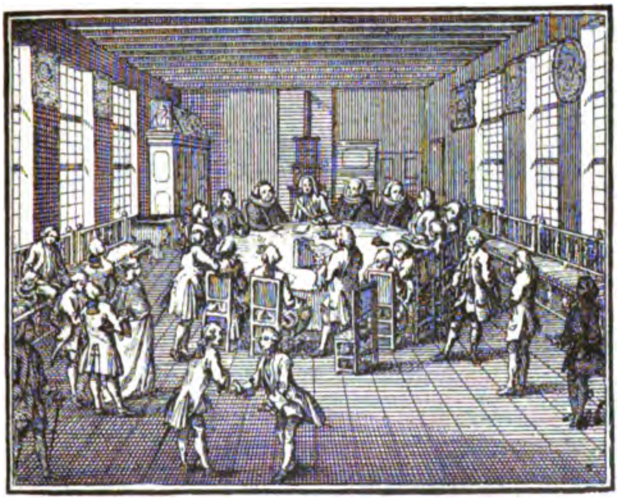
Ihvorvel Christian den Fjerdes personlige Interesse hovedsagelig gik i praktisk Retning, og han — som Rørdam bemærker — uden Tvivl vilde have vist *Universitetet* større Opmærksomhed, hvis det havde været et technisk Institut, blev dog hans Tidsalder overordentlig betydningsfuld for Universitetets Historie. Dette skyldes i første Række Kantslerne Niels Kaas, de to Christian Friis'er til Borreby og Kragerup samt Christen Thomesen Sehested, som alle vare lærde Mænd eller varme Beundrere af Videnskaberne. Det er ikke her Stedet at komme ind paa de Forandringer, der indførtes i det akademiske Studium, Oprettelsen af nye Professorater, Indførelse af Examiner o. d.; her skal kun mindes om de omfattende Byggeforetagender, der foretoges til Fremme for Universitetsstudierne eller til Gavn for Studenterne. Allerede under Kongens Mindreaarighed havde Regjeringsraaderne gjort Skridt til at realisere

et af Frederik den Anden paa Universitetets Grund paabegyndt Byggeforetagende, nemlig en Bopæl for de hundrede Studenter, der underholdtes af Kommunitetet (smlgn. S. 385), men skjøndt der blev indsamlet ret betydelige Pengesummer og Materialier, havde Sagen ingen Fremgang. Først i Aaret 1600 tog man fat for Alvor; Kirkerne i Sjælland, Skaane, Lolland, Falster og Møen maatte afgive en Del af deres Pengebeholdninger til Byggearbeidet, og den 26de Juni 1601 kunde Universitetets Rektor Dr. Niels Krag indvi det saakaldte *nye Kollegium* i Kongens og en Del af Rigsraadets Nærværelse. Kollegiet, der laa paa den Plads, som nu indtages af Universitetets Solennitetssal, fik imidlertid en ganske anden Anvendelse, end man fra først af havde tænkt; istedetfor at blive en Studenterbolig, indrettedes det til Forelæsningssale eller Auditorier, for hvilke der var stor Trang.

I Modsætning til de øvrige gamle og tildels forfaldne Bygninger, hvoraf „Studiigaarden“ bestod, var det nye Kollegium et anseeligt Stenhus paa to Etager, opført i nederlandsk Renaissancestil som saa mange andre af Christian den Fjerdes Bygninger og prydet med et Trappetaarn med Spir midt for Gaardfaçaden. Foroven var et stort Auditorium med to Kathedre, Bænke for Tilhørerne og i hver Ende af Salen en aflukket Stol med Vinduer, bestemte for Kongen og Kantslerne, naar de vilde overvære de akademiske Øvelser. I denne med panelede Vægge og tavlet Loft udstyrede Sal stod et høit grønt Skab, „hvilket oplades og staar aabent, naar Medici disputere, eller der er Promotion; derudi er at se for Alle og Enhver et Skeleton, som er et ganske Menneske med sine Lemmer og Ben (uden Kjød og Hud) alle Benene med Messingtraad sammennettet og fastgjort, staaendes ret over Enden med en Spade udi Haanden“. Dette Skelet blev senere flyttet til det anatomiske Theater. I et tilstødende Rum var Tyge Brahes Himmelglobus en Tidlang opstillet, inden den flyttedes til Rundetaarn (smlgn. S. 520). I nederste Etage var ligeledes et Auditorium med to Kathedre og Bænke, og i et Værelse ved Siden det forhen (S. 358) omtalte kunstige „Automaton“ eller Seirværk fra Chr. III.s Tid, som den russiske Czar havde afvist som Hexeri, og i 1608 blev skjænket Universitetet af Kongen. Det blev en Tidlang passet og vedligeholdt omhyggeligt, men længe før dets endelige Undergang i 1728, var det ved Vanrøgt blevet aldeles ubrugeligt. Allerede

i 1646 siger Kongen, at Seirværket var yderst forsømt. „Jeg er vis paa — skriver han — at det ikke haver været opdragen, siden jeg gav det til Universitetet, som er langt over tredive Aar siden, uanset samme Værk kan gaa Aar og Dag. Det Samme kan ogsaa lege Psalmer, som muligt de godt Folk intet skjøtter meget om at høre".

Det nye Kollegium dannede Universitetets østlige Længe, den nordlige bestod af den gamle *Konsistoriebygning* (smlgn. S. 211) og en tilstødende Professorbolig. I Konsistorii-Hus afholdt det akademiske Senat sine regelmæssige Forsamlinger og drøftede alle de for-

Konsistorium som Tamperret. Efter Rothes Reskripter.

skjellige Sager, der henlaa under Konsistoriets Kompetence, og her holdtes fra Juni 1681 den saakaldte Tamperret, i hvilken alle sjællandske Ægteskabssager bleve undersøgte og paadømte. I Skabene i Baggrunden af Forsamlingssalen opbevaredes en Del af Universitetets Archiv, en anden Del tilligemed dets Kapitaler opbevaredes i den saakaldte „Hvælving hos Konsistorium". Det ses, at der mellem Vinduerne hang Portraiter af Universitetets Velgjørere, deriblandt af Christian den Første, Christian den Tredie og Christian den Fjerde, ogsaa af Christoffer Valkendorf og flere andre Patroner og

Velgjørere. Under Bygningen indrettedes i 1626 to *Fængsler*, hvoraf det ene kaldtes „Studenterkjælderen", det andet „Bondekjælderen". I det første anbragtes de akademiske Borgere, der havde gjort sig skyldige i Gadeuordener og andre Forseelser, medens det andet Carcer var bestemt for andre af Universitetets Undergivne. Allerede Christian den Tredies Fundats viser, at der dengang existerede et eget Studenterfængsel, men det maa indtil 1626 have været paa et andet Sted. Det hørte til Pedellernes Forretning at arrestere Studenterne, opvarte dem i Fængslet og gjøre dette rent, hvorfor der tilkom dem Sportler. Vilde en Student ikke godvillig „indgaa *in carcerem*", foreviste Pedellen ham det akademiske Polititegn (*manus consistorialis*) en Metalhaand paa et Træskaft, den eneste Universitetet vedkommende Oldsag, der er bleven skaanet under Ildebrandene 1728 og 1807.

Det akademiske Polititegn. Efter Originalen.

Studiigaardens Vestside ud imod Nørregade bestod af to selvstændige Huse, forbundne ved en Mur, nemlig det *ældste Kollegium*, paa Hjørnet af Nørregade og Kirkegaarden (nuværende Frueplads) og den *ældste Kommunitetsbygning*, hvilke dog i 1623—24 bleve sammenbyggede til én Længe. Det første af disse Huse, en gothisk grundmuret Bygning med takkede Gavle, var, indtil det nye Kollegium opførtes, den egentlige Universitetsbygning, men blev i 1622 solgt til Kommunitetet og indrettet til Spisesal for Alumnerne, hvis Antal af Chr. IV i 1618 var forøget med 20 og i 1630 atter med 24. Hidtil havde Spisesalen været i den ovenfor nævnte ældste Kommunitetsbygning, der ogsaa hed „Studenterstuen" eller „det gamle Kloster" (smlgn. S. 386), en Bindingsværksbygning til Nørregade med et Trappetaarn til Gaarden. Indvendig — skriver Meiborg i Matzens „Universitetets Retshistorie" — var „Stuen" efter Datidens Skik broget malet; Lofterne vare gule, Bjælkerne røde eller brune, Døre og Vinduer røde eller grønne, Væggene brogede med Blomster. Meublementet bestod af en Kakkelovn, en Skjænk, Bænke til at sætte Kander paa, lange Borde og Bænke

samt trebenede Stole. Bordene dækkedes med Duge, med Kander, Fade og Tallerkener af Tin samt med korte Knive. Gulvet strøedes med Sand, og hvert Foraar smykkedes Stuen med Bøgeløv. Omtrent i 1627 flyttede Kommunitetsalumnerne over i den nye Spisesal, der synes at have været udstyret med rigt udskaaret Panel, og i Mai 1641 brændte den gamle Bindingsværksbygning ved en Vaadeild, som dog takket være Kongens personlige Nærværelse paa Brandstedet ikke afstedkom videre Ulykker. To Aar efter var Bygningen gjenopført, denne Gang af Grundmur.

Universitetsfirkantens Sydside begrændsedes ud til Frue Kirkegaard af en to Etages grundmuret Bygning i Renaissancestil, opført i 1545 (se S. 293). Den havde oprindelig været bestemt til

Adgangstegn til Anatomitheatret. Efter Th. Bartholins: *Cista medica.*

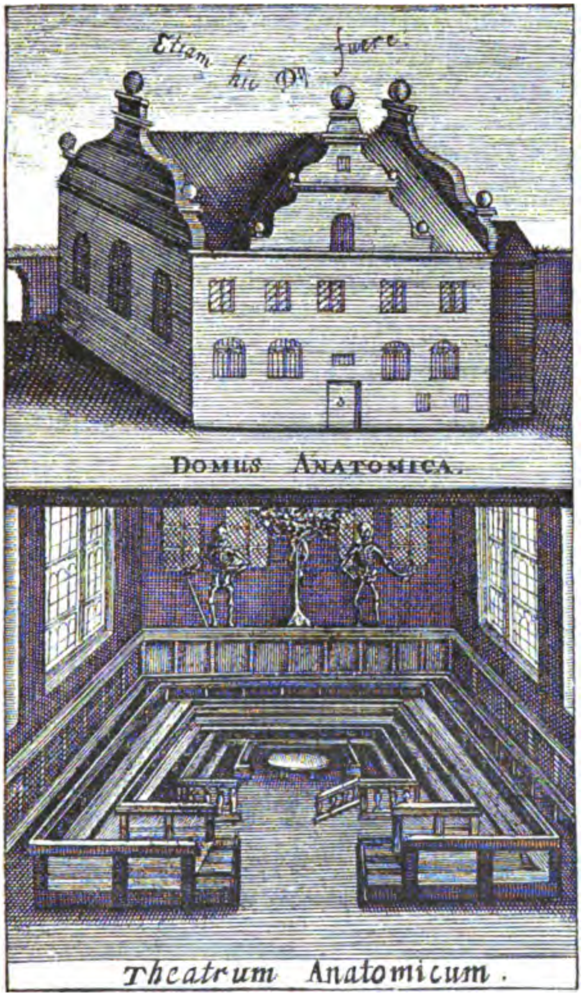
„Studenterboder", men indrettedes til *Bibliothek* i øverste Etage og Auditorium i nederste. Da den medicinske Professor i Rostock, Simon Pauli, i 1639 blev kaldet til Kjøbenhavn for at beklæde den nyoprettede Lærestol i Anatomi, Chirurgi og Botanik, blev nederste Etage i Bibliotheksbygningen, eller som det kaldtes: „det gamle Auditorium" indrettet til *det første anatomiske Theater* i Danmark, hvorefter hele Huset fik Navnet: *domus anatomica.* Ligesom denne Institution blev epokegjørende for Lægevidenskabens Udvikling og Studium herhjemme, saaledes er der ingen Tvivl om, at det var en Begivenhed i Byens Annaler, da Simon Pauli den 3die Marts 1645 holdt sin første offentlige Dissektion af en halshugget Kvindesperson „udi mange fornemme Folks Aasyn". Tidligere var Anatomien bleven betragtet med Afsky, og Læger som Anders Christensen, Caspar Bartholin og Ole Worm havde enten maattet opgive disse Øvelser helt eller nøies med Sektion af Dyr; nu var Videnskaben med Et nobiliteret. Adgangstegnet til disse Forelæsninger, som be-

taltes med 6 Mark, var en rund Skilling, paa hvis ene Side læstes: „Anatomisk Adgangstegn“, paa den anden saas et Dødninghoved, korslagte Ben og spirende Ax med Omskriften: „De tørre Ben skulle grønnes lig Sæd“.

Det anatomiske Theater bestod af forskjellige Smaaværelser til Præparering af Kadavere, et Kjøkken, en Forhal m. m. og endelig en høi, firkantet rummelig Anatomi-Sal med fire Rækker Bænke, amphitheatralsk anbragte, saaledes at de nederste vare de fornemste og bestemte for Professorer, Doktorer i Medicinen og fornemme Gjæster. Midten af Værelset indtoges af et Bord, som kunde dreies til alle Sider, og var omgivet af en Skranke for at holde altfor nærgaaende Tilskuere tilbage. Simon Pauli opstillede et mandligt og kvindeligt Skelet i Salen, hvilke han gav Navn af Adam og Eva, og mellem hvilke Træet med Slangen var anbragt. Her fandtes ogsaa adskillige Dyreskeletter, og det er værd at fremhæve, at Simon Pauli viste særlig Interesse for den nordiske Fauna og i ét Program af 1644 udtalte Haab om, at Skeletter og udstoppede Dyr fra Norge, Island, Grønland og andre til den danske Stat henhørende Lande efterhaanden kunde blive samlede her. Forskjellige Steder i Bygningen og enkelte Skeletter vare efter Datidens Skik betegnede med latinske Vers; saaledes læstes over Indgangen: „Her ser Du, Vandringsmand, enten Ben eller sønderdelte Legemer; her løser og forener Kunsten Naturens Værk“. I et af de tilstødende Værelser stod et af Chr. IV skjænket Sangværk eller Positiv, hvis Toner skildres som smukke, og som „kunde lyde og spille af sig selv“, naar det var optrukket.

Husets øverste Etage indtoges af *Universitetsbiblioteket* eller en Del af det, thi en Donation af Tolderen Frands Willumsen (af 1565) det saakaldte *Bibliotheca Franciscana* eller „Frands Tolders Liberi“ var opstillet i et særligt Lokale paa Frue Kirkes Loft. Netop paa Chr. IV.s Tid modtog Bibliotheket meget betydelige Forøgelser først ved den medicinske Professor Anders Lemvigs Testamente af 1601: 3000 trykte Bøger og 175 Manuskripter, derpaa som Nytaarsgave fra Kongen den 1ste Januar 1605 saagodtsom hele det kongelige Haandbibliothek fra Kjøbenhavns Slot, der var samlet af Chr. III og Fred. II. Af Bøgerne, der talte over 1000 Bind foruden endel Manuskripter, vare mange pragtfuldt indbundne i Fløil og med Sølvspænder. Hertil kom Afleveringer fra de konge-

lige Historiografers og andre Historieskriveres Efterladenskaber som fra Hans Svaning, Anders Sørensen Vedel, Niels Krag, Venusinus,

Det første Anatomitheater. Efter Th. Barholin: *Cista medica.*

Lyskander, Arild Hvitfeld o. fl., hvorved Universitetsbiblioteket blev Opbevaringsstedet for en rig Skat af Kilder til Fædrelandets Historie, og endelig Bogtrykkernes Forpligtelse til at aflevere et

Exemplar af enhver Bog, de trykkede. Paa Grund af denne overordentlige Tilvæxt kneb det med Pladsen, og Bibliotheket fik først et passende Lokale, da det i Begyndelsen af Frederik den Tredies Regjering flyttedes til Loftet over Trinitatis Kirke.

Medens Universitetets Grund hidtil kun havde indtaget en Fjerdedel af den nuværende Universitetsfirkant, udvidedes den betydeligt i Christian den Fjerdes Tid, idet Nordsiden ud til daværende Skidenstræde (Krystalgade), som Chr. III havde skjænket til Stadens tre Sognekirker (smlgn. S. 314), tilskjødedes Universitetet ved et kongeligt Gavebrev af 2den August 1600 til Anlæg af en „medicinsk Have“, hvori der skulde „ympes og plantes, synderlig Simplicia“. Denne Have, som laa omtrent paa det nuværende naturhistoriske Museums Plads, var *den første botaniske Have* i Danmark og indrettedes af Professoren i Physik, Venusinus, der tillige var kongelig Historiograf og senere blev Forstander i Sorø.

Mere populair end nogen anden af Christian den Fjerdes Bygninger og Institutioner i Kjøbenhavn er dog maaské *Regensen*, den berømte Fribolig for 120 Studenter, som den Dag idag staar ved Magt, altid har ligget paa samme Plads, og hvis Betydning for Studenterstanden neppe kan overvurderes. Tanken om at indrette „Studenterboder“ havde, som vi have set, været oppe flere Gange, men var bestandig stødt paa uventede Hindringer, indtil Kongen i 1618 laante Kommunitetet 9000 Rdlr. til Indkjøb af den bekjendte Gaard paa Kjøbmagergade. Det var en gammel Adelsgaard med et stort Tilliggende af Udbygninger og Haver, som havde tilhørt Kantsleren Christian Friis til Borreby og efter ham hans Enke, Mette Hardenberg. Herman Zesterfleth, som i Aaret 1600 var i Kjøbenhavn, kalder Gaarden „et næsten kongeligt Palads“, men dens Beliggenhed kan dog ikke have været heldig, da Hovedbygningen vistnok laa ud til Kannikestræde. I de Sale, hvor Landets første Mænd snart havde ført politiske og videnskabelige Samtaler, snart havde hengivet sig til Bordets Glæder, eller hvor Riddere og Adelsdamer havde traadt Dandsen, indrettedes der nu tarvelige Smaakamre med Kakkelovne for fattige Studerende. Ombygningen tog forholdsvis lang Tid; først i 1623 kunde de første Alumner flytte ind, og det varede endnu fem Aar, før samtlige Studenterboliger vare færdige. Dog bærer en i Muren indsat Sten den Indskrift, at „Chr. IV Danmarks og Norges stormægtige Konge helligede og

viede denne Fromhedens Bolig til Gud og Frelseren som et Middel til den sande Religions rigere og frodigere Udbredelse i de nordiske Riger i Aaret efter Christi Fødsel 1623". Man har ingen Afbildning af den gamle Regens, der stod indtil den store Brand 1728, men Saameget synes sikkert, at den havde tre sammenbyggede Længer ligesom nu til Kannikestræde, Kjøbmagergade og daværende Skidenstræde. Gaarden havde vistnok baade Spir og Taarne, Gavlene vare sirligt udbuede omtrent som paa Holmens Kirke, men Façadens Physiognomi har dog udadtil gjort et vist alvorligt fængselsagtigt Indtryk ved de for Vinduerne indmurede Jernstænger. Længen til Kjøbmagergade, som vistnok kun havde én Etage (de øvrige havde to) blev i 1627 indrettet til et Kapel eller en Bedesal, som otte Aar efter forsynedes med Prædikestol, Alter, Altertavle, hellige Kar, ja med Orgel, og blev en almindelig *Studenterkirke*. Den indviedes den 25de October 1635 i Kongens og Hoffets Nærværelse, men viste sig snart at være for lille i en Tidsalder, da Alle vare forpligtede til at møde ved Gudstjenesten. Derfor lagdes Grundstenen til Trinitatis Kirke i 1637, og efter at denne i 1656 var bleven tagen i Brug som udelukkende Studenterkirke (indtil 1683), blev Regenskirken kun benyttet til Alumnernes daglige Morgen- og Aftenandagt, religiøse Øvelser o. d. Indadtil mod Gaarden havde Regensen et venligt og hyggeligt Ydre; her var ingen Jernstænger for Vinduerne; et Trappetaarn med Spir smykkede Kirkefløien, Længen mod Kannikestræde, gjennem hvilken Hovedindgangen var, synes at have havt en Portbygning, der skjød sig frem i Gaarden, og midt i denne strakte en stor Græsplaine sig med Lindetræer. Den vestlige Del af Regensens Grund, der naaede helt ned til Borchs Kollegium, overlodes Universitetet til to nye Professorresidentser. Saalænge Gaarden var under Ombygning, kaldtes den „Kantslerens Gaard", „Studenternes Vaaninger" eller simpelthen „den nye Bygning i Kannikestræde", men senere blev dens officielle Navn: *Collegium regium*, hvilket atter fortrængtes af Regensen. Rørdam anser det for tvivlsomt, om denne Benævnelse har Noget med *Rex* at skaffe, og tror snarere, at den stammer fra de middelalderlige akademiske Forhold, hvor slige Fællesboliger for Studenter havde en Magister *regens*, som havde Opsyn med Beboernes Samliv og Øvelser. Af de gamle Sten er der ikke Meget tilbage nu; dog siger Reinhardt, at Murene i de to nederste Etager i den østlige

Halvdel af Længen til Kannikestræde ere fra den gamle Kantslers berømte Gaard, og at det vistnok er de rundbuede Vinduer i denne, hvoraf der den Dag idag ses Spor ovenover de nuværende firkantede Vinduer.

I en vis Forbindelse med Universitetet som privat videnskabeligt Apparat stod den af Oldgranskningen og Medicinen høit fortjente Professor *Ole Worms Museum.* Det var anbragt i hans Professorresidents i Kannikestræde og hørte til Byens største Seværdigheder. Wolf skriver herom: „At jeg og ikke forbigaar jo ogsaa med Berømmelse skriver om Dr. Olai Worms Medicine Kunstkammer, hvorudi findes og med stor Forundring er at se meget sælsomme og underlige Rariteter og Tingester af Adskilligt, som man med Forundring en Del tilforn ikke haver set, hvilket mange fyrstelige Personer saavelsom og Gesandter, der til Kjøbenhavn ankommer, det begjærer at se for dets store Berømmelse Skyld og Afsagn paa fremmede Steder, hvilke sig derover høilig forundrer og det ikke noksom love og berømme kan. Hvilket de til et Vidnesbyrds Tegn, at de det set haver, med deres egen Haand hos hannem det udi en Bog testerer og vidner“. Museet indeholdt et broget Kaos af alle Slags zoologiske Gjenstande, udstoppede Dyr, Skeletter, Kranier, Konchylier, Fugle, Fiske, Metaller, Oldsager, ethnographiske Mærkeligheder, Apothekervarer o. lign. indtil ligefremme Rariteter og Snurrepiberier.

De foran (S. 298) omtalte Onder, hvorpaa Christian den Tredies Fattigordinants af 1549 skulde raade Bod, bestod endnu uforandrede; Byen saavelsom Landet var oversvømmet af Tiggere og Omløbere, saaledes at Chr. IV i 1597 udsendte et aabent Brev „om Løsgjængere i Sjælland“, hvori det bl. A. hedder: „at som det erfares, hvorledes allevegne her udi Riget skal have forsamlet sig en hel Hob Løsgjængere, som omstrippe og omløbe fra et Sted til et andet, og iblandt Borgere, Præster og Bønder bedrive megen Modvillighed og Bedrageri, en Part udgivende sig for Krigsfolk, som søge en Herre, Andre for Studenter eller Præster, somme sigende dennem at være tjenesteløse, saa har Hs. Maj. affærdiget og med deres nødtørftige Maanedspenge forsynet tre navngivne Brevvisere for i Sjælland at eftertragte og paagribe samme Løsgjængere og sende dem til vort Slot Kjøbenhavn“, hvorfor han nu beder og byder Lehnsmændene saavelsom Adelen paa dens Godser at gaa

Brevviserne tilhaande med Folk, Jern o. l. Disse Ordrer, som med visse Mellemrum gjentoges, gik navnlig ud paa at skaffe føre og stærke Folk tilveie tjenlige til grovt Arbeide, hvorved Kongen paa éngang opnaaede at tilveiebringe større Sikkerhed i Byerne og paa Landet og erhverve en billig og rigelig Arbeidskraft. Da Tidens Løsen blev at ophjælpe „Manufakturerne“ og gjøre den Kraft, der ellers vilde gaa tabt for Landet, saa frugtbringende som muligt, grundlagde Kongen i 1605 et *Tugthus* i Kjøbenhavn ɔ: en Tvangsarbeidsanstalt for Løsgjængere, som først indrettedes i det gamle Farveri i Farvergade (smlgn. S. 415), der en Tid havde været i Tyge Brahes Besiddelse. Pladsen var imidlertid for knap, hvorfor Tugthuset faa Aar efter flyttedes til det saakaldte „Lille Helliggesthus“ ved Helligaands Kirke og derfra atter til Helligaandshospitalets gamle Bygninger mellem Graabrødretorv og Kirken. Der blev nu anstillet en formelig Jagt paa Løsgjængere, og den daværende Statholder i Kbhvn., Breide Rantzau, fik Befaling til at lade optage saa mange Mands- og Kvindespersoner, som han kunde overkomme i Staden og andetsteds og indsætte dem i Tugthuset. I Begyndelsen styredes Anstalten af en Foged; Lemmernes Klæder og Sko forarbeidedes paa Stedet selv, Provianten leveredes fra Slottet eller Proviantgaarden, og Maden tillavedes af Tugthusets Kok. I 1606—1607 var der 44 Drenge i Tugthuset, i 1609—10 steg Tallet til 96, det følgende Aar til 70 Drenge og 60 Kvindfolk, hvorpaa det atter gik noget tilbage. Et Antal Haandværksmestre, ialt 26, vare ansatte som Lærere ved Stiftelsen; der nævnes en Possementmager, en Tapetmager, en Væver, en Uldbereder, en Hatstafferer, en Perlestikker, en Skræder og navnlig en stor Deel Vandtmagere, thi Hovedproduktet var Klæde, hvoraf der leveredes store Masser til det kongelige Klædekammer. Kvinderne leverede Blaargarn, Hørgarn og Traad, Dynevaar til de kongelige Slotte, Sække, Sadelgjorde, Blaarlærred, Traad til Kongens Fuglefængere, Garn og Vaad til Fiskemesteren, Lærred til de kongelige „Kontrafeiere“, Dreielsduge, ja de gamle Tapeter fra de kongelige Slotte bleve istandsatte her. Forretningen var dog ikke indbringende; ja den kunde endog ikke dække Udgifterne, og Sundhedstilstanden var bestandig slet. Mange af Lemmerne døde, og da Pesten udbrød i 1619, blev hele Virksomheden standset og Tugthuset lukket.

To Aar efter, i 1621 oprettedes det paany tilligemed et *Børnehus*, hvor Ungdommen baade kunde oplæres til et nyttigt Haandværk og vænnes fra Lediggang. Tugthuset og Børnehuset vare to selvstændige Stiftelser, og naar de i Regelen nævnes under Et, ligger det i, at deres Bygninger stødte op til hinanden og dannede et eneste Komplex. Det var atter det gamle Helligaandshospitalsbygninger, som toges i Brug, omdannede og udvidede med Nybygninger, men det er iøvrigt vanskeligt at komme til fuldkommen Klarhed om de topographiske Forhold paa dette Sted, som i Tidernes Løb er undergaaet saa mange Forandringer. Det skal kun bemærkes, at det S. 221 afbildede Begravelseskapel, der havde været Hospitalets Sygestue, nu blev indrettet til Arbeidsstue og Sovekamre for Kvinderne, hvorfor Døren til Kirken blev tilmuret. I Nærheden heraf laa Forstanderskens Hus, et Vaskehus og Drengenes Sovekammer. Boghandler Linds Gaard paa Graabrødretorv, som oprindelig havde været Fængsel for Munkene (S. 40) og derpaa Byens Fængsel (S. 505) blev nu Kirke, Skole og Skræderkammer; i Kirken skulde iøvrigt ikke blot Tugt- og Børnehusets Beboere søge, men ogsaa alle indfødte Læredrenge hos fremmede Haandværksmestre, hvis Rettroenhed droges i Tvivl. Paa nuværende Graabrødetorv ved Siden af Tugthuskirken opførtes et overmaade langt Bindingsværkshus paa to Etager for Olmerdugs- og Silkevæverne, hvilket strakte sig langs Torvets nuværende Sydside hen til Niels Hemmingsensgade. I denne Gade laa en Stald samt en stor Bygning tværs over Gaden mellem Arbeiderbanken og den nuværende Sparekasse (dækkende den største Deel af den sidstes Grund) med en Gjennemkjørsel: „*Tugthusporten*“, som i 200 Aar gav den nordlige Del af Niels Hemmingsens Gade Navn. Derpaa fulgte det S. 306 omtalte „Lille Helliggesthus“, hvori der var Klædevæveri, endvidere en lang Bygning, hvori der var Kjøkken, Borgerstue, og hvor Fogden havde Bolig og endelig en Hampebankemølle og en Valkemølle, der dreves ved Hestekraft. Terrainet var overhovedet stærkt bebygget og meget uregelmæssigt, saaledes at Husene ikke dannede nogen architektonisk Enhed; kun Helligaandskirken med sit smukke Spir ragede høit op over Omgivelserne og beherskede dem. Da Børnehuset indrettedes, blev den gamle Hospitalshave eller *Urtegaard* nedlagt og indrettet til Begravelsesplads for Sognebeboerne, hvilket just ikke var heldigt i hygieinisk

Henseende, ligesom de adelige Brevkister, der havde staaet i et Rum her, flyttedes til Vor Frue Kirkes Loft, hvor de brændte i 1728.

I Spidsen for Dobbeltanstalten stod en af Rentemestrene eller en anden fornem Mand, som skulde besøge den hver Dag eller mindst hveranden, men da de herover forsømte deres Embedspligt, blev i 1633 Captain *Hans Markdaner* til Søgaard *Direktør* eller Forstander, i 1635 *Johan Blücher* og endelig *Erik Bayer*, hvilke Alle havde Bolig i Børnehuset. Under Forstanderen sorterede fire fornemme kjøbenhavnske Borgere som Tilsynsmænd, endvidere en *Foged* med udstrakt Straffemyndighed (korporlig Straf, forøget Arbeide eller Afkortning i Maden), en *Tugthusskriver*, der stod for Udspisningen, en *Underskriver*, en *Portner*, Arbeidsfolk m. fl. Børnehuset havde en særlig Forstanderske: „Børnehuskvinden“. Til Anstalten var der endvidere knyttet en *Præst*, hvis Embede ikke var nogen Sinekure, thi han skulde ikke blot hver Søndag til forskjellig Tid prædike i Børne- og i Tugthuset, og de to Gange om Ugen undervise Alle „den ene efter den anden“ i den christelige Børnelærdom, men det var ham paalagt de øvrige fire Dage om Ugen at lære dem Skrivning, Læsning og „gemen“ Regning. En *Bartskær* havde Tilsyn med Børnenes Sundhedstilstand og skulde udføre de Ordrer, der gaves ham af *Medicus*. Den berømteste af de Læger, der vare ansatte ved Børnehuset, var den kongelige Botaniker Dr. *Otto Sperling*, hvis Skjæbne blev indviklet i Korfitz Ulfeldts, og som døde i Blaataarn som Fange Juledags Morgen 1681. Leonora Christine har i „Jammersmindet“ hædret hans Troskab mod den Ulfeldtske Familie, og han har selv i sin nys af Birket Smith udgivne Selvbiographi leveret vigtige Bidrag til Belysning af Datidens Sæder og Tilstande.

Medens Tugthuset nærmest var en *Straffeanstalt*, i hvilken Fangerne i Regelen, skjøndt ikke altid, indsattes ved Lov og Dom, var Børnehuset — som Dr. Dyrlund siger — fornemmelig en *Tvangs-Opdragelsesanstalt* for forsømte Børn (baade Drenge og Piger), som bleve revne bort fra deres frie Gade- og Tiggerliv, undertiden med Magt. I en trykt Forordning af 1621 bemærker Kongen udtrykkelig, at han har ladet de to Stiftelser indrette hver for sig, „paa det Børnene ikke skulle forvides udi noget Tugthus og hos dennem at være opfødte, som for uærlige Gjerninger indsatte ere“. Som man heraf ser, var Tugthusets Rygte ikke det bedste, og Forældrene maatte

yderligere beroliges med den Forsikkring, at Børnene ikke skulde bruges og undertvinges til evig Trældom, men have en vis Læretid, indtil 19 Aars Alderen.

Da Tugt- og Børnehuset efter Pesten kom istand paany, udstedte Kongen et Brev, hvori det paalagdes Lehnsmændene i Riget at skaffe 50 navngivne Personer tilveie, som tidligere havde været i Tugthuset, men ikke havde indfundet sig igjen, da det blev befalet. Magistraten i Kjøbenhavn fik Ordre til at optage 10 Drenge og 10 Piger paa Gaden blandt dem, der løb om og tiggede, og allerede i November 1621 var der 447 Personer i Tugthuset, deriblandt 183 Piger. I Vintermaanederne gik Tallet ned, vistnok paa Grund af Sygdom, men den 31te Marts 1623 var der 273 Drenge og 176 Piger i Anstalten, ikke blot fra Kjøbenhavn, men ogsaa fra Provindskjøbstæderne, ja fra Norge. En halv Snes Aar efter manglede der atter Arbeidskraft, saaledes at Kongen udskrev 202 Drenge, som „godvilligen“ vilde begive sig i Tugthuset; i 1640 manglede der atter 100 Drenge. Hovedmassen af Børnehusets Befolkning var dog Løsgjængere og Tiggere, men der fandtes ogsaa vanartige Børn, som f. Ex. Drenge, der satte sig op imod deres Forældre, en Dreng, der havde slaaet en Karl ihjel o. lign. Kvinder, der havde født i Dølgsmaal, letfærdige Fruentimmer, en forrykt Student, en foregiven Besat o. d. bleve anbragte i Tugthuset, ja i 1634 indsattes her en Præstekone og hendes to Døttre, der havde forset sig med Dands og Drik i en Kirke. Af voxne Mandfolk synes der kun at have været faa i Anstalten; i 1621 nævnes kun 9 Fanger, der vare komne fra Holmen. I 1640 gav Kongen Befaling til, at hans Fyrbøder Kristen, der havde faaet 30 Daler paa Haanden for at drage ud af Landet og „agere en Soldat“, skulde indsættes i Tugthuset, fordi han uden videre var forbleven i Kjøbenhavn, hvorhos han „skulde accepteres solenniter, som slig en Soldat vel anstaar“, det vil sige: straffes med Prygl. Alle disse Mennesker levede dog ikke mellem hverandre; der holdtes streng Kontrol med, at Drengenes Børnehus, Pigernes Børnehus og Tugthuset ikke havde nogen indbyrdes Forbindelse; Dørene til dem skulde altid være aflaasede, og det tillodes kun Kvinder at forrette den huslige Gjerning i Pigernes Børnehus.

Bortset fra Tugthuset, hvor Arbeidet var drøiere, og hvor der endog fandtes en Rasphusafdeling, kan Livet i denne Anstalt

neppe kaldes haardt, hvis Kongens Instruxer og Befalinger vare blevne overholdte. Det var Kongens Villie, at Børnene skulde have det godt og pleies godt. Arbeidstiden var fra Kl. 5 om Morgenen (det Sædvanlige i hin Tid) til Kl. 10 om Formiddagen, derpaa atter fra Kl. 12 til 5; Børnene skulde være renligt og varmt paaklædte, have Sko og Træsko og flittigt besøge Anstaltens Badstue. Hver Uge skulde de have rene Skjorter og Lagner og om Vinteren dobbelte Sengklæder. Efter Datidens Skik laa der indtil 3 Børn i hver Seng. Føden var rigelig og god; der sørgedes for, at de Syge fik fersk Mad og de Voxne større Rationer end Børnene, og det er charakteristisk, at Fogden „for Alting“ skulde sørge for, at Børnene fik Øl nok, at de ikke bleve nødte til at drikke Vand. Var en Brønd benyttet, blev den derfor strax aflaaset, „paa det Børnene ikke skulde faa Tilfælde deraf at drikke“, thi man ansaa Vand for usundt og skadeligt. Det var navnlig vævede Stoffer baade finere og grovere, simplere og kunstfærdige, der forarbeidedes i Børnehuset: vævede Tapeter, Fløil, Silke, Klæde og „Kaffa“, men fornemmelig Lærred, hvoraf der forbrugtes saa store Masser i Landet, at det vakte alle Fremmedes Forundring. Der undervistes dog ogsaa i alle Slags andre Haandværk: Skomageri, Possementmageri o. lign. Pigerne lærte Strikning, Syning og Knipling, „saaledes som det forarbeides i Nederlandene“, ja Kongen tog sig af særlig begavede Drenge og sendte dem til Udlandet for at oplæres i visse Professioner. Saaledes blev to af de bedste og bekvemligste Drenge med Skibsleilighed sendte til Frankrig for at lære Seildugsvæveriet. Drengene forblev i Reglen i Børnehuset til deres nittende Aar, men de tre sidste Aar som Svende; deres Arbeide betaltes dem da med en vis Sum for hvert Stykke, som opsamledes og udbetaltes dem ved deres Afsked. Samtidig skulde de have en Klædning med Kappe, Hat, Sko, Krave og Skjorte med paa Veien og, naar de bosatte sig, et halvt Aars Husleie og en Maaneds Proviant. Skikkede de sig ikke vel, kunde de imidlertid indsættes paany, indtil de kunde „vide sig selv at regjere“. Hvad Pigebørnene angaar, var deres Lære- og Tjenestetid ligesom Drengenes; dog kunde de forlade Anstalten i Utide, naar Nogen begjærede dem til Ægte, men ogsaa de kunde indsættes igjen, hvis de ikke øvede det Haandværk, de havde lært, eller undlod at søge Kirken.

Tugt- og Børnehuset var et efter Datidens Forhold storartet industrielt Etablissement, og dets Varer vel anskrevne Hvert Stykke var forsynet med et Kontrolmærke af Bly med Angivelse af Alenantallet og Prisen. Kongen, der selv benyttede dets Fabrikata i udstrakt Maalestok, nærede en levende Interesse for det; Sperling siger i sin Selvbiographi, at han „elskede det“. Men det kunde ikke opretholdes. Udgifterne oversteg Indtægterne; der indtraadte en aarlig Underbalance, som forgjæves søgtes afhjulpen ved at lade en Tavle („Tugthustavlen“) gaa om i alle Kjøbstæders Kirker om Søndagen, forskjellige Misligheder gik i Svang, og Sygeligheden var uophørlig stor. Af Christian den Fjerdes Breve ses det, hvilke Kvaler han uophørlig havde med at faa Ledelsen af denne Anstalt i gode Hænder. Markdaner, som i 1633 blev Direkteur eller „Generalissimus“, var ikke Posten voxen; halvandet Aar efter siger Kongen, at „man formærker liden Profit af hans Guvernement“, hvorfor han blev afskediget. Under hans Efterfølger Johan Blücher kommer der nye Klager op. Det er paa høie Tid, at Fogden og de Andre blive sete paa Fingrene; der snydes paa Fetallien og Brændselet, Regnskaberne ere ikke ordentlig førte, Sundhedstilstanden er slet. Overhovedet kjæmpedes der bestandig med Sygdom; i 1626 var Dødeligheden saa stor, at nogle af Børnene sendtes til Roskilde Hospital, skjøndt Børnehuset havde sine egne Sygestuer; i 1638 fandt man paa at indlægge dem i Baadsmændenes ovenfor omtalte Sygehus. Alle Forholdsregler frugtede Intet; Apothekerregningerne voxede, man røg med Enebærris, indforskrev Multebær (mod Skjørbug) fra Norge, forandrede Udspisningen, saaledes at der uddeltes mindre Saltmad, Alt forgjæves. Kongen var mest tilbøielig til at skyde Skylden paa Lægerne, hvorfor de hyppigt vexlede. Om Ambrosius Rhode skriver han, at han skal afskaffes, „fordi han kurerer Børnene derinde, at de efter hinanden kommer henad Kirkegaarden“, men da Sperling blev Læge ved Børnehuset, var Forholdet det samme. „Der var mange Drenge — skriver han — og altid mange syge, stor Urenlighed og Stank i deres Sovekamre, hvilket alene kunde foraarsage Sygdomme nok, og efterdi tre, fire, ja fem Drenge sov sammen, smittede en Syg strax den anden, saa at jeg altid havde stort Besvær med Drengene“. To Maaneder efter fik Sperling Pletfeber ved Smitte fra en Dreng; senere er han tilfreds over, at der har været faa Febre og kun

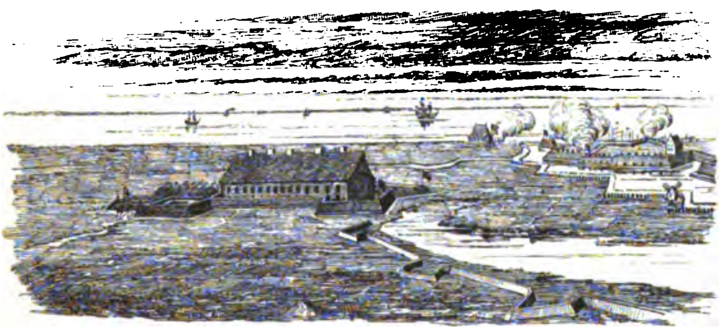
„den ordinaire Skabethed". Under disse Forhold er det intet Under, at Fabrikationen gik tilbage; „Kongens Sind faldt derfra"; Silkevæveriet, Farveriet, Klædefabrikationen og Valkemøllerne maatte overlades til Private, og Anstalten førte en hensygnede Tilværelse i Christian den Fjerdes sidste Regjeringsaar. Da han var død, ophørte Forsyningen med Arbeidskraft, og hele Værket gik i Staa. Frederik den Tredie overlod Fattigvæsenet i Kjøbenhavn en Plads i Børnehuset, hvori de kunde indsætte „fremmede Tiggere og Andre, som stærke vare, og dennem med Arbeide tvinge"; dog vilde Kongen aldeles ikke have nogen Udgift deraf. Endelig solgtes samtlige Bygninger og Grunde i Marts 1650 til Hofapotheker Samuel Meyer for 16000 Rdlr. og 1000 Rdlr, for Inventariet. De to nærmest op til Helligaandskirken liggende Huse afhændedes til denne; de øvrige Bygninger eller nogle af dem stod endnu under Beleiringen, da de benyttedes til Ophold for de svenske Fanger, men udparcelleredes derpaa.

En lignende, men *kommunal* Anstalt under Fattigvæsenet, som dog tillige havde Charakter af et Vaisenhus, var *de Fattiges Børnehus*, der oprettedes i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede, eftersom det i Aaret 1600 var blevet forbudt at optage Børn i Helligaandshospitalet. Det laa først i Store Helliggeistræde (Valkendorfsgade) mellem den nuværende Sparekasse og Postgaardens Grund, flyttedes i 1631 til Møntergade ligeover Poul Fechtels Boder og kom endelig i 1651 til at ligge ved Siden af Pesthuset indenfor Peblingsøen, hvilken Anstalt det ogsaa havde havt til Nabo i Valkendorfs Gade indtil 1619. Wolf fortæller, at Børnene her lærte at læse og skrive, spinde Uld, væve og „andre nyttige Kunster og Arbeid at gjøre", Pigebørnene desuden at sy, kniple, knytte Strømper, Nattrøier og „Andet, som det Kvindekjøn kunde sig ærligen føde med." Bespisningen var god, Klæderne renlige, og Anstalten havde sin egen Badstue. Tolv af Kjøbenhavns „fine og fornemme Borgere" havde Tilsyn med Driften, og det følger af sig selv, at dette Børnehus ogsaa havde sin Prædikant, Skolemester og Bartskær. Det nedreves ved Svenskernes Ankomst til Kjøbenhavn i 1658, men havde iøvrigt en bedre Skjæbne end Christian den Fjerdes Børnehus, da det opstod i fornyet Skikkelse paa Christianshavn efter Krigen.

Det gamle *Helligaandshus*, der var stiftet af Biskop Johannes Krag i Slutningen af det 13de Aarhundrede (se Side 41), og som var blevet saa betydeligt udvidet ved Christian den Tredies Forsorg (S. 301 o. flg.), undergik store Forandringer i hans Sønnesøns Tid, ligesom det da fik sit nuværende Navn: *Vartou.* I Marts 1600 havde Kongen givet Hospitalet en ny Fundats, som indeholdt Bestemmelser om Forstanderen og hans Pligter, Udspisningen, Lemmerne, Tyendet o. s. v. Det ses heraf, at der skulde holdes 50 fattige og syge Folk paa Sengene, og 10 (med smitsomme Sygdomme) paa den tilliggende St. Jørgens Avlsgaard (de 60 saakaldte *kjøbenhavnske* eller *Stadssenge*); dog kunde Folk kjøbe sig ind i Hospitalet for en Kapital, hvis Rente var tilstrækkelig til deres Underhold. Et stort Antal mere og mindre vellønnede Personer vare ansatte i Hospitalets Tjeneste nemlig foruden Forstanderen: en Prædikant, en Degn, en Foged, en Skriver, en Kjældersvend, en Brygger, en Bager, en Møller (ved Hospitalets Hestemølle), en Møllerdreng, en Kok, en Kokkepige, en Vognsvend, en Plidskarl (Arbeidsmand), en Portner, en Fadeburskvinde, 4 Terminskarle, som omdroge efter Almisse, en Bundgarnfisker, en Slagter og endelig endel Piger, som enten forrettede de huslige Arbeider eller røgtede de Syge. I S. Jørgens Hospital var der en Tilsynsmand, en Fæhyrde, en Hakkelseskjærer, en Vanggjæmmer foruden nogle Piger. Regnskabsvæsenet førtes af Forstanderen og kontrolleredes af Kongens Hofmester, Kantsleren, Superintendenten (Biskoppen), de to ældste Borgmestre og Sognepræsten i Helliggeistes Sogn, og 2 udvalgte Borgere mødte to Gange om Ugen i Hospitalet ved Spisetiderne for at se efter, om de Fattige fik, hvad der tilkom dem.

Oprettelsen af det ovenfor omtalte Børnehus i Helligaandshospitalets Bygninger og paa dets Grund hidførte imidlertid nu en stor Forandring. Den 30te Novbr. 1607 udlagde Kongen nemlig ved Mageskifte *Gaarden Vartou* paa Strandveien med Løkker, Haver, Ager og Eng til Helligaandshospitalet. Denne Landeiendom, som paa et tidligere Tidspunkt optræder i Stadens Historie under Navnet: Rosbæk Mølle (smlgn. S. 123) havde været en kongelig Lystgaard, men blev under Frederik den Anden indrettet til Gjæstgiveri; dog saaledes at visse Gemakker og Staldrum forbeholdtes den kongelige Familie, ligesom det under høieste Straf forbødes Forpagteren af Gjæstgiveriet at bruge de derværende Fiskedamme. I 1590 kaldes

Gaarden for første Gang: Vartou, et Navn, som efter Dr. O. Nielsens Mening vistnok er af plattydsk Oprindelse og betyder: Giv Agt! el. desl. og altsaa er dannet paa lignende Maade som Holdan, Slukefter, Kjørom o. m. fl. Helligaandshospitalet arvede Navnet og beholdt det til vore Dage. Efter Flytningen havde Hospitalet ikke Brug for S. Jørgens Gaard, thi det havde rigelig Avling ved Vartou, og Retten til Svinehold i Kronens nærliggende Skove ved Hvidøre (nuv. Charlottenlund) var endnu lettere at benytte end forhen. S. Jørgens Gaard blev derfor bortforpagtet, indtil Kongen i 1619 erhvervede den for en billig Kjøbesum og lagde den under Ladegaarden, medens de 10 Syge, som havde havt Senge her, flyttedes til Vartou, hvor deres Pladser i lange Tider bestod under det

Ny Vartou efter Pufendorf.

særlige Navn: St. Jørgens Senge. Opholdet paa den forhv. kongelige Lystgaard synes dog ikke i Længden at have været heldigt for de Syge; her var koldt om Vinteren og den lange besværlige Vei til Byen afstedkom store Ulemper, ikke mindst den, at Anstalten saa at sige gik i Forglemmelse. I 1630 brød Hospitalet derfor op paany og flyttedes tæt ind til Byen i endel Nybygninger udenfor Østerport for Enden af Sortedamssø ved „Trianglen“, hvilke fik Navnet: *Ny Vartou*, medens gamle Vartou paa Strandveien blev udleiet, indtil det i 1729 solgtes. Det nye Hospital, til hvilket ikke blot Hospitalets egne Kapitaler medgik, men ogsaa nogle af de private Senges Midler, var et efter Datidens Maalestok storartet Anlæg, og var omgivet af Volde og Grave som et Udenværk i den nye Befæstning, Kongen lod anlægge udenfor Byen. „Det er fast alle

vitterligt — skriver Anders Mathisen Hjøring, der var Præst ved Vartou Hospital fra 1637 til sin Død 1678 og navnlig er bekjendt ved sine Skrifter om Beleiringen — at den fornemste Landefart til Kbhvn. er fra Helsingør og Sundet ind af Kbhvns. Østerport. Derfor vilde Hs. Majestæt, at Hospitalet der skulde bygges udi en meget anseelig Forma efter *hans egen Afridsning.* Til Hospitalet var bygget en særdeles Gaard, indelukket med fire store grundmurede Huse, som alle fire udi et, og saa skjønne gevalte Kjældere under Husene med kostbare hugne Stenpiller under Hvælvingen, som ikke fast bedre udi nogen Potentats Hof. Derhos var en anden Bygning udi 4 Huse, som lukte en stor Gaard ind; der var Hospitalets *Ladegaard*, Fæhus, Stald, Hestemølle, Tørvehus og andet fornødenlig til Bønder, som vare i Arbeide for Hospitalet med Heste og Vogne. Imellem disse tvende Gaarde nemlig mellem Hospitalets Gaard og Ladegaarden gik den alfare Vei til Kbhvn., saa Ingen kunde kjøre uden om, at de maatte jo lige igjennem Hospitalet. Og var dette Hospital formedelst sin herlige Bygnings Anseelighed kommet i saadant Rygte, at mange fornemme Folk, ikke aleneste Private, geistlige og verdslige, men fyrstelige Personer og Potentaters Gesandter af det Rygte, de havde hørt om dette Hospital, kom derind at bese dets Leilighed og gave det Magt, at det maatte vel kaldes et kongeligt Hospital, hvorudi Alting var forordnet herlig og skikkelig, som det burde for fattige Folk". Resen fortæller, at Bygningen blev paabegyndt 1625 og fuldendt, saa at de Fattige kunde flytte derind 1630. Omkostningerne anslaar han til 27000 Kurant Daler alene af de Fattiges Midler. Hos Pufendorf findes en Afbildning af Vartou, som det saa ud under Beleiringen 1658—59, men som iøvrigt kun viser en enkelt Fløi, maaske fordi de andre vare nedbrudte. Det vides i hvert Fald, at Svenskerne nedbrød den ovenfor omtalte Ladegaard, og at de danske Soldater plyndrede Bygningen for Tømmer til Palissader. Tegningen kan derfor være gjort paa et Tidspunkt, da kun den ene fremstillede Længe var tilbage. Sygestuen synes at have været en stor Sal, hvis østlige Ende indtoges af et Alter, fra hvilket der prædikedes; Sengene stod i lange Rader, og Gangene imellem dem vare opkaldte efter Evangelisterne. Over de private Senge vare rimeligvis Stifternes Navne anbragte.

Stiftelsen havde under sit Ophold paa Gamle Vartou ikke havt synderlig Fremgang; ingen private Senge vare blevne stiftede som i Frederik den Andens Tid *Niels Trolles Seng* og *Peder Oxes* otte Senge (se S. 302 og 303) og i 1607 *Wendele van Deldens* to Senge; kun havde Kongen i 1618 ophævet et lille Hospital med 8 Lemmer paa Møen (Spegelby Kloster) og henlagt dets Indtægter saavelsom dets Lemmer under Helligaandshospitalet, hvorfra de saakaldte *8 møenske Senge* skrive sig. Dette Skridt er maaské Forløberen for en Tanke, som foresvævede Kongen, nemlig at ophæve samtlige Smaahospitaler i Riget og samle deres Indkomster og Lemmer i en eneste stor Anstalt, hvorved ikke blot over hundrede Personer flere kunde underholdes, men „Lemmerne og bedre til Gudsfrygt og anden Skikkelighed kunne holdes“. Midt under Krigen med Keiseren i Marts 1627 beskjæftigede Kongen sig med denne Plan og befalede Kantsleren og Statholderen at raadslaa med Bisperne derom, men Tanken blev aldrig realiseret, skjøndt 3 andre Smaahospitaler i 1631 indlemmedes i Vartou, nemlig *Kallundborg* med 6 Senge, *Ringsted* med 4 og *Nestved* med 9. Flytningen til Ny-Vartou blev Signalet til nye Privatsenges Oprettelse, nemlig de 4 *Resenske Senge* (de to stiftede af Biskop Hans Povelsen Resen, de to af hans Enke Anna Eisenberg), Borgmester *Jakob Mikkelsens* to Senge, Professor Dr. *Niels Poulsens* 3 Senge og endelig Biskop *Jesper Brochmands* 14 Senge, de sidste, der stiftedes i Christian den Fjerdes Levetid. I Almindelighed forbeholdt Stifterne sig Belæggelsesretten, saalænge de levede, hvorefter den gik over til Hospitalets Bestyrelse. Kongen ses dog at have forbeholdt sig selv en temmelig udstrakt Belæggelsesret; thi der haves et stort Antal Befalinger fra ham om at optage snart denne, snart hin Person, dog navnlig nødlidende Folk, der havde staaet i hans og Fædrelandets Tjeneste. Ikke sjældent optoges Mennesker, der vare „komne fra deres Sind“, eller som det ogsaa rentud siges: „Vanvittige“, naar de kunde være derinde uden Fare, Soldater, der havde mistet deres Førlighed i Krig, Ægtefolk, som ved uforskyldte Ulykker som Ildsvaade vare komne i stor Armod, Blinde og Oldinge, der ikke kunde ernære sig ved deres Hænders Gjerning o. lign. I 1633 befaler Kongen, at alle Blinde og Lamme paa Veien mellem Kjøbenhavn og Kronborg skulle sendes til Vartou, thi Byens Adgange synes dengang ligesom i vore Dage sydlandske Byers at have været

underkastede et Slags Beleiringstilstand af Krøblinge; i 1645 skete en ny Razzia mod disse Folk, men de henvistes da til Pesthuset. En af Kjøbenhavns fordums Borgmestre Jakob Skriver, hvis tragiske Skjæbne er fortalt S. 435, kom ligeledes ind i Vartou ved kongelig Ordre. Paa denne Maade kunde det hænde, at der optoges flere Lemmer, end der var Senge, saaledes i 1645, da der var 17 Personer over det bestemte Antal, men Kongen traadte da hjælpende til. De saakaldte *Proviantgaardens Senge* (hvis Underhold udvistes af Proviantgaarden) stiftedes paa denne Maade, men ophørte allerede under Fred. III. Et Antal Personer indkjøbte sig derhos i Hospitalet mod at udrede en Kapital en Gang for alle, men synes dog i det Væsentlige at være blevne behandlede som de øvrige Lemmer. Af disse havde de Sengeliggende det bedst; de skulde nemlig hver Dage have fersk Mad som Oxesteg (Groffenbrad), Lammekjød, Høns, Fisk, Æg, Sødgrød, Vælling o. d. desuden godt Øl, medens de Lemmer, der gik oppe, fik en kraftigere Kost af Flesk, saltet og tør Fisk, Kaal, Byggrød i sur Mælk o. d. og kun godt Øl om Helligdagene. Af disse var der imidlertid mange, og Traktementet var da ypperligt; Lax, Oxetunge, Kjødsuppe, Hønsekjød o. d. figurere da paa Spisesedlen, ja Mortensaften serveres 1/4 stegt Gaas med Æbler og Svedsker pr. Mand foruden hvid stor Kaal, Kjødpølse, 3 Hvedebrød og 1 1/2 Pot godt Øl. Overhovedet var Bespisningen ikke blot god, men efter Nutids Begreber overvættes rigelig.

Hospitalet havde ved sin Flytning til Ny Vartou forbygget sig og saagodtsom opbrugt sine Kapitaler, hvorfor der af og til maatte gribes til overordentlige Skridt som Salg af faste Eiendomme, Pengelaan, o. d. for at skaffe de nødvendige Midler. De private Senges Oprettelse, hvortil der henlagdes 500 Rdlr. pr. Seng, saavelsom den ovenfor omtalte Indlemmelse af de 4 Smaahospitaler kom uden Tvivl Vartou meget beleiligt, ligesom der engang imellem tilflød det Gaver i rede Penge og Gods. Medens Hospitalet var indrettet i Gamle Vartou, tilstod den udvalgte Prinds det under Kongens Fraværelse i Udlandet Toldfrihed ved Indkjøb af Proviant og al anden Fornødenhed, men denne Indrømmelse tabte dog sit Værd, da Lemmerne i Frederik den Tredies Tid fik Penge udbetalt istedetfor Naturalforpleining. Kongen selv gav Hospitalet frit Tørveskjær først i „Hvalmose“ eller Hulemose ved Bagsværd, derpaa i Ordrup Mose, indtil det i 1650 fik en Tørvemose til Eiendom i

Søllerød Lyng. Andre Smaaindtægter havde Hospitalet af løse Svin paa Christianshavn, der forfaldt til det, af de saakaldte „Vinskjænkspenge", der udrededes af Borgere, som skjænkede Vin ved Bryllupper, saavelsom ved Hospitalets Ret til at arve Lemmerne, naar de afgik ved Døden. A. Hjøring klager stærkt over *Forstanderens Uredelighed* og mener, at Grunden til dets Nedgang ikke maa søges i Nybygningerne, men i „at der blev nogle tusinde Maaltider førte til Regnskab mere, end der kom de Fattige og deres Tyende til Gode". Om *Mikkel Sørensen*, en Bondesøn fra Jylland, som fra 1616 til 1636 var Forstander, og under hvem altsaa netop Ny Vartou opførtes, skriver Hjøring: „Der og Vartous Bygning skulde foretages, var som Forstander kommen en fattig ung Karl til Bestillingen ved gode Venners Befordring. Hans Formue efter god Examen kunde ikke være 16 Rdlr. til gode Rede, der han først kom til Hospitalet. Der han skiltes ved det og døde, efterlod han sin Hustru og Børn nogle tusind Daler til Arvedel; de, ham og hans Hustru kjendte, vidste vel, han havde dem ikke bekommet ved Arv eller ved Giftermaal". Mikkel Sørensen døde dog som Raadmand i Kjøbenhavn 1641. Hans Efterfølger *Jens Jensen* faar et endnu værre Skudsmaal af Hjøring: „Efter Mikkel Sørensen kom en anden ikke dert (meget) vildeligere end en Dreng, tjente en høi Betjent. Han fik Hus og Gaard i Kjøbenhavn nogle tusind Daler værd, og kom udi det fornemme Bryggerlav. Han blev vel forbedret, men hvorledes Hospitalet blev forbedret, er noksom bekjendt. Intet at tale om den Forstander, som Direktørerne vidste fuld vel at føre et slemt Levned med Drik og Umaadelighed". At Kongen vidste god Besked hermed, fremgaar af følgende charakteristiske Anekdote, som Hjøring beretter: „Anno 1642, da Hospitalet stod i bedste Flor og Velstand, og Forandring skete med Forstanderen, var en Forvalter i Kongens Have Rosenborg ved Navn Johan Funke, som tilforn nogle Aar havde været Kongens Livkarl, hvilken og Majestæten vel behagede, saasom han var en fornuftig, adstadig og klog Person. Som han saa Kongen i godt Humør og Sind, fik han Leilighed til at sollicitere om Forstanderiet i Hospitalet. Hans Majestæt spurgte, hvad han agtede der at gjøre, om han tænkte at gjøre sig rig af de Fattiges Almisse, eller han tænkte sig derfor at indgive sig udi Hospitalet, at han kunde frygte Gud og blive salig. Der Karlen ikke vidste strax, hvad han dertil

skulde svare, da svarede Hans Majestæt selv: „Salig kan Du vel der blive, men rig kan Du der intet blive, uden Du vil stjæle; da spilder Du Saligheden. Vi ville intet tage det paa vores Samvittighed at sætte enten Dig eller Andre over de Fattige; vi haver sat dem, som dertil skulle svare; giv Dig an hos dem". Men siden blev samme Funke forfremmet til at være Generalfiskemester, hvilken Bestilling han forvaltede til hans Dødsdag".

Kjøbenhavn havde i Aarene fra 1606—1619 et *Pesthus* eller Epidemihospital paa nuværende Valkendorfsgades Nordside, som rimeligvis stod i Forbindelse med det ovenfor omtalte *kommunale* Børne- og Vaisenhus. Stiftelsen kan betragtes som en Fortsættelse af det saakaldte „Lille Helliggesthus", hvis Bygninger vare blevne indlemmede i Tugthuset, men medens Børnehuset udskilte sig og flyttede til Møntergade for senere atter at forenes med Pesthuset, blev dette sidste under en Epidemi i 1619 lagt *udenfor* Nørreport i en Bygning, der under Kalmarkrigen var bleven opført af Kommunen og benyttet som Lazareth. Den nye Fattigordinants af 1630 paabød Opførelsen af en Nybygning, og denne synes ogsaa kort efter at være kommen istand paa en anden Grund i større Nærhed af Peblingesøen, og blev, om ikke udelukkende saa dog hovedsagelig, indrettet for *Tjenestefolk.*

Det er overhovedet et eiendommeligt og kun lidet tiltalende Indblik, den nævnte Fattigordinants giver i Forholdet mellem de bedre Klasser og deres Tyende. Af en gammel Vedtægt fra 1560 ses det, at Tyendet ligesom nu blev fæstet og fik Fæstepenge („Guds Pendinge"), og at de ikkedestomindre ligesom nu kunde udeblive fra deres Tjeneste eller endog lade sig fæste hos to Herskaber paa én Gang. I 1595 havde en Borger en slem Tjenestepige, der frastjal ham rede Penge, Klæder, Sølv og anden Vare og Gods, og dette hørte vel overhovedet ikke til Sjeldenhederne. Holst fremkommer i sin *Oeconomia nova* af 1648 med nogle Klager, der lyde alvorligere, naar han siger: „Adelen og Herremænd, som have den Magt og Myndighed, at deres Undersaatters Børn skulle tjene dem, kunne end vel bekomme ærlige Tjenestepiger, men gemene Husholdere er det ikke muligt, thi de skulle leie, hvad for nogen de kunne faa, og dog give dem Løn over Løn og lide endda af dem Fortrødenhed og Trodsighed. Tyender regjere nu i Verden, og bliver vel ikke bedre, førend den retfærdige Gud griber selv til

med udi Spillet og afvender deres Fortrødenhed. Tyende lade sig i disse Dage meget mindre tæmme som en vild Hest, og er den største Pragt og Hoffærdighed opsteget over al Maade hos dennem". Men paa den anden Side havde de tjenende Klasser ikke mindre Skjel til Klage, idet de bleve behandlede med en Raahed og Umenneskelighed, som staar i mærkelig Modsætning til den offentlige Velgjørenhed, og det navnlig paa de Tider, de haardest trængte til Hjælp. I 1607 omtales i et Testamente *„den store Mangfoldighed* af arme udlændiske saavelsom indlændiske Mennesker, som her udi Kjøbenhavn og der paa Gaden laa og ingen Herberg i deres Sygdom bekomme kunde, ei heller havde Noget at hjælpe sig med i deres Nød og synderlig i den svare heftige Pestilense", og Fattigordinantsen af 1630 paabyder udtrykkelig Indretningen af Syge- og Pesthuset, „efterdi Pest og andre smitsomme Sygdomme ofte give Aarsag, at Daglønnere og andre fattige Folk *udskydes af deres Tjeneste og Losamenter* paa Gader og Stræder og imod al kristelig Kjærlighed og Medlidenhed baade forsømmes og foragtes, hvoraf Guds Vrede retfærdeligen forøges over Land og Stæder". I Recessen af 1643 befales det, at der i Pesthusene skal være særskilte Værelser for velstaaende Folk saavelsom til Observationsstuer, og andre Rum for at „godt Folk for en billig Betaling kunne faa Kammerser og god Varetægt for deres syge Tjenestetyende". At Anstalten ikke var overflødig, ses af et Kongebrev fra Decbr. 1636, da en Smitsot herskede i Byen, og Kongen med Hof var flyttet til Antvorskov. En Kvinde var bleven funden død paa Nørregade, og Kongen vil nu have Oplysninger og „i Synderlighed erfare, om forskrevne Kvindfolk ikke af en ugudelig Husbonde eller Madmoder er jaget ud af Huset, der de har fornummet hende at være befængt med Pest, i det Sted de hende billigen skulde have hjulpet ind udi Pesthuset". Da et andet Lig nogle Dage efter henlaa udenfor Portene, befalede Kongen, at der skulde anskaffes en Karre, som baade kunde føre de Syge, der fandtes paa Gaderne, saavelsom de Tjenestefolk, der ikke maatte blive hos deres Herskaber, til Pesthuset. Wolf priser Pesthuset, til hvilket der synes at have været knyttet en *Daarekiste*, i høie Toner og siger, at de Syge her „bleve med god Varetægt forsørgede og med god Spise forsynede og det med Øvrighedens gode Flittighed". Indtægterne var kun ringe; en Pesthustavle gik hver Søn- og Helligdag om i Kirkerne, engang

imellem tilfaldt der Anstalten nogle Bøder og Legater, men Hovedomkostningerne maatte bæres af Stadens almindelige Fattigvæsen. Bygningerne ødelagdes under Beleiringen, og Pesthuset, som efterhaanden udviklede sig til at blive et Optagelsessted for Afsindige, blev først i 1665 gjenoprettet ved Kallebodstrand i det senere saakaldte „Gamle Pesthus“ (Belvedere).

Ved den ovenfor berørte nye Fattigordinants af 1630, der skyldtes Kongens personlige Initiativ og var Frugten af Forhandlinger mellem Sjællands Biskop, de theologiske Professorer, Sognepræsterne og Magistraten, blev *Kjøbenhavns Fattigvæsen* sat paa en bedre Fod og underkastet en Omordning. Kongen var saa ivrig efter at faa den istand, at han truede de nævnte Autoriteter med at diktere dem Pengebøder, hvis de ikke skyndte sig, og Meningen var — i Modsætning til tidligere Tiders med „Byens Tegn“ forsynede lovlige Tiggere — ubetinget og absolut af afskaffe en hvilkensomhelst Form af Betleri. For at de Fattige kunde blive desto rundeligere forsørgede, skjænkede Kongen dem en Kapital paa 23,150 Rdlr. og tre grundmurede Vaaninger og Boder paa det sydlige Hjørne af Silkeværvergade (Silkegade) og Pilestræde, hvor der havde været et kongeligt Silkeværveri, som ikke kunde betale sig. Disse Huse, der senere udvidedes til begge Sider med Bikubens nuværende Grund og efter Fyrst Christian af Anhalts Forsikkring vare „store og smukke“ fik Navnet: *Konventhuset* eller *Domus Misericordiæ* og bleve et Slags Hovedkvarter for de Fattiges Væsen i Kjøbenhavn. Her samledes de fire *Overforstandere*, i hvis Hænder Bestyrelsen nu var lagt, med Fattigdirektionen (Biskoppen, den øverste theologiske Professor, de to øverste Borgmestre med de tre Sognepræster og en Raadmand som Assessorer) og holdt Raad i den smukke Konventstue; her opbevaredes de Fattiges rede Penge, Protokoller og Regnskaber i svære Kister; her var Oplag af Naturalforpleining: Øl, Smør, Kjød, Brød, Ærter, Gryn, og her mødte hver Uge de Svage og Lemlæstede, de fattige Skolebørn fra Vor Frue Latinskole, som nu ikke længere maatte gaa om og tigge, og andre Fattige og hentede Brød, Smør og Penge, medens der anvistes Andre Arbeide i Konventhusets „Spindeværk“ og „Heglestue“, eller udleveredes dem Hør til Spinding i Hjemmet. En *Husvært* havde Opsigt med Spindingen og Væyningen, Indkjøbene o. d., en *Konventhusskriver* førte Bøger og Regnskaber, og endelig udøvede *Stodder-*

fogderne eller *Stodderkongerne* et Slags Polititilsyn med Byens egne Fattige, men dog fornemmelig med de fremmede Tiggere, der ankom til Byen, for at de kunde blive udviste snarest muligt. Det var meget betydelige *Pengemidler*, som stod til Konventhusets Raadighed, ikke blot de ældre Kapitaler saavelsom Husleie og Jordskyld af de Fattiges Eiendomme (smlgn. S. 300—301), men ogsaa Tavlepenge fra Kirkerne, den saakaldte Kvartalsalmisse (en systematisk Indsamling blandt alle Stadens Indbyggere, som i det første Aar endog indbragte 31,000 Kroner i vore Penge) samt endelig *Gaver*. Kongens betydelige personlige Gave er ovenfor omtalt, Rigens Hovmester Frands Rantzau gav 1000 Rdlr. en Gang for alle og aarlig 120 Rdlr., Kantsler Christian Friis til Kragerup 800 Rdlr. foruden Sengklæder og Bohave til Børne- og Pesthuset, Henrik Fyhren og Johan Braem 500 Rdlr., Anna Hans Holstes 1000, Biskop Hans Povelsen Resen 1000, Dr. Jesper Brockmand 1000, og saa fremdeles. I „De Fattiges Forraad", en Fortegnelse over Fattigvæsenets Eiendele indtil nogle Aar efter Christian den Fjerdes Død, nævnes et stort Antal andre Velgjørere, og Rubin anslaar i sin „Oversigt over Kjøbenhavns Fattigvæsens Historie" de Husarmes Kapital omkring Aaret 1650 til den for hin Tid betydelige Sum af 60,000 Rdlr. Der indsamledes endvidere Smaasummer ved Skibene i Havnen, ved Bryllupper og Begravelser; Fremmede bleve besøgte og opfordrede til at give Almisser o. s. v. I 1634 under den udvalgte Prindses Bilager fik de Fattige Tilladelse til at indrette en Tombola eller *Lykkepotte* for yderligere at ophjælpe deres Finantser, og disse vare da ogsaa saa gode, at de i Aaret 1635 kunde forstrække Kongen med et Laan af 10,563 Rdlr., hvoraf han skulde betale 6 pCt. Rente, og endvidere levere ham Varer fra Spindeværket til et Beløb af 22,781 Rdlr. Disse Summer, som Kongen „naadigst skyldte" Fattigvæsenet, vare i 1662 med ubetalte Renter løbne op til henved 51,000 Rdlr., og Frederik den Tredie afgjorde da Gjælden med en Anvisning paa de saakaldte „Præstegaardspenge" og med en Gaard paa Christianshavn, hvori Kommunen indrettede en kommunal Tvangsanstalt: det nye Børnehus.

Det egentlige Formaal med Fattigordinantsen af 1630 blev imidlertid ikke naaet; Tiggeriet stod fremdeles i det skjønneste Flor. Fremmed „Løsgesinde" indvandrede i stor Maalestok, ikke

blot fra Tydskland, hvor Trediveaarskrigen bragte Opløsning i alle Forhold, men ogsaa fra andre Steder, og det frugtede Intet, at man paalagde Skippere, som førte slige Emigranter til Staden, høie Bøder og Forpligtelse til at underholde dem for egen Regning og føre dem gratis hjem igjen. Der blev truffet overordentlige Forholdsregler; Borgerne maatte ikke udleie Værelser uden Magistratens Samtykke; Rodemestrene skulde vide Besked med de Fremmedes Livsstilling og Forhold og give Indberetninger derom, og Enhver, der ikke havde Opholdstilladelse, skulde uden videre udvises af Byen. I Mai 1646 iværksattes, hvad man nutildags vilde kalde en storartet „Razzia“ mod Tiggerne; alle, der kunde opsnappes, bleve uden Undtagelse transporterede til Pesthuset, underkastede Forhør og ordnede i Grupper, af hvilke nogle (de Fremmede) bleve udviste, andre (de Arbeidsdygtige) indlagte i en Arbeidsanstalt i Brøndstræde, det saakaldte *Gasthus* eller *Gjæsthus*, som dog kun bestod en kort Tid, medens atter andre, de „rette Almissehoveder“, bleve forsørgede paa anden Maade. Det næste Aar var man imidlertid lige vidt, og Frederik den Tredie opgav endelig i 1650 Ævret, forsaavidt han atter indførte Tiggeriet som Institution, ved paany at tillade autoriserede Tiggere, som med „Byens Tegn“ om Halsen kunde drive deres Forretning ustraffet.

Mere end ved alle de her omtalte Nybygninger og Indretninger, mere end ved de prægtige Spir, der opsattes paa *Vor Frue-*, *S. Peder-* og *Helligaandskirken* (smlgn. S. 457) eller ved de talrige Paabud sigtende til Renlighed, Hygieine og Forskjønnelse, blev Byens Physiognomi dog forandret ved Anlæget af *Christianshavn* og den *store Udvidelse af Fæstningsværkerne* i Kongens sidste Regjeringsaar. Herved optog Kjøbenhavn omfattende Arealer i sig, herved gaves Impulsen til ny Landvinding fra Havet, og først ved at gribe over paa Amager og lægge en Kjøbstad her blev det muligt at tage den mellemliggende Havarm i Besiddelse og i Tidernes Løb skabe den ypperlige Havn, som mere end noget andet Værk har bidraget til Hovedstadens Væxt og Fremgang. Man kan uden Overdrivelse sige, at Kjøbenhavn, som den vedblev at være indtil Fæstningsværkernes Nedrivning i vore Dage, var embryonisk tilstede i Christian den Fjerdes Planer, ja disse gik endog en hel Del videre, end man paa Grund af de urolige Tider ævnede at gjennemføre. Det er i den allernyeste Tid blevet udtalt, at Staden neppe vilde

være falden i Fjendevold i 1807, ifald Christian den Fjerdes oprindelige Befæstningsplan var bleven realiseret.

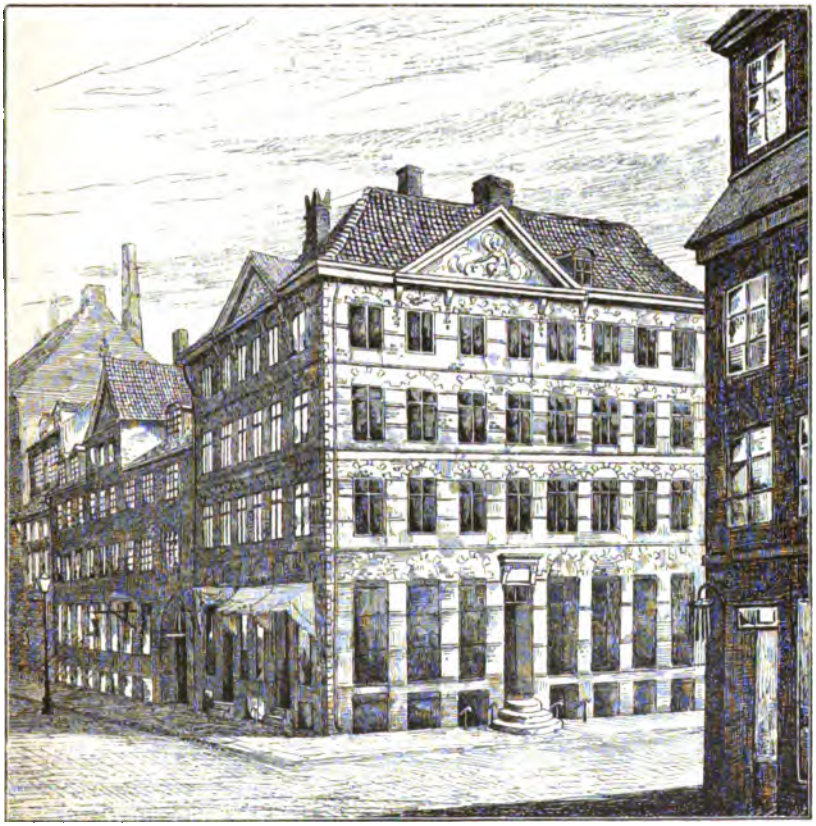
Christianshavn, der var en selvstændig Kjøbstad indtil 1674, blev egentlig anlagt til Sikkring af Flaaden, Tøihuset, Slottet og Byen, som havde en udsat Beliggenhed ved det aabne Hav, men samtidig laa det nær at bebygge den nye Fæstning. De første Spor til den ere fra 1618, da Chr. IV udskrev en almindelig Skat i det nævnte Øiemed og lod et Kort udarbeide over den nye By. Planen var i det Væsentlige som nutildags med Undtagelse af, at Strandgade, hvad dens Navn antyder, laa ud til Vandet og kun var bebygget paa den ene Side, et Forhold, der vedvarede til ind i Christian den Femtes Tid. Paralelt med denne gik Kongensgade (nuværende Vildersgade), derpaa de to Overgader langs den Kanal, som deler Byen i to Dele, og endelig Dronningensgade, Prindsensgade (Prindsessegade) og Amagergade. Paa tværs gik Sophiegade, Torvegade, S. Annegade og Baadsmandsgade. Hele Terrainet maa tænkes som et System af lave Grunde, hvoraf mange laa under Vandet, og hvor der altsaa udkrævedes meget betydelige Opfyldningsarbeider, inden der kunde være Tale om at bygge. Den Side 421 afbildede Stenbro, som strakte sig over mod Sjællandssiden (den senere Brogade), blev omdannet til en Dæmning med Vand paa begge Sider, og herfra blev *Knippelsbro*, eller som den almindeligst kaldtes: *„den store Amagerbro“*, ført over til Børsgade.

Denne Brobygning, som først nedreves i 1869, og som uden Tvivl var det første Arbeide, der foretoges, vakte umaadelig Opsigt i hin Tid og var ogsaa et dygtigt Værk i Forhold til Datidens Ingenieurkunst. Wolf omtaler i begeistrede Udtryk „den vældige Bro, som blev lagt over Dybet og den stridige Strøm“, og Resen skriver i 1689: „Kong Christian den Fjerde lod den i Aarene 1618—20 bygge og gjøre med stor Bekostning, at den kunde være en tryg Overfart mellem Byerne, hvilket Nogle af Førstningen holdt at være umuligt og en forgjæves Idræt, efterdi Steden var saa ubekvem, og den stride Strand med saa stor Magt rendte der nedenunder, men Hans Majestæts Skarpsindighed og Fornuft brød igjennem det Altsammen, saa at han fik sit Forsæt lykkelig frem“. At der maa være hændet Ulykker paa Broen fremgaar forresten af Resens Tilføielse: „Broen blev sikker og tryg nok for dennem, som forsigteligen begive sig derover, thi at der i stor Storm og Blæst eller

anden ulykkelig Tilfald undertiden Heste, undertiden Kuske ere vælt derudover ned i Stranden, er mere enten Folkenes egen Uforsigtighed eller Guds forborgne Domme, der og kan ramme En paa den faste Jord, end som Broen at tilskrive". Hvad Navnet Knippelsbro angaar, der skylder Folkeetymologien sin Tilblivelse, stammer det fra en christianshavnsk Raadmand, Hans Knip, der havde Tilsyn med Broen og boede paa Christianshavnssiden i et Hus, der var Toldbod indtil 1630. Broen, som havde en Gjennemseiling i Midten, vedligeholdtes ved særlige Havnepenge saavelsom ved en Skat, som udrededes af Amagerbønderne og de kjøbenhavnske Indbyggere, der benyttede den, og den maatte hyppigt udbedres, navnlig fordi den tog Skade, ved at Skippere ulovligt fortøiede ved den. Et andet Foretagende der vakte ligesaa stor Forbauselse som Knippelsbro, var en *Vandledning*, som i 1633 lagdes paa Havets Bund i Blyrør og førte Peblingesøens Vand ind paa Christianshavns Torv, hvor der opsattes en Post, som hed: „den blaa Post". Det følger af sig selv, at Christianshavn fra sin første Begyndelse maa have havt *tre Broer*, nemlig foruden den nævnte en over Kanalen ved Overgaderne og en over Graven udenfor Porten. Disse saavelsom Veien til Fæstningen paa Amager maatte Øens Indbyggere vedligeholde.

Det gjaldt nu om at skaffe Byen Indbyggere. Den 5te April 1619 udstedtes et Kongebrev, hvori der lovedes Enhver, som havde indtaget en Grund, Skjøde paa den til evig Arv og Eiendom, samt Frihed for Jordskyld, dog paa den Betingelse, at der blev „opsat god Kjøbstadsbygning paa den efter Stedets Leilighed". Indbyggerne fik endvidere 12 Aars Frihed for al borgerlig Skat og Tynge og 7 Aars Frihed for al Udførselstold. Allerede otte Dage efter meldte den ansete og driftige kjøbenhavnske Borgmester og Kjøbmand *Mikkel Vibe* sig og fik Tilladelse til at anlægge en Pramkanal ved Strandgade, og her tilligemed et Par andre Steder gav han sig nu til at „forfylde og indhegne" Grundene, paa hvilke han i 1622 fik Skjøde. Det var det første Skjøde, som overhovedet gaves, og Mikkel Vibe blev saaledes den første private Grundeier paa Christianshavn. Opfyldningen gik nu rask fremad; et ikke ringe Antal Adelsmænd fulgte Exemplet, og i Tyverne var Tilløbet endog saa stærkt, at der maatte gives Tilladelse til fri Indførsel af udenlandsk Hvede, Rug, Mel og Skibsbrød for at underholde de mange Munde.

Derimod gik det kun langsomt med Bebyggelsen. I 1624 truedes de Borgere, der ikke vilde bygge, med Proces, og syv Adelsmænd fik Befaling til strax at opføre Huse, „da det skete Kongen synderlig til Villie“, men ti Aar efter maatte disse Trusler fornyes i endnu

Det gamle Raadhus paa Chrhvn. i sin nuværende Skikkelse.

skarpere Form. En Synsforretning af 1635 viser, at et meget stort Antal Grunde laa øde, og at man unddrog sig eller illuderede Kongens Befalinger ved at opføre Smaahuse til de mindre Gader og lade Resten henligge som Haver.

I 1634 var den nye Kjøbstad dog kommen saavidt, at den fik en særlig Justitsmyndighed, thi der ansattes en *Byfoged*, Johan

Lavridsen med Bysvende og en *Kæmner*, hvorhos der gaves Befaling til at indrette et *Bything* og et Fængsel. Fem Aar efter havde Christianshavn dog endnu intet Arresthus, men benyttede Blaataarn som saadant. Da „Alting gik meget urigtigt til i Thingbogen", ansattes der en *Byskriver*, og derpaa fulgte en regelret *Magistrat*, bestaaende af to Borgmestre og fire Raadmænd. Den øverste Myndighed i Staden havde først Lehnsmanden paa Slottet, Niels Trolle, og fra 1641 Statholderen i Kjøbenhavn Korfitz Ulfeldt, og fra Bythinget kunde der appelleres til en Overret sammensat af Lehnsmanden eller Statholderen og Rentemestrene. Omtrent samtidig med Magistratens Dannelse maa *Raadhuset* være opført, der laa paa Hjørnet af Strandgade og Torvegade og den Dag idag er til, rigtignok i tildels ukjendelig Skikkelse, eftersom den øverste Etage med Frontespicerne er paabygget, og den nederste har faaet store moderne Vinduer. Bygningen, som i Slutningen af forrige Aarhundrede havde Spor af Fængsler i Kjælderen, gjør dog endnu et vist gammeldags massivt Indtryk, og Mindet om dens Værdighed som Raadhus bevaredes i lange Tider, „thi — skriver Paludan i 1791 — naar Høiesteret aabnes, og Hans Majestæt i egen Person præsiderer, forkyndes det og ved Herolder og Trompeter udenfor denne Gaard af samme Aarsag, som der blæses Herredag udenfor Bispegaarden (paa Nørregade), da denne har i ældre Tider været Kjøbenhavns Raadhus".

Den 8de Juni 1639 fik Christianshavn sine *første Privilegier* og et selvstændigt Vaaben, bestaaende af et blaat Taarn med tre Kroner og en Fane paa hver Side, saaledes som det er afbildet ved nærværende Kapitels Slutning i Byens Segl af 1641. Der lovedes Indbyggerne en egen Stadsret, som de imidlertid aldrig fik, og der tilsikkredes dem fri Fædrift paa Fælleden samt Kaalhaver udenfor Amagerport, og endelig tolvaarig Frihed for al Skat, Told, Indkvartering og al anden Tynge, Besværing, Penges Udgift eller Bekostning, hvad Navn det have kunde. En vigtig Bestemmelse var det, at de *danske* Byer paa Amager hver Torsdag skulde holde Torvedag i Christianshavn, hvorimod Hollænderbyen som sædvanlig skulde holde Torvedag i Kjøbenhavn for at forsyne den sidstnævnte Stad med Grøntsager. Til Gjengjæld paalagdes det atter Christianshavns Indbyggere at „bygge gode og ustraffelige Borgerhuse og Boder teglhængte og med Flid være derom at faa Byen besat og bebygget med det

Første". Faa Dage efter (om end Originaldokumentet bærer Datoen 19de Marts 1642) *udvidedes* disse Privilegier med forskjellige andre Begunstigelser; saaledes fik Borgerne saavelsom deres Arvinger og Efterkommere Eneret paa at nyde de Havne, de allerede havde gravet eller agtede at grave udenfor deres Fortoug; de maatte gjøre sig Kanalen, der skilte Byen i to Dele, saa nyttig som mulig, ingen Haandværker skulde besværes med Skraa eller Laugsret, Vedligeholdelsen af Befæstningen skulde ikke paahvile Borgerne, før Byen havde Evne til at bære den, og Broerne vilde Kongen selv istandsætte, da han oppebar Penge dertil af Bønderne paa Amager, saavelsom det ferske Vand i Byen mod en Afgift af Grundeierne. Hvad Forholdet til Nabokommunen angik, blev det bestemt, at Bagerne i Kjøbenhavn ikke maatte sælge Brød i Christianshavn, ei heller omvendt, og at den nye Kjøbstads Borgmestre, Raadmænd og Byfoged skulde i alle Forsamlinger sidde og gaa næst efter deres kjøbenhavnske Kolleger. Den religiøse Ufordragelighed, som var et af Tidens Kjendemærker, viste sig ved, at ingen Fremmed af anden Religion end Landets kunde nedsætte sig i Byen, ja de maatte, inden det tillodes dem, præstere skriftligt Bevis fra Biskoppen og Sognepræsten om deres Religions og Gudsdyrkelses Beskaffenhed. Som Følge heraf kom de fremmede Elementer, der optoges, hovedsagelig til at bestaa af Tydskere og Hollændere.

Udviklingen gik nu jevnt fremad; i Mai 1640 indviedes en midlertidig *Trækirke*, der var meget tarvelig og vistnok laa lige overfor den nuværende Frelsers Kirke paa den Grund, hvor Veterinairskolen senere fik Plads. Byen kunde dog ikke selv lønne sin første Sognepræst, Mag. Erik Bredal, hvorfor Kongen maatte sørge for hans Underhold ved at tillægge ham en Skibspræsts Løn. I 1641 fik Christianshavn af Hensyn til sine mange fremmede Indbyggere to Sognepræster, en dansk og en tydsk, som afvexlende skulde prædike, men de kunde ikke forliges, og deres mangeartede Stridigheder forplantede sig til Menigheden og gav Anledning til megen Forargelse. Kirken havde desuden en Kapellan, en Klokker, en Organist og en Bælgtræder foruden en Skolemester, der tillige var Degn og ledede Kirkesangen. Han skulde undervise Drengene og Pigerne i Tydsk og Dansk, Sang og Musik, Skrivning, Regning og Katechismus, hvilket sidste Fag Børnene „skulde omgaas med sammenlagte Hænder, bøiede Knæ og ydmyg Andagt", og Skole-

mesteren skulde „desforuden instituere saa mange af Drengebørnene, som det begjærer og dertil er dygtige, saa vidt i *fundamentis artium*, at de i tredie eller fjerde Lektie udi andre Skoler sig kunne forsvare“, med andre Ord: Christianshavns Skole skulde tjene som en Forberedelse til Latinskolen.

De første christianshavnske Indbyggere havde fornemmelig deres *Næring* af Skibsfarten, thi da de fleste af dem havde en „Havn“ ɔ: en Losseplads paa deres Grund, kunde de uden Vanskelighed gjøre sig den heldige Beliggenhed ved Strømmen indbringende. Her var Skibsbyggerier, Beddinger til Reparationer og formodentlig ogsaa Handel med alle Slags Skibsfornødenheder. I den ældste Periode havde Byen dog neppe mange Handlende, men de kom lidt efter lidt, og en enkelt af dem, *Jakob Madsen*, var endog saa rig, at han kunde leie og senere kjøbe Børsbygningen af Kongen (se Side 500). Den nye Kjøbstads Nærhed ved Kjøbenhavn maatte næsten med Nødvendighed fremkalde *Stridigheder*, og disse udebleve heller ikke. Snart mente Kjøbenhavnerne, at de bleve forurettede af Christianshavnerne; snart var det omvendte Tilfældet. Christianshavns Indbyggere maatte i 1646 lide under den Bestemmelse i Kjøbenhavns Privilegier, at „Gjæst ikke maatte handle med Gjæst“; de vare i Virkeligheden „Fremmede“, hvorfor det blev dem paalagt at holde sig til deres eget Torv og ikke indkjøbe Proviant og anden Fornødenhed paa Kjøbenhavns Axeltorv under Straf af Varernes Konfiskation. Imellem de to Byers Haandværkere opstod der ligeledes Trætte, eftersom Laugstvang i Henhold til Privilegierne af 1642 ikke kjendtes paa Christianshavn. De kjøbenhavnske Snedkermestre iværksatte af denne Grund et Slags Strike overfor deres christianshavnske Medbrødre; de vilde nemlig ikke vide Noget af de Drenge, som vare udlærte hinsides Knippelsbro, og naar nogen Svend havde arbeidet derovre og paany søgte Kjøbenhavn, nægtede de andre Svende at staa i Værksted med ham og nedlagde Arbeidet. Christianshavnerne vidste nu ingen bedre Udvei end at klage til Kongen, og Byfogden i Kjøbenhavn fik Befaling til at sætte Snedkerlauget under Tiltale. Dette undskyldte sig med, at det ikke havde havt nogen Sikkerhed for, at de paagjældende Drenge virkelig havde været udlærte, og kunde aldeles ikke mindes at have foragtet de christianshavnske Kolleger. Sagen endte med et Forlig mellem Parterne paa Christianshavns Raadhus, ved hvilket man

gjensidig lovede hinanden at holde godt, fredeligt og naboligt Venskab; Snedkerne i Kjøbenhavn vilde i Fremtiden tillade de christianshavnske Svende, der bleve Mestere, at udhænge deres eget Bræt og Skilt, og paa den anden Side skulde Bønhaser (Folk, som høre til Lauget, men ikke have Ret til at arbeide paa egen Haand) ikke taales paa Christianshavn. Dette Slags Konflikter, som fortsattes under de følgende Konger, ja, endog udartede til Haandgribeligheder, maatte snart henlede Tanken paa det Hensigtsmæssige i at iværksætte en Sammenslutning mellem de to Byer. Allerede i Juni 1650 ansøgte Kjøbenhavns Magistrat herom med den Motivering, at begge Kjøbstæder havde ens Næring og Handel, hvilket hyppigt afstedkom Trætte, ligesom det vilde være i begges Interesse, at Jurisdiktionen blev fælles. Det varede dog endnu 24 Aar, inden Christianshavn blev „indlivet" i Moderbyen.

Det er ovenfor (S. 469 o. flg.) berørt, at en Omdannelse af *Kjøbenhavns Fæstningsværker* var bleven paabegyndt før Kalmarkrigen, men var bleven standset ved denne. Senere fortsattes disse Arbeider og vedvarede med større og mindre Afbrydelser Kongens hele Regjeringstid. *Slotsholmen*, der nu havde optaget Skarnholmen i sig og desuden havde udvidet sig i Breden over mod nuværende Boldhusgade, fik umiddelbart efter Tøihusets Opførelse tre Runddele eller Skandser til sit Forsvar, nemlig en foran Tøihusets sydostlige Gavl, et Sted, som endnu kaldes Søbatteriet, en bag Svovlhuset (det senere Bryggers) og endelig en udenfor Slotsherrens Stald omtrent ved Prindsens Bro ligefor nuværende Ny Vestergade. Samtidig anlagdes *Løngangen*, som paa Johannes van Wicks Fugleperspektiv ses som en aaben Kjørevei, men i 1628 forsynedes med Tag. Da den nedreves i 1668, fordi den hindrede Strømmen i Havnen, beskrives den af Hjøring i „*Annorum* tredie Traktat" saaledes: „Den var grundmuret fra Kongens Stald lige ved Slottet hen ud over Stranden og paa Volden ved Vandkunsten og var takt med Tagsten, og havde den saadan Grund af store Kampesten, at det var at undre. Til Gulv var løs Fylding; inden udi var et ganske Cementgulv, saa langt som Løngangen var, og laa dette Gulv saa fast, at mangesteds under Gulvet var Fyldingen ganske sunken fra, dog var dette Cementgulv ikke sunket paa en Sten, i hvor ofte kgl. Majestæt derover med store Vogne og Heste havde faret, og hvor haardt derover kunde være rumlet, synderlig af de store Stykker

(Kanoner), som derinde laa paa Gulvet i Løngangen, og som idelig fyrede udi Stormens Tid, at endog, der de nedbrød Løngangen og optoge Grunden, da kunde de neppe hugge en Sten hel fra Kalken og fra andre Sten, hvilket vi saa for vore Øine med stor Forandring".

Havde man passeret Løngangen, kom man til det forhen omtalte store murede *Krudttaarn* (se Side 456) og derpaa til en aaben Plads for Enden af nuværende Nybrogade mellem denne og Vandkunsten, hvor Byen havde sine Baade og Fiskeredskaber. Løngangsstrædes nuværende Sydside havde en Vold ud imod Kallebostrand, syv Alen høi, og løb hen til en Bastion, som var bleven anlagt, hvor det gamle Vandmølletaarn havde staaet. Her paa Stadens sydvestligste Hjørne begyndte Graven, over hvilken der var bygget en Kam, som dæmmede for Vandet. Vestervold, som herfra bøiede mod Nordvest, blev i Aarene 1615—1618 flyttet længere ud, hvorved Halmtorvet opstod, og samtidig blev *Vesterport* (for Enden af Vestergade) udvidet og smykket med en Portal af hugne Sten saavelsom med et Spir. Ligeover Porthvælvingen stod Christian den Fjerdes i Sandsten udhugne „Effigies", som endnu opbevares paa Tøihuset, og hvis Berømmelse skriver sig fra, at det under Beleiringen trods den heftige Beskydning af Vesterport ikke blev ramt af et eneste Skud, men vedblev at være „ligesaa helt og fuldkomment, som det først blev opsat". Ogsaa her var en Kam af hugne Sten med Sluse ført over Graven for at opdæmme Vandet, af hvilket en Del ledede gjennem Volden ind i Byen, og derpaa gjennem den nuværende Philosophgang og Løngangsstræde til Vandmølledammen paa Vandkunsten og ud i Havnen. Paa Bastionen ved Porten anlagdes en senere i Beleiringshistorien ofte omtalt Kat eller et forhøiet Jordværk, hvorpaa Artilleriet kunde række længere ud i Terrainet end fra den lavere Vold. Fra Vester- til Nørreport blev Volden forhøiet og Graven uddybet, hvorhos det svage Punkt udfor S. Pedersstræde ved Voldens Bøining blev forvandlet til en Bastion paa Kommunens Bekostning, hvorved denne kom i stor Gjæld. Paa dette Sted, hvor Vandet havde sit Indløb i Stadsgraven fra Peblingesøen, havde *Jermers Taarn* (hvis Levninger endnu ere bevarede) staaet; dets øverste Del blev nu nedbrudt, den nederste skjult i Volden, og Jermers Taarn blev til Helmers Bastion. Samme Skjæbne havde det gamle *Hanetaarn*

udfor Larsleistræde (smlgn. S. 17). *Nørreports* Bastion udvidedes, og da Terrainet her er høit, lagdes med et passende Mellemrum to Dæmninger eller Kamme over Graven for at hindre Vandet i at løbe bort, hvilket iøvrigt gjentoges fire Gange paa Strækningen udenom den gamle Østerport (for Enden af Østergade) indtil Gravens Udløb i Havnen bag Holmens Kirke. De tre nye Bastioner mellem Nørre- og Østerport bar Navnene: S. Gertruds Skandse, Skandsen ved Lønporten (saaledes kaldet efter en Udkjørsel for Kongen til

Christian den Fjerdes Buste fra Vesterport.

Rosenborg) og St. Klare Skandse. Paa Amager var Christianshavn endelig befæstet med to Skandser mod Søen eller Havnen og tre mod Landsiden, hvis den kan kaldes saaledes, thi Kallebodstrand og Sundet skar sig paa begge Sider saa dybt ind bag Byen, at den næsten af Naturen laa paa en Ø. Det ses altsaa, at Kjøbenhavn i 1625 havde faaet nye tidssvarende Fæstningsværker, men i det Væsentlige havde bevaret sine gamle Grændser.

Men før disse Arbeider vare afsluttede, synes Kongen at have næret andre og langt mere vidtrækkende Planer; *han vilde*

gjøre Søerne til Byens Grave, medens fremskudte Udenværker skulle spærre alle Adgangene fra Landsiden. I 1619 havde han, som forhen (S. 326) omtalt, erhvervet alle tre Søer af Magistraten; kort efter tilbyttede han sig Kalvehaven eller Jorderne mellem S. Jørgens Sø og Stranden (for en Del af Gjentofte Mark, den saakaldte Ryvang oppe i Egnen om Store Tuborg), og ved Helligaandshospitalets Flytning til Vartou have vi set, at han kom i Besiddelse af S. Jørgens Hospital med tilliggende Mark. Naar hertil kommer, at han allerede i 1606 havde kjøbt det store Terrain indenfor Søerne mellem Nørreport og Sundet, der er omtalt S. 506, ses det, at han havde frie Hænder til at befæste, som han vilde.

Det første Skridt, der foretoges, var Anlæget af den saakaldte *Bygning ved S. Anne Bro*, som paabegyndtes i 1626 og indbefattede *den nye Toldbod og Skandsen ved S. Anne*, Forløberen for det senere Kastel. De fornødne Pengemidler tilveiebragtes ved det Middel, hvortil Kongerne altid toge deres Tilflugt, naar de ikke saa andre Udveie, nemlig ved en Forhøielse af „Tolden udi Sund og Bælt", hvorhos Bønderne maatte præstere Arbeide *in natura* saasom Kjørsel af Sten o. d. Da de nævnte Værker for en Del lagdes ud i den aabne Strand, var Arbeidet besværligt; Kampesten „saa store, som to Heste hver Sten kan age" førtes dertil; der anlagdes Dæmninger og Stenkister, Pæle nedrammedes, og i 1630 fik man *Toldboden* færdig, saaledes at den kunde flyttes fra Enden af Knippelsbro, hvor den i nogle Aar havde været. Da der allerede tidligere var opført et Blokhus paa den fra Amagersiden fremskydende Rævshalegrund, saaledes at et smalt Indløb kun blev tilbage (den nuværende Toldbodbom), var den nuværende Havn altsaa allerede paa dette Tidspunkt tilstede i sine Grundtræk, skjøndt det varede lange Tider, inden Opfyldningen paa Christianshavn og de derværende Fæstningsværker førtes rundt til Toldboden, saaledes at Havnens Østside lukkedes. Den gamle Havn var fra nu af kun Kanaler. Ved Toldbodens Anlæg forsvandt den gamle S. Anne Bro, skjøndt der vedblev at være et Landgangssted her. *Skandsen ved S. Anne*, som paa Kjøbenhavnsiden skulde dække Indseilingen, blev først færdig langt senere; endnu i 1641 udskreves Skat dertil, og forskjellig Told lagdes paa fransk og spansk Salt, Silkevarer m. m. Den blev imidlertid stærk; i hvert Fald skriver Magnus Durell i sin Relation af 1654: „Havnen er overmaade sikker, uden-

for belagt med mange Sandrev, som forhindre Havet at fylde den med Sand. Desuden er den befæstet med en Pram, et skjønt Blokhus og en Skandse indenfor, saa at det ikke er muligt med Magt at kunne komme derind".

Imellem dette Værk paa yderste høire Fløi og *Vartou*, der som ovenfor berørt var en selvstændig lille Fæstning for Enden af Sortedamssø, anlagdes en Række Skandser, som dog ikke bleve færdige før i 1645. Byens nordlige Tilgang over Peblingebroen dækkedes af den saakaldte *Ravnsborg Skandse*, der skulde bekostes af Kommunen, men endnu ikke var færdig i 1646. Den tredie Adgang til Staden ad Ladegaardsveien (Peblingedammen) beskyttedes af den *nye kongelige Ladegaard*, der opførtes som Fæstning, kort efter at Kongen havde erhvervet S. Jørgens Mark (S. 549). Ladegaarden, der afløste den ældre i Nyby og fik dennes saavelsom den nedlagte Solbjerg Bys Jorder under sig, blev bygget i stor Stil med en herskabelig tre Etages grundmuret Hovedbygning, som den ses paa Pufendorfs Beleiringsbillede, samt med anseelige Bindingsværkslader og Staldbygninger. Volde med Bastioner, hvoraf der endnu ses Spor, omgave disse Bygninger, og Gravene fyldtes fra Ladegaardsaaen, medens de havde Afløb i en kunstig Rende eller Grav udenfor en Vold, som var ført langs S. Jørgens Søes Vestside og derfra i en stor Bue tværs over nuværende Vesterbrogade til Stranden, hvor den endte ikke langt fra den store Kam ved Bygravens Ende. Det er denne gamle Grav, som med et noget forandret Løb hedder *Rosenaaen* og nu paa en Strækning er bleven en underjordisk Spildevandsledning. Paa denne Maade bleve alle Byens Tilgange fra Sundet til Kallebostrand dækkede ved stærke Værker og en tildels sammenhængende ydre Linie, som dog ingensinde blev færdig og aldrig blev underkastet en Prøve. Ved Carl Gustavs Ankomst for Kjøbenhavn rømmedes alle disse Værker ufortøvet; man opgav dem uden Sværdslag, vel sagtens fordi de vare for udstrakte til at kunne holdes med nogen Sandsynlighed for et heldigt Udfald.

Allerede iforveien var der taget fat paa Udvidelsen af *den indre Linie*. Planen hertil synes at være fra 1629, thi i dette Aars December Maaned blev der gravet en Grøft og anlagt et Dige udenom Rosenborg og det senere Nyboder fra Nørreport til S. Anne Bro. Man maa derfor antage, at Voldenes Retning allerede paa

dette Tidspunkt er bleven afstukken, men først i 1642 bevilgede Rigsraadet paa en Herredag i Kjøbenhavn, rimeligvis paavirket af de farefulde Tider, en overordentlig Skat for hele Landet ogsaa paa Adelens Gods, „dog ikke som nogen Pligt, men som et Tegn paa Affektion imod Hans Majestæt“. Man havde nemlig indset, at det var fornødent „til Landsens Defension en god real Fæstning at lade opbygge“, og havde Intet imod, at Kjøbenhavn valgtes dertil, eftersom Kongen dette „synderligt havde ladet sig befalde“. Den Voldlinie, som nu paabegyndtes — thi Chr. IV oplevede ikke dens Fuldførelse — er den samme, som stod til vore Dage, og ved denne blev Byens Grund indenfor Værkerne mere end fordobblet.

Der blev nu i en Aarrække arbeidet med Iver, som det synes, først paa Strækningen fra S. Anne Bygning til henimod Rosenborg, og samtidig gav man sig til at sløife de gamle Volde og Grave fra Nørre- til Østerport og videre ned mod Holmens Kirke. Hundreder af Dagleiere og Soldater, ja Kvinder vare beskjæftigede her med Hakker, Spader og Skubkarrer, og i 1647 var vistnok den nye *Østerport* mellem Kastellet og Nyboder færdig og toges i Brug. Den nye *Nørreport* for Enden af Frederiksborggade, der anlagdes som en Fortsættelse af Mikkel Vibes Gade, var derimod ikke færdig ved Chr. IV.s Død. Hvorvidt man var naaet med Fæstningsværkerne paa dette Tidspunkt, kan ikke angives, men Saameget er sikkert, at endnu i 1658 ved Svenskernes Ankomst vare de nye Volde meget maadelige og ufuldkomne. Christian den Fjerdes sidste Krig med Sverig, som afsluttedes med Freden i Brømsebro 1645, gav ny Fart i disse Arbeider, saameget mere som man i dette Aar frygtede for en Beleiring af Hovedstaden, og i Slutningen af 1646 androg Rigsraadet, som ellers ikke udmærkede sig ved Imødekommenhed i slige Sager, paa, at Kjøbenhavns Befæstning maatte fremskyndes, „eftersom det hele Rige derpaa er mest magtpaaliggendes“. Det anmodede desuden om, at den gamle Vold maatte blive staaende, indtil det nye Værk var bragt »udi Defension“, men Kongen svarede lakonisk herpaa: „Det kan intet nu mer ske, thi der er Hul nok allerede derpaa“. Man faar i det Hele det Indtryk, at Staden en Tidlang har henligget halv aaben i et chaotisk Uføre med Grøfter og Diger, Høie og Dale, og Benævnelsen *Hallandsaas*, hvorunder det udlagte Kongens Nytorv gik i Folkemunde, og som det i lange Tider bevarede, synes netop at have været en hertil

sigtende Folkevittighed. I 1647 bevilgedes imidlertid nye meget betydelige Skatter til Fortifikationen, og Generallieutenant *Axel Urup*,

Generallieutenant Axel Urup.

som senere spillede en Rolle under Beleiringen, fik Overtilsynet med Arbeiderne. assisteret af tre Kapteiner og en Skriver. Urup, der var en tapper Krigsmand, men „en liden krogrygget Kavalér“,

hvorfor Kongen havde givet ham Øgenavnet: *Homunculus* eller „Mandslingen“, var Generalinspektør for Fæstningsværkerne indtil 1656, da han afløstes af Henning Quitzow.

I Indledningen til Skipperlaugets Skraa af 22de Decbr. 1634 hedder det, at „Gud allermægtigste ikke aleneste disse Lande og Riger fast om med Søen har bevæbnet, men endog med *Søfarten*, Haandteringsbrug og Videnskab saa vidt udi Øster-, Vester- og Nordsøen velsignet og begavet, at fast alle Nationer og bekjendte Steder udi Verden af denne gode By og Stad kan beseiles, tilmed endog med Skibe dertil at kunne bruge samt og med gode Havne og Strømme forlenet, saa og dygtige søfarne Folk, Skippere, Styrmænd og Baadsmænd, som dertil hører, dagligen velsigner og formerer, saa aldeles intet fattes til Navigationen og Søfart her i Staden saa bekvemmelig og vel som fast ingen Stad i Europa“. Man skulde heraf tro, at Kjøbenhavn var bleven en stor *Sø- og Handelsstad*, men dette maa dog ikke forstaas bogstaveligt, ihvorvel Skibsfarten utvivlsomt havde faaet et ikke ringe Opsving. De gamle Kanaler om Slotsholmen havde vist sig for smaa, og Kongen havde derfor anlagt Christianshavn og indtaget Strømmen mellem Sjælland og Amager som Havn, medens han samtidig gjorde store Anstrængelser for at danne Handelskompagnier, opmuntre til Skibsbygning o. d. Han paatænkte endog at anlægge en *Dok* for Enden af Reberbanen paa Bremerholm ud i Dybet, nærmest for Flaadens Behov, men den blev aldrig til Noget, skjøndt Rigsraadet lovede at skaffe Penge dertil. I 1615 besøgtes Byen af 1327 *fremmede Fartøier*, for største Delen dog Smaaskuder fra Sverig, de polske Stater og Østersøstæderne saavelsom fra Indlandet, kun nogle faa store Skibe indgik fra Holland, men dette Tal forøgedes sikkert betydeligt i Aarenes Løb. Kjøbenhavns *egen Handelsflaade* bestod i 1635 af 88 større og mindre Fartøier og et meget betydeligt Antal Fiskerbaade; der nævnes saaledes i 1624 ikke mindre end 418. Den stigende Trang til en stadig Forbindelse med Nabobyerne viste sig ved, at Notarius publicus, Valentin Sum i 1639 fik sexaarig Eneret paa en Smakkefart til Helsingør, Helsingborg, Landskrona og Malmø. Udførselen bestod mest af Sild og andre Fisk, Smør, Talg, Huder, Tran, Korn, Brænde, Heste fra Amager o. d.; der indførtes uhyre Masser af Øl, navnlig fra Rostock, Vine, navnlig Rhinskvin og franske Vine, Salt, Hør, Hamp, alle Slags Kramvare m. m. Af

Prammændenes og Møndrikkernes (Færgemændenes) Taxt af 1615 faar man et godt Begreb om det Liv, der herskede ved Havnen og det Antal Personer, der ernærede sig ved at arbeide her; det hedder ogsaa i deres Skraa af 1622, at „Søhandelen og Kjøbmandstrafiken, Gud være lovet, daglig voxer og tiltager“. Der nævnes foruden *Prammænd*, som førte Varer frem og tilbage mellem Byen og Skibene paa Rheden, *Færgemænd*, som baade overførte Personer og Gods, *Dragere*, af hvilke der baade var *Vindragere* med Sluffer og Bærebøre, *Stangdragere*, som bar alt Slags Tøndegods paa Stænger, og *Kærredragere*, som benyttede Kærrer til Transporten, endvidere *Saltbærere*, *Arbeidsfolk* ved Vægten i Veierhuset, samt *Daglønnere*. Desuden havde Vognmændene god Fortjeneste ved at age Gods fra og til Stranden. Det forstaas af sig selv, at der mellem alle disse Arbeidere fandtes mange tvivlsomme Elementer, ikke blot de saakaldte *Fribyttere*, det vil sige: Folk, der gjorde Indpas i Næringen uden at være Medlemmer af Lauget, men ogsaa „Løsgjængere, Dagdrivere, Hudestude og andre slige uvillige Kompaner“, der hellere som „Dagtyve deres Tid med Lunkeri og Lediggang vilde forslide“ end arbeide for den bestemte Løn. Disse skulde uden videre slaas i Jern og tvinges til Arbeide eller forvises af Byen og Landet. Imidlertid vare de Formænd, som skulde holde hver til sin Gjerning og holde Mandtal, ikke deres Stilling voxne, thi i 1624 maatte man gribe til den overordentlige Forholdsregel at sætte Brolægningsinspektøren *Albert Gosman* (smlgn. S. 462) til Overopsynsmand for Arbeidsfolk og Daglønnere, i hvilken Anledning Magistraten giver følgende lidet lystelige Skildring af Tilstandene i denne Samfundsklasse: „Aar efter andet ankommer til Byen mange fremmede Folk, som ikke har Pas eller Bevisning om deres Idræt og Herkom, men hver efter sin Leilighed og gode Tykke foruden Øvrigheds Forlov eller Vidskab søger hemlig Losering og Herberg inden og uden Portene udi Vinkel og Vraaer, hvor dem bedst bekvemmes, og naar de siden opsøges eller anmodes om deres Vilkaar at vide, undskylde de dem, en Part at have været Fiskerkarle, en Del aftakkede Baadsmænd eller tjenesteløse Folk, og i andre Maader dem erklærer, og siden fører her i Byen et letfærdigt og løsagtigt Levnet, Gud til Fortørnelse og Mennesker til Forargelse. Naar da nogle ærlige Folk har Pligtsfolk udi Arbeide behov, forbinde de dem tilsammen, hvor høi og stor Dagløn de vil have og saaledes med deres skalkagtige

Paafund Intet vil gjøre, uden dem gives to- eller tredobbelt Løn og fast mere, end de kunde fortjene. Vil man og vide, hvorfra de er komne, og hvor længe de her i Byen været haver, lyve de Folkene for og sige sig at have arbeidet her i mange Aar, skattet og skyldet og befindes dog aleneste idel Bedragere, og førend en Part endda vil arbeide, gange de heller med stærke og føre Lemmer uforskammet for Døre og betle, en Part og avler Horebørn, som i lige Maade holdes af Forældrene til Betleri og saaledes opfylder Byen med en utallig Hob Prakkere, som sent eller langsomt kunne bortdrives".

Bestræbelsen for at søge nye Indtægtskilder og formere den almindelige Velstand beskjæftigede bestandig Kongen, og han tænkte at naa Maalet ved efter Spaniens, Englands og Hollands Exempel at grundlægge Kolonier og knytte Handelsforbindelser med fjerne Lande. Man drømte overhovedet dengang om at opnaa store Fordele paa denne Maade; det er saaledes bekjendt, at Hertug Frederik af Gottorp endog forsøgte at aabne en Handelsvei mellem Slesvig og Persien gjennem Rusland. Det første større Handelskompagni, der stiftedes, var det *islandske* af 20de April 1602. Handelen paa Island var, siden Kjøbenhavns Magistrat havde mistet Forlehningen (se S. 327), bleven dreven af fremmede Kjøbmænd, Hamborgere, Lybækkere, Bremere og Hollændere, saavelsom af forskjellige mindre danske Interessentskaber, men disse sidste bleve nu sammensmeltede til et Kompagni med 12 Aars Eneret mod en aarlig Afgift til Kongen. Det nye Handelsskab havde sit Sæde i Kjøbenhavn, Malmø og Helsingør, saaledes at den førstnævnte By havde Ret til at beseile 6 Havne, de to andre hver 7. Selskabet skulde forsyne Øen med alle nødvendige Varer og fik overhovedet mange Forskrifter om Forholdet til Islænderne. Da de tolv Aar vare forløbne, fornyedes Privilegiet paa 11 Aar, men da fik Kjøbenhavn 11 Havne, Malmø 2 og Helsingør 8, og den første Bys Overlegenhed viser sig endnu mere ved den Omstændighed, at det nogle Aar efter paabødes, at al Kompagniets Udredning skulde foregaa her, og at det egentlig var Kjøbenhavns Borgere, som fik Monopolet, medens Helsingør og Malmø kunde deltage, hvis de havde Lyst dertil. Senere udvidedes Privilegiet til ogsaa at omfatte *Færøerne* og *Vespenø* (Vestmannaøerne); Kompagniet fik Ret til at drive Hvalfiskefangst og Kaperi i de nordlige Have, hvorhos det forbødes Islænderne at handle med

Andre. For at skaffe Varerne lettere Afsætning og om muligt ramme Hamborg, flyttedes Hovedoplagsstedet til Glückstadt, men en Del af Varerne kom dog til Sundet, ligesom der holdtes strengt over, at de først skulde tilbydes Indlandet i 14 Dage, inden de falbødes paa Hamborgs Marked. Men trods alle Begunstigelser, trods det at „næsten alle Borgmestre og Raadmænd vare interesserede i Selskabet“, som det hedder i et Kongebrev, vilde Handelen dog ikke trives, ligesaalidt som den var til Gavn for Island selv, hvorfra der lød uophørlige Klager over Misbrug af Monopolet, ubrugelige Varer o. d. Det gik endog saa vidt, at Kongen lod nogle af Kompagniets Medlemmer sætte under Tiltale. Fremmede, navnlig engelske og hamborgske Kjøbmænd, gjorde Indgreb i Næringen, algierske Sørøverskibe forulempede de Søfarende, Tiderne bleve trange, saa at man ikke formaaede at beseile alle Havnene, og henimod 1640 synes Selskabet noget nær at have befundet sig i Opløsningstilstand. Fem Aar efter truedes det med total Ruin, da Hamborgerne tilbød Kongen et Laan af en halv Million Daler mod Pant i Øen, men Sagen kom ikke i Orden. En af de Mænd, der i mange Aar dels var knyttet til, dels ledede Foretagendet, var den senere saa navnkundige Borgmester Hans Nansen, som i Aarene fra 1627 til 1639 forestod Forhandlingen af alle de Varer, der førtes til Glückstadt, og fra Decbr. 1639 til Februar 1649 var Kompagniets „Forvalter“ eller Direktør. I Glückstadt havde Selskabet store Pakhuse ved Elben; i Kjøbenhavn eiede det et anseeligt *Kompagnihus* ved „Reveret“ paa Skarnholmen (mellem den nuv. Slotskirke og Kanalen), som ogsaa brugtes til Stændermøder, endvidere en Smedie og to *Reberbaner*, hvoraf den ene laa udenfor Farvergade (se S. 423), den anden omtrent i nuværende Amaliegade ved Havnen.

De ved Frederik den Andens Død afbrudte arktiske Opdagelsesreiser (se S. 415) fortsattes under Chr. IV, og i 1605 gjenfandt Captain *Godske Lindenow* Grønland for første Gang efter de norske Indbyggeres Undergang. Den 28de Juli s. A. ankrede han paa Kjøbenhavns Rhed, medførende to Grønlændere, han havde bemægtiget sig med Vold, og da han det følgende Aar kom tilbage fra en ny og heldig Expedition, havde han atter fem Indfødte med. Disse Folk, som naturligvis vakte umaadelig Opsigt, maatte vise deres Kajakroning og andre Kunster for Kongen, Hoffet og Indbyggerne, saaledes som Lyskander har beskrevet det i sin

„Grønlandske Chronica". 1607 iværksattes en ny Expedition for at finde Østerbygden under en engelsk Captain Richardsons Kommando, men den vendte hjem med uforrettet Sag. Det var først, da den berømte Søfarende *Jens Munk*, der havde faret vidt om i Verden, deltaget i Kalmarkrigen og erhvervet sig usædvanlig Kyndighed paa Søen, i 1616 hentede Hvalfangere til Danmark, at de mange Nordpolsexpeditioner begyndte at give et praktisk Udbytte. I Biskaya hvervede han nemlig 18 Hvalfangere og førte dem til Kjøbenhavn, og nu dannedes der hurtigt flere *Hvalfangerselskaber*, hvoraf et fik Eneret til at fange Hvaler under Grønland (*„det grønlandske Kompagni"*), et andet under Norge, et tredie under Nordlandene. Fangsten dreves med vexlende Held og Uheld; størst Udbytte af den synes Brødrene Braem at have havt. Jens Munk blev i 1619 udsendt af Kongen paa den Expedition, der har bragt hans Navn til Efterverdenen, nemlig for at finde Nordvestpassagen, men hans og hans Mandskabs Lidelser i Hudsonsbugten vedkomme os ikke her, saa lidt som hans senere Reiser.

Et Handelsselskab, der dannedes med store Forventninger, var det den 17de Marts 1616 oprettede *ostindiske Kompagni*, eller som Kongen kalder det: »den indianske Seglation". En i Indien vel kjendt Hollænder, Roland Crape, gav Kongen den første Idé til Foretagendet og indtraadte selv tilligemed flere andre hollandske Kjøbmænd i Kompagniet. Chr. IV, der interesserede sig levende for Tanken, indskjød selv henved 17,000 Rdlr., laante endvidere Selskabet 30,000 Rdlr. og forstrakte mange Privatfolk med Pengesummer til at sætte i Handelen, thi det var hans Grundsætning, at den skulde drives med indenlandske Kapitaler. Han tilskrev Lehnsmændene, Professorerne i Kbhvn., Kjøbstædernes Magistrater og mange Andre for at formaa dem til at gjøre Indskud, og i 1618 vare Skibene endelig udrustede. I Spidsen for Selskabet sattes en nominel Præsident, Kongens femaarige uægte Søn, Christian Ulrik Gyldenløve. I Oktroien havde Kompagniet faaet tolvaarigt Privilegium til at handle paa Ostindien, China og Japan; ni Forvaltere skulde staa i Spidsen for det og have 2 pCt. Provision af Varernes Værdi for deres Uleilighed, men først naar der var 15 pCt. Overskud, skulde det fordeles mellem Interessenterne i Forhold til deres Indskud. Kongen forpligtede sig til at beskytte Kompagniet „i alle retfærdige Sager" mod Fremmedes Overgreb. Inden Skibene vare

afseilede, ankom en hollandsk Eventyrer, Marselis Boshover under Navn af Prindsen af Migomme til Danmark som Afsending fra Keiseren af Ceylon, men med et af ham selv lavet Patent, og afsluttede en Traktat med den danske Konge, fuld af gyldne, men, som det senere viste sig, tomme Løfter. Den 18de August 1618 afseilede Roland Crape med Skibet „Øresund" til Ceylon, men da han efter sin Ankomst kom i Konflikt med Portugiserne, gik det ham ilde. Hans Skib strandede, mange af hans Folk bleve dræbte, to hængte som Sørøvere, medens Crape dog selv tilligemed 13 Mand frelste sig i Land, hvor han erhvervede Flækken *Trankebar* for Danmark og anlagde Fæstningen Dansborg. Tre Maaneder, efterat Crape havde forladt Danmark, afseilede den 24aarige Adelsmand *Ove Giedde* (den 29de Novbr. 1618) med de to Krigsskibe „Elephanten" og „David", der havde Tropper ombord, samt tvende af Kompagniets Fartøier „Christian" og „Kjøbenhavn". Prindsen af Migomme fulgte med, men han døde paa Veien, og da Ove Giedde efter 18 Maaneders Seilads ankom til Ceylon, fandt han, at man var bleven taget ved Næsen, og at den ceylonske Hersker ikke vilde godkjende den i Kbhvn. undertegnede Traktat. Det lykkedes ham dog at afslutte en ny fordelagtig Overenskomst og erhverve et Stykke Land, saa at han i Februar 1622 kunde løbe ind paa Kjøbenhavns Rhed med en Ladning Ibenholt og Kryderier.

Handelen paa Ostindien, der var anlagt i stor Maalestok, saaledes at Kompagniet endog eiede en egen Gaard ved Stranden, viste sig imidlertid snart at være ufordelagtig, skjøndt den andetsteds afkastede utrolig Fordel. Det ene Skib efter det andet afsendtes, Kongen skjød bestandig Penge til, men Direktørerne, eller som de efter hollandsk Skik kaldtes: „Bewindhebberne", formaaede ikke at tage det op med den hollandske og portugisiske Konkurrence. Varerne kunde faas bedre og billigere fra Hamborg, og i 1633 var man kommen saavidt, at Selskabet var insolvent, Regnskaberne i Uorden, og Alt i Forvirring. Fem Aar efter indsamledes der nye, næsten tvungne Indskud over hele Landet, og en ny Direktion indsattes bestaaende af Roland Crape, Kjøbmand Johan Braem, Borgmester Jakob Mikkelsen og Villum Leiel, en Borger fra Helsingør, som i mange Aar havde været ansat ved den hollandske Handel paa Batavia og derved havde erhvervet sjeldne Handels- og Sprogkundskaber. I det Hjertesuk, hvormed Kongen ledsagede sit personlige

Indskud: „Gud give det maa være bedre anlagt end det forrige“, føler man hans Bekymring, og han tog ikke Feil i sine mørke Anelser, thi det ene af de udsendte Skibe: „Christianshavn“ blev af Spanierne anholdt i Tenerifa og opholdt i henved 3 Aar, medens det andet „Solen“ forliste paa Hjemveien. Et paatænkt Filial i Glückstadt blev ikke oprettet, og Kompagniet førte en hensygnende Tilværelse, indtil Rigsraadet den 20de Juli 1650 foreslog dets fuldstændige Ophævelse. Frederik den Tredie gjorde imidlertid et nyt Forsøg paa at bringe Liv i Foretagendet, da han i 1655 befalede de Høilærde og Magistraten at opfordre til nye Indskud, men faa Aar efter skriver Magnus Durell: „Man har ogsaa søgt at stifte et ostindisk Kompagni i Kbhvn., men det er aldeles gaaet til Grunde“. Tre Aar efter afhændede Kongen Fæstningen Dansborg med omliggende Distrikt saavelsom det forhv. Kompagnis Huse, Skibe og Varer for 80,000 Rdlr. til den hamborgske Kjøbmand Duarte de Lima, men Salget maa af en eller anden Grund være gaaet tilbage; thi Trankebar forblev i dansk Besiddelse og blev Udgangspunktet for det nye Ostindiske Handelskompagni, som oktroieredes den 18de Novbr. 1670.

Hvad der i hine Tider i høi Grad bidrog til at hæmme Handel og Skibsfart, var Havenes usikkre Tilstand. I Nordsøen vrimlede det af Fribyttere fra Dünkercken, og i Atlanterhavet tumlede de nordafrikanske Sørøvere sig frit og betragtede ethvert Handelsskib som god Prise. I 1625 sad ikke mindre end 100 danske Undersaatter som Fanger i Tyrkiet, og et Par Aar efter gjæstede Sørøvere fra Fez og Algier Island og Færøerne og bortslæbte Indbyggerne i Hundredevis. Det Middel, som anvendtes herimod nemlig armerede Skibes Udsendelse, frugtede kun Lidet; ialfald klager Kongen over, at Kaptainerne paa disse Fartøier vare feige og helst undgik Sammenstød med Fribytterne, og man maatte derfor gribe til den Udvei at indsamle Penge til Fangernes „Ransonering og Igjenløsning“. Hertil kom, at Koffardiskibene jevnlig vare udsatte for at blive opbragte eller anholdte af venskabelige Nationers Orlogsfartøier, navnlig havde Spanierne for Skik at tvinge neutrale Skibe til at seile i deres Ærinder, hvorfor der ogsaa i hele Christian den Fjerdes Levetid er idelige Vanskeligheder med den spanske Regjering paa Grund af „Biskayeres“ Opbringelse af danske Handelsskibe. Under disse Omstændigheder er det let forstaaeligt, at

Handelen paa Spanien ikke kunde trives, skjøndt Salt var et saa overmaade vigtigt Produkt for det fiskerige Danmark. I 1621 fik Johan Post Tilladelse til at oprette et *Saltkompagni*, der blev sat under fire ansete Borgeres Tilsyn, men det varede kun i fem Aar. Det *vestindiske Kompagni*, der bevilgedes Johan de Villum og Konsorter i 1625, og et *guineisk og afrikansk Kompagni*, som i 1636 stiftedes af Brødrene Braem, synes end ikke at være komne igang; derimod havde det *østersøiske Kompagni* (stadfæstet i Juni 1636) større Betydning, hvad der ogsaa gjælder om *Handelen paa Nordlandene* i Norge. Det følger af sig selv, at der ved Siden af disse Handelsselskaber sattes en Mængde Privatforetagender igang af enkelte foretagelseslystne Kjøbmænd, men de bragte neppe saa stor Fordel, at de kunde opmuntre til gjentagne Forsøg.

Havde den kjøbenhavnske Handel ingen rigtig Fremgang, var Grunden hertil ikke, at den manglede Opmuntring. Chr. IV gjorde, som vi have set, Alt for at udvikle den, men Kompagnierne vilde trods alle Privilegier ikke trives, fordi man spredte Kræfterne og vilde opnaa for Meget paa engang, altid arbeidede med for smaa Pengemidler og savnede egentlige Handelsgenier. Hertil kom Krige og stor udenlandsk Konkurrence og Skinsyge, navnlig fra Hollænderes, Englænderes og Portugiseres Side. Den eneste varige Erhvervelse forblev Trankebar. Kongen søgte iøvrigt paa mange andre Maader at ophjælpe Handelsstanden; saaledes tillod han i 1624 Abraham v. Tongelo at indrette en Vexel-, Laane-, Betalings- og Kjøbmands Bank, som dog vistnok ikke kom istand, og samme Aar den 24de Dcbr. udkom Forordningen om *Postbude*, ved hvilken Danmark blev uafhængig af de hamborgske Brevbude og selv lagde Grunden til et ordnet for Almenheden tilgjængeligt Statspostvæsen. Dette bestyredes dog ikke for kongelig Regning, men af fire kjøbenhavnske Kjøbmænd — en af det Islandske, en af det Ostindiske, en af Klæde- og en af Silkekompagniet — hvad der tydelig viser, at Hensigten var at gavne Handelsinteresserne, og under denne Bestyrelse sorterede Postmesteren, der tillige var Børsmester (smlgn. S. 499) saavelsom Budene. Disse sidste vare uden Tvivl ridende og synes at have været blaa og ikke røde som nu; i hvert Fald skulde Postmesteren have en Dørtavle uden for sin Bopæl forestillende en hvid Hest med en blaa Rytter. Hovedpostrouten gik — vistnok kun én Gang om Ugen — fra Kjøbenhavn til Hamborg

over Korsør, Middelfart, Kolding med Krydsning for de jydske Breve og videre over Flensborg, Gottorp, Rendsborg og Itzeho, men der var ogsaa endel Birouter, som besørgedes af gaaende Bude. Taxten for et enkelt Brev til Hamborg var 8 Skilling, og mindre Pakker besørgedes ogsaa. I Hælene paa Postordningen følger det *første Avisprivilegium* til Bogfører Joachim Moltke og Bogtrykker Melchior Martzan af 29de Juni 1634, som dog ikke fik stor Betydning i Chr. IV.s Tid; endvidere fremtræder en *Notarius Publicus* for første Gang, der skulde udfærdige alle Kontrakter mellem Skippere og Kjøbmænd, en *Sø- og Handelsret* bestaaende af 8 Medlemmer, hvoraf 4 kjøbenhavnske Kjøbmænd (smlgn. S. 324), og endelig i 1643 indrettedes *11 December Termin* til stor Lettelse og Bekvemmelighed for Handel og Omsætning. At netop denne Dag valgtes, skyldes den Omstændighed, at den „uformærket", det vil sige: af sig selv, var bleven gængse Terminstid i Jylland og Fyen. Den anden halvaarlige 11te Juni Termin indførtes først i 1656 ved en kongelig Forordning. Kongens uophørlige Interesse for Handelsstanden lægger sig endnu for Dagen i 1645, da Borgerstandens Deputerede paa Rigsdagen begjærede, at det maatte tillades Kjøbstæderne at holde Møder en Gang om Aaret for at raadslaa om deres Trafik og Handel. I et Brev til Kantsleren Christian Thomesen Sehested skriver Kongen, at saadanne Møder ere en Nødvendighed, „om man begjærer at have flere og bedre Kjøbmænd i Riget end nu derudi findes", og at man ogsaa ved dette Middel „kan erfare deres Formue, og om det er deres eller fremmede Penge, de handle med". Den eneste Betingelse, han stiller, er, at en Mand skal være tilstede paa hans Vegne, og at det, der besluttes, under en vis Straf skal efterkommes. De uheldige Forhold efter den sidste Krig med Sverig saavelsom Striden med Adelen bevirkede dog, at der paa disse Møder ikke udrettedes noget virkelig Varigt til Gunst for Kjøbstæderne.

Trods Handelens ringe Flor var der en Overflod af Kjøbmænd i Byen. Saagodtsom alle Borgmestre og Raadmænd drev Handel og vare interesserede i et eller flere af de store Kompagnier, og i de Perioder, da man haabede at vinde Guld og grønne Skove ved Handelsforbindelser med fjerne Lande, kappedes Adelsmænd og Borgere, Øvrighedspersoner og Professorer om at tilskyde Penge til Udrustning af Skibe og Indkjøb af Varer. Vi kjende den Dag idag

Navnene paa et *stort Antal kjøbenhavnske Handelsmænd* fra den første Halvdel af det syttende Aarhundrede, men kun faa af dem vare virkelig fremragende Mænd. Til disse sidste hører først og fremmest Borgmester *Mikkel Vibe*, en Bondesøn fra Jylland, som i Tjeneste hos Markus Hess (se Side 413) og paa Reiser i Tydskland, Rusland, Spanien, Frankrig og England havde erhvervet sig Kyndighed i Handel og Søfart. I 1602 blev han Raadmand og fra 1609 til sin Død i 1624 Borgmester i Kbhvn. I Forening med sin Broder Kristen beseilede han Nordlandene, Island og Vestmanø; han førte Sædekorn til Trondhjem, udrustede Kapere, drev Hvalfangst under Grønland og Finmarken, og iværksatte overhovedet talrige Foretagender, snart alene, snart i Forbindelse med andre af Byens Handlende. Han havde ved sin Død samlet sig en betydelig Formue, førte et stort Hus og var en stor Grundeier; saaledes eiede han Vognmændenes gamle Laugshus ved S. Gertrudstræde; det nuværende Kultorvs Vestside var, formodentlig fordi han eiede en Række Huse her, opkaldt efter ham og hed Mikkel Vibes Gade; derimod har Store Vibenshus, som Dr. Nielsen oplyser, Intet at skaffe med ham, men var et Bomhus. Udenfor Vesterport anlagde han og Tolderen Jakob Mikkelsen en Kro og Skydebane (Mikkel Vibes Kro); udenfor Østerport eiede han 7 Haver og en Ladegaard, og han var, som vi have set, den første private Grundeier paa Chrhvn. Selv boede han vistnok ved Stranden og havde en anden Eiendom i eller ved Fortunstræde. Samtiden skildrer ham som en from og gudfrygtig Mand, der hver Morgen tilbragte nogen Tid i sit Bedekammer; hans Valgsprog var: „Guds Velsignelse gjør Huset rigt; Gud giver Sine Raad“; han var afholdt af Høie og Lave, og da han begravedes i Nikolai Kirke, skete det „med stor Frekvents af Rigens Raad, Adel og Uadel“. Han var gift to Gange og efterlod sig en stor Familie; den mest bekjendte af hans Sønner er Peder Vibe, som blev dansk Resident i Frankrig og adledes af Ludvig den Trettende i 1633, hvilket det følgende Aar stadfæstedes af Chr. IV.

En vistnok ligesaa stor Rolle spillede *Johan Braem*, en født Hamborger, der var 30 Aar yngre end Mikkel Vibe og først efter dennes Død tog fast Ophold i Kbhvn. Han havde tilbragt sin Ungdom i Malaga, Lissabon og Amsterdam og havde som Søn af en fornem hamborgsk Kjøbmand og Byfoged faaet en god Op-

dragelse. I 1618 fik han Ansættelse i den danske ostindiske Handel, hvis „Bewindhebber“ og Direktør han senere blev, og blev samtidig knyttet til det for kongelig Regning drevne Hvalfiskeri. Ligesom tidligere Jens Munk blev han sendt til Biskaya for at hverve kyndige Hvalfangere, men slog sig til Ro i Kbhvn., da han med nogle andre Kjøbmænd i 1624 fik et Privilegium paa at drive Hvalfangst under Spitsbergen og Grønland. I Kompagni med Broderen Gødert Braem, der havde bosat sig i Helsingør og blev Tolder sammesteds, drev han nu en storartet arktisk Skibsfart, paa mange Maader begunstiget og støttet af Kongen, der yndede ham meget, og med hvem han stod i udstrakt Handelsforbindelse. Braem leverede Salpeter, Krudt, Lunter, Bly og Geværer for Kobber, som han ifølge Kontrakt fik fra de norske Kobberværker; han kjøbte Øxne af Kongen, gjorde Indkjøb for ham i Holland, snart af brabandsk Humle, snart af Meubler og Tapeter, ja reiste i Kongens Ærinder i Udlandet. Oppe paa „den grønlandske Insul, Christiansberg“ (det nuværende Spitsbergen) tilegnede Brødrene Braem sig en Havn, som de kaldte „Kjøbenhavns Bay“, og hvor de opsatte det kongelige Vaaben „endog videre end fornøden gjordes“ siger Kongen selv; og denne Havn, som Chr. IV omdøbte til „Christianshavn“, fik de udelukkende Ret til at beseile, ligesom deres Hvalfangerskibe dækkedes og convoyeredes af Orlogsfartøier, der havde Ordre til at opbringe alle fremmede Skibe, som gjorde Indgreb i deres Rettigheder. Alle Deltagerne i Brødrene Braems Hvalfiskeri bleve fritagne for borgerlig Tynge; Skibene fik Tilladelse til at besøge Kronens Strømme under Nordkap, til at søge Handel og Fiskeri med „Sømonstra“ og Hvalfisk saavelsom til at smelte Tran, hvor de vilde. I 1634 forlængedes Privilegiet paa 13 Aar; det lød da paa Nordland og Grønland, Christiansberg og andre Øer. Endvidere tillodes det Johan Braem at oprette et Bødkeri i Kbhvn., dog kun til eget Behov; hans Folk stilledes under Bremerholms Ret, og Kompagniet maatte ligesom det islandske Kompagni toldfrit udføre de Varer, det ikke kunde afsætte i Indlandet. I Stort som i Smaat viser Kongens Velvillie sig; snart overlader han Braem en af sine egne Baadsmænd paa Bremerholm til „Hvalsnider“, snart udviser han ham Bøgetræer til den grønlandske Handel, eller han giver ham Lov til for Betaling at faa 2 Stykker Storvildt og 6 Par Harer fra den kongelige Vildbane til en Familiefest. I et af sine mange Indlæg mod Kristine

Munk antyder Kongen endog, at han har været til Gjæstebud i Johan Braems Have udenfor Kbhvn. Charakteristisk er den Iver, hvormed Kongen søger at komme til endelig Afregning med Johan Braem inden dennes Død; det viser, hvor omfattende hans Forretningsforbindelser med denne Mand maa have været, og hans Brev

Johan Braem. Efter Simon Hennings' Ligprædiken.

til Rentemestrene herom er dikteret af en lignende Følelse, som da han i 1646 skriver til Rigsraadet om sit Forhold til nogle andre kjøbenhavnske Handelsmænd: „Men det skal haves sagt, at jeg, som i mange adskillige Maader haver forstrakt Riget med Penge, Sølv og Guld og sat Helbreden til, intet agter at være i uskiftet Bo med Henrik Müller, Hellekande eller de andre Dannemænd“.

Johan Braem beklædte forskjellige andre Æresposter; han var Admiralitetskommissair, kongelig Faktor, Tilsynshavende ved Postvæsenet og en af de Ældste ved den tydske S. Petri Kirke. Han eiede den Gaard paa nuv. Graabrødetorv, som i 1637 kjøbtes af Korfitz Ulfeldt, og paa hvis Tomt Skamstøtten blev reist. Den 7de Novbr. 1645 blev han — siger Simon Hennings i sin Ligprædiken — ramt af sin „sædvanlige Sygdom", og da han mærkede, at Døden nærmede sig, lod han sin Broder Gødert kalde fra Helsingør og skjænkede S. Petri Kirke 1000 Rdlr. til et Pulpitur foruden 2000, han tidligere havde givet til Præsteenker. S. Nikolai Kirke fik 500 Rdlr. og de Fattige et lignende Beløb. Præsten kalder ham „en meget vis, klog, erfaren og vidtberømt Kjøbmand, hvis Mage ikke fandtes i hele Riget" og priser særlig hans gode Hjertelag mod alle Fattige og Trængende saavelsom hans Gavmildhed mod S. Petri, i det han har givet denne Kirke et Vindu med sit Navn, Choret, den nye Messedragt, Alterklæder og Sølvkar. De under Trediveaarskrigen fra Tydskland Fordrevne havde en trofast Støtte i ham, og Ingen lod han gaa utrøstet bort. Han døde Nytaarsdag 1646 i en Alder af 50 Aar og blev begravet i den Kirke, hvis Velgjører han havde været, og hvor der opsattes et Epitaphium for ham.

Om hans yngre Broder *Gødert Braem*, som i 1616 kom til Kbhvn., men i Aarene 1637—1646 var bosat i Helsingør, hvor han en Tid var Tolder, er der ikke Anledning til at tale særligt. Til hans Navn knytter der sig dog en Familietragedie af den uhyggeligste Art, et Giftmord, der ramte hans unge Brud. Hun var en Datter af Borgmester i Kjøge, Mads Ravn, men blev, kort Tid før hun skulde have Bryllup, forgivet af Stedmoderen Alhed Clausdatter paa Faderens egen Anstiftelse, efterdi denne ikke vilde eller kunde udbetale Svigersønnen hendes store Mødrenearv. Stedmoderen og den Afdødes Amme bleve efter en langvarig Proces henrettede paa Slotpladsen, hvorimod Mads Ravn døde i Blaataarn, inden den endelige Dom mod ham var falden. Kort Tid efter flyttede Gødert Braem til Helsingør, hvor han iøvrigt var gift to Gange, men han vendte tilbage til Kbhvn., da Broderen Johan var død, og valgtes i hans Sted til Ældste ved S. Petri Kirke. Han eiede en Gaard paa Slotsholmen tæt ved det islandske Kompagnihus og døde i 1655 efterladende sig en talrig Slægt. En af hans Efterkommere Geheimeraad Gotthardt Braem var i 1780 Overpræsident i Kbhvn.

En stor og uden Tvivl den mest ansete Del af den kjøbenhavnske Handelsstand havde som sagt Sæde i Magistraten eller var Medlemmer af det fornemme Klædekompagni, Nutidens Grosserere. Hertil hørte Borgmestrene *Simon Surbæk*, der handlede paa Nordlandene, og *Mathias Hansen*, som tillige var Medlem af det islandske Kompagni. Den sidste var Fader til Chr. IV.s Frille, Kirstine Madsdatter og opførte Hafnias nuværende Gaard paa Amagertorv. Høit yndet af Kongen var Borgmester *Jakob Mikkelsen*, som var Student, havde studeret ved hollandske, tydske og engelske Universiteter og tumlet sig vide om i Verden, inden han blev Borgmester i Mikkel Vibes Sted. Sine mange indflydelsesrige Stillinger som Medbestyrer af Ostindiske og Islandske Kompagni, Medlem af Sø- og Handelsretten saavelsom den kongelige Naade, der vistes ham ved Forleningen med Magleby Sogns Kongetiende og et Erke-Degnedømme i Aarhus Domkapitel, skyldte han vistnok fornemmelig sin Hustru Anna Mortensdatter, der var bleven opdragen ved Hoffet i sin Ungdom og stod høit anskreven hos Kongen. Da hun første Gang i 1598 giftede sig (med daværende Klædekammerskriver, Kristen Hammer) gjorde Chr. IV hendes Bryllup i Danske Kompagni; Brylluppet med Jakob Mikkelsen gjorde han paa Frederiksborg Slot. Hun kom jevnlig til Hove; Kongen benyttede hendes praktiske Evner til mange forskjellige Hverv og betalte hende en maanedlig Gage for hendes Tjenester. Jakob Mikkelsen og hans Hustru vare velhavende Folk, som bl. A. eiede en Bryggergaard paa Gammeltorv, hvor Nygade senere blev brudt igjennem, og da de vare barnløse, oprettede de et gjensidigt Testamente til Fordel for den Længstlevende, en saadan Sjældenhed i hine Tider, at samtlige Arvingers Samtykke først maatte indhentes.

En eventyrlig og mærkværdig Skjæbne havde Borgmester *Reinhold Hansen*, som fra Barndommen var bestemt for Handelen og derfor i en Alder af 13 Aar sendtes til Hamborg og Nürnberg for at blive indviet i Datidens Handelskundskab. Kort efter Kongens Kroning kom han hjem og traadte i Forbindelse med Hoffet; han var saaledes med Hertug Hans i Rusland i 1602 og ledsagede derefter Kongen paa hans Hyldingsreise til Hamborg. Nu fik han Lyst til Krigshaandværket og drog til Ungarn, hvor han i tre Aar kjæmpede mod Tyrkerne, gik derpaa til Sverig og ansattes endelig som Enspænder (Kurér) hos Chr. IV, for hvem han

besørgede forskjellige Ærinder i Udlandet. Midt under Kalmarkrigen, i hvilken han deltog, ægtede han Kongens forhv. Frille Kirstine Madsdatter og blev saaledes Christian Ulrik Gyldenløves Stedfader. I Krigsaarene 1625—27 var han atter med Kongen i Tydskland, indtil han ved sin Svigerfader Matthias Hansens Død i 1628 blev Borgmester. Kongen yndede ham meget, forlenede ham med Kanonikater i Roskilde og Oslo, gav ham Færøerne i Forpagtning o. s. v. Han var desuden Medlem af Islandsk Kompagni og eiede en stor Gaard i Vimmelskaftet. Da hans første Hustru var død, ægtede han i 1632 en Borgmesterdatter fra Malmø, der stod Familien Ulfeldt nær, og hans Forhold til Kongen var endnu paa dette Tidspunkt saa godt, at denne sendte ham 15 Rosenobler i Faddergave, da hans nyfødte Søn skulde christnes. Men i 1645 faldt han i Unaade; paa Grund af sin egenraadige Adfærd i en Mordsag (smlgn. S. 467) afsattes han og gjenindsattes aldrig i sit Embede trods Rigsraadets og Ulfeldts Bønner. Hvis man kan tro den svenske Resident Magnus Durell døde han i 1646 „en hastig Død af Fortræd og Sorg over sin Hustrus Komportement“, thi denne, der var smuk, sagdes at holde til med Korfitz Ulfeldt og skal endog have forladt sit Hjem og fulgt Rigens Hovmester paa en Reise til Holland.

Det vilde føre for vidt at komme ind paa videre biographiske Enkeltheder vedkommende den kjøbenhavnske Handelsstand under Chr. IV. De vare fordetmeste velstaaende Folk og store Grundeiere, Folk med mange Jern i Ilden og med Greb paa at gjøre sig deres Stilling saa indbringende som muligt, selv om deres Handelsforetagender i stor Stil ikke altid vare heldige. Det var praktiske Mænd, der satte Pris paa gode Familieforbindelser og rige Hustruer, et myndigt bevidst Borgeraristokrati, der kjendte Tidens Brøst, stod Last og Brast mod Adelens Overgreb og ialfald skimtede de nye Tider, den følgende Generation skulde opleve. Mange af dem havde reist i Udlandet og bevæget sig i store Forhold, hvorved de havde vundet i Verdenserfaring og Selvtillid, enkelte havde endog havt Adgang til Fyrsters og Kongers Raad. En saadan mærkelig Mand var *Nikkel Kok*, som drev en betydelig Handel paa Østersølandene, Polen og Rusland med Tømmer, Hamp o. d. og ofte besørgede politiske Ærinder hos Kongen af Polen, af hvem han endog skal være bleven adlet. I 1643 gjorde Chr. IV ham til „Generalvisitør“

i Danmark og Norge, det vil sige: satte ham i Spidsen for hele Toldvæsenet, en Stilling, i hvilken han gjorde sig almindelig forhadt ved sin Brutalitet, ja endog optraadte saaledes, at Kongen engang skal have slaaet ham med en Stok i en Kirke. Raadmand ***Didrik Johansen Badskjær***, om hvem Didrik Badskjærs Gang den Dag idag bevarer Mindet, var en anset og dygtig Kjøbmand, der havde lært Handelen i Regensburg og Danzig og senere havde seilet paa Riga, Reval og Narva, hvorfra han gik til Moskou og senere til Belgien, og Mikkel Vibes Svigersøn, Raadmand ***Thomas Lorck***, som deltog i mange af Svigerfaderens Foretagender paa Nordlandene, boede saa prægtigt i Vimmelskaftet, at den franske Gesandt Baron de Courmesvin i 1629 indlogeredes hos ham. ***Johan Bøcker van Delden*** afgiver et Exempel paa en Handelsmand, der havde afgjort Uheld med sig; han, der havde været en „fornem Kjøbmand“, og hvem en Forfatter endog havde tilegnet „en kunstig og ganske artig ny Regnebog“, maatte rømme for Gjæld, forfulgt af Stikbreve og havnede i Rusland, hvor han vandt Czarens Yndest og blev hans Tolk. ***Rasmus Jensen Hellekande*** var en rig Handelsmand og Skibsrheder, der laante Kongen Penge og forsynede ham med Tømmer; han eiede et væbnet Skib, som deltog i Slaget paa Kolberger Heide, og som „holdt sig temmelig vel udi forskrevne Skærmydsering“. ***Hans Trægaard***, der baade var Participant i det østersøiske og islandske Kompagni, var egentlig Guldsmed, og ***Johan Ettersen*** var en saa alsidig Mand, at det er vanskeligt at afgjøre hans egentlig Bestilling. Han drev Farveriet bag Vandkunsten, var Papirfabrikant paa Strandmøllen, holdt Gjæstgiveri og Værtshus i Vedbæk og drev med Alt dette en betydelig, ikke altid lovlig Hvalfangst under Norge. ***Baltser Condevin*** hørte til en anset og stor Handelsfamilie, hvilket dog ikke kunde befri ham fra at „blæse i Bøssen“ ɔ: betale en Bøde af 400 Rdlr. istedetfor at staa aabenbar Skrifte for en Forseelse ***in puncto sexti***. Af Andenrangskjøbmænd var der en stor Overflod, som f. Ex. Johan de Willum, Johan og Bernt Schyrmand, Baltser Berents, Henrik Berner, Herman Hegerfeldt, Kort Mercker, Steffen Rode, Frands von der Lippe, Hans Frick, Gert van Øsede, Lyder Braske, Henrik Rosenmeier, Verner Klouman og mange Andre. Et Par af de største og mest berømte Handelsmænd nemlig ***Hans Nansen*** og ***Henrik Müller*** hører nærmest Frederik den Tredies Tidsalder til; som Type paa en Spekulant i stor Stil kan nævnes ***Joachim***

Irgens (egentlig Jürgens), som oprindelig var Kammertjener hos Chr. IV, men ved at spekulere i norske Bjergværker og uden at være meget nøieregnende med Valget af Midler svang sig op til at blive en af Landets største Godsbesiddere og inden sin Død blev adlet.

Af de *industrielle* Foretagender, der iværksattes under Chr. IV.s Regjering, var *Silkevæveriet* uden Tvivl det mærkeligste. I Aaret 1619 kjøbte Kongen en Gaard paa Kjøbmagergade af Eske Brok (den havde tidligere tilhørt Birgitte Gøye), lagde en Gade: Silkevævergade eller *Silkegade* igjennem den og lod det følgende Aar 14 Smaahuse opføre paa begge Sider af Gaden. Disse Boder vare saaledes indrettede med Døre, at man kunde passere gjennem hele Rækken, hvilken Bekvemmelighed Kongen dog forbeholdt sig selv, da ingen Anden maatte have en Hovednøgle, og her anlagdes nu en Fabrik, som dreves af Kongen selv, idet han skaffede Raamaterialierne, lønnede Arbeiderne og solgte Varerne for egen Regning. Fyrst Christian af Anhalt fortæller, at der var 100 Værksteder, hvori der gjordes alle Slags smukke Tøier, „saa sirlige som i Vælskland“. Silkevæverne og Farverne vare indvandrede fordrevne Tydskere, som forfærdigede en stor Del af de kostbare Stoffer, der hørte til Tidens Mode: Gyldenstykke, Bliant, Fløil, Capsa, Atlask, Damask, blommet Armassin, Snorer, Borter og Baand under Tilsyn af fire kjøbenhavnske Borgere. Det var Kongens stadige Bestræbelse at gjøre Varerne ligesaa gode som Udlandets, men vistnok uden Held, ligesom han paa forskjellige Maader søgte at fremme Afsætningen. I Marts 1623 foreslog Kongen paa en Herredag i Odense, at alle fremmede Silkevarers Indførsel skulde forbydes (med Undtagelse af slet ɔ: glat Fløil, slet Atlask og Taft) „eftersom den indenlandske Industri tager saa stærkt til, at den kan forsyne Riget med adskillige Silkevare“, og Raadet havde Intet herimod, hvis Silkevarerne kunde forfærdiges i Riget i tilstrækkelig Mængde, af lige Godhed og for samme Pris som de udenlandske. Men det var netop disse tre Fordringer, man ikke kunde opfylde. Fra Holland og Hamborg fik man baade billigere og bedre Varer, og hertil kom, at Haandværkerne begyndte at blive kjede af det Hele og „understod sig fra Byen at begive og enten sig andensteds udi Riget at nedsætte og deres Haandværk at drive eller vel ganske ud af Riget at drage“. Kongen havde allerede i 1623 maattet nedsætte Priserne med 2 pCt. for at blive af med Tøierne, og Vanskelighederne bleve

efterhaanden saa store, at han i November 1623 overdrog hele Fabriken med dens Lager og Maskiner til et *Silkekompagni*, hvis vigtigste Deltagere vare Johan de Villum, Johan Bøcker van Delden og Karl Thisen. Kompagniet fik Toldfrihed og andre Privilegier; Kongen lovede at forbyde al Indførsel af Silke- og Uldenvarer efter to, tre Aars Forløb, naar der var opsamlet et tilstrækkeligt Forraad; han forpligtede sig til udelukkende at tage sine Varer hos Selskabet, gaa i Kaution for en Sum af 50,000 Rdlr. o. s. v. Husene i Silkegade overlodes Kompagniet for en billig Husleie, og det fik Tilladelse til at optage nogle navngivne Udlændinge: Povl de Villum, Jan van Lier og Abraham Heyermann. Men det private Værk kunde ligesaa lidt betale sig som det kongelige; det gik med Silkehuset, som det var gaaet med Børne- og Tugthuset, det bragte kun Tab, og i 1626 erklærede Kompagniet, at det ikke kunde fortsætte Bedriften uden mærkelig Skade for sig selv saavelsom for Kongen. Denne, der nu ikke engang kunde faa sit Tilgodehavende, var villig til forskjellige Indrømmelser, „paa det samme Haandværk og Manufaktur, som med saa stor vor Bekostning og Skade er stiftet, ikke aldeles igjen skal nedlægges, men at det dog efterhaanden kan udi Riget plantes og faa Fremgang", men Alt var forgjæves; i 1627 skriver Chr. IV fra Stade, at „Statholderen skal have Opsigt med Silkeboderne, at de ikke forfalder, thi med Guds Hjælp vil det atter lykkes at besætte dem med slige Folk, som de er bygget til". Dette Haab gik dog ikke i Opfyldelse; allerede samme Aar begyndte Kongen at bortsælge Boderne, og i nogle af dem indrettedes, som vi ovenfor (S. 556) have set, Konventhuset.

Der var overhovedet intet Held ved Datidens Industri. Et *Sukkerraffinaderi*, der anlagdes af en Udlænding, bestod kun nogle faa Aar, og et *Sæbesyderi* gik det ikke bedre, thi Hans Røper, som havde faaet 10 Aars Eneret til at syde og forfærdige Sæbe til en vis Pris, forbrød sit Privilegium, da hans Varer vare slette. De vare formodentlig bløde og „stinkede efter Tælle", som Kongen skriver i et Brev. I 1620 fik Theodorus Rottenburgh Tilladelse til at opsætte endel *Oliemøller* i Nærheden af den Grøft, der gik fra Rosenborg til Sortedamssø, men det vides ikke, om det blev til Alvor. Af andre industrielle Foretagender kan nævnes et *Silkespinderi* for Brodere- og Sysilke, et eller flere *Limkogerier*, som for at finde Afsætning charakteristisk nok maatte udføre deres Varer

og derpaa atter indføre dem paa Grund af „den skadelige Begjærlighed disse Rigens Indbyggere have deres Varer fra udenlandske Steder at lade hente“, endvidere en Fabrik for *musikalske Instrumenter*: Symfonier og Clavicordier, der anlagdes af Organisten ved Helligaandskirken, Lorents Skrøder, og endelig en Fabrik for *Høleer og Skjæreknive*. Alle disse Værker vare dog sikkert meget ubetydelige; vigtigere var en *Geværfabrik*, eller som den hed: en Smedie, Bore-, Slibe- og Poleremølle, som Jakob Petz, Borger og Dreier i Kbhvn., i 1640 anlagde i Lyngby, thi den kunde tre Aar efter paatage sig en Leverance til Tøihuset af 2,000 Musketter. Det er ovenfor omtalt, at den driftige Handelsmand Johan Ettersen indrettede en *Papirmølle* paa Strandmøllen, medens en anden kjøbenhavnsk Borger grundlagde en *Cementfabrik* paa Falsterbo. I 1624 nævnes en *Glasbrænder* i Kbhvn., der forfærdigede Spidsglas med og uden Dæksel, Rørglas, Bennikeglas og Pasglas; endvidere havde Skomagerne og Garverne *Barkmøller*; de sidstes laa i nuværende Guldbergsgade paa Nørrebro.

Af andre industrielle Foretagender, der havde bestaaet fra tidligere Tid, kan nævnes *Kommunens Teglværk*, som i Chr. IV.s Tid flyttedes udenfor Peblingesøen, men nedlagdes under den følgende Konge, rimeligvis fordi det ikke kunde betale sig. Det gamle *Farveri* med tilhørende Valkemølle i Løngangsstræde (Slottets oprindelige Vandmølle), som var gaaet istaa, da Tyge Brahe forlod Danmark (smlgn. S. 415), og som indtog en stor Deel af nuv. Vartous Grund, havde i nogen Tid været Tugthus, og det kongelige Farveri, som afløste det, indrettedes i Løngangsstræde længere ned mod Vandkunsten. Senere synes dog begge Farverier at have bestaaet ved Siden af hinanden; det første overdroges i 1620 til Klædekompagniet og tretten Aar efter i Forpagtning til den før omtalte Johan Ettersen, som senere kjøbte det andet Farveri af Kongen. Heller ingen af disse Anstalter var indbringende, saalænge de dreves for kongelig Regning.

Egnen om Vesterport udmærkede sig paa denne Tid ved sine mange *Møller*. Umiddelbart indenfor Porten ved det Vandløb, som var ledet gjennem Volden (smlgn. S. 566) havde Kongen omtrent i 1607 anlagt en Vandmølle, den saakaldte *Vestermølle*, der blev istandsat i 1635 og var indrettet i stor Stil. Den skulde male for Kongen alene, men i 1643 befaler han, at den skal afhændes

til den Høistbydende, fordi han „haver større Skade end som Gavn af den". Rentemester Henrik Müller kom derpaa i Besiddelse af den, men den ødelagdes og sløifedes vistnok allerede i 1669. Ved Provianthuset omtrent paa den nuværende Kancellibygnings Grund havde Kongen endvidere en *Grynmølle*, der dreves ved Hestekraft ligesom Kommunens gamle Mølle af 1523, hvoraf *Hestemøllestræde* bærer Navn. Rundt om i Byen, saaledes i S. Klemensstræde, Teglgaardsstræde og Skidenstræde fandtes private Hestemøller, men af ulige større Betydning vare dog *Veirmøllerne* udenfor Vesterport langs nuværende gamle Kongevei, hvoraf de yderste laa i Nærheden af nuv. Frederiksberg Allé. Chr. IV lod i 1619 opsætte en hollandsk Veirmølle paa Bastionen ved Vesterport, og i 1637 nævnes en anden paa Volden udfor Møntergade, men det var dog først i Fred. III.s Tid, at Voldmøllerne bleve almindelige. Ogsaa ved Vandkunsten og bag Tøihuset havde Kongen Veirmøller; den sidste, der ses paa Johannes van Wicks Fugleperspektiv, nedreves i 1657.

Den Misfornøielse, som herskede med *Laugsvæsenet*, er ovenfor (S. 430) berørt og synes efterhaanden at have antaget store Dimensioner. De betydelige Udgifter, som udkrævedes ved Optagelsen, lukkede Veien for mange dygtige Haandværkere, der ikke havde Midler til at vinde Lauget; ved de selskabelige Sammenkomster herskede der „megen unyttig Drik, Laugsbrødrene selv til Fordærvelse", og hertil kom, at Kongen og Kommunen gik glip af betydelige Indtægter ved den i alle Laugsskraaer optagne efter vore Begreber meget heldige Bestemmelse, at ingen Stridigheder mellem Laugsbrødre maatte komme for Domstolene, før Oldermanden og Stolsbrødrene havde gjort Forsøg paa et mindeligt Forlig. I Aaret 1600 befalede Kongen for at raade Bod paa disse Onder, at alle Skraaer skulde efterses og revideres; og de Forandringer, der indførtes, vise sig f. Ex. tydeligt i Rodemestrenes Skraa af 1606, hvori det bestemmes, at den, der indtræder i Lauget, skal lægge 3 Daler i Bøssen, og desuden give Oldermanden 1 Daler, Laugsskriveren 1 Daler og de Fattige 1 Daler og „ellers aldeles ingen ydermere Laugs Indgang, Drik, Skjænk, Penninge eller Penninges Værdi, ei heller nogen Forsamling for hans Skyld gjøres, enten Gjækkeløb med Bjælde-Kanden langs Gaden eller i saa Maade". Vognmandsskraaen af 1610 fastsætter 1 Gylden som Indgang i Lauget, samt 4 Daler til Laugshusets Forbedring saa og til fattige

Laugsbrødres Ophold og Jordefærd, men ikke mere, og det fastslaas, at Forseelser i Fremtiden skulle afgjøres for Bythinget og ikke i Laugets Skjød. Men hermed var i Virkeligheden kun Lidet opnaaet; det viste sig nemlig overordentlig vanskeligt at holde Kontrol med Laugene, eftersom de paa mange Maader forstod at illudere de kongelige Forordninger. Snart vare de slet forsynede med Varer, snart overskred de Taxterne aabenlyst eller ved List. I 1605 hedder det om Skomagerne, at „de tage fast dobbelt Værd for Sko og Støvler, ja saa meget dennem lyster“, og i 1610 hører man Klager over, at Slagterne „ikke holde deres Embeder vedlige med Oxekjød“, og over at de nægte at sælge Oxekjød, naar man ikke tillige vil kjøbe Lammekjød af dem, hvorfor Magistraten søgte at komme dem tillivs ved at tillade inden- og udenbys Folk at sælge Kjød paa *Nytorv* til en bestemt Pris. Misbrugene voxede imidlertid; den evige Klage er, at „nogle faa Personers Egennytte graverer den ganske Gemene“, med andre Ord, at Laugene hindre den frie Konkurrence og saaledes kun skrue Priserne utaaleligt i Veiret. Kongen yndede ikke Laugsvæsenet og gav efterhaanden et temmelig betydeligt Antal Haandværkere Tilladelse til at drive deres Næring uden at indtræde i noget Laug, hvilket selvfølgelig ikke blev godt optaget af Haandværksstanden, ja i Christianshavns By kjendtes, som vi have set, Institutionen aldeles ikke. Endelig bestemte Kongen sig til et afgjørende Skridt; ved Forordningen af 19de Juni 1613 *ophævede han al Laugstvang og indførte faktisk Næringsfrihed*, idet han befalede Magistraterne at fratage alle Haandværkere og Andre deres Skraaer og beholde dem i Forvaring indtil videre. I Motiverne hedder det, at dette sker „formedelst den store Uskikkelighed og Modvillighed her udi Riget med Haandværksfolk og Andre, som Skraaer og Laugsret have, idet de paa det Høieste besvære Undersaatterne med hvad de hos dennem skulle lade gjøre og forarbeide, hvortil deres Skraaer og Laugsret dennem Anledning giver, efterdi Enhver her udi Riget sin Næring og Haandværk ikke maa bruge, medmindre de først have vundet Lauget med stor Bekostning“. Naturligvis skulde Haandværkerne have Borgerskab, selv om deres Forhold til Lauget var hævet; det var derfor, at Magistraten s. A. befalede, at alle tjenstløse Haandværksgeseller, der ikke havde aflagt deres Borgered, men ulovlig brugte deres Haandværk til Skade og Afbræk for skatteydende Borgere, enten

skulde møde paa Raadhuset og vinde Borgerskab eller tage Tjeneste hos andre Mestre.

Følgerne heraf bleve imidlertid neppe, som man havde ventet. Det viste sig snart, at den overleverede organiserede Sammenslutning mellem de enkelte Haandværksfag ved Siden af Misbrugene ogsaa havde havt sine gode Sider. Fattige og Syge vare blevne støttede, og Laugene havde med Hensyn til Sædelighed, Tugt og Orden udøvet en opdragende Indflydelse, som i hine Tider vanskeligt kunde undværes. Den værste Følge var imidlertid, at Haandværksstanden gik tilbage i Dygtighed, fordi fremmede Svende ikke turde tage Arbeide her i Landet, eftersom de ved at tjene hos Fuskere forspildte deres Ret til at arbeide som Svende og nedsætte sig som Mestre i deres Hjemstavn. Under disse Omstændigheder saa Kongen sig allerede i Slutningen af 1621 nødt til at *gjenindføre Laugsvæsenet*, om end i meget forandret Skikkelse, saaledes at Tvangen og Misbrugene søgtes hævede. For at blive Medlem af et Laug behøvede man ikke at have staaet i Lære, ei heller skulde man gjøre Mesterstykke; man havde blot at lade sit Navn indskrive hos Oldermanden. Da Oldermændene imidlertid uden nogen Berettigelse forlangte Bevis for, at den Paagjældende havde staaet i Lære og var ægte født, „til den Ende — siger Kongen — at al Fordel og Arbeide paa nogle faa Mestre kunde bringes, hvilket de med den gemene Mands Fordærvelse efter eget Tykke kunde tage betalt, og deres indbildede afskaffede Skraaer mod vores naadigste Mening føre paa Fode“, saa bestemtes det, at Anmeldelsen skulde ske for *Magistraten*, som atter meddelte den til Oldermanden. Al Forening om Varers Kjøb og Salg, som angik Haandværket, blev forbudt; hvert Laug skulde have sin Oldermand og sit Laugshus, som dog ikke maatte bruges til Gjæstebud eller Drikkelag, og det paalagdes særligt Laugene i deres Artikler nøiagtigt at bestemme Mestrenes, Svendenes og Læredrengenes gjensidige Rettigheder og Pligter.

Der hersker iøvrigt ikke liden Forvirring med Hensyn til denne Omordning, thi medens Kongen, selv efter Forordningen af 1621, i Reglen formener at have afskaffet alle Skraaer og Laug, have Andre en anden Anskuelse, ja Kongen kommer engang imellem for Skade og modsiger sig selv, naar han f. Ex. i 1636 skriver, at der ikke existerer Skraaer og Laug, men Aaret efter *sans façon*

taler om en Fremmeds Optagelse i Guldsmedelauget, ja endog erklærer, at denne først maa gjøre Mesterstykke, skjøndt den ovenomtalte Forordning udtrykkelig forbyder saadant. I Skrædernes Skraa af 1622 er der endnu ikke Tale om Mesterstykke, men fem Aar efter faar den med Magistratens Samtykke et Tillæg, hvori der — for ikke at bruge Ordet: Mesterstykke — bestemmes „en Proba for dem, der agte at give sig i Skræderlauget“ nemlig at skjære og sy en Mandsklædning, en glat Kvindekaabe og en Kvindetrøie. Der fremkommer saa mærkelige Modsigelser, som at Kongen i 1635 gjør Bagerne til et sluttet Laug paa 30 Mestre og gjenindfører nogle af Laugstvangens værste Bestemmelser (om Svendes Ægteskab med Mesters Enke eller Datter), og dog samtidig affordrer Magistraten en Erklæring om, hvorledes den i 1623 har kunnet give Bagerne en Skraa, eftersom alle Laugsskraaer jo ere ophævede. Ogsaa Skræderne bleve i 1641 et sluttet Laug paa 120 Mestre, og ingen af dem maatte have mere end 4 Svende paa Værkstedet. Med andre Ord: den gamle Laugsaand lod sig ikke uden videre kue ved et Magtsprog; man var nødt til at gaa paa Akkord med det praktiske Livs Fordringer, og lidt efter lidt vendte alle de gamle Skader tilbage, som man kan læse i Christian den Femtes Forordning af 23de Dcbr. 1681, der udkom „for at afskaffe adskillige Anordninger, som tvertimod Loven, Recessen og andre Forordninger i Laugene i Kbhvn. ved Tidens Længde sig havde indsneget, hvorved Gud fortørnedes, stor Ødselhed foraarsagedes og Haandværksfolkene med unyttig Omkostning besværedes, og Tiden, som de til deres Næring skulde bruge, unyttig bortspildtes“.

I Aarene efter 1621 falder nu en stor Mængde nye Laugsskraaer, Artikler, Bestemmelser, eller hvad man nu vil kalde dem, medens andre Laug sagtens fik deres gamle Skraaer tilbage. De nye Artikler eller „Vilkaar“ forsøge alle mere eller mindre tydeligt at slaa ind paa den antydede Mellemvei; de fastsætte Antallet af Oldermænd og Bisiddere, saavelsom Betingelserne for Optagelse i Lauget; de fordre, at Laugsmøderne skulle afholdes uden Drik, indeholde fordetmeste Taxter og omhyggelige Forskrifter om Svendenes og Drengenes Forhold, og have derhos optaget adskillige af de gamle Bestemmelser vedkommende Disciplin og Orden, for hvis Overtrædelse der dikteres Bøder.

Det er klart, at visse Haandværkere i det Almenes Interesse havde mere Tilsyn behov end andre; det gjælder f. Ex. om *Guldsmedene*, hvis Skraa af 1608 rentud siger, at der gaar stor Falskhed og Bedrageri i Svang, „dog hermed ikke Alle at være mente". Varerne havde ikke den rette Lødighed, ja man forarbeidede forgyldt Kobber og Messing „til Bønder og andre uforstandige gemene Folk" og udgav det for forgyldt Sølv. Blandt de forskjellige Kontrolbestemmelser, som paabødes herimod, kan særlig fremhæves, at Laugets Oldermand skulde stemple alle Guld- og Sølvvarer med Byens Stempel, ved Siden af hvilket Guldsmedens eget Mærke skulde findes, et Paabud, som iøvrigt allerede fremkom paa Kong Hanses Tid (smlgn. S. 247), og til yderligere Sikkerhed ansattes der svorne „Vardiner" (Guardeiner), ligesom det helt forbødes Guldsmedene at forgylde eller forsølve Kobber og Messing. Som de fleste Haandværkere beskyttedes Guldsmedene ved Forbud mod Indførsel, men det blev neppe overholdt. I det Hele er Laugsvæsenets Historie en uophørlig Gjentagelse af de samme Misbrug og de samme Klager, og naar Regjeringen viser Opfindsomhed for at afskaffe Onderne, ere Haandværkerne ikke mindre opfindsomme med at illudere de kongelige Forordninger. Nyrop oplyser saaledes i sine „Meddelelser om Dansk Guldsmedekunst", at Jørgen Illing, som i 1623 blev Mester, trods Recessens udtrykkelige Bestemmelse om, at der kun maa udredes en Gylden til Indgang, under allehaande Paaskud maatte betale 3 Gange 3 Mark + 2 Rosenobler + 20 Daler.

Med *Bagere*, *Slagtere*, *Smørstingere*, *Høkere* og andre Leverandeurer af Fødemidler var der ligeledes al Grund for Autoriteterne til at holde skarp Kontrol, saameget mere som det jo gjaldt om at beskytte den fattige Del af Befolkningen, der ikke havde Raad til at bage og slagte selv. I Dyrtider blev der truffet overordentlige Forholdsregler for at forøge Byens Kornbeholdning; Brødpriserne bleve satte i Forhold til Kornpriserne, Vægten fastsattes nøiagtigt, og paa Raadhuset gaves der Enhver Leilighed til at undersøge, om han havde faaet fuldvægtigt Brød, ja man gik saa vidt, at Byfogden, Kæmnerne og Bagernes Oldermand hver Maaned skulde undersøge, om Brødet var „rent og ustraffeligt". Brødsalget skete efter gammel Skik fra Bagernes Vinduer, men en Tidlang vare Bagerne desuden forpligtede til hver Onsdag og Lørdag at falbyde deres Brød paa Nytorv, at man kunde se, hvem der bagte Brødet bedst. Senere

indrettedes der offentlige Boder, *Bagerboder*, omkring i Byen, saaledes i Madtorvet (et lille Stræde fra Graabrødetorv til Ny Amagertorv), paa Nørregade ligeoverfor Bispegaarden op til Vor Frue Kirkegaards Mur, paa Østergade tæt ved Hjørnet til Amagertorv og ved Vesterport. Hvorledes Livets praktiske Krav lidt efter lidt tvang Myndighederne til at opgive Næringsfriheden, viser en Forordning af 1635, hvori Kongen siger, at han vel ikke agter at gjenindføre de ophævede Laug, men at det dog er ønskeligt, at Bagerne fremfor andre Haandværkere faa visse Bestemmelser. Sagen er, at Privatfolk, som havde Ret til at bage til eget Forbrug, gav sig til at sælge Brød, et Uvæsen, man søgte at hindre ved kun at tillade 30 Bagere i Byen, der skulde sælge fra deres Vinduer saavelsom fra Bagerboderne. Den Befaling, at Bagerne ikke maatte skilte fra deres Huse, opstable Brød eller sætte Lys i Vinduerne, overhovedet ikke paadrage sig Forbigaaendes Opmærksomhed, tyder paa, at man lidt efter lidt vilde gjøre Boderne til de eneste Udsalgssteder.

Et aldeles lignende Onde blev for *Bryggerinæringens* Vedkommende bevirket ved Laugenes Ophævelse. Man havde altid havt Lov til at brygge Øl til eget Behov, men Privatfolk gav sig nu til at udsælge deres hjemmebryggede Øl i stor Maalestok, og en Forordning af 1622 siger endog, at Haandværkere i Særdeleshed drev saadanne Ølforretninger, og „føie agtede om deres Svende lidet eller meget arbeidede, men heller saa deres Øl at blive uddrukket og solgt“. For at gjøre Ende herpaa fik Magistraten Ordre til at bestemme et *vist Antal Bryggergaarde* (en Ordning, der vedvarede til ind i dette Aarhundrede), hvor der var bedst Vand og Leilighed, og hvor det var Byen bekvemligst, og disse skulde alene brygge til Indbyggernes Behov. Af et i 1643 foretaget Syn over Bryggergaardene ses det, at Bryggerlauget eiede 122 Gaarde, af hvilke dog kun 114 stadfæstedes af Kongen som rette Bryggergaarde. Den nye Ordning kom ogsaa Staten tilgode, da en høi Accise i 1633 lagdes paa Øl og Malt, hvilken Bryggerlauget iøvrigt en halv Snes Aar efter selv forpagtede for 1200 Rdlr. om Aaret. Bryggerne hørte til Stadens Handelslaug, hvorfor de kaldes „det fornemme Bryggerlaug“ og havde Ret til at handle med, hvad man nutildags kalder Hørkramvarer; deres Øl var dog neppe synderlig godt, om end nogle enkelte som f. Ex. Ditlev Hansen i 1633 bryggede finere Ølsorter, navnlig Bryhan (et Slags Hvidtøl).

Den ovenfor omtalte foreløbige Tilladelse for uden- og indenbys Folk til Salg af fersk Kjød paa Nytorv hver Onsdag og Lørdag, som var rettet mod *Slagternes* Overgreb og høie Priser, frugtede ikke synderligt, thi i 1621 klagedes der atter over, at de solgte magert Kiød i dyre Domme. Dette gav Anledning til, at Torvehandelen med Kjød paa Nytorv, som har vedvaret til vore Dage, blev endelig fastslaaet, og til at der i 1623 fremkom nogle Vedtægter for Slagterne. Det hedder i disse, at al Slagtning skal foregaa i Christoffer Valkendorfs Boder uden for Vesterport (smlgn. S. 406) eller dog udenfor Byen, og at Udsalg af Kjød kun maa finde Sted fra Slagterboderne paa Hjørnet af Skindergade og Klosterstræde eller paa Nytorv, hvor der iøvrigt ogsaa solgtes levende Kvæg indtil 1671. Det blev endvidere strengelig forbudt at slagte og udhugge magert Kokjød blandt Oxekjød, og det kostede Æren og Embedet at sælge noget Slags selvdødt Kjød. Ingen Slagter maatte kjøbe mere end et Par Øxne og 10 Lam; derimod kunde hele Lauget i Fællesskab kjøbe, saa meget det vilde.

Her er endnu Anledning til at omtale et enkelt Laug, *Vognmandslauget*, som paa Grund af sin Forpligtelse til at vedligeholde de Broer og Veie, der dannede Adgangen til Byen, bortføre Stadens Feieskarn, hjælpe i Ildebrandstilfælde og besørge Kongeægterne havde forskjellige store Friheder og Begunstigelser, og desuden en Del af Serridslevs gamle Jorder »til deres Hestefoder og Laugs Ophold«. Denne Mark, som i 1682 var ansat til 26 Tdr. og 6 Skpr. Hartkorn, er den saakaldte „*Vognmandsmark*“, der laa mellem Borgervangen (den nuv. Bryggervang) og Emdrup Mark. I 1610 vedtoges det, at der skulde være 40 Vognmænd i Byen som havde Eneret paa al Vognmandskjørsel; dog maatte Bønder og Andre age for Kjøbmænd og Kræmmere til alle Aarsmarkeder i Sjælland og fem Dage derefter. Vognmændene havde deres Laugshus paa nuværende Kultorv, som paa hin Tid dækkedes af en Bygningsfirkant mellem S. Gertrudsstræde (Torvets østlige Side) og Mikkel Vibesgade (den vestlige). Da Mikkel Vibe, som ovenfor omtalt, kjøbte Gaarden i 1608, indrettede de et nyt Laugshus i S. Gertrudsstræde.

Under Christian den Fjerdes lange Regjering fik den kjøbenhavnske Haandværksstand en ikke ringe Tilgang af dygtige Elementer, navnlig fra Tydskland, hvilket ikke blot spores i de techniske Benævnelser af tydsk Oprindelse, men ogsaa i den Kjendsgjerning, at

Laugsvæsenet efter den kortvarige Næringsfrihed af 1613 i det Væsentlige sattes paa samme Fod som i Tydskland. De omfattende Byggearbeider bragte mange Arbeidere hertil, som bosatte sig her og fandt rigelig Beskjæftigelse; lidt efter lidt voxede der danske Arbeidere op ved Siden af dem, eller de absorberedes af de Indfødte. Det er i saa Henseende charakteristisk, at Remsniderne og Pungmagerne fik en tydsk Skraa i 1609; men fjorten Aar efter en dansk. Datidens Haandværk kan selvfølgelig ikke maales med Nutidens Maalestok; thi Produktionen var kun ringe i Kvantitet, og stod som Følge heraf heller ikke overmaade høit i Kvalitet. Egentlige Pragtstykker forfærdiges vistnok som oftest i Udlandet, Meget indforskreves fra Tydskland, Holland og Frankrig, og Haandværksdrift i stor Stil kunde ikke komme istand, saalænge Laugstvangen gik ud paa at holde den ene Haandværker i Niveau med den anden og hindre den Enkelte i at tilrive sig en uforholdsmæssig Part af det forhaandenværende Arbeide. Naar Snedkermesteren kun maatte arbeide selvfjerde, kunde han aabenbart ikke paatage sig store Leverancer, og mangen Gang havde Kongen og Adelsmændene særlige Haandværkere, som kun arbeidede for dem. Men — som Nyrop siger — det begyndte at dages; Haandværksstanden var i afgjort og kjendelig Fremgang.

Christianshavns Segl af 1641.

Christian den Fjerde paa Ligsengen. (Efter Maleriet paa Rosenborg.)

ELLEVTE KAPITEL.

Kjøbenhavn indtil Christian den Fjerdes Død.

Freden i Lybæk danner et Vendepunkt i Danmarks indre Historie. Fra dette Tidspunkt antog nemlig Menigmands Modstand mod Adelen, som havde bragt Landet Undergangen nær, en fast Form; hvad der hidtil var blevet hvisket i Krogene om Adelsstandens Mangel paa Fædrelandskjærlighed, blev nu udraabt paa Gader og Stræder, man lagde ikke længere Skjul paa sin Misfornøielse; det var Regjeringsforandringen i 1660, som dæmrede i Horizonten. Borgerskabet i Jylland, der havde lidt mest under Krigens Elendighed, gik i Spidsen for denne Bevægelse og overrakte Kongen det bekjendte Klageskrift mod Adelen, men skjøndt det vandt Ckristian den Fjerdes udelte Bifald, havde det dog foreløbig ingen anden Følge, end at Forbittrelsen mod den priviligerede Stand voxede. Naturligvis maatte Borgerskabet paa Øerne dele Jydernes Følelser; ogsaa det saa hen til Kongen efter Frelse, thi Ingen kunde tvivle om, at Kongens og de Uadeliges Interesser faldt sammen paa dette Punkt. Der høres allerede Røster om Arvekongedømmets Nødvendighed. Det mislykkede Forsøg paa at indskrænke Rigsraadets Myndighed, saavelsom

Forslaget om en ny fælles Stadsret for Danmark og Norge afslørede paa éngang Kongens Beredvillighed og Afmagt til at hjælpe, og som et lignende svagt demokratisk Tilløb maa et Kongebrev af 22de Februar 1630 om en *Omordning af Kjøbenhavns Bestyrelse* opfattes. Heri hedder det, at da der forekommer adskillige Uordener med Stadsretten og kongelige Paabud, kunne disse Onder bedst afhjælpes ved, „at den gemene Inspektion, som Borgmestre og Raad paaligger“, fordeles paa Magistratens Medlemmer, dog saaledes at der tilforordnes hver af dem „to eller flere fine Borgere, som efter nogle Aars Betjening omskiftes kunne“. Skjøndt disse Tilforordnede, der kunne betragtes som de senere 32 Mænds Forløbere, kun skulde have en raadgivende Virksomhed, følte Magistraten dog saa klart, at der her var lagt Grund til en Indskrænkning af dens Myndighed, at den gjorde Indvendinger og bad sig undskyldt, men Kongen gjentog Paabudet en Maaned efter. Ikkedestomindre fik det ingensomhelst praktisk Betydning.

Den *udvalgte Prinds*, Christian den Femte, som han i Almindelighed kaldtes, havde under Faderens Fraværelse paa Felttoget i Tydskland styret Rigets Anliggender, men iøvrigt ikke til Kongens Tilfredshed. Samtidig havde han indladt sig i et Kjærlighedsforhold til Fru Anne Lykke, Enke efter Kai Rantzau til Rantzausholm, en Forbindelse, der ligesom Kongens egen med Kirstine Munk gav Anledning til megen ilde Eftertale, „allehaande Diskurs“ og stor Skandale. Under disse Forhold saavelsom af politiske Grunde laa det nær, at Kongen saa sig om efter en Hustru til Prindsen, og en saadan fandtes i Prindsesse *Magdalene Sibylle*, en Datter af Churfyrst Johan Georg af Sachsen. *Bryllupper* holdtes i Kbhvn. den 5te Oktober 1634 med en Pragt og Overdaadighed, hvortil Danmark hverken før eller senere har kjendt Mage, og som uden Tvivl var beregnet paa at vække Opsigt i Verden og vise, at Landet endnu var rigt og livskraftigt. „Intet Menneske — skriver det franske Øienvidne Ogier — kunde mindes at have hørt om en saa stor Festlighed, og Ingen haabede at opleve den igjen. Den danske Herold kunde med Rette sige om dette Bilager, hvad en Herold fordum sagde ved de romerske Jubellege: Folket vil faa saadanne Spil at se, som ingen Nulevende har set eller nogensinde vil faa at se igjen. Det er ikke nødvendigt, at jeg giver et Overslag over

alle Udgifterne, men jeg har af troværdige Folk hørt, at der alene blev indkjøbt for 100,000 Rdlr. Vin".

Kongens egenhændige Breve fra dette Tidspunkt vise, med hvilken overordentlig Iver han tog sig af Festen, hvorledes han havde sin Opmærksomhed henvendt paa Alt og Alle, og hvor stor

Den udvalgte Prinds. Orig. i det kgl. Billedgalleri.

Vægt han lægger paa, at det Hele skal gaa saaledes til, at det ikke bliver ham til Skam. Han befalede *Høibros* og *Nybros* (nuv. Holmens Bros) Ombygning af Sten og gav allerede i Januar Magistraten Ordre til at sørge for Staldrum og Herberger til de forventede Fremmede. De bedste Borgerhuse i Nærheden af Slottet forbeholdt han sig for sine egne Gjæster og lod derhos de nødvendige For-

andringer foretage ved den gamle Kongeborg for at gjøre den til et prægtigt og efter Omstændighederne tiltalende Brudehus. Riddersalen, der jo var Festens egentlige Centrum, blev udsmykket med en „Trummeterstol“ til 24 Musikantere over Hovedindgangen, og Tapeterne fra Kronborg forestillende de danske Konger (hvoraf flere opbevares paa Oldn. Museum) bleve spændte i Rammer under Loftet, hvor der tillige anbragtes fire, fem Lysekroner. Alle Stadens Haandværkere fik travlt, Mure repareredes og afpudsedes, en hel ny Stald opførtes ved Tøihuset; paa Slotspladsen opsattes et Skur til det store Fyrværk, Rotgieteren Felix Fuchs støbte hele Kartover, Lavetter fabrikeredes i Kbhvn. og paa Kronborg, for at Artilleriet kunde bruges ved de Fremmedes Ankomst, et Pulpitur opsattes i Slotskapellet, nye Stengulve lagdes, Værelserne monteredes, Renteriet paa Slotspladsen indrettedes til Sovekamre, Malerier ophængtes overalt, hvor Tapeterne ikke vilde strække til, og der gjordes Bestillinger paa Sengesteder, Stole og Borde i Massevis. Ogsaa paa Rosenborg sattes Alt i bedste Stand, og Haven blev gjort pyntelig, for at „man ikke skulde have Spot deraf, naar de Fremmede saa den“. Der var næsten intet Haandværk, som ikke drog Fordel af denne Fest; Tømmermænd og Forgyldere arbeidede paa Blaataarn, Blytækkere lagde Taget om paa Kongefløien; hos Guldsmedene i Kbhvn. bestiltes der 300 Sølvfade, ligesaa mange Sølvtallerkener og nogle Dusin „Kommendtker“ (Smaaskaaler), en storartet Bestilling, som Kongen paa Forhaand betvivler, at Lauget kan levere; Kander, Bækkener og Konfektskaaler bleve opforgyldte, Sølvprydelser smededes til Sadler og andet Ridetøi, Glas indkjøbtes i store Kvantiteter, Kobbersmede lavede Kjøkkentøi og „Almisseballier“, og Perlestikkere og Possementmagere havde nok at skaffe med det perlebesatte Ridetøi saavelsom med Snorer og Borter til Hofsindernes Uniformer, og med Udstafferingen af de kongelige Vogne. Der medgik bogstaveligt Mile af Snorer af Guld, Sølv og Silke; saaledes bestilte Kongen den 16de Januar 39,560 Alen Possementsnorer og Lidser samt 1,182 Dusin Knapper, og i Marts gjordes der nye Bestillinger, da Beholdningen var sluppen op. Selvfølgelig indkjøbtes en stor Del Varer i Udlandet, navnlig i Holland, England og Frankrig; fra Paris førtes saaledes hele Vognladninger til Danmark. Fra England leveredes Syltetøi, fra Holland Stole, Tapeter og 100 Drabantpartisaner „med Kongens Navn udi og med

Prindsesse Magdalene Sibylle. Orig. paa Valdemars Slot, Taasinge.

gode Skafter, stafferede med røde og gule Kvaster og Fryndser, formisket med Guld“, endvidere Fløil, Gyldenstykke, Guld- og Sølvmor, Silketøi, Læder, Klæde, Bay (uldent Tøi) o. s. v.

Efterhaanden som Tiden for Brylluppet nærmer sig, voxe de kongelige Breve i Antal, og Ordrerne blive talrigere. Der bliver syt Uniformer og Liberier til Tjenere og Baadsmænd, snart besatte med de ovenfor omtalte Snorer og „en mægtig Antal Knapper", snart røde Klædes Kapper med brandgule Fløilsbræmmer til Drengene i de kongelige Stalde. Drabanterne vare helt gule med røde Snorer paa Benklæder og Trøier samt fem Streger paa Kapperne; Jægerne og Fiskerne grønne, Søfolkene røde og gule. Efter gammel Skik uddelte Kongen Æresklæder til hele sin Hofstat c. halvtrediehundrede Personer, og det er charakteristisk for ham, at han midt under al denne Ødselhed skriver til Rentemestrene, at der med disse Klæder „kan underligen omgaaes, hvis man ikke i Tide ser sig derved vel for", hvorfor en af Renteriet, „som intet lader sig lege paa Næsen", skal optegne Alt, hvad der tilskjæres, og kaste alle Rester i en stor Kiste.

Opsamlingen af Proviant begyndte allerede i Slutningen af 1633, da 40 Øxne, 400 Kapuner, 100 kalkunske Høns foruden Svin, Lam, Høns og Gjæs udtoges paa Ladegaardene; der indforskreves derpaa 10,000 Skokke Krebs fra Tydskland, som forstærkedes med Leverancer fra Ringsted og Sorø Lehn, og disse tilligemed Gjedder, Karper og andre Ferskvandsfisk holdtes gaaende i Gravene om Rosenborg og Staden under behørig Opsyn, for at de ikke skulde blive stjaalne. Hos de kjøbenhavnske Vinhandlere saavelsom i Udlandet indkjøbtes overordentlige Masser af Vin, baade franske, tydske og spanske; godt stærkt Øl bryggedes „i temmelig Kvantitet til det gemene Folk vel forvaret med Humle, at det kunde holde sig i Heden"; Specerier og Sukker afkjøbtes Fragtfarerne paa Elben og i Sundet af Tolderne, og Havre og Hø anskaffedes i store Kvantiteter til Hestene. Kongen sørgede for, at der i Tide blev udtaget brugelige Stager til Turnérlandser; han befalede, at Musikanterne skulde „exercere sig" flittigt, og at Herremændene skulde øve sig i Dands, Balgen, Ring- og Koprenden, Idrætter, som alle ledsagedes af Musik. Den øverste Arkelimester Christoffer Svencke lavede Fyrværkerisager, og ikke blot til Øinenes Lyst skrev Professor Johan Lauremberg to Komedier: „Hvorledes Aquilo, Regenten over de sydlige Riger, hjemførte den ædelige Prindsesse Orithyja" og „Hvorledes Harpyerne forjages af tvende nordiske Helte, og Kong Phineus bliver befriet". Simon de Paz og Carl van Mandern

malede de „Monstra“, som hørte til Komedierne, den første tegnede desuden „en Invention til at bruge ved Ringrenden“, medens den sidste komponerede en Ballet.

Der existerer flere udførlige Beskrivelser af dette prægtige Bilager, den sidste og største Renaissancefest i Danmark. Den lignede i mange Henseender Christian den Fjerdes Kroningsfest, men var anlagt i ulige større Stil. Der udfoldedes et langt mere omfattende Apparat, ligesom Glandsen og Pragten overgik Alt, hvad der hidtil var set, yderligere forhøiet, som den blev, ved et stort Antal tydske Fyrsters Nærværelse saavelsom ved de overordentlige Gesandtskaber, der mødte paa Keiserens, Frankrigs, Spaniens, Polens og Sverigs Vegne. Den franske Afsending, Claude des Mesmes, Grev d'Avaux, var paa Reisen ledsaget af Sekretairen Charles Ogier, som i en udførlig latinsk Skildring giver det livligste og troværdigste Billede af disse Festdage, ikke blot fordi han ifølge sin Stilling havde Leilighed til at se Alt, men fordi han var en Mand, der havde Øinene godt med sig.

I Begyndelsen af August 1634 passerede Ogier Kullen ved Indseilingen til Øresund og maatte for at undgaa den samme ubehagelige Daabsceremoni, som senere var brugelig, naar Linien passeredes første Gang, betale Løsepenge. Han steg iland i Helsingør og modtog strax et fortræffeligt Indtryk af de velhavende *Borgeres Huse* og Levemaade. Værelserne — siger han — vare helt op til Loftet behængte med Malerier og Skilderier; langs Væggene løb Træbænke, belagte med bløde Tæpper og Puder, og hist og her var der anbragt nydelige Skabe og Chatoller. At der ikke manglede Sølvkander til Øl og Vin er en Selvfølge. Overalt saa han det fineste Dækketøi, de pynteligste Lagner og det smukkeste Lærred, endogsaa paa Barberstuerne, hvor der kun kom Haandværkere og Dagleiere, hvilket forbausede ham meget, da der ikke er Overflod af Hør eller Hamp i Danmark. Derimod var han mindre vel tilfreds med Alkoverne og de tunge store Fjerdyner, i hvilke han neppe kunde sove for Prikken og Kløe; derhos vare Sengene saa korte, at man snarere sad end laa i dem. De danske Kvinder behagede ham overordentligt; han roser deres Belevenhed, Høflighed og Gjæstfrihed, skjøndt de ikke kunde tale hans Sprog, og skildrer dem som velskabte, slanke, med blaa Øine, blondt Haar og en skjær hvid Hudfarve, og „da de tilhylle Brystet med Lin og sky Omgang

med Mandspersoner, ligne de Nonner". De bare Fløilshuer i Halvmaaneform og toge en Kaabe om sig, naar de gik ud. „Naar de hilse Forbigaaende — vedbliver han — hvad de kun sjeldent gjøre, bøie de sig ikke, men svare med et Haandkys eller en ringe Bevægelse med Læberne; i selskabelig Omgang tage de Fremmede i Haanden, men er man beslægtet eller nøie kjendt med dem, hilser man dem med gjentagne Kjærtegn. Fruentimmeret lægger sin Haand op af Mandspersonens Arm næsten til Brystet, og det Samme gjør Manden ved Fruentimmeret, dog saaledes at Underklædningens Ærmer ere imellem, hvilke navnlig hos Kvinderne ere saa snevre, at man ikke kan faa Fingrene ind under, til Huden. Ellers afviser den danske Kvinde al Kjærlighed ved sin altfor store Alvor og Beskedenhed og betager ethvert Haab om og Anledning til Fortrolighed. Her stilles intet Garn for de Forbigaaendes Øine; man bemærker intet lystent Væsen i deres Gang eller i deres Maade at være paa; de blotte ikke Brystet, de kruse ikke Haaret, ja de vise det ikke engang. Derimod smykke de deres Huer med Juveler og bære Guld- og Sølv-Bælter, besatte med Ædelstene; kort sagt, de ere meget nydelige".

Gesandtskabet kjørte ad Strandveien til Kbhvn. og modtoges i en Mils Afstand af 300 Ryttere og en kongelig Vogn med Rigsraad Christoffer Ulfeldt og Korfitz Ulfeldt.. Man drog nu i stort Optog til Byen og modtoges efter Sædvane med Kanonsalut, medens Borgervæbningen paraderede i Gaderne. Ambassadeuren med Følge indkvarteredes i Slottets øverste Etage, hvor en Række Værelser, prydede med Tapeter og udstyrede med Himmelsenge, anvistes ham, og 12 Adelsmænd, der kunde Fransk, opvartede ham.

De Dage, der hengik inden Brylluppet, benyttede Ogier til at gjøre sig bekjendt med Byen. Han besaa Havnen og Børsen, Kirkerne, Rosenborg og Slotskapellet, hvor han for første Gang traf Kongens Døttre, der vare ualmindelig smukke og imod Sædvane klædte efter fransk Mode. Snart kjørte han en Tour udenfor Portene med Korfitz Ulfeldt eller søgte ind i en Have, hvor han spiste sure Vindruer og morede sig med et Spil, der kaldtes „Pilken- eller Pirkentafel", snart forbausedes han over at se Kongen og Prindserne øve sig Kl. 5 om Morgenen i Ridning og Ringrending og efter Middag gaa løs paa hverandre enten i Harnisk med Landser eller hærde sig ved andre Væddekampe og Legemsøvelser. Selv en lærd

Mand med Sands for videnskabelige Sysler, besøgte han Universitetet og hørte en Forelæsning af Ole Worm om Blodstyrtning, besaa dennes Naturaliekabinet og var gjentagne Gange hos ham saavelsom hos den berømte Astronom Longomontanus. Paa Ridebanen, som laa mellem Holmens Kanal og Vingaardsstræde, saa han en Sport, der kaldtes „at ride efter Hoveder.“ For begge Ender af Banen var et Paphoved opstillet paa en Pæl, medens et tredie laa paa Jorden. Opgaven var nu tilhest i fuld Galop at spidde det ene Hoved paa en Landse, tage det andet op fra Jorden med Sværdet og skyde det tredie ned med et Pistolskud. Et Besøg paa Flaaden imponerede dog maaské Ogier mere end alt Andet.

Han havde ikke været mange Dage i Landet, før han fik Øiet op for den herskende Umaadelighed i Drik. Naar Adelsmændene vare sammen, kappedes de om, hvem der kunde drikke mest uden at falde under Bordet, og de franske Gjæster vare nødt til at gjøre gode Miner til slet Spil og holde Stand saa godt som muligt. Ogier er iøvrigt stolt paa sine Landsmænds Vegne over, at de bedre forstod at bære en Rus end de spanske og polske Gjæster, hvem der engang imellem tilstødte noget Menneskeligt. „Man kan — siger Ogier — besøge, hvem man vil, der drikkes uophørligt; og medens Gesandterne tale sig tørstige, drikke deres Ledsagere paa deres Vegne, ja i Stuen ved Siden drikke Lakeierne og Tjenerne deres Kammerater til i fransk, om ikke i spansk og rhinsk Vin“. Hertugen af Holsten Gottorp, der tillige mødte som Keiserens Gesandt, og de sachsiske Gjæster faa navnlig et slet Skudsmaal; „jeg vil ikke fortie — siger han — at siden Holstenernes og Sachsernes Ankomst bliver der bortødslet saa meget Øl og Vin, at Sovekamre, Spisesale, Forgemakker og Bislag svømme dermed. For at aflede og udtørre alle disse Søer var der paa Slottets Trapper opstillet Fade og Kummer med lige Mellemrum, hvor de fugtige Svirebrødre kunde blive deres overflødige Fugtighed kvit paa bekvem Maade. Thi det var ikke blot Herrerne, men ogsaa Tjenerskabet og Drabanterne, der holdt Vagt udenfor Prindsernes og Ambassadeurernes Logis, som lode sig Vinen smage, hvor kostbar den end er, thi i dette Land er Alt kostbart“. Senere hedder det lakonisk i Dagbogsform: „Hos Hertugen blev der drukket hele Dagen, og mange Mennesker bleve førte drukne hjem“.

En mærkelig Episode, som gik forud for Brylluppet var den forbittrede og lidenskabelige *Rangstrid*, som udviklede sig mellem de udenlandske Afsendinge og er charakteristisk for Tiden — beslægtet med den forargelige Strid om Stolestaderne i Kirkerne eller om Forrangen mellem de forskjellige Embedsmænds-, Borger- og Haandværksklasser. Striden var navnlig staaende mellem den franske og spanske Ambassadeur, thi det var givet, at den keiserlige Repræsentant havde Fortrin for alle andre, og den polske stillede sig fra Begyndelsen paa det fornuftige Standpunkt, at han vilde lade sin Vært, Kongen af Danmark, bestemme sin Plads. De to Kantslere og nogle af de fornemste Rigsraader gjorde fortvivlede Forsøg paa at mægle; man raadførte sig med Professoren i Civilret, Claus Plum, man slog op hos Alciat og andre gamle Lovkyndige, men forgjæves, ingen af Parterne vilde give efter. Det passede ualmindelig godt til Tiden — siger Ogier — at Hofprædikanten midt under al denne Strid en Dag prædikede over Texten: „Naar Du er buden til Bryllup, saa sæt Dig ikke øverst“. Grev d'Avaux gik saa vidt, at han truede med at anvende Magt, eftersom han ikke havde isinde at sætte overstyr i Danmark, hvad alle kongelig franske Ambassadeurer hidtil havde hævdet, og den spanske Afsending Gaspar de Tebes Gusman, Marquis della Fuente, der blandt sine mange Titler havde den kuriøse: „Opsynsmand over Mulæslerne ved den kongelige Bagage“, blev tilsidst saa fornærmet, at han forlod Kjøbenhavn *inden* Brylluppet. Hermed var Konflikten dog ikke tilende; Grev d'Avaux kom i Strid med Hertugen af Holsten Gottorp om Cermoniellet ved deres gjensidige Visit, ja det gik saa vidt, at Christian den Fjerde ikke deltog i selve Bryllupstaffelet, fordi man ikke kunde blive enig om, hvem der skulde have den Ære at sidde ved Siden af ham. Af samme Grund holdt den svenske Gesandt Peder Sparre sig borte og spiste paa sit Værelse.

Ved Brudens, den sachsiske Prindsesse Magdalene Sibylles Ankomst holdtes der et formeligt Indtog, en Pragtprocession af overdaadigt udstafferede Heste, Adelsmænd, Hofsinder, Schweisere og Lakeier, iførte brogede Farver og straalende af Guld, Sølv og Ædelstene, og som det Heles Centrum Bruden i en Triumphvogn, smykket med en forgyldt Kupido og en forgyldt Ørn, trukken af sex Heste. Paa selve Bryllupsdagen, den 5te Oktober, holdtes der om Morgenen Gudstjeneste i Slotskapellet, hvor der prædikedes over

REGNA FIRMAT PIETAS

Evangeliet: „Himmeriges Rige kan lignes ved Konge, der gjorde sin Søns Bryllup"; derpaa slog Kongen *tolv udvalgte Adelsmænd til Riddere af Elephanten.* Denne Scene er fremstillet paa hosstaaende Billede efter en enestaaende Original paa det kongelige Bibliothek. Kongen sidder paa en Throne med det endnu paa Rosenborg opbevarede diamantbesatte Ridder-Slagsværd i Haanden; ved hans

Langskjødet Trøie af Guldmor med Sølvbouketter. Af Chr. IV.s Dragt paa Rosenborg.

Side staa to Herolder med forgyldte Sølvsceptre, iførte prægtige Kapper med Danmarks paabroderede Vaaben i Guld, Sølv og Silke, og foran Thronens nederste Trin knæler Kantsleren Christian Thomesen Sehested, afventende det Øieblik, da Kongen vil berøre hans venstre Skulder med Sværdet og sige: „Jeg slager Dig til Ridder udi Navn, Gud Faders, Søns og den Hellig Aands. Stat op Ridder!" I Forgrunden ses de øvrige vordende Riddere; Mellem-

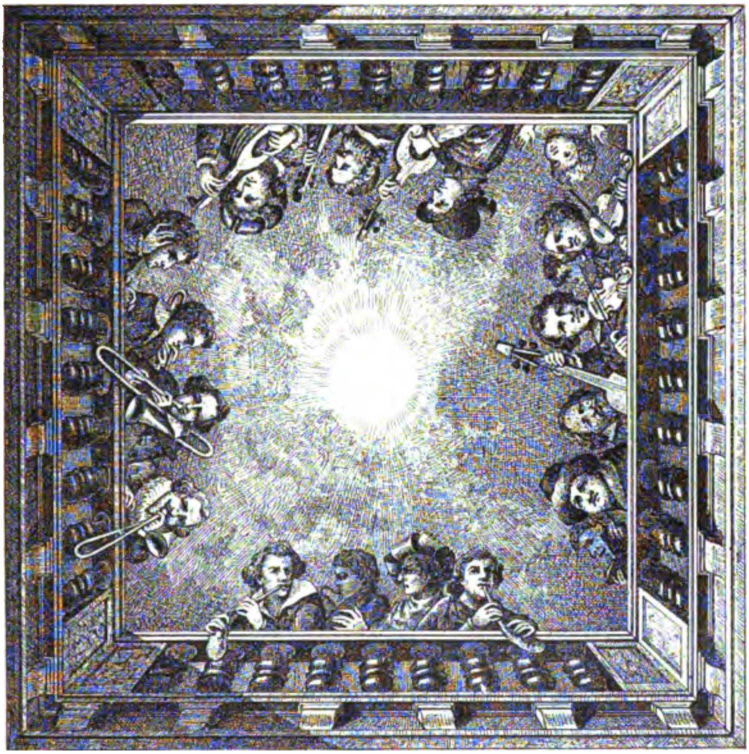
og Baggrunden indtages af Rigsraader, Adelsmænd, Hofsinder og Kvinder i en dertil særlig indrettet Stol. Vinduet staar paa Klem, thi saasnart Ridderen har hængt Ordenens Insignier om sin Hals, vil den ældste Herold træde hen til det og udraabe, at den Stormægtigste Fyrste og Herre, Kong Chr. IV, Danmarks og Norges, Venders og Gothers Konge o. s. v. haver nu slaget den høiædle, strenge og mandhaftige Hr. Christian Thomesen Sehested til Ridder og hannem udi Ridder-Ordenen indsat". Derpaa ville Herpaukerne og Trompeterne lade sig høre fra Slotspladsen.

Sølvforgyldt Pokal fra Chr. IV.s Tid.

Vielsen fandt Sted samme Dags Eftermiddag. I Procession med stor Pomp, medens „hele Slottet vidt og bredt gav Gjenlyd af Trompeter og Pauker", drog Hovedpersonerne ledsagede af Bryllupsgjæsterne fra Kongefløiens Hovedtrappe over den indre Slotsgaard, hvortil de fornemste kjøbenhavnske Borgerfamilier havde faaet Adgang. Kongen var klædt i Sølvmor indvirket med gyldne Blomster; den udvalgte Prinds endnu prægtigere. 24 Adelsmænd med brændende Kjærter ledsagede Bruden; iøvrigt var Ceremoniellet i det Væsentlige som ved Fredrik den Andens Bryllup (smlgn. S. 391). Det efterfølgende Taffel varede i sex Timer, men manglede, som Ogier siger, „sin fornemste Pryd", fordi Kongen som ovenfor berørt spiste alene. Maden faldt ikke ret i Franskmandens Smag, og han udtaler sin Forbauselse over de Kvantiteter Drikkevarer, der sattes tillivs, navnlig ved det med alle Slags Drikkekar rigt besatte Kredentsbord, hvor tre Mundskjænke, „efter de gamle Offerpræsters

Maade iførte hvidt Linned", smeltede Sukker i Vinen og skjænkede for Alle, der ønskede det. Et saadant Kredentsbord afgav et prægtigt Skue, naar det bugnede af Guld- og Sølvbægre, Skaaler og kostbare Drikkekar, om hvis Form og rige Ornamentering foranst. Afbildning giver et godt Begreb. Der blev drukket Skaaler for

Orchester fra Chr. IV.s Tid. Efter et Loft paa Rosenborg.

tilstedeværende og fraværende Konger og Fyrster, ledsagede af Pauker og Trompetfanfarer, saavelsom af Kanonsalver fra Stranden og Havet, og Taffelet oplivedes iøvrigt af al Slags Musik, „der gav Lyst til at drikke", og af Sangere, der foredrog forskjellige lystige Ting, som fik Alle til at le. Da Ogier bemærkede, at Damerne rødmede, har det neppe været synderlig høviske Sange. Dagen endte med en storartet Fakkeldands og et Fyrværkeri, under hvilke de

vaade Varer dog ikke forsømtes. Støien og Tummelen var uhyre, Musiken spillede op; man sang, raabte og lo, alt imedens man drak paa hinandens Sundhed, omfavnede hinanden og forsikkrede hinanden om evigt Venskab; Mange vare berusede, ja midt under Ballet, siger Ogier, „ilede en af de Fornemste, hvis Navn jeg helst ikke vil nævne, gjennem Trængselen hen til Døren, men kunde ikke naa den, før han maatte give Drikken fra sig“. Der var noget Stødende heri for de forfinede Franskmænd, men da de i to Aar havde havt Omgang med de nordiske Nationer, syntes det dem mindre forunderligt.

Festlighederne varede i mange Dage, og Vinen flød i uophørlige Strømme, thi man forstod i hine Tider at holde ud; i det Høieste tog man en halv Dags Pusterum engang imellem. Dagen efter Brylluppet var der atter Gudstjeneste i Riddersalen paa Slottet, hvorpaa det nygifte Par modtog Brudegaverne, som baade vare mange og kostbare. Ved denne Leilighed holdtes der alenlange sirlige Taler baade af Giverne og Modtagerne, men den franske Gesandt var ikke tilstede „for visse Aarsagers Skyld“; han havde nemlig ingen Brudegave med, efterdi Saadant kun bruges hos simple Folk i Frankrig. Den nyformælede Prindsesse uddelte ligeledes Gaver til Kongen, Prindserne, Ambassadeurerne, Rigsraaderne og Hoffolkene lige ned til Musikanterne, bestaaende af mere eller mindre kostbare Krandse af Perler og Ædelstene til at bære paa Hovedet eller om Armen. Sang og Dans, Maskerade og Ballet, i hvilken samtlige olympiske Guder stege ned i Salen og traadte en Kjædedands, afløste hverandre; Komedier opførtes, Drikkegilder holdtes i Rosenborg Have, ja man kunde endog feire et Daabsgilde, da Hertug Philip af Glücksburgs Gemalinde nedkom med en Datter midt under Festlighederne. Den 10de Oktober holdt Kongens Datter Sophie Elisabeth Bryllup med Christian Pentz; det var som et nyt Led, der knytttedes til den store *Triumphus nuptialis.* Denne Dags Aften gaves et Skuespil til Bedste paa Slotspladsen, som aldrig før var set, et Fyrværk, der tillige var en „Tragedie om Dyderne og Lasterne“. Et samtidigt Kobberstik giver os et Begreb om denne Kamp mellem Himmel og Helvede, mellem „Dragensborg“ (Træhuset midt paa Billedet) og „Haabsborg“ (Teltet tilvenstre), en Moralitet i gammel Stil, hvor Engle og Djævle færdes paa Scenen, og drive Lasterne ind i et vældigt Uhyres Gab, Porten til „Helvedes

Pøl", hvor ildsprudende Drager (der komme fra Rentekammerbygningen tilhøire) paa Erkeenglen Rafaels Befaling fare løs paa den Søilehal, indenfor hvilken Ondskaben residerer, og hvor tilsidst Alt

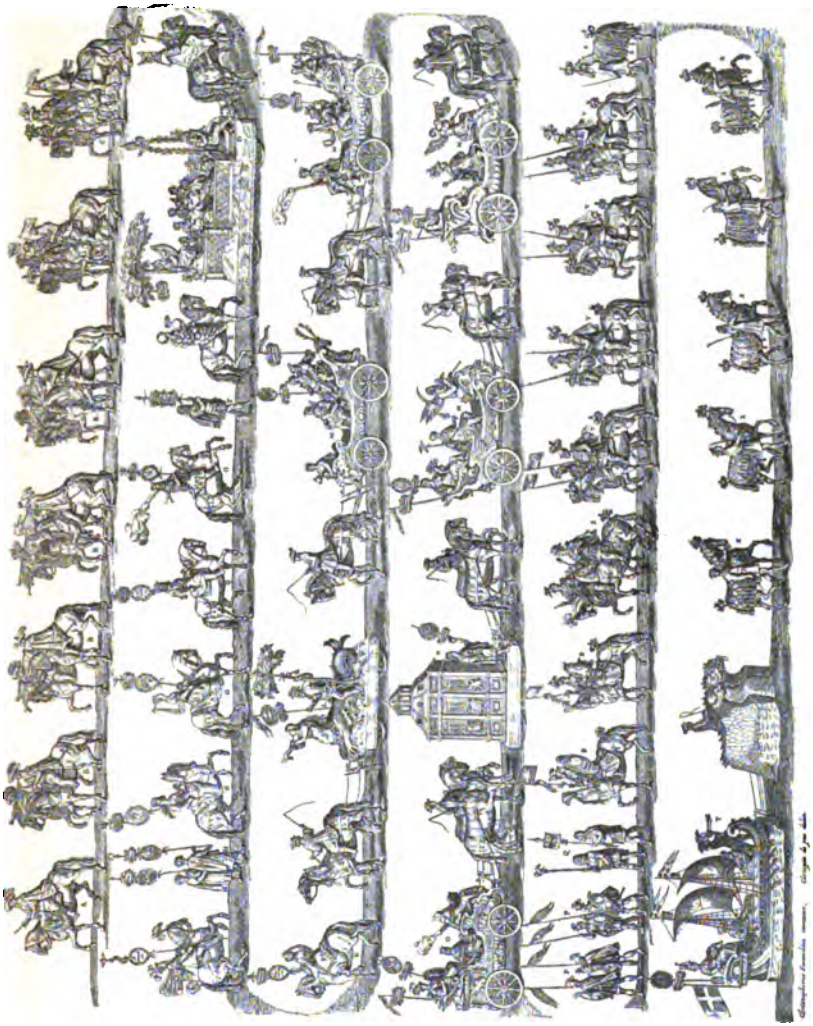
Det store Fyrværk den 10de Oktober 1634. Efter *Triumphus nuptialis Danicus.*

efter tre Akters Kamp med Ild, Raketter og Brandfakler endte i et Flammehav af Bomber, Raketter og Kanonskud, saa at hele Staden rystede derved. Billedet har, som Birket-Smith oplyser særlig Interesse, fordi det er den eneste danske Afbildning af Djævle i

dramatisk Aktion. De ere kostumerede i korte Trøier, trikotlignende Buxer og Halvstøvler, have Hale og paa Hovedet et Slags Hætte med fastgjorte Horn. I en senere Tidsalder har dette Fyrværkeri givet Anledning til megen Eftertale, da Kongen beskyldes for at have anvendt gamle Pergamentsbreve i stor Maalestok til dets Forfærdigelse.

Hidtil havde Bryllupshøitidelighederne havt en saagodtsom udelukkende privat Charakter, men den 11te Oktober red de kongelige Herolder, ledsagede af 8 Trompetere omkring i Gaderne og udraabte paa alle Hjørner, at *Ridderspillene* og Ringrendingen skulde begynde den følgende Dag. Dette skete dog ikke, thi der opstod pludselig et voldsomt orkanagtigt Uveir, som varede i to Dage, blæste Tage af Husene, drev mange Skibe iland og omstyrtede Buerne og de øvrige Forberedelser til Ringrendingen paa Amagertorv. Det var i denne Storm, at Øen Nordstrand gik under, hvorved mange tusind Mennesker omkom, men Efterretningen naaede først senere til Kbhvn. Den 13de begyndte *Ringrendingen* og varede til den 16de om Middagen med en Dags Mellemrum; det regnede nemlig, og Kongen benyttede da Tiden til at gjøre en Adelsmands Bryllup paa Slottet. I disse Dage saa Kjøbenhavnerne ikke mindre end atten forskjellige Optog drage ind paa Amagertorv; det første af dem, i hvilket Kongen og Prindsen personlig optraadte, er fremstillet i hosstaaende samtidige Stik. Toget aabnes af en „Pukkenslaar“ tilhest (A), endvidere af 10 Trompetere (B) og 6 Banemestre (C), deriblandt to Hertuger af Sønderborg. Nu følger den første Triumphvogn (D) forestillende en Have „Arkadien“, hvori fem Musikere opføre en liflig Musik. Kong Midas med de lange Øren fører Hestene, en Pan spiller paa Fløite ved Indgangen, og Apollo slaar Lyren under Laurbærtræet. Umiddelbart efter Vognen rider en Person (E) med en Kugle i Haanden, som bærer Indskriften: Chaos; den gaaende Figur (F) bærer et Skilt med Indskrifter til Oplysning for Tilskuerne, og de fire Ryttere (G) forestille de fire Elementer: Ild, Vand, Jord og Luft. Dagen og Natten (H) vandre tilfods og følges af en phantastisk Rytter med Guldsmedevinger (I) og en anden (K), der fremstiller: *Antiquitas*. Triumphvognen (L) bærer en Triton, som blæser i et Horn, og Proteus med et stort Træ, hvorfra der hænger en Nøgle, i den ene Haand og et Skilt paa en Stang i den anden. De fire næste Vogne (M) betyde de

fire Menneskealdre; inden i Janustemplet (N) spille 12 Musikanter over al Maade lystigt, men Janus, som staar udenfor, har Nøglen til Bygningen. I den næste Vogn (O) trukken af fire hvide Heste

Det første Optog ved Ringrendingen paa Amagertorv. Efter *Triumphus nuptialis.*

sidder Numa Pompilius; efter ham marchere fire romerske Krigere (P) med blaa Faner, og tvende andre (Q) med Felttegn, endvidere to Ryttere (R) med Skjolde og Faner, og endelig de *to Anførere,*

Kongen og den udvalgte Prinds (S) i gyldne prægtige Rustninger, „saaledes som man f. Ex. ser Markus Aurelius paa Mønter". Nu følge to Ryttere med blaa Faner (T), 6 Landsedragere (V), som føre de Landser, der bruges ved Ringrendingen, og 6 Haandheste (X) smykkede med Fjer og Skaberak og ledede af tre Mænd i Blaat og tre i Rødt. Optoget sluttes af et stort Skib (Y), trukket af tre Heste, udstafferede som „skrækkelige" Havuhyrer. I lignende Stil vare alle de andre Optog, en lang og kjedsommelig Række af Guder og Halvguder, Dyder og kunstlede Allegorier, hentydende til Elskov og Lykke, uforstaaelige for Tilskuerne og ensformige trods deres Pragt. Størst Lykke gjorde de sachsiske Bjergmænd, 10 i Tallet, der sang en Sang om „Kjærlighedens Magt" og derfor fik 200 Rdlr af Kongen, men i det Hele synes disse „Inventioner" at have staaet tilbage for Kroningsoptogene i 1596 (se S. 447).

Der er ingen Anledning til at dvæle ved de paafølgende Festligheder, som ere velbekjendte fra tidligere Leiligheder. *Prisuddelingen* til de Seirende ved den smukkeste Dames Haand (i nærværende Tilfælde Kongens Datter, Leonora Kristina, den martialske *Fodturnering* om Aftenen i den indre Slotsgaard med Landse og Sværd over en Skranke med Fyrværkeri (i hvilken Prinds Frederik, den senere Frederik den Tredie, særlig udmærkede sig) og *Rytterturneringen* paa Gammeltorv, i hvilken Kongen vandt den høieste Pris, Alt udførtes i Overensstemmelse med tidligere Programmer. Den 17de Oktober om Aftenen var der stor Slutningsfest paa Slottet, først Uddeling af Priser til de Seirende i Turneringen, derpaa Dands til Lyd af Trompeter og Tverfløiter saavelsom til den sachsiske Bjergmusik, og endelig samledes Gjæsterne om Kredentsbordet, hvor Chr. IV udbragte de fremmede Kongers, Fyrsters og Ambassadeurernes Skaaler. Historien melder Intet om, hvor mange Gange der blev drukket, men det vides, at Kongen ved et lignende Drikkegilde drak 35 Sundheder, idet „han gik alle Konger og Dronninger i Christenheden rundt", hvorfor han ogsaa tilsidst maatte bæres bort i sin Stol. Ved denne Leilighed — skriver Ogier — syntes Kongen, at man ikke havde drukket tilstrækkeligt, hvorfor han lod et stort gyldent Kar, som to stærke Mænd neppe kunde bære, slæbe ind og sætte paa en Træskammel. Det var fyldt til Randen med Vin, og Kongen traadte nu hen foran det „som en Præst, der indviede Vivandet", og øste ud i Guldbægere til Gjæsterne,

som maatte tømme dem. Det forstaas af sig selv, at det under den store Tilstrømning af Mennesker kom til forskjellige Uordener i Byen, Klammeri og Slagsmaal, som i et enkelt Tilfælde endte med en af Parternes Død, men Sligt hørte nu engang Tiden til. For Menigmands Fornøielse var der arrangeret to „Lykkepotter“ eller Tombolaer, hvoraf den ene til Fordel for de Husarme; der var ogsaa Linedandsere i Byen.

De overordentlige Udgifter til dette Bryllup saavelsom herefter til Prindsens Hofholdning forværrede endyderligere Kongens iforveien betrængte finantsielle Stilling. Neppe fjorten Dage efter Festlighedernes Afslutning maatte han give Befaling til at sønderslaa nogle Stykker af Sølvkammerets Beholdning og lade dem udmønte, „dog saa hemmelig dermed omgaas, som muligt være kan“, og hele Resten af hans Levetid befinder han sig i en haabløs Pengenød, der snart aflokker ham Bønner, naar han tilskriver Rigsraadet, snart Trusler. Han fandt det „hverken reputerligt eller forsvarligt at sidde hen i Gjæld, hvorpaa man ingen Ende kan se“, og vil derfor have Lehnsvæsenet omordnet, eller han vil sælge Flaaden, nedlægge Regjeringen o. d. Efter 1642, da nye Ulykker strømme ind over Landet, ser han ingen Udvei; han skriver til Korfitz Ulfeldt: „Skal det saaledes gaa længe til, som det gaar, da er det et slet Værk at være Konge i Danmark; skal jeg hvert Aar sætte til, da bliver her Pokker løs. Skal Andre have Profiten og jeg Umagen, da bytter vi vist med hinanden; det maa gaa, som det kan“. Fire Aar efter begjærer han Erstatning for sine udlagte Penge af Rigsraadet, „at vi kunne være uden Skade og kan have paa vores Alder nogen Ergøtzlighed for den langvarende store Møde og Umage, vi have havt“.

Der indtraf imidlertid nogle Fredsaar i Danmark, under hvilke mange af de tidligere anførte Foranstaltninger til Kbhvns. Opkomst paabegyndtes, thi Hamborgs Misfornøielse med Anlæget af Glückstadt og Danmarks Fordring paa Overherredømme over Elben var bleven foreløbig afgjort efter nogle aabenbare Fjendtligheder i 1630, og Forholdet til Sverig var, om end spændt, dog ikke ligefrem truende. I 1639 opstod der en Strid med Nederlandene paa Grund af en betydelig Forhøielse af Sundtolden (navnlig paa Salpeter), og man begyndte at frygte for et Anslag paa Kronborg og Kjøbenhavn, hvorfor der anlagdes Skandser ved Amager og Salt-

holmen, og danske og norske Folk i Generalstaternes Tjeneste fik Befaling til at vende hjem. Der var udbredt et Rygte om, at Hollænderne vilde sende 200 Orlogsskibe til Sundet, og i Januar 1640 saas der hollandske Spioner i Kbhvn., deriblandt „en lang anseelig Karl med sort Haar“. Kongen tog dog Sagen temmelig koldblodigt og giver følgende kuriøse Skildring af Hollændernes Naturel: „Saasnart det gaar det Gesindiken vel, da vil de strax mestrere al Verden, men saasnart Verden gaar dem imod, da er de smuk smidig“. I 1640 nedsattes Sundtolden, og Faren drev over — „Hollændernes store Hastighed blev afkjølet“.

Imidlertid havde den svenske Formynderregjering utilfreds med Toldvisitationerne i Sundet, Chr. IV.s paatrængende Mæglingsforsøg i Trediveaarskrigen og yderligere ophidset ved Enkedronningens Flugt til Danmark besluttet at overrumple dette Land, og i Decbr. 1643 rykkede General Torstenson ind over Grændsen og bemægtigede sig i kort Tid hele Halvøen. Slaget traf Danmark aldeles uforberedt; endnu i Mai havde Chr. IV tvunget Hamborgerne til endelig Afbigt og forment, at det vilde være „et godt Kjølplaster til Kantsler Oxenstjernas podagristiske Fødder“, og den danske Resident, Peder Vibes Advarsler havde kun fremkaldt den spøgefulde Bemærkning: „Peder Vibe laver til Barsel med Krig“. Med Et stod Fjenden i Landet; det var henimod Jul, Flaaden var aftaklet, og der var ingen eller saagodtsom ingen Hær. Men netop under slige kristiske Omstændigheder viste Chr. IV sig størst; ufortøvet ilede han til Kjøbenhavn og satte Mod i Alle. Flaaden blev udrustet, Tropper udskreves, der indsamledes Proviant, og selv paatog han sig at møde Fjenden tilsøs, hvor Faren var størst.

For Kjøbenhavns Vedkommende bevirkede „den farlige, vidt udseende Tid“ først og fremmest, at Magistraten udstedte en ny *Vagtordning* for Borgerne. Den viser, at Befalingsmændene i Borgervæbningen nu havde faaet Navn som Hærens, thi der tales baade om Korporaler og Kaptain, og den indeholder iøvrigt udførlige Bestemmelser om Tjenesten paa Voldene, Disciplinen o. d. Hvert Korporalskab skulde stille ved Korporalens Bolig og af ham føres til Allarmpladsen, naar Trommen gik anden Gang, og Ingen var undskyldt undtagen Bortreiste, Syge, Skrøbelige og Gamle, som dog skulde sende en Stedfortræder. Bevæbningen var Luntebøsssser og Kommandosproget tydsk. Vagten paa Voldene var saa meget mere

nødvendig, som disse befandt sig i en ynkelig Stand; de vare overalt brøstfældige; ved Kongens Have og Nørreport var der slet ingen Udenværker, thi den nye Befæstning var netop paabegyndt, og fra S. Anna Rotunda kunde Fjenden gjøre stor Skade.

Kongen var utrættelig, paafærde Dag og Nat, og altid rede til at sætte Livet i Vove. I Mai var han i Vesterhavet og slog den hollandske Hjælpeflaade i Listerdyb, derpaa ilede han tilbage til Kbhvn. for at fremskynde Rustningerne. Den 29de Juni kunde han forlade Byen med en Flaade paa 40 Skibe, selv var han ombord paa „Trefoldigheden". Den 1ste Juli, altsaa samme Dag Slaget paa Kolbergerheide blev leveret, ankom en stor hollandsk Flaade som Konvoy for 328 Koffardiskibe til Helsingør, medførende tre Gesandter, som tog til Kbhvn., hvor man var meget ængstelig og misfornøiet med de mange fremmede Krigsskibes Nærværelse. Da Kongen selv var tilsøs, blev der imidlertid Intet af Underhandlingerne. Efter det navnkundige Søslag, i hvilket Chr. IV selv blev saaret og mistede Brugen af sit ene Øie, var den svenske Flaade bleven indespærrret i Kielerfjord, men den undslap ved Peder Galts Ulydighed, og Kongen begav sig derpaa med en Del af Eskadren tilbage til Kbhvn., hvor han i Sundet udfor *Dragør*, traf den hollandske Flaade, som stod Sydpaa og efter nogen Skydning undveg over mod Bornholm. Fra Kjøbenhavns Taarne kunde Kampen iagttages, og Indbyggernes Begeistring over den heltemodige Konge, som altid fandtes, hvor Faren var størst, var ubeskrivelig. Da han den 13de August steg iland ved Bremerholm, fik han — skriver Bruun — en Modtagelse, som maaské ingensinde ellers er bleven en dansk Konge til Del ved Hjemkomsten til sin Hovedstad. Søndagen den 16de August umiddelbart efter Prædikenen, „blev alle Kanonerne rundt om Byen saavelsom paa Bolværkerne ved S. Anne Bro affyrede, og ligesaa mange Gange blev der givet Salver af Musketterne for de trende priselige Viktorier, som Gud naadeligen havde forlent Hs. Majestæt tilsøs imod sine og Rigets ubillige og hovmodige Fjender, de Svenske".

Den lidenskabelige og ophidsede Stemning, hvori Chr. IV havde befundet sig under hele denne Krig, og som endog et Øieblik havde indgydt ham den Tanke at befri sig for de svenske Fanger ved at slaa dem ihjel, Høie og Lave uden Forskjel, viste sig ogsaa ved den noget summariske Maade, paa hvilken der blev gaaet frem

imod den gamle Rigsadmiral Peder Galt. Den 31te August ved Daggry blev han henrettet paa Slotspladsen; et Øienvidne fortæller, at han døde med Ligegyldighed, og at Kongen nogle Gange kom hen til Vinduet i Frisørkappe og med en Kam i Haanden ligesom for at se til. Aaret sluttede sørgeligt; den danske Flaade under Pros Mund led et afgjørende Nederlag i Oktober mellem Femern og Lolland, og senere paa Aaret var der en Blodgangsepidemi i Kbhvn., som i Begyndelsen af 1645 afløstes af en Skjørbugsepidemi.

Krigen førtes afgjort uheldig; Pengevanskelighederne steg, og da Søen i Foraaret 1645 blev aaben, syntes *Kjøbenhavn alvorlig truet*. En dansk Flaade under Ove Gjedde, der var afseilet til Gøteborg, blev kaldet til Sundet, og der herskede en overordentlig Virksomhed i Byen for at dække den mod et forventet Angreb af den svenske Hovedflaade. Skjøndt Kjøbenhavn betalte 4,000 Rdlr. om Maaneden til Garnisonen i Malmø for at være fri for Indkvartering, maatte Borgerne „skikke sig i Tiden“ og tage imod en betydelig Styrke, baade Ryttere og Fodfolk; i Marts befæstedes Indløbet til Havnen, Borgerne maatte levere Fartøier til at nedsænke ved Havneindløbet for at gjøre det snævrere, Magistraten fik Befaling til at gjøre Voldene istand, „eftersom den største Nød det udkræver, og Eders egen Velfærd derudi bestaar“, og Enhver maatte forsyne sit Hus med Levnedsmidler, mindst paa sex Maaneder. Ved Kastrupknæ paa Amager anlagdes en Skandse; flere ansete Kjøbmænd udrustede Krigsskibe til Støtte for Orlogsflaaden, og der holdtes Mønstring over Borgerskabet. Forresten synes Væbningen at have været alt Andet end paapasselig og navnlig hengiven til Drik, thi i Slutningen af April holdt *Træhesten* sit Indtog i Kbhvn. og opstilledes ved alle Portene, hvorhos der gaves Borgerofficererne et Tilhold om uden Persons Anseelse at straffe dem, der mødte drukne paa Vagten eller forlod deres Poster uden Orlov. Vagten var fordelt saaledes, at de indkvarterede Soldater holdt Volden besat fra Vandkunsten til Vesterport, og Borgerne Resten.

Det var alvorlige Tider, som stod for Døren. Overordentlige Skatter og Paalæg tyngede Borgerne; det blev Dyrtid, man kunde ikke skaffe Hø og Strøelse til de talrige Heste, hvorfor Rytteriet tildels blev forlagt fra Byen mod en Pengeerstatning, som Indbyggerne ogsaa maatte udrede. Kongen indførte selv Besparelser i Hofholdningen og Udspisningen; man beredte sig kort sagt paa

en langvarig Beleiring. Uveiret trak ogsaa mere og mere sammen. Midt i Mai seilede Flaaden ud under Ove Gjedde, men kunde Intet udrette til „Rigens Bedste"; den mistede endog to Skibe, og den sidste Dag i samme Maaned passerede en stolt hollandsk Flaade paa 350 Orlogs- og Koffardiskibe Sundet. De danske Skibe trak sig ind ved Toldboden; udenfor laa en hollandsk Afdeling i elleve Uger, dog uden at foretage noget Fjendtligt. I Juni Maaned fremskyndedes Forberedelserne til Fjendens Modtagelse af al Magt; Udenværkerne paa Byens Øst- og Vestside kom efterhaanden i nogenlunde Stand, hvorimod Værket udenfor Nørreport (Ravnsborg Skandse), der skulde bygges af Borgerskabet, henlaa ufuldendt. Kongen gav derfor Befaling til at lukke Nørreport og afbryde Broen over Peblingesøen. Den 25de Juli kunde den svenske Flaade iagttages under Amager, men Freden i *Brømsebro* som afsluttedes den 13de August 1645 frelste Kjøbenhavn. Hermed var Sverigs Overvægt i Norden endelig fastslaaet; Alt, hvad Chr. IV i sin lange Regjering møisommelig havde tilstræbt, var faldet sammen.

Stemningen i Hovedstaden var baade under og efter Krigen meget ophidset mod Adelsstanden, hvis Mangel paa Fædrelandskjærlighed var bleven aabenbar. Man bebreidede den, at den trods sin Rigdom saagodtsom Intet vilde bidrage til Landets Forsvar; man foreslog at „udrive nogle Blade af Haandfæstningen", afskaffe Hoveriet, hævde Borgeres og Bønders Ret til at tale med i Rigets Anliggender o. s. v. Naar Adelsmænd viste sig paa Gaderne, bleve de udpebne, man kastede Sten efter dem, og udgav Skandskrifter mod dem. En Student Frederik Oswald skrev i Juli til en Borgmester i Ribe, at Rygtet gik blandt Borgerne, at Adelen kun studerede paa at drive Kongen af Landet og indrette en aristokratisk Republik, en Yttring, hvorfor han senere blev relegeret af Konsistorium. Rigsdagen i Kjøbenhavn efter Krigen, i 1645, hvor alle disse Klager kom frem med Eftertryk førte dog ikke til nogen Forandring i Forholdene; Alt forblev i det Væsentlige ved det Gamle.

Aftakningen af Soldaterne foregik med adskillig Vanskelighed, og disse leiede Banders „Mutvillighed", Optøier og Tyverier maa have været meget trykkende, da Kjøbenhavns Borgerskab med Glæde gik ind paa at udrede 10,000 Rdlr. for at blive dem kvit; til Gjengjæld tilstod Kongen det rigtignok tillige Fritagelse for al Indkvartering i Fredstid paa visse nærmere Betingelser.

Som overalt i Europa var Renaissancetiden ogsaa hos os de store Modsætningers Tid. Overtro og Vantro, Gudsfrygt og Letfærdighed trivedes ved Siden af hinanden; man arbeidede dristigt paa store praktiske Opgaver, som først langt senere Tider have magtet, og var dog hildet i Fordomme, Smaalighed og Ufordragelighed mod Anderledestænkende, navnlig i religiøs Henseende. Datidens Skræk for *Trolddom* og hemmelige Kunster tager sig næsten uforstaaelig ud ved Siden af dens Freidighed og Sundhed paa saa mange andre Omraader; ikke engang Kongen er fri for at være mørkeræd. Under Trediveaarskrigen har han et Syn i Rothenburg, ja i 1626 skriver han fra Wolfenbüttel, at der er Troldkvinder i Kjøbenhavn og Helsingør, hvorfor Kantsleren skal advare Alle, som med slige Sager have at gjøre, at tage det alvorligen og ikke ved personlige Forbindelser lade sig overtale til Lemfældighed. Recessen af 1643 forudsætter endnu Pagt og personlig Omgang med Djævelen som utvivlsomme Kjendsgjerninger. Det berygtede „Kjøge Huskors“, ved hvilket Djævelen viste sig i en Skrubtudses Lignelse, hører hjemme i Chr. IV.s Tid. Der er overhovedet en overordentlig Mængde Trolddomssager optegnede fra denne Periode, og overmaade mange „Hexe“ have bødet uskyldigt med Livet. En adelig Jomfru Anna Kruckow, hvis Formue anvendtes til det saakaldte *Stipendium decollatæ virginis* (for fattige Studenter) henrettedes i 1621 for Trolddom; man troede at kunne dæmpe Ildebrand ved at kaste en rød Hane og Jord i Ilden, og med Forbryderes afhuggede Fingre dreves al Slags uappetitlig Overtro. Henrettelser nødes stadig som Skuespil og vare meget hyppige, Straffene vare snart barbariske som Partering, Afskjæring af enkelte Lemmer o. d., snart væsentlig beregnede paa at ramme Æresfølelsen som Gabestokken, Træhesten og den spanske Tønde; Raaheden var stor, og Omgangen mellem ugifte Mænd og Kvinder særdeles fri. Selv Præster kunde tillade sig alskens Forsyndelser mod det sjette Bud, og Biskop Arreboes Historie afgiver et mærkeligt Exempel paa Datidens Sands for det Sømmelige. Ruffere ses at være blevne udviste af Byen eller straffede til Kaget; om den Behandling, Skjøger fik, véd Baron de Courmesvin at fortælle, at de nøgne til Bæltestedet piskedes gjennem Staden. Samtidige Dagbøger og Krøniker indeholde omfattende Bidrag til Tidens *chronique scandaleuse*, om aabenbar Skrifte paa Grund af Leiermaal, Løsagtighed, Rufferi, Selvmord, Dueller,

og navnlig Drab, thi Blodet kom let i Kog, og Veien fra Tanke til Handling var kun kort. Gadeoptøier og Slagsmaal endte i Regelen med, at En eller Flere blev paa Pladsen, og den Skyldiges Hen-

Chr. IV i sit 69de Aar.

rettelse udeblev da ikke. Den hyppigste Grund til disse Voldshandlinger var naturligvis Tidens Skjødesynd: *Umaadelighed i Drik.* Vi have ovenfor set, hvad der i denne Retning kunde præsteres ved Hoffet, og det gik ikke bedre til i andre Samfundsklasser. Brændevinen var bleven almindelig i de lavere Stænder, og der konsume-

redes derhos uhyre Masser af Øl og Vin. En Læge skriver i 1636. at „Almuen kurerer alle sine Sygdomme med Rostok-Øl“, Præster og Degne vare ikke bedre og holdt desuden Smugkroer i deres Huse. Naar Folk gik hjem fra Gilder, kom de ofte i Haandgemæng indbyrdes eller med Fremmede, og i heldigste Tilfælde gik det kun ud over Ruderne. Den store Kjøbmand og Borgmester Mikkel Vibe kom ved et Bryllupsgilde i Strid med den theologiske Professor Claus Plum, som havde krænket ham „ved at være urolig med Glas at slaa sønder, item med Hvislen og Fløiten“, og Enden blev et stort Gadeopløb udenfor Plums Hus, under hvilket Theologien slog Magistraten paa Flugt. Undertiden antog Sammenstødene Charakter af storartede Batailler mellem forskjellige Samfundsklasser; saaledes melde Universitetsregnskaberne fra 1627, at Taget paa Kommunitetsbygningen blev istandsat, efter at Soldaterne havde nedrevet det i Kamp med Studenter. Leiligheden til Drik var let, Staden vrimlede af Drikkeboder navnlig ved Stranden, i Høibro-stræde, Store Færgestræde, paa Amagertorv og Kjøbmagergade, og der var ingen Mangel paa Vinkjældere foruden Byens egen paa Raadhuset. Fremmede søgte til Gjæstgivergaardene og Kroerne; den fornemste af dem alle „*Lækkerbisken*“ paa Amagertorv mellem Østergade og Store Kirkestræde blev oprettet i 1613 af Apotheker Henrik Vobner. Bønderne holdt til ude i Kipperne i Forstæderne, naar de kom fra Byen, thi de maatte ikke findes indenfor Voldene efter Kl. 12 Middag, og intet Forbud mod Over-daadighed ved festlige Leiligheder kunde frugte, fordi der stadig gjordes Undtagelser fra Reglen. En Forordning af 1612, som giver Borgerne Ret til ved Bryllupper at beruse sig efter deres Rangfølge i Vin eller Øl, gjorde et alvorligt Forsøg paa at ind-skrænke Nydelsen af stærke Drikke (saaledes maatte der ved Fæstensøl om Formiddagen kun trakteres med Sukat og syltet Ingefær), og al Drik ved Begravelser, Barsel, Kirkegang o. s. v. afskaffedes. De fornemste Bryllupper stod ligesom før i *Danske Kompagni*, eller paa Raadhuset og i Regelen om Søndagen. Kongen overværede hyppigt adelige Bryllupper, ja deltog i den høitidelige Procession med Musik i Spidsen til Kirken, saaledes i 1636 til Oluf Daas Bryllup, da baade han og Thronfølgeren med Gemalinde gik i Brudeskaren og nær vare komne til Skade ved at to løbske Heste sprængte ind i Optoget paa Amagertorv. Undertiden mødte han

først efter Vielsen i Kompagnihuset og deltog i Dandsen. Paa Christian den Fjerdes Tid dukker *Tobakken* for første Gang op i Danmark; at røge Tobak kaldtes da „at drikke Tobak“; man drak af en Pibe. I 1640 brugtes det paa Flaaden, dog vel som Skraatobak, og Kongen, der siger, at „Skibsfolket tog det gjerne an istedetfor Frokost“, synes at betragte det som et Lægemiddel. Sperling fik Snustobak i Spanien og betragter det som „den fornemste Konfekt“ efter et velbesat Bord. I Kjøbenhavn solgtes Tobak hos Urtekræmmere og Sukkerbagere; Isenkræmmerne solgte Piber.

Drik var og blev dog Tidens største Adspredelse, — der fandtes heller ikke mange andre. De Velstaaende kunde deltage i Papegøieskydning, i Legemsøvelserne i Boldhuset eller i andre ridderlige Idrætter; Almuen maatte nøies med at være Tilskuer ved de offentlige Fester, Bryllupper o. d. Paa en enkelt Tid af Aaret navnlig ved Fastelavn synes den dog at have havt temmelig Frispas i Gaderne, og engang imellem moredes den af omreisende Gjøglere, navnlig af Linedandsere. I 1640 forevistes en Elephant her i Byen, som kunde gjøre Kunster. Korfitz Ulfeldt havde nogle Isbjørne i Lænker, med hvilke han seilede ud paa Havet for at se dem tumle sig i Dybet; det var maaské et af disse Dyr, som Fyrst Christian af Anhalt fortæller at have set i Havnen i 1623. Ellers morede alle Samfundsklasser sig med Spil ligefra Tærninger til Skak, og om Sommeren tog man i Skoven, til Lyngby eller til Dragør. Det gjaldt da om at være hjemme, inden Portene bleve lukkede, thi synger Søren Terkelsen:

„Naar det unge Folk vil sig til Gavn
reise lidt hen ud af Kjøbenhavn,
hen til Lyngby i den grønne Lund
ud til Dragør ogsaa somme Stund,
udi Marken at forlyste sig,
naar nu Solen skinner glædelig
eller til en anden lystig Fest;
naar da Spillet er som paa det bedst',
at mod Aften man spadsere vil,
naar nu Solen stunder Havet til,
deres Vognmand raaber flux paa dem:
„Holla! det er Tid at kjøre hjem,
førend Porten lukkes for os til,
Klokken ringer; jeg ej tøve vil“.

Kjøbenhavns Indbyggere saa mange Gange efter den udvalgte Prindses Bryllup kongelige Fester, som naar Kongens Døttre holdt Bryllup, eller Medlemmer af hans Familie døde. Thronarvingens Begravelse den 8de Novbr. 1647, som foregik med stor Pomp til Frue Kirke, og som efter Datidens Skik efterfulgtes af et flere Dages Gravøl, var Chr. IV.s sidste store Sorg; fire Maaneder efter laa han selv paa Ligbaaren. Hans Alderdom havde været fuld af Bitterhed; han havde ikke formaaet at sætte sin Villie igjennem overfor Adelen, Svigersønnepartiet var voxet ham over Hovedet, med den overmodige Rigshovmester Korfitz Ulfeldt stod han paa en spændt Fod, hans Forhaabninger vare skuffede, han efterlod Riget forarmet, ydmyget og afmægtigt, og da han den 28de Februar 1648 drog sit sidste Suk paa Rosenborg, havde han end ikke formaaet at sikkre sin anden Søn, Prinds Frederik, Thronfølgen. Men skjøndt hans Tidsalder kan betegnes som de store Planers og de smaa Resultaters Tid, kunne vi dog underskrive en Samtidigs Ord: „Han var sandelig en høi priselig og Rettens elskende Konge og en god Landsens Fader, som endogsaa i sin høie Alder ikke skaanede sin Helbrede for sine Undersaatter at tilsætte og sit Liv at vove, hvilke og andre Velgjerningers Ihukommelse ikke kan og ikke bør nogen Tid hos os og vores Efterkommere at forgaa.“

Orig. i Christoffer Valkendorfs Bog.